

Cilt 12 Cumhuriyet'in 100. Yılı Özel Sayısı

Volume 12 Special Issue of the 100th Anniversary of the Republic

ISSN:2645-8837

HUMANITAS

ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Cilt / Volume: 12

Sayı / Number:

Mayıs / May 2024

Cumhuriyet'in 100. Yılı Özel Sayısı

ISSN: 2645-8837

Humanitas - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, Bahar ve Güz olmak üzere yılda iki sayı olarak yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.

Humanitas - International Journal of Social Sciences is a double blind peer-reviewed international journal published twice a year Spring and Autumn.

SAHİBİ / OWNER

Prof. Dr. Celalettin VATANDAŞ (Dekan / Dean)
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Adına
On Behalf of Faculty of Arts and Sciences of Tekirdağ Namık Kemal University

YÖNETİM MERKEZİ / MANAGEMENT CENTER

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi
Namık Kemal Mahallesi, Kampüs Caddesi, No: 1 59030 Tekirdağ / TÜRKİYE
Tel: +(90) 282 250 2601 Belgeç / Fax: +(90) 282 250 9925
Elmek / Email: humanitas@nku.edu.tr
Genel Ağ / Web: <http://dergipark.gov.tr/humanitas>

İNDEKSLER / INDEXES

ULAKBİM TR Dizin, MLA (Modern Language Association) International Bibliography, CEEOL (Central and European Online Library), EBSCO Publishing, TEİ (Türk Eğitim İndeksi), Index Copernicus, Sobiad Atıf Dizini, ERIH PLUS, ProQuest

©Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

©Tekirdağ Namık Kemal University Faculty of Arts and Sciences

TEKİRDAĞ

EDİTÖRLER/ EDITORS

Doç. Dr. Mehmet Güven AVCI, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Sosyoloji Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, mgavci@nku.edu.tr

Doç. Dr. Harun GÖÇERLER, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, hgocerler@nku.edu.tr

EDİTÖR YARDIMCILARI / EDITORIAL ASSISTANTS

Dr. Öğr. Üyesi Yeşim ÇAĞLAR, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, ycaglar@nku.edu.tr
Arş. Gör. Dr. Fatma KAHRAMANOĞLU, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, fatmaer@nku.edu.tr
Arş. Gör. Dr. Ulaş ÖZGÜN, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, uozgun@nku.edu.tr
Öğr. Gör. Nuriye AKKAŞ, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Yabancı Diller Yüksekokulu, Tekirdağ, Türkiye, nakkas@nku.edu.tr
Arş. Gör. Ayşe ÖZKAN AKDAĞ, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, aakdag@nku.edu.tr

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Damla DEMİRÖZÜ, İstanbul Üniversitesi, Batı Dilleri ve Edebiyatı
Bölümü, İstanbul, Türkiye, damla.demirozu@istanbul.edu.tr
Prof. Dr. Özlem DENİZ YILMAZ, Marmara Üniversitesi,
Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, Türkiye, ozlem.yilmaz@marmara.edu.tr
Prof. Dr. Petru GOLBAN, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, pgolban@nku.edu.tr
Prof. Dr. Ali Osman ÖZTÜRK, Necmettin Erbakan Üniversitesi,
Alman Dili Eğitimi Anabilim Dalı, Konya, Türkiye, aozturk@erbakan.edu.tr
Prof. Dr. Ayşen SİNA, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Tarih Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, asina@nku.edu.tr
Prof. Dr. Özlem TEKİN, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ,
Türkiye, ozlemtekin@nku.edu.tr
Prof. Dr. Abdullah THABIT, York Üniversitesi,
Tarih Bölümü, Toronto, Kanada, athabit@yorku.ca
Doç. Dr. Ayşegül ATAY, Erciyes Üniversitesi,
Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Kayseri, Türkiye, ataysegul@gmail.com
Doç. Dr. Sedat BİNGÖL, Anadolu Üniversitesi,
Tarih Bölümü, Eskişehir, Türkiye, sbingol@anadolu.edu.tr
Doç. Dr. Mehmet KUYURTAR, Ege Üniversitesi,
Felsefe Bölümü, İzmir, Türkiye, mehmet.kuyurtar@ege.edu.tr
Doç. Dr. Tolga ÖZŞEN, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi,
Japon Dili Eğitimi Anabilim Dalı, Çanakkale, Türkiye, ozsen@comu.edu.tr
Doç. Dr. Hayrettin PINAR, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi,
Tarih Bölümü, Eskişehir, Türkiye, hapinar@ogu.edu.tr
Doç. Dr. Georgios SALAKIDES, Democritus University of Thrace, Karadeniz
Ülkeleri Edebiyatı ve Kültürü, Komotini, Yunanistan, gsalakid@bscc.duth.gr
Doç. Dr. Saniye VATANDAŞ, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Sosyoloji Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, svatandas@nku.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Ligia FERRO, Porto Üniversitesi,
Sosyoloji Bölümü, Porto, İspanya, ferro@letras.up.pt
Asst. Prof. Nikolaos LIAZOS, Makedonya Üniversitesi, Balkan, Slav ve Doğu
Araştırmaları Bölümü, Selanik, Yunanistan, nliazos@gmail.com
Dr. Maike SCHMIDT, Kiel Üniversitesi, Modern Alman Edebiyatı ve
Medya Enstitüsü, Kiel, Almanya, mschmidt@ndl-medien.uni-kiel.de

ALAN YAYIN YÖNETMENİ / FIELD EDITOR

Prof. Dr. İrfan ATALAY, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, iatalay@nku.edu.tr
Prof. Dr. Tatiana GOLBAN, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, tgolban@nku.edu.tr
Doç. Dr. Oktay ATİK, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, oatik@nku.edu.tr
Doç. Dr. Hasan DEMİRHAN, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Tarih Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, hdemirhan@nku.edu.tr
Doç. Dr. Elif KIRAN, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Sosyoloji Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, ekiran@nku.edu.tr
Doç. Dr. Oya ONAT KOCABIYIK, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Psikoloji Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, okocabiyik@nku.edu.tr
Doç. Dr. Selda UYGUR GÜRBÜZ, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, suygur@nku.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi İlker EROĞLU, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Coğrafya Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, ieroglu@nku.edu.tr

YABANCI DİL YAYIN YÖNETMENİ / FOREIGN LANGUAGE EDITORIAL BOARD

İngilizce Dil Editörü / English Language Editor

Doç. Dr. C. Özge ÖZMEN, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, cozmen@nku.edu.tr

Almanca Dil Editörü / German Language Editor

Doç. Dr. Harun GÖÇERLER, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, hgocerler@nku.edu.tr

Fransızca Dil Editörü / French Language Editor

Arş. Gör. Dr. Fatma KAHRAMANOĞLU, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, fatmaer@nku.edu.tr

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ / GENERAL MANAGER

Doç. Dr. Harun GÖÇERLER, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, hgocerler@nku.edu.tr
Doç. Dr. Mehmet Güven AVCI, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Sosyoloji Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, mgavci@nku.edu.tr

SEKRETERYA / EDITORIAL SECRETARY

Dr. Öğr. Üyesi Yeşim ÇAĞLAR, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, ycaclar@nku.edu.tr
Arş. Gör. Dr. Fatma KAHRAMANOĞLU, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, fatmaer@nku.edu.tr
Arş. Gör. Dr. Ulaş ÖZGÜN, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, uozgun@nku.edu.tr
Öğr. Gör. Nuriye AKKAŞ, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Yabancı Diller Yüksekokulu, Tekirdağ, Türkiye, nakkas@nku.edu.tr
Arş. Gör. Ayşe ÖZKAN AKDAĞ, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, aakdag@nku.edu.tr

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Kubilay AKTULUM, Hacettepe Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Gülbadi ALAN, Erciyes Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Hasan ASLAN, Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. İbrahim ATALAY, Karabük Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. H. Veli AYDIN, Atina Kültür ve Tanıtma Müşaviri, Yunanistan
Prof. Dr. Evangelia BALTA, N. H. Research Foundation, Yunanistan
Prof. Dr. Hasan BOYNUKARA, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Nicoleta CINPOES, University of Worcester, İngiltere
Prof. Dr. Adina CIUGUREANU, Universitatea Ovidiud din Constanta, Romanya
Prof. Dr. İsmail COŞKUN, İstanbul Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Fatma Öztürk DAĞABAKAN, Atatürk Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ali Osman GÜNDOĞAN, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Prof. Dr. Cemil HASANLI, Bakı D vlet University, Azerbaycan
Prof. Dr. Mehmet KARAKAŐ, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ali MEYDAN, Nevşehir Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Hatice ORUŐ, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Nihat ÖZTOPRAK, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Sergiu PAVLİCENCO, Moldova State  niversity, Moldova
Prof. Dr. Mukadder SEYHAN, Trakya Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Yaşar ŐENLER, TekirdaŐ Namık Kemal Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Eduard VLAD, O. Constanta University, Romanya
Prof. Dr. Ozan YILMAZ, Sakarya Üniversitesi, Türkiye
DoÇ. Dr. Adem BAŐPINAR, Kırklareli Üniversitesi, Türkiye
DoÇ. Dr. Bülent HÜNERLİ, Kırklareli Üniversitesi, Türkiye
DoÇ. Dr. Hayrettin PINAR, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Paschalis BALSAMIDIS, Democritus University of Thrace, Yunanistan
Assoc. Prof. Dr. Claire DESPIERRES, U. de Bourgogne, Fransa
Assoc. Prof. Dr. Wafa HAMMEDI, University of Namur, BelÇika
Assoc. Prof. Dr. Snejana GADJEVA, Inalco, Fransa

OKUR YORUMLARI / LETTERS

Lütfen yayımlanan yazılar hakkındaki yorum, görüş ve önerilerinizi Yayın Yönetmenine gönderiniz.

Readers are highly encouraged to express their comments, views or suggestions on published articles to the

editor:

Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Mehmet Güven AVCI, mgavci@nku.edu.tr

Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Harun GÖÇERLER, hgocerler@nku.edu.tr

Editörden;

Bilindiği gibi Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılı her alanda farklı etkinliklerle kutlanmaya devam edilmektedir. Söz konusu etkinlikler çerçevesinde üniversiteler de önemli bir rol üstlenmiştir. Birçok alanda olduğu gibi ülkemizin 100 yıllık geçmişine dair verilerin araştırıldığı akademik çalışmaların yapılması gerek gelecek nesillere bilgi aktarımı, gerekse akademik hafızanın her daim canlı tutulması anlamında tarafımızca önemli görülmektedir. Bu bağlamda Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi'nin akademik dergilerinden biri olan *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* yayın kurulu tarafından 2024 yılı bahar yarıyılında Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılı Özel Sayısı yayımlama kararı alınmıştır.

Bu özel sayıda Cumhuriyet dönemine ait belirli konu alanlarını kapsayan makalelere yer verilmektedir. Makaleler genel içerik olarak Türkiye yakın tarihi ile ilgili önem arz eden yazılardan oluşmaktadır. Özelde ise Türkiye'nin iktisadi kalkınma süreçleri, siyasal politik gelişim süreçlerini kapsayan kamu politikaları alanı, demografik yapı, sosyal ve kültürel kalkınma süreçlerini ihtiva eden yazıların ve tartışmaların dergimiz sayısında yer almasına özen gösterilmiştir. Cumhuriyetin 100 yıllık gelişim sürecine ışık tutacağını düşündüğümüz söz konusu çalışma alanlarının yer aldığı özel sayının birçok akademik çalışmaya katkı sunacağını ümit etmekteyiz.

From the Editor;

As it is known, the 100th anniversary of the Turkish Republic continues to be celebrated with different activities in every field. Within the framework of these activities, universities have also assumed an important role. As in many fields, it is considered important by us to carry out academic studies in which data on the 100-year history of our country are researched, both in terms of transferring information to future generations and keeping the academic memory alive at all times. In this context, the editorial board of *HUMANITAS - International Journal of Social Sciences*, one of the scholarly journals of Tekirdağ Namık Kemal University, decided to publish a Special Issue on the 100th Year of the Turkish Republic in the spring semester of 2024.

This special issue includes articles covering various subject areas of the Republican period. The general content of the articles consists of important articles related to the recent history of Türkiye. In particular, we have taken particular care to include articles and discussions on Türkiye's economic development processes, the field of public policies covering political development processes, demographic structure, and social and cultural development processes in the issue of our journal. We hope that the special issue, which includes these fields of study, which we think will shed light on the 100-year development process of the Republic, will contribute to many academic studies.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

Mehmet Sadık AYDIN	1-30
<i>Cumhuriyet Döneminde Depremlerle Mücadelede Kamu Politikalarının Rolü</i> (The Role of Public Policies in Combating Earthquakes during The Republic Period)	
Zafer BAŞKAYA	31-56
<i>Nüfus Coğrafyası Açısından Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Nüfus Sayımına Göre Türkiye ve Bilecik İline Bir Bakış</i> (An overview of Türkiye and Bilecik Province in Terms of Population and Geography According to The First Census of The Republic of Türkiye)	
Cenk BEYAZ	57-85
<i>Yüzüncü Yılında Türkiye Demografisi</i> (Demography of Türkiye in A Century)	
Adem BÖLÜKBAŞI	86-110
<i>Kentleşmeyi Planlamak: Kalkınma Planlarındaki Şehirleşme Politikalarının Dönüşümü</i> (Planning Urbanization: Transformation of Urbanization Policies in Development Plans)	
Hasan DEMİRHAN	111-124
<i>Millî Mücadele Yıllarında Doğu Trakya'da Bir Millî Müfreze: Trakya Fedailerini</i> (A National Detachment, Thrace Fedayeen, in Thrace during The Years of The War of Independence)	
Nazik GÖKTAŞ – Serra Bengi KAPTAN	125-141
<i>Türkiye Cumhuriyeti'nin 100 Yıllık Çeviri Serüveni: Dergiler, Projeler ve Çeviri Eğitimi</i> (100 Years of Translation Adventure of Turkish Republic: Journals, Projects and Translation Training)	
Muhammed Enes KAN – Gökmen KANTAR	142-166
<i>Belediyelerin Stratejik Planlarının Kalkınma Planıyla İlişkisi: 11. Kalkınma Planı Üzerinden 3 Büyük Kent Üzerine Bir Araştırma</i> (The Relationship of The Strategic Plans of Municipalities with The Development Plan in Türkiye: A Research on 3 Major Cities through The 11th Development Plan)	
Miray ÖZDEN	167-183
<i>1990 Sonrası Yaşanan Gelişmelerin Türkiye'de Yerel Katılım Uygulamalarına Etkileri</i> (The Impacts of Developments Post-1990 on Local Participation Practices in Türkiye)	
Sezai ÖZTAŞ	184-202
<i>Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Genel Nüfus Sayımına Göre Tekirdağ'ın Demografik Yapısı</i> (The Demographic Structure of Tekirdag According to The First General Census of The Republic of Türkiye)	
Şeyda Sevede TUNÇBİLEK	203-218
<i>Türk Sosyal Bilimlerinde Yapısal Antropoloji Uygulamaları: Şerif Mardin ve Sencer Divitçioğlu</i> (Utilization of Structural Anthropology in Turkish Social Sciences: Şerif Mardin and Sencer Divitçioğlu)	

Celalettin VATANDAŞ – Saniye VATANDAŞ – Mehmet Güven AVCI.....	219-237
<i>Erken Cumhuriyet Döneminde Öjenist Görüşler ve Uygulamalar Yahut Müstakbel Neslin Islahı</i> (Eugenist Views and Practices in The Early Republican Era or Breeding The Future Generation)	
Saniye VATANDAŞ – Mehmet Güven AVCI – Celalettin VATANDAŞ.....	238-265
<i>Türkiye’de Cumhuriyet’in 10. Yılı Kutlamaları</i> (Celebrations of The 10th Anniversary of The Republic in Türkiye)	
Müzehher YAMAÇ.....	266-282
<i>100. Yılında Türkiye Cumhuriyeti’nin İlk Anayasası 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu</i> (Turkish First Constitution of Turkish Republic in Its 100th Anniversary 1924 Essential Organization Law)	

Geliş Tarihi : 31.03.2024
Kabul Tarihi : 16.04.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1462107>

Aydın, M. S. (2024). Cumhuriyet döneminde depremlerle mücadelede kamu politikalarının rolü. *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(Cumhuriyet'in 100. Yılı Özel Sayısı), 1-30. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1462107>

CUMHURİYET DÖNEMİNDE DEPREMLERLE MÜCADELEDE KAMU POLİTİKALARININ ROLÜ

Mehmet Sadık AYDIN¹

ÖZ

Türkiye coğrafi konumu ve yer şekilleri itibariyle afetlerin sık yaşandığı bir bölgedir. Geniş yüzölçümü nedeniyle aynı anda farklı coğrafi olaylar bir arada yaşanabilmektedir. Ayrıca nispeten genç jeolojik yapısı nedeniyle sıklıkla depremler yaşanmaktadır. Depremler ciddi can ve mal kayıplarına neden olmaktadır. Bu çalışmada cumhuriyetin ilanından bugüne Türkiye’de yaşanan depremler ve depremlerle mücadelede uygulanan kamu politikalarının neler olduğu Resmî Gazetede yayımlanmış şekliyle ele alınarak analiz edilecektir. Çalışmada içerik analizi yönteminden yararlanılmıştır. İçerik analizi yönteminde Resmî Gazetede deprem, zelzele ve sarsıntı kelimeleri ayrı ayrı arama kısmına yazılmıştır. Toplamda 402 başlıkta bu kavramların geçtiği düzenlemelerin yapıldığı görülmüştür. Çalışmada dönemsel ayırım 7 ve üzerinde şiddette depremlerin yaşandığı dönemlere göre yapılmıştır. Buna göre beş farklı döneme ayrılmıştır. Dönemler itibariyle belli spesifik ve genel düzenlemelerin yapıldığı görülmüştür. Zaman içerisinde depremlerle mücadelede belli bir olgunluğa erişilmişse de esasında can ve mal kayıplarının sayısı henüz istenilen seviyelerde olunmadığını göstermiştir. Depremlerle mücadelenin en önemli unsurları şunlardır: uluslararasılaşma, katılım ve kurumsallaşma ve koordinasyon. Türkiye’de kurumsal anlamda bir ilerleme kaydedilmiştir. Vatandaşların güveninin henüz istenilen noktada olmamasından dolayı katılımın da istenilen seviyelerde olmadığı görülmüştür. Kahramanmaraş Depreminde MTV iptali için Anayasa Mahkemesine başvurulması buna örnek olarak gösterilebilir. Deprem tecrübesi yüksek olan ülkelerden yeterince istifade edilemediği son depremdeki can kayıplarından anlaşılmaktadır. Koordinasyon konusunda da AFAD’ın sadece depremle ilgili değil deprem dışındaki işlerle de ilgilenmesi bir eksiklik olarak değerlendirilebilir. Çalışmada deprem ve kamu politikaları konusunda çalışma yapacak olanlara yardımcı olmak açısından literatür oluşturulması, ayrıca deprem konusunda daha önce yapılmış olan düzenlemelerden yararlanılarak gelecekte eksik görülen hususların tamamlanması konusunda politika yapıcılara yol gösterici öneriler sunulması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Afet, Kamu politikası, Resmî gazete, İçerik analizi

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, sadik.aydin@artuklu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-7587-5109>

Date Received : 31.03.2024
Date Accepted : 16.04.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1462107>

Aydın, M. S. (2024). The role of public policies in combating earthquakes during the Republic period. *HUMANITAS - Journal of Social Sciences*, 12(Special Issue of the 100th Anniversary of the Republic), 1-30. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1462107>

THE ROLE OF PUBLIC POLICIES IN COMBATING EARTHQUAKES DURING THE REPUBLIC PERIOD

Mehmet Sadık AYDIN²

ABSTRACT

Türkiye, situated in a region prone to frequent disasters due to its geographical location and diverse landforms, faces a variety of natural events simultaneously due to its vast surface area. One of the most significant challenges is the frequent occurrence of earthquakes, attributed to Türkiye's relatively young and dynamic geological structure. These seismic events often result in substantial loss of life and property. This study delves into Türkiye's earthquake history since the founding of the republic, examining the public policies enacted to mitigate earthquake risks as documented in the Official Gazette. Utilizing the content analysis method, the study specifically focuses on terms such as earthquake and tremor within the Gazette's publications. A thorough review revealed a total of 402 regulatory titles related to earthquake management. The analysis categorizes earthquake periods based on events of magnitude 7 and above, resulting in five distinct periods. Each reflects specific regulatory measures implemented in response to seismic activities. Despite notable advancements, in earthquake preparedness and response strategies over time, the persisting number of casualties and property damages indicates that the desired level of resilience hasn't yet been achieved. Key elements crucial to effective earthquake management include international collaboration, community participation, institutionalization of policies, and coordination among relevant stakeholders. Türkiye has made considerable progress in institutionalizing earthquake policies, although community participation remains an area needing improvement due to lingering trust issues among citizens. Notable incidents, such as the Constitutional Court appeal following Kahramanmaraş Earthquake regarding Motor Vehicle Tax (MTV), underscore challenges in public trust and response coordination. Recent earthquake's impact serves as a reminder that countries with extensive earthquake experience have valuable lessons to offer yet remain underutilized. This study aims to contribute to existing literature on earthquake management and public policy by offering practical insights to policymakers for addressing ongoing challenges and building upon past regulations to enhance future earthquake resilience.

Keywords: Disaster, Public policy, Official gazette, Content analysis

² Assist. Prof. Dr.. Mardin Artuklu University, Faculty of Economic and Administrative Sciences, sadik.aydin@artuklu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-7587-5109>

Giriş

Doğal afetler insanlık tarihi kadar eski dönemlere dayandırılmaktadır. İnsanlık sürekli afetlerle mücadelede yeni yöntemler geliştirerek afetlerin etkilerini minimize etmeye çalışmışlardır. Bilinen en fazla can ve mal kaybına yol açan afet türlerinin başında depremler gelmektedir. Depremlerle mücadelede de insanlık kendisini sürekli geliştirme ihtiyacını ortaya koymuştur.

Depremlerle mücadelede riski sıfırlamak mümkün görünmemektedir. Ancak riski minimize etmek depremlerle mücadelede en başarılı politika olarak görülmektedir. Riskin minimize edilmesine yönelik uygulanacak politikalar toplumun algısından etkilenmektedir (Cheng & Tsou, 2018). Depremlerle mücadelede genellikle deprem dönemlerinde ve depremin hemen sonrasında toplum tarafından talep edilen bir kamu hizmetidir. Ancak politika yapıcılar bunları sürekli bir tehdit olarak değerlendirip sismik tehlikeler konusunda her zaman hazır olmak zorundadırlar (Motta & Rohrman, 2019). Deprem riskleri konusunda toplumunun başarılı bir şekilde bilgilendirilmesi ve etkili iletişim mekanizmalarının kurulması hedeflenen politikaların başarıya ulaşmasında başat koşul olarak görülmektedir (Taylor vd., 2022).

Depremlerin yaratacağı kayıplarla mücadelede kamunun rolü büyüktür. Daha önce belirtilen toplumun bilinçlendirilmesi ve etkili iletişim mekanizması kurulması depremlerle mücadelede kamunun alacağı önlemlerdendir. Deprem kayıplarını azaltmaya dönük uygulanacak sübvansiyon mekanizmalarının hayata geçirilmesi, deprem konusunda toplumu bilinçlendirecek eğitim programlarının yürütülmesi, bina yönetmeliklerinin geliştirilmesi, imar kısıtlamalarına başvurulması ile depremin hasarının minimum seviyelere indirilmesi mümkündür (Wu & Wu, 2020; Anrews & Ryan, 2021). Bunlarla birlikte depremlerle mücadelede başarının önemli hususlarından bir diğeri de koordinasyondur. Hükümet tarafından uygulamaya geçirilen neredeyse tüm politikalar toplumsal muhalefetle karşı karşıya kalmaya mahkumdur. Bu yüzden uygulamaya geçirilecek depremlerle mücadeledeki politikalar konusunda toplumu ikna ederek toplumla koordinasyon içerisinde hareket etme gerekliliği bulunmaktadır (Rawat, 2023).

Sonuç olarak, etkili deprem azaltma politikaları topluluk algısını göz önünde bulundurmalı, koordinasyona önem vererek toplum katılımını güçlendirmeli, sadece deprem esnasında değil, deprem olmazsa dahi hazırlıklı olmak için teşvikler sağlamalı ve yüksek riskli bölgelere göre uyarlanmış eğitim öğretim modellerini hayata geçirmelidir. Politika yapıcılar bu unsurları bir araya getirerek depremlerle mücadelede başarıyı artırabilir ve depremlerin toplum üzerindeki etkisini azaltabilir.

Türkiye genç kuşakta yer alan bir deprem ülkesi olduğundan sürekli depremlerle sınınanmıştır. Depremlerle mücadele o yüzden genç kuşakta yer alan Türkiye gibi ülkeler açısından oldukça önemlidir. Yukarıda özet olarak sayılan politikaların hayata geçirilmesi Türkiye açısından da başarının yakalanmasına katkı sağlayacaktır.

Türkiye'nin deprem tecrübesine bakıldığında 100 yıllık süreçte çok sayıda deprem yaşandığı ve bu depremlerin sürekli yeni bir tecrübe kazandırdığı görülmüştür. Bu tecrübelerini kullanan Türkiye zamanla daha etkili depremlerle mücadele yöntemleri ortaya koyabilmiştir.

Ancak can ve mal kayıplarının sayısına bakıldığında depremle mücadelede henüz istenilen noktalarda olunmadığı da görülmektedir.

Bu çalışmada Türkiye’de deprem ve depremlerle mücadelede kamu politikalarının rolü Resmî Gazetede yayımlanan kanuni düzenlemelerden yararlanılarak ele alınmıştır. İçerik analizi yönteminden yararlanılarak yayımlanan bu düzenlemeler analiz edilmiştir.

Kavramsal Çerçeve

Doğal afetler, insan hayatını etkileyen yıkıcı doğa olayları olarak kabul edilmektedir. Kasırga, sel, deprem, şiddetli rüzgâr ve tayfun gibi doğal olayları doğal afet kapsamında değerlendirilebilmektedir (Shaluf, 2007). Dolayısıyla depremler de diğer afetler gibi doğada kendiliğinden oluşan afetler arasında sayılabilmektedir. Depremler öngörülemeyen doğa olayları olarak görülse dahi teknolojinin de gelişmesi ile bazen yeraltı hareketlerine bakılarak depremlerin önceden tahmin edilebilmesi imkânı doğmuştur (Shan vd., 2009). Bununla birlikte depremlerin belli periyotlarda tekrar ettiği ya da stres birikimlerinin deprem ihtimalini artırdığı düşünüldüğünde son yaşanan depremden mevcut döneme bakılarak depremlerin yaşanma ihtimali hakkında bir yargıda bulunmak mümkün olabilir (Kagan & Jackson, 1991).

Deprem ile ilgili literatür daha çok fen bilimleri ve mühendislik alanında yapılmış çalışmalar tarafından şekillenmiştir. Dolayısıyla sosyal bilimlerdeki çalışmaların spesifik konular etrafında yoğunlaştığını belirtmek gerekir. Sosyal bilimlerde deprem literatürü, siyaset, sosyoloji, psikoloji ve ekonomi bilimi gibi alanlarda yapılan sınırlı çalışmalarda incelenmiştir. Siyasi açıdan siyasi muhafazakarlığın depremle mücadelede başarımın sağlanması için hazırlanan yasalara yönelik tutumları nasıl etkilediği konusu ile ilgilenilmektedir (Jost vd., 2003). Depremler ve depremlerle mücadele konusunda belirsizlikler bulunmaktadır. Belirsizliğe tahammülsüzlük ve sosyal baskınlık yönelimi gibi muhafazakarlıkla bağlantılı psikolojik değişkenler ise, bireylerin depremle ilgili politikaları nasıl algıladıkları ve bunlara nasıl tepki verdiklerini inceler. Bu da deprem konusunda psikoloji biliminin yaklaşımı ortaya koymaktadır (Winnell vd., 2018). Topluluklar içinde depremi hafifletme stratejilerine destek sağlamada sosyal etkilerin önemli olduğuna daha önce değinilmişti. Sosyoloji bilimi açısından bakıldığında ise kalabalıkların psikolojisi ve deprem sonrasında kolektif davranışlar ile etkilenen nüfuslar arasında ortaya çıkan sosyal ilişkiler bu kapsamda değerlendirilebilir (Drury, 2020). Ekonomik açıdan depremi ele almak gerekirse deprem öncesi, deprem esansında ve deprem sonrasında ortaya çıkan ve çıkması muhtemel ekonomik kayıplar ve bu kayıpların telafisi amacıyla katlanılan maliyetler bu kapsamda değerlendirilebilir. Daha sonrasında depremin ekonomik yönü anlatılacağından burada sadece bu kadarı ile yetinilecektir.

Depremlerle ilgili birçok teori ortaya atılarak deprem literatürü şekillenmiştir. Ancak bu teorilerin önemli kısmı deprem mühendisliği ve fen bilimleri alanlarının inceleme konusu olduğundan burada ayrıntılarına yer verilmeyecektir. Sadece psikolojik mesafe teorisi bu çalışma alanında yer aldığından bu teoriye kısaca değinmekte yarar vardır. Deprem riskine ilişkin öğrenme ihtiyacı, bireylerin deprem riski algıları üzerinde zamansal, mekânsal ve sosyal mesafelerin etkisini vurgulayan psikolojik mesafe teorisine sosyal bilimlerdeki deprem teorisini oluşturmaktadır (Li vd., 2020).

Depremler insan hayatını farklı şekillerde etkileyebilmektedir. Bazen insanlar depremler nedeniyle istem dışı yer değişikliği durumunda kalabilmekte, depremlerden sonra salgın

hastalıklar ya da ciddi sağlık sorunları ortaya çıkabilmekte ve günlük yaşamın devam ettirilebilmesi için gerekli şartlar ortadan kalkabilmektedir (Jang vd., 2020). Depremler doğal afetler olarak kabul edilir ve insan faktörü tamamen devre dışıdır. Ancak depremlerin maliyetleri ve tahribatları insanlar nedeniyle artış gösterebilmektedir. İnsan faktörünün devreye girdiği hususlar şunlardan oluşmaktadır: kentsel planlama hataları, yetersiz altyapı ve çevreye yayılan negatif dışsallıklar (Gould vd., 2016). Özellikle altyapı konusu deprem ile mücadelenin belirlenmesinde kritik bir role sahiptir. Altyapı konusunda farkındalığın artırılması ile depremlerle etkin mücadele edilmesi mümkündür.

Depremlerin şiddeti belli koşullarda farklılaşabilmektedir. Bu şiddetin derecesinin belirlenmesi müdahale ve iyileştirme açısından kritik öneme sahiptir. Şiddetin belirlenmesi için çeşitli şiddet sınıflandırmaları yapılabilmektedir (Caldera & Wirasinghe, 2021). Dayanıklılık, uyum kapasitesi düzeyi gibi sınıflandırmalardan yararlanılarak depremin şiddeti belirlenebilir. Bu şiddet ölçütünde kaynak tahsisi yapılarak depremlerle etkin mücadele edilmesi mümkündür (Brooks vd., 2005).

Depremlerle mücadele ile ilintili bir şekilde risk derecesini ortaya koymak etkili risk yönetimi açısından kritik öneme sahiptir (Pescaroli & Alexander, 2018). Ayrıca risk yönetimi açısından da önemli bir noktaya işaret etmektedir. Depremlerin ardından rehabilitasyon sürecinin yönetimi açısından afet risk yönetimi kamunun en önemle üzerinde durması gereken alanlar arasındadır (Yang vd., 2022).

Yukarıda anlatılanlardan özetle, depremlerle mücadelede afet ve risk yönetimi konusunda sadece devletin müdahalesi ya da devlet kaynaklarının kullanılması mücadeleyi sekteye uğratabilmektedir. Kamu, özel sektör, sivil toplum bir arada sürecin paydaşı olmak zorunluluğu bulunmaktadır. Merkezi yönetimin, yerel yönetimle iş birliği içerisinde politikalarını uygulamaya geçirmesi gerekir. Depremler beklenmedik doğa olayları olduğu için en önemli şart proaktif davranıp hazırlıklı olmaktır. Depremler, doğal güçlerin etkisinde ancak ortaya çıkan tahribatın derecesinde insan faktörünün etkisinin yüksek olduğu doğa olaylardır. Depremler, çevre, sosyolojik yapı, insan faaliyetlerinin çeşitliliği ve iklim faktöründen etkilenmektedir. Hazırlık, müdahale ve iyileştirme mekanizmalarının geliştirilmesi, depremlerin topluluklar ve toplumlar üzerindeki olumsuz etkilerinin azaltılmasında hayati önem taşımaktadır.

Depremlerin Sosyoekonomik Etkileri

Depremler, doğal süreçler nedeniyle meydana gelen çok çeşitli yıkıcı etkileri olan afetlerdendir. Depremlerin yarattığı tahribatların etkilerini minimize etmek için depremlerin neden ve sonuçlarını doğru analiz etmek gerekir. Depremlerin etkileri şüphesiz onların şiddet derecesi ile de ilintilidir. Şöyle ki hafif bir sarsıntı için alınacak tedbirler ile çok sayıda yıkım ve can kaybının yaşandığı depremler için alınacak tedbirler birbirleri ile aynı değildir (Caldera & Wirasinghe, 2021).

Doğal tehlikelerin meydana geldiği sosyoekonomik bağlam, bunların afete dönüşüp dönüşmeyeceğini belirlemede çok önemlidir (Rubin, 2014). Demografi, kurumsal özellikler ve sosyoekonomik koşullar gibi faktörler depremlerin şiddetini etkilemektedir (Lazzaroni & Bergeijk, 2014). Depremlerin ekonomik etkilerini anlamak, etkili risk yönetimi stratejileri

geliştirmek ve depreme yatkın bölgelerde sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etmek için gereklidir (Bhochhibhoya & Maharjan, 2022).

Depremlerin sosyo-ekonomik sonuçları çok yönlüdür ve yoksulluk seviyeleri, eğitim kaynakları, kurumsal kapasite ve sosyal kırılganlık gibi faktörleri etkiler (Mohammadi & Shi, 2021). Ayrıca kişi başına gelirden, nüfus hareketlerine, salgın hastalıklardan, turizme kadar birbiri ile ilgisi olmayan farklı alanlarda depremlerin etkisine rastlanmaktadır. Bu durum da sadece bugünün değil geleceğin inşasında da olumsuz etki bırakma potansiyeline sahiptir.

Depremlerin ekonomi üzerinde önemli etkileri vardır ve hem doğrudan hem de dolaylı ekonomik sonuçlara yol açarlar. Depremlerden kaynaklanan doğrudan ekonomik kayıplar altyapıya, binalara verilen fiziksel hasarı ve can kayıplarını içerirken, dolaylı ekonomik kayıplar bölgesel ekonomide, tedarik zincirlerinde ve iş sürekliliğinde yaşanan aksaklıkları kapsamaktadır (Jaiswal & Wald, 2013). Depremlerin hemen sonrasında depremlerden etkilenen bölgelerde kısa süreli ekonomik durgunluk yaşanabilmekte, ancak sonrasında ekonomik hayat gene normale dönerek deprem öncesi dönemdeki canlılığı yakalayabilmektedir (Zhou vd., 2020). Toplumda yaygın kanaate göre depremler öngörülemeyen doğa olaylarıdır. Ancak bu durum herhangi bir reaksiyon almadan deprem gelmesini bekleyip deprem geldiğinde müdahale edilmesi sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Bunun yerine proaktif yönetim gerektiren sosyal ve ekonomik riskleri değerlendirip politika uygulamalarını hayata geçirmek gerekir (Momani, 2012). Depremler yaşandığı anda anlık olarak büyük yıkım ve fiziksel tahribatlar ortaya çıkarabilir. Ancak bunun ötesinde istihdam, nüfus dinamikleri ve endüstriyel faaliyetler gibi birçok alanda depremlerin etkisi bulunmaktadır (Dupont vd., 2015). Mesela, depremler nedeniyle istihdamda ciddi bir düşüş kaydedilebilir. Ancak depremler nedeniyle istihdam modellerinde değişiklik beklenebilir. Bu da kısa vadeli düşüşlerin ardından daha yüksek işgücüne katılım beklentisini artırabilir (Pietro & Mora, 2015).

Deprem sonrası ekonomik istikrar en önemli hususlar arasındadır. Gelecekteki ekonomik maliyetleri doğru bir şekilde modelleyebilmek için depremin ekonomik etkilerini doğru tahmin edip risk analizi yapma gerekliliği bulunmaktadır (Markhvida & Baker, 2023). Deprem tehdidinin fazla olduğu yerlerde ekonomik planlamalar yapılamadığı için kalkınma süreçleri bu durumdan olumsuz etkilenebilmekte ve karar alma süreçleri belirsizlik altında olduğundan başarılı olma ihtimalleri düşük kalmaktadır (Camacho & Sun, 2018).

Bu afetlerin yıkıcı etkileri arasında büyümeyi bozmaları, tarımsal verimliliği sekteye uğratmaları ve siyasi güveni düşürmeleri gibi etkiler sayılabilmektedir (Kreutzer, 2022; Norris vd., 2002; Levin vd., 2021). Doğal afetlerin sağlık hizmetleri maliyetlerini, sosyal altyapıyı ve çevreyi etkileyen önemli sosyoekonomik etkileri vardır (Ghomian & Yousefian, 2017). Bu olaylar, mahallelerdeki yoksulluk oranlarında değişikliklere yol açarak toparlanma çabaları için dış destek gerektirebilir (Lee, 2018). Doğal afetlerin cinsiyet açısından etkisi farklılaşabilmektedir. Doğal afetler nedeniyle yaşam beklentisinde cinsiyetler arasındaki uçurum artabilir, kadınlar daha yüksek ölüm oranlarına maruz kalabilir (Neumayer & Plümper, 2007). Ayrıca afetle ilişkili olarak, bir ülkedeki kurumların kalitesi ve gelir düzeyi, doğal afetlerden kaynaklanan ölü sayısını belirlenmesinde önemli bir rol oynayabilir (Kahn, 2005). Doğal afetler farklı demografik gruplar üzerinde de etkisi farklılık gösterebilir. Yani çeşitli afet türlerinin stres tepkilerinin şiddetini ve ruh sağlığı sonuçlarını etkileyebileceği bilinmektedir

(North vd., 2012). Deprem dönemlerinde hem sosyal sermaye hem de sosyal uyum düzeyinde bir artış beklenebilir (Yamamura, 2016; Calo-Blanco vd., 2017). Bununla birlikte, depremlerin ardından, özellikle kırılğan nüfuslar arasında ruh sağlığı üzerinde olumsuz etkiler de olabilir. Depremler destek sistemlerini bozabilir ve hayatta kalanlar, özellikle de hamile ve doğum sonrası kadınlar arasında daha yüksek ruhsal bozukluk oranlarına neden olabilir (Ren vd., 2014).

Depremlerin ortaya çıkaracağı sosyal kayıplarla mücadelede sosyal destek programları önemli bir fonksiyona sahiptir. Bireylerdeki stres düzeyi ve ruh sağlığının doğru tespiti etkin bir kamu politikası olarak uygulanabilir. Araştırmalar, depremlerin etkilenen nüfus arasında depresyon, anksiyete ve stres gibi çeşitli sosyal sorunlara yol açabileceğini göstermiştir (Zijlstra vd., 2022). Depremler sonrası travmatik stres potansiyelinin ortaya konulması da potansiyel bir çare olarak görülebilir (Muldoon vd., 2017). Bu durum sosyal kırılğanlığı azaltarak gelecekteki muhtemele depremlere hazırlık açısından da önemli bir noktaya işaret etmektedir (Chang ve Shinozuka, 2004). Sosyal bilimlerin inceleme alanına depremin dahil edilmesinin en önemli nedenleri arasında bunlar sayılmaktadır (Xu & Lü, 2018).

Ayrıca, sosyal ağların ve sosyal sermayenin inşası ve entegrasyonu, depremden etkilenen bölgelerde toparlanma için gereklidir (Li & Tan, 2019; Wei & Han, 2018). Özellikle sosyal sermayenin, kırsal topluluklarda depremden etkilenen hanelerin toparlanmasına yardımcı olduğu bilinmektedir (Wei & Han, 2018). Ayrıca öğretmenler ve sosyal medya deprem sonrasında öğrenciler arasında dayanıklılığı teşvik etmede etkin bir rol üstlenmektedirler (Bikar vd., 2021). Dahası, depremlerin sosyal etkileri bireylerle sınırlı kalmayıp topluluklara ve sivil topluma kadar uzanmaktadır. STK'lar ve medya da dahil olmak üzere kamu ve özel kurumların müdahalesi, depremden kurtulanların ihtiyaçlarının karşılanmasında büyük önem taşımaktadır (Jalali, 2002). Toplumsal direncin ve toplumsal hafızanın oluşturulması, depreme yatkın bölgelerde uyum kapasitesinin artırılmasında kilit faktörler olarak tanımlanmaktadır (Wilson, 2013).

Depremlerin hazırlık, müdahale ve iyileştirme çabaları sosyoekonomik açıdan önemlidir. Depremlerin özelliklerini ve potansiyel etkilerini anlamak, etkili zarar azaltma stratejileri geliştirmek ve doğal tehlikeler karşısında toplumların güvenliğini ve direncini sağlamak gerekir. Sonuç olarak, farklı doğal afet türlerinin sınıflandırılması ve incelenmesi, etkili hazırlık, müdahale ve iyileştirme stratejilerinin geliştirilmesi açısından kayda değer öneme sahiptir. Depremlerin özellikleri, etkileri ve bunlara verilen tepkiler incelenerek, daha dirençli topluluklar oluşturulması ve bu felaket olaylarının olumsuz etkilerinin azaltılması sosyolojik olarak deprem kayıplarının giderilmesinde önemlidir.

Depremlerle Mücadelede Kamu Politikaları

Depremlerden kaynaklanan ekonomik zarar, uygun politikalar aracılığıyla önlenemez veya hafifletilebilir (Neumayer vd., 2014). Deprem sonrası politikalar, depremlerden etkilenen toplulukların toparlanması ve ilerlemesi için zorunludur (Pratama vd., 2020). Etkili afet yönetimi, iyi koordine edilmiş kamu politikaları ve hükümet müdahaleleri aracılığıyla sağlanabilir (Iskandar vd., 2018).

Depremlerle mücadele kamunun öncülüğünde toplumun tüm kesimlerinin ortaklaşa ve etkileşim içerisinde yürütülmesi gereken bir süreçtir. Deprem riskini azaltma çabaları, bilim camiasından, sivil toplumdan ve hükümet sektörlerinden çeşitli paydaşları içeren çok sektörlü işbirliği ve ortaklıklar gerektirir (Alcántara-Ayala vd., 2020).

Kamu politikaları, depremlerin etkilerinin azaltılması ve etkili müdahalelerin kolaylaştırılması açısından büyük önem taşımaktadır. Ulusal, eyalet ve yerel kurumların tümü depremlerin etkilerinin en aza indirilmesinde ve sonrasının yönetilmesinde önemli bir rol oynamaktadır (Arceneaux & Stein, 2006). Politika stratejileri sadece olan depremlerle mücadelede değil muhtemel depremler mücadeleye de hazırlıklı olmayı gerektirir. Yakın dönemin önemli salgınları arasında görülen COVID-19 gibi depremlerin de önceden tespit edilerek felakete hazırlıklar artırmalı, hükümetin tüm düzeylerinde hazırlık, müdahale ve kurtarma mekanizmaları geliştirilmelidir (Dzigbede vd., 2020; Wang vd., 2021). Depremlere halkın ilgisi, etkili afet yönetimi ve politik uyum açısından önemli olduğundan afet politikalarının şekillendirilmesinde kamu bilinci geliştirilmelidir (Yeo & Knox, 2019).

Kamu hizmeti politikalarındaki esnekliğin depremler sırasında çok önemli olduğu vurgulanmakta ve toplulukları destekleme açısından önemli bir misyon barındırmaktadır (Korber, 2022). Deprem riskini azaltma politikalarında iyi yönetim sadece deprem kayıplarını azaltmakla kalmaz, aynı zamanda önleme ve azaltma çabalarını da geliştirerek toplumun geneline fayda sağlar (Uddin vd., 2020).

Depremlerle ilgili kamu politikası, bu tür olayların yarattığı zorluklara etkili bir şekilde yanıt vermek için esneklik ve uyarlanabilirlik gerektiren kritik bir alandır. Depremlerin etkilerinin minimize edilmesi açısından kamu politikalarının dinamik bir yapıda olması gerekir (Korber, 2022). Depremlerin etkisinin minimizasyonu açısından kamuoyu ilgisi, afet ve risk yönetimi ve politik uyum önemli işleve sahiptir. Halkın depremle mücadeleye ilgisi depreme hazırlık ve depreme müdahalenin başarıya ulaşmasında kritik önemdedir (Yeo & Knox, 2019). Deprem riskini azaltma çabaları, geleneksel afet ve risk yönetimi yaklaşımlarının ötesine geçen entegre politikalar gerektirmektedir. Deprem riskinin azaltılmasına yönelik güçlü politikaların oluşturulması, afetlerin toplumsal etkilerinin azaltılması için elzemdir (Alcántara-Ayala vd., 2020).

Depremlerin ekonomik sonuçlarının anlaşılması, önleme ve zarar azaltma çabalarına yönelik kaynakların harekete geçirilmesine yardımcı olur. Deprem kaynaklı zararların maliyetini tahmin etmek, deprem önleme stratejilerini geliştirmek için hükümet bütçelerini verimli bir şekilde tahsis etmede önemlidir (Lee vd., 2017). Sigorta ile ilgili önlemler de dahil olmak üzere deprem yardım politikaları, maliyet belirlenmesi açısından önemli faktörlerdendir (Kousky, 2016). Bunlarla birlikte, toplumun depremlere karşı dirençli olması, etkili deprem müdahale mekanizmaları oluşturmak için sosyal, psikolojik ve coğrafi faktörleri dikkate alan politikaların oluşturulmasını gerektirir (Boon vd., 2011).

Depremler, politika gündemlerini değiştirme, çıkar gruplarını harekete geçirme ve kırılabilirlikleri ele almak için politika ayarlamaları yapma potansiyeline sahiptir (Birkland, 1998). Deprem riskini azaltmaya yönelik sağlam politikalar oluşturmak ve mevcut afet ve risk yönetimi girişimlerini tamamlamak açısından koordinasyon çok önemlidir (Alcántara-Ayala

vd., 2020). Vatandaşların hazırlığı ve algıları afet ve risk yönetimi politikalarında kritik bir rol oynamaktadır (Oe & Yamaoka, 2021). İşbirliğine dayalı yönetim ve gözden geçirilmiş düzenlemeler, afet ve risk yönetimi politikalarının kilit unsurlarıdır (Ruswandi vd., 2021). Kentsel kalkınma stratejileri, deprem riski azaltma politikaları ve toplumsal önleme tedbirleri birbirleri ile uyum içerisinde sürdürülmelidir (Kao vd., 2017).

Depremlerle mücadelede kamu politikalarının rolü ile ilgili tartışmalı hususlardan biri de mücadelenin merkezden mi yerelden mi yapılacağıdır. Etkileşimli deprem yönetişimi, ademi merkeziyetçilik ve iyi yönetim ilkelerine uyumun, deprem kayıp ve zararlarının azaltılmasında etkili stratejiler olarak gören çalışmaların (Barua vd., 2021) olduğu gibi, toplum odaklı risk azaltma politikaları, deprem yönetiminin yerelleştirilmesi ve ölçekler arası ortaklıklara vurgu yapan çalışmalar da vardır (Azad vd., 2019). Depremlerin yerel yönetimler üzerindeki mali etkisi giderek artmakta ve bu zorlukları etkili bir şekilde ele almak için deprem müdahale faaliyetlerinin ve bütçe tahsislerinin yeniden değerlendirilmesini gerektirmektedir (Chen, 2019). Yani literatür deprem yönetiminin merkezden ya da yerelden yönetilmesi konusunda farklılaşabilmektedir.

Sonuç olarak, depremlerle mücadele için etkili kamu politikaları büyük önem taşımaktadır. Bu politikalar hazırlık, müdahale ve iyileştirme mekanizmalarını kapsamalı, eşitsizlikleri ele almalı, kamu bilincini artırmalı, paydaşların sorumluluklarını netleştirmeli ve etkin afet ve risk yönetimi ve müdahalesini sağlamak için hesap verebilirlik mekanizmalarını güçlendirmelidir.

İlgili Literatür

Depremlerle mücadelede kamu politikaları konusunda yapılmış çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Özellikle küresel düzeyde sonuçları olan büyük depremlerin ardından yapılan çalışmalarda ciddi manada kamu politikaları önerileri ortaya konulmuştur.

Deprem risklerinin azaltılması amacıyla ABD’de yapılmış bir çalışmada hangi kamu politikalarının bu amacı gerçekleştireceği konusunda belli tartışmalar ortaya konulmuştur. Sonuçta, katı ve kuralcı düzenleyici modellerin yerine, deprem risklerini minimize edici teşvikler yaratan, değişime uyum sağlayan ve istenen hedefler için araçları ortaya koyan performansa dayalı standart politikalara ihtiyaç olduğu bulgusuna ulaşılmıştır (Comerio, 2004). Aynı konu ile ilgili Yunanistan’da toplumsal farkındalığın ortaya konulması açısından katılımcılara bir anket uygulanmıştır. Bulgular, toplumun önemli bir kısmının deprem konusunda farkındalığının olduğunu ve okulların vermiş olduğu eğitimin depremlerle mücadelede etkili olduğunu ortaya koymuştur (Kourou vd., 2014). Deprem risklerinin tahmin edilmesinin deprem kayıplarının azaltılmasına sağlayacağı katkı konusunda yapılmış bir çalışmada: tahminlerdeki yanlışların toplumda güvensizlik oluşturacağı ve bireylerin psikolojisini olumsuz etkileyeceğini, yasal düzenlemeler tam oturmadan yapılan tahminlerin faydadan çok zararlarının olduğu ve gerçek tahmin yapmak isteyen bilim insanlarının desteklenmesi gerektiği bulgularına ulaşılmıştır (Mulargia & Geller, 2003). ABD’de yapılmış bir çalışmada yapılan bir ankette, yerel düzeyde sismik tehlikeleri azaltmak için uygulanan programların kamu politikalarını nasıl etkilediği ortaya konulmuştur. Çalışma kapsamında elde edilen bulgulardan en önemlisi, her ne kadar bu programı uygulamak yerel yönetimlerin

uhdesinde olsa da yönetimler arasında işbirliğinin sağlanarak daha etkin bir mekanizmaya dönüşme potansiyeli bulunmaktadır (Berke & Beatley, 1992).

İran’da yaşanan depremler konusunda kamu bilincinin ne düzeyde olduğu ve deprem risklerini azaltma programlarına katılım isteklerinin bir anketle ortaya konulduğu bir çalışmada, İran’daki kurumların depremle mücadelede belli teknik ve fiziksel eksiklerinin bulunduğu, etkin eğitim politikalarının uygulanması ile toplumda deprem bilincinin ve halkın katılımının artabileceği bulgusuna rastlanmıştır (Hosseini vd., 2014).

Oregon ve Portland şehirlerinde belediyeler depremlerle mücadelede halkın katılımının artırılması amacıyla risk yönetimini ve uygulanacak kamu politikalarını ortaya koyan anketler düzenleyerek halkın oyuna sunmuşlar. Katılımcılar depremlerden kaynaklanan önemli riskleri kabul etmiş ve insanları, özellikle de çocuklar ve hastalar gibi hassas durumdaki sakinleri korumaya yönelik programları desteklemiştir. Ayrıca özel binaların kamusal amaçla kullanımına yönelik destek düzeyi düşük seviyelerde kalmıştır (Flynn vd., 1999).

Japonya’da yaşanan büyük çaplı depremlerin nasıl bir kamu krizine dönüşmeden çözüme kavuştuğunu teorik açıdan inceleyen bir çalışmada, kurumlar arası iş birliğinin ve afetlere ön hazırlığın afetlerle mücadelede başarıyı sağladığı ancak depremden sonra ortaya çıkan nükleer krizin çözümünde hükümetin yetersiz kaldığı bulgusuna ulaşılmıştır (Hang, 2014).

Deprem sonrasında kurumlar arası iş birliği ve kurum hafızasının depremle mücadelede önemini ortaya koymaya dönük yapılmış bir çalışmada, kurumlararası iş birliğinin yeterli seviyede olmaması nedeniyle küçük çaplı depremlerin dahi çok büyük kayıplara yol açtığı ve deprem kayıtlarının tutulmaması nedeniyle mücadelede planlamanın gerçekleştirilemediği bunun da depremlerle mücadelede başarısızlığa neden olduğu sonucu ortaya çıkmıştır (Perry, 1997).

Kamu eğitiminin depremlerle mücadelede önemini ortaya koyan bir çalışmada, etkin uygulanmış bir deprem eğitimi ile depremle mücadeleye katılımın artacağı, kamu bilincinin artacağı ve insanların davranışlarında farklılıklar ortaya çıkacağı bulgusuna ulaşılmıştır (Nathe, 2000).

Depremlerin yıkıcı etkilerinin daha çok yerleşim yerleri, altyapı ve yapı şekillerinden kaynaklandığını ve kamu politikalarının daha ziyade bu doğrultuda uygulanması gerektiğini ifade eden bir çalışmada, kırsal bölgelerde ve altyapının güçlü olduğu yerleşim yerlerinde konut yapımının etkin bir kamu politikası olarak uygulanacağı bulgusuna rastlanmıştır (Leith, 2004).

Türkiye’de yaşanan depremlerin ardından planlamanın önemini ortaya koyan bir çalışmada, arazi kullanım planlamasının, uygun bir planlama sisteminin parçası olması halinde, afet hasarının boyutunu azaltmak için çok faydalı bir araç olacağını ifade etmişlerdir (Şengezer & Koç, 2005).

Depremin etkilerinin minimize edilmesi amacıyla fayda maliyet analizine dayalı tahminlerin yer alarak oluşturulan bir modelde üç durum tartışılmıştır. Eğer tahminler doğru çıkarsa sadece bugünün değil gelecekteki nesillerin de depremlerden etkilenmemeleri sağlanacaktır. Ancak bu tahminlerin başarıya ulaşmasının en önemli koşulu olarak da planlama

ve takibin gerekli olduğu vurgulanmıştır. Kısa orta ve uzun vadeli planlarla takibin başarıya ulaşmada etkili olacağı belirtilmiştir (Pate vd., 1979).

Deprem ölümleri üzerine yapılan bir çalışmada, depreme dayanıklı yapılar oluşturmanın önemine değinilmiştir. Deprem eğilimi yüksek olan ülkelerde deprem yönetmeliklerinin uygulanma başarısının ölüm oranlarını düşürdüğü bulgusuna rastlanmıştır. Ayrıca gelir düzeyi ile de ilişkili olan bu durum yoksul ülkelerde deprem maliyetlerini düşürmek için gerekli kamu yatırımlarının yeterli düzeyde olmaması nedeniyle daha az deprem olmasına rağmen daha fazla ölüm olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Kefeer vd., 2011).

Literatürde ele alındığı şekliyle deprem konusunda yapılan çalışmalar, risklerin minimizasyonu, planlama, deprem bilincinin oluşması ve depremle mücadeleye azami katılım etrafında şekillenmektedir. Ülkelerin deprem konusunda alacağı önleyici tedbirler ve uygulayacağı risk düşürücü politikalar ile depremle mücadelede bir başarı örneğinin ortaya konulacağı düşüncesi yaygındır.

Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemleri arasında kabul edilen içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizi, sosyal bir gerçeklik ortaya koyma çabasından türeyen, kişisel bir kanaat içermeyip daha genel yargı sunan, daha sistemli bir bakış açısını yansıtan, tündengelim yönteminin benimsendiği, belli kriterlere göre metinlerden, sözlü ve yazılı araçlardan belli anlamlar çıkarmaya yarayan yöntem bilimsel bir tekniktir. Sayıları kavramlara dönüştürebilen, yazılı metinden hareketle yazılı olmayan mesajlara ulaşabilmeyi sağlayan çok işlevli ve giderek gelişen bir tekniktir (Tavşancıl & Aslan, 2001). İçerik analizi çalışmasında temelde yapılan işlem, birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirmek ve bunları okuyucunun anlayabileceği bir biçimde düzenleyerek yorumlamaktır (Yıldırım % Şimşek, 2013).

İçerik analizi sistematik bir teknik olup tekrarlanabilmektedir (Stemler, 2001). Analiz sürecinde metin içinde temel olan nokta kategorilerdir (Mayring, 2001). Araştırmacı, analize başlamadan önce kategorileri belirler. Bu kategoriler daha önce elde edilen bilgilere, kuramlara ya da deneyimlere göre şekillenir. İçerik analizinin aşamaları arasında öncelikle amaçların belirlenmesi, konu ile ilgili verilerin yerinin belirlenmesi ve mantıksal bir yapının gelişmesi, kodlama kategorilerinin belirlenmesi, son olarak sayısal hale getirme ve yorumlama yer almaktadır (Büyüköztürk vd. 2018). Söz konusu analizde amaç benzerlikleri bulmaktır (Kleining & Witt, 2001).

Kamu politikalarının uygulanabilirliğinin analizinde içerik analizinden sıklıkça yararlanılmaktadır. Ulusal eğitim politikalarında değişen eğilimleri sosyal medyaya dönük içerik analizi yöntemiyle uygulayan çalışma (Saraisky, 2016), kent konseylerinde bilgi güvenliği politikalarında karakter analizine dönük içerik analizi (Lopes, 2012) ve internete erişimdeki politika uygulamalarını içerik analizi yöntemine göre analiz eden (Cooke, 2004) çalışmalar bu kapsamda değerlendirilmektedir.

Araştırma kapsamında Resmî Gazete kaynağından yararlanılmıştır. Resmî Gazete internet sayfasının arama kısmına deprem, zelzele ve sarsıntı yazılarak çıkan tüm sonuçlar tek

tek incelenerek analiz yapılmıştır. Çalışmada kodlamalar yapılırken deprem, zelzele ve sarsıntı için yapılan ayrı düzenlemeler göz önünde bulundurulmuştur. Deprem, zelzele ve sarsıntı ile ilgili ne kadar yasal düzenleme yapıldığı ve bu yasal düzenlemelerin en çok hangi yasal metinde geçtiği belirtilmiştir. İçerik analizinde metinlerde öne çıkan ve önemli görülen hususlar ayrıntıları ile açıklanmıştır.

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırma kapsamında 13 Eylül 1924'ten başlayarak 01.03.2024 tarihine kadarki Resmî Gazetelerde deprem, zelzele ve sarsıntı kelimeleri ayrı ayrı girilerek tarama yapılmıştır. Bu tarama neticesinde deprem kelimesi 366 başlıkta, zelzele kelimesi 12 başlıkta ve sarsıntı kelimesinin ise 24 başlıkta geçtiği görülmüştür. Resmî Gazete internet adresinden elde edilen bilgilerin gerçek ve güncel olduğu varsayılmıştır. Araştırma evreni Resmî Gazetede başlık kısmında yer alan toplam 402 başlık örnekleme dahil edilerek analiz yapılmıştır.

Verilerin Analizi

Resmî Gazetede deprem, zelzele ve sarsıntı kelimesi girilerek yapılan taramada 402 başlıkta yasal düzenlemeye rastlanmıştır. Bu düzenlemeler afetlerle mücadelede kamunun rolünü gözler önüne sermektedir. Depremle mücadelede devletin, bazen düzenleyici, bazen denetleyici, bazen üretici bazen de tamamlayıcı bir rolü olduğu görülmüştür. Depremlerde devletin hangi role büründüğü yasal düzenlemelerden anlaşılabilir. Burada yapılan sınıflandırma düzenlemelerin sıralaması, türü ve sayısı gibi nicel değişkenlerden ziyade hangi depremler öncesinde, deprem sürecinde ve sonrasında hangi düzenlemenin yapıldığına bakılacaktır. Cumhuriyetin ilk yıllarından 2023 Kahramanmaraş merkezli depreme kadar hangi düzenlemeler yapıldığına bakılarak depremlerle mücadelede kamu politikalarının rolü analiz edilecektir.

Analiz yapılırken sırasıyla, 13 Eylül 1924'ten başlayarak 7 ve üzeri depremler dönem başlangıç ve dönem sonunu oluşturacak şekilde 3 döneme ayrılmıştır.

Tablo 1.

Düzenlemelerin Dönemlere Göre Dağılımı

Dönemler	
13 Eylül 1924- 27 Aralık 1939 Arası Dönem (I. Dönem)	1, %0,25
27 Aralık 1939- 18 Mart 1953 Arası Dönem (II. Dönem)	32, %7,96
18 Mart 1953- 24 Kasım 1976 Arası Dönem (III. Dönem)	20, %4,98
24 Kasım 1976- 17 Ağustos 1999 Arası Dönem (IV. Dönem)	124, %30,85
17 Ağustos 1999- 06 Şubat 2023 Arası Dönem (V. Dönem)	225, %55,97

Tablodaki bilgilere göre dönemsel olarak düzenlemelerin eşit dağılmadığı görülmektedir. İlk dönemde sadece bir tane düzenleme yapılırken son dönemde 225 tane düzenleme yapılmıştır. İlk dönem %0,25 oran varken, düzenlemelerin %55,97'si son dönemde yapılmıştır. Deprem yaşanma sıklığında düşüş olmasına rağmen bu dönemlerde daha fazla can kaybının olması ve bu dönemin daha uzun bir süreci kapsamasının bunda etkisi bulunmaktadır.

Tablo 2.*Düzenlemelerin Mevzuat Türüne Göre Dağılımı*

Mevzuat Türü	
Kanun	13
Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi	1
Milletlerarası Sözleşme	38
Kanun Hükmünde Kararname	1
Cumhurbaşkanı Kararı	29
Bakanlar Kurulu Kararı	117
Yönetmelik	20
Tebliğ	65
Anayasa Mahkemesi Kararı	1
Uyuşmazlık Mahkemesi Kararı	4
TBMM Kararı	11
Kararname	27
Diğer	75

Kaynak: resmîgazete.gov.tr

Tablodaki bilgilere göre depremle ilgili en fazla Bakanlar Kurulu kararı yayımlanmıştır. Ardından da tebliğler yayımlanmıştır. Burada ulaşılan sonuç depremlerle mücadelede daha çok yürütme eliyle gerçekleşmiştir. Yasama faaliyetleri çerçevesinde çok fazla düzenleme olmamıştır. Bunun nedenleri arasında yasama süreçlerinin daha uzun sürmesi ve depremle mücadelede her gecikmenin daha fazla can ve mal kaybına yol açabilme ihtimalidir.

Bulgular

Bu çalışmada depremlerle mücadelede kamu politikalarının rolü analiz edilmiştir. Bunun için de deprem, zelzele ve sarsıntı kelimelerinin kullanıldığı yasal düzenlemelerden yararlanılmıştır. Afet konusunda bir değerlendirme yapabilmek için doğru sınıflandırmanın yapılması gereği bulunmaktadır. Bu çalışmada kronolojik sınıflandırma yapılırken, 7 ve üzeri depremler arasında geçen tarih aralığı bir dönem olarak kabul edilmiştir. Ayrıca her bir tarih aralığında da o süreçte yaşanan depremler ve kayıplar hakkında bilgi verilmiştir. Depremlerin sayısı fazla olmasına rağmen o aralıktaki yalnız 6 ve üzeri şiddetindeki depremlere yer verilmiştir. Çalışmada yaşanmış afetler kronolojik olarak şu şekilde sıralanacaktır:

- 13 Eylül 1924- 27 Aralık 1939 Arası Dönem (I. Dönem)
- 27 Aralık 1939- 18 Mart 1953 Arası Dönem (II. Dönem)
- 18 Mart 1953- 24 Kasım 1976 Arası Dönem (III. Dönem)
- 24 Kasım 1976- 17 Ağustos 1999 Arası Dönem (IV. Dönem)
- 17 Ağustos 1999- 06 Şubat 2023 Arası Dönem (V. Dönem)

13 Eylül 1924- 27 Aralık 1939 Arası Dönem (I. Dönem)

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Türkiye’de birçok deprem yaşanmış ve bu depremler neticesinde önemli kayıplar verilmiştir. Bu dönemde yaşanan depremler ve verilen kayıplar şu şekildedir:

- 13 Eylül 1924 Horasan, Erzurum Depremi, 6.8, 60 Ölü
- 22 Ekim 1926 Türkiye-Ermenistan Sınırı Depremi, 6.0, 355 Ölü
- 31 Mart 1928 İzmir Ödemiş Depremi, 6.5, 50 Ölü
- 18 Mayıs 1929, Sivas Suşehri Depremi, 6.1, 64 Ölü
- 7 Mayıs 1930, Türkiye İran Sınırı Depremi, 7.2, 514 Ölü
- 4 Ocak 1935, Balıkesir-Erdek Depremi, 6.4, 5 Ölü
- 1 Mayıs 1935, Kars-Digor Depremi, 6,2 200, Ölü
- 19 Nisan 1938, Kırşehir Depremi, 6.6, 160 Ölü
- 22 Eylül 1939, İzmir Dikili Depremi, 6.6, 60 Ölü

Bu dönemde yaşanan çok sayıda deprem olmuştur. Bu depremlerde çok sayıda can ve mal kaybı yaşanmıştır. 6 ve üzeri şiddette toplam 9 deprem yaşanırken, bu depremlerde toplamda 1468 kişi de hayatını kaybetmiştir. Bu dönemde içinde deprem, zelzele ya da sarsıntı kavramlarının geçtiği yalnızca 1 tane yasal düzenleme yapılmıştır.

Depremle ilgili yasal düzenlemelerin içerik analizi amacıyla yapılan araştırmada Resmî Gazetede direkt olarak bu konuda yapılan yasal düzenlemeler analiz kapsamına dahil edilmiştir. Ancak dolaylı olarak bu konu ile ilgili yapılmış çok sayıda çalışma olmasına rağmen, asıl amacın bu konu olmaması nedeniyle analize dahil edilmemişlerdir.

Yasal düzenlemeler: Başlık ilan ve içerik gibi bir ayrıma tabi tutulmuştur. İçerik kısmında arama yapıldığı takdirde bu kavramların herhangi bir yerde geçmesi yeterli olacaktır. Ancak başlık konusunda yapılan araştırma ile direkt bu konu incelenmiş olacaktır.

İçerik kısmına zelzele yazarak yapılan araştırmada ilk kullanıldığı içerik, 6 Mayıs 1930 tarih ve 1489 Sayılı Resmî Gazetede yer alan, “yeni tesis olunacak veya tevsi edilecek şehir ve kasabalar” ile ilgili kanunda yer almaktadır. Burada geçtiği şekliyle,

Nüfusu her neye baliğ olursa olsun büyük bir yangın, zelzele ve herhangi diğer bir afet sebebi ile veya harp yüzünden büyük bir kısmı veya tamamı harap olan şehir ve kasabalar belediyeleri, tabii halin geri gelmesinden itibaren en çok altı ay zarfında o şehir ve kasabanın yeniden tanzim ve imarı için bir plân ve proje tertibine mecburdurlar.

şeklinde bir hüküm bulunmaktadır. Ancak tekraren hatırlatmak gerekirse, bu içerik kısmında yer alan bir düzenlemeydi. Umumi Hıfzıssıhha Kanununda yer aldığı için direkt depremle ilgili değildir.

Başlık girilerek yapılan araştırmada ulaşılan ilk düzenleme 14.01.1939 tarih ve 4111 sayılı Resmî Gazetede yayımlanan 3554 Sayılı “Yer sarsıntısına maruz kalan bazı yerlerde Kızılay Kurumunca yaptırılacak inşaata ait malzemenin Devlet Demiryollarında parasız nakledilmesi hakkında kanun” dur. Bu kanuna göre deprem dolayısıyla Kızılay tarafından taşınacak inşaat malzemelerinden taşıma fiyatı alınmayacağı hükümlenmiştir.

Bu dönemde bu kadar fazla deprem olmasına ve bu depremlerde çok sayıda can kaybının yaşanmasına rağmen yalnızca bir adet yasal düzenlemeye rastlanmıştır. Bu konuda yapılan düzenlemeler daha ziyade başka konularda çıkarılan düzenlemelerde belli bir maddenin bu konuya ayrılması şeklindedir. Yani içerik kısmında yapılacak bir analizde bu konudaki düzenlemelere rastlanmasına rağmen burada sadece başlıkta geçmesi kriter olarak alındığından diğerlerine yer verilmemiştir.

27 Aralık 1939- 18 Mart 1953 Arası Dönem (II. Dönem)

Türkiye’de depremler tarihinin II. Dönemi 27 Aralık 1939 Erzincan depremi ile başlayıp 18 Mart 1953 Çanakkale Yenice depremi ile sona ermektedir. Bu dönemde Türkiye’de 6 ve üzeri şiddette yaşanan depremler ve bu depremlerdeki can kayıpları şu şekildedir:

- 27 Aralık 1939, Erzincan Depremi, 7.9, 33.000 Ölü
- 23 Mayıs 1941, Muğla Depremi, 6.0, 4 Ölü
- 15 Kasım 1942, Balıkesir-Bigadiç Depremi, 6.1, 16 Ölü
- 20 Aralık 1942, Tokat-Erbaa Depremi, 7.0, 3000 Ölü
- 20 Haziran 1943, Adapazarı Depremi, 6.6., 336 Ölü
- 27 Kasım 1943, Kastamonu-Çankırı Depremi, 7.2, 4000 Ölü
- 1 Şubat 1944, Bolu-Gerede Depremi, 7.2, 3959 Ölü
- 25 Haziran 1944, Uşak-Kütahya Depremi, 6.0, 21 Ölü
- 6 Ekim 1944, Balıkesir-Ayvacık Depremi, 6.8, 30 Ölü
- 20 Mart 1945, Adana-Ceyhan Depremi, 6.1, 29 Ölü
- 23 Temmuz 1949, İzmir-Karaburun Depremi, 6.6, 7 Ölü
- 17 Ağustos 1949, Bingöl-Karlıova Depremi, 6.7, 450 Ölü
- 13 Ağustos 1951, Çankırı-Kurşunlu Depremi, 6.9, 50 Ölü

Bu dönemde de çok sayıda deprem ve bu depremlerde ciddi mánada ölümler yaşanmıştır. Bu dönemde 6 ve üzeri şiddetinde toplam 13 deprem yaşanmıştır. Bu depremlerde 44.902 ölü kayıtlara geçmiştir. Resmî Gazeteler incelendiğinde, deprem kelimesinin geçtiği 1, zelzele kelimesinin geçtiği 12 tane ve sarsıntı kelimesinin geçtiği 19 olmak üzere toplamda 32 kayda rastlanmıştır.

Dünya genelinde depremlerle mücadelenin en önemli bileşenlerinden biri yardımlaşmadır. Ancak yardımların koordine bir şekilde yürütülmemesi faydadan çok zarar getirebilmektedir. Dolayısıyla bunun önüne geçmek için Büyük Millet Meclisi Başkanlığı çatısı altında bir milli yardım komitesi oluşturulması bu dönemde öngörülmüştür (02.01.1940 Tarih ve 4399 Sayılı Resmî Gazete). Depremlerin etkili coğrafi alanda yaşayan herkes bu depremlerden etkilenmektedir. Tutuklular da bu kapsamda değerlendirilmektedir. Tutukluların da hakkını gözetmek amacıyla yargı alanında düzenleme yapılmıştır. “Zelzele mıntıkasında ceza hükümler ile tevkif kararlarının infazının tehirine dair kanun” da yapılmıştır (13.01.1940 Tarih ve 4409 Sayılı Resmî Gazete). Bu kanun kapsamında,

27 kánunuevvel 1939 tarihinde ve müteakip günlerde vukua gelmiş olan zelzeleden ehemmiyetli surette hasara uğrayan yerlerdeki mahkûm ve mevkuflardan bir kısmı veya tamamı hakkında

verilmiş olan ceza hükümler ile tevkif kararlarının infazı müsait vaziyet avdet edinceye kadar Adliye Vekâletince tehir olunabilir

hükmü yer almıştır. Bu kanun kapsamında depremden etkilenen hükümlülerin durumlarının deprem sonrasında uygun koşulların oluşmasına kadar erteleneceği belirtilmiştir. Depremden etkilenenlerin ekonomik olarak kayıplarının hafifletilmesi amacıyla dezavantajlı durumda olanların ücretlerinin hemen ödenmesi ve bu bölgede ikamet eden çalışanlara üç maaş ikramiye ödenmesi gerektiği ile ilgili bir yasal düzenleme de yapılmıştır (24.01.1940 tarih ve 4415 Sayılı Resmî Gazete). Günümüzde dahi uygulanan icra takiplerinin durdurulması ile ilgili bir yasal düzenleme o dönemde de yapılmıştır (13 Mart 1940 Tarih ve 4457 Sayılı Resmî Gazete).

Her dönemde alınan genel önlemlerin yanı sıra spesifik önlemler de bulunmaktadır. Askerlik hizmetlerinin sürdürülmesi ile ilgili alınan bedellerden deprem bölgesinde yaşayanların muaf tutulması bu dönemin spesifik düzenlemeleri arasında sayılabilir (27 Ağustos 1940 Tarih ve 4598 Sayılı Resmî Gazete). Bu hüküm kapsamında askerlik hizmeti yapanlardan iki taksit halinde bir bedel alınmakta ve ilk taksitlerini ödemesine rağmen deprem dolayısıyla ikinci taksitlerini ödeyemeyecek durumda olanlardan bu bedel alınmadan askerlik hizmetlerini tamamladıkları kabul edilebilecektir.

Sektörel düzenlemeler kapsamında tütün üreticileri bu dönemde desteklenerek ekonomik kayıplarının telafi edilmesi amaçlanmıştır (4 Haziran 1943 Tarih ve 5226 Sayılı Resmî Gazete). Tütün ekimi için gereken belli şartların deprem bölgesinde uygulanmayacağına dair hüküm yer almıştır. Sonraki yıllarda ise deprem yardımlarının nasıl yapılacağı ve Kızılay koordinasyonunda olacağı ve evsiz kalanların nerelere yerleştirileceği ile ilgili düzenlemeler yapılmıştır.

Bu dönemde meydana gelen depremlerde ciddi manada can ve mal kayıpları yaşanmıştır. Kayıpların telafisi amacıyla uygulanan kamu politikaları genel ve özel tedbirler şeklinde bir ayrıma tabi tutulması gerekirse, genel tedbirler arasında, yardımların tek çatı altında toplanması, depremden etkilenenlerin ekonomik kayıplarının telafisi amacıyla ücretlerin daha fazla ve erken ödenmesi, icra takiplerinin durdurulması ya da ertelenmesi ve sektörel düzenlemelerin yapılması sayılabilir. Özel tedbir arasında ise askerlik kanununda yapılan düzenleme ile depremden etkilenenlerin askerlik hizmetinde gerekli belli şartları yerine getirmesinden muaf tutulması ve yargısal alanda tutukluların cezalarının infazının ertelenmesi sayılabilir.

18 Mart 1953- 24 Kasım 1976 Arası Dönem (III. Dönem)

Depremler açısından III. Dönem ise 7.2 şiddetli 18 Mart 1953 tarihinde yaşanan Çanakkale Depremi ile başlayıp, 24 Kasım 1976 tarihli 7.5 şiddetli Van-Muradiye depremine kadar olan dönemdir. Bu dönemde Türkiye’de 6 ve üzeri şiddetinde depremler ve kayıp sayısı şu şekildedir:

- 18 Mart 1953, Yenice-Çanakkale Depremi, 7.2, 265 Ölü
- 16 Temmuz 1955, Aydın-Söke Depremi, 6.8, 23 Ölü
- 24 Nisan 1957, Muğla Depremi, 7.1, 52 Ölü
- 26 Mayıs 1957, Bolu-Mudurnu Depremi, 7.1, 52 Ölü

- 6 Ekim 1964, Balıkesir-Manyas Depremi, 7.0, 23 Ölü
- 19 Ağustos 1966, Muş-Varto Depremi, 6.9, 2.394 Ölü
- 22 Temmuz 1967, Bolu-Mudurnu Depremi, 7.2, 89 Ölü
- 3 Eylül 1968, Bartın-Amasra Depremi, 6.5, 29 Ölü
- 28 Mart 1969, Manisa-Alaşehir Depremi, 6.5, 53 Ölü
- 28 Mart 1970, Kütahya-Gediz Depremi, 7.2 1.086 Ölü
- 22 Mayıs 1971, Bingöl Depremi, 6.8, 878 Ölü
- 6 Eylül 1975, Diyarbakır-Lice Depremi, 6.6, 2.385 Ölü

Bu dönemde 6 ve üzeri şiddetinde toplamda 12 deprem kaydedilmiştir. Toplamda 7.277 kişi hayatını kaybetmiştir. Bunlar dışında depremler olsa da daha önce de belirtildiği gibi ölü sayısının düşük olması nedeniyle bu listeye dahil edilmemişlerdir. Resmî gazeteler incelendiğinde, 17 kayıttaki deprem, 3 kayıttaki sarsıntı kelimesi olmak üzere toplamda 20 kayda rastlanmıştır.

Deprem ile mücadelenin en önemli yapı taşlarından biri kurumsallaşmadır. Depremlerle mücadelede inşaa faaliyetlerinden yardım faaliyetlerine, deprem sonrası rehabilitasyondan, ekonomik koordinasyona kadar her alanda kurumsal yapının güçlendirilmesi gerekmektedir. Bu amaçla bu dönemde “Deprem Bölgeleri İmar ve İskân İcra Heyeti Başkanlığı” kurulmuştur (8 Eylül 1966 tarih ve 12395 sayılı Resmî Gazete). Ayrıca depremdeki kayıpların vatandaşlar adına takibi ve gerçek aksaklıkların tespit edilerek gerekli müdahalelerin yapılması açısından da Meclis Araştırma Komisyonu kurulmuştur.

Deprem dolayısıyla zarar görenlerin ekonomik kayıplarının telafisi amacıyla bir dizi tedbir hayata geçirilmiştir. Bankalar tarafından deprem kayıplarının telafisi amacıyla düşük faizli ve yüksek vadeli kredilerin verilmesi kararlaştırılmıştır (17 Haziran 1971 Tarih ve 13868 Sayılı Resmî Gazete). Yurtdışından sağlanan fonların kullanım şeklinin nasıl olması gerektiği bu dönemde hükme bağlanmıştır (7 Temmuz 1967 tarih ve 12641 sayılı Resmî Gazete). Toplu konut yapacak olan kooperatif statüsünde örgütlenenlere düşük faiz oranı ile kredi verileceği ve bu kredinin maliyetlerinin bir kısmının bütçeden karşılanacağı bu kanun kapsamında öngörülmüştür. İnşaat sektörünün hammaddeleri arasında sayılan çimento, demir, cam ve boru vergiden istisna edilmiştir (31 Ağustos 1975 Tarih ve 13595 Sayılı Resmî Gazete)

Bu dönemde belli spesifik düzenlemeler yürürlüğe konulmuştur. Depremden etkilenenlerin yurtdışına işçi olarak gönderilmelerinde öncelik tanınacağına dair kanuni düzenleme yapılmıştır (19 Kasım 1971 Tarih ve 14020 Sayılı Resmî Gazete) bu dönemde Deprem nedeniyle grev ve lokavtlar yasaklanarak sosyal haklar bir süreliğine askıya alınmıştır (2 Ekim 1972 Tarih ve 14324 Sayılı Resmî Gazete). Bir diğer spesifik düzenleme ise bazı tekel maddelerin fiyatların zam yapılması ve bu zamdan elde edilen gelirlerin de afet fonuna aktarılarak deprem kayıplarının telafisinde kullanılmasına dair yasal düzenlemedir (21 Şubat 1973 Tarih ve 14455 Sayılı Resmî Gazete).

İncelenen her dönemde belli özel ve genel düzenlemenin yapıldığı görülmüştür. Bu dönemde kurumsallaşma açısından birçok önemli adım atılmıştır. Ayrıca ekonomik kayıpların telafisinin ön plana çıktığı görülmüştür. Yurtdışına işçi gönderilmesinde öncelik tanınması ve

tekel mamullerin fiyatlarının artırılarak buradan gelen kaynağın depremle mücadelede kullanılması ise spesifik düzenlemeler arasında sayılabilir.

24 Kasım 1976- 12 Kasım 1999 Arası Dönem (IV. Dönem)

Depremler açısından IV. Dönem ise 7.5 şiddetli 24 Kasım 1976 tarihinde yaşanan Van-Muradiye Depremi ile başlayıp, 12 Kasım 1999 tarihli 7.5 şiddetli Düzce depremine kadar olan dönemdir. Burada Düzce Depremi de dahil edilmiştir. Bu dönemde Türkiye’de 6 ve üzeri şiddetinde depremler ve kayıp sayısı şu şekildedir:

- 24 Kasım 1976, Van-Muradiye Depremi, 7.5, 3840 Ölü
- 30 Ekim 1983, Çanakkale-Biga Depremi, 6.9, 1155 Ölü
- 13 Mart 1992, Erzincan Depremi, 6.8, 653 Ölü
- 1 Ekim 1995, Afyon-Dinar Depremi, 6.1, 90 Ölü
- 27 Haziran 1999, Adana-Ceyhan Depremi, 6.2, 146 Ölü
- 17 Ağustos 1999, Kocaeli-Gölcük Depremi, 7.8, 17.118 Ölü
- 12 Kasım 1999, Düzce Depremi, 7.5, 894 Ölü

Bu dönemde 6 ve üzeri şiddetinde toplamda 7 deprem kaydedilmiştir. Toplamda 23.896 kişi hayatını kaybetmiştir. Bunlar dışında depremler olsa da daha önce de belirtildiği gibi ölü sayısının düşük olması nedeniyle bu listeye dahil edilmemişlerdir. Resmî gazeteler incelendiğinde, 123 kayıta deprem ve 1 kayıta da sarsıntı kelimesi olmak üzere toplamda 124 kayda rastlanmıştır.

Bu dönemde de belli spesifik düzenlemelerin yanı sıra genel düzenlemelerin de yer aldığı görülmüştür. Futbol müsabakaları düzenlenmesi için federasyona ödenmesi gereken belli miktarda katkı paylarının tahsil edilmemesi (10 Aralık 1976 Tarih ve 15785 Sayılı Resmî Gazete), sektörel açıdan ise çiftçilerin desteklenmesine dönük çıkarılan kanun kapsamında çiftçinin elindeki fasulyenin bakanlığın belirleyeceği fiyat üzerinden TMO tarafından satın alınacağı belirtilmiştir (1 Nisan 1992 Tarih ve 21189 sayılı Resmî Gazete).

Ücretli çalışanların ekonomik koşullarının iyileştirilmesine dönük belli düzenlemeler yapılmıştır. Tasarruf kesintisi adı altında ücretlilerden alınan kesinti ve katkı miktarlarının depremden zarar görenlere biriken kısmını talep etmeleri halinde bir defaya mahsus ödeneceği kanunla garanti altına alınmıştır (5 Eylül 1992 Tarih ve 21336 Sayılı Resmî Gazete). Depreme dönük görevlerde çalışanlara belli bir miktar fazla çalışma ücreti ödenmesi kararlaştırılmıştır (23 Eylül 1998 Tarih ve 23472 Sayılı Resmî Gazete). Bakanlar Kurulu kararı ile deprem bölgesinde görev yapan öğretmenlere öğretim yılına hazırlık ödeneğinin daha yüksek miktarda ödeneceği ifade edilmiştir (13 Ekim 1999 Tarih ve 23845 Sayılı Resmî Gazete).

Ekonomik hayatı düzenleyen birçok düzenlemenin bu dönemde yürürlüğe girdiği ve günümüzde dahi halen devam ettiği bilinmektedir. Depremlerde arz ve talep açısından belli düzenlemelerin yürürlüğe girmesi gerekmektedir. Kamu gelirleri açısından vergi düzenlemeleri yürürlüğe girerken, kamu harcamaları açısından ise deprem bölgeleri ve deprem bölgeleri dışındaki bölgelere göre farklı düzenlemeler yürürlüğe girmektedir. Deprem bölgelerinde kamu harcamaları artarken, deprem dışı bölgelerde tasarruf tedbirlerine başvurulduğu görülmektedir. Bu amaçla bir düzenlemede:

deprem bölgesi haricindeki projelerin erteleneceği ve yeni proje ihalesi yapılmayacağı, bu şekilde tasarruf edilen kaynakların deprem bölgesine aktarılacağı, ihalesi yapılmış dahi olsa yılsonuna kadar ödenek aktarılmayacağı ve bu ödeneklerin deprem bölgesine aktarılacağı ve deprem ile ilişkili olmayan yeni proje tekliflerinin değerlendirilmeyeceği

şeklinde bir hükme yer verilmiştir (19 Eylül 1999 Tarih ve 23831 Sayılı Resmî Gazete). Bu dönemde yapılan çok sayıda düzenleme depremden etkilenen ailelerin yer değiştirmesi sonucunda nereye yerleştirileceğinin belirlenmesi ile ilgilidir. Son olarak kurumsallaşmanın sağlanması açısından birçok kurum da bu dönemde kurulmuştur.

Bu dönemde de Türkiye’de deprem nedeniyle önemli kayıplar yaşanmış ve bu kayıpların telafisi amacıyla çok sayıda düzenleme yürürlüğe girmiştir. Devlet depremlerin etkisini minimize etmek için bir yandan genişletici maliye politikalarına başvururken, diğer yandan da deprem dışı bölgelerde tasarruf ve vergi artışları ile daraltıcı maliye politikalarına başvurmaktadır. Bu şekilde bir bütçe dengesi sağlanması hedeflenmiştir. Bu dönemde bütçe dengesinin sağlanması amacına katkıları sağlandığı görülmektedir.

12 Kasım 1999- 06 Şubat 2023 Arası Dönem (V. Dönem)

Depremler açısından V. Dönem ise 7.5 şiddetli 12 Kasım 1999 tarihinde yaşanan Düzce Depremi ile başlayıp, 06.02.2023 tarihli 7.8 şiddetli Kahramanmaraş depremine kadar olan dönemdir. Burada Kahramanmaraş Depremi de dahil edilmiştir. Bu dönemde Türkiye’de 6 ve üzeri şiddetinde depremler ve kayıp sayısı şu şekildedir:

- 1 Mayıs 2003, Bingöl Depremi, 6.4, 177 Ölü
- 8 Mart 2010, Elâzığ Karakoçan Depremi, 6.1, 41 Ölü
- 23 Ekim 2011, Van Depremi, 7.2, 604 Ölü
- 24 Ocak 2020, Elâzığ-Sivrice Depremi, 6.8, 44 Ölü
- 30 Ekim 2020, Ege Denizi Depremi, 7.0, 117 Ölü
- 6 Şubat 2023, Kahramanmaraş Depremi, 7.8, 53.537 Ölü

Bu dönemde 6 ve üzeri şiddetinde toplamda 6 deprem kaydedilmiştir. Toplamda 54.520 kişi hayatını kaybetmiştir. Bunlar dışında depremler olsa da daha önce de belirtildiği gibi ölü sayısının düşük olması nedeniyle bu listeye dahil edilmemişlerdir. Resmî gazeteler incelendiğinde, 225 kayıtta deprem kelimesi geçmiştir.

Bu dönem en fazla yasal düzenlemenin hayata geçtiği ve deprem konusunda belli bir kurumsallaşma ve mücadele yönteminin benimsendiği dönem olmuştur. Bunda birçok faktörün etkili olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle bu dönemde can ve mal kayıplarının çok olması ve önceki tecrübelerden yola çıkarak deprem anında değil depreme hazırlık anında da teyakkuzda olma ihtiyacının bunda etkili olduğu söylenebilir.

Her dönemde olduğu gibi bu dönemde de belli spesifik ve genel düzenlemeler hayata geçirilmiştir. Kurumsallaşma düzeyi daha ileri taşınmıştır. Yürürlüğe giren en önemli düzenleme sadece deprem anında değil deprem sonrası dönemde de her zaman depreme hazırlık olunması için “Ulusal Deprem Stratejisi ve Eylem Planı (2012-2023)” yürürlüğe konulmuştur. Bu plan depremle mücadelenin en önemli aşamaları arasında gösterilebilmektedir. Deprem öncesinde, deprem süresince ve deprem sonrasında hangi kurumun ne yapacağı ve hangi iş ve

işlemden hangi kurumun sorumlu olacağı tespit edilip depremle mücadeleye bir kurumsallık kazandırılmıştır (18.08.2011 tarih ve 28029 sayılı Resmî Gazete). Yine depremle mücadelede önemli bir dönüm noktası olan Zorunlu Deprem Sigortası bu dönemde yürürlüğe konulmuştur. Ekonomik hayatın düzenlenmesinde en önemli yasal düzenleme ise “17.8.1999 ve 12.11.1999 Tarihlerinde Marmara Bölgesi ve Civarında Meydana Gelen Deprem Yol Açtığı Ekonomik Kayıpları Gidermek Amacıyla Bazı Mükellefiyetler İhdası ve Bazı Vergi Kanunlarında Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun” dur (26 Kasım 1999 Tarih ve 23888 Sayılı Resmî Gazete). Bu kanun daha çok kamu gelirlerini kullanarak müdahaleci devlet yaklaşımının bir yansıması olarak depremle mücadelede vergilerden yararlanılması esasına dayalı olarak düzenlenmiştir. Bu kanun kapsamında %5 oranında ek gelir ve kurumlar vergisi uygulanması kararlaştırılmıştır. Bu ek vergiden deprem bölgesinden gelir elde edenler muaf tutulmuştur. Yine bu kanun ile bir defaya mahsus ek emlak vergisi alınmış ve deprem bölgesindeki mükellefler bu düzenlemeden muaf tutulmuştur. Yine bu düzenlemeyle tahakkuk eden yıllık MTV tutarında ek MTV uygulanması kararlaştırılmıştır. Bu düzenlemeden depremden etkilenenler muaf tutulmuştur. Ayrıca bu kanunla ilk defa ÖİV uygulanmıştır. Her ay tahakkuk edecek %25 oranında faturalara yansıtılacak şekilde ÖİV uygulanacağı hüküm altına alınmıştır. Bu kanunda Özel İşlem Vergisine de yer verilmiştir. Yine vadelerine göre elde edilen faiz gelirleri üzerinden belli oranlarda Faiz Vergisi alınacağı hükmüne yer verilmiştir. Son olarak bu kanuna eklenen ek geçici madde ile depremde hayatını kaybedenlerin yakınlarına kalan mirasın Veraset ve İntikal Vergisinden muaf tutulacağı belirtilmiştir. Ekonomik hayatın düzenlenmesi için sektörel düzenlemeler de yapılmıştır. Hayvancılıkla uğraşanlara hayvan hibe edilmesi bu kapsamda değerlendirilebilir (19.03.2010 tarih ve 27526 sayılı Resmî Gazete).

Sosyal hayatın düzenlenmesi amacıyla TOKİ tarafından depremzedelere ev yapılması ya da ev yapımı amacıyla düşük faiz oranları ve yüksek vadede kredi verilmesi (06.04.2005 Tarih ve 25778 Sayılı Resmî Gazete). Evini Yapana Yardım Yöntemi uygulamaya konulmuştur. Kültür varlıklarının depremden hasar görmemesi ve korunması için muhafaza edilmeleri gerektiği ya da başka yerlere nakledilmeleri gerektiğine karar verilmiştir (03.05.2012 Tarih ve 28281 Sayılı Resmî Gazete). Öğretim üyelerinin geliştirme ödeneklerinin uzatılması ile sosyal açıdan bir avantaj elde etmeleri sağlanmıştır (08.09.2012 Tarih ve 28405 Sayılı Resmî Gazete)

Kahramanmaraş merkezli depremlerin hemen ardından bölge genelinde OHAL ilan edilmiştir. OHAL kapsamında birçok karar yürürlüğe konulmuştur. Deprem kayıplarının telafisi amacıyla daha önceki dönemlerde uygulamaya konulan birçok düzenlemenin OHAL kararı ile bu dönemde de uygulandığı görülmüştür. Ayrıca OHAL ilanı ile depremle mücadeleye toplumun katılımının daha fazla olması ve süreçlerin daha hızlı yönetilmesi amaçlanmaktadır.

Tartışma ve Sonuç

Geçmişten günümüze Türkiye yoğun bir şekilde deprem tehdidi altında kalarak kamu politikalarında depreme ayrı bir parantez açmıştır. Depremler nedeniyle çok sayıda can ve mal kaybı yaşanmıştır. Uygulanan kamu politikaları bazen yetersiz kalırken bazen de tam amaca dönük bir şekilde yürürlüğe girmiştir. Depremler tarihi ülkeler açısından acı tecrübelerin yaşandığı tarihler olarak kabul edilmektedir. Her deprem bir sonraki depreme hazırlık için bir

fırsat olarak görülebilir. Depreme hazırlıkların gerektiği gibi yapılması durumunda deprem esansında kayıpların minimize edilmesi beklenebilir.

Bu çalışmada Cumhuriyet dönemi depremlerle mücadelede kamu politikaları incelenmiştir. Kronolojik olarak beş dönemde incelenen depremler Resmî Gazetede yayımlanan düzenlemelerdeki şekliyle ele alınmıştır. Dönemsel ayırmda 7 ve üzeri şiddetteki depremler kırılma noktası alınarak bu depremler arasındaki dönemlerde hangi politikaların yürürlüğe konulduğu anlatılmıştır.

Her dönemin kendine has özellikleri bulunmaktadır. Bazen yasal düzenlemeler çok spesifik amaçlara dönük çıkarılırken, bazen de daha genel hayatı ilgilendiren düzenlemelere başvurulmuştur. Kronolojik olarak dönemsel farklılıklara göre depremle mücadelede etkin politikaların ortaya konulup konulmadığı kayıplara bakılıp anlaşılabilir. Depremlerin şiddeti ve etkilenen kişi sayısına bakılınca şiddeti artmazsa dahi ölü sayısı ciddi manada artış kaydetmiştir. Bu da mücadelenin etkin yürütülmediğini ön plana çıkarmaktadır. İlk dönemde 9 depremde toplam 1460 kişi hayatını kaybederken, son dönemde 6 depremde 54.520 kişi hayatını kaybetmiştir. Dolayısıyla depremlerle mücadelede politika eksikliklerinin neler olduğu ve neler yapılması gerektiğine odaklanmak gerekir.

Depremlerle mücadelede en önemli hususlar: uluslararasılaşma, koordinasyon, katılım ve yönetimdir. Depremle mücadeleye sadece devletin bir görevi olarak yaklaşılması durumunda gerekli başarının yakalanması mümkün görünmemektedir. Zira devlet belli noktalarda müdahalede yetersiz kalabilecektir. Toplumların yapısı uygulanacak politikaların başarıya ulaşmasında etkili olabilmektedir. İşbirliğinin sağlanamaması durumunda kamunun depremle mücadelede kamuoyunu ikna edememesi nedeniyle politikalar ciddi bir muhalefetle karşı karşıya kalabilecektir. Özellikle Türkiye gibi ülkelerde kamuoyunun depremlerle mücadelede uygulanan kamu politikalarının etkinliği konusunda kamuoyunun bilgilendirilmemesi ya da yanlış bilgilendirilmesi nedeniyle destek bulmakta zorluk çekilebilecektir. Anlatılan son dönemde depremle mücadelede toplanan vergilerin harcandığı yerler konusundaki belirsizlik katkı sunanlar açısından ciddi soru işaretleri barındırmaktadır. Bu soru işaretlerinin giderilmemesi sonraki depremlerde uygulanacak benzer politikaların da muhalefetle karşılaşmasına yol açabilmektedir. Zira Kahramanmaraş depremi sonrası ek MTV uygulamasına ciddi muhalefet gösterilmiş ve Anayasa Mahkemesine iptal davası açılmıştır.

Depremlerle mücadelenin başarıya ulaşmasının bir diğer koşulu da uluslararası politika uygulamalarının takip edilerek ülkemize uyarlanmasıdır. Dünyada Türkiye dışında yüksek şiddetli depremlerin yaşandığı çok sayıda ülke bulunmaktadır. Hatta daha şiddetli depremlere rağmen daha az can ve mal kaybı yaşanan ülkelerin olduğu bilinmektedir. Bu ülkelerde uygulanan politikaların başarısının nedenleri araştırılarak ülkemize uyarlanabilmesi için gerekli koşulların yerine getirilmesi gerekir. Özellikle depremlerle mücadelede COVID-19 gibi bir bilim kurulu oluşturularak bu kurulun getireceği önerilerin politikacılar tarafından zaman geçirmeden uygulanması kayıpların telafisi açısından önemli bir katkı sağlayacaktır.

Koordinasyonun sağlanması açısından belli bir bakanlığın bulunması gerekliliği vardır. Zira Türkiye'nin en büyük problemlerinden biri olan depremlerle mücadelede sadece belli bir bakanlık bünyesinde bir kurumun politika yürütücüsü olması yeterli önemin verilmediğini göstermektedir. AFAD'ın sadece depremle ilgilenmemesi de deprem konusunda bir sorun

ortaya çıkarabilmektedir. Afet Bakanlığı ya da Deprem Bakanlığı kurularak tüm kurumlar arasında koordinasyonu sağlaması depremin daha ciddi bir olay olarak ele alınmasına katkı sağlayacaktır.

Teknolojinin imkanlarından yararlanmak ülkelerin en büyük silahlarından biridir. Depremle mücadelede de yapay zekadan yararlanarak bir başarı sağlanması mümkündür. Deprem yer hareketlerindeki değişikliğe bağlı olarak önceden tespiti, bölgesel anlamda muhtemel kayıplarla ilgili bir projeksiyon hazırlanarak kayıpların minimize edilmesi ya da depremle ilgili vatandaşları önceden bilgilendirecek yapay zekâ uygulamalarının geliştirilmesi ile proaktif davranılmış olacaktır.

Özetle, Türkiye'nin bir deprem ülkesi olduğu politika yapıcılar tarafından unutulmaması gereken bir husustur. Depremlerle mücadelede zamanla bir tecrübe kazanılmışsa da kayıpların sayısına bakıldığında henüz bir olgunluğa erişilememiştir. Sadece deprem zamanında değil, deprem öncesi ve sonrasında da politikalar geliştirilip her an depremlere hazırlıklı olma zorunluluğu vardır. Bunu gerçekleştirmenin yolu da sayılan önerilerin hayata geçirilmesidir.

Kaynakça

- Alcántara-Ayala, I., Rodríguez-Velázquez, D., Garnica-Peña, R. J., & Maldonado-Martínez, A. (2020). Multi-sectoral reflections and efforts in strengthening partnerships to reduce disaster risk in Mexico: The first muse-idrim conference. *International Journal of Disaster Risk Science*, 11(5), 686-691. <https://doi.org/10.1007/s13753-020-00302-w>
- Andrews, T. M. & Ryan, J. B. (2021). Preferences for prevention: People assume expensive problems have expensive solutions. *Risk Analysis*, 42(2), 370-384. <https://doi.org/10.1111/risa.13754>
- Arceneaux, K. & Stein, R. A. (2006). Who is held responsible when disaster strikes? The attribution of responsibility for a natural disaster in an urban election. *Journal of Urban Affairs*, 28(1), 43-53. <https://doi.org/10.1111/j.0735-2166.2006.00258.x>
- Azad, M. A. K., Uddin, M. A., Zaman, S., & Ashraf, M. A. (2019). Community-based disaster management and its salient features: A policy approach to people-centred risk reduction in Bangladesh. *Asia-Pacific Journal of Rural Development*, 29(2), 135-160. <https://doi.org/10.1177/1018529119898036>
- Barua, P., Mitra, A., & Eslamian, S. (2021). Disaster management strategies and relation of good governance for the coastal Bangladesh. *Resources and Environmental Economics*, 3(2), 269-279. <https://doi.org/10.25082/ree.2021.02.002>
- Bessaha, M. L., Hayward, R. A., & Gatanas, K. (2021). A scoping review of youth and young adults' roles in natural disaster mitigation and response: Considerations for youth wellbeing during a global ecological crisis. *Child and Adolescent Mental Health*, 27(1), 14-21. <https://doi.org/10.1111/camh.12517>
- Bhochhibhoya, S. & Maharjan, R. (2022). Integrated seismic risk assessment in Nepal. *Natural Hazards and Earth System Science*, 22(10), 3211-3230. <https://doi.org/10.5194/nhess-22-3211-2022>
- Bikar, S., Rathakrishnan, B., Kamaluddin, M., Nasir, N., & Nasir, M. (2021). Social sustainability of post-disaster: How teachers enable primary school students to be resilient in times of Ranau earthquake. *Sustainability*, 13(13), 7308. <https://doi.org/10.3390/su13137308>
- Birkland, T. A. (2009). Disasters, catastrophes, and policy failure in the homeland security era. *Review of Policy Research*, 26(4), 423-438. <https://doi.org/10.1111/j.1541-1338.2009.00393.x>
- Boon, H., Cottrell, A., King, D., Stevenson, R. B., & Millar, J. (2011). Bronfenbrenner's bioecological theory for modelling community resilience to natural disasters. *Natural Hazards*, 60(2), 381-408. <https://doi.org/10.1007/s11069-011-0021-4>
- Bringas, B., Bunyi, L. J., & Manapat, C. L. (2022). An analysis on the impact of natural disasters on the economy of the Philippines. *Journal of Economics, Finance and Accounting Studies*, 4(1), 163-183. <https://doi.org/10.32996/jefas.2022.4.1.11>

- Brooks, N., Adger, W. N., & Kelly, P. (2005). The determinants of vulnerability and adaptive capacity at the national level and the implications for adaptation. *Global Environmental Change*, *15*(2), 151-163. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2004.12.006>
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö., Karadeniz, Ş. & Demirel, F. (2018). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Pegem Akademi Yayınları.
- Caldera, H. J. & Wirasinghe, S. C. (2021). A universal severity classification for natural disasters. *Natural Hazards*, 1-32. <https://doi.org/10.21203/rs.3.rs-333435/v1>
- Calo-Blanco, A., Kovářík, J., Mengel, F., & Romero, J. (2017). Natural disasters and indicators of social cohesion. *Plos One*, *12*(6), e0176885. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0176885>
- Camacho, C. & Sun, Y. (2018). Longterm decision making under the threat of earthquakes. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3298413>
- Cerna-Turoff, I., H, F., Mayhew, S., & Devries, K. (2019). Violence against children and natural disasters: A systematic review and meta-analysis of quantitative evidence. *Plos One*, *14*(5), e0217719. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0217719>
- Chen, G. (2019). Assessing the financial impact of natural disasters on local governments. *Public Budgeting & Finance*, *40*(1), 22-44. <https://doi.org/10.1111/pbaf.12245>
- Cheng, H. T. & Tsou, K. W. (2018). Mitigation policy acceptance model: An analysis of individual decision making process toward residential seismic strengthening. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, *15*(9), 1883. <https://doi.org/10.3390/ijerph15091883>
- Comerio, M. C. (2004). Public policy for reducing earthquake risks: A US perspective. *Building Research & Information*, *32*(5), 403-413. <https://doi.org/10.1080/0961321042000221052>
- Drury, J. (2020). Recent developments in the psychology of crowds and collective behaviour. *Current Opinion in Psychology*, *35*, 12-16. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2020.02.005>
- Dupont, W. D., Okuyama, Y., & Sawada, Y. (2015). The long-run socio-economic consequences of a large disaster: The 1995 earthquake in kobe. *Plos One*, *10*(10), e0138714. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0138714>
- Dzigbede, K. D., Gehl, S. B., & Willoughby, K. G. (2020). Disaster resiliency of U.S. local governments: Insights to strengthen local response and recovery from the covid-19 pandemic. *Public Administration Review*, *80*(4), 634-643. <https://doi.org/10.1111/puar.13249>
- Estrada, M. A. R., Park, D., & Moug, P. (2020). A new assessment to measure the risk levels between natural disasters and socioeconomic-political disasters. *Economics & Development Studies*, 1-26. <https://doi.org/10.31124/advance.11662317>
- Felbermayr, G. and Gröschl, J. K. (2014). Naturally negative: The growth effects of natural disasters. *Journal of Development Economics*, *111*, 92-106. <https://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2014.07.004>

- Flynn, J., Slovic, P., Mertz, C. K., & Carlisle, C. (1999). Public Support For Earthquake Risk Mitigation In Portland, Oregon. *Risk Analysis*, 19(2), 205–216.
- Fomby, T. B., Ikeda, Y., & Loayza, N. (2011). The growth aftermath of natural disasters. *Journal of Applied Econometrics*, 28(3), 412-434. <https://doi.org/10.1002/jae.1273>
- Ghomian, Z. & Yousefian, S. (2017). Natural disasters in the middle-east and north africa with a focus on iran: 1900 to 2015. *Health in Emergencies and Disasters Quarterly*, 2(2), 53-62. <https://doi.org/10.18869/nrip.hdq.2.2.53>
- Gould, K. A., García, M., & Remes, J. (2016). Beyond "natural-disasters-are-not-natural": The work of state and nature after the 2010 earthquake in chile. *Journal of Political Ecology*, 23(1). 93-114 <https://doi.org/10.2458/v23i1.20181>
- Guo, J., Mao, K., Zhao, Y., Lü, Z., & Lü, X. (2019). Impact of climate on food security in mainland china: A new perspective based on characteristics of major agricultural natural disasters and grain loss. *Sustainability*, 11(3), 869. <https://doi.org/10.3390/su11030869>
- Hallegatte, S. (2013). Modeling the role of inventories and heterogeneity in the assessment of the economic costs of natural disasters. *Risk Analysis*, 34(1), 152-167. <https://doi.org/10.1111/risa.12090>
- Hang, S. (2014). A Review of Japanese Government Response to the Public Crises of Earthquakes, *Studies in Sociology of Science*, 5(4), 17-21.
- Haynes, G. W., Danes, S. M., & Stafford, K. (2011). Influence of federal disaster assistance on family business survival and success. *Journal of Contingencies and Crisis Management*, 19(2), 86-98. <https://doi.org/10.1111/j.1468-5973.2011.00637.x>
- Hosseini, A. K., Hosseini, M., Izadkhah, Y. O., Mansouri, B., & Shaw, T. (2014). Main challenges on community-based approaches in earthquake risk reduction: Case study of Tehran, Iran. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 8, 114–124.
- Iskandar, J., Salamah, U., & Patonah, N. (2018). Policy implementation in realizing the effectiveness of disaster management. *International Journal of Engineering & Technology*, 7(2.29), 548-552. <https://doi.org/10.14419/ijet.v7i2.29.13815>
- Jaiswal, K. & Wald, D. J. (2013). Estimating economic losses from earthquakes using an empirical approach. *Earthquake Spectra*, 29(1), 309-324. <https://doi.org/10.1193/1.4000104>
- Jalali, R. (2002). Civil society and the state: Turkey after the earthquake. *Disasters*, 26(2), 120-139. <https://doi.org/10.1111/1467-7717.00196>
- Jang, S., Ekyalongo, Y., & Kim, H. (2020). Systematic review of displacement and health impact from natural disasters in southeast asia. *Disaster Medicine and Public Health Preparedness*, 15(1), 105-114. <https://doi.org/10.1017/dmp.2019.125>
- Jost, J. T., Glaser, J., Kruglanski, A. W., & Sulloway, F. J. (2003). Political conservatism as motivated social cognition. *Psychological Bulletin*, 129(3), 339-375. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.129.3.339>

- Kagan, Y. Y. & Jackson, D. D. (1991). Seismic gap hypothesis: Ten years after. *Journal of Geophysical Research: Solid Earth*, 96(B13), 21419-21431. <https://doi.org/10.1029/91jb02210>
- Kahn, M. E. (2005). The death toll from natural disasters: The role of income, geography, and institutions. *Review of Economics and Statistics*, 87(2), 271-284. <https://doi.org/10.1162/0034653053970339>
- Kao, L., Chiu, Y., & Tsai, C. (2017). An evaluation study of urban development strategy based on of extreme climate conditions. *Sustainability*, 9(2), 284. <https://doi.org/10.3390/su9020284>
- Keefer, P., Neumayer, E., & Plümper, T. (2011). Earthquake Propensity and the Politics of Mortality Prevention. *World Development*, 39(9), 1530–1541.
- Kleining, G & Witt H. (2001) Discovery as basic methodology of qualitative and research research forum. *Qualitative Social Research*, 2(1), 1-26. <https://doi.org/10.17169/fqs-2.1.977>
- Korber, I. (2022). Responding to the camp fire: A case study on an academic library's public services policy changes. *Reference Services Review*. 50(2), 237-248. <https://doi.org/10.1108/rsr-10-2021-0060>
- Kourou, D.A., Ioakeimidou, A., & Mokos, V. (2014). Earthquake Risk Mitigation And Preparedness Communication Policies To Bridge The Gap Between Public Misconceptions And Proper Actions, 5. Deprem Ulusal Deprem Mühendisliği Konferansı.
- Kousky, C. (2016). Disasters as learning experiences or disasters as policy opportunities? Examining flood insurance purchases after hurricanes. *Risk Analysis*, 37(3), 517-530. <https://doi.org/10.1111/risa.12646>
- Kreutzer, W. (2022). Women's support shaken: A study of women's political trust after natural disasters. *Politics & Amp; Gender*, 19(3), 703-733. <https://doi.org/10.1017/s1743923x22000289>
- Lazzaroni, S. & Bergeijk, P. A. v. (2014). Natural disasters' impact, factors of resilience and development: A meta-analysis of the macroeconomic literature. *Ecological Economics*, 107, 333-346. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2014.08.015>
- Lee, D. (2018). The impact of natural disasters on neighborhood poverty rate: A neighborhood change perspective. *Journal of Planning Education and Research*, 40(4), 447-459. <https://doi.org/10.1177/0739456x18769144>
- Lee, M., Hong, J., & Kim, K. Y. (2017). Estimating damage costs from natural disasters in korea. *Natural Hazards Review*, 18(4). [https://doi.org/10.1061/\(asce\)nh.1527-6996.0000259](https://doi.org/10.1061/(asce)nh.1527-6996.0000259)
- Leith, W. (2004). Buiding For Earthquakes, *Science*, 304(5677), 426-433).
- Levin, Y., Bachem, R., & Ben-Ezra, M. (2021). Symptoms network analysis of serious mental illness: A cross disasters comparison. <https://doi.org/10.1101/2021.04.10.21255242>

- Li, S., Zhai, G., Fan, C., Chen, J., & Li, L. (2020). The need for cognition on earthquake risk in China based on psychological distance theory. *Complexity*, 1-14. <https://doi.org/10.1155/2020/8882813>
- Li, Z. & Tan, X. (2019). Disaster-recovery social capital and community participation in earthquake-stricken ya'an areas. *Sustainability*, 11(4), 993. <https://doi.org/10.3390/su11040993>
- Markhvida, M., Walsh, B., Hallegatte, S., & Baker, J. W. (2020). Quantification of disaster impacts through household well-being losses. *Nature Sustainability*, 3(7), 538-547. <https://doi.org/10.1038/s41893-020-0508-7>
- Markhvida, M. & Baker, J. W. (2023). Modeling future economic costs and interdependent industry recovery after earthquakes. *Earthquake Spectra*, 39(2), 914-937. <https://doi.org/10.1177/87552930231162385>
- Mayring, P. (2000). Qualitative content analysis forum. *Qualitative Social Research*, 1(2). <https://doi.org/10.17169/fqs-1.2.1089>
- Mohammadi, S. & Shi, G. (2021). Investigating and evaluating of social, economic, and managerial consequences of earthquake victims in sarpol-e zahab in kermanshah city after resettlement using a risk management model (irr). *Laplace Em Revista*, 7(3), 548-559. <https://doi.org/10.24115/s2446-62202021731341p.548-559>
- Momani, N. M. (2012). Integrated framework for earthquake consequences management. *Disaster Prevention and Management: An International Journal*, 21(2), 184-205. <https://doi.org/10.1108/09653561211219991>
- Motta, M. & Rohrman, A. (2019). Quaking in their boots? inaccurate perceptions of seismic hazard and public policy inaction. *Behavioural Public Policy*, 5(3), 301-317. <https://doi.org/10.1017/bpp.2019.18>
- Mulargia, F., & Geller, R. J. (2003). Earthquake prediction and public policy. *Earthquake Science and Seismic Risk Reduction*, 284-329. https://doi.org/10.1007/978-94-010-0041-3_8
- Muldoon, O., Acharya, K., Jay, S., Adhikari, K., Pettigrew, J., & Lowe, R. (2017). Community identity and collective efficacy: A social cure for traumatic stress in post-earthquake Nepal. *European Journal of Social Psychology*, 47(7), 904-915. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2330>
- Nathe, S. K. (2000). Public Education for Earthquake Hazards. *Natural Hazards Review*, 1(4), 191-196.
- Neumayer, E. & Plümper, T. (2007). The gendered nature of natural disasters: The impact of catastrophic events on the gender gap in life expectancy, 1981-2002. *Annals of the Association of American Geographers*, 97(3), 551-566. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8306.2007.00563.x>
- Norris, F. H., Friedman, M. J., Watson, P., Byrne, C., Diaz, E. M., & Kaniasty, K. (2002). 60,000 disaster victims speak: Part i. an empirical review of the empirical literature,

- 1981–2001. *Psychiatry: Interpersonal and Biological Processes*, 65(3), 207-239. <https://doi.org/10.1521/psyc.65.3.207.20173>
- North, C. S., Oliver, J., & Pandya, A. (2012). Examining a comprehensive model of disaster-related posttraumatic stress disorder in systematically studied survivors of 10 disasters. *American Journal of Public Health*, 102(10), 40-48. <https://doi.org/10.2105/ajph.2012.300689>
- Oe, H. & Yamaoka, Y. (2021). A discussion of damage mitigation of natural disasters: How to increase citizens' preparedness. *2021 Third International Sustainability and Resilience Conference: Climate Change*. <https://doi.org/10.1109/ieeconf53624.2021.9668124>
- Osaadon, P., Tsumi, E., Pokroy, R., Sheleg, T., & Peleg, K. (2018). Ocular morbidity in natural disasters: field hospital experience 2010–2015. *Eye*, 32(11), 1717-1722. <https://doi.org/10.1038/s41433-018-0167-3>
- Pate, M. E., Shah, H. C. (1979). Public policy issues: Earthquake prediction. *Bulletin of the Seismological Society of America*, 69(5), 1533–1547.
- Perry, R. W. (1997). Earthquake Planning for Government Continuity. *Environmental Management*, 21(1), 89–96.
- Pescaroli, G. & Alexander, D. (2018). Understanding compound, interconnected, interacting, and cascading risks: A holistic framework. *Risk Analysis*, 38(11), 2245-2257. <https://doi.org/10.1111/risa.13128>
- Pietro, G. D. & Mora, T. (2015). The effect of the l'aquila earthquake on labour market outcomes. *Environment and Planning C: Government and Policy*, 33(2), 239-255. <https://doi.org/10.1068/c12121r>
- Pratama, M. R., Muslim, A. Q., Praja, B. A., Pratama, B. I., & Putra, E. (2020). Life after natural disaster: The case of resettlement policy in pagerjurang, yogyakarta. *Journal Publicuho*, 3(3), 279. <https://doi.org/10.35817/jpu.v3i3.12482>
- Rawat, A., Pun, A., Ashish, K., Tamang, I. K., Karlström, J., Hsu, K., & Rasanathan, K. (2023). The contribution of community health systems to resilience: Case study of the response to the 2015 earthquake in Nepal. *Journal of Global Health*, 13. <https://doi.org/10.7189/jogh.13.04048>
- Ren, J., Chiang, C., Jiang, X., Luo, B., Liu, X., & Pang, M. (2014). Mental disorders of pregnant and postpartum women after earthquakes: A systematic review. *Disaster Medicine and Public Health Preparedness*, 8(4), 315-325. <https://doi.org/10.1017/dmp.2014.62>
- Rubin, O. (2014). Social vulnerability to climate-induced natural disasters: Cross-provincial evidence from vietnam. *Asia Pacific Viewpoint*, 55(1), 67-80. <https://doi.org/10.1111/apv.12037>
- Ruswandi, D., Sumartono, S., Maarif, S., & Wijaya, A. F. (2021). Conflict analysis of forest and land fires in implementing collaborative governance on disaster management in kalimantan Indonesia. *Journal of Southwest Jiaotong University*, 56(2), 10-21. <https://doi.org/10.35741/issn.0258-2724.56.2.2>

- Saraisky, N.G. (2016). Analyzing Public Discourse: Using Media Content Analysis to Understand the Policy Process. *Current Issues in Comparative Education*, 18, 26-41.
- Shabnam, N. (2014). Natural disasters and economic growth: A review. *International Journal of Disaster Risk Science*, 5(2), 157-163. <https://doi.org/10.1007/s13753-014-0022-5>
- Shaluf, I. M. (2007). An overview on disasters. *Disaster prevention and management: An International Journal*, 16(5), 687-703. <https://doi.org/10.1108/09653560710837000>
- Shan, B., Xiong, X., Zheng, Y., & Diao, F. (2009). Stress changes on major faults caused by m w7.9 Wenchuan earthquake, May 12, 2008. *Science in China Series D: Earth Sciences*, 52(5), 593-601. <https://doi.org/10.1007/s11430-009-0060-9>
- Shi, P., Tao, Y., Wang, Y., Zhou, T., Xü, W., Du, J., & Okada, N. (2020). Disaster risk science: A geographical perspective and a research framework. *International Journal of Disaster Risk Science*, 11(4), 426-440. <https://doi.org/10.1007/s13753-020-00296-5>
- Sengezer, B., & Koç, E. (2005). A Critical Analysis of Earthquakes and Urban Planning in Turkey. *Disasters*, 29(2), 171–194.
- Stemler, S. (2001). *An introduction to content analysis*, Eric Digests.
- Tavşancıl, E. & Aslan, E. A. (2001). *Sözel, yazılı ve diğer materyaller için içerik analizi ve uygulama örnekleri*. Epsilon.
- Taylor, K., Zarb, S., Jeschke, N., Sobeck, J., Smith, R., Seeger, M. W. & McElmurry, S. P. (2022). An exercise in disaster: does policy learning occur after a tabletop crisis scenario?. *Risk, Hazards & Crisis in Public Policy*, 14(2), 115-128. <https://doi.org/10.1002/rhc3.12256>
- Uddin, M. A., Haque, C. E., & Khan, M. N. (2020). Good governance and local level policy implementation for disaster-risk-reduction: Actual, perceptual and contested perspectives in coastal communities in Bangladesh. *Disaster Prevention and Management: An International Journal*, 30(2), 94-111. <https://doi.org/10.1108/dpm-03-2020-0069>
- Vosslamber, R. (2023). Short sharp shock and long deep rumble: Natural disasters and private property loss in new zealand. *Accounting History*, 29(1), 40-65. <https://doi.org/10.1177/10323732231167911>
- Walika, M., Moitinho De Almeida, M., Castro Delgado, R., & Arcos González, P. (2023). Outbreaks following natural disasters: A review of the literature. *Disaster Medicine and Public Health Preparedness*, 17. <https://doi.org/10.1017/dmp.2023.96>
- Wang, H., Chen, G., Lee, W., You, S., Li, C., Jang, J. H. & Shieh, C. (2021). Learning from each other in the management of natural disaster and covid-19 pandemic: A case study in Taiwan. *Frontiers in Public Health*, 9, 1-12. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2021.777255>
- Wei, J. & Han, Y. (2018). Pre-disaster social capital and disaster recovery in wenchuan earthquake-stricken rural communities. *Sustainability*, 10(6), 2046. <https://doi.org/10.3390/su10062046>

- Wilson, G. (2013). Community resilience, social memory and the post-2010 christchurch (New Zealand) earthquakes. *Area*, 45(2), 207-215. <https://doi.org/10.1111/area.12012>
- Wu, M. & Wu, G. (2020). An analysis of rural households' earthquake-resistant construction behavior: Evidence from pingliang and yuxi, China. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(23), 9079. <https://doi.org/10.3390/ijerph17239079>
- Xu, J. & Lü, Y. (2018). Towards an earthquake-resilient world: From post-disaster reconstruction to pre-disaster prevention. *Environmental Hazards*, 17(4), 269-275. <https://doi.org/10.1080/17477891.2018.1500878>
- Vinnell, L. J., Milfont, T. L., & McClure, J. (2018). Do social norms affect support for earthquake-strengthening legislation? comparing the effects of descriptive and injunctive norms. *Environment and Behavior*, 51(4), 376-400. <https://doi.org/10.1177/0013916517752435>
- Yamamura, E. (2016). Natural disasters and social capital formation: The impact of the great hanshin-awaji earthquake. *Papers of the Regional Science Association*, 95, S143-S165. <https://doi.org/10.1111/pirs.12121>
- Yang, X., Li, X., Lu, K., & Peng, Z. (2022). Integrating rural livelihood resilience and sustainability for post-disaster community relocation: A theoretical framework and empirical study. *Natural Hazards*. 116, 1775-1803. <https://doi.org/10.1007/s11069-022-05739-4>
- Yeo, J. & Knox, C. C. (2019). Public attention to a local disaster versus competing focusing events: Google trends analysis following the 2016 Louisiana flood. *Social Science Quarterly*, 100(7), 2542-2554. <https://doi.org/10.1111/ssqu.12666>
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde bilimsel araştırma yöntemleri*. Seçkin Basım.
- Yu, Y. & Wei, J. (2022). Analysis of the influence of agricultural natural disaster on farmers' technology adoption decision. *Frontiers in Environmental Science*, 10. 1-11. <https://doi.org/10.3389/fenvs.2022.923694>
- Zhou, K., Liu, B., & Fan, J. (2020). Post-earthquake economic resilience and recovery efficiency in the border areas of the tibetan plateau: A case study of areas affected by the wenchuan ms 8.0 earthquake in sichuan, China in 2008. *Journal of Geographical Sciences*, 30(8), 1363-1381. <https://doi.org/10.1007/s11442-020-1786-8>
- Zhou, F. & Botzen, W. (2017). The impact of natural disasters on firm growth in vietnam: Interaction with financial constraints. *SSRN Electronic Journal*. 17-20. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3095539>
- Zijlstra, E., Brummelaar, M., Cuijpers, M., Post, W., Balkom, I., & Seddighi, H. (2022). A safe home? a qualitative study into the experiences of adolescents growing up in the dutch area impacted by earthquakes induced by gas extraction. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(8), 4716. <https://doi.org/10.3390/ijerph19084716>

Geliş Tarihi : 15.02.2024
Kabul Tarihi : 07.05.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1438051>

Bölükbaşı, A. (2024). Kentleşmeyi planlamak: Kalkınma planlarındaki şehirleşme politikalarının dönüşümü. *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(Cumhuriyet'in 100. Yılı Özel Sayısı), 86-110. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1438051>

KENTLEŞMEYİ PLANLAMAK: KALKINMA PLANLARINDAKİ ŞEHİRLEŞME POLİTİKALARININ DÖNÜŞÜMÜ

Adem BÖLÜKBAŞI¹

ÖZ

Bu çalışmada kalkınma planlarında kentleşmeyle alakalı sorunlara odaklanarak, planlardaki söylemler ve yaklaşımlar üzerinden, kentleşme politikalarının kalkınma anlayışlarındaki değişim ekseninde nasıl dönüştüğünü anlamaya çalıştık. Burada kalkınma planları üzerinden daha çok kalkınma anlayışlarının kentleşmeye etkilerinin izlerini sürmeye çalıştık. Bu kapsamda üç ana dönem olduğu görülmektedir. Birinci dönem gerçek anlamda planlı kalkınma anlayışının ve ulusal kalkınmacı bir sistemin hâkim olduğu 1960-1980 arası dönemdir. Bu dönemde kentleşme pratiğinde ithal ikameci bir sanayileşme politikasının hâkim olduğu ve bu sanayileşme stratejisine ucuz işgücü temini için gecekondular şeklinde tezahür eden enformel konut ekonomisine göz yumulduğu görülmektedir. İkinci dönem ulusal kalkınmacılığın tasfiye olduğu ve bunun yerine yeni-liberalizme geçişin yapısal şartlarının olduğu dönemdir. Bu dönem ithal ikameci sanayileşme modelinden ihracat odaklı büyüme anlayışına geçildiği bir liberalizasyon dönemi olarak öne çıkmıştır. Artık kentleşme üzerindeki kararların da ulusal kalkınmacı bir vizyonla değil daha çok küresel sermayenin gerekliliklerine göre şekillendiği bir dönem ortaya çıkmıştır. Türkiye’de kentleşme ve kalkınma ilişkisinin son dönemi ise yeni-liberalizmin olgunlaşma aşamasını yaşadığı ve küreselleşmenin etkilerinin daha derinden hissedildiği iki binli yıllardır. Bu dönemin en çok öne çıkan temel olgular kentsel dönüşüm ve konut stoğunun yenilenmesi, afet yönetimi, bölgesel kalkınma, küreselleşme ve AB süreci uyum başlıklarıdır.

Anahtar Kelimeler: Kentleşme, kalkınmacılık, planlama, kalkınma planı, küreselleşme

¹ Doç. Dr., Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, ademolukbasi@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-9795-6508>

Date Received : 15.02.2024

Date Accepted : 07.05.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1438051>

Bölükbaşı, A. (2024). Planning urbanization: Transformation of urbanization policies in development plans. *HUMANITAS - Journal of Social Sciences*, 12(Special Issue of the 100th Anniversary of the Republic), 86-110. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1438051>

PLANNING URBANIZATION: TRANSFORMATION OF URBANIZATION POLICIES IN DEVELOPMENT PLANS

Adem BÖLÜKBAŞI¹

ABSTRACT

In this study, we tried to understand how urbanization policies transformed on the axis of change in development understandings through the discourses and approaches in the plans, by focusing on the problems related to urbanization in development plans. We tried to trace the effects of development approaches on urbanization through development plans. In this context, there are three main periods. The first period is the period between 1960 and 1980, when a truly planned development approach and a national developmentalist system dominated. In this period, it seems that an import substitution industrialization policy dominated the urbanization practice this industrialization strategy is turning a blind eye to the informal housing economy, which manifests itself in the form of shantytowns, in order to provide cheap labor. The second period is the period when national developmentalism was liquidated and the structural conditions for the transition to neo-liberalism were formed. This period stood out as a period of liberalization in which the import substitution industrialization model was transitioned to an export-oriented growth approach. An era has emerged in which decisions on urbanization are shaped not by a national developmental vision but rather by the requirements of global capital. The last period of the relationship between urbanization and development in Türkiye is the period after the year two thousand when neo-liberalism experienced its maturation phase and the effects of globalization were felt more deeply. The most prominent basic facts of this period are urban transformation and renewal of the housing stock, disaster management, regional development, globalization and EU adjustment process.

Keywords: Urbanization, developmentalism, planning, development plan, globalization

¹ Assoc. Prof. Dr., Bandırma Onyedi Eylül University, Faculty of Health Sciences, Department of Social Work, <https://orcid.org/0000-0001-9795-6508>

Giriş

Günümüzde çağdaş iki kavram olarak kullanılan kalkınma/gelişme ve kentleşme kavramları özellikle on sekizinci yüzyıldan bu yana devam eden modernleşme sürecinde “ilerleme” idealinin farklı yansımaları olarak tezahür etmektedir. Avrupa ve Batı örneğinde düşünüldüğünde iktidar veya özgürlük olarak ilerleme fikrinin modernleşmenin farklı yorumlarını oluşturduğu söylenebilir. Bu anlamda bir yanıyla toplum mühendisliğini, yani doğayı ve toplumu egemenlik altına alarak kontrol etme iradesini yansıtan “iktidar olarak ilerleme” fikri, öte yandan da bireyselleşme ve “özgürlük olarak ilerleme”ye işaret ediyordu. Her hâlükârda ilerleme antik uygarlıklardan beri süregelen bir yanda bağımsızlık, özgürlük gibi fikirleri ve öte yanda düzen kurma, refah oluşturma ve medeniyet inşa etme gibi fikirleri aynı anda içinde barındırmaktadır (Nisbet, 2023). On dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda ise ilerleme ideali daha çok ekonomik ve teknolojik başarıyla eşdeğer görülmeye başlandı. İki büyük dünya savaşından sonra kapitalist hegemonyanın ABD’ye geçişiyle eş zamanlı olarak merkez ve periferideki ekonomilerde “kalkınma” şeklinde daha çok iktisadi anlamıyla yeniden tanımlandı (Ünsaldı, 2014: 43). Burada kast edilen anlamıyla kalkınma ve bundan kaynaklı refah, on dokuzuncu asrın ikinci yarısından itibaren devasa metropollere dönüşen, bugün küresel kentler dediğimiz büyükşehirlerde yoğunlaşmaya başlamıştı. Böylece eski çağlardan beri şehir ve medeniyeti bir arada tutan ilerleme fikri yirminci yüzyılda da kentleşme ve kalkınma paradigmatları üzerinden bir kez daha çaktı. Türkiye’de de yirminci yüzyılın başında devleti modernleştirmek çabasıyla yola çıkan aydın-bürokrat seçkin sınıfı bu kez 1945 sonrası modernleşme kuramlarının etkisi altında kalkınma fikri etrafında konsolide oldu. Liberal, sosyalist, muhafazakâr ya da milliyetçi bütün entelektüel-bürokrat sınıfın ortaklaşa etrafında kenetlendiği bu kalkınma idealine nasıl ulaşılacağı sorusunun en kapsamlı ve sistematik cevabını kalkınma planlarında bulabiliriz. Zira kalkınma planları, 1960’lı yıllardan bu yana teknokrat ağırlıklı aydın-bürokrat sınıfının mevcut dünya şartlarında, Türkiye’nin Osmanlı modernleşmesinden beri sürdürdüğü terakki, temeddün, medeniyet, muasırlaşma, uygarlaşma, çağdaşlaşma idealinin devamı niteliğinde olan kalkınma fikrini nasıl yorumladığı, bu fikri kuvveden fiile çıkarmak için mevcut insan kaynağının kentleşme aracılığıyla nasıl bu idealin hizmetine koşulabileceği gibi soruların sistematik cevabını vermeye çalıştığı metinlerdir.

Bu çalışmada söz konusu planlara odaklanarak ve planlardaki söylemler ve yaklaşımlar üzerinden, kentleşme politikalarının kalkınma anlayışlarındaki değişim ekseninde nasıl dönüştüğünü anlamaya çalıştık. Bu kapsamda erken Cumhuriyet dönemi ve bunun bir uzantısı niteliğindeki 1950-1960 dönemi kalkınma olgusunun nasıl anlaşıldığına dair bir girizgâh niteliğindedir. Daha sonra kalkınma planlarının oluşturulduğu, artarda gelen üç dönem ise ulusal kalkınmacı vizyondan yeni-liberal döneme geçiş ve ardından küresel kapitalizmin ulusal ekonomilere daha fazla nüfuzuyla beraber iki binli yıllardan sonra yeni-liberal ekonomik şartların olgunlaşma dönemidir. Şüphesiz yöntemsel olarak birer ideal-tip şeklinde ifade edilen bu dönemlendirmeler kendi içinde zaman zaman zıt ve çelişkili görünen eğilimler taşıyan unsurlar da barındırabilir. Örneğin yeni-liberal ekonomik şartların olgunlaşma döneminde iki binli yıllarda TOKİ’nin sosyal konutlar konusunda oynadığı rol bunun bariz bir örneğidir. Ancak bu tekil örneklerle rağmen ilgili dönemlere hâkim olan genel eğilimler kentleşme politikalarını ve pratiklerini de birebir ve doğrudan etkilemiştir. Bu çalışmada da kalkınma planları üzerinden daha çok bu etkilerin izlerini sürmeye çalıştık.

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Kentleşme ve Ulusal Kalkınmacılığın Yükselişi

Cumhuriyet, bir ulus-devlet ve modernleşme projesi olarak Tanzimat reformculuğundan devrimci bir kopuş içermektedir. Bu yönüyle kentleşme politikası bakımından üç temel yönelime sahiptir. Ankara'nın başkent olması ve yeni kurulacak ulus-devletin merkezi niteliğinde örnek bir şehir olarak tasarlanması ilk yönelimdir. İkinci yönelim demiryolları politikasına dayanan iç pazar bütünlüğü oluşturma stratejisidir. Üçüncü yönelim ise bilhassa 1929 ekonomik buhranının ardından devletçilik ilkesine dayalı bir ekonomik kalkınma modelinin benimsenmesi ve beş yıllık sanayi planları yapılmasıdır. Bu planlar her ne kadar sanayi planı olarak adlandırılırsalar da 1960'larda başlayacak olacak planlı kalkınma dönemindeki yaklaşıma benzer şekilde farklı sektörleri de içeren bir vizyona sahiptir. Harita üzerinde sadece fabrikaların, demiryolu güzergahlarının ve istasyonlarının yerleri değil aynı zamanda okulların, halk evlerinin, sağlık kuruluşlarının yerleri de belirlenmekteydi. Bu haliyle topyekûn bir ulusal kalkınma projesi niteliğindedir. Savaş esnasında Anadolu'da yıkılıp yıkılan şehirlerin yeniden inşası ve bütün Cumhuriyet kentlerine örnek teşkil edecek bir model olarak Ankara'nın kurulması Cumhuriyet'in karşılaştığı en önemli meydan okumaydı. Ankara on dokuzuncu asırda inşa edilen modern başkentler gibi kamu hizmet binalarının etrafında oluşacak çağdaş bir şehir olacaktır. Bu yüzden modern mimariyle yapılmış görkemli kamu binaları (hastaneler, okullar, müzeler vb.), geniş bulvar ve meydanlar ve heykeller kentin çehresini oluşturacaktı (Tekeli, 1998: 111-115). Bu anlayışla 1930'lu yıllarda şehir yönetimi, imar, yollar ve ulaşım ile ilgili çıkarılan birçok kanun Cumhuriyet tarihinin sonraki dönemlerini de etkileyecek güçlü bir yasal altyapı kurmuştur. Bu dönemde Ankara dışında hiçbir kent kayda değer bir büyüme ortaya koymamıştır.

1923 ile 2. Dünya Savaşı'nın başladığı 1939 arası döneme bakıldığında, ilk etapta 1923-1929 döneminde dünya konjonktürüne uygun olarak liberal bir ekonomi modeli benimsendiği, 1929 ekonomik buhranından sonra ise yine dünyadaki yönelimle paralel olarak 1930-1949 yılları arasında devletçi bir ekonominin uygulandığı söylenebilir. 1950-1960 dönemi ise her ne kadar özel sektörün kalkınmaya öncülük etmesine dayanan ve girişimcilerin liderliğinde bir kalkınma vizyonuna sahip olsa da dönemin hükümeti sermaye sınıfının böyle bir liderlik yeterliliğine erişmediği bir ortamda kamu iktisadi teşebbüsleri kurmak ve ekonomiye doğrudan müdahil olmak durumunda kalmıştır. Bu yüzden 1950-60 arasındaki Demokrat Parti (DP) dönemini de devletçi dönemin farklı bir uzantısı olarak kabul edebiliriz. DP döneminin farkı 2. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin Batı bloğunda yer almasıyla beraber Truman Doktrini gereği Marshall Yardımları'nın yapılması ve bunların haricinde de dış finansman konusunda imkanların bol olduğu bir dönem olmasıdır. Bütün bu faktörler DP döneminde tarımda makineleşmeyle beraber, o güne kadar son derece durgun olan nüfusun köyden kente doğru hareketlenmesi sonucunu doğurmuştur. Türkiye'de ilk gecekondulaşma ve apartmanlaşmalar da bu dönemde başlamıştır.

1930'lu yıllarda artarda kabul edilen birinci (1934-1938) ve ikinci sanayi planından (1939-1943) ikincisi savaş koşulları sebebiyle uygulama imkânı bulamadı. Savaş sonrasında ise karşımıza uygulamaya konulamayan iki plan daha çıkmaktadır. Birincisi savaş öncesindeki planlı sanayileşme çizgisinin devamı olan ve Kadrocular tarafından hazırlanan 1946 tarihli İvedili Plan (1945-1946), diğeri ise devlet içindeki daha liberal eğilimlere sahip bürokratlarca hazırlanan 1947 tarihli Türkiye İktisadi Kalkınma Planı (ya da Vaner Planı 1948-1952)'dir.

Savaşın uzun yıllar süren baskısı ekonomik olarak da çok ağır bir fatura çıkarmıştı ve bunun yarattığı toplumsal ve siyasi-bürokratik muhalefet eski devletçilik günlerine dönülmesine şiddetle karşıydı. Bu yüzden İvedili Plan'ın o dönem için politik anlamda herhangi bir geçerliliği yoktu. Türkiye burjuvazisi ve devlet bürokrasisi ise büyük ölçüde Batılı blokta yer almak isteyenlerin ağırlığıyla Vaner Planı'nı savaş sonrası Batı bloğunun kurduğu yeni ekonomik düzene katılmak ve ABD yardımlarını alabilmek için bir araç olarak kullanmayı ve bu planı savaş sonrası izlenecek yolu göstermesi bakımından bir yol haritası gibi sunmayı düşünüyordu (Eşiyok, 2009: 88). Vaner planı diğer üç plandan farklı olarak kalkınmada temel aktörün devlet değil özel sektör olduğu, sadece iç değil dış finansmana da dayanan, uluslararası iş bölümüne dayalı ve sanayi değil tarım sektörüne ağırlık veren; korumacı ve devletçi bir sanayileşme değil, piyasa merkezli dışa açık politikalar temelinde dünya ekonomisine eklemelenmeyi öngören bir plandı. Ancak o günün siyasi şartlarında liberal Batı blokuna dahil olmak için liberal bir ideal-tip şeklinde tasarlanan bu plan Türkiye'de uygulama imkânı bulmadığı gibi, DP döneminde de özel sektörün geliştirilmesine ve küresel kapitalizme eklemelenme çabasına ağırlık verilmeye çalışılmakla birlikte yine de ikircikli de olsa devletçi fakat daha plansız bir ulusal kalkınmacı modelin devam ettirildiği görülmektedir. Nitekim özellikle DP iktidarının son dönemlerinde planlama taraftarı grupların ağırlığının oluştuğu bilinmektedir (Milor, 2022:162). Esasında 1945 sonrasında bütün Batı-dışı ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de temel soru 'nasıl kalkınacağız?' sorusuydu. Bu soruya verilen cevap 1945-1975 arasındaki otuz yıllık dönemde Amerikan ulusal kapitalizminin rakipsiz hegemonik gücüne yaslanarak ulusal kalkınmacı modeli takip etmekten başka bir seçenek değildi (Keyder, 1996:11). DP'nin sanayiden ziyade daha çok tarımsal ürün ihracına ve sanayi üretimi için ara malı, girdi ve yatırım malı ithalatına dayanan yaklaşımı küresel kapitalist ticarete eklemelenme sürecinde ulusal kalkınmacı ekonominin bağımlılık ilişkilerini güçlendiriyordu ancak son kertede, yapısal şartlar itibarıyla 1980'lerde gerçekleşen küreselleşme ve yeni-liberal dönüşümün henüz ortaya çıkmadığı bir durumda, Cumhuriyetin kuruluşuyla başlayan ulusal kalkınmacı modelin devam ettirildiği görülmektedir.

İthal İkameci Sanayileşme Döneminde Kentleşme Politikaları

27 Mayıs 1960 darbesinin ardından 30 Eylül 1960 tarihinde Devlet Planlama Teşkilatı (DPT)'nin kurulmasıyla beraber hem planlı kalkınma dönemi hem de 24 Ocak 1980 kararlarına kadar sürecek olan ithal ikameci iktisadi kalkınma dönemi ya da "içe dönük, dışa bağımlı genişleme" dönemi başlamıştır (Boratav, 2003:117). Önceki bölümde belirtildiği üzere bu yeni dönemin işaretleri 1950'li yıllarda planlama konusunda yürütülen tartışmalarda verilmekteydi. Demokrat Parti (DP) iktidarının bilhassa 1957 sonrası döneminde bürokrasi içerisinde iktisadi planlamayı destekleyen bir "modernleşme bloğu" oluşmuştu. Bu bloğun oluşumu iç ve dış koşullardaki yapısal zorunluluklarla birleşince DP döneminde de planlama yönünde çok yoğun tartışmaların yapıldığı görülmektedir (Milor, 2022: 162-166). 27 Mayıs'la birlikte gelen askeri yönetim aslında DPT'yi bütün bu gelişmelerin üzerine yapılandırdı. Türkiye'de kentleşme politikaları da şüphesiz bu yeni kalkınma perspektifinden etkilenmiştir. 1960-1980 dönemini kapsayan ithal ikameci iktisadi kalkınma anlayışının sosyal sektörleri de etkilediği bu dönemde, yapılan kalkınma planları kentleşme ya da şehirleşme kavramıyla ele aldığı konuyu bölgesel gelişme, yerleşme, kırsal yerleşme, barınma ve çevre sorunları ekseninde değerlendirmiştir. Bu planlara genel olarak bakıldığında ulusal kalkınmacı anlayışın planlama mantığını yansıttığı

görülmektedir. Türkiye’de 1960’lardaki ulusal kalkınmacı anlayış Cumhuriyetin 1930’lu yıllarda uyguladığı devletçi politikanın bir benzerini uygulamaya koymaya çalışmıştır ancak 1930’lardaki yaklaşımdan farkı, planlı kalkınma yaklaşımının salt sanayileşmeye odaklanmayan, sosyal sektörleri de kapsayan bütüncül anlayışı ve ekonomik kalkınma modeliyle birlikte kentleşme, sosyal güvenlik, sosyal hizmetler gibi alanları da planlamasıdır (Keyder, 2014: 27).

2. Dünya Savaşı sonrası şartlarda Batılı merkez ekonomilerde yaşanan yaklaşık otuz yıllık refah dönemi kapitalizmin ve ulus-devlet merkezli kalkınmanın altın çağı olarak adlandırılırken buna karşın 19. yüzyıldan itibaren periferileşen ekonomilerden biri olan Türkiye ekonomisi gibi ekonomilerde ise modernleşme teorisi ve bağımlılık teorisi gibi yaklaşımların da etkisiyle Batı-dışı ülkelerdeki azgelişmişlik, geri kalmışlık ve kalkınma sorunlarına eğilen tartışmalar, Batı-dışı bir örnek olarak Türkiye’deki kalkınma sorununun temellerini irdelemekteydi (Cem, 2017; Yerasimos, 1975; Keyder, 2014). Bu sebeple 1960’larda başlayan bu süreçte dünyada olduğu gibi Türkiye’de de liberalizmin krizine karşı bir tepki olarak planlı kalkınma yaklaşımı ortaya çıkmıştır. İthal ikameci ekonomi anlayışının benimsendiği bu dönemde devletin sanayileşme stratejisi, bölgesel gelişme planlaması ve sosyal sektörler üzerindeki etkisini yansıtan bir kurum olan DPT, hem kamu yatırımlarının planlanması hem de özel sektöre yönelik teşvik politikalarının belirlenmesi üzerinde söz sahibi olduğu için iktisadi kalkınmayla sosyal kalkınma ve bölgesel planlama arasındaki ilişkide anahtar role sahiptir.

1960-1980 arası kapsayan ilk dört plan dönemi, hem genel itibarıyla hem de kentleşme ve gecekondulu sorunu bakımından planlı kalkınma dönemi olarak adlandırılabilir. Zira görünürde kaçak yapılaşma olarak adlandırılrsa da gecekondulaşma yoluyla kentle bütünleşme gerçeğinden hareket edersek, gecekondunun hem sosyolojik olarak bir entegrasyon mekanizması oluşturduğunu (Kıray, 1998a: 24-25) hem de iktisadi olarak ithal ikameci sanayileşme stratejisinin ihtiyaç duyduğu emek gücünün kentleşmesini sağladığını (Şengül, 2009:129) söyleyebiliriz. Ayrıca akrabalık ve hemşerilik gibi cemaat bağları üzerinden sürdürülen kent-içi ve köy-kent arası ağlar da kültürel ve politik olarak çatışmaları uzlaştırıcı bir rol oynamıştır. Böylece ithal ikameci kalkınma modeli kapsamında gerçekleşen sanayileşmeye dayalı planlı kalkınma modelinde sanayici, hem ihtiyaç duyduğu formel ve enformel işgücü arzını hem de üretilen ürünlerin tüketicisi olarak ulusal pazarın potansiyel müşterilerini bulmuş oluyor, işçiler ise hem enformel/formel yollarla işsizlik sorununu hem de gecekonduyla konut sorununu çözmüş oluyordu. Bu karşılıklı kazan-kazan durumu sayesinde 1960-80 arası dönemde sanayi burjuvazisi de kentsel işçi sınıfı da kazançlı çıktılar ve bu durum küresel krizin patlak vermesiyle birlikte Türkiye ekonomisinin de krize sürüklendiği 1970’li yılların ikinci yarısındaki “yeni bunalım” dönemine kadar sürdü (Boratav, 2003: 142; Keyder, 1996: 27).

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı o yıllarda yüksek ivmeli bir nüfus artışı baskısı yaşamaya başlayan Türkiye’de tarımda gizli işsizlik ve bunun etkisiyle yaşanan hızlı şehirleşmeyle beraber tarım dışı sektörlerde ise açık işsizliğin ortaya çıktığını ortaya koymaktadır. Bu hızlı şehirleşme yukarıda da belirtildiği üzere konut ihtiyacını gecekonduyla karşılamaya ve iş ihtiyacını ise enformel sektörler de dahil olmak üzere farklı alanlarda

karşılamaya yönelmiştir. Plandaki tespitlere göre “dengesiz bir şehirleşmenin ekonomik ve sosyal maliyeti çok yüksektir. Bundan doğan mesken ve öbür alt yapı yatırımları ihtiyacının karşılanması imkânların üstündedir. Şehirlerdeki açık işsizlik, gerek kişiler gerek toplum için ıstıraplı sonuçlar doğurabilir” (DPT, 1963). Planda bahsedilen bu gibi (kentsel altyapı ve konut yetersizliği, işsizlik, sosyal ayrışma vb.) sorunlar sonraki plan dönemlerinde de sürekli tartışılacak ana başlıkları oluşturmaktadır. Ancak öte yandan nüfus artışı ve çalışan nüfusun da artması ve kentleşme eğiliminin giderek güçlenmesinin düzenli işgücü ihtiyacını karşıladığı, pazarda yine kayda değer seviyede ve düzenli bir talep yarattığı gerçeği de planın ana tespitlerindedir. Bu durum yukarıda da belirtildiği üzere, aslında ithal ikameci planlı kalkınma modelinin söz konusu gelişmeleri beklentilere uygun olarak değerlendirdiğini göstermektedir. Bu yüzden de hızlı kentleşme sonucunda ortaya çıkan konut ihtiyacına bir çözüm ve sanayileşme stratejisine işgücü ve müşteri sağlayan bu yapı, verili olarak kabul edilmiştir. Bu durum çok partili dönemin merkezi ve yerel yönetimlerinin oy kaygısıyla ve popülist klientalist bir anlayışla mevcut kentleşme pratiğine göz yummalarını beraberinde getirmiştir. Nitekim plandaki şu ifadeler bu yaklaşımı göstermektedir: “Gecekonduları, içinde oturanlara konut bulmadan yıkmamak, her şeyden önce bu gecekonduların arsa mülkiyeti problemini çözmek, kamu hizmetlerini tamamlayarak durumlarını düzeltmek, ancak çok kötü olanların içinde yaşayanların konut ihtiyacını karşılamak suretiyle ortadan kaldırmak” (DPT, 1963). Bu ifadeler yasal olmayan, kaçak yollarla, çoğu zaman devlete ait olan arsaların üzerine yapılan bu konutların yıkılmasının önüne geçtiği gibi bu konutların varoluşunu da meşrulaştırmıştır. Ancak bu durumu sadece devletin ya da merkezi ve yerel yönetimlerin oy kaygısı ve popülist bakış açısıyla bakarak göz yumması şeklinde açıklamak yeterli değildir. Aslında sorun yapısaldir ve Türkiye’de o dönem hâkim olan kalkınma anlayışının bir neticesidir. Zira Keyder’in de (2014) ifade ettiği gibi gecekondu köylerinden tamamen kopmuş, topraksız kalmış kişiler değillerdir. Aksine köyleriyle ekonomik ve sosyokültürel bağlarını hiçbir zaman koparmamış ve bu sayede kentteki varlıklarını geliştirerek sürdürebilmişler ve iç pazarın genişlemesine katkıda bulunmuşlardır. Onların bu durumu hem kendileri için hem de dönemin ekonomik büyüme ve kalkınma modeli için önemli bir avantaj sağlamaktadır. Öte yandan gecekondu bölgelerinde enformel ve marjinal sektörlerde istihdamın bir sonucu olarak kayıt dışı emeğin ve çıraklık adı altında çocuk emeğinin yaygın oluşu ekonomik büyümeye ciddi düzeye girdi sunmuştur (Şengül: 2009: 129-130; Keyder, 2014: 195-196).

Planda sunulan verilere göre, 1960 yılı itibarıyla gecekondu sayısı 240.000, gecekondualarda yaşayan şehirlili nüfus 1,2 milyon ve gecekondu nüfusunun bütün şehir nüfusuna oranı ise 13,8’dir. Giderek büyüyen bu nüfus büyükşehirlerde işsizliğin artışı da tetiklemektedir. Eğer gerekli önlemler alınmazsa uzun vadede şehre gelecek göçlerle birlikte konut ihtiyacının hiçbir zaman karşılanamayacağı ve bu yüzden de bir yandan kira masrafı sebebiyle dar gelirli kesimlerin büyük zorluk yaşayacağı diğer yandan da lüks konutlar ve gecekondu arasında bir sosyal ayrışma ve dengesizlik oluşacağı vurgulanmıştır. Bu sebeple çözüm olarak “halk konutu” veya “sosyal mesken” inşa edilerek düşük kiralarla halka sunulması ve böylece kira masrafını düşürmek hedeflenmiştir. Diğer yandan kendi evini yapmak isteyenlere ise arsa, teknik yardım, kredi ve malzeme yardımı yapılması öngörülmüştür. Mevcut olan gecekondu içinse üç aşamalı bir planlama düşünülmüştür: Konutların durumunun iyileştirilmesi (ıslah), yeni gecekonduların yapılmasının önüne geçmek

(önleme) ve sıhhi bakımdan oturulamayacak durumda olanların da, halk konutu veya sosyal meskenler yapıldıktan sonra yıkılması (tasfiye) (DPT, 1963: 434-435). Nitekim 1961 Anayasasında ifade edildiği şekliyle sosyal devlet ilkesinin yansımaları bu yaklaşımda da görülmektedir: “Devlet, herkesin beden ve ruh sağlığı içinde yaşayabilmesini ve tıbbî bakım görmesini sağlamakla ödevlidir. Devlet, yoksul veya dar gelirli ailelerin sağlık şartlarına uygun konut ihtiyaçlarını karşılayıcı tedbirleri alır” (1961 Anayasası). Planda belirtilen halk konutu ve sosyal mesken kavramları bu anayasal ilkeleri yansıtmaktadır. Bu plan döneminde 1966 yılında yürürlüğe giren 775 Sayılı Gecekondu Kanunu ve kanunun nasıl hayata geçirileceğini ortaya koyan Uygulama Yönetmeliği’nde koordinatör kurum olarak Toplu Konut İdaresi Başkanlığı (TOKİ) yetkilendirilmiştir. TOKİ, ilgili kamu bankaları ve belediyelerle iş birliği içerisinde süreci yürütmekle görevlendirilmiş ve bu kapsamda belediyelere verilecek kredilerin şartları, aile büyüklüğü ve gelir seviyesine göre ailelere sunulacak imkanlar (arsa, kredi, kiralık veya mülk olarak verilecek konutların özellikleri) belirlenmiştir. Dolayısıyla bu planda öngörülen tedbirlerin hayata geçirilmesi için yasal düzenlemeler yapılmış ancak sonraki dönemlerde yoğunlaşarak devam eden kentleşmenin hızı burada öngörülen tedbirlerin son derece iyimserce olduğunu ve kısa vadede uygulanmasının mümkün olmadığını göstermiştir. Nitekim bu plan döneminde öngörüldüğü şekliyle ne yeni konutların yapılması ne de mevcut konutların yıkılması gibi bir gelişme yaşanmıştır. Yine bu plan döneminde çıkarılan 634 sayılı Kat Mülkiyeti Kanunu da şehirde yeni tutunmaya çalışan dönemin orta sınıf memur ve işçi kesiminin de ev sahibi olmasını kolaylaştırmış ve büyükşehirlerde yapsatçılık ve kooperatifleşme şeklindeki apartmanlaşma faaliyetleri hızlanmıştır. Konut alanında enformel bir ara çözüm şeklide ortaya çıkan bu inşaat sektörü, mimari kaygıların çok uzağında, 1950’lerden bu yana yaygınlaşan orta tabakaların konut ihtiyacını en acil şekilde karşılamak amacıyla giderek büyümüştür (Kıray, 1998b:139). Hem teknik ve mühendislik açısından hem de estetik açıdan düşük vasıflı malzeme ve işçilikle üretilen bu konutlar, etkileri bugüne kadar hala süren sağlıksız bir yapı stoğunun oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu durum da yine dönemin yöneticilerinin ve sermaye birikim rejiminin yapısını ve bu yapısal durum sebebiyle, sağlıksız bir şekilde de olsa konut edindirme ve şehirleşme konusundaki teşvik edici tutumunu göstermektedir.

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)

İkinci planda şehirleşme sürecindeki temel sorunlar, şehirleşme sonucunda ortaya çıkan sosyo-ekonomik sorunlar (işsizlik, eğitim ve sağlık sorunları), bölgeler arası dengeli yerleşme ve gelişmişlik farklarının azaltılması ve konut ihtiyacı gibi üç ana eksenle ele alınmıştır. Bu planda sunulan verilere göre, 1965 yılı itibarıyla gecekondu sayısı 430.000’e, gecekonduya yaşayan şehirli nüfus 2.365.000’e ve bu nüfusun bütün şehir nüfusuna oranı %21,8’e kadar yükselmiştir. Görüldüğü üzere beş yıl öncesine göre bütün rakamlar nerdeyse katlanarak artmıştır. Bu durum üç ana eksenle değerlendirilen sorunların da katlanarak arttığını göstermektedir. Ancak bu durumun özellikle büyük şehirlerin gelişmesinin desteklenmesiyle aşılacağı öngörülmektedir. Plana göre “şehirleşme desteklenecek ve şehirleşmeden ekonomiyi itici bir güç ve bir gelişme aracı olarak yararlanılacaktır... Sanayileşme, tarımda modernleşme ve şehirleşme, gelişme olayının birbirinden ayrı düşünülemez üç unsurudur” (DPT, 1968:263). Buradan da somut olarak bir kez daha anlaşıldığı üzere dönemin kalkınma vizyonu ve stratejisi gereği farklı seviyelerdeki (gecekondulaşma, yapsatçılık vb.) şehirleşme, yerleşme ve konut

edinme pratikleri, yasadışı, düzensiz ve alelacele de olsa bir şekilde engellenmemektedir. Zira dönemin hakim görüşü olan ulusal kalkınmacı perspektifte işgücünü istikrarlı bir şekilde temin etme ve büyütme, iç pazar oluşturma, pazarı büyütme ve sürdürülebilir kılma gibi sosyo-ekonomik misyonlar ve diğer yandan ulusal kalkınmacılığın temel taşıyıcı ideolojisi olan milliyetçilik gereği de farklı yerel gerçeklikler içinde kapalı şekilde yaşayan kırsal nüfusun ana akım topluma, kültüre ve ekonomik ağlara entegre edilmesi ve üniter bir ulus yaratma ideali ulus-devlete yüklenmiş görevlerdir (Keyder, 1996:27-28). Böylelikle Fransa gibi merkez kapitalist ekonomilerin 19. yüzyıl boyunca sanayileşme, askerlik ve kitlesel eğitim gibi birbirine paralel süreçlerle başardığı köylüleri ulus haline getirme misyonu, bir yüzyıl sonra ithal ikameci planlı kalkınma döneminde Türkiye’de de gerçekleştirilmeye çalışılıyordu (Weber, 2017). İthal ikameci gerekliliklerle bir iç pazar oluşturulması bakımından bölgeler arası gelişmişlik farklarının giderilmesi ve bütün hizmetlerin dengeli dağılımı da önemli bir başlık olmaya devam etmiştir. Bu kapsamda geri kalmış bölgelerde gelişme merkezleri kurulması ve bu merkezlerin gerek kamu yatırımlarıyla desteklenerek ayakta tutulması ve gerekse özel sektör yatırımlarını bu bölgelere yönlendirici teşvik mekanizmaları kurularak desteklenmeleri öngörülmektedir. Bütün bu tedbirlerin ulusal kalkınmacı perspektifin temel unsurlarını içerdiği görülmektedir.

Planda açık şekilde anlaşıldığı üzere gecekondular sorunu ve işsizlik kentleşme sürecinin iki acil sorunu olarak görülmektedir. Konut başlığı altında yapılan değerlendirmelerde önceki planda düşünülen ıslah, önleme ve tasfiye şeklindeki üçlü tedbir paketinin başarıya ulaşamadığı görülmüştür. Zira her ne kadar TOKİ bu süreçte eşgüdümünden sorumlu kılınsa da somut bir uygulayıcı aktörün olmaması ve daha önce de belirtildiği üzere kentleşmenin ve yarattığı sorunların katlanarak artan hızı ve bu yönde gerçek anlamda bir irade olmaması sebebiyle bu tedbirlerin hayata geçirilmesi mümkün olmamıştır. Nitekim ikinci beş yıllık kalkınma planında “şehirleşmeden ekonomiyi itici bir güç ve bir gelişme aracı olarak yararlanılacaktır” denilerek bu süreçte gecekondular yapımı ve yapsatçılık gibi hızlı çözümlerin benimsendiği örtük bir biçimde kabul edilmiştir. Vatandaş açısından bakıldığında da kente yeni gelen kişilerin belli standartlara sahip konutlara erişemediği için ucuz konut arzına ihtiyaç duyduğu ve gecekondular ya da yapsatçılığın bu ihtiyacı karşıladığı görülmektedir. Zaten bu plan döneminde artık gecekonduların ticarileşmesi ve bir rant aracına dönüşmesi olarak adlandırılan sürecin de başladığı görülmektedir. Kiralık gecekondular oranlarının %60'lara kadar ulaşmış olması (DPT, 1968: 281) bunun en bariz göstergesidir. Kente daha önce gelen ve zamanla daha iyi konutlarda yaşama imkanına kavuşan ya da başka gecekondular yaparak önceki gecekondularını kiraya verenlerin sayısı artmaktadır.

Planda gecekondular sorununun önlenmesi için şehirlerde ihtiyaç duyulan toplam konut sayısı hesaplanmıştır. Bu doğrultuda planda benimsenen temel ilke herkesin kendi konutunu yapmasına imkân tanıyacak ucuz arsa temini ve kredi gibi seçeneklerin sunulmasıdır. Bu hedefin hayata geçirilmesi amacıyla Gecekondular Kanunu’nda değişiklik yapılması ve gecekondular önleme bölgelerinin oluşturularak buralarda belirli standartlara sahip ve ucuz sosyal konut arzının sağlanması bu planın ortaya koyduğu tedbirler arasındadır. Söz konusu gecekondular önleme bölgelerinde ilgili kanuni düzenlemelere, teknik gerekliliklere ve şehir imar planlarına uygun olarak kendi evini yapanların teknik ve mali açıdan desteklenmeleri esası benimsenmiştir. Yine bu dönemde serbest piyasada orta tabakalara yönelik giderek sayıları

artan ve yaygınlaşan yapsatçılık faaliyetlerine alternatif olarak, planlı kalkınma anlayışına uygun şekilde halk konutlarının ya da sosyal konutların temini için kooperatifleşme, kamu banka kredileri ve belediyelerin rol üstlenmesi gibi çeşitli çözümler sunulmaktadır. (Kıray, 1998b:140). Son olarak, bu planda sadece işsizlik ve konut sorunu konusunda enformel ara çözümler üretmeleri bağlamında değil sosyal anlamda da yeni şehirleşen ailelerin aslında zor koşullara rağmen kentte daha mutlu oldukları, giderek çekirdek aileye evrildikleri ve zamanla kente uyum sağlayacakları yönünde olumlu ve çok güçlü şekilde ifade edilen bir varsayımın olduğu görülmektedir. Buna binaen gecekondularda yaşayan ailelerin sosyal uyumunu güçlendirmek için halk eğitim merkezleri, aile danışma hizmeti ve ana-çocuk sağlığı hizmetlerinin bütüncül biçimde sunulmasına dayanan halk sağlığı ve halk eğitimi modeli öngörülmüştür.

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)

Üçüncü beş yıllık plan dönemi, kapitalizmin altın otuz yılı denilen dönemi sona erdiren petrol ve döviz krizi kaynaklı ekonomik krizin etkilerini hissettirmeye başladığı dönemdir. Buna bir de 1974'teki Kıbrıs Barış Harekâtı sebebiyle uygulanan ambargonun etkisi de eklendiğinde, Türkiye 1970'li yılların başından itibaren krizin sonuçlarını hissetmeye başlamıştır. Ancak bu dönemde petrol ihraç eden ülkelerin piyasaya sunduğu petro-doların sağladığı düşük faizli ucuz dış finansman imkânı kısa vadede Türkiye ekonomisine yüksek büyüme hızları kaydettirmiştir (Bahçe ve Eres, 2017: 47-48). Ancak bu büyümenin enflasyonist bir şekilde gerçekleşmesi satın alma gücü bakımından halkın gündelik hayatını olumsuz etkilemiştir. Bilhassa büyük şehirlerde yaşayan halkın gündelik hayatındaki ekonomik buhranın dışında bir başka kriz kaynağı ise 1970'li yıllarda giderek sıradanlaşan silahlı saldırılara ve genel bir anarşiye doğru evrilen ideolojik çatışmalardır. Büyükşehirlerdeki birçok gecekondu bölgesi siyasi ve ideolojik kutuplaşmalar ekseninde bölünmüş ve bu kentsel ayrışma şehirleşme sürecinin sağlıklı ilerlemesini olumsuz etkileyen bir tesir icra etmiştir (Aslan, 2004).

Diğer yandan giderek hızlanan şehirleşme (1965-1970 döneminde %6,2) karşısında kentsel altyapının yetersizliği ve konuttaki ticarileşmeye paralel biçimde arazi spekülasyonunun yaygınlaşması önemli sorunlar olarak ortaya çıkmaktadır. Plana göre gecekonduların giderek artan nüfusu sonucunda, hem konut arz-talep dengesi bozulmakta hem de işsizlik artmaktadır. İşsizlik sorununa bir çözüm olarak yeni açılacak meslekî eğitim merkezlerinin gecekondu bölgelerinde kurulması öngörülmektedir. Önceki plan döneminde kurulması öngörülen gecekondu önleme bölgelerinde önceliklendirme hatası olduğu, bunların nüfusun daha çok toplandığı büyükşehir merkezleri ve sanayi bölgelerine yoğunlaştırılması doğru olacakken bütün ülkeye yayılması eleştirilmiştir. Zira plan verilerine göre 1973 yılı itibarıyla Türkiye'deki gecekonduların %2,3'ü İstanbul, Ankara, İzmir ve Adana'dadır. Bu dört büyükşehirdeki toplam gecekondu sayısı 430.000'den fazla ve ülkedeki toplam gecekondu sayısı ise yaklaşık 700.000'dir. Beş yıllık plan döneminde bunlardan 70.000'inin ıslahı ya da yenilenmesi öngörülmüştür. Bu ıslaha paralel olarak gecekonduların temel altyapı hizmetlerinden (yol, su, elektrik, kanalizasyon vb.) ve temel hizmetlerden (sağlık, eğitim, sosyal hizmetler vb.) faydalanma seviyesinin de iyileştirilmesi hedeflenmiştir (DPT, 1973). Bu dönemde gecekonduların çok katlı binalar olarak inşa edilmesi ve apartmanlaşmaya doğru yönelmesi artarak devam etmiştir. Önceki plan döneminde ticarileşmeye başlayan gecekondular arasında kiraya verilme uygulaması daha da yaygınlaşmıştır. Sonuç olarak

ekonomik bakımdan sanayiye ucuz iş gücü sağlayan bir kaynak ve iç pazarın tüketicileri olarak görülen ve siyasetçiler tarafından ise politik bir destek mekanizması ve oy deposu olarak görülen gecekondulara hem merkezi yönetim ve hem de yerel yönetimler müsamahalı davranmıştır. Bu plan döneminin bir başka önemli özelliği ise, planlı dönemde ilk defa gecekondu imar affi niteliğinde sayılabilecek bir düzenlemenin yapılmış olmasıdır. 1977 genel ve yerel seçimlerinin öncesinde, 775 Sayılı Gecekondu Kanunu'nun 21. maddesine atıf yapılarak 01/03/1976 gününden önce yapıldıkları tespit edilen yapılar hakkında yıkım kararının uygulanmayacağı hükme bağlanmıştır. Bu düzenleme birinci kalkınma planında ifade edilen ıslah, önleme ve tasfiye şeklindeki üçlü çözüm modeli çerçevesinde istisnai bir yaklaşım olsa da pratikte dolaylı bir af niteliğindedir. Bu gelişmeler aslında ulusal kalkınma modelinin işgücü ve pazara yönelik acil ihtiyaçları karşısında kentleşmeye dair planlamacı yaklaşımın feda edildiğinin göstergesidir ve 1980'li yılların yeni-liberal ortamında rutin hale gelecek ve sıradanlaşacak olan imar aflarının önünü açan çekingen bir ilk hamle niteliğindedir.

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)

Bu plan dönemi Türkiye'nin ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel olarak tam bir krize sürüklendiği yılları kapsamaktadır. 1979 yılında gerçekleşen ikinci petrol krizi şokuyla birlikte Türkiye'nin içinde bulunduğu dış borç ve döviz krizi daha da derinleşmiştir. Sonuçta 1980 yılında önce 24 Ocak kararlarının alınması sonrasında da 12 Eylül askeri darbesinin gerçekleşmesiyle, öngörülen gelişmeler bu planda çizilen hedeflerin çok uzağına, farklı bir istikamete doğru evrilmiştir. Bu plana bakıldığında son derece kamucu ve korumacı bir söylemin hâkim olduğu görülmektedir. Özellikle büyükşehirlerde nazım imar planlarına uyulması, arsa piyasasının spekülasyon kazanç aracı olmaktan çıkarılıp arsa kullanımında kamu denetiminin artırılması, sanayinin mekansallaşmasında ve yerleşmede doğal ve tarihi çevrenin korunması ve kent topraklarının kullanılmasında özel mülkiyete dayalı kötüye kullanımın değil toplum yararının gözetilmesi gibi tedbirlerin hepsi daha kamucu ve korumacı bir yaklaşımı yansıtmaktadır. Önceki plan dönemlerinde konutta arz-talep dengesizliği nedeniyle gecekondulaşmayla telafi edilmeye çalışılan açık, özellikle büyük şehirlerin etrafında geniş bir gecekondu kuşağının oluşmasına yol açmıştır. Bu planda söz konusu bölgelerde kentsel ve sosyal alt yapının ve yapı stoğunun standartlarının iyileştirilmesi, gecekondu iyileştirme bölgelerinde yer alan kamuya ait arsalarda konutu olan vatandaşlara uzun süreli kullanım hakkı verilmesi ve gecekondu önleme bölgelerinde konut üretiminin teşvikine devam edilmesi gibi tedbirler öngörülmüştür (DPT, 1979: 477).

Sonuç itibarıyla ilk dört planın süresini kapsayan ithal ikameci sanayileşme ve buna bağlı ekonomik kalkınma modelinin benimsendiği 1960-1980 döneminde ortaya çıkan bu manzarada, köyden kente yoğun olarak devam eden göç sonucunda kaçak ve enformel bir konut sektörü yükselişe geçmiş ve bu sektörün büyümesi sonraki yıllarda büyük afetler neticesinde ciddi kayıp ve risklere yol açacak son derece niteliksiz bir yapı stoğunun oluşmasına sebep olmuştur. Yeni göç edenler açısından konut ve istihdam sorununun kayıt dışı sektörün büyümesiyle çözüme ulaştırılması, hükümetler ve sanayiciler açısından da kentsel ve sosyal altyapı yeterli düzeyde geliştirilmeden ucuz işgücünün sağlanması kısa vadede bir çözüm olarak görülmüş, ancak uzun vadede bu mevcut kentleşme örüntüleri 1980 sonrası kalkınma süreçlerine olumsuz yansımıştır. Bu dönem kendinden sonra gelen yeni-liberal döneme Buğra'nın (2000) deyiimiyle "ahlaksız bir konut ekonomisi" miras bırakmıştır. Bu "ahlaksız

konut ekonomisi” içerisinde ortak çıkar, toplum yararı gibi olguların hayata geçirilmesi ve kişiler üstü bir yeniden dağıtım mekanizması kurulması pek mümkün olamamıştır zira kentleşme tarihimiz boyunca siyasetçilerin seçim hesaplarıyla kentlerdeki arazi rantını kontrol etme kaygısının iç içe geçtiği ve siyasetçiyle vatandaş arasında olumsuz bir karşılıklı ilişkinin yerleştiği bir durum söz konusu olmuştur. İthal ikameci planlı kalkınma döneminde gecekonducularla siyaset ve bürokrasi arasındaki kişiselleşmiş bu karşılıklı ilişki, hem yeniden dağıtım mekanizmalarına dayanması beklenen devlet müdahalesini ve hem de piyasa kurallarına göre işlemesi beklenen formel konut sektörünü belirleyici bir etki oluşturmuştur (Buğra, 2000: 119).

Yeni-Liberalizme Geçiş Döneminde Kentleşme Politikaları

1980 sonrası dönemde Türkiye’de kentleşmeyi belirleyen temel eğilimler kalkınma modelindeki değişimin bir uzantısı olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönem büyük ölçüde ekonomik temellere dayanan küreselleşme adı verilen dönüşümlerin Türkiye’ye yansıdığı dönemdir. Küreselleşme süreci, küresel piyasaların yaygınlaşması ve gücü karşısında ulus-devletin gerilemesini ve büyük ölçüde çok uluslu şirketlerin hakimiyetindeki uluslararası piyasalarla bütünleşmesini beraberinde getirmiştir. Kent ölçeğinde düşünüldüğünde ise bu süreç kalkınmanın mekâna yansımaları bağlamında ulusal devleti daha fazla etkisizleştirirken “girişimci kent” adı altında kentsel ve bölgesel kurguları daha önemli birer aktör haline getirmiştir (Jessop, 2005: 382-383). Öte yandan küresel aktörler olarak Dünya Ticaret Örgütü, Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu gibi ulus-ötesi karar verici kurumların gözetiminde uluslararası sermayenin çıkarlarını ulusal çıkarların üzerine taşıyan dönüşümler kalkınma fikri açısından yeni bir çerçeve yaratmış ve neo-liberal küreselleşme süreci ulusal kalkınmacılığın yerine yeni-liberal kalkınma modelinin geçmesine yol açmıştır (Şenses, 2016: 276).

Yeni-liberal kalkınma modeli devletin olabildiğince gece bekçisi konumuna kadar küçültüldüğü, devlet müdahalesinin ortadan kaldırıldığı ideal bir durum öngörmektedir. Bu amaçla özelleştirmeyi temel bir politika ilkesi olarak benimsemiştir. Ancak Türkiye’de özelleştirme süreçleri bürokratik direnç, işçi sınıfının tepkisi ve yasal altyapı sebebiyle 1980’lerden 2000’lerin sonuna kadar süren uzun bir sürece yayılmıştır. Diğer yandan yine sermaye hareketlerinin ve ithalatın serbestleştirildiği, döviz kurunda sabit kurdan dalgalı kura geçildiği, tarımda her türlü sübvansiyonun minimize edildiği bir politikaya geçiş öngörülmüştür. Bütün bu yönleriyle tam bir liberalizasyon sürecinin hayata geçirilmesi planlanmıştır. 24 Ocak kararlarına yansıyan bu dönüşümlerin bir kısmı küreselleşmenin etkisiyle çok daha hızlı bir şekilde gerçekleşirken bir kısmı ise iç dengelerin etkisiyle gecikmeyle birlikte gerçekleşmiştir. İthal ikameci kalkınma anlayışından ihracat odaklı büyüme anlayışına doğru geçişi beraberinde getiren yeni-liberal politikalar, ithal ikameci dönemde emeğin kentleşmesi sürecinden, 1980’lerden sonra sermayenin kentleşmesi sürecine geçildiğinin de göstergesidir.

Sermayenin kentleşmesi bütün dünyada olduğu gibi Türkiye’de de kentsel mücadelelerin yapısını değiştirmiştir. Harvey’e göre sermayenin kentleşmesi “sermayedar sınıfın yalnızca devlet aygıtları (özellikle devlet gücünün mekânsal yapılar içinde toplumsal ve altyapıya ilişkin koşulları yöneten cephesi) üzerinde değil, topyekûn nüfus (yaşam tarzının yanı sıra emek gücü, kültürel ve siyasi değerlerin yanı sıra dünya görüşleri) üzerinde hakimiyet kurması anlamına

gelir” (Harvey, 2013). Bu dönemde artık sermaye birikimi üzerinde ulus devletlerin kontrolünün giderek azaldığı ve bunun yerine küresel aktörlerin ve karar alıcıların yatırım kararlarında etkili olduğu, devletin hem yerli hem de yabancı sermayeye uygun koşullar sağlamakla yükümlü hissetmek zorunda olduğu görülmektedir (Keyder, 1996: 167-168; Şengül 2009:141). Türkiye’de de bu süreçte büyük sermaye kesimine uygun koşulların oluşturulduğu bir çerçevede bu büyük sermayenin büyükşehirlere yöneldiği, İstanbul başta olmak üzere bazı büyükşehirlerin küresel kent niteliği kazanmaya başladığı ya da küresel kentler ağı içinde yer almaya başladığı, tarımsal ekonomiden sanayi ekonomisine oradan da hizmetler sektörüne (sermaye-yoğun ve emek-yoğun hizmet sektörlerine) doğru yönelişin işaretlerinin görüldüğü bir dönem yaşanmıştır. Bunlara ek olarak küresel piyasalardaki rekabetçilik karşısında tarım kesiminin rekabet gücünün zayıflamasının etkisiyle, ve Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerine özgü olarak terörün etkisiyle, köylerin boşalması ve zorunlu bir göçün ortaya çıkması önemli gelişmelerdir. Böylelikle Türkiye’de kır ve kent nüfusunun eşitlendiği 1980’lerin ortalarından 2000’li yıllara kadar kır nüfusunun %20’lere kadar düştüğü görülmektedir. Bu durum büyük ve hızlı göç dalgalarının 1980 sonrasında katlanarak arttığını göstermektedir. Diğer yandan Türkiye’de yerli ve yabancı büyük sermayenin kentleşmede öne çıktığı iki alan ise kıyı rantının yükselişiyle beraber turizm sektörü ve kent içi rantın yükselişiyle beraber de kentsel çöküntü alanlarının yeniden inşa edildiği kentsel dönüşüm projeleridir. 1980’lerden itibaren başta yabancı sermaye olmak üzere birçok farklı şirketin büyük turizm projeleriyle kıyıları dönüştürdüğü görülmektedir. Kentsel dönüşüm projeleriyle daha çok 2000’li yıllardan sonra büyük ölçekli olarak ön plana çıkmıştır. Ayrıca 1980 sonrasında yükseköğretimde yaşanan nicel büyüme ve üniversiteleşmenin bir sonucu olarak da kentleşme süreci çeşitlenmiştir. Türkiye’nin yeni kalkınma modeli olarak benimsediği ihracat odaklı büyüme stratejisi neticesinde dünya piyasalarıyla bütünleşmesi artmıştır. Bu bütünleşme çift yönlü ve karşılıklıdır; hem dünyadaki farklı sektörlerdeki farklı sermaye gruplarının Türkiye’ye yöneldiği, hem de Türkiye’deki sermayenin küresel pazara açıldığı bir süreç yaşanmıştır. Sonuç olarak yeni liberal kalkınma modelindeki bu gelişmelerin kentleşme pratiğine yansımalarına bakıldığında özelleştirme mantığının kentsel altyapı hizmetlerine (su, elektrik, doğalgaz vb.) ve diğer temel hizmetlere (eğitim, sağlık, vb.) de yansıdığı ve bu hizmetlerde özelleşmenin yaygınlaştığı ve devlet tarafından teşvik edildiği görülmektedir. Diğer yandan çalışanlar açısından ücret dışında sunulan çeşitli sosyal donatı olanaklarının ve yardımların ortadan kaldırılması da 1980 öncesine özgü sosyal devlet uygulamalarının değişim geçirdiğinin göstergesidir. Bu süreçte kentsel mekânsal planlamada yerel ve merkezi kurumların gücünden ziyade sermayenin talepleri belirleyici olmuştur (Şengül, 2009:138-139).

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)

Bu plan döneminde kentleşmeye bakış, birbiri ardınca gelen iki yasal düzenlemenin etkisiyle şekillenmiştir. 21.03.1983 tarih ve 2805 sayılı “İmar ve Gecekondu Mevzuatına Aykırı Olarak Yapılan Yapılara Uygulanacak İşlemler ve 6785 Sayılı İmar Kanunu’nun Bir Maddesinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun” ve 24.03.1984 tarih ve 2981 sayılı “İmar ve Gecekondu Mevzuatına Aykırı Yapılara Uygulanacak Bazı İşlemler ve 6785 sayılı İmar Kanunu’nun Bir Maddesinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun” açık birer imar affi niteliğinde olan iki yasal düzenlemedir. Bu kanunlarda ve bunların ardından 1986, 1987 ve 1988 yıllarında artarda çıkarılan yasalarda gecekonduları bir şekilde yasallaştıran ve affin kapsamını sürekli

genişleten, gecekonduların ve kent arazilerinin ticarileşmesini ve bir rant alanına dönüşmesini pekiştiren ve bu konulardaki yetkiyi daha çok belediyelere devreden düzenlemeler yer alıyordu. Diğer yandan bu planda yeni-liberal kalkınma modelinin mantığına uygun olarak şehirleri belirli alanlarda uzmanlaştırarak dünya sermayesine daha nitelikli ve cazip bir ürün olarak pazarlama vizyonunun bir yansımasını da görmekteyiz: “Şehirlerin mevcut potansiyeline göre turizm, sanayi, eğitim gibi belli fonksiyonlarına ağırlık verilecek, böylece şehirler arasında bir ihtisaslaşma sağlanacaktır” (DPT, 1985:165; Keleş, 1993:57-58). Şehirlerin ihtisaslaştırılması kavramı ilk defa bu planda kullanılmış ve bu yaklaşım 6. ve 7. planlarda da tekrar edilmiştir. Aslında 1980 sonrasında her ne kadar gelişmiş merkez ekonomilerdeki kadar olmasa da, Türkiye’de de sermaye ve nitelikli iş gücü kaynakları elverdiği ölçüde turizm, sanayi ve eğitim bağlamında şehir odaklı ihtisaslaşmaların oluşturulmaya çalışıldığı söylenebilir. Sonuç olarak bu planda, çıkarılan imar affi kanunları gereği gecekonduların, muhafaza edilecek, iyileştirilerek muhafaza edilecek ve yıkılacak şeklinde tasnif edildiği görülmektedir. Burada tasnif, tespit ve değerlendirme gibi işlemlerin belediye ve valiliklerce yapılacağı ifade edilmektedir. Bu yasalar, ıslah imar planlarının yapıldığı yöredeki veya yıkılacak gecekondulara çözüm bulmanın yanı sıra yasalara uyulmadan oluşturulmuş hisseli şahıs arazilerinin de yasaya uygun hale getirilmesini hedeflemiştir. Bu planda 1983, 1984, 1986, 1987 ve 1988 yıllarında artarda yürürlüğe giren ve imar affi içeren yasalar gereğince aftan yararlanan gecekondulara hizmetlerin götürülmesine öncelik verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu kararlarla birlikte gecekonduların yapılmasının engellenmesinden çok bu yapıların yasallaştırılması ve teşvik edilmesi yönünde bir adım atılmıştır. Ayrıca yine bu dönemde 1984 yılında kabul edilen Toplu Konut İdaresi Yasası bu dönemden sonra devletin özellikle dar gelirli sınıflara yönelik sosyal konut politikalarında etkili olma gayretinin bir göstergesidir.

Sonuç itibarıyla Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989) artık Türkiye’nin yeni bir ekonomik ve politik modele geçtiği bir dönemin yansıması olarak yürürlüğe girmiştir. 1980’lerle birlikte, her ne kadar kalkınma planları yapılmaya devam edilse de, fiilen planlı kalkınma döneminin sona erdiği ve ithal ikameci ekonomik model yerine ihracata dayalı neo-liberal ekonomik modelin hâkim olduğu bir süreç başlamıştır. Bu dönemde kentlerde dünyaya açılma ve serbest piyasa ekonomisiyle bütünleşmenin gereği olan bütün yapılanma ve kurumsallaşmaların inşa edilmeye başlandığı, kentsel altyapı, ulaşım ve iletişim altyapısının kurulması gibi zorunlulukların daha yoğun hissedildiği bir süreç yaşanmıştır. Kentleşme süreçlerinin de büyük ölçüde bu dünyayla bütünleşme ve liberalizasyon eğilimlerine göre şekillendiği söylenilebilir (Tekeli, 1998:129).

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)

Bu planda şehirleşmeyle ilgili, önceki planlardan farklı olarak “kıyılarda yapı yoğunlaşmasını önleyecek tedbirler alınması” vurgusu önemlidir zira 1980’li yıllarda kıyı rantının yükselişi ve buna bağlı olarak turizm yatırımlarındaki artışla beraber, kıyılardaki yapı yoğunlaşması günümüze kadar devam eden bir sorun alanına dönüşmüştür. Yine bu planda kullanılan bir başka yeni kavram ise “şehir işletmeciliği” modelidir ve mevcut kurumların bu işletmecilik modeline göre dönüştürüleceği ifade edilmektedir. Bu yaklaşım şehirlerin birer özel işletme gibi yönetilmesi ve mevcut kurumların da buna uygun biçimde yeniden yapılandırılmasını öngören son derece liberal bir yaklaşımdır.

Ayrıca bu planda belediyeler gecekondulaşmanın önlenmesi amacıyla “Kendi Evini Yapana Yardım” programı çerçevesinde nüve konut projeleri hazırlamakla görevlendirilmişlerdir. Bu kapsamda belediyelerin belirli alanları konut arsası olarak tahsis edip buralara altyapı götürmesi öngörülmüştür. Öte yandan planda konut üretimini hızlandıracak finansman seçeneklerinin çeşitlendirilmesine dair birçok tedbir öngörülmüştür. Kamu imkanlarının arsa üretiminde ve konut yapımında kullanılmasında alt gelir gruplarına öncelik verileceği, konut büyüklüklerinin de giderek küçülen hane yapısına uygun olarak düzenleneceği belirtilmektedir. Toplu Konut fonunun bu amaçlar için kullanılması ve fon kredilerinin toplam konut maliyetindeki payının yükseltilmesi yönünde çalışmalar yapılacağı belirtilmiştir. Buğra’ya göre bu durum devletin önceki dönemde gelişen “ahlaksız konut ekonomisi”nin yapısını değiştirme ve konut sorununa formel bir çözüm bulma çabasının sonucudur. Ayrıca arsa ve konut sorununun giderek daha fazla ticarileşmesi, yani gecekonduyu inşa edenlerle gecekondusu sahiplerinin ve gecekondusu sahipleriyle onu kullananların artık farklı kişiler olmaya başlaması, gecekondunun satılan ve kiralanılan bir metaya dönüştüğünün göstergesidir (Buğra, 2000:20). Hükümetler bu ticarileşme karşısında politik araçları geliştirmek amacıyla toplu konut fonunu kullanmayı düşünmüşlerdir. Zira bu durum çok büyük bir enformel piyasa ilişkileri ağı ortaya çıkarmıştır. Artık gecekondusu köyden kente göçen kişilerin başını sokabileceği bir konut inşa etme çabasının ötesinde mevcut araziye el koymanın bir yolu olarak görülmeye başlanmıştır zira büyükşehirlerde kent rantının hızlı yükselişi bu durumu beraberinde getirmiştir. Böylece eski gecekonduların kullanım değeri üzerine kurulu yapısı yerini yeni, ticarileşmiş/metalaşmış kiralanılan ve/veya satılan, değişim değerinin esas alındığı bir yapıya bırakmıştır. Bu durum büyük şehirlerde arazi mafyasının ortaya çıkışını da beraberinde getirmiştir.

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)

Yedinci kalkınma planında kentte arazi rantlarının yükselmesi ve bu rantların plansız ve yasal olmayan yollarla paylaşılması sonucunda özellikle büyük şehirlerde ulaşım ve altyapı sorunlarının ağırlaştığı ve konutların yarısından fazlasının ruhsatsız gecekondulardan oluştuğu ifade edilmektedir. Bu sorunla ilgili olarak düşünülen tedbir şöyle ifade edilmiştir: “Kentlerde arsa temini, altyapının geliştirilmesi, konut ve altyapı konuları bir bütün olarak ele alınacaktır. Yeni gecekondulaşmalara imkân vermemek için yaratılan rantların kamuya aktarılması sağlanacaktır” (DPT, 1996:180). Bu amaçla gecekonduyla ilgili mevzuatın güncel gelişmelere uyumlu hale getirileceği ve kentlerin yarısından fazlasını oluşturan gecekonduların yasal konut haline getirileceği ifade edilmiştir. Bu durum tıpkı önceki plan dönemlerinde olduğu gibi kaçak yapılaşma ya da imara aykırı yapılaşma olarak da tanımlanan gecekonduların önlenmesinden ziyade daha fazla artmasına yol açmıştır.

Dikkat çekici olan “Plan döneminin sonunda en az bir kentin yüksek katma değerli faaliyetlerin yoğunlaştığı uluslararası bir merkez haline getirilmesi sağlanacaktır” ifadesi, yeni-liberalizme geçiş aşamasını kapsayan 5., 6. ve 7. plan dönemlerinde kentlerin ihtisaslaşmasıyla ilgili hedefin bir ileri versiyonudur ve yeni-liberal dönemde, Türkiye’de en azından birkaç büyük şehrin belli sektörlerde, ürünlerde ya da yeteneklerde dünya piyasasıyla rekabet edebilecek düzeye getirilmesi hedefinin yansımasıdır. Yine bu planda küreselleşme, Avrupa Birliği’ne uyum ve buna benzer konulardaki dinamiklerle ilgili analizlerin ilk defa öne çıkması, ilk defa metropollerle ilgili düzenlemelerin müstakil bir başlık altında sunulması, İstanbul başta

olmak üzere İzmir ve Ankara gibi büyükşehir merkezleriyle ilgili politika önerileri (kent içi ulaşım, lojistik, çevre kirliliği vb.) getirilmesi ve “Metropoller, ülkenin en önemli merkezleri olarak finans, turizm, kültür ve sanat şehri kimlikleri ön plana çıkarılarak, ulusal ve uluslararası düzeyde çağdaş birer kent haline getirilecektir” (DPT, 1996: 185) ifadesi, yirmi birinci yüzyıla girerken yeni-liberal politikalarla birlikte küreselleşmenin gerekliliklerine uygun, küresel ekonominin düğüm noktaları olan küresel kentler oluşturma vizyonunun bir işaretidir (Sassen, 1996: 208; Keyder, 2013: 28-29). Yine bu planda ifade edilen şu hedef 1980’lerden bu yana süren ve 2000’li yıllarda yaygınlaşarak devam eden küreselleşmenin etkisini göstermesi bakımından önemlidir: “Metropollerde merkezdeki yoğunlaşmayı önlemek amacıyla uydu kentler oluşturulacak, özellikle İstanbul kentsel fonksiyonları itibariyle çok merkezli bir yapıya kavuşturulacaktır” (DPT, 1996: 186). Bu ifade Türkiye’nin büyük kentlerinde 1980’lerde başlayan ve 2000’li ve 2010’lu yıllardaki sermaye ve insan göçleriyle birlikte gittikçe uluslararasılaşarak ve küreselleşerek yaygınlaşan uydu-kentleşme (suburbanization) eğilimlerini yansıtmaktadır. Nitekim bu plan döneminden hemen sonra 2000’li yıllarla birlikte artık sekizinci ve dokuzuncu plan dönemlerinde ve sonrasında globalleşme/küreselleşme ve küresel rekabetçilik söyleminin kentleşme ve kentsel gelişme bağlamında da plan metinlerinde tamamen hâkim olduğu ve politikalarda da açıkça görüldüğü bir döneme girilmiştir.

İki binli Yıllarda Kentleşme Politikaları

Her ne kadar 1980’lerden itibaren dünyada globalleşme/küreselleşme kavramı sıkça kullanılmaya başlansa da Türkiye’de resmi söyleme dahil olması daha geç olmuştur ve yukarıda da ifade edildiği gibi kalkınma planları arasında ilk kez yedinci beş yıllık kalkınma planında bu konular tartışılmıştır. Türkiye’de kamusal söylemlerde ve siyasette de kavramın kullanılmaya başlaması 1990’lı yılların sonuna doğru gerçekleşmiştir. Aslında iki binli yıllarda ortaya çıkan gelişmeleri ve bu yeni dönemi, yeni-liberal dönemin ileri düzeydeki bir devamı olarak kabul edebiliriz. Nitekim birçok iktisatçı 1980’lerden sonra ortaya çıkan iktisadi yapıyı yeni-liberalizm olarak adlandırırken 2000’li yılları ise Türkiye açısından “olgun yeni liberalizm” olarak adlandırmıştır (Bahçe ve Eres, 2017: 58). 1990’lar boyunca etkili olan yüksek enflasyon, 1994 ekonomik krizi ve ardından 2000 yılında yaşanan devalüasyon ve 2001 ekonomik krizi siyasal krizi de beraberinde getirmiş ve 2002 yılındaki seçimlerde, eski siyasi oluşumların birçoğunun fiilen ortadan kalkmasına neden olan, Türkiye tarihinde eşi pek görülmemiş bir tasfiye yaşanmıştır. 2002 sonrasında yeni iktidar ve muhalefet bloklarının olduğu bir siyasi durum ortaya çıkmıştır. Bu durum aynı zamanda Türkiye açısından yeni-liberalizm şartlarının olgunlaşmasını beraberinde getirmiştir. Uluslararası sermaye, bürokrasi ve burjuva sınıfının üzerinde mutabakata vardığı birçok yapısal reform, küreselleşme ve AB’ye uyum sürecinin de etkisiyle hayata geçirilmiştir. Özelleştirme programının kapsamının genişletilmesi ve hızlandırılması, sosyal güvelik ve sağlık alanındaki dönüşümler, iş kanunundaki değişiklikler, tarımsal alanda ithalat artışı gibi birçok gelişme bu dönemde yaşanmıştır. Bu dönemde dış kaynak imkanlarının yüksek olması, ulaşım, iletişim, sağlık, inşaat gibi alanlarda büyük ölçekli yeni yatırım projelerinin yapılmasını da kolaylaştırmıştır. Yine bu dönemde kentleşme bakımından en çok, 1999’da yaşanan Marmara Depremi ve 2023 yılında yaşanan Kahramanmaraş ve Hatay merkezli depremlerin de etkisiyle, afet yönetimi, kentsel dönüşüm ve bu yolla konut stoğunun yenilenmesi, şehir içi ve şehirler arası demir, kara ve hava yolu

yatırımları, bölgesel kalkınma ve bütün bu başlıklarda AB standartlarına uyum gibi konular öne çıkmaktadır.

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005)

Sekizinci plan dönemi, Marmara depreminin ardından 10 Nisan 2000 tarihinde yürürlüğe giren 595 sayılı Yapı Denetimi Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin uygulandığı bir dönem olmuştur ve planda da buna vurgu yapılmaktadır. Plan mevcut konut stoğuyla ilgili olarak plansız, çarpık, yanlış, kaçak, ruhsatsız ve sağlıksız yapılaşma gibi isimler kullanarak kaçak yapılaşmayı engelleyici önlemlerin alınacağını ifade etmiştir: Planda “3194 sayılı İmar Kanunu, gecekondulaşmayı caydırıcı ve önleyici tedbirleri etkin olarak içerecek şekilde yeniden düzenlenecektir” (DPT, 2001:173) denilmektedir. İmar planlarında doğal dere yatakları gibi yerlerde yapılaşmaya müsaade edilmeyeceği, doğal afetler dikkate alınarak planlama yapılacağı, imar aflarının gecekondulaşmayı arttırdığı ve plansız yapılaşmanın önlenmesi amacıyla kentsel plana uygun arsa üretileceği belirtilmiştir. Ayrıca imar planı ve uygulamalarının AB standartlarıyla uyumlu hale getirileceği vurgusu önemlidir.

Öte yandan planda hızlı kentleşmeden kaynaklanan olumsuz toplumsal sonuçlara karşı kentlilik bilinci ve kent kültürünün geliştirilmesi hedefi konulmuştur. Ayrıca bu planda ilk defa kent yoksulluğu kavramının tartışıldığı görülmektedir. Küreselleşmenin büyük şehirlerde yarattığı kentsel ayrışma ve yarımaların bir sonucu olan kent yoksulluğu olgusunun planda yer alması dikkate değerdir. Ayrıca “uluslararası düzeyde yeterli altyapıya sahip ticari ve mali merkezler oluşturulacaktır” ve “ileri teknoloji organize sanayi bölgeleri ve teknokentler oluşturulacaktır” gibi hedefler sonraki planlarda daha da ayrıntılandırılan İstanbul finans merkezinin kurulması, rekabetçi ve yüksek nitelikli üretim ve bunların şehirlere etkisi gibi hedeflerin ön işaretleri niteliğindedir.

Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)

Dokuzuncu planda, planlı kalkınma döneminin başından beri kalkınma planlarında ayrı bir başlık olarak el alınan, hatta daha öncesinde erken Cumhuriyet dönemindeki sanayi planlarında vurgulanan bölgeler arası gelişmişlik farkları ve bölgesel gelişmenin sağlanması sorununa dair önemli bir değerlendirme yapılmış ve konulan hedefler yine bu plan döneminde gerçekleştirilerek hayata geçirilmiştir. Bu hedeflerden en önemlisi, AB'ye uyum sürecinin de etkisiyle, DPT bünyesindeki Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü koordinasyonunda tasarlanan bölgesel kalkınma ajanslarının kuruluşudur. Ajanslar, yerel ve merkezi kuruluşlar arasında bölgesel gelişme ve yerel kalkınmayla ilgili eşgüdüm sağlanmasında etkili olması beklenen ve artık kalkınma planlarını bölgesel düzeyde yapan kurumlar olup çeşitli teknik ve mali desteklerle bu işlevi yerine getirmek üzere 26 bölgede kurulmuştur. 9. Kalkınma planında, İstanbul'un uluslararası finans merkezi olması hedefi tek bir cümleyle konulmuş ancak bu proje sonraki planlarda açıklanmak üzere ayrıntılandırılmamıştır. Yine bu planda sonraki planlarda müstakil ve çok daha geniş bir başlık olarak yer alacak olan sürdürülebilir çevre sorunlarına yer verildiği ve buradaki hedeflerin AB'ye uyum kriterlerine göre tanımlandığı görülmektedir. Bu planda henüz kentsel dönüşüm kavramının yer almadığını fakat gecekondular ve kaçak yapılaşmadan da bahsedilmediğini görüyoruz. Düzensiz yapılaşmalar ve bunun sonucunda ortaya çıkan çarpık kentleşme, yoğun iç göç ve beraberinde ortaya çıkan sosyo-kültürel uyum sorunlarının bir parçası olarak görülmüş

ve bu sorunları azaltıcı önlemler alınacağı belirtilmiştir. Ayrıca düzensiz ve hızlı kentleşmenin sebep olduğu şehir içi ulaşım ve altyapı sorunlarına da değinilmiştir.

Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)

Onuncu kalkınma planı, küreselleşme ve AB uyum sürecinin de etkisiyle olgunlaşmış yeni-liberal dönemdeki kalkınma anlayışı bakımından önemli bir dönüm noktasına işaret etmektedir. Bu planda akıllı kent ve kentsel dönüşüm gibi kavramlar ilk kez kullanılmış, önceki plan döneminde gerçekleşen İstanbul uluslararası finans merkezi projesi ayrıntılı olarak değerlendirilmiş ve bu konuda yeni hedefler belirtilmiştir. Bu planda kentleşme sorunları artık yaşanabilir mekanlar ve sürdürülebilirlik gibi kavramlarla ilişkili olarak ele alınmaya başlanmış ve bundan sonra gelen 11. ve 12. planda da bu yaklaşım devam ettirilmiştir. Planda “yaşanabilir mekanlar, sürdürülebilir çevre” başlığı altında kentsel dönüşüm ve konut stoğunun yenilenmesi meselesi ele alınmıştır. “Kaçak yapılaşma ve gecekondulaşma hâlihazırda önemini yitirmekle birlikte, şehirlerde ekonomik ve sosyal ihtiyaçların karşılanması ve doğal afet kaynaklı risklerin azaltılması yönünde mevcut şehir dokusunun yenilenmesi daha fazla ağırlık kazanmaktadır” (Kalkınma Bakanlığı, 2013:25) ifadesiyle kentsel dönüşüm projelerinde kentsel yenilenmenin birincil hedef olduğu ifade edilmiştir. Ancak uygulamalara bakıldığında kent rantındaki büyük artışın sonucu olarak özellikle zamanla kentteki konumu daha merkezi hale gelen birçok çöküntü alanı niteliğindeki bölgede büyük sermayenin dahil olduğu projelerin ağırlıkta olduğu görülmektedir. Kentsel dönüşüm projeleri şehirde yaşayanların konutlarını uygun koşullarla yenilenmenin ötesinde büyük bir sermaye akışının yaşandığı uluslararası nitelikli yatırımlara dönüşmüştür. Öte yandan kentsel dönüşüm sadece bir konut ve çarpık kentleşme sorunu olarak değil turizm sektörü açısından şehirlerin tarihi ve kültürel kimliğinin pazarlanmasına ve inşaat sektörü açısından büyük bir yatırım kaynağına dönüşmüştür. Bütün bu sebeplerle planda da kentsel dönüşümün imalat sanayii, turizm ve kültür gibi alanlarla birlikte değerlendirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Rekabetçiliği ve Sosyal Uyumunu Geliştiren Kentsel Dönüşüm Programı başlığı ve içeriğindeki bileşenler, aslında kentsel dönüşüm politikalarının yeni-liberal kalkınma anlayışına uygun mantığını ortaya koymaktadır. Bu öncelikli dönüşüm programı kapsamında kentsel dönüşümün temel hedeflerine yer verilmiştir. Bu program hedeflerine göre beş ana bileşen belirlenmiştir;

- i.** Şehirlerin Rekabet Gücünün ve Yaşanabilirlik Seviyesinin Artırılması
- ii.** Kentsel Dönüşümde Yerli ve Yenilikçi Üretimin Teşvik Edilmesi
- iii.** Kentsel Dönüşümün Finansmanının Kolaylaştırılması
- iv.** Konut Sahipliğinin Artırılması
- v.** Büyükşehirlerde Sosyal Sorunların Yoğunlaştığı Alanlarda Uyumun Güçlendirilmesi (Kalkınma Bakanlığı, 2013:196-197).

Kentsel dönüşümde ilgili paydaş kurumlar Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Kalkınma Bakanlığı, Toplu Konut İdaresi Başkanlığı (TOKİ) ve Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'dır. Görüldüğü gibi, her ne kadar uyum eksenli sosyal sorunların çözümü ve konut sahipliğinin artırılması hedeflense de kent rantının yarattığı yapısal durumun gereği olarak, kentsel dönüşüm vizyonu büyük ölçüde şehir rekabetçiliği ve finansman ekseninde ele alınmıştır.

On birinci Kalkınma Planı (2019-2023)

On birinci kalkınma planında da yine aynı sorun “Yaşanabilir şehirler, sürdürülebilir çevre” ana başlığı kapsamında ve kentsel dönüşüm başlığı altında ele alınmıştır. Kentsel dönüşüm uygulamalarında TOKİ’nin rolü ve kültürel kimlikle uyumlu bir kentsel dönüşüm yapılması gerektiği vurgulanmıştır. Dönüşüm hedeflerine dayanarak her il için stratejilerin belirlenmesi, tarihi kent merkezlerinin (*old city* konseptinde) korunarak yenilenmesi ve öncelikle yerinde dönüşüm ilkesi benimsenerek kentsel dönüşümün toplumsal açıdan sebep olacağı neticeleri analiz etmek amacıyla sosyal etki analizi yapılması somut hedefler olarak benimsenmiştir. Önceliklendirmede risk analizlerine (afetler, güvenlik, sosyal riskler vb.) dayalı olarak tehlikeli alanların tespiti esas alınmıştır. Ayrıca finansman boyutuna bakıldığında bir yandan kentsel dönüşüme dahil olanlara yönelik teşvik edici bir unsur olarak kira yardımı yapılması hedeflenmiş öte yandan da kentsel dönüşüme kaynak oluşturmak amacıyla bazı hazine arazilerinin satışı düşünülmüştür. Henüz on ikinci kalkınma planında olduğu kadar öncelikli biçimde vurgulanmasa da, kentsel dönüşüm projeleri yapılırken afet ve acil durum planlarına göre hareket edilmesi de bir diğer önlem olarak düşünülmüştür (Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019:162-163). Kentsel dönüşümün yerli ve yenilikçi malzemelerin üretimini teşvik edecek şekilde yapılması da bir diğer önemli ilke olarak benimsenmiştir. Nihai olarak 81 ilin hepsinde tarihî kent merkezi projelerinin tamamlanması ve kentsel dönüşüm strateji belgelerinin hazırlanması hedeflenmiştir.

On ikinci Kalkınma Planı (2024-2028)

Bu planda 6 Şubat 2023 tarihli Kahramanmaraş ve Hatay merkezli depremlerin etkisiyle “Afetlere Dirençli Yaşam Alanları, Sürdürülebilir Çevre” başlığı altında şehirlerde afet yönetimi ve kentsel dönüşüme geniş yer verilmiştir. Afet yönetim planları afet öncesi, afet sırasında ve afet sonrası olarak tasnif edilmiş ve bütüncül bir afet yönetimi yaklaşımının AFAD koordinasyonunda yürütüleceği ifade edilmiştir. Yine bir hedef olarak “Türkiye Afet Yönetimi Strateji Belgesi” hazırlanacağı ifade edilmiş ve il bazında afet risklerini azaltma planlarının denetimlerinin yapılacağı belirtilmiştir. Afetlere ilişkin veri akışı, teknik kapasitenin artırılması, altyapı ve üstyapıların afete dirençliliğinin artırılması gibi birçok tedbir öngörülmüştür. Kentsel dönüşüm başlığında ise bu sürecin kolaylaşmasını sağlayacak finansman modellerinin geliştirilmesi, mekânsal planlama ve kentsel dönüşüm uygulamalarının bütünleşik bir şekilde değerlendirilmesi, kentsel dönüşüm uygulamalarında uzlaşma süreçlerinin geliştirilmesi, Ulusal ölçekte kentsel dönüşüm uygulamalarına ilişkin proje verilerinin ilgili paydaşlar tarafından izlenebilmesini sağlayacak bilgi sistemi altyapısının geliştirilmesi gibi tedbirler öngörülmüştür. Görüldüğü üzere bu planda da önceki iki planda olduğu gibi daha çok kentsel dönüşüm vurgusu yapılmış ve buna ek olarak kentsel dönüşümün sadece düzenli şehirleşme açısından değil olası deprem ve benzeri afetlere karşı önemli bir araç olduğu vurgulanmıştır.

Sonuç olarak daha öncede ifade edildiği üzere, iki binli yıllardaki gelişmeler aslında 1980’lerden 2002 yılına kadar devam eden ancak her anlamda istikrarsızlıkla malul yeni-liberalizmin yerine, Türkiye tarihinde hiç olmadığı kadar uzun süre devam eden ve çok geniş bir toplumsal meşruiyet tabanına yaslanarak hegemonik bloğa dönüşen bir siyasi iktidar tarafından küreselleşme şartlarında yeni-liberal politikaların olgunlaştırılması anlamına gelmektedir. Bu dönemin planlarında da işaretleri görüldüğü üzere bu şartların kentleşme

alanına yansımalarına bakıldığında, uydu kentleşme (suburbanization), soylulaştırma, sanayinin desantralizasyonu hem iş hayatını hem de özel yaşamı steril hale getirme çabasının ürünü olan güvenli siteler ve plazalar gibi gelişmeler karşımıza çıkmaktadır (Ayata, 2002: 30). Bu süreçler sermaye birikiminin yoğunlaştığı büyük kentlerde çok büyük toplumsal ayrışma ve yarılmaların önünü açmıştır. Diğer taraftan bu dönemde gerek çeşitli kamu binalarının inşasında, gerekse farklı sosyal tabakalara yönelik konutların ve afet konutlarının inşasında TOKİ 2002 yılından önceki konumundan çok daha aktif bir rol üstlenmiştir. TOKİ'nin bu dönemde sosyal konut alanındaki çalışmaları önemli olmakla birlikte kamu-özel sektör ortaklığına dayalı birçok projede toplumsal fayda, kültürel mekanların ve toplulukların ortadan kalkması, mekâna müdahale kararlarında yetki ve şehir rantı tartışmaları artarak devam edegelmiştir. Dolayısıyla bu dönemde kentleşme pratiklerinde ortaya çıkan ve salt teknik gibi görünen olgular aslında insanların mekânla ilişkisini ve diğer insanlarla ilişkisini dönüştürmüştür. Bu dönemde, gecekondulaşma sürecine özgü enformel konut piyasasından artık giderek daha fazla küreselleşen ve piyasa ilişkileri içerisinde karmaşıklaşan bir konut piyasasına doğru geçiş yapılmıştır. 1960-1980 arasına var olan popülist ekonomi politik mekanizma hem gecekondulara hem de orta sınıflara kent rantından pay alabilme imkanı tanırken, ulusal kalkınmacı yaklaşımın tasfiye edildiği 1980 sonrasında ve çok-uluslu büyük burjuvaziyi temsil eden küresel sermayenin giderek kentleşme sürecine ve konut piyasasına daha fazla nüfuz ettiği 2000 sonrasında ise kentsel ayrışmalar artık çok daha derinleşmiştir (Keyder, 2013b: 189-190). Bütün bu şartlar, tıpkı 1980 öncesinde sadece bir konut edinme çabasını temsil eden gecekonduların 1980 sonrasında çok daha ileri düzeyde metalaşması ve ticarileşmesi gibi, 2000'li yıllarda da kentsel dönüşümün çok farklı biçimler altında kent içinde yerinden edilmelere, mekâna ve toplumsal yaşama yönelik olumsuz müdahalelere kapı araladığı görülmektedir.

Sonuç

Cumhuriyet döneminde, bilhassa 1960'lı yıllardan sonra kalkınma fikri etrafında oluşturulan en temel politika belgeleri olan kalkınma planları üzerinden Türkiye'de değişen kalkınma anlayışının kalkınma planlarına nasıl yansıdığını ve kentleşme politikalarını ve pratiklerini nasıl etkilediğini ele almaya çalıştık. Bu bağlamda planlı kalkınma döneminde üç farklı alt-dönemin ortaya çıktığı görülmektedir. Birinci dönem gerçek anlamda planlı kalkınma anlayışının ve ulusal kalkınmacı bir sistemin hâkim olduğu 1960-1980 arası dönemdir. Bu dönemin kentleşme politikalarında ithal ikameci bir sanayileşme politikasının hâkim olduğu ve bu sanayileşme stratejisine ucuz işgücü temini için gecekondular şeklinde tezahür eden enformel konut ekonomisine göz yumulduğu görülmektedir. Bu yüzden kalkınma planlarında gecekondular için öngörülen ıslah, önleme ve tasfiye şeklindeki üçlü çözüm önerisi hiçbir zaman hayata geçirilememiştir. Bu dönemde yapsatçılık ve kooperatifleşme gibi farklı mecralardan ilerleyen apartmanlaşma şehirlerde hâkim olmuştur. Ulusal kalkınmacılığın bir yansıması olarak şehirleşmeden ekonomiyi itici bir güç ve bir gelişme aracı olarak faydalanılması yolu tutulmuştur. Öte yandan gecekonduların sakinlerinin sosyal uyumunu güçlendirmek için bazı temel sağlık ve eğitim hizmetleri modelleri tesis edilmiştir. Yine ilk defa bu dönemde gecekonduların imar affı sayılabilecek bir yasal düzenleme yapılmış ve bu da 1980 sonrasındaki rutinleştirilmiş gecekonduların aflarına temel teşkil etmiştir. Her ne kadar bu dönemin son planı olan dördüncü plan döneminde kötüye kullanımdan ziyade toplum yararının önde

tutulmasını önemseyen daha kamucu ve korumacı bir yaklaşım sergilenmiş olsa da o dönemde Türkiye'nin içine girdiği ekonomik ve siyasi kriz 1980 sonrasında topyekûn bir paradigma değişimini beraberinde getirmiştir. Sonuç olarak bu dönemin politikalarında hâkim olan çarpık kentleşmeye yönelik göz yumma tutumu uzun vadede son derece sağlıklı ve afet direnci düşük bir yapı stoğunun oluşmasına, kayıt dışılığın büyümesine, kişiler üstü yeniden dağıtım mekanizmalarından ziyade siyasetçilerle vatandaş arasında kişiselleşmiş ve popülist bir klientalizme dayalı bir sistemin oluşmasına yol açmıştır.

Böylelikle içerisine girilen ikinci dönem ise ulusal kalkınmacılığın tasfiye edildiği ve bunun yerine yeni-liberalizme geçişin yapısal şartlarının inşa edildiği dönemdir. Bu dönem ithal ikameci sanayileşme modelinden ihracat odaklı büyüme anlayışına doğru evrilen bir liberalizasyon dönemi olarak öne çıkmıştır. Bu süreçte bir önceki dönemde gerçekleşen emeğin kentleşmesinden sermayenin kentleşmesine doğru geçilmiştir. Artık kentleşmeye dair kararların da ulusal kalkınmacı bir vizyonla değil daha çok küresel sermayenin gerekliliklerine göre şekillendiği bir anlayış ortaya çıkmıştır. Bunun sonucu olarak kentler ve özellikle de büyük kentler sermaye-yoğun bir dönüşüm sürecine girmiştir. Bu dönemin ekonomik koşullarının neticesinde Türkiye'de tarımsal alanda rekabet edemeyen geniş nüfus kitlelerinin çözülmesi ve köylerin boşalması, kıyı rantının ve turizm sektörünün yükselişi ve kent içi rantın yükselişi söz konusu sürecin ana dönüşümleridir. Kalkınma planlarında da söz konusu dönüşümlerin izleri birebir görülmektedir. Nitekim 1980'li yılların ikinci yarısında birbiri ardınca çıkarılan yasalar sürekli imar affının kapsamını genişleten düzenlemeler niteliğindedir. Bu dönemde kentlerin sermaye-yoğun dönüşüm sürecinin kalkınma planlarındaki yansımaları, turizm, sanayi ve eğitim bağlamında şehir odaklı ihtisaslaşmaların oluşturulması hedefi, şehir işletmeciliği yaklaşımı, değeri yükselen kıyı rantına dair önlemlerin planlanması, şehirleri dünya ekonomisiyle bütünleştirme çabaları, kentlerin yüksek katma değerli faaliyetlerin yoğunlaştığı uluslararası merkezler haline getirilmesi hedefi, metropollere dair özel hedefler tanımlanması ve metropollerin merkezindeki yoğunlaşmayı önlemek amacıyla uydu kentler tasarlanmasının hedeflenmesi gibi başlıklardır.

Türkiye'de kentleşme ve kalkınma ilişkisinin son dönemi ise yeni-liberalizmin olgunlaşma aşamasını yaşadığı ve küreselleşmenin etkilerinin daha derinden hissedildiği iki binli yıllardır. Bu dönemin planlarında en çok öne çıkan temel olgular yapı denetim sisteminin kurulması, kentsel dönüşüm ve konut stoğunun yenilenmesi, afet yönetimi, uluslararası düzeyde yeterli altyapıya sahip ticari ve mali merkezler oluşturulması, bölgesel kalkınma ve yapısal uyum, küreselleşme ve AB sürecine uyum başlıklarıdır. Görüldüğü üzere ulusal kalkınmacı dönemin sorunlu mirası olarak öne çıkan afetlere dirençsiz yapı stoğu iki binli yıllarda kentsel dönüşüm ve afet yönetimi bağlamında en çok tartışılan mesele olarak yine önümüzde durmaktadır. Bununla birlikte kentsel dönüşüm sadece afet yönetimi bakımından değil sosyal uyumu ve rekabetçiliği geliştirme ve sürdürülebilir çevre bakımından da ele alınmıştır. Diğer yandan hem AB sürecinin bir gereği olarak hem de 1960'lı yıllardaki ilk plan döneminden bu yana Türkiye'nin en temel yapısal sorunlarından biri olan bölgeler arası gelişmişlik farkları sorununun bir yansıması olarak, bölgesel gelişme ve yapısal uyum amacıyla kalkınma ajanslarının kurulması ve bu gelişmeyle birlikte bölgesel kalkınma planlarının yapılmaya başlanması da bu dönemin bir diğer önemli başlığıdır. Ayrıca bu dönemin planlarında da işaretleri görüldüğü üzere uydu kentleşme (suburbanization), soylulaştırma,

sanayinin desantralizasyonu, gündelik hayatın mekanlarını dönüştüren güvenli siteler ve plazalar gibi gelişmelerin derin kent yoksulluğuyla iç içe geçtiği bir kentsel ayrışma gerçeği karşımıza çıkmaktadır.

Kaynakça

- 1961 Anayasası (1961). <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1961-anayasasi/>
- 775 Sayılı Gecekondu Kanunu (1966). <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.775.pdf>
- 775 Sayılı Gecekondu Kanunu'nda Bazı Değişiklikler Yapılması Hakkında Kanun. (1976). https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc059/kanuntbmmc059/kanuntbmmc05901990.pdf
- Aslan, Ş. (2004). 1 Mayıs Mahallesi: 1980 Öncesi Toplumsal Mücadeleler ve Kent. İletişim.
- Ayata S. (2002). The New Middle Class and the Joys of Suburbia. D. Kandiyoti ve A. Saktanber (Ed.), Fragments of Culture: The Everyday of Modern Turkey. (s. 25-42). IB Tauris.
- Bahçe, S., Eres, B. (2017). İktisadî Yapılar, Türkiye ve Değişim. F. Alpkaya ve B. Duru (Ed.), 1920'den Günümüze Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişim içinde (s. 17-68). Siyasal Kitabevi.
- Boratav, K. (2003). Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002. İmge.
- Buğra, A. (2000). Devlet-Piyasa Karşıtlığının Ötesinde: İhtiyaçlar ve Tüketim Üzerine Yazılar. İletişim.
- Cem, İ. (2017). Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi. Türkiye İş Bankası Kültür.
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) (1963). Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967. Başbakanlık Devlet Matbaası. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Kalkinma_Plani_Birinci_Bes_Yillik_1963-1967.pdf
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) (1968). İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968-1972. Başbakanlık Devlet Matbaası. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/ikinci_Bes_Kalkinma_Plani-1968-1972.pdf
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) (1973). Yeni Strateji ve Kalkınma Planı Üçüncü Beş Yıl 1973-1977. Başbakanlık Devlet Matbaası. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Yeni-Strateji-ve-Kalkinma-Plani_Ucuncu-Bes-Yil_1973_1977.pdf
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) (1979). Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1979-1983. Başbakanlık Devlet Matbaası. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Dorduncu-Bes-Yillik-Kalkinma-Plani_1979_1983.pdf
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) (1985). Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1985-1989. Başbakanlık Devlet Matbaası. <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Besinci-Bes-Yillik-Kalkinma-Plani-1985-1989.pdf>
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) (1990). Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı 1990-1994. Başbakanlık Devlet Matbaası. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Altinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1990-1994.pdf

- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) (1996). Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1996-2000. Başbakanlık Devlet Matbaası. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Yedinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1996-2000.pdf
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) (2001). Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı. Başbakanlık Devlet Matbaası. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Uzun_Vadeli_Strateji_ve_Sekizinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-2001-2005.pdf
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) (2007). Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013). Başbakanlık Devlet Matbaası. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Dokuzuncu_Kalkinma_Plani-2007-2013.pdf
- Eşiyok, B. A. (2009). Sanayi Planlarından 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planına: Bir Dönüşümün Kısa Bir Öyküsü. *Memleket Siyaset Yönetim*, 4(11), 86-131.
- Gecekondu Kanunu Uygulama Yönetmeliği (1966). <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=4890&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>
- Harvey, D. (2013). *Asi Şehirler: Şehir Hakkından Kentsel Devrime Doğru*. (Çev. A. Deniz Temiz). Metis. (Orijinal çalışma 2012 yılında yayımlandı.)
- Jessop, B. (2005). *Hegemonya, Post-Fordizm ve Küreselleşme Ekseninde Kapitalist Devlet*. (Der. B. Yazar ve A. Özkazanç). İletişim.
- Kalkınma Bakanlığı (2013). Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018. Başbakanlık Devlet Matbaası. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Onuncu_Kalkinma_Plani-2014-2018.pdf
- Keleş, R. (1993). *Kentleşme Politikası*. İmge.
- Keyder, Ç. (1996). *Ulusal Kalkınmacılığın İflası*. Metis.
- Keyder, Ç. (2013a). *Arka Plan*. Ç. Keyder (Haz.), İstanbul: *Küresel ile Yerel Arasında içinde* (s. 9-40), (Çev. S. Savran). Metis. (Orijinal çalışma 1999 yılında yayımlandı.)
- Keyder, Ç. (2013b). *Enformel Konut Piyasasından Küresel Konut Piyasasına*. Ç. Keyder (Haz.), İstanbul: *Küresel ile Yerel Arasında içinde* (s. 71-91), (Çev. S. Savran). Metis. (Orijinal çalışma 1999 yılında yayımlandı.)
- Keyder, Ç. (2014). *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*. İletişim.
- Kıray, M. B. (1998a). *Gecekondu*. M. B. Kıray (Ed.), *Kentleşme Yazıları içinde* (s. 19-27). Bağlam.
- Kıray, M. B. (1998b). *Apartmanlaşma ve Modern Orta Tabakalar*. M. B. Kıray (Ed.), *Kentleşme Yazıları içinde* (s. 138-140). Bağlam.
- Milor, V. (2022). *Devleti Geri Getirmek: Türkiye ve Fransa’da Planlama ve Ekonomik Kalkınma Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma*. (Çev. F. Aygen). İletişim. (Orijinal çalışma 1989 yılında yayımlandı.)

- Nisbet, R. (2023). İlerleme Fikrinin Tarihi. (Çev. A. Bölükbaşı). Ketebe. (Orijinal çalışma 1980 yılında yayımlandı.)
- Sassen, S. (1996). Whose City Is It? Globalization and the Formation of New Claims. *Public Culture*. 8: 205-223.
- Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2019). On birinci Kalkınma Planı 2019-2023. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkinma_Plani-2019-2023.pdf
- Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2023). On ikinci Kalkınma Planı 2024-2028. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/12/On-Ikinci-Kalkinma-Plani_2024-2028_11122023.pdf
- Şengül, H. T. (2009). Kentsel Çelişki ve Siyaset: Kapitalist Kentleşme Süreçlerinin Eleştirisi. *İmge*.
- Şenses, F. (2016). Neoliberal Küreselleşme Kalkınma İçin Bir Fırsat mı, Engel mi? F. Şenses (Der. ve Yay. Haz.), *Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma Seçme Yazılar içinde* (s. 235-280). İletişim.
- Tekeli, İ. (1998). Türkiye’de Cumhuriyet Döneminde Kentsel Gelişme ve Kent Planlaması. Y. Sey (Ed.), *75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık içinde* (s. 106-134). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ünsaldı, L. (2014). Bir Ekonomizm Eleştirisi: Türkiye’de Kalkınma Fikri. Heretik.
- Weber, E. (2017). Köylülerden Fransızlara: Fransa Kırsalının Modernleşmesi 1870-1914. (Çev. Ç. Sümer). Heretik. (Orijinal çalışma 1976 yılında yayımlandı.)
- Yerasimos, S. (1975). Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye. Gözlem.

Geliş Tarihi : 05.11.2023
Kabul Tarihi : 22.04.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1386262>

Beyaz, C. (2024). Yüzüncü yılında Türkiye demografisi. *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (Cumhuriyet'in 100. Yılı Özel Sayısı), 57-85. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1386262>

YÜZÜNCÜ YILINDA TÜRKİYE DEMOGRAFİSİ

Cenk BEYAZ¹

ÖZ

Bu çalışmada Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren yüz yıllık süre içerisinde Türkiye'deki nüfus yapısına, politikalarına ve hareketliliğine odaklanılacaktır. Yeni ulus devlete; savaş, göç, hastalık vb. sebeplerle azalan ve dağınık halde bulunan kırsal bir toplum miras kalmıştı. Kaybedilen topraklardan anakaraya gelen Türk ve Müslüman unsurlar Türkiye'nin nüfus yapısını da meydana getirmeye başlamıştı. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, kuruluşu itibariyle "nüfus artışı ekonomik kalkınmayı destekler" görüşü ekseninde nüfusu arttırmaya ve doğumları teşvik etmeye yönelik pro-natalist politikalar benimseyerek doğurganlığın artırılmasını ve Türk ve Müslüman unsurların Türkiye'ye gelişlerini teşvik etmiştir. Bu doğrultuda gebeliği önleyici yöntemlerin üretilmesini, ithalini, uygulamasını ve gebeliğin isteyerek düşükle sonlandırılmasını suç olarak kabul eden yasal düzenlemelere gidilmiştir. Aynı zamanda çok sayıda çocuk sahibi olmak doğrudan ya da dolaylı bir şekilde özendirilmiştir. Ücretsiz doğumevlerinin kurulması, yasal evlenme yaşının erkekler için 18'den 17'ye, kadınlar için ise 17'den 15'e indirilmesi desteklenmiştir. 1960'lardan itibaren ise planlı döneme geçişle birlikte nüfusu azaltıcı ve doğumları kontrol edici (anti-natalist) politikaların benimsendiği görülmektedir. Böylelikle "nüfus artışı ekonomik kalkınma önünde engeldir" görüşü doğrultusunda nüfus politikaları hayata geçirilmeye başlanmıştır. Bu minvalde 557 sayılı Nüfus Planlaması Hakkında Kanun ile gebeliği önleyici yöntemlerin satışı, ithali ve uygulaması yeniden yasal hale getirilmiştir. 1983 yılında kabul edilen 2827 sayılı Nüfus Planlaması Hakkında Kanun ile ise onuncu haftaya kadar gebeliklerin isteğe bağlı olarak sonlandırılması ve kadın ve erkeklerin tüplerinin bağlanması yasallaştırılmıştır. 2008 yılından itibaren "en az 3 çocuk" söylemiyle dikkat çeken nüfus arttırıcı politikalar tekrardan işler hale gelmiştir. Doğum ve ölüm eksenli artış ve azalışların yanı sıra uluslararası kitlesel göçler sebebiyle meydana gelen nüfus hareketliliği de Türkiye'nin yüz yıllık demografik serüveninin son yıllarına damgasını vurmuştur.

Anahtar Kelimeler: Nüfus, nüfus politikaları, doğurganlık, pro-natalist, anti-natalist, göç.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, cenkbeyaz@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-5012-9839>

Date Received : 05.11.2023
Date Accepted : 22.04.2024

 [https://doi.org/ 10.20304/humanitas.1386262](https://doi.org/10.20304/humanitas.1386262)

Beyaz, C. (2024). Demography of Türkiye in a century. *HUMANITAS - Journal of Social Sciences*, 12(Special Issue of the 100th Anniversary of the Republic), 57-85. [https://doi.org/ 10.20304/humanitas.1386262](https://doi.org/10.20304/humanitas.1386262)

DEMOGRAPHY OF TURKIYE IN A CENTURY

Cenk BEYAZ¹

ABSTRACT

This study will focus on the population structure, policies and mobility in Türkiye within a period of one hundred years since the foundation of the Republic. The new nation-state inherited a rural society that had been reduced and disorganised due to war, migration, disease, etc. The Turkish and Muslim elements coming to the mainland from the lost territories began to form the population structure of Turkey. Since its foundation, the Republic of Türkiye has adopted pro-natalist policies to increase population and encourage births on the axis of the view that "population growth supports economic development" and encouraged the increase of fertility and the arrival of Turkish and Muslim elements to Türkiye. In this direction, legal arrangements have been made to criminalise the production, importation and application of contraceptive methods and the termination of pregnancy by voluntary abortion. At the same time, having many children is directly or indirectly encouraged. The establishment of free maternity homes and the lowering of the legal marriage age from 18 to 17 for men and from 17 to 15 for women were supported. From the 1960s onwards, with the transition to the planned period, it is observed that policies to reduce population and control births (anti-natalist) have been adopted. Thus, population policies started to be implemented in line with the view that "population growth is an obstacle to economic development". In this respect, the Law No. 557 on Population Planning re-legalised the sale, import and application of contraceptive methods. Law No. 2827 on Population Planning adopted in 1983 legalised the voluntary termination of pregnancies up to the tenth week and the tubal ligation of women and men. Since 2008, the population-increasing policies that attracted attention with the discourse of "at least 3 children" have become operational again. In addition to increases and decreases in births and deaths, population mobility due to international mass migration has also marked the last years of Türkiye's hundred-year demographic adventure.

Keywords: Population, population policies, fertility, pro-natalist, anti-natalist, migration.

² Assist. Prof., Istanbul Medeniyet University, Faculty of Letters, cenkbeyaz@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-5012-9839>

Giriş

Bu çalışma, Cumhuriyet'in yüzüncü yılında Türkiye'nin demografik değişim serüvenini ele almayı amaçlamaktadır. Bunu yaparken demografinin temel bileşenlerini meydana getiren nüfusun ne kadar olduğu, ülke içerisindeki dağılımı, yüz yıl içerisindeki sayısal ve yapısal değişimi ele alınmaktadır. Nüfusu meydana getiren esas unsurlar olan doğum, ölüm ve göç hareketlilikleri ise bu metnin odaklandığı temel meselelerdendir. Bunlar yapılırken elde edilebilen verilerle geçmişe dönük karşılaştırmaların yapılması esas alınmıştır. Aynı zamanda nicel değişimlerin ardındaki toplumsal, hukuki, iktisadi ve siyasi sebepler izah edilmeye çalışılmıştır. Bunun yanı sıra demografik araştırmaların öngördüğü bazı nüfus projeksiyonları da paylaşılarak Türkiye nüfusunun geleceğine ilişkin tahminler tartışılmıştır.

Türkiye, yüz yıllık Cumhuriyet yönetiminin arka planında yer alan köklü bir devlet geleneğine sahip olan, İmparatorluk'tan ulus devlet rejimine geçiş yapan bir ülke olarak nüfus yapısına uzunca müddet şekil vermeye çalışan bir görünüm arz etmiştir. Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne devreden kırsal nüfusun günümüz itibarıyla kent merkezli bir hal alması, yaygın tarımsal faaliyet yerine hizmet, sanayi ve inşaat sektörlerindeki işlerin ağırlık kazanması gibi değişim ve dönüşümler bu çalışmanın dikkatle üzerinde duracağı konulardandır. Bu hususta nüfusunu arttırmak zorunda olan yeni kurulmuş bir ulus devletten ilerleyen süreçte dünyada cereyan eden doğumları engelleyici (anti-natalist) politikaların da etkisiyle nüfus politikalarında değişime giden ancak 2000'li yıllarla birlikte tekrar doğumları teşvik edici (pro-natalist) politikalara yönelen bir Türkiye ile karşı karşıya bulunmaktayız. Türkiye, bu bağlamda sahip olduğu jeopolitik ve stratejik konum açısından bilhassa komşusu olduğu ülkelere göre nüfusunu diri tutmayı ve ilerleyen süreçte nüfusunu 100 milyonun ötesine taşımayı hedeflemektedir.³

Günümüz için nüfusun nicelik olarak fazla olması olumlu olarak görülse de sahip olunan nüfusun hayatını kamu düzeni ve sağlığı koşullarında sürdürülebilmesi de önem arz etmektedir. Bu hususta nüfusun nicelik olarak bilinmesi belirli düzeylerde devletlerin ihtiyaçlarını karşılama da politika geliştirebilmek için tek başına yeterli olamamaktadır. Bu hususta devlet çatısı altında işlev gören istatistik ve demografi alanlarına mahsus araştırma kurumları ön plana çıkmaktadır. Gelişen teknolojik imkanlarla bu türden veri elde etme süreçleri çok daha etkili bir şekilde yürütülebiliyorken daha eski tarihlerde bu durum çok daha basit yöntemlerle icra edilmeye çalışılıyordu. Ancak günümüzde çok farklı yöntemlerle ve teknolojik imkanlarla kamu ve özel sektör paydaşları tarafından nüfusa ilişkin çalışmalar yürütülebilmektedir. Bu çalışma nüfus verisinin elde edilmesine yönelik yöntemlere ve bu hususta kullanılan güncel teknolojik imkanlara da odaklanmaktadır.

Nüfusundan haberdar olabilen, çocuk, genç ve yaşlı gibi yaş gruplarının ne durumda olduklarını, dezavantajlı grupların ihtiyaçlarının neler olduğunu bilebilen devletler nüfuslarının dengeli bir biçimde hayatlarını sürdürebilmeleri için gerekli olan politikaları üretebilmektedirler. Bu hususta nüfusun artırılmasına ve azaltılmasına yönelik olarak en önemli unsurlardan olan doğurganlık, devletlerin temel politika oluşturucu alanlarından.

³ Bu husus hakkında detaylı bilgi için bkz.

https://www.tepav.org.tr/tr/blog/s/6796/Yeni+nufus+projeksiyonuna+gore+Turkiye+100+milyonu+nasil+asiyor_
<https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turkiyenin-nufusu-20-yil-sonra-100-milyon/1527667> (Erişim: 15.08.2023).

Nüfus yahut demografi çalışmalarında göç konusu da Türkiye'nin yüz yıllık serüveninde ön plana çıkan meselelerden birini teşkil etmektedir. Cumhuriyet'in kuruluşu ile birlikte ulus-devlet kıstaslarına göre nüfusa ihtiyaç duyan Türkiye, nüfus mübadelesiyle Türk olmayan gayrimüslim nüfusun ülke dışına çıkarılmasıyla Türk ve Müslüman nüfusu ülke sınırları içerisine dahil etme politikası izlemiştir. Osmanlı Devleti'nin yitirdiği topraklardan anakaraya gelen Türk ve Müslümanların yanı sıra 1950'lerden itibaren ülke içinde bir iç göç hareketliliği vuku bulmuştur. İstanbul ve Ankara gibi büyük şehirlere göç eden yahut kısa süreli olarak gurbete çıkan insanların yanı sıra 1960'lardan sonra Almanya başta olmak üzere bazı Avrupa ülkeleriyle yapılan karşılıklı anlaşmalar çerçevesinde⁴ önceleri dönüşümlülük (rotation) ilkesi (Abadan-Unat, 2002, s. 44) ile ancak ilerleyen yıllarda kalıcı bir biçimde Türkiye'den Avrupa'ya genel haliyle emek göçü gerçekleşmiştir.

Bu türden hareketliliklerin haricinde Türkiye, Asya, Afrika ve Avrupa kıtaları arasında bir geçiş (transit) ülkesi olması, dünyanın her yerinden farklı taleplere sahip insanların kolayca yaşayabilecekleri özellikler ihtiva etmesiyle başta komşu ülkeleri olmak üzere birçok ülkeden insanı düzenli ya da düzensiz, yasal ya da yasa dışı biçimlerde sınırları içerisine alabilmektedir. Bu süreç bilhassa 2011'de Arap ülkelerinde Arap Baharı adıyla cereyan eden ayaklanmalar neticesinde Suriye'de başlayan iç savaş sebebiyle ülkemize çoğunluğu geçici koruma statüsüyle gelen Suriyelilerin göçü ile çok daha belirgin bir hal almıştır. İlk zamanlar muhacir-ensar söylemi ile dile getirilen, Suriyelilerin misafir olarak görüldüğü dönemden, Türkiye'nin dünya çapında en fazla sayıda sığınmacıya ev sahipliği yaptığı⁵ bir görünüme dönüşen bir vaziyet ortaya çıkmıştır. Son yıllarda Türkiye'nin dahil olduğu coğrafyada yer alan ülkelerde artan çatışma, şiddet ve benzeri durumlar o ülkelere insanları çoğu kez Türkiye üzerinden daha Batı'daki ülkelere gitmeye çalışmalarını neticesinde Türkiye'yi transit (geçiş) ülke haline getirmeleri, aynı zamanda gidemeyenler için ise hedef ülke haline dönüştürmeleri söz konusu olmaktadır.

Göç hareketlilikleri beraberinde yeni doğumları da mümkün kılmaktadır. Bu durum göç hareketliliğine maruz kalan ülkelerin demografik yapılarını dönüştürücü bir mahiyettedir. Bilhassa sosyo-ekonomik düzeyi hedef ülkeye göre daha düşük seviyelerde olan, doğurganlık eğilimleri fazla olan insanların göç hareketlilikleri belirli sürelerde hedef ülkelerdeki doğum oranlarını diri tutabilmektedir. Türkiye için bu durum başka ülkelere gelenler için öne sürülebilmekte iken ayrıca iç göç hareketliliği neticesinde kırdan kente gerçekleşen hareketlilik bağlamında kentlerin daha da kalabalık hale gelmesine sebebiyet vermiştir. Bu genel görünüme rağmen Türkiye, son yıllarda bir önceki yıllara göre nüfusu azalarak artan, nüfusun yenilenmesinin alt eşliğini temsil eden toplam doğurganlık hızı yenilenme seviyesi olan 2,1'in

⁴ "Avusturya, Hollanda ve Belçika ile 1964'te; Fransa ile 1965'te; İsveç ve Avustralya ile 1967'de; İngiltere ile 1961'de; İsviçre ile 1971'de; Danimarka ile 1973'te ve Norveç ile 1981'de imzalandı" (İçduygu ve Sirkeci, 1998, s. 255).

⁵ Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin (BMMYK-UNHCR) verilerine göre Türkiye, 3,6 milyon kişi ile en fazla sayıda sığınmacıya ev sahipliği yapmaktadır. Türkiye'yi 3,4 milyon mülteciyi barındıran İran takip etmektedir. Bu hususta daha detaylı bilgi için bkz. <https://www.unhcr.org/refugee-statistics/> (Erişim: 15.08.2023). İran'ın bu denli yüksek sayıda mülteciye ev sahipliği yapması, İran'ın batısına doğru gitmeyi hedefleyen göçmenlerin Türkiye'deki mevcut göçmen sayısını arttırabileceği ihtimali unutulmamalıdır.

altında seyreden (1,62: 2022)⁶ ve aynı zamanda giderek yaşlanan (yüzde 9,9: 2022)⁷ bir nüfus yapısına doğru evrilmektedir. Demografik geçiş (demographic transition) yaklaşımı⁸ bağlamında yüksek doğum ve ölüm oranlarından düşük doğum ve ölüm oranlarına geçişi ifade etmesi bakımından son evrelerde yer aldığı ifade edilen (Eryurt vd., 2013, s. 130) Türkiye’de bu nüfus yapısının meydana gelmesinde sürekli bir biçimde değişen toplumsal, iktisadi, siyasi ve hukuki unsurların etkisi göz ardı edilmemelidir. Bu yaklaşıma yapılan temel eleştirilerde belirtildiği üzere, her ülke hatta ülke içerisindeki şehir, bölge ve benzeri birimler aynı anda ve doğrultuda nüfusun dönüşümü trendi içerisine dahil olmamaktadırlar (Güllüoğlu, 2020, s. 93).

Bu çalışma yüz yıllık süreç içerisindeki nüfusa ilişkin nicel verileri karşılaştırmalı olarak vermekle birlikte değişimi meydana getiren etkenleri de tartışmaktadır. Bu doğrultuda çalışmaya Osmanlı Devleti’ndeki nüfusa ilişkin bilgilerin izah edilmesiyle başlanarak Cumhuriyet dönemi itibarıyla nüfusa yönelik oluşturulan politikalar ve hukuki düzenlemeler üzerinde durulmaktadır. Nüfus bilgisinin yüz yıllık süreç içerisinde nasıl elde edildiği ve gelişen teknolojik imkanlarla sürecin nasıl sürdürüldüğü anlatılmaktadır.

Cumhuriyet Öncesi Dönemde Nüfus

Günümüz modern nüfus sayım işlemlerinin aksine Osmanlı döneminde nüfusa dair bilgiye sahip olmanın esas amacı vergilerin daha etkin biçimde toplanabilmesi ve askere gidecek olan erkeklerin belirlenebilmesiydi (Karpas, 2010). Türkiye’de istatistiğin bir kurum olarak öncülü kabul edilen Defterhâne’nin kurulmasına⁹ ve 1831 yılında Ceride Nezâreti¹⁰ bünyesinde nüfusa ilişkin çalışmaların yürütülmüş olmasına rağmen bugünkü anlamda nüfusun bilgisini elde etmeyi amaçlamayan yöntemler ile farklı amaçlar için tapu, temettuat, tereke, tahrir defterleri, kadı sicilleri ve salnameler¹¹ (yıllıklar) tutulmuştur (Elibol, 2007; Karpas, 2010; Bozkurt, 2011; Güneş, 2014). Böylelikle büyük ölçüde erkekleri ve haneleri sayan bir mantık çerçevesinde askere alınmayan ve çoğu halde mülk kaydı olmayan kadınlar, çocuklar ve engelliler sayımların bileşeni olmamışlardır (Karpas, 2010, s. 15).

Günümüzde ileri teknolojilerle gerçekleştirilen nüfus sayımı ve benzeri çalışmalarda dahi kabul edilebilir eksikliklerin olmasına rağmen Osmanlı döneminde öncelikle erkeklerin

⁶ “Toplam doğurganlık hızı, bir kadının doğurduğu dönem olan 15-49 yaş grubunda doğurabileceği ortalama çocuk sayısını ifade etmektedir. Toplam doğurganlık hızı, 2001 yılında 2,38 çocuk iken 2022 yılında 1,62 çocuk olarak gerçekleşti. Yani, bir kadının doğurduğu dönem boyunca doğurabileceği ortalama çocuk sayısı 2022 yılında 1,62 oldu. Bu durum, doğurganlığın nüfusun yenilenme düzeyi olan 2,10’un altında kaldığını gösterdi.” Detaylı bilgi için bkz. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dogum-Istatistikleri-2022-49673#:~:text=> (Erişim: 15.08.2023).

⁷ “Yaşlı nüfus olarak kabul edilen 65 ve daha yukarı yaştaki nüfus oranı, 2017 yılında %8,5 iken, 2022 yılında %9,9’a yükseldi.” Detaylı bilgi için bkz. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=%C4%B0statistiklerle-Ya%C5%9F1%C4%B1lar-2022-49667&dil=1#:~:text=> (Erişim: 15.08.2023).

⁸ “Frank W. Notestein tarafından olgunlaştırılan yaklaşım, modernleşme teorisine paralel olarak nüfusların sahip oldukları yüksek ölüm ve doğum oranlarından düşük ölüm ve doğum oranlarına doğru gerçekleşen dönüşüme odaklanmaktadır.” Detaylı bilgi için bkz. (Yüceşahin, 2011).

⁹ Defterhâne’nin kuruluş tarihi TÜİK’in internet sitesinin tarihçe kısmında 1389 olarak belirtilmesine rağmen Erhan Afyoncu’ya göre, bu kurumun kuruluş tarihi tam olarak bilinmemektedir. Detaylı bilgi için bkz. <https://islamansiklopedisi.org.tr/defterhane> (Erişim: 15.08.2023).

¹⁰ “1826’da Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılmasından sonra yeni ordu kurma çalışmaları başlayınca memleketin vergi ve insan potansiyelinin tespit edilmesi gereği ortaya çıktı. 1830’da bütün memleket yanında nüfus sayımı ve emlak tespiti yapılması kararlaştırılarak derhal uygulamaya geçildi. ... Ceride Muhasebesi yeniden teşkilâtlandırılarak 1831’de Ceride Nezâreti kuruldu.” Detaylı bilgi için bkz. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ceride-nezareti> (Erişim: 15.08.2023).

¹¹ “Devlet-i Âliye Salnameleri ya da kısaca salname olarak bilinen imparatorluk yıllıkları, düzenli olarak yayımlanmış 66 ciltten oluşur. 1847’den 1918 yılına kadar düzenli olarak yayımlanan salnamelerin yalnızca Birinci Dünya Savaşı sırasında yayımlanmamış olduğunu görüyoruz. Vilayet salnameleri ise yaklaşık 1868 yılından itibaren yayımlanmaya başlamıştır.” (Karpas, 2010, s. 37, 51-53).

sayılıyor oluşu, bunun yanı sıra uzun süreler devam eden savaşların, afetlerin ve ölümcül hastalıkların varlığı da nüfusun tam olarak bilinmemesine sebebiyet vermektedir. Büyük insan hareketliliğine neden olan savaşların ve afetlerin etkisiyle nüfusun yer değiştirmesi ve çare bulunamayan hastalıklar nedeniyle azalması Osmanlı yönetimlerinin istemedikleri durumlardandı. Bu doğrultuda Osmanlı Devleti için azalma eğiliminde olmayan, sağlıklı, devletin ahenkli insicamına aykırılık teşkil etmeyecek, kontrol ve idare edilebilen bir nüfus yapısı bir zenginlik kaynağı olarak önem arz etmekteydi (Karpaz, 2010).

Osmanlı Devleti'nin, kuruluşundan en geniş sınırlara ulaştığı 18. yüzyıla kadar nüfusunun artma eğiliminde olduğu ifade edilmektedir (İnalçık, 2000). Bu tarihlerden itibaren kaybedilen topraklardan gelen Türk ve Müslüman unsurlar Osmanlı Devleti'nin daha önceden sahip olduğu heterojen nüfus yapısını giderek daha homojen bir hale dönüştürmeye başlamıştır. Uzunca süreler birçok cephede devam eden savaşlar sebebiyle nüfusun azaldığı, afet ve salgın hastalıklardan dolayı çok sayıda ölümün gerçekleştiği bilinmektedir (İpek, 2022, s. 173-176).

Tıpkı günümüzde olduğu gibi eski tarihlerde de Osmanlı Devleti'nin hakim olduğu başta Anadolu olmak üzere birçok bölge yoğun göç hareketliliği ile karşılaşmıştır. Çoğu durumda tespiti mümkün olmadığı düşünülerek Osmanlı demografisinin doğru anlaşılabilmesi için göç etkenine dikkatle yaklaşılması gerekmektedir (Karpaz, 2010, s. 590). Ağırlıklı olarak 18. ve 20. yüzyıllar arasında meydana gelen savaşlar neticesinde Kuzey Afrika, Kırım, Kafkaslar ve Balkanlardan Osmanlı topraklarına çok sayıda muhacir ve mülteci sığınmak zorunda kalmışlardır (İpek, 2022, s. 161). Bunlar arasında başta Müslüman ve Türk muhacir ve mülteciler olmak üzere gayrimüslim tebaadan olanlar da yer almaktaydı. Küçük Kaynarca Antlaşması (1774) ile başlayan süreçle birlikte 1914'e kadar Kırım Türkleri, Rusların Kafkasya'da izlediği politika ve eylemler sebebiyle Çerkes nüfus, Kuzey Afrika'da Fransız işgaliyle Cezayirli ve Tunuslular, 1877-1878 (93 Harbi) Osmanlı-Rus Savaşı neticesinde Müslüman nüfus, Boşnak ve Girit muhacirleri, Trablusgarp ve Bingazi mültecileri, Balkan Savaşları sebebiyle yer değiştirmek zorunda kalan Türk ve Müslüman unsurlar Osmanlı'nın hakimiyet bölgelerine göç etmek durumunda kalmışlardır (İpek, 2022, s. 163-168). Türk ve Müslüman unsurların dışında gayrimüslim mültecilerin sığındıkları devletlerden biri olan Osmanlı Devleti'ne Macar ve Leh mültecileri, Yahudi mülteci ve yerleşimciler, Rumlar, Bulgarlar ve Ermeniler göç etmek zorunda kalmışlardır (İpek, 2022, s. 168-172). Farklı bölgelerden gelenlerin iskânı için de politikalar geliştiren Osmanlı Devleti, kitlesel ölçekte insan hareketliliğini kontrol edebilmek için "Muhacirîn Komisyonu" oluşturmuştur. Bunun yanı sıra geçici iskân bölgeleri ilan edilerek fakirlerin yol masrafları devlet tarafından karşılanmış, devlete ait yapılarda ya da kira karşılığı sivil halka ait meskenlerde göçmenler barındırılmıştır. Bunun dışında ise daimi iskân ile nitelikli göçmenin iskânı mümkün hale getirilmiştir (İpek, 2022, s. 177, 178).

Çoğu zaman savaş ve benzeri sebeplerle göçmenlerin yoğunlaştığı Osmanlı Devleti aynı zamanda göç veren bir devlet olma özelliğine de sahipti. Bilhassa 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başları itibariyle ABD'de ve Amerika kıtasında belirginleşen yeni dünya¹² çok sayıda insan için göç edilecek veyahut belirli süreler için çalışıp gelir elde edilebilecek bir yer olarak görülmeye başlanmıştı. Bu hususta Osmanlı sınırları içerisinde yer alan Türk, Müslüman ve

¹² Karpaz'a göre, yeni dünyaya göçün kaynağı Suriye ve daha az ölçüde de olsa Güneydoğu Anadolu'ydu (Karpaz, 1985, s. 175).

gayrimüslim tebaanın göçü söz konusu olmuştur. Osmanlı Devleti'nin dış göç hususundaki genel politikası tebaasının yurt dışına çıkmasını arzu etmeyen dolayısıyla insan sermayesini kaybetmek istemeyen bir fikre dayanmaktaydı. Çünkü dönemi itibariyle erkeklerin göç etmesi durumu asker ve vergi kaybına sebebiyet vermekteydi (Baycar, 2022, s. 226). Dışarıya göç hareketini kontrol etme amacıyla sıklıkla başvurulmuş kanuni yöntem 14 Şubat 1867 tarihinde kabul edilen Pasaport Nizamnamesi olmuştur. Aynı zamanda 27 Şubat 1841'de çıkartılan Men-i Murur Nizamnamesi ile Osmanlı toprakları içindeki hareketlilik de mürur tezkeresi denilen bir izne tabi¹³ olmuştur (Çadırcı'dan akt. Baycar, 2022, s. 227, 229). 1869 yılında Taabiyet (Vatandaşlık) Kanunu yürürlüğe konularak ülke dışına göçü engelleyici, azaltıcı ve caydırıcı tedbirler alınmak istenmiştir. Ancak uzun ömürlü bir devlet olan Osmanlı için dış göç politikalarının genel başarısından bahsetmek pek mümkün değildir. Bu hususta politikadan çok zamanın değişen şartlarına göre reaksiyoner bir biçimde gelişen "tutum" veya "tavır"dan söz etmek mümkündür (Baycar, 2022, s. 249).

Osmanlı Devleti'nde çağımız yöntemlerine en yakın biçimlerde ilk nüfus sayımı II. Mahmud döneminde 1831'de yapılmıştır.¹⁴ Daha öncesinde 1827-1829 yılları arasında nüfus sayımı yapılmak istense de Osmanlı-Rus Savaşı bu çabanın neticelendirilmesine engel olmuştur (Karpas, 2010, s. 39; Güneş, 2014, s. 222, 226; Aysan, 2022, s. 2). 1877-1878'de Osmanlı sınırları dahilindeki nüfus, 13 milyonu aşkın sayıdadır. Batı'daki kaynaklara göre, bu sayı 16 milyona yaklaşmaktadır. 1906'da ise nüfus, 15 milyon 518 bin 478'i Müslim, 5 milyon 379 bin 139'u gayrimüslim olmak üzere toplam 20 milyon 897 bin 617 olarak belirlenebilmiştir. II. Abdülhamid döneminde ülke sınırları daralmasına rağmen nüfusun 5 milyon civarında arttığı ve bu artışın kaynağının kaybedilen topraklardan gelen 1,5 milyon civarındaki Türk muhacir olduğu ifade edilmektedir (İpek, 2022, s. 179). Karpas, 19. yüzyılın başı için toplam Osmanlı nüfusuna dair yapılan tahminin 14 ile 23 milyon arasında ifade edildiğini ancak ona göre, tahmin edilen en yüksek rakamın toplam nüfusun 10 ila 12 milyonun altında kalacağını (Karpas, 2010, s. 75). Karpas, Memalik-i Osmaniyye'nin 1330 Senesi Nüfus İstatistiki (İstanbul, 1919) verilerine dayanarak 1906-1907 yıllarındaki Osmanlı nüfusunu toplamda 20 milyon 884 bin 630 kişi olarak belirtirken (Karpas, 2010, s. 355); 1914 yılına ait nüfus verisini de 18 milyon 520 bin 16 kişi olarak ifade etmiştir (Karpas, 2010, s. 399).

1912-1922 yılları arası Osmanlı Devleti ve toplumu için birçok cephede sürdürülen yoğun bir savaş dönemidir. Birinci Dünya Savaşı sürecinde ülke nüfusunda hareketlenmeler olmuştur. Savaş bölgelerindeki Türk ve Müslüman unsurlar mülteci ve muhacir durumuna düşmüşlerdir. Savaşlar sebebiyle erkek nüfusu belirgin bir biçimde azalmıştır. 15-65 yaş grubundaki insanların büyük bir kısmı ya şehit olmuş ya da sakat kalarak çalışamaz hale gelmiştir. Cumhuriyet'in kurulmasından sonra 1927'deki ilk nüfus sayımına göre, Türkiye'nin toplam nüfusu 13 milyon 648 bin 270 olmuştur.¹⁵ Bu nüfusun yaklaşık olarak yüzde 8'ini dul kadınlar

¹³ Bu uygulama 1909 yılından itibaren değiştirilmiştir. Tezkire-i Osmani'nin (kimlik kartı) ibraz edilmesiyle Osmanlı sınırları içerisinde bir yerden bir yere gitmek mümkün olmuştur (Baycar, 2022, s. 243).

¹⁴ Karpas'a göre (2010, s. 43, 67, 70), "modern anlamda ilk kez 1831 yılında yapılmaya başlanan sayım, Osmanlı idaresi açısından başlı başına bir amaç değildi. Osmanlı yönetiminin asıl amacı, Müslüman olmayanlara şahsi vergi uygulaması getirmek ve yetişkin Müslüman erkekleri orduya almak üzere nicel bir temel oluşturmaktır. ... Bu sayımda yalnızca erkekler sayılmıştı. ... Düzeltilmemiş sayım sonuçlarına göre, toplam erkek nüfusu 3 milyon 722 bin 738 idi. Bu rakam, kadınlar da dahil edilme üzere iki ile çarpıldığı takdirde, toplam Osmanlı nüfusunu 7,5 milyon verecektir ki bu bile asıl sayının çok altındadır."

¹⁵ "1927'de erkek nüfus, 6 milyon 563 bin 879 kişi iken kadın nüfus ise, 7 milyon 84 bin 391 kişi olmuştur." [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Population-and-Housing-Census-2021-45866#:~:text=\(Erişim: 16.08.2023\).](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Population-and-Housing-Census-2021-45866#:~:text=(Erişim: 16.08.2023).)

oluşturmuştur. Savaşlar sürecinde kaybedilen Müslüman nüfusun ise en az 2,3 milyon olduğu tahmin edilmektedir (İpek, 2022, s. 181-182).

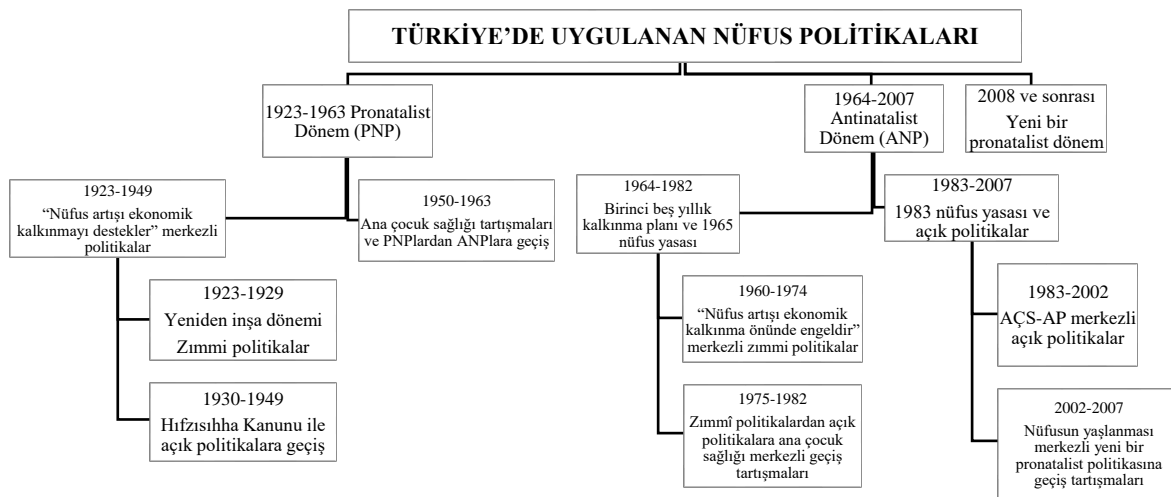
Osmanlı Devleti'nden yeni ulus devlete geçişte, nüfusun arttırılmasına ve erkek emek gücüne ihtiyaç duyan kırsal alanda hayatlarını sürdüren bir nüfus bakiye kalmıştır. Bu hususta Cumhuriyet yönetimi uzunca müddet doğumları teşvik edici (pro-natalist) politikalar benimseyerek yeni bir ulus devlet inşası sürecinde nüfusun yapısını geliştirmek için gerekli hukuki düzenlemeleri yürürlüğe koymaya çalışmıştır.

Nüfusa İlişkin Politikalar ve Hukuki Düzenlemeler

Nüfusa ihtiyaç duyan yeni bir ulus devlet olan Türkiye Cumhuriyeti tarihi boyunca, doğumları teşvik edici (pro-natalist) ve önleyici (anti-natalist) politikalar dalgalı bir biçimde günümüze kadar sürdürülmüştür. Cumhuriyet'in yüz yılı dikkate alındığında izlenen nüfus politikaları en genel biçimde üç dönem çerçevesinde ele alınabilir:¹⁶

- 1) 1923-1963 yılları arasındaki doğumları teşvik edici (pro-natalist) politikalar dönemi,
- 2) 1964-2008 yılları arasındaki nüfusu azaltıcı, doğumların artmasını engelleyici (anti-natalist) politikalar dönemi,
- 3) 2009'dan itibaren "en az 3 çocuk" söylemi ile belirginleşen nüfusun arttırılmasına (pro-natalist) yönelik alınan tedbirler ve uygulamalar kapsamındaki politikalar.

Yeni ulus devletin nüfusa ihtiyaç duyması ve bunun için gerekli politikaları işler hale getirebilmesi adına öncelikle sahip olunan nüfusun bilinmesi gerekmektedir. Bu hususta 1927 yılında yapılan ilk nüfus sayımından önce 1926 yılında İstatistik Umum Müdürlüğü kurulmuştur (Tamer ve Çavlin Bozbeyoğlu, 2004, s. 74). Buna göre, Türkiye'nin toplam nüfusu 13 milyon 648 bin 270 olmuştur.¹⁷

Şekil 1. Türkiye'de uygulanan nüfus politikalarının dönemleştirilmesi (Eryurt vd., 2013, s. 132)

¹⁶ Nüfus politikalarının dönemleştirilmesi ilişkin çok daha fazla bilgi için bkz. (Can, 2023).

¹⁷ "1927'de erkek nüfus, 6 milyon 563 bin 879 kişi iken kadın nüfus ise, 7 milyon 84 bin 391 kişi olmuştur." [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Population-and-Housing-Census-2021-45866#:~:text=\(Erişim: 16.08.2023\).](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Population-and-Housing-Census-2021-45866#:~:text=(Erişim: 16.08.2023).)

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan günümüze değin sürdürdüğü nüfus politikalarının ilk dönemini teşkil eden 1923-1963 yılları arasındaki süreç, doğumları teşvik edici (pro-natalist) politikaları ve düzenlemeleri içermektedir. Bunun için birtakım yasal düzenlemelerle nüfusun arttırılmasına gayret gösterilmiştir. Bu yıllar arasındaki süreçte Türk Ceza Kanunu'nda (1926) kürtaj ve çocuk doğumunu mümkün kılmayacak işlemler ağır ceza kapsamında değerlendirilmiş, yine Türk Medeni Kanunu'nda (1926) erkekler ve kadınlar için belirlenmiş olan asgari evlilik yaşları (erkekler için 18, kadınlar için 17 yaş), 1938 tarih ve 3453 sayılı Kanun (Türk Kanunu Medenisinin Yürürlükten Kaldırılmış Hükümleri) ile yürürlükten kaldırılarak erkekler için 17'ye, kadınlar için ise 15'e düşürülmüştür. Şose ve Köprüler Kanunu'na (1929) göre, "hayatta beş evladı" olanlar bedenen ya da nakdi olarak karşılanabilen yol mükellefiyetinden muaf tutulmaktadır. Umumi Hıfzıssıhha Kanunu (1930) ile gebeliği engelleyecek veyahut düşük yapmaya sebebiyet verecek materyalin alımı, satımı ve dolaşımı yasaklanmıştır (Eryurt vd., 2013, s. 132). Aynı zamanda altı ve üzerinde sayıda çocuğu olan kadınlara madalya ya da para ödülü verilerek doğumlar teşvik edilmiştir. Bunların dışında sahip olunan çocuk sayısına göre maddi destek, vergi muafiyeti, toprak tahsisi ve yurt dışından Türkiye'ye göç edecekleri birtakım teşvikler sunulmuştur (Oktay, 2013, s. 39).¹⁸ Yine bu dönem dahilinde çocuk zammı ve yardımı yapılmış; toprak dağıtımında çocuklu ailelere pozitif ayrımcılık sağlanmış, toprak bedeli için ise ilköğretim çağına giren çocuk başına yüzde 5 indirim yapılmıştır (Can, 2023, s. 6).

1961 Anayasası'ndan itibaren planlı döneme geçişle düzenli ve sürekli veri setlerine daha fazla ihtiyaç duyulmasıyla birlikte 1962 yılında Başbakanlığa bağlı Devlet İstatistik Enstitüsü kurulmuştur.¹⁹ 2005 yılından itibaren bu kurum faaliyetlerini kapsamlı bir biçimde Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) adı altında sürdürmektedir.

Nüfusu arttırmaya yönelik yapılan politika ve hukuki düzenlemeler neticesinde 1923 yılında 13 milyon civarında olan Türkiye nüfusu, 1955 yılında 24 milyona yükselerek neredeyse iki katına çıkmıştır. Ancak İkinci Dünya Savaşı sürecinde nüfusu arttırıcı politikalara devam edilmesine rağmen nüfus artışında belirgin bir biçimde durağanlaşma söz konusu olmuştur. Böylelikle çok sayıda erkeğin askere çağırılması, evlilik ve doğumların ertelenmesine ya da yapılamamasına neden olmuş, sağlık koşullarının kötüleşmesi sebebiyle de ölüm oranları yükselmiştir (Eryurt vd., 2013, s. 133).

Türkiye'nin nüfus politikaları açısından ikinci dönemi olarak nitelendirilebilecek 1963-2008 arasındaki yıllarda doğumları önleyici (anti-natalist) politikalar geliştirilmek istenmiştir. Bu türden kararların alınmasının arkasında birtakım sebepler mevcuttur. Türkiye'de doğurganlık hızının Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren artmış olması bunun en temel sebebidir. 1927 ile 1940 yılları arasında kaba doğum hızı binde 40-45²⁰ seviyesindedir (Eryurt vd., 2013, s. 133). Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1963-1967) da buna ilişkin olarak yılda yüzde 3 gibi çok hızlı bir nüfus artışının kişi başına düşen gelirden daralmaya neden olması, istihdam sorunlarının belirginleşmesi, iç göç hareketliliği ile büyük şehirlerin giderek

¹⁸ "Çok çocuklu fakir ailelere yardım edilmesi için 1949 yılında çıkarılan Gelir Vergisi Kanunu'nun 90. maddesi ile "bekârlık zammı" adı altında bekârlık vergisi yasal hale getirildi." (Oktay, 2013, s. 39).

¹⁹ TÜİK'in Cumhuriyet'ten daha öncesine giden tarihçesi için bkz. <https://www.tuik.gov.tr/Kurumsal/Tarihce> (Erişim: 26.08.2023)

²⁰ Türkiye'nin 2022 yılı için kaba doğum hızı binde 12,2'dir. Detaylı bilgi için bkz. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dogum-Istatistikleri-2022-49673#:~:text=> (Erişim: 21.08.2023)

büyümesi, kırsal alanda gizli işsizliğin ortaya çıkması ve benzeri sebepler ileri sürülerek nüfus baskısının azaltılması için nüfus kontrolüne gidilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu politika döneminde üzerinde durulması gereken bir diğer husus, bilhassa ölümlerin önlenmesi ile ilgilidir (Oktay, 2013, s. 41). Bunların dışında 60'lı yıllardan itibaren ülke içinde büyük şehirlere doğru artan hareketlilik de nüfus politikalarının değişiminde etkili olan faktörlerdendir. Bu dönem dahilinde politika yapımcılar gebeliği önleyici yöntemlerle doğurganlığı azaltıcı, sağlık hizmetlerinin geliştirilmesiyle ölüm hızlarını düşürücü tedbirlerin yanı sıra yurt dışına göçün teşviki ile nüfus ve işsizlik baskısını hafifletmeyi hedeflemişlerdir (Eryurt vd., 2013, s. 134).

Bu dönemde nüfusu azaltıcı politikaları hayata geçirebilmek için bazı hukuki düzenlemeler yapılmıştır. 1965 yılında Sağlık Bakanlığı bünyesinde Nüfus Planlaması Genel Müdürlüğü kurularak 557 sayılı Nüfus Planlaması Hakkında Kanun kabul edilmiştir. Bu kanun aracılığıyla pro-natalist politikalardan anti-natalist politikalara geçiş resmi bir hüviyet kazanmıştır. Nüfusu arttırıcı politikaların benimsendiği 1923-1963 dönemi dahilindeki 1936 tarihli Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun gebeliği önleyici yöntemlere dair hükümleri kaldırılarak bu türden gebeliği önleyici araçların dolaşımı serbest hale getirilmiştir (Eryurt vd., 2013, s. 134; Oktay, 2013, s. 41).

Nüfusu azaltıcı ve önleyici hukuki tedbirlerin yanı sıra nüfusun tespiti ve detaylı araştırmaların yapılabilmesi için 1967 yılında Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü kurulmuştur. Böylelikle nüfusun niteliği hakkında detaylı bilgiye sahip olunmak istenerek geniş kapsamlı politikaların geliştirilebilmesi için araştırma alt yapısı oluşturmak istenmiştir. Enstitü'nün kuruluş amacına uygun bir biçimde ilki 1968 yılında olmak üzere sonu 3 ve 8 ile biten yıllarda düzenli bir şekilde Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırmaları ve benzeri araştırmalar gerçekleştirilmektedir.

Bu politika dönemi dahilinde doğurganlık hızı önceki döneme göre azalsa da Türkiye nüfusu, 1955 ve 1985 yılları arasında takribi olarak iki katına çıkarak 24'ten 51 milyona yükselmiştir (Eryurt vd., 2013, s. 134).

1980'lerden sonra ise yeni Anayasada (1982) nüfus planlaması yerine aile planlaması kavramı yer almıştır. Akabinde doğumları önleyici (anti-natalist) politikalar içeren 557 sayılı Nüfus Planlaması Hakkında Kanun gözden geçirilerek 2827 sayılı Nüfus Planlaması Hakkında Kanun kabul edilmiştir. Bu kanun ile on haftaya kadar gebeliklerin sonlandırılabilmesi mümkün hale getirilmiştir (Oktay, 2013, s. 42). Yanı sıra kadınlar ve erkekler için sterilizasyon yasal hale getirilmiş; doktorlardan başka hemşire ve ebelerin rahim içi araç (RIA) uygulayabilmelerine izin verilmiştir. Bu dönem dahilindeki hukuki düzenlemeler, sağlık alanındaki gelişmeler ve politikalar aracılığıyla doğurganlık ve ölüm hızlarında azalmalar görülmeye başlanmıştır. 1985 ve 1990 yılları arasında yurt dışından Türkiye'ye gerçekleşen göçlere rağmen nüfus artış hızı binde 22 seviyesine gerilemiştir (Eryurt vd., 2013, s. 135).

5490 sayılı Nüfus Hizmetleri Kanunu (2006) çıkartılarak nüfus verisini elde etme yolunda önemli adımlar atılmıştır. Nüfusun bilinmesi hususunda kaynağında verinin elde edilebilmesi için önem arz eden bu düzenleme ile Ulusal Adres Veri Tabanı (UAVT) oluşturulması, yerleşim ve nüfus bilgilerinin eşleştirilmesi için dijitalleşme gerçekleştirilmiştir. MERNİS (Merkezi Nüfus İdaresi Sistemi) veri tabanında kimlik numarası olan her bir kişinin bir ikamet adresiyle

eşleştirildiği ADNKS'nin (Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi) yasal dayanağı oluşturulmuştur. Bu verilerin elde edilmesi ve kamuoyu ile paylaşılması görevi ise TÜİK ve Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü'ne verilmiştir. Böylelikle 31 Aralık 2007 tarihi itibarıyla ADNKS verileri bağlamında yaşa ve cinsiyete göre açıklanan yerleşim yeri nüfusları paylaşılmaktadır (Türkyılmaz ve Çağatay, 2022, s. 100-101).²¹ Günümüzde de nüfusa ilişkin veri paylaşımı önceki yılın son günü itibarıyla devam eden yeni yılın başında yapılmaktadır.

Türkiye'nin nüfus politikalarının son dönemi olarak nitelendirilebilecek 2009'dan sonraki yıllarda ise, Cumhuriyet'in kuruluşunda izlenen pro-natalist politikalara dönüş yapılmıştır. Bu doğrultuda nüfusun yenilenmesinin alt eşiğini temsil eden toplam doğurganlık hızı yenilenme seviyesinin (2,1) üzerinde olması amacıyla “en az üç çocuk” söylemi²² yaygın bir biçimde dile getirilmeye başlanmıştır. Söylemin eyleme dönüştürülmesi 2014 yılından itibaren mümkün olabilmiştir. Bunun somut göstergesi Onuncu Kalkınma Planı'dır (2014-2018). Bu söylemin ve buna ilişkin olarak hayata geçirilen tedbirlerin arkasında yatan temel neden, Türkiye nüfusunun her geçen yıl bir önceki yıla göre azalarak artış göstermesi ve giderek yaşanan bir nüfusa sahip olmasıdır. Yaşlı nüfusun artmasıyla birlikte üretim ve verimin düşeceği, sağlık başta olmak üzere bilhassa yaşlılara yönelik alanlarda harcamaların artacağı öngörülmektedir. Nüfusun arttırılması için ise, kadınların iş hayatlarında kolaylıklar sağlanması, çocuk yuvalarının, gündüz bakım evlerinin ve kreşlerin arttırılması şeklinde yaygın ve esnek tedbirlerin alınması hedeflenmiştir. Böylelikle iş ve aile hayatlarının uyumlulaştırılması ve toplam doğurganlık hızının arttırılması amaçlanmaktadır. Bu amaçlar doğrultusunda Ailenin ve Dinamik Nüfus Yapısının Korunması Programı Eylem Planı (2015) ilan edilmiştir. Aynı zamanda Doğum Yardımı Yönetmeliği (2015) yürürlüğe girmiştir. Buna göre birinci canlı doğum için 300 TL, ikinci için 400 TL, üçüncü ve daha fazla sayıda canlı doğum için ise 600 TL ödeme yapılmasına başlanmıştır. Yaşlı nüfusun giderek artıyor oluşu ve buna karşın Türkiye'nin bu türden pro-natalist politikalara dönmek istemesi genç nüfusu arttırmak ve bu sayede “demografik fırsat penceresi” olarak ifade edilen 30-40 yıllık süreçte ekonomik avantajlardan istifade etme hedefiyle ilgilidir (Can, 2021; TÜSİAD, 1999).

Doğrudan ve dolaylı biçimlerde kategorilendirilebilen nüfus politikaları genel itibarıyla siyasi erkin kontrolünde geliştirilen yasal düzenleme ve uygulamaları içermektedir. Her ne kadar doğurganlığı arttırmaya yönelik yapılan hukuki düzenlemeler ve politikalar öncelense de, siyasetçilerin söylemlerinde bu türden yönlendirmeler yer alsa da toplumda doğurganlığın artışından ziyade azalışına doğru bir eğilim görünür olmaktadır. Yakın tarihlerde bu durumla ilişkili olarak en çarpıcı örnekler, konuşmalarında “iki çocuk yeter” mesajı veren Kenan Evren'e ve “en az üç çocuk” söylemini sıklıkla vurgulayan Recep Tayyip Erdoğan'a aittir (Eryurt vd., 2013, s. 139).

²¹ 18 Aralık 2008'de e-Devlet Kapısı (Dijital Türkiye Platformu) aynı zamanda 10 Temmuz 2018 tarihli ve 30474 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren 1 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi kapsamında T.C. Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi kurulmuştur.

²² Dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın “en az 3 çocuk” söylemine ilişkin haberi için bkz. <https://www.ntv.com.tr/turkiye/erdogan-is-isten-gecmeden-en-az-3-cocuk,ZEQhCeWHVks06IEDhd72Ng> (Erişim: 26.08.2023)

Nüfus Verilerinin Elde Edilmesi ve Gelişen İmkanlar

Cumhuriyet ile birlikte nüfus sayımları güncel yöntemlerle²³ yapılarak yeni ulus devletin ihtiyaç duyduğu hukuki düzenlemeler ve politikalar nüfus verilerinin nicelik ve nitelik özellikleri ile hayata geçirilmeye çalışılmıştı. Bu bağlamda Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren nüfusa dair güncel verileri toplayabilmek için nüfus sayımları, kayıt sistemleri ve nüfusa ilişkin araştırmalar üç temel veri kaynağı olarak kullanılmaktadırlar (Türkyılmaz ve Çağatay, 2022, s. 89).

Nüfus sayımlarının gerçekleştirilebilmesi için farklı ülkelerde *de facto* ve *de jure* yöntemleriyle nüfusun bilgisine ulaşılmaya çalışılmaktadır. *De facto* sayımda vatandaşlar ülke genelinde belirlenen sayım gününde buldukları yerde sayılmaktadır. *De jure* sayımda ise, vatandaşların daimi ikametgâhı esas alınarak nüfus sayımı yapılmaktadır (Çavlin Bozbeyoğlu ve Rittersberger Tılıç, 2011, s. 90-92; Türkyılmaz ve Çağatay, 2022, s. 91). Türkiye'de *de facto* yöntemi ile son nüfus sayımı 2000 yılında yapılmıştır. Ülke geneli için belirlenmiş bir Pazar gününde sokağa çıkma yasağı ilan edilerek görevlendirilen kişiler tarafından vatandaşlar evlerinde sayılmışlardır.²⁴ Bir sonraki nüfus sayımı ise 2007 yılında ADNKS ile *de jure* yöntemi esas alınarak gerçekleştirilmiştir. Bu tarihten itibaren Türkiye'de nüfus sayımları her yılın başında ilan edilmektedir. Nüfusun tespitinde *de facto* yöntem her ne kadar maliyetli ve zaman alıcı olsa da daha detaylı bilgi elde edilebilmesine imkan tanımaktadır. Ancak eksik ve mükerrer sayımlar gibi durumlar bu yöntemin eksikliklerindedir. *De jure* yöntemiyle ise daha kolay ve az maliyetli nüfus bilgisine erişilebilse de ülke içindeki il, ilçe, mahalle, köy ve benzeri birimlerdeki kesin verilerin tespit edilebilme durumu daha zayıf olmaktadır. Bilhassa bütçeden daha fazla pay almak isteyen il ve ilçe belediyeleri hayali ikametler oluşmasına zemin hazırlamakta; bilhassa köy muhtarlık seçimlerinde büyük şehirlerden köylere oy vermek için ikamet değişikliği sebebiyle ülke içindeki birimlerde gerçek nüfus tespiti mümkün olamamaktadır.

De facto yöntemle nüfus bilgisine ulaşmayı sağlayan Genel Nüfus Sayımları ile ziyaret edilen evlerde bulunan kişilerin nüfus cüzdanı, ehliyet, pasaport ve benzeri resmi evrakları dikkate alınmaksızın beyanları önemli olmaktadır. Yaş sınıflamasında ise kişilerin beyan ettikleri bitirilen yaşlar kaydedilmiştir. Genel Nüfus Sayımındaki veriler, Türkiye sınırları içerisindeki yer alan tüm nüfusu kapsamıştır. Böylelikle sınırlar dahilinde sayım günü erişilebilen tüm kişiler nüfustan sayılmıştır. Ülke sınırları dışında bulunan T.C. vatandaşları nüfusa dahil edilmemiştir. Hanehalkları, hanehalkı olarak kabul edilmeyen kurumsal nüfus olarak tanımlanabilen yurt, askeri birlik, cezaevi, hastane, otel ve benzeri yerlerde bulunanlar, göçerler ve yabancılar nüfus olarak sayılmışlardır (Türkyılmaz ve Çağatay, 2022, s. 94). Böylelikle nüfus sayımı sadece vatandaş olanların değil ülke sınırları dahilinde hayatını sürdüren farklı statülere sahip herkesin sayılması anlamına gelmektedir.

²³ "Cumhuriyet döneminin ilk nüfus sayımı, 29 Ekim 1927 tarihinde Merkezi İstatistik Kurumu tarafından, Uluslararası İstatistik Enstitüsü'nün 1872 Petersburg Konferansı'nda tavsiye ve kabul edilen ilkelerine uygun olarak gerçekleştirilmiştir." (Çakmak, 2009; akt. Türkyılmaz ve Çağatay, 2022, s. 93).

²⁴ "Sayımlar, büyük çoğunlukla Ekim ayının üçüncü Pazar günü gerçekleşmiştir. Sayım memurları, hanehalkı teşkil eden ve etmeyen yerleri tek tek ziyaret edip, yüz yüze görüşerek soru kâğıtlarını doldurmuşlardır." (Türkyılmaz ve Çağatay, 2022, s. 94).

Cumhuriyet ile birlikte nüfus sayımlarının ilki 1927'de, bir sonraki ise 1935 yılında yapıldı. Türkiye nüfusu ikinci sayım sonucunda 16 milyon 158 bin 018 olarak açıklandı. 1990 yılına kadar sonu 0 ve 5 ile biten yıllarda her beş yılda bir nüfus sayımı yapıldı. 1990'dan itibaren nüfus sayımlarının on yılda bir yapılmasına karar verilerek 2000 yılında son Genel Nüfus Sayımı gerçekleştirildi. Ancak 1997 yılında da Genel Nüfus Tespiti Yapılması ve Seçmen Kütüklerinin Güncelleştirilmesi Hakkında Kanun (1997) uyarınca nüfusun belirlenebilmesi için sayım yapıldı (Türkyılmaz ve Çağatay, 2022, s. 93-94).²⁵

Tablo 1.*Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze nüfus ve artış hızı (1927-2022)*

Yıl	Nüfus	Artış Hızı (%)
1927	13.648.270	-
1935	16.158.018	2,29
1940	17.820.950	2,05
1945	18.790.174	1,08
1950	20.947.188	2,29
1955	24.064.763	2,97
1960	27.754.820	2,85
1965	31.391.421	2,62
1970	35.605.176	2,68
1975	40.347.719	2,66
1980	44.736.957	2,17
1985	50.664.458	2,64
1990	56.473.035	2,29
2000	67.803.927	2
2007	70.586.256	0,58
2008	71.517.100	1,31
2009	72.561.312	1,48
2010	73.722.988	1,60
2011	74.724.269	1,35
2012	75.627.384	1,20
2013	76.667.864	1,37
2014	77.695.904	1,34
2015	78.741.053	1,34
2016	79.814.871	1,35
2017	80.810.525	1,24
2018	82.003.882	1,47
2019	83.154.997	1,39
2020	83.614.362	0,55

²⁵ 1997 yılında yapılan sayım neticesinde Türkiye nüfusu 62 milyon 865 bin 574 olmuştur (Köksal, 2000, s. 214).

2021	84.680.273	1,25
2022	85.279.553	0,71
2023	85.372.377	0,11

Nüfusa ilişkin bilgilerin elde edilmesi her geçen gün teknolojik imkanlar sayesinde daha kolay hale gelmesine rağmen kesin nüfus bilgilerine sahip olma tam anlamıyla mümkün olamamaktadır. Bu hususta 1929 sayılı Sicili Nüfus Kanunu (1924) ile Cumhuriyet'in ilk yıllarından 1587 sayılı Nüfus Kanunu'na (1972) kadar nüfusla ilgili bütün iş ve işlemler yürütülmüştür.²⁶ Yeni kanun ile kütük sisteminde bir değişiklik getirilmemiş ancak mevcut nüfus kütükleri mahalle ve köy esasına göre yenilenmiştir. Bu kanundan sonra 5490 sayılı Nüfus Hizmetleri Kanunu (2006) yürürlüğe alınmıştır (Türkyılmaz ve Çağatay, 2022, s. 97).

Nüfus bilgisine sahip olmanın yanı sıra vatandaşların adres ve benzeri bilgilerinin de eşgüdümlü bir biçimde takip edilmesi dijitalleşmenin sağladığı imkanlar aracılığıyla çok daha kolay bir biçimde gerçekleştirilebilmektedir. Bu maksatlarla bir fikir olarak MERNİS projesi 1587 sayılı Nüfus Kanunu'nda (1972) ortaya çıkmıştır. O tarihten itibaren proje üzerinde çalışmalara devam edilmiştir. 1999 yılı itibariyle nüfus kütüklerindeki bütün bilgiler bilgisayar ortamına aktarılmış, yıl sonunda 122 milyon kişinin bilgileri elektronik ortama taşınmıştır. 28 Ekim 2000 tarihinde ise bütün nüfus kayıtlarına vatandaşlık numaraları (T.C. kimlik numarası) verilerek veri tabanı oluşturulmuş ve çevrimiçi hizmet sağlanmıştır (Türkyılmaz ve Çağatay, 2022, s. 98).

Kimlik numaraları ile adres bilgilerinin eşleşmemiş olmasından ötürü bu amaçla 5490 sayılı Nüfus Hizmetleri Kanunu (2006) çıkartılarak kimlik ve adres paylaşımına dair yeni düzenlemeler getirilmiştir. Yaklaşık iki yıl gibi bir süre içinde bina, konut bilgileri ve adresler güncellenmiş bir biçimde merkezi veri tabanına kaydedilmiştir. Bu işlemlerin neticesinde 68 milyon kayıt oluşturularak Türkiye sınırları içerisinde ikamet eden T.C. vatandaşlarının ve yabancı uyruklu kişilerin adresleri MERNİS veri tabanı ile bütünleştirilerek ADNKS bünyesinde toplanmıştır. Böylelikle UAVT'den gelen adres bilgileri, kimlik numaralarıyla MERNİS'te eşleştirilip nüfus kütükleriyle ilişkilendirilerek Kimlik Paylaşım Sistemi (KPS) oluşturulmuştur (Türkyılmaz ve Çağatay, 2022, s. 99-101).

Doğum bilgileri 2009 yılından itibaren ve ölüm bilgileri ise 2013 yılından itibaren Sağlık Bakanlığı'nın Bildirim Sistemleri'nden elde edilerek TÜİK'in veri setlerine aktarılmaktadır. Nüfusun bir diğer bileşeni olan göçe dair verilerin elde edilmesinde sorumlu tek bir kuruluş yoktur. Bu kuruluşlar arasında TÜİK, İçişleri Bakanlığı bünyesinde Göç İdaresi Başkanlığı, Savunma Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, İŞKUR yer almaktadır. Göç ve göçmenlere dair bu türden veriler "GöçNet" sisteminde muhafaza edilmektedir (Türkyılmaz ve Çağatay, 2022, s. 101-105).

Bunların dışında evlenme ve boşanma kayıtları, doğum, ölüm, intihar ve göç istatistikleri ile ilgili kurum ve kuruluşların veri aktarımıyla TÜİK bünyesinde muhafaza edilip kamuoyu ile paylaşılmaktadır.

²⁶ Sicili Nüfus Kanunu'ndan sonra bizzat nüfus ile ilgili olmak üzere ve aynı zamanda nüfus ile ilgili maddelerin yer aldığı çok sayıda kanun yürürlüğe konulmuştur. Bu hususta detaylı bilgi için bkz. (Çakmak, 2009, s. 93-98).

Nüfusun sadece nicelik olarak sayılmasının dışında ülke sınırları içerisinde hayatını sürdüren insanların daha derinlikli bir biçimde niteliklerini bilmek, politika ve hukuki düzenlemeler yapabilmek için önem arz etmektedir. Bundan ötürü belirli periyotlarda nüfus araştırmaları gerçekleştirilerek nüfus hakkında derinlikli analiz yapma imkanına erişilebilmektedir. Bu amaca matuf olarak Türkiye geneli için Sağlık ve Milli Eğitim Bakanlıklarının iş birliği ile Hıfzıssıhha Okulu tarafından yapılan ilk araştırma Türkiye Nüfus Araştırması'dır (1963) (Türkyılmaz ve Çağatay, 2022, s. 114). 1967 yılında kurulan Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü bünyesinde 1968 yılında başlayan, sonu 3 ve 8 ile biten yıllarda Türkiye geneli olarak yapılan Nüfus ve Sağlık Araştırmaları Serisi devam ettirilmektedir. Bu araştırmaların sonuncusu 2019'da yayınlanan TNSA 2018'dir.

Tablo 2.*Türkiye genelinde gerçekleştirilen nüfus araştırmaları*

Yıl	Yürütücü Kurum	Araştırma
1963	Hıfzıssıhha Okulu ve T.C. Sağlık Bakanlığı	Türkiye Nüfus Araştırması
1965-1968	Hıfzıssıhha Okulu ve T.C. Sağlık Bakanlığı	Türkiye Nüfus Araştırması (İkili Kayıt)
1968	HÜNEE	Türkiye'de Aile Yapısı ve Nüfus Sorunları Araştırması
1973	HÜNEE	Türkiye Nüfus Yapısı ve Nüfus Sorunları Araştırması
1974-1975	DİE	Türkiye Nüfus Araştırması (İkili Kayıt)
1978	HÜNEE	Türkiye Doğurganlık Araştırması
1983	HÜNEE	Türkiye Doğurganlık ve Aile Sağlığı Araştırması
1988	HÜNEE	Türkiye Doğurganlık ve Sağlık Araştırması
1989	DİE	Türkiye Nüfus Araştırması
1992	DİE	Türk Aile Yapısı Araştırması
1993	HÜNEE	Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması
1998	HÜNEE	Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması
2003	HÜNEE	Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması
2008	HÜNEE	Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması
2011	TÜİK	Türkiye Nüfus ve Konut Araştırması
2013	HÜNEE	Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması
2018	HÜNEE	Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması

(Türkyılmaz ve Çağatay, 2022: 115)

Demografik verilerin toplanmasında son yıllarda gelişen teknolojik imkanlar da sürece katkı sağlamaktadır. Bu anlamda ilgili paydaşlarla veri paylaşımı gerçekleştirilerek TÜİK'in öncülük ettiği bazı araştırmalar belirli aralıklarla sürdürülmektedir. Bunlar arasında Nüfus ve Konut Sayımı, Bina ve Konut Nitelikleri Araştırması, Nüfus Nitelikleri Veri Tabanı ve benzeri detaylı ve odaklı araştırmalar gerçekleştirilmektedir (Türkyılmaz ve Çağatay, 2022, s. 116-120).

Bu türden gelişmelerin temelinde 2000'li yıllardan itibaren artan düzeyde görülebilen e-devletleşme süreci yer almaktadır. Bu doğrultuda 2003 yılında Devlet Planlama Teşkilatı bünyesinde Bilgi Toplumu Dairesi, 2008 yılında ise e-Devlet Kapısı (Dijital Türkiye Platformu) kurulmuştur (Aygöl, 2022, s. 132-133). 2018 yılında da Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile de T.C. Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi faaliyetlerine başlamıştır.

Nüfusa ilişkin hizmetler de bu kapsamda geliştirilmiştir. Nüfus kayıtlarının tutulması görevine sahip olan Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü'ne 2018 yılında pasaport ve sürücü belgelerinin temin edildiği yetkili kurum olma görevi de verilmiştir. Yine nüfusla ilgili olarak Nüfus Dijital Arşiv Projesi uygulanmaya başlanmıştır. Bu kapsamda 423 milyon 355 bin 205 belge dijital ortama aktarılmış; 767 bin 752 sayfa nüfus defteri restore edilmiştir. Örneğin bu sayede e-Devlet üzerinden “Alt-Üst Soy Bilgisi Sorgulama”, “Soy Ağacı Görüntüleme” gibi hizmetler kolaylıkla gerçekleştirilebilmektedir (Aygöl, 2022, s. 142, 145).

Nüfusun Gelişimi ve Değişimi

Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'e devreden nüfus özelliklerinden günümüze doğru karşılaştırmalar yapıldığında Türkiye nüfusunun gelişim ve değişiminin bir hayli farklılaştığını görmek mümkündür. Bu doğrultuda 1927'de yapılan ilk nüfus sayımına göre, 13 milyon 648 bin 270 olan Türkiye nüfusu, 2022 yılı sonu itibariyle nüfus 85 milyon 279 bin 553'e ulaşmıştır (bkz. Tablo 1). Dalgalı denilebilecek nüfus politikalarına sahip Türkiye'nin yüksek miktarda doğum ve ölüm oranlarından düşük miktarda doğum ve ölüm oranlarına geçişi tarif eden demografik geçiş sürecinin sonlarındaki (Eryurt vd., 2013, s. 130) bir ülke olduğunu söylemek mümkündür.

Nitekim yüz yıllık sürecin sonunda bebek ölümlerinin fazlalığından azalışına²⁷; doğuştan beklenen yaşam süresinin artmasına (2020-2022: 77,5 yaş); doğurganlığın azalmasına²⁸; nüfusun giderek yaşlanmasına²⁹; yaşlı bağımlılık oranının artmasına (2023: yüzde 15); ortanca yaşın yükselmesine (2023: 34 yaş) şahit olunmaktadır. Nüfusun yapısındaki değişimlerin meydana gelmesinde Türkiye'nin yüz yıllık tarihinde vuku bulan iktisadi, toplumsal, hukuki ve benzeri unsurlar etkilidir. Her şeyden önce nüfus politikaları ve hukuki düzenlemeler ile nüfusu arttırıcı ve azaltıcı müdahalelerde bulunulması ve iktisadi ve toplumsal sebepler nüfusun yüz yıllık gelişim ve değişiminde önemli bir yer tutmaktadır. Cumhuriyet ile birlikte ulus devlete uygun nicelik ve nitelikte bir nüfus yapısının meydana getirilmesi için gerçekleştirilen politikalar neticesinde 1960'lara kadar nüfusu arttırıcı yaklaşımlar benimsenerek buna uygun hukuki düzenlemeler uygulamaya geçirilmiştir.

1945-1950 yılları arasında yıllık nüfus artışı oranı binde 21,7; 1950-1955 yılları arasında binde 27,8 ve 1955-1960 yılları arasında ise binde 28,5 olmuştur. Böylece doğumlar, yurtdışından gelen göçler³⁰ ve Hatay'ın Türkiye topraklarına katılması nüfusun artmasında en

²⁷ “Ölüm ve ölüm nedeni istatistiklerine göre 2009 yılında bebek ölüm hızı binde 13,9 iken 2021 yılında binde 9,2'ye düştü. Doğumdan sonraki beş yıl içinde ölme olasılığını ifade eden beş yaş altı ölüm hızı, 2009 yılında binde 17,7 iken 2021 yılında binde 11,2'ye düştü.” Detaylı bilgi için bkz. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Cocuk-2022-49674> (Erişim: 02.09.2023).

²⁸ “Toplam doğurganlık hızı, 2001 yılında 2,38 çocuk iken 2022 yılında 1,62 çocuk olarak gerçekleşti. Yani, bir kadının doğurgan olduğu dönem boyunca doğurabileceği ortalama çocuk sayısı 2022 yılında 1,62 oldu. Bu durum, doğurganlığın nüfusun yenilenme düzeyi olan 2,10'un altında kaldığını gösterdi.” Detaylı bilgi için bkz. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dogum-Istatistikleri-2022-49673#:~:text=> (Erişim: 02.09.2023).

²⁹ “Yaşlı nüfus olarak kabul edilen 65 ve daha yukarı yaştaki nüfus, 2017 yılında 6 milyon 895 bin 385 kişi iken son beş yılda %22,6 artarak 2022 yılında 8 milyon 451 bin 669 kişi oldu. Yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki oranı ise 2017 yılında %8,5 iken, 2022 yılında %9,9'a yükseldi.” Detaylı bilgi için bkz. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=%C4%B0statistiklerle-Ya%C5%9F%C4%B1lar-2022-49667&dil=1#:~:text=> (Erişim: 02.09.2023).

³⁰ “1923-1960 yılları arasında Türkiye'ye, Yunanistan'dan 407.808 kişi, Bulgaristan'dan 374.478 kişi, Yugoslavya'dan 269.101 kişi, Romanya'dan 121.351 kişi, Türkistan'dan 2.128 kişi, diğer memleketlerden 12.345 kişi ve 16.993 kişi sığınanlar olmak üzere toplam 1.204.205 kişi göç etmiştir. 1923-1965 yılları arasında Türkiye'den yurtdışına göç edenlerin sayısı ise 192.811'dir. Bunların 149.851'i Yunanistan'a, 34.595'i İsrail'e, 8.365'i ise Rusya ve diğer ülkelere göç etmişlerdir. 1923-1965 yılları arasında Türkiye'ye yurtdışından göç edenlerin sayısı 1.221.807, aynı dönemde Türkiye'den yurtdışına göç edenlerin

önemli etkenler olarak ifade edilebilir. Bunların yanı sıra ölüm oranlarının da düşmesi nüfusun artmasında etkili olmuştur. Diğer yandan 1960'lara kadarki süreçte en düşük nüfus artışının sebebi ise 1914-1922 yılları arasındaki savaşların ileriki yıllarda nüfusu etkilemesidir (Gelekçi, 2014, s. 128-129).

1935 ve 1960 yılları arasındaki nüfus sayımlarında nüfusun yaklaşık olarak yüzde 40'ı 0-14 yaş aralığındadır. Aynı zamanda 0-5 yaş arasındaki nüfusun en düşük olduğu yıl 1945'tir. Böyle olmasının sebebi ise 2. Dünya Savaşı'ndan ötürü doğumların az, ölümlerin ise çok olmasıdır. Böylelikle 1945'e gelindiğinde doğurganlık çağındaki nüfusun az olması doğum oranlarının da düşük olması sonucu ortaya çıkmıştır (Gelekçi, 2014, s. 130).

Tablo 3.*Türkiye nüfusunun yıllara ve yaş gruplarına göre dağılımı (1935-1960)*

Yaş Grubu	Sayım Yılları (yüzde)					
	1935	1940	1945	1950	1955	1960
0-5	20,39	18,22	16,37	17,92	19,52	18,78
6-11	15,43	16,76	15,71	13,66	14,06	15,74
12-14	5,42	7,13	7,42	6,70	5,79	6,64
15-64	54,44	54,26	57,04	58,30	57,05	55,12
65+	3,84	3,53	3,33	3,30	3,42	3,53
Bilinmeyen	0,44	0,11	0,13	0,13	0,16	0,18

(DİE, 1991, s. 13 akt. Gelekçi, 2014, s. 131)

Doğumların olabilmesi için evliliklerin gerçekleşmesi gerekmektedir. 1945'ten 1960'a kadar evli olan nüfus oranı artmıştır. Bunun en önemli nedeni ise Birinci Dünya Savaşı ve daha sonraki savaşların etkisiyle 20'li yaşlarda olması gereken insan sayısının az ve doğurganlığı artırıcı evlilik oranlarına erişilememiş olmasıdır.

Tablo 4.*Medeni durum (15 ve daha yukarı yaştaki nüfus) (1935-1960)*

Sayım Yılı	Toplam Nüfus	Hiç Evlenmemiş (yüzde)	Evli (yüzde)	Eşi Ölmüş (yüzde)	Boşanmış (yüzde)	Bilinmeyen (yüzde)
1935	9.487.045	18,24	68,13	12,22	0,52	0,89
1940	10.318.000	21,32	66,39	11,71	0,45	0,13
1945	11.368.911	23,08	65,80	10,30	0,45	0,37
1950	12.928.709	22,25	67,36	8,84	0,77	0,78
1955	14.589.543	20,05	70,61	7,79	0,82	0,72
1960	16.327.814	18,22	73,14	7,26	0,84	0,54

(DİE, 1991, s. 15 akt. Gelekçi, 2014, s. 131)

İkinci nüfus sayımının yapıldığı 1935 yılında nüfusun yüzde 76,5'i kırsal alanlarda, yüzde 23,5'i ise il ve ilçe merkezlerine bağlı kent alanlarında hayatlarını sürdürmekteydi. Kentli nüfus oranı 1955'te yüzde 28,8 iken 1960'ta ise bu oran yüzde 31,9'a yükselmiş, kırsal alanlarda

sayısı ise 192.811'dir. 1923-1965 yılları arasında Türkiye'nin yurtdışından aldığı göç ve yurtdışına verdiği göç arasındaki fark 1.028.996 kişidir." (Gelekçi, 2014, s. 130).

yaşayan nüfusun oranı ise yüzde 68,1'e gerilemiştir (Gelekçi, 2014, s. 133). Bilhassa kırsal alanlardaki nüfus oranının mütemadiyen azalması kırdan kente doğru gerçekleşen hareketliliğin bir neticesidir.

Tablo 5.

Türkiye'de şehir ve köy nüfusları ve yıllık nüfus artış hızları (1935-1960)

Sayım Yılı	Toplam Nüfus	Şehir Nüfusu			Köy Nüfusu		
		Şehir Nüfusu	Toplam Nüfusa Oranı (yüzde)	Yıllık Nüfus Artış Hızı (binde)	Köy Nüfusu	Toplam Nüfusa Oranı (yüzde)	Yıllık Nüfus Artış Hızı (binde)
1935	16.158.018	3.802.642	23,5	17,50	12.355.376	76,5	22,23
1940	17.820.950	4.346.249	24,4	26,72	13.474.701	75,6	17,34
1945	18.790.174	4.687.102	24,9	15,10	14.103.072	75,1	9,12
1950	20.947.188	5.244.337	25,0	22,47	15.702.851	75,0	21,49
1955	24.064.763	6.927.343	28,8	55,67	17.137.420	71,2	17,48
1960	27.754.820	8.859.731	31,9	49,21	18.895.089	68,1	19,53

(DİE, 1991, s. 7 akt. Gelekçi, 2014, s. 133)

1960'lara kadar nüfusun artış eğiliminde olduğunu nüfus yoğunluklarından da anlamak mümkündür. Buna göre, "1927'de nüfus yoğunluğu kilometrekareye 18 kişi iken, bu oran 1935'te 21'e, 1940'ta 23'e, 1945'te 24'e, 1950'de 27'ye, 1955'te 31'e, 1960'da ise 36'ya yükselmiştir" (DİE, 1991, s. 8 akt. Gelekçi, 2014, s. 134).

1960'lardan sonra nüfusu azaltıcı politikaların benimsenmesiyle birlikte günümüze doğru yaklaştıkça hemen hemen her geçen yıl azalan artışlarla Türkiye nüfusu bugünlere gelmiştir. 1955 ile 1960 yılları arasındaki yıllık nüfus artış oranı binde 28,5 iken 2012 yılında bu oran binde 12'ye kadar gerilemiştir (Gelekçi, 2015, s. 590). O yıllardan itibaren nüfus artış oranları günümüze kadar değişken bir seyir izlemiştir (bkz. Tablo 1). 2022 yılı sonu itibariyle nüfus artış hızı binde 7,1'dir. 2023 yılında binde 1,1 oldu.³¹ 1960'tan itibaren günümüze kadar yaş gruplarının oranları bakımından değişimlerden de söz etmek mümkündür. Bu doğrultuda 0-14 yaş grubu nüfusun giderek azaldığı buna karşın 65 ve üzerindeki yaş grubunun ise her geçen yıl oran bakımından daha da arttığı görülmektedir. Bu durumun ortaya çıkmasında doğurganlığın azalması, evlilik yaşının ertelenmesi, 1960'lardan itibaren Türkiye'den yurt dışına göç hareketliliğinin vuku bulması, daha uzun yaşamayı mümkün kılan sağlık imkanlarının artması ve bu imkanlara erişimin daha mümkün hale gelmesi, kentleşme oranının ve eğitim düzeyinin her geçen gün artış göstermesi gibi unsurlar etkili olmuştur.

³¹ Türkiye, demografik dönüşüm yaklaşımı bağlamında yüksek doğum ve ölüm eğiliminden düşük doğum ve ölüm eğilimine geçiş yapan bir ülke olarak her geçen gün azalan bir artışla nüfusunu büyütmektedir. Ancak evlilik yaşının ilerlemesi, kentleşme, eğitim süreçleri, ekonomik gerekçeler, bilhassa kadınların iş hayatına daha fazla entegre olmaları gibi sebeplerle doğurganlık eğilimlerinin her geçen gün azaldığı bilinmektedir (Bölükbaşı, 2022, s. 168-169). Ancak 2022'den 2023'e geçişte bu kadar keskin bir azalışta en önemli etkenlerden biri de 6 Şubat depremlerinin etkisiyle meydana gelen durumlar bakımından doğurganlığın sekteye uğramış olmasıdır. Zira depremin etki ettiği iller Türkiye'nin nüfusuna önemli katkılar sağlayan doğurganlık eğilimlerine sahipti.

Tablo 6.*Türkiye nüfusunun yıllara ve yaş gruplarına göre dağılımı (1960-2022)*

Yılları	Yaş Grubu (yüzde)			
	0-14	15-64	65+	Bilinmeyen
1960	41,2	55,1	3,5	0,2
1965	41,9	54	4	0,1
1970	41,8	53,8	4,4	0,02
1975	40,5	54,7	4,6	0,2
1980	39	55,9	4,7	0,4
1985	37,5	58,1	4,2	0,2
1990	35	60,7	4,3	0,1
2000	29,8	64,5	5,7	0,03
2007	26,4	66,5	7,1	-
2008	26,3	66,9	6,8	-
2009	26	67	7	-
2010	25,6	67,2	7,2	-
2011	25,3	67,4	7,3	-
2012	24,9	67,6	7,5	-
2013	24,6	67,7	7,7	-
2014	24,3	67,8	8	-
2015	24	67,8	8,2	-
2016	23,7	68	8,3	-
2017	23,6	67,9	8,5	-
2018	23,4	67,8	8,8	-
2019	23,1	67,8	9,1	-
2020	22,8	67,7	9,5	-
2021	22,4	67,9	9,7	-
2022	22	68,1	9,9	-

(Gelekcı, 2015, s. 593; TÜİK, 2022)

1960'lardan itibaren kır ve kent nüfusu ayrımı kent lehine değişmeye başlamıştır. 2022 yılı sonu itibariyle TÜİK'in Kır-Kent Nüfus İstatistiklerine (2022) göre, nüfusun yüzde 67,9'u yoğun kentlerde, yüzde 14,8'i orta-yoğun kentlerde ve yüzde 17,3'ü ise kırdaki yaşamaktadır³². Genel itibariyle 2022 yılı için kır ve kent arasındaki oran yüzde 6,6'ya karşın yüzde 93,4 oranıyla kent lehinedir. Bu oranlama, 2023 yılı için kır lehine değişim göstererek kırsal nüfusun yüzde 7'ye yükseldiği, kent nüfusunun ise yüzde 93'e gerilediği şeklindeki bir durumu meydana getirmiştir.

³² “Yoğun kent, nüfusun en az yüzde 50'sinin kent merkezi gridlerinde (bölgelerinde) yaşadığı yerleşim yerlerini, orta yoğun kent, yoğun kent ve kır olma koşullarını sağlamayan yerleşim yerlerini, kır ise nüfusun yüzde 50'sinden fazlasının kırsal gridlerde (bölgelerde) yaşadığı yerleşim yerlerini ifade etmektedir.” [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Kent-Kir-Nufus-Istatistikleri-2022-49755#:~:text=\(Erişim: 04.09.2023\)](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Kent-Kir-Nufus-Istatistikleri-2022-49755#:~:text=(Erişim: 04.09.2023))

Tablo 7.
Şehir ve köy nüfusları (1960-2023)

Sayım Yılı	Şehir Nüfusu (İl ve İlçe Merkezleri)		Köy Nüfusu (Belde ve Köyler)	
	Şehir Nüfusu	Oranı (yüzde)	Köy Nüfusu	Oranı (yüzde)
	1960	8.859.731	31.9	18.895.089
1965	10.805.817	34.4	20.585.604	65.6
1970	13.691.101	38.5	21.914.075	61.5
1975	16.869.068	41.8	23.478.651	58.2
1980	19.645.007	43.9	25.091.950	56.1
1985	26.865.757	53	23.798.701	47
1990	33.326.351	59	23.146.684	41
2000	44.006.274	64.9	23.797.653	35.1
2007	49.747.859	70.5	20.838.397	29.5
2008	53.611.723	75	17.905.377	25
2009	54.807.219	75,5	17.754.093	24,5
2010	56.222.356	76,3	17.500.632	23,7
2011	57.385.706	76,8	17.338.563	23,2
2012	58.448.431	77,3	17.178.953	22,7
2013	70.034.413	91,3	6.633.451	8,7
2014	71.286.182	91,8	6.409.722	8,2
2015	72.523.134	92,1	6.217.919	7,9
2016	73.671.748	92,3	6.143.123	7,7
2017	74.761.132	92,5	6.049.393	7,5
2018	75.666.497	92,3	6.337.385	7,7
2019	77.151.280	92,8	6.003.717	7,2
2020	77.736.041	93	5.878.321	7
2021	78.908.631	93,2	5.771.642	6,8
2022	79.613.279	93,4	5.666.274	6,6
2023	79.399.292	93	5.973.085	7

(Gelekçi, 2015: 601; TÜİK, 2022a, TÜİK, 2023)

6360 Sayılı Kanun (2012)³³ ile Türkiye’de o tarihe kadar var olan 16 Büyükşehir Belediyesi 30’a çıkartılarak bu illerin mülki idari sınırları belediye sınırları olarak kabul edilmiş bunun neticesi olarak bu 30 ildeki³⁴ belde ve köyler mahalle statüsüne dönüştürülmüştür.

³³ On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun’un detayı için bkz. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=6360&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5> (Erişim: 05.09.2023).

³⁴ Adana, Ankara, Antalya, Aydın, Balıkesir, Bursa, Denizli, Diyarbakır, Erzurum, Eskişehir, Gaziantep, Hatay, İstanbul, İzmir, Kahramanmaraş, Kayseri, Kocaeli, Konya, Malatya, Manisa, Mardin, Mersin, Muğla, Ordu, Sakarya, Samsun, Şanlıurfa, Tekirdağ, Trabzon, Van.

Böylelikle kent ve kırsal arasındaki oran çok keskin bir biçimde kırsal aleyhine değişim göstermiştir. Öyle ki, 2012 yılı için kırsal ve kent oranlaması 22,7 (kırsal) ile 77,3 (kent) iken bu oranlama 2013 yılı için 8,7 (kırsal) ile 91,3'e (kent) dönüşmüştür.

2000'li yılların başından itibaren ise nüfusun azalarak seyreden artışı ve yaşlanma oranının giderek yükselmesi Türkiye'nin nüfusunu tekrardan arttırmaya yönelik eylemlere dönüş yapmasına sebebiyet vermiştir. Bu durumun arka planında bilhassa 1960'ların ortasından itibaren uygulamaya geçirilen nüfusu azaltıcı politikaların da etkisi büyüktür. Öyle ki, 1960'lı yıllardan itibaren nüfus artış hızı devamlı bir şekilde düşmüştür. 1960 yılında Cumhuriyet tarihinde görülen en yüksek nüfus artış oranı binde 28,5 olarak kayıtlara geçmişken 2020 yılında ise binde 5,5 oranı ile en düşük nüfus artış hızı görülmüştür (Gelekeçi, 2015, s. 604). 2022 yılı itibarıyla ise nüfus artış hızı binde 7,1 olmuştur. Cumhuriyetle birlikte uygulanan nüfusu arttırıcı politikaların etkileri 1960'larda görülmeye başlamışken uygulanan nüfusu azaltıcı politikalar neticesinde nüfusun artış hızının her geçen gün azaldığı görülmektedir. Bunda uygulanan politika ve hukuki düzenlemelerin yanı sıra toplumsal ve iktisadi değişimlerin de etkisi bir hayli fazladır. Kentleşme, eğitime verilen önem, eğitim düzeyinin artması, kadınların eğitim süreçlerine ve iş hayatına daha fazla dahil olmaları, evlilik yaşının yükselmesi, çocuk sahibi olma eğiliminin daha rasyonel bir hal alması, ekonomik ve siyasi sorunlar gibi sebepler de nüfusun artmasını engelleyecek etkenlerden olmuştur. Bunların dışında 1960'lardan itibaren yoğun bir biçimde yurt dışına gidenlerin ilerleyen yıllarda buldukları ülkelerde nüfuslarını arttırmaları böylelikle Türkiye'den aile birleşmeleri aracılığıyla az da olsa nüfus çekmeleri nüfusun artışı engelleyen bir başka etken olarak zikredilebilir.

Türkiye, doğumların ve ölümlerin yüksek olduğu bir düzeyden daha düşük olduğu bir düzeye erişmiştir. Cumhuriyet'in kurulmasının ardından 1950'lere kadar kaba doğum ve ölüm hızları yüksek denilebilecek seviyelerde olmuştur. Bu dönem için "kaba doğum hızı binde 45'in, kaba ölüm hızı ise binde 31'in üzerinde" gerçekleşmiştir. 1950-1955 yılları arasında ise kaba doğum hızı binde 48,3 oranı ile en yüksek seviyeye ulaşmıştır (Ergöçmen ve Keskin, 2022, s. 65). 2022 yılı itibarıyla kaba doğum ve ölüm hızları sırasıyla binde 12,2 ve binde 5,9 olmuştur.

Tablo 8.

İstatistikî bölge birimleri sınıflamasına göre kaba doğum hızı, 2009-2022

2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
17,6	17,2	16,9	17,2	17	17,5	17,1	16,6	16,2	15,4	14,4	13,4	12,9	12,2

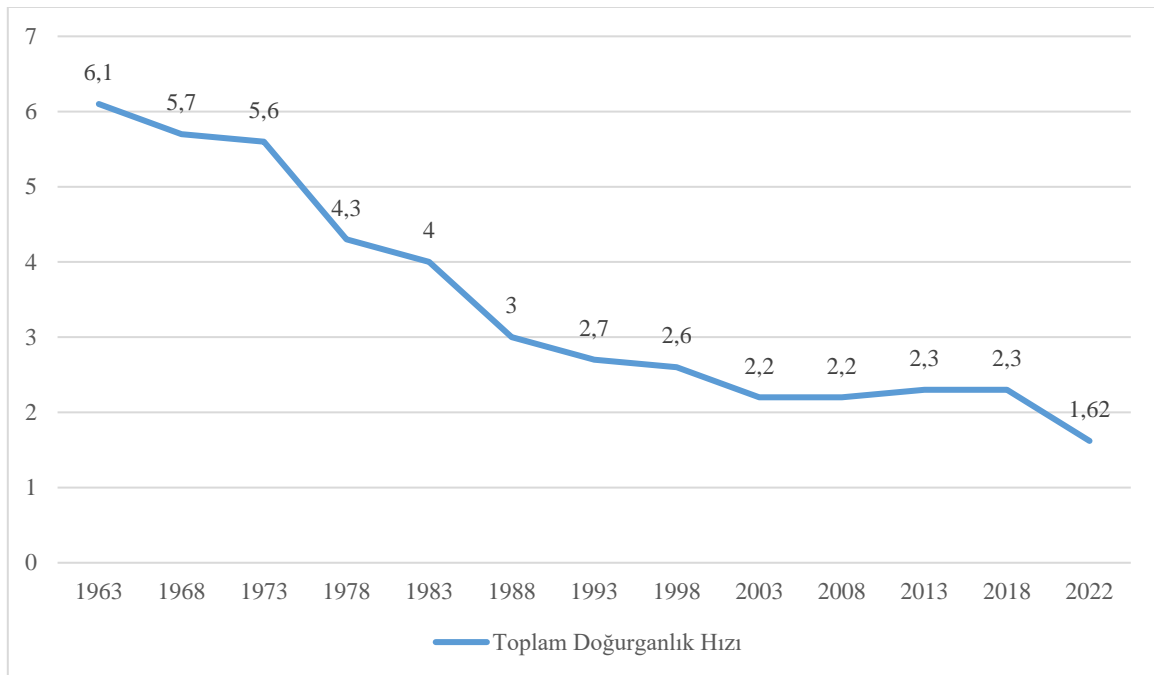
Tablo 9.

İstatistikî bölge birimleri sınıflamasına göre kaba ölüm hızı, 2009-2022

2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
5,1	5	5,1	5	4,9	5,1	5,2	5,3	5,3	5,2	5,3	6,1	6,7	5,9

Türkiye'de doğurganlık seviyesi esas itibarıyla 1950'lerin sonlarından itibaren azalma eğilimi içerisine girmiş ve bu seviyeden daha yukarıya yükselmemiştir. Öyle ki, 1950'li yıllarda kadın başına 6-7 doğum seviyesinde olan toplam doğurganlık hızı 2005-2015 yılları arasında yenilenme düzeyi olan 2,1 çocuk seviyesine kadar gerilemiştir (Yavuz, 2022, s. 259). Aynı

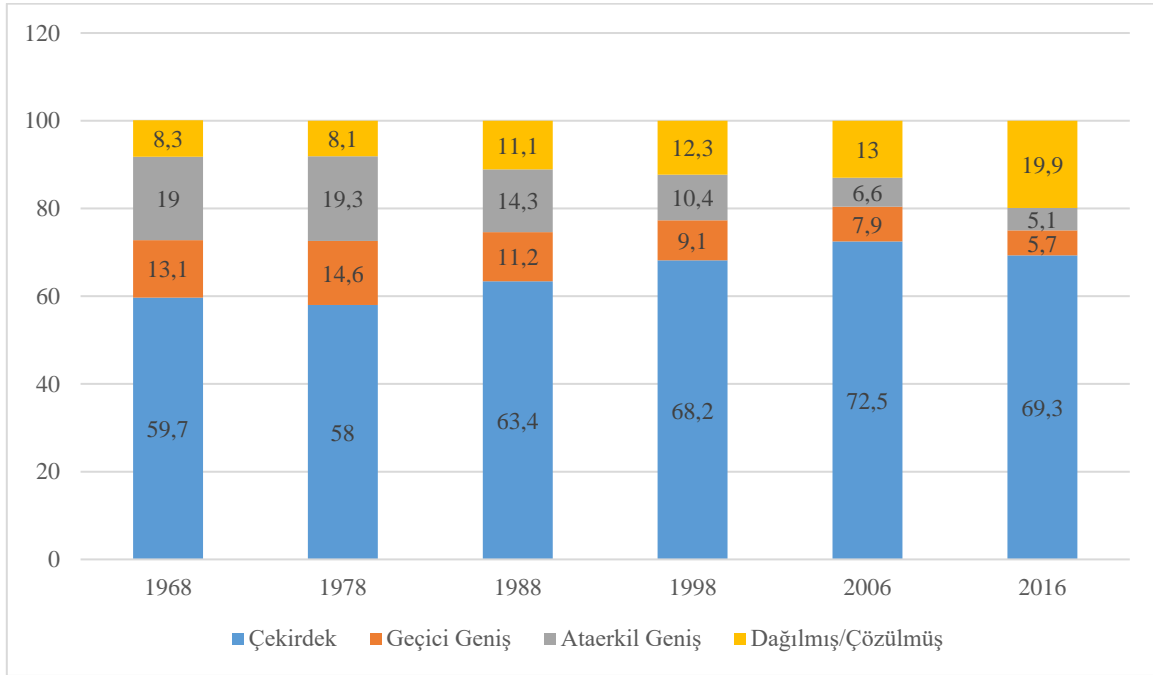
zamanda demografik geçiş yaklaşımına ters biçimde ülke içindeki doęurđanlık düzeyi bölgelere ve illere göre farklılık içermektedir. Böylelikle Türkiye tek ve homojen bir demografik değişim sürecini yaşamamaktadır. En son yapılan 2018 Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması'na (2019) göre, toplam doęurđanlık hızı doğudaki iller için 3,2; kuzeydeki iller için 1,6; güneydeki iller için 2,8; orta ve batı bölgelerdeki iller için ise 2,1 ocuk seviyesindedir. 20-24 yaş doęurđanlıkta en yüksek grup iken 25-29 yaş 2010'lar itibariyle bu ağırlığın kaydığı grup olmuştur (Ergcmen ve Keskin, 2022, s. 73-76). Bu durumun en temel nedenleri ise, kültürel farklılıklar, yaşlanmanın artması, kırdan kente göç, kentleşmenin yaygın hale gelmesi, evliliklerin ileri yaşlara ertelenmesi, eğitim seviyesinin ve eğitime ayrılan zamanın artması, doğum kontrol yöntemlerinin gelişmesi ve benzerleri gibidir. Dolayısıyla doęurđanlık üzerinden yapılan nüfus projeksiyonlarına göre doęurđanlıktaki azalmanın devam edeceği tahmin edilmektedir (Yavuz, 2022, s. 260).

şekil 2. Nüfus araştırmalarına göre Türkiye'de toplam doęurđanlık hızı (Eryurt, 2010; HÜNEE, 2019 akt. Yavuz, 2022, s. 262)

Doęurđanlıęın temelinde yer alan evlilik ve aile kurumları da yüz yıllık süreci içerisinde önemli değişimler geçirmiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında nüfusu arttırıcı politikaların benimsendiği dönemde İstanbul için ilk evlenme yaşları kadınlarda ortalama 23, erkeklerde ise 30 yaş civarında olmaktadır (Duben ve Behar, 2014 akt. Yavuz, 2022, s. 263). Bu durum 1950'li yıllarda Anadolu'da ise erkeklerde 20-22; kadınlarda ise 14-18 yaş aralığında idi (Yavuz, 2022, s. 263). 2001 yılında erkeklerde 26 ve kadınlarda 23 olan ortalama ilk evlenme yaşi, 2022 yılında erkeklerde 28,2; kadınlarda ise 25,6 olmuştur. Erken evlilik olarak tanımlanan 15-19 yaş arasındaki evlilikler her geçen gün azalmıştır. TNSA 1993'te bu yaş grubunda evlenmiş olanların oranı yüzde 13,5 iken, TNSA 2018'de bu oran yüzde 5,1'e gerilemiştir (Yavuz, 2022, s. 270). Bilhassa 1960'lardan itibaren yoğun bir biçimde kırdan kente hareketlilik, tarım, hayvancılık ve benzeri aile emeğini gerektiren işgücü kollarından hizmet ve sanayi gibi kentte yer alan istihdam alanlarına kayış da aile ve evlilik örüntülerini değiştirmeye başlamıştır. Evlenme kararlarının alınmasında da aracı olma, görücü usulü gibi

yöntemler yerine bireylerin kendi seçimlerinin belirginleşmesi evlilik süreçlerini değiştirmiştir. Dolayısıyla 1960'lardan günümüze evliliklerde kadınların tercihleri daha belirleyici hale gelmiştir (Yavuz, 2022, s. 266). Tarım ve hayvancılık ile irtibatları azalan, kent alanlarında hayatlarını sürdürmeye başlayan aileler için çocuğun da anlamı değişmektedir. Nitekim bu değişim hanehalkı yapılarına ve sayılarına da etki etmiştir. Geniş aile biçiminden çekirdek aile biçimine doğru çok genel bir eğilim söz konusu olmaktadır. Dağılmış, çözülmüş, parçalanmış aile biçimleri çok daha yaygın hale gelmiştir. Bundan başka tek başına hayatını sürdüren 65 ve üzeri yaşa sahip kadın bireylerin sayısında da belirgin bir artış söz konusudur.

Şekil 3. Aile ve hanehalkı kompozisyonlarının değişimi (yüzde), 1968-2016 (Yavuz, 2022: 267)

Evliliklerdeki, aile ve hane yapısındaki değişimler doğurganlık eğilimlerine ve oranlarına etki ederek toplum içerisindeki yaş gruplarının oransal dağılımının değişimine de neden olmaktadır. Bu anlamda doğurganlığın uzun vadede tekrardan yüksek seviyelere çıkması zor gözükmeyle birlikte 0-14 yaş grubunun giderek azalması ve 65 ve üzeri yaş grubunun ise artması çok daha belirgin hale gelmektedir (bkz. Tablo 5).

Genel hatlarıyla 1960'lara kadar yoğun biçimde kırsal alanda tarım, hayvancılık ve benzeri geçim vasıtalarıyla hayatlarını idame ettirmeye çalışan bir toplum görünümünden hizmet sektörünün daha da öne geçtiği bunun yanı sıra sanayi ve inşaat alanlarında da yer alan işgücünün olduğu bir toplum hüviyetine sahip olan Türkiye'nin bu görünümünün arkasında yatan en temel sebep kırdan kente doğru gerçekleşen hareketlilik temelinde kentlerin kalabalık hale gelmeleri ve tarım ve hayvancılıktan farklı olarak hizmet, sanayi ve inşaat sektörlerinde iş alanlarının daha da tercih edilir hale gelmesidir. Eğitime olan talebin ve eğitim seviyesinin de her geçen gün artmasıyla iş piyasaları, iktisadi faaliyetler, toplumsal yapı ve demografik unsurlar hızlı bir biçimde değişim göstermektedir. Öyle ki bazı iş kollarında yerli işçi bulma sıkıntısı belirgin olmakta göçmen işçilerin yasal ya da yasal olmayan biçimlerde istihdamı söz konusu olmaktadır.

2011 yılında Arap Baharı adı verilen eylemler neticesinde Ortadoğu ülkelerinde meydana gelen toplumsal hareketlenmeler Suriye’de de etkisini göstererek bugün için devam eden çok boyutlu iç savaşın sürmesine sebebiyet verdi. Bu durum da o yıllardan itibaren yasal ve yasa dışı olmak üzere çok farklı kavramlara sahip göçmenin Suriye’den Türkiye’ye gelişine neden oldu. Bölgesinde yer alan birçok ülkede yaşanan olumsuz durumlar neticesinde meydana gelen kitlesel hareketlilik Türkiye’yi başta demografik olmak üzere birçok unsur açısından bir hayli etkilemektedir. Suriyelilerin geçici koruma statüsünde bulunmalarının³⁵ yanı sıra Ukrayna-Rusya savaşı sürecinde de çok sayıda insanın Türkiye’ye giriş yaptıkları bilinmektedir.³⁶ Son yıllarda ABD’nin Afganistan’dan ayrılmasıyla meydana gelen durum neticesinde ülkesinden ayrılıp daha Batı’daki ülkelere gitmeye çalışanların belirli bir kısmı da Türkiye’de yer almakta yahut Türkiye’yi bir geçiş (transit) ülke olarak görerek daha Batı’daki ülkelere ulaşmaya çalışmaktadır. Bunların yanı sıra Türkiye’de nitelikli göçmen vafına sahip ve uzun vadede diplomatik, kültürel ve benzeri etkilere imkan tanıyabilecek şekilde uluslararası öğrenciye de ev sahipliği yapılmaktadır.³⁷ Ortadoğu ülkelerinden başka Afrika ülkelerinden de çok sayıda insanın bulunduğu Türkiye için uzun vadede insan hakları, demografi ve güvenlik açısından ülke menfaatlerine aykırılık teşkil etmeyen, geçmişi ile uyumlu bir göçmen ve uyum politikasını benimsemesi gerekmektedir. Son yıllarda tüm dünyada meydana gelen göçmen hareketliliği, doğurganlık eğilimlerindeki azalmalar ve ölüm sayılarındaki düşüşler bir arada düşünüldüğünde ulus devlet oluşumu öncesinde çok milletli ülke nüfusları görünümü bilhassa Batı’daki ülkelerde hakim durum haline dönüşmeye başlamıştır. Bu vaziyet, dünyadaki başat gelişmelere ve değişimlere kayıtsız kal(a)mayan Türkiye’yi de etkilemektedir. Bu da Cumhuriyet’in kurulması ile birlikte devlete uygun bir ulus inşa etme amacını taşıyan Türkiye için ulus devlet öncesi dönemde var olan çok milletli toplum anlayışını göç ve uyum politikaları ile güncellemesinden geçmektedir. Bu da büyük ölçüde birlikte yaşamayı mümkün kılan hukuki düzenlemeler, politikalar ve toplumsal bilinç ile mümkün olabilecektir.

Sonuç

Cumhuriyetin yüz yılını doldurduğu bu yılda Türkiye’nin demografik bir muhasebesini yapmaya çalışan bu çalışma kapsamında nüfusun geçmişine, gelişimine ve geleceğine odaklanılmıştır. 1960’lardan itibaren nüfus artışının bir sorun olarak görüldüğü durumdan tıpkı Cumhuriyet’in kuruluşunda olduğu gibi nüfusunu arttırmaya çalışan bir ülke durumuna evrilen bir Türkiye ile karşı karşıyayız. Yüz yıllık süreç içerisinde uygulanan nüfus politikaları ve yürürlüğe konulan hukuki düzenlemeler ile nüfusa müdahalelerde bulunulmuş ancak günümüze doğru gelindikçe dünyadaki nüfus eğilimleri, değişen toplumsal, iktisadi, siyasi ve benzeri unsurlar neticesinde, demografik geçiş sürecinin son aşamasına varılmıştır. Her geçen yıl doğurganlığın giderek düşmesi ve sağlık imkanlarındaki iyileşmeler ile de ilintili olarak yaşlı

³⁵ T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı’nın 11.04.2024 tarihli verisine göre, 3 milyon 118 bin 499 Suriyeli geçici koruma kapsamında Türkiye’de barınmaktadır. Diğer istatistik veriler için bkz. <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638> (Erişim: 20.04.2024).

³⁶ “Türkiye’de mültecilerin dışında 1 milyon 335 bin kişi de resmi ikamet izni ile yaşıyor. İlk sırada 154 bin ile Rus vatandaşları yer alıyor. Ukrayna vatandaşları ise 47 bin ile 9. sırada bulunuyor.” Detaylı bilgi için bkz. <https://tr.euronews.com/2023/01/28/turkiyede-resmi-izinle-ikamet-eden-yabanci-sayisi-13-milyon-ruslar-ilk-sirada#:~:text=> (Erişim: 07.09.2023).

³⁷ Yükseköğretim Kurulu Başkanı Prof. Dr. Erol Özvar’ın açıklamasına göre, Türkiye’de 198 farklı ülkeden 350 bine yakın yabancı öğrenci bulunmaktadır. Böylelikle Türkiye, en fazla uluslararası öğrenciye sahip ilk 10 ülke arasında yer almaktadır. İlgili kaynak için bkz. <https://www.dha.com.tr/egitim/yok-baskani-ozvar-hedefimiz-uluslararası-ogrenci-sayisi-bakimindan-dunyada-ilk-5e-girmek-2424391> (Erişim: 20.04.2024)

nüfusu artan bir ülke olan Türkiye, bölgesindeki birçok ülkeye kıyasla yine de genç ve dinamik bir demografik yapıya sahiptir.

Türkiye, 2022 yılı sonu itibarıyla 194 ülke arasında nüfus büyüklüğü itibarıyla 18. sırada yer almakta ve Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu (UNFPA)'nın verisine göre, dünyanın sahip olduğu toplam nüfusun (8 milyar 45 milyon)³⁸ yüzde 1,1'ini meydana getirmektedir. Genç nüfus oranı azalan Türkiye'nin AB'ye üye ülkelere kıyasla yine de daha fazla oranda genç bir nüfusa sahip olduğu bilinmektedir. Öyle ki, Türkiye'nin genç nüfus oranı (yüzde 15,2), AB'ye üye 27 ülkenin genç nüfus oranı ortalamasından (yüzde 10,6) yukarıda ancak dünya genç nüfus ortalamasından (yüzde 15,5) ise bir miktar aşağıdadır. Buna karşın Türkiye'de yaşlı nüfus oranı her yıl artmaktadır. Dünya ortalaması yüzde 9,8 olan yaşlı nüfus oranı, Türkiye'de 2023 yılı sonu itibarıyla yüzde 10,2 olmuştur. AB'ye üye ülkelerin yaşlı nüfus oranlarının ortalaması (yüzde 21,2) ile bu kıyaslama yapıldığında ise Türkiye'nin daha düşük bir yaşlı nüfus oranına sahip olduğu görülmektedir.³⁹ Buna rağmen doğurganlığın düşmesi ve yaşlı nüfusun artmasıyla birlikte genç bağımlı nüfus azalmakta yaşlı bağımlı nüfus ise artmaktadır. Yaşlı nüfusun dağılımı kır ve kent nüfus oranlarında da karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki, nüfusun yüzde 93'ü kent merkezlerinde, yüzde 7'si ise kırsal alanlarda yaşıyor gözükmektedir. Bu dağılımın içerisinde sağlıklı, kaliteli yaşam ve yalnız yaşamama koşulları açısından yaşlı nüfusun, kent alanlarında daha fazla sayıda yaşadıkları, kırsal bölgelerde de diğer yaş gruplarına göre daha fazla oldukları bilinmektedir. Bilhassa kadınların erkeklerden daha fazla süre yaşadıkları bilindiğinden çok sayıda yalnız başına hayatını idame ettirmeye çalışan kadın yaşının varlığı söz konusudur. Yaşlılık, bu anlamda insan hayatının normal bir evresini içermektedir. Ancak Türkiye özelinde yaşlılık ise, yoksullukla iç içe geçmiş bir süreç ihtimalini gündeme getirmektedir (Bölükbaşı, 2022, s. 169-173).

Türkiye için öngörülen nüfus projeksiyonlarına bakıldığında ise, nüfusun 2040'ta 100 milyonu geçmesi beklenmekte, 2069'da ise Türkiye'nin erişebileceği en yüksek nüfusun 107 milyon 664 bin 79 olacağı tahmin edilmektedir. Yine benzer projeksiyonlara göre, "yaşlı nüfus oranının 2014'te yüzde 16,3'e, 2060'ta yüzde 22,6'ya ve 2080'de yüzde 25,6'ya yükseleceği" öngörülmektedir. 2022 yılı itibarıyla 33,5 olan ortanca yaşın ise, 2040'ta 38,5'e, 2060'da 42,3'e ve 2080'de ise 45 yükselmesi tahmin edilmektedir.⁴⁰

Nüfusun yaşlanmasının yanı sıra genç nüfusun her geçen yıl azalan bir artış göstermesinin arkasında Türkiye'de değişen ve dönüşen toplumsal hayat akışının bir neticesi olarak evlilik pratiklerindeki değişim yatmaktadır. Bu bağlamda kentleşme, eğitim süresinin uzaması, aile ve hane yapısının değişmesi, tek ebeveynli hane halklarının oranının artması, tek kişilik ve aile bağı olmayan hanelerin sayıca artışı, evlilik yaşının ilerlemesi, azalan kaba evlenme hızı, doğurganlık hızının düşüşü, boşanma oranlarındaki artış, aile ve hane halkı büyüklüğündeki düşüş gibi temel demografik unsurlarda dönüşümler gözlenmektedir (Bölükbaşı, 2022, s. 168-169, 173-176).

Nüfusun meydana gelmesinde temel bileşenler olarak kabul edilen doğumlar, ölümler ve göçler açısından değerlendirildiğinde Türkiye'nin güncel haliyle geçmişe kıyasla düşük doğum

³⁸ <https://www.unfpa.org/data/world-population-dashboard> (Erişim: 06.09.2023)

³⁹ <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dunya-Nufus-Gunu-2023-49688> (Erişim: 06.09.2023).

⁴⁰ <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Nufus-Projeksiyonlari-2018-2080-30567> (Erişim: 06.09.2023).

ve ölüm oranları göz önüne alınacak olursa uzun vadede nüfusunu tahkim edebilmesi, hedeflediği 100 milyon nüfusa ulaşabilmesi için göçmen nüfusuna ihtiyacı olacaktır. Göçmen nüfus bilhassa genç işgücü aracılığıyla istihdam piyasasında katma değer üretilmesinde etkili olabilecekken diğer yandan yerli unsurların bu hususta işsizlik oranlarını arttıracak, toplumsal ve iktisadi sorunların daha belirginleşmesine sebebiyet verebilecektir. Bu gibi olumsuz durumlar düşünüldüğünde Türkiye’de doğurganlık eğilimleri kalite-miktar yaklaşımı çerçevesinde şekillenmekte, çekirdek aile yapısı içerisinde bir çocuk sahibi olma örüntüsü çok daha yaygın hale gelmektedir. Bu da nüfusun yenilenebilmesi için yeterli olmaktadır.

Kamu politikalarının toplumsal hayatta işlevsel olabilmesi için öncelikle politika yapıcılarının, üniversitelerin, araştırma ve sivil toplum kuruluşlarının demografi konusundaki eylem ve söylemlerinin temelinde mevcut toplumsal hayatı doğru tanıyabilme yer almalıdır. Böylelikle hızlıca değişen toplumsal yapı bağlamında çocuk, genç, yaşlı ve benzeri yaş gruplarına, engelli, göçmen ve diğerlerine yönelik olarak etkili politikalar geliştirilebilmiş olacaktır. Bu hususta benzer deneyimleri yaşamış ve yaşamakta olan ülkelerin toplumsal yapılarına ilişkin veriler ve görünümler takip edilerek bunlardan istifade edilebilmelidir.

Kaynakça

- Abadan-Unat, N. (2002). *Bitmeyen göç: Konuk işçilikten ulus-ötesi yurttaşlığa*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Aygöl, Ş. (2022). Nüfus hizmetlerinde dijital dönüşüm ve e-devlet uygulamaları. M. F. Aysan, (Ed.), *Türkiye’de nüfus ve toplum içinde* (ss. 129-156). Yeditepe Yayınevi.
- Aysan, M. F. (2022). Türkiye’de nüfus ve toplum: dünü, bugünü, yarını. M. F. Aysan, (Ed.), *Türkiye’de nüfus ve toplum içinde* (ss. 1-16). Yeditepe Yayınevi.
- Baycar, K. (2022). Küresel göçler çağında Osmanlı İmparatorluğu’nun dış göç politikaları 1870-1914. M. F. Aysan, (Ed.), *Türkiye’de nüfus ve toplum içinde* (ss. 223-256). Yeditepe Yayınevi.
- Bozkurt, F. (2011). Tereke defterleri ve Osmanlı demografi araştırmaları. *Tarih Dergisi*, 54(2), 91-120.
- Bölükbaşı, A. (2022). Türkiye’de demografik dönüşüm: sorun alanları ve gelecek beklentileri. F. Tuna, (Ed.), *21. Yüzyılda Türkiye’nin Dönüşümü içinde* (ss. 159-186). Özgür Yayınları.
- Can, B. (2023). Cumhuriyet döneminde Türkiye’nin nüfus politikaları: Yeni bir kronolojik sınıflandırma. *TroyAcademy International Journal of Social Sciences*, 8(1), 1-37.
- Can, B. (2021). *Demografik fırsat penceresi açısından Türkiye’nin nüfus politikaları ve nüfuslanma süreci* [Yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Çadırcı, M. (1993). Tanzimat döneminde çıkarılan men-i mürur ve pasaport nizamnameleri. *Belgeler*, 19, 169-185.
- Çakmak, F. (2009). Cumhuriyet’in ilk yıllarında nüfusu kayıt altına almaya yönelik girişimler. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi (ÇITAD)*, 8(18), 89-115.
- Çavlin Bozbeyoğlu, A. & Rittersberger Tılıç, H. (2011). Türkiye’de değişen nüfus bilgi sisteminin kamu yönetimine katılan ve kamu hizmetlerinden faydalanan “vatandaşla” ilişkisi. *Amme İdaresi Dergisi*, 44(1), 89-112.
- Duben, A. & Behar, C. (2014). *İstanbul haneleri: Evlilik, aile ve doğurganlık, 1880-1940* (Çev. N. Mert). Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Elibol, N. (2007). Osmanlı İmparatorluğu’nda nüfus meselesi ve demografi araştırmaları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*. 12(2), 135-160.
- Ergöçmen, B. & Keskin, F. (2022). Türkiye nüfusunun değişimi. *Türkiye’de nüfus ve toplum*. M. F. Aysan, (Ed.), *Türkiye’de nüfus ve toplum içinde* (ss. 59-88). Yeditepe Yayınevi.
- Eryurt, M. A., Canpolat, Ş. B. & Koç, İ. (2013). Türkiye’de nüfus ve nüfus politikaları: Öngörüler ve öneriler. *Amme İdaresi Dergisi*, 46(4), 129-156.
- Eryurt, M. A. (2010). Türkiye’de doğurganlığın dönüşümü: Alt nüfus gruplarındaki farklılaşmalar. Türkiye’de doğurganlık, üreme sağlığı ve yaşlılık. *2008 Türkiye nüfus ve sağlık araştırması ileri analiz*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, Sağlık Bakanlığı Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Genel Müdürlüğü, Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı ve TÜBİTAK, s. 1-40.

- Gelekçi, C. (2015). 1960 sonrası dönemde Türkiye’de nüfus yapısı ve bazı temel özellikleri üzerine tespitler. *Sosyoloji Konferansları*, 52(2), 587-607.
- Gelekçi, C. (2014). Türkiye’de nüfus yapısı ve temel özellikleri (1938-1960 dönemi). *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 31(2), 127-137.
- Güllüpnar, F. (2020). Modern nüfus kuramları. F. Göktuna Yaylacı (Ed.), *Nüfus ve toplum* içinde (ss. 80-116). Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Güneş, M. (2014). Osmanlı dönemi nüfus sayımları ve bu sayımları içeren kayıtların tahlili. *Gazi Akademik Bakış*, 8(15), 221-240.
- Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü (2019). *2018 Türkiye nüfus ve sağlık araştırması*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, T.C Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı ve TÜBİTAK.
- İçduygu, A. & Sirkeci, İ. (1998). Cumhuriyet dönemi Türkiye’inde göç hareketleri. O. Baydar (Ed.), *75. Yılda köylerden şehirlere* içinde (ss. 249-268). Tarih Vakfı.
- İpek, N. (2022). 19. ve 20. yüzyıllarda Osmanlı’da göç ve iskân faaliyetleri. M. F. Aysan, (Ed.), *Türkiye’de nüfus ve toplum* içinde (ss. 159-194). Yeditepe Yayınevi.
- Karpat, K. H. (2010). *Osmanlı nüfusu (1830-1914) demografik ve sosyal özellikleri*. (Çev. B. Tırnakçı). Timaş Yayınları.
- Karpat, K. H. (1985). The Ottoman emigration to America, 1860-1914. *International Journal of Middle Eastern Studies*, 17(2), 175-209.
- Köksal, A. (2000). Türkiye 1997 genel nüfus sayımı sonuçları hakkında düşünceler. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 40(1-2), 213-218.
- Oktay, E. Y. (2013). Türkiye’de Cumhuriyet’in ilanından günümüze uygulanan nüfus politikaları. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 7, 31-53.
- Tamer, A. & Çavlin Bozbeyoğlu, A. (2004). 1927 nüfus sayımının Türkiye’de ulus devlet inşasındaki yeri: basında yansımalar. *Nüfusbilim Dergisi*, 26, 73-88.
- T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü İstatistik Göstergeler 1923-1990 (1991). Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.
- TÜİK (2023). *Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, 2023* <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2023-49684> (Erişim: 20.04.2024).
- TÜİK (2022). *Yıllara, yaş grubu ve cinsiyete göre nüfus, 1935-2022*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=49685> (Erişim: 04.09.2023).
- TÜİK (2022a). *Yaş grubu ve cinsiyete göre il/ilçe merkezi ve belde/köy nüfusu, 2007-2022*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=49685> (Erişim: 04.09.2023).
- Türkyılmaz, A. S. & Çağatay, P. (2022). Türkiye’de nüfus verilerinin toplanması ve yeni eğilimler. M. F. Aysan (Ed.), *Türkiye’de nüfus ve toplum* içinde (ss. 89-128). Yeditepe Yayınevi.

- Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği (TÜSİAD). (1999). Türkiye'nin fırsat penceresi: Demografik dönüşüm ve izdüşümleri. Yayın No. TÜSİAD-T/99-1-251.
- Yavuz, S. (2022). Türkiye'de doğurganlıkta güncel durum ve geleceğe yönelik eğilimler. M. F. Aysan (Ed.), *Türkiye'de nüfus ve toplum içinde* (ss. 259-298). Yeditepe Yayınevi.
- Yüceşahin, M. M. (2011). Küresel bir süreç olarak demografik dönüşüm: Mekansal bir değerlendirme. *Ankara Üniversitesi Coğrafi Bilimler Dergisi*, 9(1), 11-27.

Geliş Tarihi : 15.02.2024
Kabul Tarihi : 07.05.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1438051>

Bölükbaşı, A. (2024). Kentleşmeyi planlamak: Kalkınma planlarındaki şehirleşme politikalarının dönüşümü. *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(Cumhuriyet'in 100. Yılı Özel Sayısı), 86-110. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1438051>

KENTLEŞMEYİ PLANLAMAK: KALKINMA PLANLARINDAKİ ŞEHİRLEŞME POLİTİKALARININ DÖNÜŞÜMÜ

Adem BÖLÜKBAŞI¹

ÖZ

Bu çalışmada kalkınma planlarında kentleşmeyle alakalı sorunlara odaklanarak, planlardaki söylemler ve yaklaşımlar üzerinden, kentleşme politikalarının kalkınma anlayışlarındaki değişim ekseninde nasıl dönüştüğünü anlamaya çalıştık. Burada kalkınma planları üzerinden daha çok kalkınma anlayışlarının kentleşmeye etkilerinin izlerini sürmeye çalıştık. Bu kapsamda üç ana dönem olduğu görülmektedir. Birinci dönem gerçek anlamda planlı kalkınma anlayışının ve ulusal kalkınmacı bir sistemin hâkim olduğu 1960-1980 arası dönemdir. Bu dönemde kentleşme pratiğinde ithal ikameci bir sanayileşme politikasının hâkim olduğu ve bu sanayileşme stratejisine ucuz işgücü temini için gecekondular şeklinde tezahür eden enformel konut ekonomisine göz yumulduğu görülmektedir. İkinci dönem ulusal kalkınmacılığın tasfiye olduğu ve bunun yerine yeni-liberalizme geçişin yapısal şartlarının olduğu dönemdir. Bu dönem ithal ikameci sanayileşme modelinden ihracat odaklı büyüme anlayışına geçildiği bir liberalizasyon dönemi olarak öne çıkmıştır. Artık kentleşme üzerindeki kararların da ulusal kalkınmacı bir vizyonla değil daha çok küresel sermayenin gerekliliklerine göre şekillendiği bir dönem ortaya çıkmıştır. Türkiye’de kentleşme ve kalkınma ilişkisinin son dönemi ise yeni-liberalizmin olgunlaşma aşamasını yaşadığı ve küreselleşmenin etkilerinin daha derinden hissedildiği iki binli yıllardır. Bu dönemin en çok öne çıkan temel olgular kentsel dönüşüm ve konut stoğunun yenilenmesi, afet yönetimi, bölgesel kalkınma, küreselleşme ve AB süreci uyum başlıklarıdır.

Anahtar Kelimeler: Kentleşme, kalkınmacılık, planlama, kalkınma planı, küreselleşme

¹ Doç. Dr., Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, ademolukbasi@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-9795-6508>

Date Received : 15.02.2024

Date Accepted : 07.05.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1438051>

Bölükbaşı, A. (2024). Planning urbanization: Transformation of urbanization policies in development plans. *HUMANITAS - Journal of Social Sciences*, 12(Special Issue of the 100th Anniversary of the Republic), 86-110. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1438051>

PLANNING URBANIZATION: TRANSFORMATION OF URBANIZATION POLICIES IN DEVELOPMENT PLANS

Adem BÖLÜKBAŞI¹

ABSTRACT

In this study, we tried to understand how urbanization policies transformed on the axis of change in development understandings through the discourses and approaches in the plans, by focusing on the problems related to urbanization in development plans. We tried to trace the effects of development approaches on urbanization through development plans. In this context, there are three main periods. The first period is the period between 1960 and 1980, when a truly planned development approach and a national developmentalist system dominated. In this period, it seems that an import substitution industrialization policy dominated the urbanization practice this industrialization strategy is turning a blind eye to the informal housing economy, which manifests itself in the form of shantytowns, in order to provide cheap labor. The second period is the period when national developmentalism was liquidated and the structural conditions for the transition to neo-liberalism were formed. This period stood out as a period of liberalization in which the import substitution industrialization model was transitioned to an export-oriented growth approach. An era has emerged in which decisions on urbanization are shaped not by a national developmental vision but rather by the requirements of global capital. The last period of the relationship between urbanization and development in Türkiye is the period after the year two thousand when neo-liberalism experienced its maturation phase and the effects of globalization were felt more deeply. The most prominent basic facts of this period are urban transformation and renewal of the housing stock, disaster management, regional development, globalization and EU adjustment process.

Keywords: Urbanization, developmentalism, planning, development plan, globalization

¹ Assoc. Prof. Dr., Bandırma Onyedi Eylül University, Faculty of Health Sciences, Department of Social Work, <https://orcid.org/0000-0001-9795-6508>

Giriş

Günümüzde çağdaş iki kavram olarak kullanılan kalkınma/gelişme ve kentleşme kavramları özellikle on sekizinci yüzyıldan bu yana devam eden modernleşme sürecinde “ilerleme” idealinin farklı yansımaları olarak tezahür etmektedir. Avrupa ve Batı örneğinde düşünüldüğünde iktidar veya özgürlük olarak ilerleme fikrinin modernleşmenin farklı yorumlarını oluşturduğu söylenebilir. Bu anlamda bir yanıla toplum mühendisliğini, yani doğayı ve toplumu egemenlik altına alarak kontrol etme iradesini yansıtan “iktidar olarak ilerleme” fikri, öte yandan da bireyselleşme ve “özgürlük olarak ilerleme”ye işaret ediyordu. Her hâlükârda ilerleme antik uygarlıklardan beri süregelen bir yanda bağımsızlık, özgürlük gibi fikirleri ve öte yanda düzen kurma, refah oluşturma ve medeniyet inşa etme gibi fikirleri aynı anda içinde barındırmaktadır (Nisbet, 2023). On dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda ise ilerleme ideali daha çok ekonomik ve teknolojik başarıyla eşdeğer görülmeye başlandı. İki büyük dünya savaşından sonra kapitalist hegemonyanın ABD’ye geçişiyle eş zamanlı olarak merkez ve periferideki ekonomilerde “kalkınma” şeklinde daha çok iktisadi anlamıyla yeniden tanımlandı (Ünsaldı, 2014: 43). Burada kast edilen anlamıyla kalkınma ve bundan kaynaklı refah, on dokuzuncu asrın ikinci yarısından itibaren devasa metropollere dönüşen, bugün küresel kentler dediğimiz büyükşehirlerde yoğunlaşmaya başlamıştı. Böylece eski çağlardan beri şehir ve medeniyeti bir arada tutan ilerleme fikri yirminci yüzyılda da kentleşme ve kalkınma paradigmatları üzerinden bir kez daha çaktı. Türkiye’de de yirminci yüzyılın başında devleti modernleştirmek çabasıyla yola çıkan aydın-bürokrat seçkin sınıfı bu kez 1945 sonrası modernleşme kuramlarının etkisi altında kalkınma fikri etrafında konsolide oldu. Liberal, sosyalist, muhafazakâr ya da milliyetçi bütün entelektüel-bürokrat sınıfın ortaklaşa etrafında kenetlendiği bu kalkınma idealine nasıl ulaşılacağı sorusunun en kapsamlı ve sistematik cevabını kalkınma planlarında bulabiliriz. Zira kalkınma planları, 1960’lı yıllardan bu yana teknokrat ağırlıklı aydın-bürokrat sınıfının mevcut dünya şartlarında, Türkiye’nin Osmanlı modernleşmesinden beri sürdürdüğü terakki, temeddün, medeniyet, muasırlaşma, uygarlaşma, çağdaşlaşma idealinin devamı niteliğinde olan kalkınma fikrini nasıl yorumladığı, bu fikri kuvveden fiile çıkarmak için mevcut insan kaynağının kentleşme aracılığıyla nasıl bu idealin hizmetine koşulabileceği gibi soruların sistematik cevabını vermeye çalıştığı metinlerdir.

Bu çalışmada söz konusu planlara odaklanarak ve planlardaki söylemler ve yaklaşımlar üzerinden, kentleşme politikalarının kalkınma anlayışlarındaki değişim ekseninde nasıl dönüştüğünü anlamaya çalıştık. Bu kapsamda erken Cumhuriyet dönemi ve bunun bir uzantısı niteliğindeki 1950-1960 dönemi kalkınma olgusunun nasıl anlaşıldığına dair bir girizgâh niteliğindedir. Daha sonra kalkınma planlarının oluşturulduğu, artarda gelen üç dönem ise ulusal kalkınmacı vizyondan yeni-liberal döneme geçiş ve ardından küresel kapitalizmin ulusal ekonomilere daha fazla nüfuzuyla beraber iki binli yıllardan sonra yeni-liberal ekonomik şartların olgunlaşma dönemidir. Şüphesiz yöntemsel olarak birer ideal-tip şeklinde ifade edilen bu dönemlendirmeler kendi içinde zaman zaman zıt ve çelişkili görünen eğilimler taşıyan unsurlar da barındırabilir. Örneğin yeni-liberal ekonomik şartların olgunlaşma döneminde iki binli yıllarda TOKİ’nin sosyal konutlar konusunda oynadığı rol bunun bariz bir örneğidir. Ancak bu tekil örneklerle rağmen ilgili dönemlere hâkim olan genel eğilimler kentleşme politikalarını ve pratiklerini de birebir ve doğrudan etkilemiştir. Bu çalışmada da kalkınma planları üzerinden daha çok bu etkilerin izlerini sürmeye çalıştık.

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Kentleşme ve Ulusal Kalkınmacılığın Yükselişi

Cumhuriyet, bir ulus-devlet ve modernleşme projesi olarak Tanzimat reformculuğundan devrimci bir kopuş içermektedir. Bu yönüyle kentleşme politikası bakımından üç temel yönelime sahiptir. Ankara'nın başkent olması ve yeni kurulacak ulus-devletin merkezi niteliğinde örnek bir şehir olarak tasarlanması ilk yönelimdir. İkinci yönelim demiryolları politikasına dayanan iç pazar bütünlüğü oluşturma stratejisidir. Üçüncü yönelim ise bilhassa 1929 ekonomik buhranının ardından devletçilik ilkesine dayalı bir ekonomik kalkınma modelinin benimsenmesi ve beş yıllık sanayi planları yapılmasıdır. Bu planlar her ne kadar sanayi planı olarak adlandırılırsa da 1960'larda başlayacak olacak planlı kalkınma dönemindeki yaklaşıma benzer şekilde farklı sektörleri de içeren bir vizyona sahiptir. Harita üzerinde sadece fabrikaların, demiryolu güzergahlarının ve istasyonlarının yerleri değil aynı zamanda okulların, halk evlerinin, sağlık kuruluşlarının yerleri de belirlenmekteydi. Bu haliyle topyekûn bir ulusal kalkınma projesi niteliğindedir. Savaş esnasında Anadolu'da yıkılıp yıkılan şehirlerin yeniden inşası ve bütün Cumhuriyet kentlerine örnek teşkil edecek bir model olarak Ankara'nın kurulması Cumhuriyet'in karşılaştığı en önemli meydan okumaydı. Ankara on dokuzuncu asırda inşa edilen modern başkentler gibi kamu hizmet binalarının etrafında oluşacak çağdaş bir şehir olacaktı. Bu yüzden modern mimariyle yapılmış görkemli kamu binaları (hastaneler, okullar, müzeler vb.), geniş bulvar ve meydanlar ve heykeller kentin çehresini oluşturacaktı (Tekeli, 1998: 111-115). Bu anlayışla 1930'lu yıllarda şehir yönetimi, imar, yollar ve ulaşım ile ilgili çıkarılan birçok kanun Cumhuriyet tarihinin sonraki dönemlerini de etkileyecek güçlü bir yasal altyapı kurmuştur. Bu dönemde Ankara dışında hiçbir kent kayda değer bir büyüme ortaya koymamıştır.

1923 ile 2. Dünya Savaşı'nın başladığı 1939 arası döneme bakıldığında, ilk etapta 1923-1929 döneminde dünya konjonktürüne uygun olarak liberal bir ekonomi modeli benimsendiği, 1929 ekonomik buhranından sonra ise yine dünyadaki yönelimle paralel olarak 1930-1949 yılları arasında devletçi bir ekonominin uygulandığı söylenebilir. 1950-1960 dönemi ise her ne kadar özel sektörün kalkınmaya öncülük etmesine dayanan ve girişimcilerin liderliğinde bir kalkınma vizyonuna sahip olsa da dönemin hükümeti sermaye sınıfının böyle bir liderlik yeterliliğine erişmediği bir ortamda kamu iktisadi teşebbüsleri kurmak ve ekonomiye doğrudan müdahil olmak durumunda kalmıştır. Bu yüzden 1950-60 arasındaki Demokrat Parti (DP) dönemini de devletçi dönemin farklı bir uzantısı olarak kabul edebiliriz. DP döneminin farkı 2. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin Batı bloğunda yer almasıyla beraber Truman Doktrini gereği Marshall Yardımları'nın yapılması ve bunların haricinde de dış finansman konusunda imkanların bol olduğu bir dönem olmasıdır. Bütün bu faktörler DP döneminde tarımda makineleşmeyle beraber, o güne kadar son derece durgun olan nüfusun köyden kente doğru hareketlenmesi sonucunu doğurmuştur. Türkiye'de ilk gecekondulaşma ve apartmanlaşmalar da bu dönemde başlamıştır.

1930'lu yıllarda artarda kabul edilen birinci (1934-1938) ve ikinci sanayi planından (1939-1943) ikincisi savaş koşulları sebebiyle uygulama imkânı bulamadı. Savaş sonrasında ise karşımıza uygulamaya konulamayan iki plan daha çıkmaktadır. Birincisi savaş öncesindeki planlı sanayileşme çizgisinin devamı olan ve Kadrocular tarafından hazırlanan 1946 tarihli İvedili Plan (1945-1946), diğeri ise devlet içindeki daha liberal eğilimlere sahip bürokratlarca hazırlanan 1947 tarihli Türkiye İktisadi Kalkınma Planı (ya da Vaner Planı 1948-1952)'dir.

Savaşın uzun yıllar süren baskısı ekonomik olarak da çok ağır bir fatura çıkarmıştı ve bunun yarattığı toplumsal ve siyasi-bürokratik muhalefet eski devletçilik günlerine dönülmesine şiddetle karşıydı. Bu yüzden İvedili Plan'ın o dönem için politik anlamda herhangi bir geçerliliği yoktu. Türkiye burjuvazisi ve devlet bürokrasisi ise büyük ölçüde Batılı blokta yer almak isteyenlerin ağırlığıyla Vaner Planı'nı savaş sonrası Batı bloğunun kurduğu yeni ekonomik düzene katılmak ve ABD yardımlarını alabilmek için bir araç olarak kullanmayı ve bu planı savaş sonrası izlenecek yolu göstermesi bakımından bir yol haritası gibi sunmayı düşünüyordu (Eşiyok, 2009: 88). Vaner planı diğer üç plandan farklı olarak kalkınmada temel aktörün devlet değil özel sektör olduğu, sadece iç değil dış finansmana da dayanan, uluslararası iş bölümüne dayalı ve sanayi değil tarım sektörüne ağırlık veren; korumacı ve devletçi bir sanayileşme değil, piyasa merkezli dışa açık politikalar temelinde dünya ekonomisine eklemelenmeyi öngören bir plandı. Ancak o günün siyasi şartlarında liberal Batı blokuna dahil olmak için liberal bir ideal-tip şeklinde tasarlanan bu plan Türkiye'de uygulama imkânı bulmadığı gibi, DP döneminde de özel sektörün geliştirilmesine ve küresel kapitalizme eklemelenme çabasına ağırlık verilmeye çalışılmakla birlikte yine de ikircikli de olsa devletçi fakat daha plansız bir ulusal kalkınmacı modelin devam ettirildiği görülmektedir. Nitekim özellikle DP iktidarının son dönemlerinde planlama taraftarı grupların ağırlığının oluştuğu bilinmektedir (Milor, 2022:162). Esasında 1945 sonrasında bütün Batı-dışı ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de temel soru 'nasıl kalkınacağız?' sorusuydu. Bu soruya verilen cevap 1945-1975 arasındaki otuz yıllık dönemde Amerikan ulusal kapitalizminin rakipsiz hegemonik gücüne yaslanarak ulusal kalkınmacı modeli takip etmekten başka bir seçenek değildi (Keyder, 1996:11). DP'nin sanayiden ziyade daha çok tarımsal ürün ihracına ve sanayi üretimi için ara malı, girdi ve yatırım malı ithalatına dayanan yaklaşımı küresel kapitalist ticarete eklemelenme sürecinde ulusal kalkınmacı ekonominin bağımlılık ilişkilerini güçlendiriyordu ancak son kerte, yapısal şartlar itibarıyla 1980'lerde gerçekleşen küreselleşme ve yeni-liberal dönüşümün henüz ortaya çıkmadığı bir durumda, Cumhuriyetin kuruluşuyla başlayan ulusal kalkınmacı modelin devam ettirildiği görülmektedir.

İthal İkameci Sanayileşme Döneminde Kentleşme Politikaları

27 Mayıs 1960 darbesinin ardından 30 Eylül 1960 tarihinde Devlet Planlama Teşkilatı (DPT)'nin kurulmasıyla beraber hem planlı kalkınma dönemi hem de 24 Ocak 1980 kararlarına kadar sürecek olan ithal ikameci iktisadi kalkınma dönemi ya da "içe dönük, dışa bağımlı genişleme" dönemi başlamıştır (Boratav, 2003:117). Önceki bölümde belirtildiği üzere bu yeni dönemin işaretleri 1950'li yıllarda planlama konusunda yürütülen tartışmalarda verilmekteydi. Demokrat Parti (DP) iktidarının bilhassa 1957 sonrası döneminde bürokrasi içerisinde iktisadi planlamayı destekleyen bir "modernleşme bloğu" oluşmuştu. Bu bloğun oluşumu iç ve dış koşullardaki yapısal zorunluluklarla birleşince DP döneminde de planlama yönünde çok yoğun tartışmaların yapıldığı görülmektedir (Milor, 2022: 162-166). 27 Mayıs'la birlikte gelen askeri yönetim aslında DPT'yi bütün bu gelişmelerin üzerine yapılandırdı. Türkiye'de kentleşme politikaları da şüphesiz bu yeni kalkınma perspektifinden etkilenmiştir. 1960-1980 dönemini kapsayan ithal ikameci iktisadi kalkınma anlayışının sosyal sektörleri de etkilediği bu dönemde, yapılan kalkınma planları kentleşme ya da şehirleşme kavramıyla ele aldığı konuyu bölgesel gelişme, yerleşme, kırsal yerleşme, barınma ve çevre sorunları ekseninde değerlendirmiştir. Bu planlara genel olarak bakıldığında ulusal kalkınmacı anlayışın planlama mantığını yansıttığı

görülmektedir. Türkiye’de 1960’lardaki ulusal kalkınmacı anlayış Cumhuriyetin 1930’lu yıllarda uyguladığı devletçi politikanın bir benzerini uygulamaya koymaya çalışmıştır ancak 1930’lardaki yaklaşımdan farkı, planlı kalkınma yaklaşımının salt sanayileşmeye odaklanmayan, sosyal sektörleri de kapsayan bütüncül anlayışı ve ekonomik kalkınma modeliyle birlikte kentleşme, sosyal güvenlik, sosyal hizmetler gibi alanları da planlamasıdır (Keyder, 2014: 27).

2. Dünya Savaşı sonrası şartlarda Batılı merkez ekonomilerde yaşanan yaklaşık otuz yıllık refah dönemi kapitalizmin ve ulus-devlet merkezli kalkınmanın altın çağı olarak adlandırılırken buna karşın 19. yüzyıldan itibaren periferileşen ekonomilerden biri olan Türkiye ekonomisi gibi ekonomilerde ise modernleşme teorisi ve bağımlılık teorisi gibi yaklaşımların da etkisiyle Batı-dışı ülkelerdeki azgelişmişlik, geri kalmışlık ve kalkınma sorunlarına eğilen tartışmalar, Batı-dışı bir örnek olarak Türkiye’deki kalkınma sorununun temellerini irdelemekteydi (Cem, 2017; Yerasimos, 1975; Keyder, 2014). Bu sebeple 1960’larda başlayan bu süreçte dünyada olduğu gibi Türkiye’de de liberalizmin krizine karşı bir tepki olarak planlı kalkınma yaklaşımı ortaya çıkmıştır. İthal ikameci ekonomi anlayışının benimsendiği bu dönemde devletin sanayileşme stratejisi, bölgesel gelişme planlaması ve sosyal sektörler üzerindeki etkisini yansıtan bir kurum olan DPT, hem kamu yatırımlarının planlanması hem de özel sektöre yönelik teşvik politikalarının belirlenmesi üzerinde söz sahibi olduğu için iktisadi kalkınmayla sosyal kalkınma ve bölgesel planlama arasındaki ilişkide anahtar role sahiptir.

1960-1980 arası kapsayan ilk dört plan dönemi, hem genel itibarıyla hem de kentleşme ve gecekondular sorunu bakımından planlı kalkınma dönemi olarak adlandırılabilir. Zira görünürde kaçak yapılaşma olarak adlandırılrsa da gecekondulaşma yoluyla kentle bütünleşme gerçeğinden hareket edersek, gecekondunun hem sosyolojik olarak bir entegrasyon mekanizması oluşturduğunu (Kıray, 1998a: 24-25) hem de iktisadi olarak ithal ikameci sanayileşme stratejisinin ihtiyaç duyduğu emek gücünün kentleşmesini sağladığını (Şengül, 2009:129) söyleyebiliriz. Ayrıca akrabalık ve hemşerilik gibi cemaat bağları üzerinden sürdürülen kent-içi ve köy-kent arası ağlar da kültürel ve politik olarak çatışmaları uzlaştırıcı bir rol oynamıştır. Böylece ithal ikameci kalkınma modeli kapsamında gerçekleşen sanayileşmeye dayalı planlı kalkınma modelinde sanayici, hem ihtiyaç duyduğu formel ve enformel işgücü arzını hem de üretilen ürünlerin tüketicisi olarak ulusal pazarın potansiyel müşterilerini bulmuş oluyor, işçiler ise hem enformel/formel yollarla işsizlik sorununu hem de gecekondularla konut sorununu çözmüş oluyordu. Bu karşılıklı kazan-kazan durumu sayesinde 1960-80 arası dönemde sanayi burjuvazisi de kentsel işçi sınıfı da kazançlı çıktılar ve bu durum küresel krizin patlak vermesiyle birlikte Türkiye ekonomisinin de krize sürüklendiği 1970’li yılların ikinci yarısındaki “yeni bunalım” dönemine kadar sürdü (Boratav, 2003: 142; Keyder, 1996: 27).

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı o yıllarda yüksek ivmeli bir nüfus artışı baskısı yaşamaya başlayan Türkiye’de tarımda gizli işsizlik ve bunun etkisiyle yaşanan hızlı şehirleşmeyle beraber tarım dışı sektörlerde ise açık işsizliğin ortaya çıktığını ortaya koymaktadır. Bu hızlı şehirleşme yukarıda da belirtildiği üzere konut ihtiyacını gecekondularla karşılamaya ve iş ihtiyacını ise enformel sektörler de dahil olmak üzere farklı alanlarda

karşılamaya yönelmiştir. Plandaki tespitlere göre “dengesiz bir şehirleşmenin ekonomik ve sosyal maliyeti çok yüksektir. Bundan doğan mesken ve öbür alt yapı yatırımları ihtiyacının karşılanması imkânların üstündedir. Şehirlerdeki açık işsizlik, gerek kişiler gerek toplum için ıstıraplı sonuçlar doğurabilir” (DPT, 1963). Planda bahsedilen bu gibi (kentsel altyapı ve konut yetersizliği, işsizlik, sosyal ayrışma vb.) sorunlar sonraki plan dönemlerinde de sürekli tartışılacak ana başlıkları oluşturmaktadır. Ancak öte yandan nüfus artışı ve çalışan nüfusun da artması ve kentleşme eğiliminin giderek güçlenmesinin düzenli işgücü ihtiyacını karşıladığı, pazarda yine kayda değer seviyede ve düzenli bir talep yarattığı gerçeği de planın ana tespitlerindedir. Bu durum yukarıda da belirtildiği üzere, aslında ithal ikameci planlı kalkınma modelinin söz konusu gelişmeleri beklentilere uygun olarak değerlendirdiğini göstermektedir. Bu yüzden de hızlı kentleşme sonucunda ortaya çıkan konut ihtiyacına bir çözüm ve sanayileşme stratejisine işgücü ve müşteri sağlayan bu yapı, verili olarak kabul edilmiştir. Bu durum çok partili dönemin merkezi ve yerel yönetimlerinin oy kaygısıyla ve popülist klientalist bir anlayışla mevcut kentleşme pratiğine göz yummalarını beraberinde getirmiştir. Nitekim plandaki şu ifadeler bu yaklaşımı göstermektedir: “Gecekonduları, içinde oturanlara konut bulmadan yıkmamak, her şeyden önce bu gecekonduların arsa mülkiyeti problemini çözmek, kamu hizmetlerini tamamlayarak durumlarını düzeltmek, ancak çok kötü olanların içinde yaşayanların konut ihtiyacını karşılamak suretiyle ortadan kaldırmak” (DPT, 1963). Bu ifadeler yasal olmayan, kaçak yollarla, çoğu zaman devlete ait olan arsaların üzerine yapılan bu konutların yıkılmasının önüne geçtiği gibi bu konutların varoluşunu da meşrulaştırmıştır. Ancak bu durumu sadece devletin ya da merkezi ve yerel yönetimlerin oy kaygısı ve popülist bakış açısıyla bakarak göz yumması şeklinde açıklamak yeterli değildir. Aslında sorun yapısaldir ve Türkiye’de o dönem hâkim olan kalkınma anlayışının bir neticesidir. Zira Keyder’in de (2014) ifade ettiği gibi gecekondu köylerinden tamamen kopmuş, topraksız kalmış kişiler değillerdir. Aksine köyleriyle ekonomik ve sosyokültürel bağlarını hiçbir zaman koparmamış ve bu sayede kentteki varlıklarını geliştirerek sürdürebilmişler ve iç pazarın genişlemesine katkıda bulunmuşlardır. Onların bu durumu hem kendileri için hem de dönemin ekonomik büyüme ve kalkınma modeli için önemli bir avantaj sağlamaktadır. Öte yandan gecekondu bölgelerinde enformel ve marjinal sektörlerde istihdamın bir sonucu olarak kayıt dışı emeğin ve çıraklık adı altında çocuk emeğinin yaygın oluşu ekonomik büyümeye ciddi düzeye girdi sunmuştur (Şengül: 2009: 129-130; Keyder, 2014: 195-196).

Planda sunulan verilere göre, 1960 yılı itibarıyla gecekondu sayısı 240.000, gecekondualarda yaşayan şehirlili nüfus 1,2 milyon ve gecekondu nüfusunun bütün şehir nüfusuna oranı ise 13,8’dir. Giderek büyüyen bu nüfus büyükşehirlerde işsizliğin artışı da tetiklemektedir. Eğer gerekli önlemler alınmazsa uzun vadede şehre gelecek göçlerle birlikte konut ihtiyacının hiçbir zaman karşılanamayacağı ve bu yüzden de bir yandan kira masrafı sebebiyle dar gelirli kesimlerin büyük zorluk yaşayacağı diğer yandan da lüks konutlar ve gecekondu arasında bir sosyal ayrışma ve dengesizlik oluşacağı vurgulanmıştır. Bu sebeple çözüm olarak “halk konutu” veya “sosyal mesken” inşa edilerek düşük kiralarla halka sunulması ve böylece kira masrafını düşürmek hedeflenmiştir. Diğer yandan kendi evini yapmak isteyenlere ise arsa, teknik yardım, kredi ve malzeme yardımı yapılması öngörülmüştür. Mevcut olan gecekondu içinse üç aşamalı bir planlama düşünülmüştür: Konutların durumunun iyileştirilmesi (ıslah), yeni gecekonduların yapılmasının önüne geçmek

(önleme) ve sıhhi bakımdan oturulamayacak durumda olanların da, halk konutu veya sosyal meskenler yapıldıktan sonra yıkılması (tasfiye) (DPT, 1963: 434-435). Nitekim 1961 Anayasasında ifade edildiği şekliyle sosyal devlet ilkesinin yansımaları bu yaklaşımda da görülmektedir: “Devlet, herkesin beden ve ruh sağlığı içinde yaşayabilmesini ve tıbbî bakım görmesini sağlamakla ödevlidir. Devlet, yoksul veya dar gelirli ailelerin sağlık şartlarına uygun konut ihtiyaçlarını karşılayıcı tedbirleri alır” (1961 Anayasası). Planda belirtilen halk konutu ve sosyal mesken kavramları bu anayasal ilkeleri yansıtmaktadır. Bu plan döneminde 1966 yılında yürürlüğe giren 775 Sayılı Gecekondu Kanunu ve kanunun nasıl hayata geçirileceğini ortaya koyan Uygulama Yönetmeliği’nde koordinatör kurum olarak Toplu Konut İdaresi Başkanlığı (TOKİ) yetkilendirilmiştir. TOKİ, ilgili kamu bankaları ve belediyelerle iş birliği içerisinde süreci yürütmekle görevlendirilmiş ve bu kapsamda belediyelere verilecek kredilerin şartları, aile büyüklüğü ve gelir seviyesine göre ailelere sunulacak imkanlar (arsa, kredi, kiralık veya mülk olarak verilecek konutların özellikleri) belirlenmiştir. Dolayısıyla bu planda öngörülen tedbirlerin hayata geçirilmesi için yasal düzenlemeler yapılmış ancak sonraki dönemlerde yoğunlaşarak devam eden kentleşmenin hızı burada öngörülen tedbirlerin son derece iyimserce olduğunu ve kısa vadede uygulanmasının mümkün olmadığını göstermiştir. Nitekim bu plan döneminde öngörüldüğü şekliyle ne yeni konutların yapılması ne de mevcut konutların yıkılması gibi bir gelişme yaşanmıştır. Yine bu plan döneminde çıkarılan 634 sayılı Kat Mülkiyeti Kanunu da şehirde yeni tutunmaya çalışan dönemin orta sınıf memur ve işçi kesiminin de ev sahibi olmasını kolaylaştırmış ve büyükşehirlerde yapsatçılık ve kooperatifleşme şeklindeki apartmanlaşma faaliyetleri hızlanmıştır. Konut alanında enformel bir ara çözüm şeklide ortaya çıkan bu inşaat sektörü, mimari kaygıların çok uzağında, 1950’lerden bu yana yaygınlaşan orta tabakaların konut ihtiyacını en acil şekilde karşılamak amacıyla giderek büyümüştür (Kıray, 1998b:139). Hem teknik ve mühendislik açısından hem de estetik açıdan düşük vasıflı malzeme ve işçilikle üretilen bu konutlar, etkileri bugüne kadar hala süren sağlıksız bir yapı stoğunun oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu durum da yine dönemin yöneticilerinin ve sermaye birikim rejiminin yapısını ve bu yapısal durum sebebiyle, sağlıksız bir şekilde de olsa konut edindirme ve şehirleşme konusundaki teşvik edici tutumunu göstermektedir.

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)

İkinci planda şehirleşme sürecindeki temel sorunlar, şehirleşme sonucunda ortaya çıkan sosyo-ekonomik sorunlar (işsizlik, eğitim ve sağlık sorunları), bölgeler arası dengeli yerleşme ve gelişmişlik farklarının azaltılması ve konut ihtiyacı gibi üç ana eksende ele alınmıştır. Bu planda sunulan verilere göre, 1965 yılı itibarıyla gecekondu sayısı 430.000’e, gecekonduya yaşayan şehirli nüfus 2.365.000’e ve bu nüfusun bütün şehir nüfusuna oranı %21,8’e kadar yükselmiştir. Görüldüğü üzere beş yıl öncesine göre bütün rakamlar nerdeyse katlanarak artmıştır. Bu durum üç ana eksende değerlendirilen sorunların da katlanarak arttığını göstermektedir. Ancak bu durumun özellikle büyük şehirlerin gelişmesinin desteklenmesiyle aşılacağı öngörülmektedir. Plana göre “şehirleşme desteklenecek ve şehirleşmeden ekonomiyi itici bir güç ve bir gelişme aracı olarak yararlanılacaktır... Sanayileşme, tarımda modernleşme ve şehirleşme, gelişme olayının birbirinden ayrı düşünülemez üç unsurudur” (DPT, 1968:263). Buradan da somut olarak bir kez daha anlaşıldığı üzere dönemin kalkınma vizyonu ve stratejisi gereği farklı seviyelerdeki (gecekondulaşma, yapsatçılık vb.) şehirleşme, yerleşme ve konut

edinme pratikleri, yasadışı, düzensiz ve alelacele de olsa bir şekilde engellenmemektedir. Zira dönemin hakim görüşü olan ulusal kalkınmacı perspektifte işgücünü istikrarlı bir şekilde temin etme ve büyütme, iç pazar oluşturma, pazarı büyütme ve sürdürülebilir kılma gibi sosyo-ekonomik misyonlar ve diğer yandan ulusal kalkınmacılığın temel taşıyıcı ideolojisi olan milliyetçilik gereği de farklı yerel gerçeklikler içinde kapalı şekilde yaşayan kırsal nüfusun ana akım topluma, kültüre ve ekonomik ağlara entegre edilmesi ve üniter bir ulus yaratma ideali ulus-devlete yüklenmiş görevlerdir (Keyder, 1996:27-28). Böylelikle Fransa gibi merkez kapitalist ekonomilerin 19. yüzyıl boyunca sanayileşme, askerlik ve kitlesel eğitim gibi birbirine paralel süreçlerle başardığı köylüleri ulus haline getirme misyonu, bir yüzyıl sonra ithal ikameci planlı kalkınma döneminde Türkiye’de de gerçekleştirilmeye çalışılıyordu (Weber, 2017). İthal ikameci gerekliliklerle bir iç pazar oluşturulması bakımından bölgeler arası gelişmişlik farklarının giderilmesi ve bütün hizmetlerin dengeli dağılımı da önemli bir başlık olmaya devam etmiştir. Bu kapsamda geri kalmış bölgelerde gelişme merkezleri kurulması ve bu merkezlerin gerek kamu yatırımlarıyla desteklenerek ayakta tutulması ve gerekse özel sektör yatırımlarını bu bölgelere yönlendirici teşvik mekanizmaları kurularak desteklenmeleri öngörülmektedir. Bütün bu tedbirlerin ulusal kalkınmacı perspektifin temel unsurlarını içerdiği görülmektedir.

Planda açık şekilde anlaşıldığı üzere gecekondular sorunu ve işsizlik kentleşme sürecinin iki acil sorunu olarak görülmektedir. Konut başlığı altında yapılan değerlendirmelerde önceki planda düşünülen ıslah, önleme ve tasfiye şeklindeki üçlü tedbir paketinin başarıya ulaşamadığı görülmüştür. Zira her ne kadar TOKİ bu süreçte eşgüdümünden sorumlu kılınsa da somut bir uygulayıcı aktörün olmaması ve daha önce de belirtildiği üzere kentleşmenin ve yarattığı sorunların katlanarak artan hızı ve bu yönde gerçek anlamda bir irade olmaması sebebiyle bu tedbirlerin hayata geçirilmesi mümkün olmamıştır. Nitekim ikinci beş yıllık kalkınma planında “şehirleşmeden ekonomiyi itici bir güç ve bir gelişme aracı olarak yararlanılacaktır” denilerek bu süreçte gecekondular yapımı ve yapsatçılık gibi hızlı çözümlerin benimsendiği örtük bir biçimde kabul edilmiştir. Vatandaş açısından bakıldığında da kente yeni gelen kişilerin belli standartlara sahip konutlara erişemediği için ucuz konut arzına ihtiyaç duyduğu ve gecekondular ya da yapsatçılığın bu ihtiyacı karşıladığı görülmektedir. Zaten bu plan döneminde artık gecekonduların ticarileşmesi ve bir rant aracına dönüşmesi olarak adlandırılan sürecin de başladığı görülmektedir. Kiralık gecekondular oranlarının %60'lara kadar ulaşmış olması (DPT, 1968: 281) bunun en bariz göstergesidir. Kente daha önce gelen ve zamanla daha iyi konutlarda yaşama imkanına kavuşan ya da başka gecekondular yaparak önceki gecekondularını kiraya verenlerin sayısı artmaktadır.

Planda gecekondular sorununun önlenmesi için şehirlerde ihtiyaç duyulan toplam konut sayısı hesaplanmıştır. Bu doğrultuda planda benimsenen temel ilke herkesin kendi konutunu yapmasına imkân tanıyacak ucuz arsa temini ve kredi gibi seçeneklerin sunulmasıdır. Bu hedefin hayata geçirilmesi amacıyla Gecekondular Kanunu’nda değişiklik yapılması ve gecekondular önleme bölgelerinin oluşturularak buralarda belirli standartlara sahip ve ucuz sosyal konut arzının sağlanması bu planın ortaya koyduğu tedbirler arasındadır. Söz konusu gecekondular önleme bölgelerinde ilgili kanuni düzenlemelere, teknik gerekliliklere ve şehir imar planlarına uygun olarak kendi evini yapanların teknik ve mali açıdan desteklenmeleri esası benimsenmiştir. Yine bu dönemde serbest piyasada orta tabakalara yönelik giderek sayıları

artan ve yaygınlaşan yapsatçılık faaliyetlerine alternatif olarak, planlı kalkınma anlayışına uygun şekilde halk konutlarının ya da sosyal konutların temini için kooperatifleşme, kamu banka kredileri ve belediyelerin rol üstlenmesi gibi çeşitli çözümler sunulmaktadır. (Kıray, 1998b:140). Son olarak, bu planda sadece işsizlik ve konut sorunu konusunda enformel ara çözümler üretmeleri bağlamında değil sosyal anlamda da yeni şehirleşen ailelerin aslında zor koşullara rağmen kentte daha mutlu oldukları, giderek çekirdek aileye evrildikleri ve zamanla kente uyum sağlayacakları yönünde olumlu ve çok güçlü şekilde ifade edilen bir varsayımın olduğu görülmektedir. Buna binaen gecekondularda yaşayan ailelerin sosyal uyumunu güçlendirmek için halk eğitim merkezleri, aile danışma hizmeti ve ana-çocuk sağlığı hizmetlerinin bütüncül biçimde sunulmasına dayanan halk sağlığı ve halk eğitimi modeli öngörülmüştür.

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)

Üçüncü beş yıllık plan dönemi, kapitalizmin altın otuz yılı denilen dönemi sona erdiren petrol ve döviz krizi kaynaklı ekonomik krizin etkilerini hissettirmeye başladığı dönemdir. Buna bir de 1974'teki Kıbrıs Barış Harekâtı sebebiyle uygulanan ambargonun etkisi de eklendiğinde, Türkiye 1970'li yılların başından itibaren krizin sonuçlarını hissetmeye başlamıştır. Ancak bu dönemde petrol ihraç eden ülkelerin piyasaya sunduğu petro-doların sağladığı düşük faizli ucuz dış finansman imkânı kısa vadede Türkiye ekonomisine yüksek büyüme hızları kaydettirmiştir (Bahçe ve Eres, 2017: 47-48). Ancak bu büyümenin enflasyonist bir şekilde gerçekleşmesi satın alma gücü bakımından halkın gündelik hayatını olumsuz etkilemiştir. Bilhassa büyük şehirlerde yaşayan halkın gündelik hayatındaki ekonomik buhranın dışında bir başka kriz kaynağı ise 1970'li yıllarda giderek sıradanlaşan silahlı saldırılara ve genel bir anarşiye doğru evrilen ideolojik çatışmalardır. Büyükşehirlerdeki birçok gecekondu bölgesi siyasi ve ideolojik kutuplaşmalar ekseninde bölünmüş ve bu kentsel ayrışma şehirleşme sürecinin sağlıklı ilerlemesini olumsuz etkileyen bir tesir icra etmiştir (Aslan, 2004).

Diğer yandan giderek hızlanan şehirleşme (1965-1970 döneminde %6,2) karşısında kentsel altyapının yetersizliği ve konuttaki ticarileşmeye paralel biçimde arazi spekülasyonunun yaygınlaşması önemli sorunlar olarak ortaya çıkmaktadır. Plana göre gecekonduların giderek artan nüfusu sonucunda, hem konut arz-talep dengesi bozulmakta hem de işsizlik artmaktadır. İşsizlik sorununa bir çözüm olarak yeni açılacak meslekî eğitim merkezlerinin gecekondu bölgelerinde kurulması öngörülmektedir. Önceki plan döneminde kurulması öngörülen gecekondu önleme bölgelerinde önceliklendirme hatası olduğu, bunların nüfusun daha çok toplandığı büyükşehir merkezleri ve sanayi bölgelerine yoğunlaştırılması doğru olacakken bütün ülkeye yayılması eleştirilmiştir. Zira plan verilerine göre 1973 yılı itibarıyla Türkiye'deki gecekonduların %2,3'ü İstanbul, Ankara, İzmir ve Adana'dadır. Bu dört büyükşehirdeki toplam gecekondu sayısı 430.000'den fazla ve ülkedeki toplam gecekondu sayısı ise yaklaşık 700.000'dir. Beş yıllık plan döneminde bunlardan 70.000'inin ıslahı ya da yenilenmesi öngörülmüştür. Bu ıslaha paralel olarak gecekonduların temel altyapı hizmetlerinden (yol, su, elektrik, kanalizasyon vb.) ve temel hizmetlerden (sağlık, eğitim, sosyal hizmetler vb.) faydalanma seviyesinin de iyileştirilmesi hedeflenmiştir (DPT, 1973). Bu dönemde gecekonduların çok katlı binalar olarak inşa edilmesi ve apartmanlaşmaya doğru yönelmesi artarak devam etmiştir. Önceki plan döneminde ticarileşmeye başlayan gecekondular arasında kiraya verilme uygulaması daha da yaygınlaşmıştır. Sonuç olarak

ekonomik bakımdan sanayiye ucuz iş gücü sağlayan bir kaynak ve iç pazarın tüketicileri olarak görülen ve siyasetçiler tarafından ise politik bir destek mekanizması ve oy deposu olarak görülen gecekondulara hem merkezi yönetim ve hem de yerel yönetimler müsamahalı davranmıştır. Bu plan döneminin bir başka önemli özelliği ise, planlı dönemde ilk defa gecekondu imar affi niteliğinde sayılabilecek bir düzenlemenin yapılmış olmasıdır. 1977 genel ve yerel seçimlerinin öncesinde, 775 Sayılı Gecekondu Kanunu'nun 21. maddesine atıf yapılarak 01/03/1976 gününden önce yapıldıkları tespit edilen yapılar hakkında yıkım kararının uygulanmayacağı hükme bağlanmıştır. Bu düzenleme birinci kalkınma planında ifade edilen ıslah, önleme ve tasfiye şeklindeki üçlü çözüm modeli çerçevesinde istisnai bir yaklaşım olsa da pratikte dolaylı bir af niteliğindedir. Bu gelişmeler aslında ulusal kalkınma modelinin işgücü ve pazara yönelik acil ihtiyaçları karşısında kentleşmeye dair planlamacı yaklaşımın feda edildiğinin göstergesidir ve 1980'li yılların yeni-liberal ortamında rutin hale gelecek ve sıradanlaşacak olan imar aflarının önünü açan çekingen bir ilk hamle niteliğindedir.

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)

Bu plan dönemi Türkiye'nin ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel olarak tam bir krize sürüklendiği yılları kapsamaktadır. 1979 yılında gerçekleşen ikinci petrol krizi şokuyla birlikte Türkiye'nin içinde bulunduğu dış borç ve döviz krizi daha da derinleşmiştir. Sonuçta 1980 yılında önce 24 Ocak kararlarının alınması sonrasında da 12 Eylül askeri darbesinin gerçekleşmesiyle, öngörülen gelişmeler bu planda çizilen hedeflerin çok uzağına, farklı bir istikamete doğru evrilmiştir. Bu plana bakıldığında son derece kamucu ve korumacı bir söylemin hâkim olduğu görülmektedir. Özellikle büyükşehirlerde nazım imar planlarına uyulması, arsa piyasasının spekülasyon kazanç aracı olmaktan çıkarılıp arsa kullanımında kamu denetiminin artırılması, sanayinin mekansallaşmasında ve yerleşmede doğal ve tarihi çevrenin korunması ve kent topraklarının kullanılmasında özel mülkiyete dayalı kötüye kullanımın değil toplum yararının gözetilmesi gibi tedbirlerin hepsi daha kamucu ve korumacı bir yaklaşımı yansıtmaktadır. Önceki plan dönemlerinde konutta arz-talep dengesizliği nedeniyle gecekondulaşmayla telafi edilmeye çalışılan açık, özellikle büyük şehirlerin etrafında geniş bir gecekondu kuşağının oluşmasına yol açmıştır. Bu planda söz konusu bölgelerde kentsel ve sosyal alt yapının ve yapı stoğunun standartlarının iyileştirilmesi, gecekondu iyileştirme bölgelerinde yer alan kamuya ait arsalarda konutu olan vatandaşlara uzun süreli kullanım hakkı verilmesi ve gecekondu önleme bölgelerinde konut üretiminin teşvikine devam edilmesi gibi tedbirler öngörülmüştür (DPT, 1979: 477).

Sonuç itibarıyla ilk dört planın süresini kapsayan ithal ikameci sanayileşme ve buna bağlı ekonomik kalkınma modelinin benimsendiği 1960-1980 döneminde ortaya çıkan bu manzarada, köyden kente yoğun olarak devam eden göç sonucunda kaçak ve enformel bir konut sektörü yükselişe geçmiş ve bu sektörün büyümesi sonraki yıllarda büyük afetler neticesinde ciddi kayıp ve risklere yol açacak son derece niteliksiz bir yapı stoğunun oluşmasına sebep olmuştur. Yeni göç edenler açısından konut ve istihdam sorununun kayıt dışı sektörün büyümesiyle çözüme ulaştırılması, hükümetler ve sanayiciler açısından da kentsel ve sosyal altyapı yeterli düzeyde geliştirilmeden ucuz işgücünün sağlanması kısa vadede bir çözüm olarak görülmüş, ancak uzun vadede bu mevcut kentleşme örüntüleri 1980 sonrası kalkınma süreçlerine olumsuz yansımıştır. Bu dönem kendinden sonra gelen yeni-liberal döneme Buğra'nın (2000) deyiimiyle "ahlaksız bir konut ekonomisi" miras bırakmıştır. Bu "ahlaksız

konut ekonomisi” içerisinde ortak çıkar, toplum yararı gibi olguların hayata geçirilmesi ve kişiler üstü bir yeniden dağıtım mekanizması kurulması pek mümkün olamamıştır zira kentleşme tarihimiz boyunca siyasetçilerin seçim hesaplarıyla kentlerdeki arazi rantını kontrol etme kaygısının iç içe geçtiği ve siyasetçiyle vatandaş arasında olumsuz bir karşılıklılık ilişkisinin yerleştiği bir durum söz konusu olmuştur. İthal ikameci planlı kalkınma döneminde gecekonducularla siyaset ve bürokrasi arasındaki kişiselleşmiş bu karşılıklılık ilişkisi, hem yeniden dağıtım mekanizmalarına dayanması beklenen devlet müdahalesini ve hem de piyasa kurallarına göre işlemesi beklenen formel konut sektörünü belirleyici bir etki oluşturmuştur (Buğra, 2000: 119).

Yeni-Liberalizme Geçiş Döneminde Kentleşme Politikaları

1980 sonrası dönemde Türkiye’de kentleşmeyi belirleyen temel eğilimler kalkınma modelindeki değişimin bir uzantısı olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönem büyük ölçüde ekonomik temellere dayanan küreselleşme adı verilen dönüşümlerin Türkiye’ye yansıdığı dönemdir. Küreselleşme süreci, küresel piyasaların yaygınlaşması ve gücü karşısında ulus-devletin gerilemesini ve büyük ölçüde çok uluslu şirketlerin hakimiyetindeki uluslararası piyasalarla bütünleşmesini beraberinde getirmiştir. Kent ölçeğinde düşünüldüğünde ise bu süreç kalkınmanın mekâna yansımaları bağlamında ulusal devleti daha fazla etkisizleştirirken “girişimci kent” adı altında kentsel ve bölgesel kurguları daha önemli birer aktör haline getirmiştir (Jessop, 2005: 382-383). Öte yandan küresel aktörler olarak Dünya Ticaret Örgütü, Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu gibi ulus-ötesi karar verici kurumların gözetiminde uluslararası sermayenin çıkarlarını ulusal çıkarların üzerine taşıyan dönüşümler kalkınma fikri açısından yeni bir çerçeve yaratmış ve neo-liberal küreselleşme süreci ulusal kalkınmacılığın yerine yeni-liberal kalkınma modelinin geçmesine yol açmıştır (Şenses, 2016: 276).

Yeni-liberal kalkınma modeli devletin olabildiğince gece bekçisi konumuna kadar küçültüldüğü, devlet müdahalesinin ortadan kaldırıldığı ideal bir durum öngörmektedir. Bu amaçla özelleştirmeyi temel bir politika ilkesi olarak benimsemiştir. Ancak Türkiye’de özelleştirme süreçleri bürokratik direnç, işçi sınıfının tepkisi ve yasal altyapı sebebiyle 1980’lerden 2000’lerin sonuna kadar süren uzun bir sürece yayılmıştır. Diğer yandan yine sermaye hareketlerinin ve ithalatın serbestleştirildiği, döviz kurunda sabit kurdan dalgalı kura geçildiği, tarımda her türlü sübvansiyonun minimize edildiği bir politikaya geçiş öngörülmüştür. Bütün bu yönleriyle tam bir liberalizasyon sürecinin hayata geçirilmesi planlanmıştır. 24 Ocak kararlarına yansıyan bu dönüşümlerin bir kısmı küreselleşmenin etkisiyle çok daha hızlı bir şekilde gerçekleşirken bir kısmı ise iç dengelerin etkisiyle gecikmekle birlikte gerçekleşmiştir. İthal ikameci kalkınma anlayışından ihracat odaklı büyüme anlayışına doğru geçişi beraberinde getiren yeni-liberal politikalar, ithal ikameci dönemde emeğin kentleşmesi sürecinden, 1980’lerden sonra sermayenin kentleşmesi sürecine geçildiğinin de göstergesidir.

Sermayenin kentleşmesi bütün dünyada olduğu gibi Türkiye’de de kentsel mücadelelerin yapısını değiştirmiştir. Harvey’e göre sermayenin kentleşmesi “sermayedar sınıfın yalnızca devlet aygıtları (özellikle devlet gücünün mekânsal yapılar içinde toplumsal ve altyapıya ilişkin koşulları yöneten cephesi) üzerinde değil, topyekûn nüfus (yaşam tarzının yanı sıra emek gücü, kültürel ve siyasi değerlerin yanı sıra dünya görüşleri) üzerinde hakimiyet kurması anlamına

gelir” (Harvey, 2013). Bu dönemde artık sermaye birikimi üzerinde ulus devletlerin kontrolünün giderek azaldığı ve bunun yerine küresel aktörlerin ve karar alıcıların yatırım kararlarında etkili olduğu, devletin hem yerli hem de yabancı sermayeye uygun koşullar sağlamakla yükümlü hissetmek zorunda olduğu görülmektedir (Keyder, 1996: 167-168; Şengül 2009:141). Türkiye’de de bu süreçte büyük sermaye kesimine uygun koşulların oluşturulduğu bir çerçevede bu büyük sermayenin büyükşehirlere yöneldiği, İstanbul başta olmak üzere bazı büyükşehirlerin küresel kent niteliği kazanmaya başladığı ya da küresel kentler ağı içinde yer almaya başladığı, tarımsal ekonomiden sanayi ekonomisine oradan da hizmetler sektörüne (sermaye-yoğun ve emek-yoğun hizmet sektörlerine) doğru yönelişin işaretlerinin görüldüğü bir dönem yaşanmıştır. Bunlara ek olarak küresel piyasalardaki rekabetçilik karşısında tarım kesiminin rekabet gücünün zayıflamasının etkisiyle, ve Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerine özgü olarak terörün etkisiyle, köylerin boşalması ve zorunlu bir göçün ortaya çıkması önemli gelişmelerdir. Böylelikle Türkiye’de kır ve kent nüfusunun eşitlendiği 1980’lerin ortalarından 2000’li yıllara kadar kır nüfusunun %20’lere kadar düştüğü görülmektedir. Bu durum büyük ve hızlı göç dalgalarının 1980 sonrasında katlanarak arttığını göstermektedir. Diğer yandan Türkiye’de yerli ve yabancı büyük sermayenin kentleşmede öne çıktığı iki alan ise kıyı rantının yükselişiyle beraber turizm sektörü ve kent içi rantın yükselişiyle beraber de kentsel çöküntü alanlarının yeniden inşa edildiği kentsel dönüşüm projeleridir. 1980’lerden itibaren başta yabancı sermaye olmak üzere birçok farklı şirketin büyük turizm projeleriyle kıyıları dönüştürdüğü görülmektedir. Kentsel dönüşüm projeleriyle daha çok 2000’li yıllardan sonra büyük ölçekli olarak ön plana çıkmıştır. Ayrıca 1980 sonrasında yükseköğretimde yaşanan nicel büyüme ve üniversiteleşmenin bir sonucu olarak da kentleşme süreci çeşitlenmiştir. Türkiye’nin yeni kalkınma modeli olarak benimsediği ihracat odaklı büyüme stratejisi neticesinde dünya piyasalarıyla bütünleşmesi artmıştır. Bu bütünleşme çift yönlü ve karşılıklıdır; hem dünyadaki farklı sektörlerdeki farklı sermaye gruplarının Türkiye’ye yöneldiği, hem de Türkiye’deki sermayenin küresel pazara açıldığı bir süreç yaşanmıştır. Sonuç olarak yeni liberal kalkınma modelindeki bu gelişmelerin kentleşme pratiğine yansımalarına bakıldığında özelleştirme mantığının kentsel altyapı hizmetlerine (su, elektrik, doğalgaz vb.) ve diğer temel hizmetlere (eğitim, sağlık, vb.) de yansıdığı ve bu hizmetlerde özelleşmenin yaygınlaştığı ve devlet tarafından teşvik edildiği görülmektedir. Diğer yandan çalışanlar açısından ücret dışında sunulan çeşitli sosyal donatı olanaklarının ve yardımların ortadan kaldırılması da 1980 öncesine özgü sosyal devlet uygulamalarının değişim geçirdiğinin göstergesidir. Bu süreçte kentsel mekânsal planlamada yerel ve merkezi kurumların gücünden ziyade sermayenin talepleri belirleyici olmuştur (Şengül, 2009:138-139).

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)

Bu plan döneminde kentleşmeye bakış, birbiri ardınca gelen iki yasal düzenlemenin etkisiyle şekillenmiştir. 21.03.1983 tarih ve 2805 sayılı “İmar ve Gecekondu Mevzuatına Aykırı Olarak Yapılan Yapılara Uygulanacak İşlemler ve 6785 Sayılı İmar Kanunu’nun Bir Maddesinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun” ve 24.03.1984 tarih ve 2981 sayılı “İmar ve Gecekondu Mevzuatına Aykırı Yapılara Uygulanacak Bazı İşlemler ve 6785 sayılı İmar Kanunu’nun Bir Maddesinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun” açık birer imar affi niteliğinde olan iki yasal düzenlemedir. Bu kanunlarda ve bunların ardından 1986, 1987 ve 1988 yıllarında artarda çıkarılan yasalarda gecekonduları bir şekilde yasallaştıran ve affin kapsamını sürekli

genişleten, gecekonduların ve kent arazilerinin ticarileşmesini ve bir rant alanına dönüşmesini pekiştiren ve bu konulardaki yetkiyi daha çok belediyelere devreden düzenlemeler yer alıyordu. Diğer yandan bu planda yeni-liberal kalkınma modelinin mantığına uygun olarak şehirleri belirli alanlarda uzmanlaştırarak dünya sermayesine daha nitelikli ve cazip bir ürün olarak pazarlama vizyonunun bir yansımasını da görmekteyiz: “Şehirlerin mevcut potansiyeline göre turizm, sanayi, eğitim gibi belli fonksiyonlarına ağırlık verilecek, böylece şehirler arasında bir ihtisaslaşma sağlanacaktır” (DPT, 1985:165; Keleş, 1993:57-58). Şehirlerin ihtisaslaştırılması kavramı ilk defa bu planda kullanılmış ve bu yaklaşım 6. ve 7. planlarda da tekrar edilmiştir. Aslında 1980 sonrasında her ne kadar gelişmiş merkez ekonomilerdeki kadar olmasa da, Türkiye’de de sermaye ve nitelikli iş gücü kaynakları elverdiği ölçüde turizm, sanayi ve eğitim bağlamında şehir odaklı ihtisaslaşmaların oluşturulmaya çalışıldığı söylenebilir. Sonuç olarak bu planda, çıkarılan imar affi kanunları gereği gecekonduların, muhafaza edilecek, iyileştirilerek muhafaza edilecek ve yıkılacak şeklinde tasnif edildiği görülmektedir. Burada tasnif, tespit ve değerlendirme gibi işlemlerin belediye ve valiliklerce yapılacağı ifade edilmektedir. Bu yasalar, ıslah imar planlarının yapıldığı yöredeki veya yıkılacak gecekondulara çözüm bulmanın yanı sıra yasalara uyulmadan oluşturulmuş hisseli şahıs arazilerinin de yasaya uygun hale getirilmesini hedeflemiştir. Bu planda 1983, 1984, 1986, 1987 ve 1988 yıllarında artarda yürürlüğe giren ve imar affi içeren yasalar gereğince artan yararlanan gecekondulara hizmetlerin götürülmesine öncelik verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu kararlarla birlikte gecekonduların yapılmasının engellenmesinden çok bu yapıların yasallaştırılması ve teşvik edilmesi yönünde bir adım atılmıştır. Ayrıca yine bu dönemde 1984 yılında kabul edilen Toplu Konut İdaresi Yasası bu dönemden sonra devletin özellikle dar gelirli sınıflara yönelik sosyal konut politikalarında etkili olma gayretinin bir göstergesidir.

Sonuç itibarıyla Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989) artık Türkiye’nin yeni bir ekonomik ve politik modele geçtiği bir dönemin yansıması olarak yürürlüğe girmiştir. 1980’lerle birlikte, her ne kadar kalkınma planları yapılmaya devam edilse de, fiilen planlı kalkınma döneminin sona erdiği ve ithal ikameci ekonomik model yerine ihracata dayalı neo-liberal ekonomik modelin hâkim olduğu bir süreç başlamıştır. Bu dönemde kentlerde dünyaya açılma ve serbest piyasa ekonomisiyle bütünleşmenin gereği olan bütün yapılanma ve kurumsallaşmaların inşa edilmeye başlandığı, kentsel altyapı, ulaşım ve iletişim altyapısının kurulması gibi zorunlulukların daha yoğun hissedildiği bir süreç yaşanmıştır. Kentleşme süreçlerinin de büyük ölçüde bu dünyayla bütünleşme ve liberalizasyon eğilimlerine göre şekillendiği söylenilebilir (Tekeli, 1998:129).

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)

Bu planda şehirleşmeyle ilgili, önceki planlardan farklı olarak “kıyılarda yapı yoğunlaşmasını önleyecek tedbirler alınması” vurgusu önemlidir zira 1980’li yıllarda kıyı rantının yükselişi ve buna bağlı olarak turizm yatırımlarındaki artışla beraber, kıyılardaki yapı yoğunlaşması günümüze kadar devam eden bir sorun alanına dönüşmüştür. Yine bu planda kullanılan bir başka yeni kavram ise “şehir işletmeciliği” modelidir ve mevcut kurumların bu işletmecilik modeline göre dönüştürüleceği ifade edilmektedir. Bu yaklaşım şehirlerin birer özel işletme gibi yönetilmesi ve mevcut kurumların da buna uygun biçimde yeniden yapılandırılmasını öngören son derece liberal bir yaklaşımdır.

Ayrıca bu planda belediyeler gecekondulaşmanın önlenmesi amacıyla “Kendi Evini Yapana Yardım” programı çerçevesinde nüve konut projeleri hazırlamakla görevlendirilmişlerdir. Bu kapsamda belediyelerin belirli alanları konut arsası olarak tahsis edip buralara altyapı götürmesi öngörülmüştür. Öte yandan planda konut üretimini hızlandıracak finansman seçeneklerinin çeşitlendirilmesine dair birçok tedbir öngörülmüştür. Kamu imkanlarının arsa üretiminde ve konut yapımında kullanılmasında alt gelir gruplarına öncelik verileceği, konut büyüklüklerinin de giderek küçülen hane yapısına uygun olarak düzenleneceği belirtilmektedir. Toplu Konut fonunun bu amaçlar için kullanılması ve fon kredilerinin toplam konut maliyetindeki payının yükseltilmesi yönünde çalışmalar yapılacağı belirtilmiştir. Buğra’ya göre bu durum devletin önceki dönemde gelişen “ahlaksız konut ekonomisi”nin yapısını değiştirme ve konut sorununa formel bir çözüm bulma çabasının sonucudur. Ayrıca arsa ve konut sorununun giderek daha fazla ticarileşmesi, yani gecekonduyu inşa edenlerle gecekondusu sahiplerinin ve gecekondusu sahipleriyle onu kullananların artık farklı kişiler olmaya başlaması, gecekondunun satılan ve kiralanılan bir metaya dönüştüğünün göstergesidir (Buğra, 2000:20). Hükümetler bu ticarileşme karşısında politik araçları geliştirmek amacıyla toplu konut fonunu kullanmayı düşünmüşlerdir. Zira bu durum çok büyük bir enformel piyasa ilişkileri ağı ortaya çıkarmıştır. Artık gecekondusu köyden kente göçen kişilerin başını sokabileceği bir konut inşa etme çabasının ötesinde mevcut araziye el koymanın bir yolu olarak görülmeye başlanmıştır zira büyükşehirlerde kent rantının hızlı yükselişi bu durumu beraberinde getirmiştir. Böylece eski gecekonduların kullanım değeri üzerine kurulu yapısı yerini yeni, ticarileşmiş/metalaşmış kiralanılan ve/veya satılan, değişim değerinin esas alındığı bir yapıya bırakmıştır. Bu durum büyük şehirlerde arazi mafyasının ortaya çıkışını da beraberinde getirmiştir.

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)

Yedinci kalkınma planında kentte arazi rantlarının yükselmesi ve bu rantların plansız ve yasal olmayan yollarla paylaşılması sonucunda özellikle büyük şehirlerde ulaşım ve altyapı sorunlarının ağırlaştığı ve konutların yarısından fazlasının ruhsatsız gecekondulardan oluştuğu ifade edilmektedir. Bu sorunla ilgili olarak düşünülen tedbir şöyle ifade edilmiştir: “Kentlerde arsa temini, altyapının geliştirilmesi, konut ve altyapı konuları bir bütün olarak ele alınacaktır. Yeni gecekondulaşmalara imkân vermemek için yaratılan rantların kamuya aktarılması sağlanacaktır” (DPT, 1996:180). Bu amaçla gecekonduyla ilgili mevzuatın güncel gelişmelere uyumlu hale getirileceği ve kentlerin yarısından fazlasını oluşturan gecekonduların yasal konut haline getirileceği ifade edilmiştir. Bu durum tıpkı önceki plan dönemlerinde olduğu gibi kaçak yapılaşma ya da imara aykırı yapılaşma olarak da tanımlanan gecekonduların önlenmesinden ziyade daha fazla artmasına yol açmıştır.

Dikkat çekici olan “Plan döneminin sonunda en az bir kentin yüksek katma değerli faaliyetlerin yoğunlaştığı uluslararası bir merkez haline getirilmesi sağlanacaktır” ifadesi, yeni-liberalizme geçiş aşamasını kapsayan 5., 6. ve 7. plan dönemlerinde kentlerin ihtisaslaşmasıyla ilgili hedefin bir ileri versiyonudur ve yeni-liberal dönemde, Türkiye’de en azından birkaç büyük şehrin belli sektörlerde, ürünlerde ya da yeteneklerde dünya piyasasıyla rekabet edebilecek düzeye getirilmesi hedefinin yansımasıdır. Yine bu planda küreselleşme, Avrupa Birliği’ne uyum ve buna benzer konulardaki dinamiklerle ilgili analizlerin ilk defa öne çıkması, ilk defa metropollerle ilgili düzenlemelerin müstakil bir başlık altında sunulması, İstanbul başta

olmak üzere İzmir ve Ankara gibi büyükşehir merkezleriyle ilgili politika önerileri (kent içi ulaşım, lojistik, çevre kirliliği vb.) getirilmesi ve “Metropoller, ülkenin en önemli merkezleri olarak finans, turizm, kültür ve sanat şehri kimlikleri ön plana çıkarılarak, ulusal ve uluslararası düzeyde çağdaş birer kent haline getirilecektir” (DPT, 1996: 185) ifadesi, yirmi birinci yüzyıla girerken yeni-liberal politikalarla birlikte küreselleşmenin gerekliliklerine uygun, küresel ekonominin düğüm noktaları olan küresel kentler oluşturma vizyonunun bir işaretidir (Sassen, 1996: 208; Keyder, 2013: 28-29). Yine bu planda ifade edilen şu hedef 1980’lerden bu yana süren ve 2000’li yıllarda yaygınlaşarak devam eden küreselleşmenin etkisini göstermesi bakımından önemlidir: “Metropollerde merkezdeki yoğunlaşmayı önlemek amacıyla uydu kentler oluşturulacak, özellikle İstanbul kentsel fonksiyonları itibariyle çok merkezli bir yapıya kavuşturulacaktır” (DPT, 1996: 186). Bu ifade Türkiye’nin büyük kentlerinde 1980’lerde başlayan ve 2000’li ve 2010’lu yıllardaki sermaye ve insan göçleriyle birlikte gittikçe uluslararasılaşarak ve küreselleşerek yaygınlaşan uydu-kentleşme (suburbanization) eğilimlerini yansıtmaktadır. Nitekim bu plan döneminden hemen sonra 2000’li yıllarla birlikte artık sekizinci ve dokuzuncu plan dönemlerinde ve sonrasında globalleşme/küreselleşme ve küresel rekabetçilik söyleminin kentleşme ve kentsel gelişme bağlamında da plan metinlerinde tamamen hâkim olduğu ve politikalarda da açıkça görüldüğü bir döneme girilmiştir.

İki binli Yıllarda Kentleşme Politikaları

Her ne kadar 1980’lerden itibaren dünyada globalleşme/küreselleşme kavramı sıkça kullanılmaya başlansa da Türkiye’de resmi söyleme dahil olması daha geç olmuştur ve yukarıda da ifade edildiği gibi kalkınma planları arasında ilk kez yedinci beş yıllık kalkınma planında bu konular tartışılmıştır. Türkiye’de kamusal söylemlerde ve siyasette de kavramın kullanılmaya başlaması 1990’lı yılların sonuna doğru gerçekleşmiştir. Aslında iki binli yıllarda ortaya çıkan gelişmeleri ve bu yeni dönemi, yeni-liberal dönemin ileri düzeydeki bir devamı olarak kabul edebiliriz. Nitekim birçok iktisatçı 1980’lerden sonra ortaya çıkan iktisadi yapıyı yeni-liberalizm olarak adlandırırken 2000’li yılları ise Türkiye açısından “olgun yeni liberalizm” olarak adlandırmıştır (Bahçe ve Eres, 2017: 58). 1990’lar boyunca etkili olan yüksek enflasyon, 1994 ekonomik krizi ve ardından 2000 yılında yaşanan devalüasyon ve 2001 ekonomik krizi siyasal krizi de beraberinde getirmiş ve 2002 yılındaki seçimlerde, eski siyasi oluşumların birçoğunun fiilen ortadan kalkmasına neden olan, Türkiye tarihinde eşi pek görülmemiş bir tasfiye yaşanmıştır. 2002 sonrasında yeni iktidar ve muhalefet bloklarının olduğu bir siyasi durum ortaya çıkmıştır. Bu durum aynı zamanda Türkiye açısından yeni-liberalizm şartlarının olgunlaşmasını beraberinde getirmiştir. Uluslararası sermaye, bürokrasi ve burjuva sınıfının üzerinde mutabakata vardığı birçok yapısal reform, küreselleşme ve AB’ye uyum sürecinin de etkisiyle hayata geçirilmiştir. Özelleştirme programının kapsamının genişletilmesi ve hızlandırılması, sosyal güvelik ve sağlık alanındaki dönüşümler, iş kanunundaki değişiklikler, tarımsal alanda ithalat artışı gibi birçok gelişme bu dönemde yaşanmıştır. Bu dönemde dış kaynak imkanlarının yüksek olması, ulaşım, iletişim, sağlık, inşaat gibi alanlarda büyük ölçekli yeni yatırım projelerinin yapılmasını da kolaylaştırmıştır. Yine bu dönemde kentleşme bakımından en çok, 1999’da yaşanan Marmara Depremi ve 2023 yılında yaşanan Kahramanmaraş ve Hatay merkezli depremlerin de etkisiyle, afet yönetimi, kentsel dönüşüm ve bu yolla konut stoğunun yenilenmesi, şehir içi ve şehirler arası demir, kara ve hava yolu

yatırımları, bölgesel kalkınma ve bütün bu başlıklarda AB standartlarına uyum gibi konular öne çıkmaktadır.

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005)

Sekizinci plan dönemi, Marmara depreminin ardından 10 Nisan 2000 tarihinde yürürlüğe giren 595 sayılı Yapı Denetimi Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin uygulandığı bir dönem olmuştur ve planda da buna vurgu yapılmaktadır. Plan mevcut konut stoğuyla ilgili olarak plansız, çarpık, yanlış, kaçak, ruhsatsız ve sağlıksız yapılaşma gibi isimler kullanarak kaçak yapılaşmayı engelleyici önlemlerin alınacağını ifade etmiştir: Planda “3194 sayılı İmar Kanunu, gecekondulaşmayı caydırıcı ve önleyici tedbirleri etkin olarak içerecek şekilde yeniden düzenlenecektir” (DPT, 2001:173) denilmektedir. İmar planlarında doğal dere yatakları gibi yerlerde yapılaşmaya müsaade edilmeyeceği, doğal afetler dikkate alınarak planlama yapılacağı, imar aflarının gecekondulaşmayı arttırdığı ve plansız yapılaşmanın önlenmesi amacıyla kentsel plana uygun arsa üretileceği belirtilmiştir. Ayrıca imar planı ve uygulamalarının AB standartlarıyla uyumlu hale getirileceği vurgusu önemlidir.

Öte yandan planda hızlı kentleşmeden kaynaklanan olumsuz toplumsal sonuçlara karşı kentlilik bilinci ve kent kültürünün geliştirilmesi hedefi konulmuştur. Ayrıca bu planda ilk defa kent yoksulluğu kavramının tartışıldığı görülmektedir. Küreselleşmenin büyük şehirlerde yarattığı kentsel ayrışma ve yarımaların bir sonucu olan kent yoksulluğu olgusunun planda yer alması dikkate değerdir. Ayrıca “uluslararası düzeyde yeterli altyapıya sahip ticari ve mali merkezler oluşturulacaktır” ve “ileri teknoloji organize sanayi bölgeleri ve teknokentler oluşturulacaktır” gibi hedefler sonraki planlarda daha da ayrıntılandırılan İstanbul finans merkezinin kurulması, rekabetçi ve yüksek nitelikli üretim ve bunların şehirlere etkisi gibi hedeflerin ön işaretleri niteliğindedir.

Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)

Dokuzuncu planda, planlı kalkınma döneminin başından beri kalkınma planlarında ayrı bir başlık olarak el alınan, hatta daha öncesinde erken Cumhuriyet dönemindeki sanayi planlarında vurgulanan bölgeler arası gelişmişlik farkları ve bölgesel gelişmenin sağlanması sorununa dair önemli bir değerlendirme yapılmış ve konulan hedefler yine bu plan döneminde gerçekleştirilerek hayata geçirilmiştir. Bu hedeflerden en önemlisi, AB'ye uyum sürecinin de etkisiyle, DPT bünyesindeki Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü koordinasyonunda tasarlanan bölgesel kalkınma ajanslarının kuruluşudur. Ajanslar, yerel ve merkezi kuruluşlar arasında bölgesel gelişme ve yerel kalkınmayla ilgili eşgüdüm sağlanmasında etkili olması beklenen ve artık kalkınma planlarını bölgesel düzeyde yapan kurumlar olup çeşitli teknik ve mali desteklerle bu işlevi yerine getirmek üzere 26 bölgede kurulmuştur. 9. Kalkınma planında, İstanbul'un uluslararası finans merkezi olması hedefi tek bir cümleyle konulmuş ancak bu proje sonraki planlarda açıklanmak üzere ayrıntılandırılmamıştır. Yine bu planda sonraki planlarda müstakil ve çok daha geniş bir başlık olarak yer alacak olan sürdürülebilir çevre sorunlarına yer verildiği ve buradaki hedeflerin AB'ye uyum kriterlerine göre tanımlandığı görülmektedir. Bu planda henüz kentsel dönüşüm kavramının yer almadığını fakat gecekondular ve kaçak yapılaşmadan da bahsedilmediğini görüyoruz. Düzensiz yapılaşmalar ve bunun sonucunda ortaya çıkan çarpık kentleşme, yoğun iç göç ve beraberinde ortaya çıkan sosyo-kültürel uyum sorunlarının bir parçası olarak görülmüş

ve bu sorunları azaltıcı önlemler alınacağı belirtilmiştir. Ayrıca düzensiz ve hızlı kentleşmenin sebep olduğu şehir içi ulaşım ve altyapı sorunlarına da değinilmiştir.

Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)

Onuncu kalkınma planı, küreselleşme ve AB uyum sürecinin de etkisiyle olgunlaşmış yeni-liberal dönemdeki kalkınma anlayışı bakımından önemli bir dönüm noktasına işaret etmektedir. Bu planda akıllı kent ve kentsel dönüşüm gibi kavramlar ilk kez kullanılmış, önceki plan döneminde gerçekleşen İstanbul uluslararası finans merkezi projesi ayrıntılı olarak değerlendirilmiş ve bu konuda yeni hedefler belirtilmiştir. Bu planda kentleşme sorunları artık yaşanabilir mekanlar ve sürdürülebilirlik gibi kavramlarla ilişkili olarak ele alınmaya başlanmış ve bundan sonra gelen 11. ve 12. planda da bu yaklaşım devam ettirilmiştir. Planda “yaşanabilir mekanlar, sürdürülebilir çevre” başlığı altında kentsel dönüşüm ve konut stoğunun yenilenmesi meselesi ele alınmıştır. “Kaçak yapılaşma ve gecekondulaşma hâlihazırda önemini yitirmekle birlikte, şehirlerde ekonomik ve sosyal ihtiyaçların karşılanması ve doğal afet kaynaklı risklerin azaltılması yönünde mevcut şehir dokusunun yenilenmesi daha fazla ağırlık kazanmaktadır” (Kalkınma Bakanlığı, 2013:25) ifadesiyle kentsel dönüşüm projelerinde kentsel yenilenmenin birincil hedef olduğu ifade edilmiştir. Ancak uygulamalara bakıldığında kent rantındaki büyük artışın sonucu olarak özellikle zamanla kentteki konumu daha merkezi hale gelen birçok çöküntü alanı niteliğindeki bölgede büyük sermayenin dahil olduğu projelerin ağırlıkta olduğu görülmektedir. Kentsel dönüşüm projeleri şehirde yaşayanların konutlarını uygun koşullarla yenilenmenin ötesinde büyük bir sermaye akışının yaşandığı uluslararası nitelikli yatırımlara dönüşmüştür. Öte yandan kentsel dönüşüm sadece bir konut ve çarpık kentleşme sorunu olarak değil turizm sektörü açısından şehirlerin tarihi ve kültürel kimliğinin pazarlanmasına ve inşaat sektörü açısından büyük bir yatırım kaynağına dönüşmüştür. Bütün bu sebeplerle planda da kentsel dönüşümün imalat sanayii, turizm ve kültür gibi alanlarla birlikte değerlendirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Rekabetçiliği ve Sosyal Uyumunu Geliştiren Kentsel Dönüşüm Programı başlığı ve içeriğindeki bileşenler, aslında kentsel dönüşüm politikalarının yeni-liberal kalkınma anlayışına uygun mantığını ortaya koymaktadır. Bu öncelikli dönüşüm programı kapsamında kentsel dönüşümün temel hedeflerine yer verilmiştir. Bu program hedeflerine göre beş ana bileşen belirlenmiştir;

- i.** Şehirlerin Rekabet Gücünün ve Yaşanabilirlik Seviyesinin Artırılması
- ii.** Kentsel Dönüşümde Yerli ve Yenilikçi Üretimin Teşvik Edilmesi
- iii.** Kentsel Dönüşümün Finansmanının Kolaylaştırılması
- iv.** Konut Sahipliğinin Artırılması
- v.** Büyükşehirlerde Sosyal Sorunların Yoğunlaştığı Alanlarda Uyumun Güçlendirilmesi (Kalkınma Bakanlığı, 2013:196-197).

Kentsel dönüşümde ilgili paydaş kurumlar Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Kalkınma Bakanlığı, Toplu Konut İdaresi Başkanlığı (TOKİ) ve Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'dır. Görüldüğü gibi, her ne kadar uyum eksenli sosyal sorunların çözümü ve konut sahipliğinin artırılması hedeflense de kent rantının yarattığı yapısal durumun gereği olarak, kentsel dönüşüm vizyonu büyük ölçüde şehir rekabetçiliği ve finansman ekseninde ele alınmıştır.

On birinci Kalkınma Planı (2019-2023)

On birinci kalkınma planında da yine aynı sorun “Yaşanabilir şehirler, sürdürülebilir çevre” ana başlığı kapsamında ve kentsel dönüşüm başlığı altında ele alınmıştır. Kentsel dönüşüm uygulamalarında TOKİ’nin rolü ve kültürel kimlikle uyumlu bir kentsel dönüşüm yapılması gerektiği vurgulanmıştır. Dönüşüm hedeflerine dayanarak her il için stratejilerin belirlenmesi, tarihi kent merkezlerinin (*old city* konseptinde) korunarak yenilenmesi ve öncelikle yerinde dönüşüm ilkesi benimsenerek kentsel dönüşümün toplumsal açıdan sebep olacağı neticeleri analiz etmek amacıyla sosyal etki analizi yapılması somut hedefler olarak benimsenmiştir. Önceliklendirmede risk analizlerine (afetler, güvenlik, sosyal riskler vb.) dayalı olarak tehlikeli alanların tespiti esas alınmıştır. Ayrıca finansman boyutuna bakıldığında bir yandan kentsel dönüşüme dahil olanlara yönelik teşvik edici bir unsur olarak kira yardımı yapılması hedeflenmiş öte yandan da kentsel dönüşüme kaynak oluşturmak amacıyla bazı hazine arazilerinin satışı düşünülmüştür. Henüz on ikinci kalkınma planında olduğu kadar öncelikli biçimde vurgulanmasa da, kentsel dönüşüm projeleri yapılırken afet ve acil durum planlarına göre hareket edilmesi de bir diğer önlem olarak düşünülmüştür (Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019:162-163). Kentsel dönüşümün yerli ve yenilikçi malzemelerin üretimini teşvik edecek şekilde yapılması da bir diğer önemli ilke olarak benimsenmiştir. Nihai olarak 81 ilin hepsinde tarihî kent merkezi projelerinin tamamlanması ve kentsel dönüşüm strateji belgelerinin hazırlanması hedeflenmiştir.

On ikinci Kalkınma Planı (2024-2028)

Bu planda 6 Şubat 2023 tarihli Kahramanmaraş ve Hatay merkezli depremlerin etkisiyle “Afetlere Dirençli Yaşam Alanları, Sürdürülebilir Çevre” başlığı altında şehirlerde afet yönetimi ve kentsel dönüşüme geniş yer verilmiştir. Afet yönetim planları afet öncesi, afet sırasında ve afet sonrası olarak tasnif edilmiş ve bütüncül bir afet yönetimi yaklaşımının AFAD koordinasyonunda yürütüleceği ifade edilmiştir. Yine bir hedef olarak “Türkiye Afet Yönetimi Strateji Belgesi” hazırlanacağı ifade edilmiş ve il bazında afet risklerini azaltma planlarının denetimlerinin yapılacağı belirtilmiştir. Afetlere ilişkin veri akışı, teknik kapasitenin artırılması, altyapı ve üstyapıların afete dirençliliğinin artırılması gibi birçok tedbir öngörülmüştür. Kentsel dönüşüm başlığında ise bu sürecin kolaylaşmasını sağlayacak finansman modellerinin geliştirilmesi, mekânsal planlama ve kentsel dönüşüm uygulamalarının bütünleşik bir şekilde değerlendirilmesi, kentsel dönüşüm uygulamalarında uzlaşma süreçlerinin geliştirilmesi, Ulusal ölçekte kentsel dönüşüm uygulamalarına ilişkin proje verilerinin ilgili paydaşlar tarafından izlenebilmesini sağlayacak bilgi sistemi altyapısının geliştirilmesi gibi tedbirler öngörülmüştür. Görüldüğü üzere bu planda da önceki iki planda olduğu gibi daha çok kentsel dönüşüm vurgusu yapılmış ve buna ek olarak kentsel dönüşümün sadece düzenli şehirleşme açısından değil olası deprem ve benzeri afetlere karşı önemli bir araç olduğu vurgulanmıştır.

Sonuç olarak daha öncede ifade edildiği üzere, iki binli yıllardaki gelişmeler aslında 1980’lerden 2002 yılına kadar devam eden ancak her anlamda istikrarsızlıkla malul yeni-liberalizmin yerine, Türkiye tarihinde hiç olmadığı kadar uzun süre devam eden ve çok geniş bir toplumsal meşruiyet tabanına yaslanarak hegemonik bloğa dönüşen bir siyasi iktidar tarafından küreselleşme şartlarında yeni-liberal politikaların olgunlaştırılması anlamına gelmektedir. Bu dönemin planlarında da işaretleri görüldüğü üzere bu şartların kentleşme

alanına yansımalarına bakıldığında, uydu kentleşme (suburbanization), soylulaştırma, sanayinin desantralizasyonu hem iş hayatını hem de özel yaşamı steril hale getirme çabasının ürünü olan güvenli siteler ve plazalar gibi gelişmeler karşımıza çıkmaktadır (Ayata, 2002: 30). Bu süreçler sermaye birikiminin yoğunlaştığı büyük kentlerde çok büyük toplumsal ayrışma ve yarılmaların önünü açmıştır. Diğer taraftan bu dönemde gerek çeşitli kamu binalarının inşasında, gerekse farklı sosyal tabakalara yönelik konutların ve afet konutlarının inşasında TOKİ 2002 yılından önceki konumundan çok daha aktif bir rol üstlenmiştir. TOKİ'nin bu dönemde sosyal konut alanındaki çalışmaları önemli olmakla birlikte kamu-özel sektör ortaklığına dayalı birçok projede toplumsal fayda, kültürel mekanların ve toplulukların ortadan kalkması, mekâna müdahale kararlarında yetki ve şehir rantı tartışmaları artarak devam edegelmiştir. Dolayısıyla bu dönemde kentleşme pratiklerinde ortaya çıkan ve salt teknik gibi görünen olgular aslında insanların mekânla ilişkisini ve diğer insanlarla ilişkisini dönüştürmüştür. Bu dönemde, gecekondulaşma sürecine özgü enformel konut piyasasından artık giderek daha fazla küreselleşen ve piyasa ilişkileri içerisinde karmaşıklaşan bir konut piyasasına doğru geçiş yapılmıştır. 1960-1980 arasına var olan popülist ekonomi politik mekanizma hem gecekonduculara hem de orta sınıflara kent rantından pay alabilme imkanı tanırken, ulusal kalkınmacı yaklaşımın tasfiye edildiği 1980 sonrasında ve çok-uluslu büyük burjuvaziyi temsil eden küresel sermayenin giderek kentleşme sürecine ve konut piyasasına daha fazla nüfuz ettiği 2000 sonrasında ise kentsel ayrışmalar artık çok daha derinleşmiştir (Keyder, 2013b: 189-190). Bütün bu şartlar, tıpkı 1980 öncesinde sadece bir konut edinme çabasını temsil eden gecekondu olgusunun 1980 sonrasında çok daha ileri düzeyde metalaşması ve ticarileşmesi gibi, 2000'li yıllarda da kentsel dönüşümün çok farklı biçimler altında kent içinde yerinden edilmelere, mekâna ve toplumsal yaşama yönelik olumsuz müdahalelere kapı araladığı görülmektedir

Sonuç

Cumhuriyet döneminde, bilhassa 1960'lı yıllardan sonra kalkınma fikri etrafında oluşturulan en temel politika belgeleri olan kalkınma planları üzerinden Türkiye'de değişen kalkınma anlayışının kalkınma planlarına nasıl yansıdığını ve kentleşme politikalarını ve pratiklerini nasıl etkilediğini ele almaya çalıştık. Bu bağlamda planlı kalkınma döneminde üç farklı alt-dönemin ortaya çıktığı görülmektedir. Birinci dönem gerçek anlamda planlı kalkınma anlayışının ve ulusal kalkınmacı bir sistemin hâkim olduğu 1960-1980 arası dönemdir. Bu dönemin kentleşme politikalarında ithal ikameci bir sanayileşme politikasının hâkim olduğu ve bu sanayileşme stratejisine ucuz işgücü temini için gecekondu şeklinde tezahür eden enformel konut ekonomisine göz yumulduğu görülmektedir. Bu yüzden kalkınma planlarında gecekondu için öngörülen ıslah, önleme ve tasfiye şeklindeki üçlü çözüm önerisi hiçbir zaman hayata geçirilememiştir. Bu dönemde yapsatçılık ve kooperatifleşme gibi farklı mecralardan ilerleyen apartmanlaşma şehirlerde hâkim olmuştur. Ulusal kalkınmacılığın bir yansıması olarak şehirleşmeden ekonomiyi itici bir güç ve bir gelişme aracı olarak faydalanılması yolu tutulmuştur. Öte yandan gecekondu sakinlerinin sosyal uyumunu güçlendirmek için bazı temel sağlık ve eğitim hizmetleri modelleri tesis edilmiştir. Yine ilk defa bu dönemde gecekondu imar affi sayılabilecek bir yasal düzenleme yapılmış ve bu da 1980 sonrasındaki rutinleştirilmiş gecekondu aflarına temel teşkil etmiştir. Her ne kadar bu dönemin son planı olan dördüncü plan döneminde kötüye kullanımdan ziyade toplum yararının önde

tutulmasını önemseyen daha kamucu ve korumacı bir yaklaşım sergilenmiş olsa da o dönemde Türkiye'nin içine girdiği ekonomik ve siyasi kriz 1980 sonrasında topyekûn bir paradigma değişimini beraberinde getirmiştir. Sonuç olarak bu dönemin politikalarında hâkim olan çarpık kentleşmeye yönelik göz yumma tutumu uzun vadede son derece sağlıksız ve afet direnci düşük bir yapı stoğunun oluşmasına, kayıt dışılığın büyümesine, kişiler üstü yeniden dağıtım mekanizmalarından ziyade siyasetçilerle vatandaş arasında kişiselleşmiş ve popülist bir klientalizme dayalı bir sistemin oluşmasına yol açmıştır.

Böylelikle içerisine girilen ikinci dönem ise ulusal kalkınmacılığın tasfiye edildiği ve bunun yerine yeni-liberalizme geçişin yapısal şartlarının inşa edildiği dönemdir. Bu dönem ithal ikameci sanayileşme modelinden ihracat odaklı büyüme anlayışına doğru evrilen bir liberalizasyon dönemi olarak öne çıkmıştır. Bu süreçte bir önceki dönemde gerçekleşen emeğin kentleşmesinden sermayenin kentleşmesine doğru geçilmiştir. Artık kentleşmeye dair kararların da ulusal kalkınmacı bir vizyonla değil daha çok küresel sermayenin gerekliliklerine göre şekillendiği bir anlayış ortaya çıkmıştır. Bunun sonucu olarak kentler ve özellikle de büyük kentler sermaye-yoğun bir dönüşüm sürecine girmiştir. Bu dönemin ekonomik koşullarının neticesinde Türkiye'de tarımsal alanda rekabet edemeyen geniş nüfus kitlelerinin çözülmesi ve köylerin boşalması, kıyı rantının ve turizm sektörünün yükselişi ve kent içi rantın yükselişi söz konusu sürecin ana dönüşümleridir. Kalkınma planlarında da söz konusu dönüşümlerin izleri birebir görülmektedir. Nitekim 1980'li yılların ikinci yarısında birbiri ardınca çıkarılan yasalar sürekli imar affının kapsamını genişleten düzenlemeler niteliğindedir. Bu dönemde kentlerin sermaye-yoğun dönüşüm sürecinin kalkınma planlarındaki yansımaları, turizm, sanayi ve eğitim bağlamında şehir odaklı ihtisaslaşmaların oluşturulması hedefi, şehir işletmeciliği yaklaşımı, değeri yükselen kıyı rantına dair önlemlerin planlanması, şehirleri dünya ekonomisiyle bütünleştirme çabaları, kentlerin yüksek katma değerli faaliyetlerin yoğunlaştığı uluslararası merkezler haline getirilmesi hedefi, metropollere dair özel hedefler tanımlanması ve metropollerin merkezindeki yoğunlaşmayı önlemek amacıyla uydu kentler tasarlanmasının hedeflenmesi gibi başlıklardır.

Türkiye'de kentleşme ve kalkınma ilişkisinin son dönemi ise yeni-liberalizmin olgunlaşma aşamasını yaşadığı ve küreselleşmenin etkilerinin daha derinden hissedildiği iki binli yıllardır. Bu dönemin planlarında en çok öne çıkan temel olgular yapı denetim sisteminin kurulması, kentsel dönüşüm ve konut stoğunun yenilenmesi, afet yönetimi, uluslararası düzeyde yeterli altyapıya sahip ticari ve mali merkezler oluşturulması, bölgesel kalkınma ve yapısal uyum, küreselleşme ve AB sürecine uyum başlıklardır. Görüldüğü üzere ulusal kalkınmacı dönemin sorunlu mirası olarak öne çıkan afetlere dirençsiz yapı stoğu iki binli yıllarda kentsel dönüşüm ve afet yönetimi bağlamında en çok tartışılan mesele olarak yine önümüzde durmaktadır. Bununla birlikte kentsel dönüşüm sadece afet yönetimi bakımından değil sosyal uyumu ve rekabetçiliği geliştirme ve sürdürülebilir çevre bakımından da ele alınmıştır. Diğer yandan hem AB sürecinin bir gereği olarak hem de 1960'lı yıllardaki ilk plan döneminden bu yana Türkiye'nin en temel yapısal sorunlarından biri olan bölgeler arası gelişmişlik farkları sorununun bir yansıması olarak, bölgesel gelişme ve yapısal uyum amacıyla kalkınma ajanslarının kurulması ve bu gelişmeyle birlikte bölgesel kalkınma planlarının yapılmaya başlanması da bu dönemin bir diğer önemli başlığıdır. Ayrıca bu dönemin planlarında da işaretleri görüldüğü üzere uydu kentleşme (suburbanization), soylulaştırma,

sanayinin desantralizasyonu, gündelik hayatın mekanlarını dönüştüren güvenli siteler ve plazalar gibi gelişmelerin derin kent yoksulluğuyla iç içe geçtiği bir kentsel ayrışma gerçeği karşımıza çıkmaktadır.

Kaynakça

- 1961 Anayasası (1961). <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1961-anayasasi/>
- 775 Sayılı Gecekondu Kanunu (1966). <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.775.pdf>
- 775 Sayılı Gecekondu Kanunu'nda Bazı Değişiklikler Yapılması Hakkında Kanun. (1976). https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc059/kanuntbmmc059/kanuntbmmc05901990.pdf
- Aslan, Ş. (2004). 1 Mayıs Mahallesi: 1980 Öncesi Toplumsal Mücadeleler ve Kent. İletişim.
- Ayata S. (2002). The New Middle Class and the Joys of Suburbia. D. Kandiyoti ve A. Saktanber (Ed.), Fragments of Culture: The Everyday of Modern Turkey. (s. 25-42). IB Tauris.
- Bahçe, S., Eres, B. (2017). İktisadî Yapılar, Türkiye ve Değişim. F. Alpkaya ve B. Duru (Ed.), 1920'den Günümüze Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişim içinde (s. 17-68). Siyasal Kitabevi.
- Boratav, K. (2003). Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002. İmge.
- Buğra, A. (2000). Devlet-Piyasa Karşıtlığının Ötesinde: İhtiyaçlar ve Tüketim Üzerine Yazılar. İletişim.
- Cem, İ. (2017). Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi. Türkiye İş Bankası Kültür.
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) (1963). Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967. Başbakanlık Devlet Matbaası. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Kalkinma_Plani_Birinci_Bes_Yillik_1963-1967.pdf
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) (1968). İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968-1972. Başbakanlık Devlet Matbaası. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/ikinci_Bes_Kalkinma_Plani-1968-1972.pdf
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) (1973). Yeni Strateji ve Kalkınma Planı Üçüncü Beş Yıl 1973-1977. Başbakanlık Devlet Matbaası. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Yeni-Strateji-ve-Kalkinma-Plani_Ucuncu-Bes-Yil_1973_1977.pdf
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) (1979). Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1979-1983. Başbakanlık Devlet Matbaası. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Dorduncu-Bes-Yillik-Kalkinma-Plani_1979_1983.pdf
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) (1985). Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1985-1989. Başbakanlık Devlet Matbaası. <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Besinci-Bes-Yillik-Kalkinma-Plani-1985-1989.pdf>
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) (1990). Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı 1990-1994. Başbakanlık Devlet Matbaası. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Altinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1990-1994.pdf

- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) (1996). Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1996-2000. Başbakanlık Devlet Matbaası. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Yedinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1996-2000.pdf
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) (2001). Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı. Başbakanlık Devlet Matbaası. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Uzun_Vadeli_Strateji_ve_Sekizinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-2001-2005.pdf
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) (2007). Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013). Başbakanlık Devlet Matbaası. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Dokuzuncu_Kalkinma_Plani-2007-2013.pdf
- Eşiyok, B. A. (2009). Sanayi Planlarından 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planına: Bir Dönüşümün Kısa Bir Öyküsü. Memleket Siyaset Yönetim, Cilt: 4, Sayı: 11, s. 86-131
- Gecekondu Kanunu Uygulama Yönetmeliği (1966). <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=4890&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>
- Harvey, D. (2013). Asi Şehirler: Şehir Hakkından Kentsel Devrime Doğru. (Çev. A. Deniz Temiz). Metis. (Orijinal çalışma 2012 yılında yayımlandı.)
- Jessop, B. (2005). Hegemonya, Post-Fordizm ve Küreselleşme Ekseninde Kapitalist Devlet. (Der. B. Yarar ve A. Özkazanç). İletişim.
- Kalkınma Bakanlığı (2013). Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018. Başbakanlık Devlet Matbaası. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Onuncu_Kalkinma_Plani-2014-2018.pdf
- Keleş, R. (1993). Kentleşme Politikası. İmge.
- Keyder, Ç. (1996). Ulusal Kalkınmacılığın İflası. Metis.
- Keyder, Ç. (2013a). Arka Plan. Ç. Keyder (Haz.), İstanbul: Küresel ile Yerel Arasında içinde (s. 9-40), (Çev. S. Savran). Metis. (Orijinal çalışma 1999 yılında yayımlandı.)
- Keyder, Ç. (2013b). Enformel Konut Piyasasından Küresel Konut Piyasasına. Ç. Keyder (Haz.), İstanbul: Küresel ile Yerel Arasında içinde (s. 71-91), (Çev. S. Savran). Metis. (Orijinal çalışma 1999 yılında yayımlandı.)
- Keyder, Ç. (2014). Türkiye’de Devlet ve Sınıflar. İletişim.
- Kıray, M. B. (1998a). Gecekondu. M. B. Kıray (Ed.), Kentleşme Yazıları içinde (s. 19-27). Bağlam.
- Kıray, M. B. (1998b). Apartmanlaşma ve Modern Orta Tabakalar. M. B. Kıray (Ed.), Kentleşme Yazıları içinde (s. 138-140). Bağlam.
- Milor, V. (2022). Devleti Geri Getirmek: Türkiye ve Fransa’da Planlama ve Ekonomik Kalkınma Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma. (Çev. F. Aygen). İletişim. (Orijinal çalışma 1989 yılında yayımlandı.)

- Nisbet, R. (2023). İlerleme Fikrinin Tarihi. (Çev. A. Bölükbaşı). Ketebe. (Orijinal çalışma 1980 yılında yayımlandı.)
- Sassen, S. (1996). Whose City Is It? Globalization and the Formation of New Claims. *Public Culture*. 8: 205-223.
- Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2019). On birinci Kalkınma Planı 2019-2023. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkinma_Plani-2019-2023.pdf
- Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2023). On ikinci Kalkınma Planı 2024-2028. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/12/On-Ikinci-Kalkinma-Plani_2024-2028_11122023.pdf
- Şengül, H. T. (2009). Kentsel Çelişki ve Siyaset: Kapitalist Kentleşme Süreçlerinin Eleştirisi. *İmge*.
- Şenses, F. (2016). Neoliberal Küreselleşme Kalkınma İçin Bir Fırsat mı, Engel mi? F. Şenses (Der. ve Yay. Haz.), *Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma Seçme Yazılar içinde* (s. 235-280). İletişim.
- Tekeli, İ. (1998). Türkiye’de Cumhuriyet Döneminde Kentsel Gelişme ve Kent Planlaması. Y. Sey (Ed.), *75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık içinde* (s. 106-134). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ünsaldı, L. (2014). Bir Ekonomizm Eleştirisi: Türkiye’de Kalkınma Fikri. Heretik.
- Weber, E. (2017). Köylülerden Fransızlara: Fransa Kırsalının Modernleşmesi 1870-1914. (Çev. Ç. Sümer). Heretik. (Orijinal çalışma 1976 yılında yayımlandı.)
- Yerasimos, S. (1975). Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye. Gözlem.

Geliş Tarihi : 15.02.2024
Kabul Tarihi : 15.04.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1438061>

Demirhan, H. (2024). Millî Mücadele yıllarında Doğu Trakya'da bir millî müfreze: Trakya Fedaileri. *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(Cumhuriyet'in 100. Yılı Özel Sayısı), 111-124. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1438061>

MİLLÎ MÜCADELE YILLARINDA DOĞU TRAKYA'DA BİR MİLLÎ MÜFREZE: TRAKYA FEDAİLERİ

Hasan DEMİRHAN¹

ÖZ

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından hemen sonra, İtilaf devletleri mütarekenin on beşinci maddesindeki "Bütün demiryolları halkın kullanımına açık olmak kaydıyla İtilaf devletlerince kontrol altına alınacaktır." hükmüne dayanarak Doğu Trakya bölgesinde işgallere başladılar. Bir Fransız alayı, 4 Kasım 1918 tarihinde Uzunköprü ile Sirkeci arasındaki demiryolu işletmesini işgal etti. Çok kısa bir süre sonra da 1919 yılı Ocak ayının ortalarına doğru Fransızlar, Trakya demiryolunun muhafazasını bir Yunan taburuna devrettiler. Bu ülkemizdeki ilk Yunan işgaliydi. Trakyalılar bu işgallere karşı kurmuş oldukları Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile bir dizi kongre düzenleyerek Doğu Trakya'nın bir Türk yurdu olduğunu ilan ettiler ve Trakya'yı işgal eden Yunan askerî birliklerine karşı silahlı bir mücadeleye karar verdiler. Trakya'daki silahlı mücadele Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin önderliğinde kurulan millî müfrezeler tarafından gerçekleştirildi. Kurulan bu müfrezeler, Yunan askerî birliklerini Trakya'da meşgul ederek onların Anadolu'ya askerî sevkiyat yapmasına engel olmak, bölgedeki Türk halkını Rum çetelerinin ve Yunan askerlerinin zulmünden korumak için mücadele ettiler. Bu müfrezelerden en etkili olanlarından biri Şakir Yorulmaz Bey'in önderliğindeki "Trakya Fedaileri" adı verilen müfrezeydi. Şakir Bey ve müfrezesi, Doğu Trakya'daki Yunan birliklerine, bu birliklerin işe kollarına baskınlar düzenledi. Bölgede Türklere eziyet eden Rumlar ve Rum çeteleri ile mücadele etti. Müfrezedeki istihkâm erleri sayesinde bölgede Yunan askerî hedeflerine sabotaj eylemlerinde bulundu.

Anahtar Kelimeler: Doğu Trakya, Rum, Çete faaliyetleri, Cemiyet, Millî müfrezeler

¹Doç.Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, hdemirhan@nku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5868-8317>

DateReceived : 15.02.2024
DateAccepted : 15.04.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1438061>

Author, A. (2024). A national detachment, Thrace Fedayeen, in Thrace during the years of the War of Independence. *HUMANITAS - Journal of Social Sciences*, 12(Special Issue of the 100th Anniversary of the Republic), 111-124. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1438061>

A NATIONAL PLATOON, THRACE FEDAYEEN, IN THRACE DURING THE YEARS OF THE WAR OF INDEPENDENCE

Hasan DEMİRHAN²

ABSTRACT

Immediately after the signing of the Armistice of Mudros, the Allied Powers started invasions in the Eastern Thrace region based on the fifteenth article of the armistice, “All railways will be under the control of the Allied Powers on the condition that they are open to the public.” On 4 November 1918, French regiment occupied the railway station between Uzunköprü and Sirkeci. Shortly afterwards, towards the middle of January 1919, the French handed over the protection of the Thrace railway to a Greek battalion. This occupation was the first Greek occupation in our country before the War of Independence. By organizing a series of congresses with the Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, which they had established against these invasions, the Thracians declared that Eastern Thrace was a Turkish homeland and they decided to engage in an armed struggle against the Greek military units invading Thrace. The armed struggle in Thrace was carried out by the national platoons established under the leadership of the Thrace Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti. These platoons, by keeping the Greek troops busy in Thrace, struggled to prevent them from making military shipments to Anatolia and to protect the Turkish people in this region from the persecution of the Greek gangs and soldiers. Under the leadership of Mürefteci Şakir Bey, “Trakya Fedailer” was one of the most effective platoons. Şakir Bey and his platoon raided the Greek military units, their support units in Eastern Thrace, battled with the Greeks and Greek gangs who tortured the Turks in the region, and carried out sabotage actions against the Greek soldiers in the region thanks to the sappers in the platoon.

Keywords: Eastern Thrace, Greek, Gang activities, Society, National platoons

²Assoc. Dr., Tekirdağ Namık Kemal University, Faculty of Arts and Sciences, hdemirhan@nku.edu.tr., <https://orcid.org/0000-0002-5868-8317>

Giriş

Mondros Mütarekesi'nin (30 Ekim 1918) imzasından hemen sonra boğazlar, İstanbul ve yurdun birçok bölgesi, hukuksuzca, mütareke name şartlarını dikkate alınmadan işgal edildi. Doğu Trakya'daki ilk işgal, 4 Kasım 1918 tarihinde bir Fransız askeri birliğinin işletmesi Fransızlar tarafından yapılan Uzunköprü-Sirkeci demiryolunu eline geçirmesi ile gerçekleşti. Bu işgalden kısa bir süre sonra, Trakya'ya, Yunan askerinin geleceği haberi duyuldu. 1919 yılı başlarında Fransızlar işgal ettikleri Uzunköprü-Sirkeci demiryolunu bölgeye intikal eden Yunan taburuna teslim ettiler (Bıyıklıoğlu, 1992, s. 145). Bu işgal aslında Yunan askeri stratejisinde Batı Anadolu'daki işgaller ile bir paralellik göstermekte idi. Yunan işgal planlarına göre bir taraftan Anadolu'nun içlerine doğru devam edilirken diğer yandan Doğu Trakya'daki demiryolu hatları ve hinterlandı ele geçirilecekti (Bozkurt, 2019, s. 34). İstanbul Hükümeti, bu işgallere, hiç de mukavemet tarafı görünmüyordu. Bunun aksine İstanbul'da yerleşen İtilaf devletlerinin kontrol ve baskısı altında, millî menfaatlere aykırı bir yol tuttuğu gün geçtikçe daha da belirginleşiyordu (Bıyıklıoğlu, 1992, s. 145).

Mondros Mütarekesi'nin imzasından sonra Trakya bölgesinde yaşayan yerli Rumlar tarafından Yunan işgallerini kolaylaştırmak amacıyla bazı cemiyetler kuruldu. Bu cemiyetlerin başında Trakya Komitesi gelmekteydi. Bu cemiyet Mondros Mütarekesi'nin ardından Trakya'nın tamamının Yunanistan'a katılması için mücadele ediyordu. Trakya Komitesi'nin faaliyetleri ilk olarak bölgede Türklerin canlarını ve mallarını gasp etmeye çalışan Rum çete üyelerine seyahat belgeleri sağlamak ve Yunan ordusuna asker toplamaktı. Ayrıca Doğu Trakya bölgesine hem Yunanistan'dan hem de Anadolu'nun iç bölgelerinden Rum getirilerek bölgedeki Rum nüfusun sayısı ve Türklere oranı arttırılmaya çalışılmaktaydı. Doğu Trakya'da Türkler korkutulmak isteniyordu. Camilerdeki müezzinler taşlanmakta, bunları haber yapan gazete ve mektuplar sansürlenmekteydi. Bölgede yaşayan Müslüman ahalinin hayvanları ve malları gasp ediliyordu. Rum çetelerine direnmeye çalışan Türkler yük hayvanları gibi arabalara koşulup teşhir edilmekte, fes giyenler yüzlerce yıldır farklı dinlere mensup olan insanların bir arada yaşadığı Trakya'da dövülmekte ve acımasızca işkencelere maruz kalmaktaydılar (Cambaz, 2018, s. 58).

Rumların Doğu Trakya'daki ikinci teşkilatı Yardım komitesiydi. Yardım komitesi yerlerine dönen Doğu Trakyalı Rumlara maddi yardımlarda bulunuyor, onların bölgeye yerleşmesi için çaba harcıyordu (Bıyıklıoğlu, 1992, s. 201).

Mondros Mütarekesinden sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde görev alan Trakyalı yöneticiler ve özellikle Talat Paşa'nın fikriyle, Trakya'da gerçekleştirilecek işgallere karşı bir teşkilat kurulmasına karar verildi. İstanbul'da Edirne Mebusu Faik Kaltakkıran, Edirne Belediye Reisi Şevket (Dağdeviren), Avukat Şeref (Aykut) Bey ve tüccardan Kasım (Yolgeldili) Efendilerin öncülüğü ile Küçük Kınacıyan Handaki Kasım Efendi'nin yazıhanesinde 2 Kasım 1918 'de bir toplantı gerçekleştirildi ve *Trakya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti* adlı bir cemiyetin kurulması kararına varıldı. Bu cemiyetin ismi daha sonra kuruculardan Avukat Şeref Bey'in teklifi ile *Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti* olarak değiştirildi. Kuruluşu gerçekleştirilen cemiyetin Edirne valiliğine verdiği beyannamede ise cemiyetin ismi *Trakya-Paşaeli Müdafaa Heyet-i Osmaniyesi* olarak yer aldı. Cemiyet kurulur kurulmaz fikirlerini kamuoyuna yaymak için Trakya Paşaeli gazetesini yayınlamaya

başladı. Gazetenin ilk sayısı, okurlarıyla 2 Aralık 1918 tarihinde buluştu (Güner, 1998, s. 13). Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulduktan sonra Trakya'nın düşman işgalinden korunması için 10 Temmuz 1919 Trakya Kongresi, 16-18 Ekim 1919 I. Edirne Kongresi, 15 Ocak 1920 II. Edirne Kongresi, 31 Mart-2 Nisan 1920 Lüleburgaz Kongresi, 9-13 Mayıs 1920'de III. Edirne kongresi olmak üzere beş kongre toplandı. Bu kongrenin üçüncüsü olan II. Edirne kongresinde silahlı müfrezeler kurulmasına ve bu işlerin Müdafaa-i Hukuk Heyeti Muvakkatesi adı altında bir merkezden idare edilmesine karar verildi (Bıyıklıoğlu, 1992, s. 201). Alınan bu kararın ardından Trakya'da işgallere mukavemet için 31 Mart-2 Nisan Lüleburgaz ve 9-13 Mayıs Edirne kongrelerinde silahlı örgütlerin kurulması kararı alındı (Başer, 2009, s. 46).

Makalemizin ana teması olan Tekirdağlı (Mürefte) Şakir Yorulmaz'ın liderliğinde bulunan Trakya Fedaileri bu kongreler sonucunda alınan kararlar doğrultusunda kuruldu. Trakya Fedaileri ve diğer millî müfrezeler 1922 yılında Anadolu'da süren mücadele esnasında Trakya'da bulunan Yunan askeri birliklerini rahatsız etti, onların bölgeye tam hâkim olmasının önüne geçen eylemler yaptı ve Trakya'da bulunan Yunan taburlarını meşgul ederek onların Anadolu'ya sevkine engel olmaya çalıştı. Trakya Fedaileri faaliyetlerine Yıldız dağları içinde başlamış ve Trakya düzlüklerinde sona erdirmişti.

Ülkemizde millî mücadele yıllarına ait birçok eser yayınlanmış ise de Trakya'da Millî Mücadele döneminde yaşananlar ile ilgili büyük bir literatür boşluğu vardır. Millî Mücadele yıllarında bölgede yaşananlara ışık tutmak amacıyla bazı yerel gazeteciler tarafından yazılan birkaç eser literatür taramalarında ortaya çıkmaktadır. Ancak bu eserler incelendiğinde bilimsel yayın koşullarıyla uyummayan bazı eksiklikler göze çarpmaktadır. Kaleme aldığımız "Millî Mücadele Yıllarında Doğu Trakya'da Bir Millî Müfreze: Trakya Fedaileri" adlı çalışmamız Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından organize edilen ve Doğu Trakya'da mücadele eden millî müfrezelerin bölgede karşılaştıkları zorlukları ve yerel bazda bölge insanının Millî Mücadeleye katkılarını ortaya koymasından önemli bir boşluğun doldurulmasına hizmet edeceği kanısındayız. Bu çalışma Şakir Yorulmaz Bey'in Millî Mücadele yıllarında sadece Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ndeki çalışmalarının bir bölümü olan, Trakya'da görev yapacak millî müfrezelerin kurulmasındaki ve faaliyetlerindeki katkılarını ele almaktadır. Ancak Şakir Yorulmaz Bey Türk İstiklal Harbi yıllarında birçok bölgede farklı görevler ifa etmiş, Millî Mücadelemize önemli katkılar sağlamış, İstiklal madalyalı önemli bir kahramandır. Umarız ki bu çalışmamız, Türk İstiklal Harbi yıllarında Trakya'da verilen mücadele ile ilgili olan literatür boşluğunun doldurulmasına bir nebze de olsa katkı sağlayacaktır.

Trakya'da ve Tekirdağ'da Millî Müfrezelerin Kuruluşu

Yunan taburunun ve yerli Rum çetelerinin Doğu Trakya demiryollarını işgali ve Rumların bölgedeki Müslümanları tahrikleri sonucu Ankara'da ve bölgede kurulan Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti azaları arasında Rum çetelerine karşı mücadele etmek, halkın maneviyatını güçlendirmek amacıyla millî müfrezelerin kurulması yönünde bazı fikirler ortaya çıktı.

Mustafa Kemal Paşa Ankara'da Trakya'daki gelişmeleri görüyor ve bölgedeki Rum çetelerine ve Yunan taburlarına karşı Trakya'da milis kuvvetlerin oluşturması gerektiğine

inaniyordu. Bu düşüncelerini Trakya’da görev yapan I. Kolordu kumandanı Cafer Tayyar Bey’e bir telgraf çekerek bildirdi. Mustafa Kemal Paşa’nın 3 Ocak 1920 (Doğruöz, 2021, s. 126) tarihinde Cafer Tayyar Bey’e gönderdiği telgraf, Batı Trakya’da kurulan Müslüman komitesinin desteklenmesi, Doğu Trakya’da faaliyet gösteren Yunanlı ve yerli Rumların teşebbüslerine karşılık verilmesi, Sivas kongresi kararlarına uygun olarak silahlı müfrezelerin kurulması talimatlarını veriyordu. Bu telgrafi alan Cafer Tayyar Bey hemen harekete geçerek tümen komutanlarına 14 Ocak 1920’de gizli bir emir gönderdi. Bu emirde bölgede faaliyet gösteren Rum teşkilatlarına ve çetelerine karşı mücadelede jandarma ve ordunun yetersiz kaldığını belirterek, Doğu Trakya’nın korunabilmesi için silahlı müfrezelerin kurulmasının şart olduğunu ifade etmekteydi. Bölgede durumun çok nazik olmasından dolayı ordunun kurulacak olan silahlı müfrezelere yardımı gizli tutulacaktı (Akandere, 2008, s. 534). Mustafa Kemal Paşa, 15 Ocak 1920 tarihinde gönderdiği ikinci şifreli telgrafla I. Kolordu kumandanı Cafer Tayyar Bey’in vatanseverliği ve fedakarlığından bahsederek silahlı millî müfrezeler teşkilini bir daha dile getirmekte, örgütlenme konusunda çok dikkat edilmesini istemekte ve mühim yerlere değişik isimler altında sivil olarak fedâkar subayların gönderilmesini tavsiye etmekteydi. (Millî Savunma Bakanlığı [MSB], 33/0/40)

Cafer Tayyar Bey Mustafa Kemal Paşa’nın talimatına uyarak, yazdığı ikinci bir gizli emirle millî teşkilatların kurulması için tümen komutanlarının fikirlerini sordu ve bu vazifelere tayin olunacak sivil subayların künyelerini istedi. 49. Ve 60. Tümen komutanları (Şükrü Naili ve Cemil Beyler) bu işi ciddi olarak ele almışlardı. Tekirdağ’daki 55. Tümen Kumandanı Alaaddin Bey ise millî teşkilatların kuruluşuna muhalif fikirler ileri sürdü (Güner, 1998, s. 109).

Mustafa Kemal Paşa ve Cafer Tayyar Bey arasındaki bu yazışmaların ardından Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 1920 yılı Ocak ayının ortalarında Edirne’de II. Kongresini topladı. Bu kongreye merkez ve kaza heyetlerinden birer üye katıldı. Kongrede Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyeleri silahlı millî teşkilat kurulma fikrini tartıştı ve Doğu Trakya’ya yapılabilecek saldırılara karşı *bekçi-korucu* ismi altında 3.000 kişilik millî teşkilatın kurulmasına karar verildi. Ayrıca bu kongrede, silahlı müfrezeler kurulmasıyla ilgilenecek Müdafaa-i Hukuk Heyeti Muvakkatesi adı altında bir teşkilatta kuruldu. Ancak Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin bazı mümessillerinin, bilhassa Tekirdağ’ın olumsuz tutumları, *bekçi-korucu* ismi ile kurulması düşünülen silahlı millî teşkilatın İstanbul’un resmen işgaline ve I. Kolordunun seferberlik ilanına kadar hayata geçirilmemesine sebep oldu (Bıyıklıoğlu, 1992, s. 137)

Millî müfrezelerin kuruluşunun tekrar gündeme gelmesi Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından 31 Mart-2 Nisan 1920 tarihlerinde gerçekleştiği Lüleburgaz kongresinde gerçekleşti. Lüleburgaz Kongresi’nde oybirliğiyle Trakya’da kimin tarafından olursa olsun, yabancı işgaline ve içteki ihtilal hareketlerine karşı savunma ve mücadele kararı verildi. Lüleburgaz kongresinde alınan kararlarla *Trakya Müdafaa-i Hukuk-ı Millîye Merkez Heyeti* adıyla yeni ve devamlı bir silahlı savunma teşkilatı kuruldu (Güner, 1998, s. 114)

Lüleburgaz kongresinin ardından toplanan 9-13 Mayıs 1920 tarihli Edirne kongresinde “Trakya’nın Yunanlılar tarafından işgaline veya bu maksadı teshil için dâhilen vuku bulacak her türlü ihtilal harekâtına karşı mukavemet ve müdafaa edilecektir” kararı alındı. Böylece

Trakyalılar herhangi bir düşman saldırısına karşı silahlı mücadele kararı vermiş oluyordu. (Bıyıklıoğlu, 1992, s. 288)

Kongrelerin ardından Cafer Tayyar Bey'in gayretleri neticesinde Batı Trakya'da harekete geçmek üzere Edirne, Uzunköprü ve İpsala'da bazı gönüllü millî müfrezeler kurulmaya başlandı. Kurulan bu müfrezeler dönem dönem Doğu Trakya'da da faaliyet gösterdi. Bu müfrezeler: Ahırköprülü Ahmet Bey Müfrezesi 114 kişi, Teğmen İbrahim Hakkı ve Hüseyin Müfrezesi 100 kişi, Merkez Mıntıka Müfrezesi 55 kişi, Gönüllü Hüseyin Bey Bölüğü 20 kişi, Yolageldili İbrahim ve Halil Müfrezesi 25 kişi, Uzunköprü'de Süvari Binbaşı Nidai Bey Müfrezesi 258 kişi, Uzunköprü'de Büyükçekmeceli Arnavut Ali Bey Müfrezesi 28 kişi, Hafız Recep Efendi idaresinde Babaeski Millî Müfrezesi 23 kişi, Behçet Efendi idaresinde Kuvâ-yı Seyyare (Behçet, Hilmi ve Çolak Sabri) 35 kişi, Millî Kırklareli Bölüğü ve Millî İpsala Müfrezesi 90 kişi idi (Bıyıklıoğlu, 1992, s. 324). Tekirdağ'ın en bilinen yerli millî müfrezelerinin başında ise Çete İbrahim ve Kazak Mehmet Ali bulunuyordu. Bu müfrezelerden başka Hayrabolulu İsmaili köyünden Kara Murat Müfrezesi, Tekirdağ'ın köyleri Kazandere, Kaşıkçı, Ferhadanlı, Generli, Taşumurca, Ortacaköy civarlarında faaliyet gösteren Deli Osmanlı Kara Mustafa Müfrezesi, Karabıgalı Şükrü ile Paşa Halid Müfrezesi, Radoviçli Şerif Kaptan Müfrezesi bulunuyordu (Serez, 2004, s. 107-109). Kurulan bu millî müfrezeler ile birlikte Batı Trakya'da Yunanlara karşı mücadele eden Bulgar müfrezeleri de dolaylı olarak Doğu Trakya'daki mücadeleye destek vermekteydi. Bunun yanında Doğu Trakya'nın Karadeniz kıyılarında Müslümanlara karşı yapılan saldırılara Marmara bölgesinde faaliyet gösteren diğer müfrezeler ve milis kuvvetleri de müdahale ediyorlardı. Bu müfrezeler: İpsiz Recep milis kuvveti (daha sonra Orhan Gazi Müfrezesi adını almıştır), Yahya Kaptan Müfrezesi, Tefik Bey Müfrezesi, Bulgar Sadık ve Demir Hulusi milis kuvvetleri, İrfan Bey milis kuvveti (Kırklareli), Laz Osman milis kuvvetleri, Filibeli Hüseyin Müfrezesi (Kırklareli), Osmancık Müfrezesi, Köylü Mehmet milis kuvveti (Babaeski-Çorlu), Trakya Fedaileri, Müslüman Osman milis kuvveti idi (Cambaz, 2018, s. 174).

20 Temmuz 1920 tarihinde başlayan ve kısa sürede sonuçlanan Doğu Trakya'nın işgali sonrasında Trakya'nın kaderi Anadolu'nun akîbetine bağlandı. Anadolu'da devam eden Türk-Yunan Savaşı, her iki toprak parçasının da geleceğini belirleyecekti. Mustafa Kemal Paşa, Milli Mücadelenin başından beri bu düşüncedydi. 14 Aralık 1920'de Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne yazdığı bir mektupta "Trakya davası, Anadolu davası ile ikizdir. Türk milletinin fedakârlığı ve metaneti sayesinde, her iki davada kurtarılacaktır" diyerek, Trakyalılardan kurtuluş gününe kadar birlik ve beraberlik içerisinde hareket etmelerini istiyordu. Doğu Trakya'nın işgalinden sonra Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nde de bu düşünce hâkim oldu. İşgalin ardından kısa bir süre sonra tekrar faaliyete geçen cemiyet üyeleri Şakir (Kesebir) ve Ekrem (Demiray) Beyler Ankara'ya gitti. Mustafa Kemal, İsmet ve Fevzi Paşalarla görüşerek neler yapılabileceği konuşuldu. Bu görüşmelerin ardından Mustafa Kemal Paşa'nın yaveri Cevad Abbas Bey: Bulgaristan'a, Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Şakir Bey'de (Kesebirler) İstanbul'a gönderildi. Anakara'da Trakya davasını Trakya bölgesinden meclise katılan milletvekilleri takip edeceklerdi. 1921 yılının Haziran ayından sonra Trakya'nın Yunan işgali konusu tekrar gündeme geldi ve bu konu ile ilgili bir dizi düzenleme yapıldı. Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye

Reisi Fevzi Paşa, Trakya'daki faaliyet göstermek üzere, Cevad Abbas Gürer, Şakir Kesebirler ve Fuad (Balkan) Beyleri ikinci kez görevlendirdi. Cevat Abbas Bey Bulgaristan'daki görevine devam edecek; Fuad Bey, Batı Trakya ve Makedonya'da millî müfrezeler kurarak Yunanistan'a karşı faaliyet gösterecekti. Şakir Bey'de (Kesebirler) İstanbul'da bulunarak bu ikisi arasında birlik ve beraberliği temine çalışacaktı (Akin, 1996, s. 8).

Doğu Trakya'daki milis faaliyetleri işgalden sonra toparlanan Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk cemiyeti gizli yönetim merkezi olan İstanbul Mahmutpaşa Yokuşu'ndaki Kınacıyan Han'da planlanıyordu. Millî müfrezelerin kuruluşunda Şakir Bey (Kesebirler) etkin rol almaktaydı. Kendisine Ankara hükümeti tarafından verilen görev, millî müfrezeler ile birlikte mümkün olduğu kadar Yunan silahlı kuvvetlerini Trakya'da meşgul etmek, Yunan kuvvetlerinin Anadolu'ya geçmesini engellemektir ([Hatırat]Yeni İnan, 06.05.1970, No:3928). Şakir Bey'e (Kesebirler) verilen diğer görevler ise şunlardı: 28 Ocak 1920 tarihinde son Osmanlı mebuslar meclisi tarafından kabul edilen Misâk-ı Millî sınırlarımıza dahil olan Doğu Trakya'nın, Yunan işgalinden kurtarılması için mücadele edecek düzenli bir teşkilatın kurulması, Doğu Trakya'da Rum çetelerinin saldırılarına maruz kalan halkın bu bölgenin yurdun bir parçası olacağına olan inancını güçlendirmek, Doğu Trakya'nın düşman işgaline karşı millî müfrezeler oluşturmak, bölgede yapılan olumsuz propagandalara karşı mücadele etmek, Doğu Trakya'nın şehir, köy ve kasabalarında güvenilir ve yurtsever insanlar marifetiyle genel ve gizli şubelere kurulması ve buralarda görevlendirilenlerin yeminli ve disiplinli çalışmalarını sağlamaktır (Karaçam, 1984, s. 8).

Fuad Balkan ve Şakir (Kesebirler) Beylerin kurdukları millî müfrezeler, Batı Trakya ve Çatalca'dan işgal altındaki topraklara geçerek faaliyetlerde bulundular. Bazı köyler yakılmakla beraber Türk millî müfrezelerinin aldığı tedbirler sayesinde, Trakya bir İzmir olmaktan kurtarıldı (Akin, 1996, s. 8).

Şakir Yorulmaz Bey'in Hatıratı Işığında Trakya Fedailerini ve Onların Trakya'daki Faaliyetleri.

Trakya Fedailerini (FedaidisTisTrakis) Adı

Şakir Yorulmaz Bey, Trakya Paşaeli Cemiyetinde çalışmaya başladıktan sonra Trakya bölgesinde Müslüman ahaliye karşı suç işleyen, katliam yapan ve onları Trakya'dan göçe zorlayan Rum ve Yunan çetecileri korkutmak, bölgede yaşayan Müslümanlara cesaret vermek istiyordu. Bunun için Trakya'da görev alan müfrezelerin cezalandırdıkları Yunan ve Rum çetecilerin göğüslerine bir beyanname saplamalarını düşündü. Bu fikrini cemiyetin başkanı Şakir Kesebirler Bey'e ifade etti. Bunun üzerine Şakir Kesebir (Büyük Şakir), ve Şakir Yorulmaz Bey (Küçük Şakir) bir beyanname kaleme aldılar ve bundan beş yüz adet bastırdılar. Daha sonra bu beyannameler Şakir Yorulmaz Bey'in evine götürülmüş ancak validesi bir İngiliz baskını korkusu ile bu beyannameleri ortadan kaldırmıştı (Yeni İnan, 12.05.1970, No:3932). Şakir Yorulmaz Bey'in Yeni İnan gazetesinde tefrika ettiği hatıratına göre bu beyanname şu şekildeydi:

Trakya'da Yunan İşgal Kuvvetlerine ve Rum Halkına,

Vatanları işgal edilmiş olan Trakya Türk halkına, yapılan muameleler, tazyik, zulüm, işkencelerin durdurulmasını, insaniyet namına istiyor, bekliyoruz. Her hal ve nasıl olursa

olsun, Trakyamızı, halkımızı işgalden kurtaracağız. Büyük Allahımıza güvenerek söylüyoruz ki bu günler yakındır.

Türk halkına zulüm, işkence, fenalık yapanlar zamanı geldiğinde çok şiddetli olarak cezalarını göreceklerdir. Fenalıkları bırakınız.... (Yeni İnan, 12.05.1970, No:3932).

mealinde sert bir lisanla yazılmıştı.

Trakya Fedaileri'nin Kuruluşu

Şakir Yorulmaz Bey Doğu Trakya'da faaliyet gösteren Trakya Fedaileri adlı millî müfrezesinin başına aslında bir tesadüf eseri geçti. Planlara göre Trakya Fedaileri müfrezesine Yüzbaşı Mazhar Bey komuta edecekti. Şakir Yorulmaz Bey Millî Mücadele yıllarında yurdun kurtulması için görev aldığı Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından organize edilen millî müfrezelerin teşekkülünde çalışmakta ve bu müfrezelerin ihtiyaçlarının giderilmesinde, müfrezelerin oluşturulmasında, askerlerin toplanmasında ve kurulan müfrezelerin İstanbul'dan Trakya'ya intikalinin sağlanmasında görev almaktaydı. Bir akşam Trakya bölgesinde faaliyet gösterecek Millî müfrezelere asker temin etmek için yine aynı cemiyette görev alan Muhsin Bey'i ziyarete gitti. Şakir Yorulmaz Bey, Muhsin Bey'den yeni kurulacak olan millî bir müfreze için kendi emri altında bulunan talimli, silahlı ve teçhizatlı on istihkam askerini talep etti. Askerlerin yanında telgraf tellerini kesmeye yarayan beş adet makas, tel örgü, köprüleri havaya uçurmak için kullanılacak kırk kilogram dinamit, yeterli sayıda fitil ve kapsül olacaktı. Şakir Bey millî müfrezeye katılacak olan on askere sivil elbise temin ederek Kağıthane'de buluşma noktasına götürecekti. Burada onları bekleyen elli iki asker bulunmaktaydı. Böylece altmış iki kişilik tahripçi bir millî müfreze teşkil edilmiş olacaktı. Şakir Yorulmaz Bey on istihkâm askerinin katılımıyla tamamlanan Trakya Fedaileri adlı millî müfrezeyi Kağıthane deresinde dinlenmeye bıraktı. Bir gün sonra müfrezedeki askerlere iaşeleri (ekmek, galeta, zeytin, peynir) dağıtıldı. Şakir Yorulmaz Bey iaşenin tesliminden sonra müfrezeye komuta edecek olan Yüzbaşı Mazhar Bey'e gerekli talimatları verdi. Müfreze gece yatsı namazından sonra Kağıthane-Terkos-Istıranca yolu ile Trakya'ya girecekti (Yeni İnan, 08.05.1970, No:3929). Görevini ifa eden Şakir Yorulmaz Bey her zaman olduğu gibi Sirkeci garına yakın bir yerde bulunan Silivri kıraathanesine gitti. Bu kıraathane Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ileri gelenlerinin sık sık ziyaret ettiği bir yerdi. Şakir Yorulmaz Bey cemiyetin lideri Şakir Kesebir'e millî müfreze hakkında gerekli bilgileri verdikten sonra eve gitmek için kıraathaneden ayrıldı. Yolda Yüzbaşı Mazhar Bey'in millî müfrezeye katılımına kadar askerlere komuta etmek üzere bıraktığı Hüseyin Çavuş ile karşılaştı. Hüseyin Çavuş, Şakir Yorulmaz Bey'e müfrezeye kumandanlık edecek Mazhar Bey'in kaybolduğunu ve geri dönmediğini bildirdi. Şakir Yorulmaz Bey haberi alır almaz Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyelerinin toplanma yeri olan Kınacıya Han'a giderek yaşananları diğer cemiyet üyelerine anlattı. Cemiyet üyeleri kendi aralarında yaptıkları istişare sonucunda durumun çok tehlikeli olduğu, millî müfrezenin işgal güçleri tarafından fark edilmesinin bir felakete sebep olacağı fikri üzerinde durdu. Mazhar Bey'den haber alınamaması, müfrezeye komuta edebilecek bir subayın bulunmaması üzerine, Şakir Yorulmaz Bey Trakya Fedaileri adlı millî müfrezeye kumandanlık etmeye karar verdi. Şakir Kesebir ve diğer arkadaşlarının itirazlarına ve uyarılarına rağmen Şakir Yorulmaz Bey kararında ısrarcı oldu (Yeni İnan, 08.05.1970, No: 3929). Handan Şakir Kesebir ile birlikte çıkan Şakir Yorulmaz Bey ilk olarak Şakir Kesebir'in evine gitti ve ondan milis kuvvetinde

giyeceği kıyafetlerini aldı. Oradan Koca Mustafa Paşa'daki anne evine geçti. Şakir Yorulmaz Bey annesini ve kız kardeşini Şakir Kesebir Bey'e emanet ederek müfrezesiyle birlikte Eyüp-Kağıthane-Terkos istikametine doğru harekete geçti (Yeni İnan, 09.05.1970, No:3930).

Trakya Fedailerinin Faaliyetleri

Şakir Yorulmaz Bey, millî müfrezesi ile ilk olarak Kağıthane'den Terkos köyüne gelmiş ve bu yolculuk sırasında kumandası altındaki neferleri gözlemlemek şansına sahip olmuştu. Altmış iki neferden beş-altı kişilik bir grubun disiplini bozacağı öngörüsüyle gerekli önlemleri aldıktan sonra Karadeniz sahilinde Karaburun cankurtaranına ulaştılar. Cankurtaran binasında gündüzü istirahatle geçiren müfreze, gece yolculuğa hazırlanırken cankurtaran görevlileri ve civar köyden iki yaşlı köylü gelerek Ormanlı köyü yolu üzerinde bulunan büyük sebze bahçesindeki bostanda bulunan üç Rum'un etraftaki Türklere çok fenalık ettiklerini, korkutup dövmek ve ölüm ile tehdit etmek suretleriyle rahat huzur bırakmadıkları, hatta iki gün önce akşam ezanı zamanında iki Türk'ü boş ve kabahatsiz yere öldüresiye dövdüklerini dövülenlerden birinin ölüm halinde olduğunu söylediler. Şakir Yorulmaz Bey bu haber üzerine Hüseyin Çavuş ve beş adamını bostanın etrafını incelemeleri için gönderdi. Karanlık basınca Ormanlı köyüne yürüyüşe geçen Trakya Fedaileri bahsedilen bostana ulaştılar. Şakir Yorulmaz Bey Ahmet Çavuş ve birkaç adamını bostanda ateş yakmış iki Rum'un etrafını sarmaları için gönderdi. Ancak Rum bahçıvanlardan biri yaklaşanları gördü ve ateş etmeye başladı. Çıkan çatışmada iki Rum derhal öldürülmüş birisi ise canlı yakalanmış ve sorgulanmıştı. Bu olayın ardından Şakir Bey izlerini kaybettirmek için müfrezesini derhal ormanın içlerine doğru yürüyüşe geçirdi (Yeni İnan, 09.05.1970, No:3930). Ormanda yürüyüş esnasında Şakir Bey'in müfrezesinden bir silah patlaması ile müfreze üyesi Arnavut Şuayip vuruldu. Şuayip hemen orada ölmüş ancak atılan tek el silahın dışında ikinci bir patlama sesi duyulmamıştı. Bir sürelik beklemeden sonra Şakir Bey'in emri ile ormanlık arazide bir mezar kazılarak Şuayip oraya gömüldü. Müfreze İstiranca dağlarına doğru yol aldı. Şakir Yorulmaz Bey daha sonra bu olayla ilgili yaptığı tahkikatta Arnavut Şuayib'in yine bir müfreze üyesi Pomak bir asker tarafından vurulduğunu ortaya çıkardı (Yeni İnan, 11.05.1970, No: 3931).

Şakir Yorulmaz Bey müfrezedeki askerlere Şuayip'in öldürülme hadisesini anlatmış ve askerlerine, milisliğin askerlik düzeninden ve kurallarından daha fazla bir disiplin istediğini, vatanın müdafaası için aldıkları kutsal vazifeyi yerine getireceklerine, verilen emirlere itaat edeceklerine dair yemin ettiklerini hatırlattı. Kutsal vazifeleri için beraber ölmeyi göze aldıklarını, kurallara uyacaklarına dair sözler verdiklerini dile getirdi. Bu sözlerden sonra müfrezede disiplini bozan, emir kumanda zincirine uymayan askerlerin cezasının ölüm olacağını söyledi. Şakir Yorulmaz Bey'in bu sözlerinden sonra arkadaşını vuran Boşnak asker kurşuna dizildi. Bu olaydan sonra Şakir Yorulmaz Bey müfrezedeki disiplini muhafaza etmek için, ileride sorun çıkarabileceğini düşündüğü ve zaman zaman disiplinsizlik gösteren sekiz askeri müfrezesinin selameti için müfrezeden göndermeye karar verdi. Müfreze yürüyerek İstiranca Jandarma karakoluna vardı. Trakya'daki Millî Mücadele'ye destek veren kumandanlar tarafından idare olunan jandarma karakolları bu gibi durumlarda müfrezelere yardım ediyorlardı. Şakir Yorulmaz Bey'in askerlerine karakolun yanındaki bir arazide dinlenme yeri gösterildi ve yemek hazırlandı. Şakir Yorulmaz Bey askerlerinin istirahatini planladıktan sonra silah çattırarak karakol komutanı ile görüşmeye gitti. Görüşmenin ardından Şakir Bey müfrezesinde disiplin problemine sebep olacağını düşündüğü sekiz askeri yanına

çağırdı. Askerlere kendilerini terhis edeceğini, müfrezenin karakoldan ayrılmasından sonra dört saat beklemeleri gerektiğini, istedikleri yere gidebileceklerini, isteyenlerin İstanbul'a dönerek cemiyet tarafından kurulacak başka bir millî müfrezede görev alabileceğini bildirdi. Daha sonra Şakir Bey bu sekiz askere her ne olursa olsun müfreze ve faaliyetleri hakkında kimseye bilgi vermemelerini söyleyerek din-iman ve eşleri üzerine yemin ettirdi (Yeni İnan, 12.05.1970, No:3932).

Şakir Bey, müfrezesindeki disiplin problemlerini hallettikten sonra elli iki neferi ile birlikte Yunan ordusunun işgalinde bulunan bölgeye girdi ve Yalıköy mevki hakkında istihbarat çalışmalarına başladı. Trakya Fedaileri burada ilk faaliyet olarak bölgeyi işgal eden Yunan kuvvetlerine iaşe temin eden bir mandıraya baskın yaptı. Baskında mandırada çalışan üç kişiden ikisi ölü ele geçirildi ve vücutlarına beyannameler tutuşturuldu. Ormanlık bölgede yakalanan Rumların üzerlerindeki elbiseler alındı. Bu elbiseler Yunan işgal kuvvetlerinin kullandığı tren yollarına, köprülere yapılacak sabotaj eylemlerinde askerler tarafından giyilecekti (Yeni İnan, 13.05.1970, No:3933). Mandıra baskınının ardından Şakir Yorulmaz Bey bölgede Rum köyleri bulunduğundan dolayı Saray'a doğru yürüyüşe geçmeyi ve yollarda yakaladıkları Rumları sorgulayarak bölgedeki Yunan askeri birlikleri hakkında malumat almaya karar verdi. Bu malumatların ışığında, Şakir Bey müfrezenin Trakya'daki yedinci gününde, yedi istihkam neferini, biri üç diğeri dört askerden oluşan iki grup şeklinde ayırdı. Bu grupların görevi Çorlu-Lüleburgaz ve Lüleburgaz-Uzunköprü arasında bulunan köprüleri tahrip etmek, telgraf tellerini kesmek, dehşet yaratmak idi. Şakir Yorulmaz Bey'in yakalanan Rumlardan aldığı malumatlar, yanlarındaki krokiler ve haritaları onlara bu görevlerinde yardım edecekti. Sabotajcı gruplar müfrezeden ayrıldıktan sonra Şakir Yorulmaz Bey ve müfrezesi Poyralı, Sergen, Demirköy dolaylarına kadar ormanda yürüyüş yaptı. Buralarda yakaladıkları Rumlardan, Yunan birliklerinin Demirköy-Pınarhisar-Kırklareli mıntıklarında çok miktarda hareket ve takipler yapmakta olduğunu öğrendi. Bu yürüyüşten sonra Şakir Bey müfrezesi ile birlikte Saray mıntikasına geri döndü (Yeni İnan, 13.05.1970, No:3933).

Şakir Bey ve müfrezesi faaliyet gösterdikleri alanda yapmış oldukları istihbarat çalışmalarının sonucunda Saray-Güngörmez'de bulunan iaşe merkezlerinden Vize Kırklareli civarındaki Yunan birliklerine haftanın belirli günlerinde erzak-iaşe gönderildiği bilgisine ulaştı. Bu bilgiler üzerine Şakir Bey iaşe yolunu kesmek için planlar yapmaya başladı. Müfrezesi, Pınarhisar-Demirköy ve sonrasında Saray mıntikasına dönüş esnasında açlıktan dolayı bir hayli sıkıntı çekmişti. Müfreze bu sıkıntılı günlerde topladıkları otlardan ellerinde bulunan üç karavanada ot pişirerek ve böğürtlen yiyerek idare etti. Bu iaşe sıklığının en büyük sebebi Şakir Bey ve müfrezesinin bölgedeki eylemlerinden dolayı korkan Rumların ve Türklerin ormanlık alanlara çıkmamaları ve yerleşim yerlerinden pek uzaklaşmamalarıydı (Yeni İnan, 14.05.1970, No:3934).

Şakir Bey ve müfrezesi Mandıra baskınından ve orman yollarında karşılaştığı Rum ve Türklerden aldığı malumatlarda Yunanların Güngörmez'de iaşe merkezlerinin, ağırlık depolarının, iaşe fırınlarının bulunduğunu ve haftada üç gün iaşe kollarının Güngörmez'den (Pazartesi, Çarşamba ve Cuma günleri) Pınarhisar ve Kırklareli civarındaki birliklere yiyecek götürdüklerini tespit etti. Baskın kararı alan Şakir Yorulmaz Bey müfrezesi ile birlikte Saray-Güngörmez-Çerzekköy istikametinde uygun bir pusu noktası aramaya başladı. Şakir Bey yaptığı incelemeler sonunda baskın için en uygun mevkiinin yörede Manda gölü olarak ifade

edilen yer olduğuna karar verdi. Bu muhit Güngörmez istikametini iyi gören ve iki tarafı ufak büyükçe meşeliklerle kaplı bir yerdi. Şakir Yorulmaz Bey neferlerini bu yerden elli metre kadar ileride ikişer adım ara ile sağlı sollu yerleştirdi ve iâşe kolunu beklemeye başladı. Bir süre bekleyişin ardından yoldan yaklaşmakta olan araba sesi duyuldu. Yunan iâşe konvoyunun en başında şişman bir baş çavuş vardı. Başçavuşun ardında iâşeyi taşıyan birkaç araba mevcuttu. Konvoy pusu yerine on beş metre kadar yaklaştığında öndeki Yunan başçavuş meşelikler arasında bir kıpırdanmadan şüphelendi ve hemen silahına davrandı. Başçavuşun bu hamlesi üzerine Şakir Yorulmaz Bey'in maiyetindeki askerler de ateşe başladılar. Kısa süren bir mücadeleden sonra Yunan baş çavuş ve dokuz Yunan askeri öldürüldü (Yeni İnan, 15.05.1970, No:3935). İâşe kolunda bulunan Yunan askerlerinden biri kaçtı. Hüseyin Çavuş hemen arkasından fundalıklar ve meşeliklere daldı. Yaklaşık on beş dakika kadar Yunan askerini kovalamış ancak ele geçirememişti. Pusu yeri mahşeri bir haldeydi. Yerlerde çatışmadan dolayı parçalanmış sandıkların içinde bulunan kağıtlar ve Yunan paraları (Drahmiler) havalarda uçuşuyordu. Müfrezedeki askerler bir taraftan bir araba dolusu sıcak ekmeği yemeye çalışırken diğer taraftan etrafa uçuşan Yunan paralarını (Drahmi) toplamaya çalışıyorlardı. Şakir Bey bir yandan bu başıbozukluğun önüne geçmek için çavuşlara emirler verdi ve askerlerini düzene soktu. Daha önce Çorlu-Uzunköprü mıntıkasında köprüleri havaya uçurmakla görevlendirilen yedi neferden geri dönen üç askeri bölgedeki telefon ve telgraf hatlarını kesmekle görevlendirdi. Şakir Yorulmaz Bey'in asıl korktuğu pusu esnasında kaçmayı başarabilen Yunan askeri idi. Bu asker kalabalık bir Yunan bölüğünün bölgeye sevkine sebep olabilirdi. Müfrezeden bazı askerler kaçan Yunan askerini kovalamaya yeltenmiş ancak Şakir Bey izin vermeyerek bir Yunan takip koluyla karşılaşma riskini göze alamamıştı.

Trakya Fedailerini grubunun baskın verdikleri Yunan iâşe kolu üç arabadan oluşuyordu. Birinci araba tamamen ekmeğe dolu, ikinci arabanın yarısı ekmeğe, diğer yarısı taze biber ve patlıcan ile doluydu. Üçüncü arabada ise çatışmada ölen tabur kâtibi ve doktoru bulunmaktaydı. Şakir Bey çatışma yerinde fazla durmayı müfrezesi için tehlikeli bularak, askerlerini üçer üçer toplu bir nizamda geri geri yürütmek suretiyle Çerkezköy'e doğru yürüyüşe geçirdi. Müfrezeyi Çerkezköy istikametine gitti göstererek aslında ormanın içine doğru yürütmüştü. Müfreze ormanda bir dere yatağında dinlendi. Şakir Bey istirahat edilen mevkiinin etrafına gözcüler yerleştirdi. Müfrezenin ani bir Yunan saldırısıyla karşı karşıya kalmasından korkuyordu. Göndermiş olduğu gözcü neferler bazı Yunan askerlerinin ormanın yanından geçen toprak yollardan sık sık geçmekte olduklarını ancak ormana girmediklerini bildirdiler. Gözcü gruplarından biri ormanda iki Rum'u esir almış ve Şakir Bey'in huzuruna getirmişti. Şakir Bey esir alınan Rumlardan bölgeye Kırklareli tarafından Yunan birliklerinin sevk edildiğini, bunların sık sık arazide arama faaliyetinde bulduklarını öğrendi. Bunun üzerine Şakir Yorulmaz Bey müfrezesinin harekât mıntıkasında tehlikede kaldığına kanaat getirdi. Müfrezesinin harekât sahasının kısıtlandığının farkındaydı. Herhangi bir zayıflık vermeden sıkı emniyet tedbirleriyle Türk sınırındaki jandarma karakoluna gitmeye ve orada müfrezesini dağıtmaya karar verdi. Gece karakolun yanındaki korulukta dinlenen ve otuz dokuz kişiden ibaret kalan müfreze sabah olduğunda karakol nöbetçileri tarafından kontrol edildi. Şakir Yorulmaz Bey müfrezedeki askerlerin teçizatlarını karakola teslim etti. Bundan sonra milislere yaptıkları faaliyetler hakkında hiç kimseye bilgi vermeyeceklerine din, iman

ve eşleri üzerine yemin ettirdi. Neferler daha sonra ikişer ikişer karakoldan ayrılarak İstanbul'un yolunu tuttular.

Şakir Yorulmaz Bey neferlerini İstanbul'a gönderdikten sonra kendisi de İstanbul'a geldi. İstanbul'a ulaşmadan önce Binbaşı Cemil Bey (Mehmet Cemil Ubaydın) ile Çatalca'da görüştü (Yeni İnan, 16.05.1970, No:3936). Çatalca'dan baba ocağı olan Koca Mustafa Paşa'daki annesinin yanına gitti. Sabah Trakya Paşaeli Cemiyeti başkanı Şakir Kesebirlerin evinde ziyaret eden Şakir Yorulmaz Bey, Trakya Fedaileri adlı müfrezesi ile Trakya'da yapmış olduğu faaliyetler hakkındaki raporunu verdi. Daha sonra cemiyetin Kınacıyan Han'daki merkezine giden Şakir Yorulmaz Bey burada cemiyetin diğer azaları ile memleketin son durumu hakkında konuştu. Şakir Bey İstanbul'a geldiğinde Batı Cephesinde Büyük Taaruz başlamıştı (Yeni İnan, 18.05.1970, No:3937).

Sonuç

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından hemen sonra Trakya'nın geleceği için endişeye düşen ve bazı İttihatçı siyasetçilerin ve özellikle Talat Paşa'nın teşvikiyle, Trakyalılar bir teşkilat vücuda getirdiler ve 1 Aralık 1918 tarihinde Trakya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni kurdular. Aynı dönemde İtilaf devletleri de Doğu Trakya'da işgallere başlamışlardı. Bu dönemde Rum çetelerinin Trakya bölgesinde faaliyetlerini sürdürmesi, Yunan askeri birliklerinin bölge halkına uyguladığı zulüm, Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti azalarının 1920 yılının Ocak ayında Edirne kongresinde silahlı müfrezeler kurma kararı almasına sebep oldu. Bölgede Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin önderliğinde millî müfrezeler kurulmaya başlandı. Bu millî müfrezelerin amacı Trakya'yı işgal eden Yunan askeri birliklerinin bölgeye tam olarak hakîm olmasının önüne geçmek, bölgede görev yapan Yunan askeri birliklerinin Anadolu'daki mücadeleye dahil olmasını engellemek ve bölgede Türklere zulmeden Rum çeteleriyle mücadele etmektir. Şakir Yorulmaz Bey'in kumandanlık yaptığı Trakya Fedaileri de bu millî müfrezelerden biriydi. Şakir Bey ve milisleri mücadeleye Istranca Dağları bölgesinde başlamışlar ancak Trakya'nın birçok bölgesinde faaliyet göstermişlerdi. Şakir Bey'in faaliyetleri son derece etkili olmuş, bölgedeki Rum çetelerine ağır darbeler vurulmuş, Yunan askeri birliklerinin iase kolları basılmış, Yunan askeri birliklerinin aleyhinde sabotajlar gerçekleştirilmişti.

Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin ve kurulan millî müfrezelerinin 1918-1922 yılları arasında Doğu Trakya'daki mücadeleleri, bölge halkının işgalci Yunan askeri birliklerine karşı nasıl direndiğini gözler önüne sermektedir. Bu mücadele değerlendirilirken bölgenin stratejik ve coğrafi özellikleri de göz önünde tutulmalıdır. Çünkü bölge hem işgalci olan Yunanistan'a çok yakındır ve bölge arazisi genelde düzlük olduğu için gerilla savaşlarına uygun değildir. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin başkentine, İstanbul'a birkaç saat mesafededir. Ayrıca bölge 1877-1878 Osmanlı Rus harbinde, 1912-1913 Balkan Savaşları'nda işgal edilmiş ve bölge halkı zulme uğramıştır. Tüm bu mezalime rağmen I. Dünya Savaşı sonrasında ortaya konulan Millî Mücadele yıllarında bağımsızlık için büyük bir mücadele vermeleri, millî müfrezeler kurarak kendilerinden daha üstün bir silahlı güç ile savaşmaları onların bağımsızlığa olan düşkünlüklerinin ve mücadele azimlerinin en büyük delilidir. Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin, bölgede kurulan millî müfrezelerin

ve Trakya halkının 1919-1922 yıllarındaki Millî Mücadele'ye katkıları tüm bu şartlar göz önünde tutulduğunda takdire şayandır.

Kaynakça

- Akandere, O. (2008). Milli Mücadele yıllarında Marmara Bölgesinde faaliyet gösteren müfrezeler, milis kuvvetleri ve çeteler (1918-1922). *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19, 507-542, <https://doi.org/10.52642/susbed.1097152>
- Akın, V. (1996). *Trakya'nın Türklere devir teslimi*. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayını.
- Başer, E. (2009). *Mütarekeden sonra İstanbul hükümetleri ve Trakya politikaları*. IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Bıyıklıoğlu, T. (1992). *Trakya'da Milli Mücadele*. TTK Yayınları.
- Bozkurt, A. (2019). Trakya'nın İtilaf Devletleri tarafından Yunanistan'a devri (1920). *Türkiyat Mecmuası*, 29 (Milli Mücadele Özel Sayısı), 25-46, <https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.661160>
- Cambaz Ebru, N. (2018). *Devletlerinin Doğu Trakya'da işgal uygulamaları (1918-1920)*. [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Doğruöz, V. T. (2021). *Milli Mücadele yıllarında Kırklareli (1918-1922)*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Güner, Z. (1998). *Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluşu ve faaliyetleri (1 Aralık 1918-13 Mayıs 1920)*. Atatürk Araştırma Merkezi.
- Karaçam, N. (1984). *Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda Trakya*. Yayıncılık Matbaası.
- Milli Savunma Bakanlığı (MSB). *Atatürk Koleksiyonu (ATASE)*, 33/0/40.
- Serez, M. (2004). *Atatürk ve Milli Mücadelede Tekirdağ*. Tekirdağ Valiliği Yayınları.
- Yeni İnan Gazetesi* 1970 Sayı: 3918-3969

Geliş Tarihi : 01.02.2024
Kabul Tarihi : 23.04.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1430212>

Göktaş, N. & Kaptan, S. B. (2024). Türkiye Cumhuriyeti'nin 100 yıllık çeviri serüveni: Dergiler, projeler ve çeviri eğitimi. *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(Cumhuriyet'in 100. Yılı Özel Sayısı), 125-141. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1430212>

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN 100 YILLIK ÇEVİRİ SERÜVENİ: DERGİLER, PROJELER VE ÇEVİRİ EĞİTİMİ

Nazik GÖKTAŞ¹, Serra Bengi KAPTAN²

ÖZ

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte Türk toplumu Batı dünyasıyla daha yakın ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Bu süreçte çeviri faaliyetleri önemli bir rol oynamış ve kültürel etkileşimi artırmıştır. Osmanlı Dönemi'nde sistemli ve düzenli bir çeviri etkinliğinin bulunmamasına karşın Cumhuriyet Dönemi'nde bu konu önemli biçimde ele alınmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında çeviri faaliyetlerinin genellikle edebi eserler üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Özellikle Batı edebiyatının klasik eserleri Türkçeye çevrilerek yerel okurlarla buluşturulmuştur. Bu dönemde çevirmenler sadece dil engelini aşmakla kalmamış, aynı zamanda yabancı kavram ve düşünce sistemlerini Türk kültürüne aktarma görevini de üstlenmişlerdir. Türkiye'de çeviri faaliyetlerinin zaman içerisinde çeşitlendiği ve geliştiği vurgulanmaktadır. Bilim, teknoloji, hukuk ve diğer alanlardaki metinlerin çevirileri, ülke modernleştikçe giderek daha önemli hale gelmiştir. Bu dönemde özel terimlerin doğru çevirileri Türkiye'nin uluslararası entegrasyonunu desteklemiştir. Dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti'ndeki çeviri faaliyetleri sadece dilsel iletişime değil aynı zamanda kültürel alışverişe de yön vermektedir. Bu çalışma, çeviri tarihindeki bu gelişmelerin izini sürerek, Türk toplumunun dünya sahnesinde ulaştığı konumu anlamamıza katkıda bulunmaktadır. Bu çalışma ile Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. yılını kutladığı 2023 yılında hem şimdiye kadar yapılmış çalışmalar üzerine bir alanyazın taraması yapılmış, hem de 21. yüzyılda, cumhuriyetin en güncel yıllarında var olan ve devam eden çeviri etkinliklerine yer verilerek önceki çalışmalarda daha az değinilen bir döneme ışık tutulmak istenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çeviri Tarihi, Cumhuriyet Dönemi, Çeviri Faaliyetleri, Çeviri Dergileri, Çeviri Eğitimi

¹ Doç. Dr., Mersin Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, nazikg@mersin.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4861-3810>

² Arş. Gör., Toros Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, serrabengi.kaptan@toros.edu.tr, <https://orcid.org/0009-0000-4345-9522>

Date Received : 01.02.2024
Date Accepted : 23.04.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1430212>

Göktaş, N. & Kaptan, S. B. (2024). 100 years of translation adventure of Turkish Republic: Journals, projects and translation training. *HUMANITAS - Journal of Social Sciences*, 12 (Special Issue of the 100th Anniversary of the Republic), 125-141. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1430212>

100 YEARS OF TRANSLATION ADVENTURE OF TURKISH REPUBLIC: JOURNALS, PROJECTS AND TRANSLATION TRAINING

Nazik GÖKTAŞ³, Serra Bengi KAPTAN⁴

ABSTRACT

The proclamation of the Republic marked a pivotal moment for Turkish society, signaling a deliberate effort to forge closer ties with the Western world. Translation activities emerged as a crucial catalyst in fostering cultural interaction during this transformative era. In contrast to the Ottoman Period, characterized by a lack of systematic translation endeavor, the Republican Period witnessed a significant focus on addressing this gap. The initial years of the Republic saw a predominant emphasis on translating Western literary masterpieces into Turkish, thereby introducing local readers to classical works. Translators, beyond bridging linguistic barriers, undertook the formidable task of conveying foreign concepts and thought systems into the fabric of Turkish culture. This paper underscores the diversification and progression of translation activities in Türkiye over time. Beyond literary works, translations extended to encompass texts in science, technology, law, and various fields, gaining heightened importance in tandem with the country's modernization efforts. The precision of translating specific terms contributed significantly to Türkiye's international integration. Consequently, translation activities in the Republic of Türkiye not only facilitated linguistic communication but also fostered cultural exchange, shaping the nation's position on the global stage. Through a historical lens, this study traces the evolution of translation activities from the founding of the Republic to the present, offering valuable insights into Turkish society's journey in the international arena. This research constitutes a literature review conducted in 2023, coinciding with the Republic of Türkiye's centennial celebration. It extends prior scholarly examinations by incorporating a comprehensive analysis of translation activities throughout the 21st century, shedding light on a period less explored in previous studies.

Keywords: Translation History, Republican Period, Translation Activities, Translation Journals, Translation Training

³ Assoc. Prof., Mersin University, Faculty of Humanities and Social Sciences, nazikg@mersin.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4861-3810>

⁴ Res. Assist., Toros University, Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences, serrabengi.kaptan@toros.edu.tr, <https://orcid.org/0009-0000-4345-9522>

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu 1923 yılından bugüne, 2023 yılına, bir asırlık yaşamışlık birikmiştir. Bu birikimi oluşturan, toplumun birçok yönden gelişimine ve değişimine katkıda bulunan sayısız faktör olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında, Mustafa Kemal Atatürk'ün önderlik ettiği çağdaşlaşma gayesi bu faktörler bakımından belirleyici bir role sahiptir. Dil; ulusal kimliğin şekillendirilmesi, kültürel etkileşimin artırılması, toplumun eğitim düzeyinin yükselmesi gibi konularda çok önemli bir araç haline gelmiş, çeviri faktörünün mevzu bahis etkenler arasına girmesine öncü olmuştur. Özellikle Harf Devrimi'nin ardından ortaya çıkan çeviri zorunluluğu öncelikle var olan edebi, bilimsel ve felsefi eserlerin yeni alfabeye sahip Türkçeye aktarılması noktasında belirginleşmiştir. Cumhuriyetin erken yıllarından 1970'lere kadar doğrudan devlet kurumları tarafından yoğun çeviri faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. Tüm bu süre içerisinde özel yayınevlerinin faaliyetleri söz konusu olsa da Tercüme Bürosu ve *Tercüme* dergisinin katkıları Türk çeviri tarihi açısından çok özel bir konuma sahip olmuştur. Bu sayede çağdaş medeniyetler düzeyine gelme, batılılaşma ve Türk hümanizması oluşturma gibi hedeflerle beraber Avrupa dillerinden çeviriler yapılmasına ön ayak olunmuş ve halk kısa sürede çok sayıda çeviri eserle tanıştırılmıştır. Ulusun kültürel anlamda canlandırılması ve kültürler arası iletişimin etkin bir parçası olabilmesi bu faaliyetlerin temel amacı olarak değerlendirilebilmektedir.

Yüz yılın ilk yarısında batı dillerine ve klasiklerine öncelik verilerek edebiyatın zenginleşmesi ve çeşitlenmesi hedeflenmiştir. Çeviri ve çeviri tarihi araştırmalarının bulgularında yapılmış çevirilerin büyük bölümünün yalnızca Fransızca, Almanca ve İngilizce gibi Batı dillerinden yapıldığı görülmektedir (Avcı & İşcen, 2021; Göktaş, 2005). Bu dönemde batı edebiyatlarına yönelik yoğun çeviri çalışmaları yürütülmesi ilerleyen süreçlerde değişikliğe uğramıştır. Dergilerde yayımlanan yazıların ve çevirilerin, yayınevlerinin yayımladığı çeviri kitapların güncel konulardan doğrudan etkilenmesi sebebiyle politik değişimlerin, çalkantıların ve karmaşanın yaşandığı dönemlerde çeviri faaliyetlerinin yönelimlerinde belirgin değişiklikler yaşanmıştır. 1980'lerden itibaren Batı dillerinin yanı sıra Doğu dillerinden yapılan çevirilerde de artış yaşanmış, aynı zamanda dönemin getirisi popüler ideolojik akımlar da çeviri metinlerde kendine önemli bir yer bulmuştur. *Yazko Çeviri* ve *Metis Çeviri* gibi dergiler *Tercüme* dergisinin meşalesini taşıma amacıyla ortaya çıkmıştır. Her ne kadar bu dergiler aynı düzeyde ve uzun soluklu olmasalar da entelektüel kesimin yoğun ilgisini çekmeyi başarmış, çevirinin önemini vurgulamıştır.

Tercüme dergisi, *Yazko Çeviri* ve *Metis Çeviri* gibi dergilerin yoğun biçimde yayımlandığı sürede çevirinin pratik ve fayda odaklı yönleri ön planda iken, akademik ve bilimsel gelişim konusu arka planda kalmıştır. Her ne kadar tüm bu dergilerde alana özgü bazı kuramsal yazılara, yazıların çevirilerine, çeviri stratejileri ve yöntemlerine ve çeviri eleştirilerine yer verilmiş olsa da akademik bakış açısının kazanılması 2000'li yıllara doğru ancak ortaya çıkabilmiştir. 21. yüzyıla gelindiğinde akademik bir disiplin olarak çevirinin yükselişe geçtiği ve çeviri sektörünün de önem kazanmaya başladığı görülmektedir. Küreselleşmenin en tepe noktalara ulaştığı bu yüzyılda yaşanan gelişmelerin hemen hepsi çeviri alanı üzerinde etkili olmuştur. Çeviri eğitimi, çeviri eleştirisi ve kuramsal çalışmalar ivme kazanmıştır. Cumhuriyetin ilk günlerinden günümüze ulusun kültürel kimliğini şekillendiren,

kültürler arasılığı teşvik eden, edebiyatı zenginleştiren ve küresel kimlik oluşumuna katkıda bulunan dinamik bir güç olan çevirinin tarihsel önemini ve güncel durumunu anlatmak gereksinimi söz konusudur. Bu çalışmada Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. yılında cumhuriyetin değerinin vurgulanması ve ayrıca çevirinin bu bir asırlık süreçteki rolünün ve katkılarının ön plana çıkarılması amaçlanmıştır. Bu kapsamda 1923-2023 yılları arasında toplumsal ve kültürel bağlamda önemli yere sahip faaliyetler irdelenmiş ve yorumlanmıştır.

Erken Cumhuriyet Döneminde Çeviri (1924-1940)

Araştırma alanı olarak değerlendirdiğimizde çeviri tarihi çalışmaları Türkiye'de Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi olmak üzere iki ayrı dönem üzerinden ele alınmaktadır (Göktaş, 2005; Demircioğlu, 2016). Bu çalışma kapsamında Cumhuriyet'in 100. yılının kutlanması vesilesiyle yalnızca Cumhuriyet Dönemi faaliyetleri ele alınmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında, özellikle 1923'ten 1940'a kadar ülkede siyasi, kültürel ve sosyal birçok değişim yaşanmıştır. Bu dönemde Türk hükümeti, modernleşme ve Batılılaşma politikalarını benimseyerek bir dizi reformu hayata geçirmiştir. Bu dönemde çeviri faaliyetinin çok fazla ilgi görmemesine rağmen yine de önemli gelişmeler yaşanmıştır.

Türklerin İslamiyete geçmesiyle Türk dili, Arapça ve Farsça sözcüklerden ve dilbilgisi kurallarından etkilenmeye başlamıştır (G. Lewis, 1999). Tanzimat döneminden itibaren Osmanlı Türkçesi, karmaşık, ağır ve yapay bir dil olduğu ileri sürülerek eleştirilmiş, hem bir eğitim aracı olma işlevini hem de yapısal olarak modern fikirlerin iletilmesini sağlayacak niteliklerine sahip olmadığı belirtilmiştir (Heyd, 1954). Arap alfabesinin Türkçe seslerle uyum sağlamadığı düşüncesi ve matbaaya uygun görülmemesi gibi faktörler halkın okuma yazma bilme oranındaki düşüklüğün nedeni olarak da değerlendirilmiştir. Okuma yazma oranının düşük olmasının da bilimin ilerlemesine, gelişmesine ve genişlemesine engel olduğu düşünülmüştür (Berk Albachten, 2015). 3 Kasım 1928 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti'nde çıkarılan bir yasayla Latin harfleri (29 harften oluşan: 8 sesli ve 21 ünsüz) kabul edilmiştir. Bu değişikliğin amacı hem Türkçenin okunmasını ve yazılmasını kolaylaştırmak hem de yasal ve toplumsal anlamda laikliği tesis edip batılılaşmaktır. Yeni alfabe ile dilin, Arapça ve Farsçanın etkilerinden arınması sağlanmıştır (Göktaş, 2005; Avcı, 2020). Bu süreçte birçok eser yeniden yazılmıştır ve çevirileri yapılmıştır. Bu dönemde çevirinin aslen üç amacı olduğunu belirtmek mümkündür: (1) Milli bir edebiyat oluşturmak, (2) Dili zenginleştirmek ve (3) Halkı ve gençleri önemli edebi eserlerle tanıştırmak. Bu noktada çevirinin; edebi, dilsel ve öğretici özelliklerinin temel alındığını belirtmek mümkündür.

Eğitim reformu çerçevesinde yabancı dildeki kaynakların Türkçeye çevrilmesi önemli bir rol oynamaktadır. Milli eğitimi düzenleme konusu başlıca Telif ve Tercüme heyetlerince ele alınmıştır fakat 1926 yılına gelindiğinde bu heyetin yerine Milli Talim ve Terbiye Dairesi oluşturulmuştur. Telif ve Tercüme Heyetleri faaliyet gösterdikleri süreçte Türk tarihi ile ilişkili kaynakların, Türk dili üzerine çalışmaların ve dinin okullarda nasıl öğretileceğine yönelik eserlerin çevirileri sağlanmıştır (Kayaoğlu, 1996; Kırpık vd., 2014). 1923 yılında Maarif Vekaleti tarafından (Milli Eğitim Bakanlığı) eğitim öğretimle ilgili yeni düzenlemeler yapılmıştır. Bu dönemde Telif ve Tercüme Encümeni'nin başına Ziya Gökalp getirilmiştir ve Ziya Gökalp ders kitaplarının tercümelerinin yapıldığı faaliyetlere öncülük etmiştir (Can,

2015). Eğitim materyalleri ve kitaplar Türkiye'de eğitim sisteminin güçlenmesine, özellikle Batı kaynaklı bilgilerin Türkçeye çevrilmesine katkı sağlamıştır.

Dönemin önemli yazarları yabancı edebiyat eserlerini Türkçeye çevirmiş, uluslararası edebiyatı Türk okurlarla buluşturmuştur. Bu hem Türk edebiyatının zenginleşmesine katkı sağlamaktadır hem de dünya edebiyatının Türk kültürü üzerindeki etkisini artırmaktadır. Erken Cumhuriyet Döneminde (1920'li ve 1930'lu yıllar) Türkiye Bibliyografyasına göre 181 Fransızca, 119 İngilizce, 28 Almanca eser çevirisi yapılmıştır ve İngilizce, Almanca, Yunanca ve Rusça gibi dillerin eserlerinin çevirileri Fransızca üzerinden gerçekleştirilmiştir (Berk Albachten, 2001). Tercüme ve Telif Heyeti'nin 1923'te yaptığı çeviri faaliyetlerinin kapsamında edebi eserler bulunmamaktadır. Yalnızca, "Çocuklar Kütüphanesi" serisinin içindeki *Altın Çiftlik* kitabı bir adaptasyon kitap olarak görülmüştür ve edebi eser olarak değerlendirilmektedir (Tuncor, 1989). 1927 ve 1928 yıllarında Millî Eğitim Bakanlığı "Cihan Edebiyatından Nümuneler" isimli bir çeviri kitaplar serisi yayımlamıştır fakat Harf Devrimi'nden sonra bu çalışmalar sonlanmıştır. Bakanlık tercüme çalışmalarını 1929-1932 yılları arasında altı çocuk ve genç edebiyatı eserinin çevirilerini yayımlayarak sürdürmüştür (Tuncor, 1989). Buna ek olarak, Horace'ın bazı eserleri, Shakespeare'in *Othello* eseri ve Platon'un iki eserinin çevirileri de 1940'a kadar olan süreçte yapılmıştır. Harf Devrimi öncesinde ve sonrasında özel yayın evlerinin de edebi eserlerin çevirileri üzerine çalışmaları olmuştur fakat yine de bu dönem çeviri açısından çok verimli olmamıştır.

Edebiyat ve eğitim alanında yapılan faaliyetlere ek olarak yeni kurulan bir devletin hukuk ve idare alanında ihtiyaç duyduğu birikimi sağlayabilmek adına uluslararası belgeler ve uygulamalar da tercümenin kapsamına girmiştir. Buna yeni hukuki ve idari sistemin Türkiye'ye uyarlanmasına yönelik çeviri faaliyetleri de dahildir. Ancak bu dönemde çeviri faaliyetleri diğer reformlara göre daha az ilgi görmüştür. Türkiye'de özgün eser yazılmasına ve milli kültürün geliştirilmesine daha fazla önem verilmesi bu noktada etkili olmuştur.

Tercüme Bürosu ve *Tercüme* Dergisi Dönemi (1940-1966)

Tercüme Bürosu

Türkiye'de çeviri faaliyetlerine dair en önemli gelişmelerden biri, 1940 yılında kurulan Tercüme Bürosu ve 19 Mayıs 1940 (Göktaş, 2005, s. 23) tarihinde yayımlanmaya başlanan *Tercüme* dergisidir. Tercüme Bürosu ve *Tercüme* dergisi, Türkçe'de çeviri çalışmalarını desteklemeyi ve çeşitli dillerden eserleri Türkçeye kazandırmayı amaçlayan önemli girişimler olmuştur. Tercüme Bürosu, Türk okurları insanlığın ürettiği evrensel değerlerle buluşturarak dünya kültürleriyle iletişimi arttırmak ve Türkçeyi geliştirip zenginleştirmek amacıyla kurulmuştur. Büronun 1940 yılında kuruluşunda dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'in büyük etkisi vardır. Yücel'in büronun kuruluşundaki hedefi kültürel aydınlanma ve batılılaşmanın (Tahir Gürçağlar, 2005) yanı sıra Türk hümanizmasını da oluşturmak olmuştur (Göktaş, 2005; Vural Kara, 2010). Bu büro, farklı dillerden edebi eserlerden bilimsel metinlere kadar önemli eserlerin Türkçeye çevrilmesi ve Türk kültürüne kazandırılması için çalışmalar yapmıştır. Bu çevirilerin amacı Türk halkının hem eğitim hem de kültür alanındaki bilgilerini arttırmaktır.

I. Türk Neşriyat Kongresi'nde Tercüme Encümeni'nin sunduğu rapor ve alınan kararların neticesinde Tercüme Bürosu'nun kurulması gündeme gelmiştir. Başlangıçta Tercüme Bürosu "Tercüme Heyeti" adını almıştır. İlk toplantısını 28 Şubat 1940'da Hasan Ali Yücel başkanlığında yapan Tercüme Bürosu, Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olarak faaliyet gösteren bir kurum olmuştur (Anamur, 1998, s. 121-122). Günyol'a göre (1983) Tercüme Bürosu fikri uzun bir süredir devam eden çeviri çabalarının, özellikle Batı kültürüyle etkileşimi hızlandırma ve daha rasyonel bir düzeye getirme ihtiyacından doğmuştur. Cumhuriyet dönemine kadar aydınların kişisel çabalarının yeterli bir olgunluğa erişip önemli bir katkı yapamadığını ve bu alandaki etkinliklerin diğer ülkelerdeki yayıncıların bilgisi ve liderliğiyle gerçekleştiğini ifade eden Günyol, Türkiye'de benzer girişimlerin olmaması nedeniyle, kültür alanındaki bu büyük çabanın devlet eliyle yürütülmesinin kaçınılmaz olduğuna vurgu yapmıştır. Günyol, Tercüme Bürosu'nun kuruluş amacını, bu dağınıklığı ve gelişigüzel çeviri faaliyetlerini sona erdirerek, dünya klasikleriyle doğrudan ve etkili bir şekilde iletişim kurmayı sağlamak olarak açıklamıştır. Büronun çeviri etkinliğinin sistemli ve aktif tutulması konusunda başarılı olduğu söylenebilmektedir fakat tamamen kurumsallaşmış olduğunu ifade etmek mümkün değildir (Soysal, 2017).

Tercüme Bürosu'nun önemli özelliklerinden biri de, kendi büroları kapsamında yapılan çevirilere ek olarak farklı yayınevleri ve kişiler tarafından yapılan çevirileri de denetlemesi olmuştur. Çeviride gelişi güzelliği ve özneliği engelleyip, hümanizm düşüncesini ileriye taşıyacak çevirileri bir bütün haline getirmek amacıyla yapılan denetlemeler alana önemli bir yenilik getirmiştir. Bu noktada norm kavramı dolaylı bir biçimde ortaya çıkmış, Tercüme Bürosu'nun belirli normlar altında faaliyet gösterdiği belirlenmiştir (Göktepe, 2014).

Tercüme Dergisi

Tercüme dergisi, Tercüme Bürosu tarafından 1941 yılında yayımlanmaya başlanan bir dergidir ve içeriğinde çeşitli dillerden yapılan çevirilere yer verilmiş, çeviri çalışmalarının desteklenmesi amaçlanmıştır. *Tercüme* dergisi, 19 Mayıs 1940 tarihinde ilk sayısı ile yayın hayatına başlamıştır. Bu tarih, derginin çıkışının düşünce alanında bir kurtuluş savaşının başlatıldığı izlenimini uyandırdığı gün olarak dikkat çekmektedir. Derginin temel hedefi, tercüme edilen metinleri Türkçe olarak tekrar şekillendirip oluşturmaktır. Ayrıca, Tercüme Bürosu'nun çevirdiği eserleri içeren *Dünya Edebiyatından Çeviriler* dizisi, *Tercüme* dergisi tarafından bilinçli bir şekilde desteklenmiştir. Bu destek, yabancı dil bilmeyen Türk okurlarının dünya yazınıyla eşdeğer çevirilerle buluşmasını hedeflemektedir (Anamur, 1998, s. 122-124).

Tuncel (1958) bir çeviri dergisinin çıkarılma düşüncesinin Nurullah Ataç'a ait olduğunu belirtmiştir. Ataç'a göre ise (1941), bu derginin ana amacı Türk halkının başka dillere ait yazınlarla tanışmasının ve Türkiye Cumhuriyeti'nde bir çeviri edebiyatın oluşmasının sağlanmasıdır. *Tercüme* dergisi toplam 18 ciltten ve 7917 sayfadan oluşan bir dergidir. Dergi, iki ana bölümden meydana gelmektedir: İlk bölüm, kaynak metinlerle birlikte düşünce yazıları, şiir, öykü, roman ve tiyatro oyunlarının çevirilerini içerirken, ikinci bölüm ise çeviri konusundaki kuramsal yazılar ve çeviri eleştirisi yazılarına ayrılmıştır. Dergide, 19 farklı dilde yapılmış çevirilere ek olarak, Türkçe'den çeşitli batı dillerine 33 çeviri de bulunmaktadır. Bu süreçte, Tercüme Bürosu'nda dönemin öne çıkmış yazarları, şairleri, çevirmenleri ve akademisyenleri görev almışlardır (Göktaş, 2005). Derginin ilk sayısının önsözünde dönemin

Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'in ifadeleri içinde çevirmenin yazarın kültürüne hâkim olması gerektiği bulunmaktadır (Sauer, 1997). Bu nedenle ilk sayıdan itibaren, biraz üstü kapalı da olsa çeviri ve çeviri stratejilerinden söz edildiği çıkarımı yapılabilmektedir.

Tercüme dergisi, Türk yazarlarından ziyade yabancı yazarların farklı dillerden eserlerinin Türkçeye çevrildiği bir dergi olarak kültürel alışverişi teşvik eden bir platform sunmuştur. Dergi, farklı dönemlerde değişen editörler tarafından yönetilmiş olmasına rağmen genel olarak çeviri faaliyetlerini desteklemeyi, çevirmenlere yardımcı olmayı ve çeşitli kültürleri Türk okurlarıyla buluşturmayı amaçlamıştır. Bu girişimler, Türk kültürünün uluslararası alanda daha geniş bir kitle tarafından tanınmasına ve Türkçenin söz varlığının ve edebi niteliğinin zenginleşmesine katkı sağlamıştır. Derginin etki ve önemi yayın hayatını uzun yıllar boyunca sürdürmesiyle orantılı bir ilişki içerisinde. Özel yayınevlerinin yayımlanmış olduğu dergiler zaman içerisinde ortaya çıkmış olsa da genellikle birkaç sayı itibarıyla son bulmuşlar (Sauer, 1997), *Tercüme* dergisinin yerini alamamışlardır. Çevirilerin yanı sıra yapılan çeviriler hakkında incelemeler, eleştiriler ve bu eleştirilere yanıtlar gibi yazılar da içeren dergi günümüzde çeviri disiplini içerisinde yer alan alt başlıklara yakın uygulamaların başlangıç dönemlerinden itibaren yer alabildiğini de gözler önüne sermektedir. Ayrıca derginin içinde bulunan Osmanlı ve Türk çeviri tarihi üzerine yazıların gelecekteki araştırmacılara yol gösterecek nitelikte değerlendirildiği de görülmektedir (Arusoğlu, 2010). Ancak, bu dönemdeki çeviri faaliyetleri, çeviri yazıları ve eleştirileri hem dergi bazında hem de Millî Eğitim Bakanlığı çatısı altında genellikle devlet destekli bir girişim olarak öne çıkmış ve resmi çeviri politikalarının bir parçası olarak yürütülmüştür. Ülkede gerçekleşen politik ve düşünsel değişimler bu derginin içerik ve kapsamı üzerinde etkisini göstermiştir. Derginin son yayımının üzerinden yıllar geçmiş olmasına karşın, MEB'in büroya ait klasiklerin çevirileri üzerinde hiçbir değişiklik yapmadan tekrar basarak yayımlaması, hem büronun hem de derginin icraatlarının 1989 yılında bile büyük bir kıymet gördüğünün göstergesidir (Berk, 1999). *Tercüme* Bürosu ve *Tercüme* dergisi kapsamında Kurultay (1999), Göktaş (2005) ve Göktepe (2014) tarafından yapılan çalışmalar konu hakkında sundukları detaylı bilgilerle başvuru kaynağı niteliği taşımaktadır. Bu kaynaklar, günümüzdeki çeviri faaliyetlerinin geçmişinin ve başlangıç noktalarının tespitinde büyük öneme sahiptir.

Politik Dönüşümler Dönemi (1966-1980)

Tercüme dergisinden sonraki süreçte Türkiye Cumhuriyeti'nin çeviri faaliyetleri içerisinde önemli bir yere sahip *Metis Çeviri* dergisinin yayım hayatına başlamasına kadar ülkede, politik ve ekonomik değişimlerin yoğun olduğu bir dönem yaşanmıştır. Bu dönem, 1960'lı yılların hükümet uygulamalarına karşı 1968'de başlayan öğrenci olayları ve 68 olayları veya 68 kuşağı/hareketi olarak anılan dönemi de içine alır (Bulut, 2011). 1970'lerden başlayarak koalisyon hükümetleri, siyasi gruplar arasında gittikçe şiddetlenen çatışmalar, petrol krizi, ithalata getirilen kısıtlama sonucu en temel tüketim mallarında yaşanan kıtlık sorunları döneme damgasını vurmuştur. Ülkenin içe kapanık olduğu bu dönemden çıkması ve dışarıya açılması ancak 12 Eylül 1980'den sonra kurulan muhafazakar ve liberal hükümetler döneminde olmuştur. Çeviri faaliyetleri de 1966-1980 yılları arasındaki süreçte yaşanan tüm bu büyük sosyal, ekonomik, politik ve kültürel değişimlerden etkilenmiştir. Türkiye'de siyasi ortamın değişmesi, çağdaşlaşma çabaları ve küresel ölçekte ortaya çıkan yeni çeviri ortamı hem çeviribilimi hem de çeviri uygulamaları için yeni bir çerçeve oluşmasına neden olmuştur. Ülke

yönetiminde yaşanan değişiklikler, dönemin içinde bulunduğu ekonomik koşullar, toplumsal olarak ideolojik çatışmaların yaşanması bu yıllardaki kültürel üretimi büyük ölçüde etkilemiştir (Arıkan, 2008; Küçük 2019). Çeviri faaliyetlerinin doğrudan kültürel üretim kategorisinde yer alması ve dolaylı yoldan diğer kültürel üretim unsurları üzerinde etki sahibi olması burada büyük önem teşkil etmektedir. İki siyasi darbe arasında kalan ve aynı zamanda dünyada yaşanan soğuk savaş yıllarına denk gelen bu dönemin siyasi olayları, toplumsal ve kültürel alanları etkilemiştir. Bu 14 yıllık süreçte Türkiye’de yaşanan toplumsal olaylar neticesinde *sağcı, solcu* gibi yeni kavramlar ortaya çıkmış, halk *sosyalizm, faşizm ve kapitalizm* gibi farklı ideolojik akımlarla tanışmıştır.

Başgüney’e (2015) göre edebiyata ilişkin faaliyetlerin incelenmesi, içinde bulunulan dönemin politik ve sosyal tarihine dair bulgular yansıtılmaktadır. Tarih boyunca toplumlar için bazı dönemlerde bazı ideolojiler daha baskın olmuştur. Özellikle, 1966-1980 yılları arasında Türkiye’de baskın olduğu ifade edilen İslamcılık, sosyalizm ve milliyetçilik akımlarının taraftarları arasındaki rekabet oldukça yoğun olmuştur. Bu rekabetin bir sonucu olarak edebi eserlerin bu tarafların fikirlerini yansıtmaları veya insanları belirli taraflara doğru yönlendirmeleri söz konusu olmuştur. Edebi çeviri alanında çeşitli eserlerin Türkçeye çevrilmesiyle önemli gelişimler yaşanmıştır. Okurların Batı’da popüler olan fikirlerle ve edebiyat akımlarıyla buluşması devlet destekli ve özel girişimlerle desteklenmiştir. Özel girişimler olarak yayınevlerinin rolü bu dönemde çok önemlidir. Edebi anlamda yayıncılığın hızla geliştiği bu süreçte birçok yeni özel yayınevlerinin kurulması ve bu yayınevlerinin belirli ideolojiler için mücadele içine girmesi söz konusu olmuştur. Türk Edebiyatı’nda yeni edebi türler ve biçimler kabul edilmiş, yazarlar için güncel temalar ve yeni üsluplar sağlanmıştır.

Yayınevlerinin yanı sıra bu dönemde yayın hayatını sürdüren *Yeni Dergi, Varlık Dergisi, Yeditepe Dergileri* gibi edebi dergiler de siyasi ve toplumsal manzaranın yansıtılmasında etkili olmuşlardır. Örneğin, *Yeni Dergi* hem güncel politik gelişmelere cevap verme hem de çeviri faaliyetlerine önem verme gibi özelliklere sahiptir. Bir başka ifadeyle, edebi ve siyasi bakış açısının yanı sıra çeviri alanı açısından da oldukça önemli bir dergi olmuştur. 1964 yılında yayımlanmaya başlanan *Yeni Dergi*, 1975 yılına kadar yayın hayatını düzenli olarak sürdürmüş ve toplamda 128 sayı yayımlanmıştır (Albiz, 2018). Derginin ilk sayılarında çeviri faaliyetlerine oldukça fazla yer verilmiştir; şiir, hikaye, siyasi metinler, eleştiriler ve denemeler gibi türlerde çeviri yazılar içerik olarak yer almıştır (Albiz, 2018).

Edebi çevirinin yanı sıra, akademik dergiler ve konferanslarla birçok disiplin içerisinde yapılan araştırma ve fikirlerin de yayıldığı bir dönem ortaya çıkmaya başlamıştır. Türkiye’deki akademisyenler ile dünyanın geri kalanındaki akademisyenler arasındaki bilgi alışverişi çeviri faaliyetleri ile güçlenmiştir. Bu sayede çevirmenlerin, bilimlerin ve bilimsel çalışmaların ilerlemesi ve gelişmesinde önemli bir rolü olduğu ifade edilmektedir. Aynı zamanda 1960’lı yıllardan itibaren özgün bir disiplin olma yoluna giren çeviribiliminin Batı’da ortaya çıkışıyla beraber çeviri yazında kuramsal ve bilimsel yazılarda yer almaya başlamıştır.

1960’lı yılların sonlarında ve 1970’li yıllarda milliyetçi ideolojilerdeki yayılım, Türk kültürünün ve kimliğinin tanıtılması isteği çeviri faaliyetlerine yaklaşımı şekillendirmiştir. Çevirinin hem ulusal ve kültürel mirası korumada hem de Türkiye ile Batı arasında bir köprü kurmasındaki görevi bu süreçte de devam etmektedir. Dönemin politik ve ekonomik çalkantılar bakımından yoğun olması, her ne kadar olumlu gelişmeler yaşansa da, hem çeviri faaliyetleri hem de çevirmenler için zorluklar ve kısıtlamalar getirmiştir. Bu yıllarda ideolojik kısıtlamalar, toplum üzerindeki politik baskı ve sansür durumları yazar ve çevirmenlerin ifade özgürlüğünü

kısıtlamış, hatta yasal yaptırımlarla karşılaşmalarına sebep olmuştur. Çevirmenlerin bireysel dünyalarında yaratıcı ifadeleri ve kültürler arası etkileşimi sağlayan toplumsal bilince uyma güdülerini arasında kalması, bu sürecin çeviri faaliyetleri açısından en önemli sorununu oluşturmuştur. Bu süreç, çevirmenlerin ne kadar kritik bir toplumsal göreve sahip olduklarını ortaya koymuştur. Sonuç olarak, 1960'lı yılların ortalarından 1980 yılına kadar toplumsal yaşamdaki dinamizm çeviri faaliyetlerinde de hareketliliğe yol açmıştır ve dönüşümlerin yaşanmasına sebep olmuştur.

Yazko Çeviri Dergisi (1980-1984)

Mustafa Kemal Ağaoğlu ve kardeşi Tektaş Ağaoğlu tarafından temelleri atılan Ağaoğlu Yayınevi, 1962 yılında faaliyetine başlamış ancak 1970'lerin ortalarında kapanmıştır. Yayınevinin kapanışının ardından Mustafa Kemal Ağaoğlu, bu sefer bir kooperatif kurma amacını gütmüş ve Sınırlı Sorumlu Yazar ve Çevirmenler Yayın Kooperatifi (YAZKO) 1970'lerde kurulmuştur (Depe, 2014). 22 Nisan 1980 tarihinde resmi olarak kurulan *Yazko*, beyaz güvercin figürüyle mavi zemin üzerinde tasvir edilmektedir ve yayınevinde daha önce hiç yayımlanmamış eserlerin basımına karar verilmiştir. Oktay (2009), *Yazko*'yu 12 Eylül döneminin en önemli kültürel gelişmelerinden biri olarak değerlendirmiştir.

Dönemin politik ve ekonomik sorunları sebebiyle ortaya çıkan basım sorunlarına rağmen kooperatif her ay dört kitap yayımlamıştır. Kooperatife sürekli yeni üyelerin katılıyor olması ve bu üyelerin de yeni fikirler getirmesi neticesinde *Yazko Edebiyat* dergisinin kurulmasına karar verilmiştir. Derginin çıkarılması fikri hem aylık maddi gelir olanağı sağlaması hem de kooperatif tarafından yayımlanan kitapların tanıtımlarının yapılması amacını güderek tercih edilmiştir. Kasım 1980'de *Yazko Edebiyat*'ın ilk sayısı yayımlanmıştır. *Yazko Edebiyat*'ın büyük ilgi görmesi, süreli yayınların başarısı fikrini yaymıştır ve felsefe, çeviri, gençlik gibi çeşitli alanlarda dergi hazırlıklarına başlanılmasına yol açmıştır (Toy, 2007, s. 113).

Yazko Edebiyat dergisinden bir yıl sonra Ahmet Cemal'in liderliğinde, Temmuz 1981'de *Yazko Çeviri* yayın hayatına başlamıştır. *Yazko Çeviri*, Temmuz 1981-Mart 1984 tarihleri arasında iki aylık periyotlarla toplam 18 sayı ile okurlarına ulaşmıştır. Yayının sahibi olarak Mustafa Kemal Ağaoğlu, yöneticisi olarak Ahmet Cemal ve yazı işleri müdürü olarak Adnan Özyalçın dergide görev almıştır (Depe, 2014). Derginin genel yayın politikası incelendiğinde, başta özel sayılar olmak üzere dergi iki ayda bir yayımlanmaktadır ve derginin kapak tasarımı genellikle sabit tutulmuştur. Yayın dili Türkçe olsa da, dergi bir çeviri dergisi olduğu için İngilizce, Fransızca, Almanca ve İtalyanca gibi farklı dillerde çeviri eserlere yer verilmiştir. Derginin tüm sayıları, dergi yöneticisi Ahmet Cemal'in giriş yazısıyla başlamaktadır (Şahin, 2023).

1980'li yıllarda, sanat ve edebiyat dünyası üzerinde bulunan yoğun siyasi baskı YAZKO'yu da etkilemiştir. YAZKO'nun bir kooperatif adı altında var olması ve siyasi söylemlerden kendisini soyutlaması sayesinde faaliyetlerine bu baskıdan biraz daha uzak şekilde devam etmesini sağlamıştır. Entelektüel çevrenin bu kooperatifin etrafında toplanmasının başlıca nedenlerinden biri de budur (Depe, 2014).

Yazko Çeviri dergisi, *Tercüme* dergisinin aksine devlet desteği olmaksızın faaliyet göstermiştir ve bu özelliğiyle çeviri tarihimizde öne çıkan bir değerdir. Türkiye Cumhuriyeti'nin bu dönemdeki olumsuz ekonomik ve siyasi koşullarına rağmen, büyük çabalar

sonucu ancak 3 yıl süreyle yayın yapabilmıştır. *Yazko Çeviri*, ulusal çeviri tarihimizde çeviri araştırmalarına odaklanan üç dergiden biri olma niteliğini de taşımaktadır. Ayrıca, toplumu bilgilendirmek, bilgi aktarmak, bilinçlenmeyi teşvik etmek, edebiyat ve dilin yanı sıra çeviri duyarlılığını geliştirmek gibi görevleri üstlenmiş bir yayın organı olarak da değerlendirilmektedir. Dergi, çeviri aracılığıyla okuyucularını çeşitli konularda bilgilendirirken aynı zamanda çeviriye dair bilimsel çalışmalara ve ülkedeki çevirmenlik mesleği ile ilgili gelişmelere de odaklanmıştır. *Yazko Çeviri* dergisi hakkında detaylı okumalar için Toy (2007), Depe (2014) ve Şahin (2023) tarafından yapılan çalışmalar dergi hakkında önemli başvuru kaynakları niteliğindedir.

Metis Çeviri Dergisi (1987-1992)

Metis Çeviri dergisi, Türkiye’de saygın bir çeviri dergisi olarak tanınır. Dergi, Türk edebiyatının yanı sıra dünya edebiyatından önemli eserleri Türkçeye kazandırmayı amaçlayan bir platform olarak faaliyet gösterir. İlk sayısı 1982 yılında yayımlanan *Metis Çeviri* dergisi, zaman içinde Türkiye’deki çeviri literatüründe önemli bir konum elde etmiştir.

Metis Çeviri dergisi, Metis Yayınları’nın bir yan kuruluşu olarak ortaya çıkmıştır. Derginin temel hedefi, dünya edebiyatındaki önemli eserleri Türkçeye kazandırmak ve Türk okurlarıyla paylaşmaktır. Ekim 1987’de yayımlanan ilk sayısında derginin sunuş kısmında, dil, çeviri olgusu ve eylemi ele alırken derginin amacı açıkça belirtilmiştir. Çeviri eyleminin yaşamın her noktasında nasıl bir etkisi olduğu ve dilimize giren yabancı dil yapılarının Türkçenin evrimini nasıl etkilediği vurgulanmış, bu doğrultuda belirli bir dil olgusu oluşturma amacının ve ayrıca; dil, kültür ve kuramlar bağlamında çeviri bilincinin oluşturulmasının önemi belirtilmiştir.

Metis Çeviri, 1987-1992 yılları arasında beş yıl süreyle yayın yapmıştır. Türk çeviri dergiciliği tarihinde en uzun süreli yayınlardan birisi olmuştur (Keleş, 2019). Toplam 20 dergi olmak üzere, her biri ortalama 153 sayfadan oluşan *Metis Çeviri* dergisi, toplam 3157 sayfadan oluşmaktadır (Göktaş, 2005). Her yıl dört adet dergi çıkartılmıştır ve toplamda 21 sayıya sahiptir. Dergi, filolog, yazar, akademisyen ve çevirmenlerden oluşan bir yayın kurulu tarafından hazırlanmıştır ve herhangi bir kurum desteği almamıştır. *Metis Çeviri* dergisi, yayımlanma sürecinde dünya yazınının seçkin örneklerine yer vermiştir. Çeşitli şiir, öykü, oyun, senaryo, dil ve çeviri kuramlarını, yabancı yazar ve bilim insanlarının alanla ilgili deneme ve incelemelerini Türkçeye çevirmiştir. En fazla çeviri Batı dillerinden ve İngilizceden gerçekleştirilmiştir.

Metis Çeviri dergisi, hem öne çıkan yazarların eserlerine alan açmış hem de genç yetenekleri desteklemiştir. Aynı zamanda, farklı dillerden Türkçeye çeviri yapan çevirmenlere de dergi içinde yer verilmiştir. Editörlük süreci genellikle deneyimli çevirmenler ve edebiyat eleştirmenleri tarafından yönetilirken, derginin yayın politikası, çeşitliliği özendirmeye ve farklı kültürlerden eserlere öncelik tanımaya odaklanmıştır. Dergi, zaman zaman çeviri atölyeleri, söyleşiler ve edebiyat etkinliklerine de katkı sağlayarak çeviri alanındaki tartışmalara ve gelişmelere destek olmuştur. Genellikle edebi eserlerin çevirilerine odaklanan dergide, sosyal bilimlerden felsefeye, sanattan kültür tarihine kadar çeşitli konularda çevirilere de yer verilmiştir ve bu yönüyle de farklı disiplinlerden gelen çevirilerle zengin bir içeriğe sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Metis Çeviri, çeviri olgusunu her açıdan ele alarak Türkçenin dilini ve kültürünü araştırmayı, korumayı, geliştirmeyi ve üzerinde bir bilinç oluşturmayı amaçlarken, Türkçe için de farkındalık yaratma düşüncesiyle hareket etmiştir. Dergi, nesnel ve bilimsel eleştiri yazıları aracılığıyla çeviri alanında bir denetleme yapılmasını ve çevirmenlere, çevirmen adaylarına ve okurlara rehberlik edilmesini hedeflemiştir. Çevirinin günlük yaşamdaki rolünü ve anadile olan etkilerini vurguladıktan sonra, okurları çeviri konusunda bilinçlendirmeyi amaçlayan dergi, bu bağlamda öğretim amaçlı bir işlev de üstlenir. Çeşitli çeviri dilleri ve metin türleriyle dolu zengin bir içeriğe sahiptir. Günümüzde çeviri ve edebiyatla ilgilenen herkesin faydalanabileceği bu dergi, özellikle çeviri bölümü öğrencileri ve akademisyenler için bir başvuru kaynağı olarak değerlendirilebilir (Göktaş, 2005).

Metis Çeviri dergisi, Türk edebiyatına ve okurlarına geniş bir perspektif sunarak çeviri faaliyetlerine katkıda bulunan önemli bir yayın organıdır. Bu dergi, Türkiye'deki çeviri alanındaki gelişmeleri takip etmek ve dünya edebiyatının çeşitli örnekleriyle tanışmak isteyenler için değerli bir kaynaktır. Dergi hakkında daha ayrıntılı bilgi edinmek amacıyla Göktaş (2005) ve Keleş (2019) tarafından yapılan çalışmalara başvurulabilir.

21. Yüzyılda Çeviri Etkinliği (2000'ler)

21. yüzyılda küreselleşme ve teknolojik gelişmeler, Türkiye'de çeviri faaliyetlerinde önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönemi beraberinde getirmiştir. Bu dönemde, kültürlerarası etkileşim, teknolojik ilerlemeler, küresel iletişim ve edebiyatın uluslararası alanda daha geniş bir kitleye ulaşması gibi faktörler çeviri faaliyetlerini ön plana çıkarmıştır. Bu kapsamda 21. Yüzyılda çeviri faaliyetleri Akademik Çalışmalar ve Dergiler, Çeviri Projeleri ve Çeviri Eğitimi olmak üzere üç başlık altında irdelenmiştir.

Akademik Çalışmalar ve Dergiler

Türkiye'de 2000'li yıllardan sonra yayımlanan çeviri dergileri ve yapılan akademik çalışmalar disiplinin gelişimini desteklemiş, çeviri bilimi ve uygulamalarının daha geniş bir şekilde tartışılmasına olanak sağlamıştır. Üniversitelerin çeviri çalışmalarını zenginleştirmek amacıyla çeviri merkezleri kurduğunu belirtmek mümkündür. Bu merkezler kapsamında farklı disiplinlerden gelen akademisyenlerin de çeviri çalışmalarına katkı sağlamaları amaçlanmıştır. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Çeviribilim Araştırma ve Uygulama Merkezi bu merkezlere bir örnek olarak gösterilebilmektedir. Çeviribilim Araştırma ve Uygulama Merkezi bünyesinde öğrencileri ve akademisyenleri bilimsel açıdan destekleyecek çalıştaylar gibi etkinlikler düzenlenmektedir.

Araştırma merkezlerine ek olarak, günümüzde çeviri üzerine çeşitli akademik dergiler ve yayınlar ortaya çıkmıştır. *Çeviribilim ve Uygulamaları Dergisi*, *İstanbul Üniversitesi Çeviribilim Dergisi*, *Dünya Dilleri, Edebiyatları ve Çeviri Çalışmaları Dergisi* ve *Uluslararası Dil ve Çeviri Çalışmaları Dergisi* gibi dergiler, çeviriyle ilgili çeşitli konularda makalelere ve araştırmalara yer vermektedir. Akademik ve bilimsel çalışmaların yer aldığı bu dergilerin yanı sıra 2007-2013 yılları arasında yayın hayatını devam ettiren bir *Çevirmenin Notu* dergisi de bu dönemde yer almıştır. Türkçe'de uzun soluklu bir yayın geçmişine sahip olan dergi, 6 yıl boyunca üç aylık periyotlarla yayımlanmış ve toplamda 17 sayıya ulaşmıştır. Herhangi bir kurum tarafından desteklenmemiş olan derginin her bölümüne ayrı bir editör atanmıştır.

Derginin içeriği genel olarak “Çağdaş Türk Şiiri”, “Çağdaş Türk Öyküsü”, “Söyleşi”, “Çeviri Şiir”, “Çeviri Öykü”, “Deneme” ve “İnceleme” bölümlerinden oluşmuştur (Keleş, 2019). *Çevirmenin Notu Dergisi*’nin yanı sıra, 1989 yılından beri 2023 yılında da yayın hayatına devam eden *Frankofoni Dergisi*’nden de bu bağlamda söz etmek gerekmektedir. *Frankofoni Dergisi*’nin içeriğinde Fransız ve Türk edebiyatı, dilbilim ve çeviribilim gibi alanlarda yapılan güncel çalışmalara yer verilmektedir (Kartal, 2010). 1989’dan beri (otuz beş yıldır) yayın hayatını sürdüren dergi; Türk edebiyatı ve Fransız edebiyatı üzerinde önemli etkilere sahip olmuş ve uluslararası düzeyde araştırmacıların Türkçe Fransızca dil çiftinde yaptıkları çalışmalara ev sahipliği yapmıştır.

2000’li yıllarda Türkiye’de ve uluslararası alanda çeviri konferansları ve seminerler düzenlenmiş, bu etkinlikler çeviri konusundaki akademik çalışmaların paylaşılmasına ve tartışılmasına olanak tanımıştır. Çeviri konferansları ve seminerleri genellikle çeşitli dil ve kültürler arası iletişimi geliştirmeyi, çeviri alanındaki yenilikleri paylaşmayı, tartışmayı, çeviri süreçlerinde karşılaşılan zorlukları ele almayı amaçlamaktadır. Bu tür etkinlikler genellikle çevirmenler, çeviribilimciler veya çeviri alanında çalışan akademisyenler, dilbilimciler, şairler, yazarlar, yayıncılar ve çeşitli kültürlerden gelen uzmanları bir araya getirmektedir. Uluslararası alanda gerçekleştirilen konferanslar ile dünya genelinde çeviri alanındaki gelişmeleri ve yenilikleri paylaşma, kültürler arası anlayışı artırma gibi hedeflere ulaşmak beklenmektedir. Türkiye’de çeviri alanındaki etkinlikler ulusal ve uluslararası düzeyde gerçekleştirilmektedir. Örneğin, 11-13 Eylül 2023 tarihlerinde Boğaziçi Üniversitesi tarafından gerçekleştirilen “Birinci Ulusal Çeviri Teknolojileri Kongresi” bu etkinliklere güncel örneklerden biri olarak gösterilebilmektedir.

2000’li yıllarda Türkiye’de çeviri alanında yaşanan gelişmeler, çeviriyle ilgili akademik çalışmaların ve araştırmaların daha da çeşitlenmesini ve derinleşmesini sağlamıştır. Bu durum, çeviri biliminin daha geniş bir bakış açısıyla ele alınmasını mümkün kılmış ve çeviri disiplindeki bilgi birikiminin artmasına ve zenginleşmesine katkıda bulunmuştur.

Çeviri Eğitimi

Türkiye’de 2000’li yıllardan sonra çeviri eğitimi, küreselleşme ve uluslararası etkileşimle birlikte önemli değişimler yaşamıştır. Bu dönemde çeviri alanındaki eğitim teşvik edilmiş ve geliştirilmiştir. Yabancı Dil ile ilişkili eğitim verilen “Dil ve Edebiyat”, “Dil ve Kültür” ve “Öğretmenlik” bölümlerinin zamanla popüleritesini kaybetmesiyle üniversitelerde önlisans ve lisans düzeyinde olmak üzere “uygulamalı çeviri”, “çeviribilimi” ve “mütercim ve tercümanlık” gibi bölümlerin açılması bu dönemde birbirini takip etmiştir. YÖK Atlas üzerinden güncel olarak eğitim-öğretime devam eden bu bölümlerin hangi üniversitelerde yer aldığına detaylı bilgisine ulaşmak mümkündür. YÖK Atlas veri tabanından elde edilen sayısal verilere Tablo 1 ve Tablo 2’de yer verilmiştir.

Tablo 1.
2023 Yılında Türkiye ve KKTC’de Önlisans Düzeyinde Çeviri Eğitimi Veren Bölümler: Önlisans

Bölüm Adı	Üniversite Sayısı
Uygulamalı İngilizce Çevirmenlik	22
Uygulamalı İspanyolca Çevirmenlik	1

Tablo 2.*2023 Yılında Türkiye ve KKTC'de Lisans Düzeyinde Çeviri Eğitimi Veren Bölümler: Lisans*

Bölüm Adı	Üniversite Sayısı
Çeviri Bilimi (İngilizce)	2
İngilizce Mütercim ve Tercümanlık	62
Fransızca Mütercim ve Tercümanlık	6
İngilizce, Fransızca Mütercim ve Tercümanlık	3
Almanca Mütercim ve Tercümanlık	8
Arapça Mütercim ve Tercümanlık	12
Rusça Mütercim ve Tercümanlık	4
Bulgarca Mütercim ve Tercümanlık	1
Çince Mütercim ve Tercümanlık	1
Japonca Mütercim ve Tercümanlık	1
Farsça Mütercim ve Tercümanlık	1

YÖK Atlas üzerinden taranan veriler ışığında çeviri alanında önlisans düzeyinde eğitim veren 23 üniversite bulunduğu ve bu üniversitelerin yalnızca birinde İspanyolca dilinde eğitim verildiği tespit edilmiştir. Lisans düzeyinde çeviri eğitimi veren üniversitelerde ise İngilizce, Fransızca, Almanca ve Arapça ağırlıklı olmak üzere, bu dillere ek olarak Rusça, Bulgarca, Çince, Japonca ve Farsça dillerinde de mütercim ve tercümanlık bölümlerinin yer aldığı belirlenmiştir. Özellikle belirtmek gerekir ki, son 10 yıl içerisinde çeviri alanında eğitim veren programların sayısı ciddi bir artış göstermiştir. Bu programlarda öğrencilere genel dilbilgisi, dilbilim, edebiyat bilgisi, kültür bilgisi, çeviri tarihi, çeviri kuramları ve çeviri uygulamaları gibi konularda kapsamlı eğitim imkânı sunulmaktadır.

Çeviri programlarının artış göstermesi çeviri eğitimi üzerine yapılan akademik ve bilimsel çalışmalara da hız kazandırmıştır. Bu çalışmalar kapsamında çeviri öğrencilerinin becerilerini geliştirmek ve eğitim süreçlerini iyileştirmek için uygulanabilecek yöntemler ve tekniklere odaklanılmıştır. Bu durum, alandaki güncel çalışmalar içerisinde çeviri eğitimi/öğretimi araştırmaları gibi başlıklar altında akademik ve uygulamalı çalışmaların önemli bir yer edinmesini sağlamıştır. Önlisans ve lisans programlarına ek olarak lisansüstü (yüksek lisans ve doktora) düzeyde de eğitim veren programlar çeşitlenerek çoğalmıştır. Lisansüstü öğrencilerin yaptıkları akademik çalışmalar ve sundukları tezler bir bilim dalı olarak çevirinin zenginleşmesine de katkıda bulunmuştur. Çalışkan ve Kartal (2021), 1985-2020 yılları arasında çeviri konusunda yazılan lisansüstü tezlere dair çalışmasında toplamda 816 teze yer vererek bu tezlerin tematik sınıflandırmasını gerçekleştirmiştir. Çalışma kapsamında beş ana kategori belirlenmiş ve bu ana kategoriler alt başlıklarla sınıflandırılmıştır. Belirlenen ana kategori başlıkları kitap ve yazar incelemeleri, disiplinlerarası çeviri incelemeleri, teorik çeviri incelemeleri, sözlü çeviri incelemeleri ve diğer şeklindedir (Çalışkan & Kartal, 2021). Çalışkan ve Kartal'ın (2021) aynı veri tabanı üzerinden yapmış olduğu bibliyografik inceleme sonucunda da bu 816 tez çalışmasının 725'inin 2000-2020 yılları aralığında yapılmış olduğu tespit edilmiştir. Bu durum 2000'lerde çeviri ve çeviri eğitiminin akademik bağlamda 2000 yılından sonraki faaliyet artışına bir gösterge olarak değerlendirilebilir.

Günümüzde çeşitli kurumların çeviri atölye çalışmaları ve seminerler düzenlemesi öğrencilere ve çevirmenlere uygulamalı eğitim fırsatları sunması, çeviri alanındaki profesyonellerin ve öğrencilerin bilgi ve becerilerini geliştirmelerine önemli katkılar sağlamaktadır. Genelde alanda deneyimi bulunan çevirmenler ve dil uzmanları bu etkinliklerde

katılımcılara kendi bilgi birikimlerini aktararak bir etkileşim oluşturmaktadır. Atölye çalışmalarında ise katılımcılar belirli metinleri çevirerek bilgilerini pratiğe dökme fırsatı yakalayabilmektedirler. İnternetin ve teknolojinin oldukça yaygın olduğu bu dönemde çeviri eğitiminin çevrim içi platformlarda da yer edinmesi kaçınılmaz olmuştur. Bu platformlar aracılığıyla alanla ilgili ve ilişkili herkes yer ve zaman mefhumundan etkilenmeyecek şekilde kendilerini geliştirme fırsatları yakalamaktadırlar. Bu gelişmeler de, Türkiye’de çeviri eğitiminin çeşitliliğini arttırmış ve yeni yetişen çevirmenlerin alanlarında yetkin ve uluslararası standartlardan haberdar bireyler haline gelmelerine katkıda bulunmuştur.

Çeviri Projeleri

2000 yılından sonra, Türk edebiyatını dünya çapında daha geniş bir kitleye tanıtmak ve yabancı okurlarla buluşturmak amacıyla bir dizi çeviri projesi hayata geçirilmiştir. Bu çabalar, çeşitli kurumlar tarafından yürütülen ulusal çeviri projeleri ve destek programları aracılığıyla etkin bir şekilde sürdürülmüştür. Türkiye’de bu konuda zaman zaman çalışmalarda bulunan Türk Kütüphaneciler Derneği, Türk Dil Kurumu, Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü gibi kurumlar çeşitli çeviri projelerini destekleyerek, dünya edebiyatının önemli eserlerinin Türkçe çevirilerinin yapılmasını sağlamaktadırlar.

Dünya klasiklerinin, çağdaş ve nitelikli çevirileri Türkçeye kazandırılırken, popüler kültür eserlerinin de geniş bir kitleye ulaşması sağlanmaktadır. Küreselleşmenin de etkisiyle, özellikle popüler kültür alanında ortaya çıkan yazının ilgi ve merak uyandırma düzeyinin oldukça yüksek olduğu günümüzde, yayınevlerinin satış politikalarını da kapsam içinde tutarak oldukça hızlı ve verimli bir çeviri etkinliği sağladıklarını ifade etmek mümkündür. Yazın dışında, bilim, sanat, teknoloji, felsefe gibi alanlardaki eserlerin de çevirilerinin yapılması Türk akademisyenlerin kendi alanlarının literatürlerine hâkim olma seviyelerini arttırmış ve büyük katkı sağlamıştır.

Yabancı dillerden Türkçeye yapılan çevirilerin yanı sıra 2000’li yıllardan itibaren Türk yazarlarının eserleri de uluslararası arenada yer almaya başlamıştır. Orhan Pamuk’un 2006’da Nobel Edebiyat Ödülü’nü kazanması Türk edebiyatını küresel ölçüğe taşımaya başlamıştır. Dünyanın farklı noktalarında yaşayan insanlarda Türk edebiyatına dair ilgi ve merak uyanması Türkçe eserlerin farklı dillere çevrilmesine dair faaliyetleri başlatmıştır. Özellikle Yaşar Kemal, Orhan Pamuk, Elif Şafak, Zülfü Livaneli, Ahmet Hamdi Tanpınar gibi yazarların kitapları, birçok farklı dile çevrilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından 2005 yılından beri yürütülen TEDA Programı, Türk edebiyatı eserlerinin yabancı dillerde yayımlanmasını desteklemek amacıyla yayınevlerine hibe desteği sağlamaktadır. TEDA Programı kapsamında 2005-2021 yılları arasında 89 farklı ülkede bulunan yayıncıların başvurularına yapılan destekler sonucunda 3110 adet eser çevrilerek yayımlanmıştır.

Edebi eserler ve alan yazılarına ek olarak dünya genelinde popüler olan yabancı filmlerin ve dizilerin Türk izleyicileri için uyarlamaları ve çevirileri yapılmaktadır. Bu kapsamda dublaj, altyazı çevirisi gibi alanlar önem kazanmış ve piyasada bir yer edinmiştir. Tüm bu bahsi geçen çabalar, Türk halkının küresel çapta önemli eserleri tanınması, popüler kültür hakkında bilgi sahibi olması ve kültürlerarası iletişiminin güçlenmesi fırsatını sunarken

aynı zamanda, Türk kültürünün de dünyanın bambaşka yerlerindeki insanlara tanıtılmasına ön ayak olmaktadır.

Tartışma ve Sonuç

Türkiye'de Cumhuriyetin ilk yıllarından bugüne, 100. yılın kutlandığı 2023'e kadar gerçekleşen çeviri faaliyetleri genel çerçevede dünyanın geri kalanı ile etkileşimi dinamikleştirmek ve kültürel başlıkları tanımak amacına yönelik olmuştur. Erken Cumhuriyet Dönemi ve devamında Tercüme Bürosu ve *Tercüme* dergisiyle klasik edebi eserlerin çevirilerinin yoğun bir şekilde okurla buluşturulması, Türk halkının kendinden başka yaşam ve düşünüş biçimlerine, fikir ve anlatılara aşina hale gelmesini sağlamıştır. Çevirilerin tek gayesi diller arası aktarımı sağlamak olmamış, kültürel ve ideolojik bağlamda yabancılıkları aşma niteliği de taşımışlardır. Tüm bu etkiler bağlamında, Türkiye'nin uluslararası platformda birçok sektör ve alanda entegrasyonunun kolaylaşmasına dair adımlar olarak çeviri etkinliğini bir başrol oyuncusu olarak değerlendirmek mümkündür. Bu süreçlerin içerisinde, çeviri alanının gelişimini en geniş perspektifte gözlemleyebildiğimiz yayınlar çeviri dergileri olmuştur. Dergilerin çevirmenleri bir araya getirerek fikir paylaşımı ve iş birliği uygulamalarının içinde olmalarını sağlamak, çeviri eleştirileri ve çeviri eğitimi gibi başlıklara temel oluşturabilecek yazılara ev sahipliği yaparak çevirinin disiplinleşmesine önemli düzeyde katkı sağladıklarını belirtmek mümkündür. Aynı zamanda, çevirinin hem akademik hem de entelektüel alanda kıymetini arttırmış olan bu dergiler, çeviri ile ilgili veya ilgisiz herkesin bakış açısı üzerinde etkili olmuştur.

Cumhuriyetin ilerleyen dönemlerinde, dünyanın geri kalanında gerçekleşen gelişmeler ve yenilikler çeviri etkinliklerini de etkisi altına almıştır. Yoğunlaşan çeviri uygulamalarının kapsamı içine bilim, teknoloji, sağlık, hukuk gibi teknik alanlar da dahil olmuştur. Bu sayede, alanlara özgü terimler ve çeviri biçimleri ortaya çıkmış ve çevirmenlerin mesleki anlamda görünürlüğü farklı boyutlar kazanmıştır. Bir meslek olarak çeviri yapma eylemi beraberinde çeviri eğitimine dair büyük adımlar atılmasına da sebep olmuştur. Özellikle 21. yüzyıl bağlamında ele alındığında çeviri eğitiminin kapsamının ciddi biçimde genişlediğini görmek mümkündür. Bu dönemin içerisinde gerçekleştirilen faaliyetlerin belirlenmesi, güncel durumun tespiti açısından büyük önem taşımaktadır. Çeviri eğitimiyle beraber hayata geçirilen akademik ve bilimsel çalışmalar ve çeviri projeleri de çağdaş çeviri manzarasına bir bakış sunmaktadır. Bu çalışmada çevirinin Türkiye'deki 100 yıllık serüvenine genel bir bakış sunulmuş, çevirinin bir disiplin olarak ve ayrıca, bir uğraş olarak ilgi alanının eğilimleri belirtilmek istenmiştir. 100. yılda kutluyor olduğumuz kültürel ve tarihi mirasın birçok aşamasında büyük katkı sağlamış olan çeviri etkinliklerinin gelişimine ve ilerleyişine ışık tutmak bu çalışmanın birincil amacı olmuştur. Sonuç olarak, her gün başka bir yenilikle bezenen bu serüvene bir üstbakış oluşturulmuştur.

Kaynakça

- Albiz, Ü. (2018). 1960-1980'li yıllarda Türkiye'de yazın çevirisi ve yeni dergi örneğinde yazın çevirisi faaliyetleri. *Tarih Okulu Dergisi*, 11(34), 1051-1061.
- Anamur, H. (1998). Hasan Ali Yücel ve bir aydınlanma yolu olarak çeviri. S. Boybeyi (Yay. Haz.), *100. yıl doğum yıldönümünde Hasan Ali Yücel* içinde (s. 115-133). Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Arıkan, Z. (2008). The history of translation in Turkey. *Encyclopedia of Literary Translation into English Volume 2* içinde (s. 1481-1487). Fitzroy Dearborn Publishers.
- Arusoğlu, S. (2010). Tercüme dergilerinde çeviri tarihi. *Hacettepe Üniversitesi Çeviribilim ve Uygulamaları Dergisi*, 2(20), 53-68.
- Ataç, N. (1941). Tercümeyle dair. *Tercüme*, 1(6), 505-507.
- Avcı, N. (2020). Osmanlı-Türk toplumunda çeviri etkinliği üzerine tarihsel bir inceleme. *Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü e-Dergisi*, 4(1), 153-161.
- Avcı, N., & İşcen, İ. (2021). History of the Turkish Republic as translation historical contradictions. F. Yücel & M.T. Öncü (Yay. Haz.), *Zur geschichte der übersetzung in der Türkei: Themen und perspektiven* içinde (s. 83-99). Logos Verlag Berlin GmbH.
- Başgüney, H. (2015). *Yazarlar çağı, Türkiye'de 1960 ile 1980 yılları arasında edebi üretim ve politika*. Yazılama Yayınevi Hizmetleri.
- Berk, Ö. (1999). *Translation and westernisation in Turkey (from the 1840s to the 1980s)* [Doktora Tezi, Warwick Üniversitesi]. <http://webcat.warwick.ac.uk/record=b1368025~S15>
- Berk Albachten, Ö. (2015). The Turkish language reform and intralingual translation. Ş. Tahir Gürçağlar, S. Paker ve J. Milton (Yay. Haz.), *Tradition, tension and translation in Turkey* içinde (s. 165-180). <https://doi.org/10.1075/btl.118.08alb>.
- Bulut, F. (2011). 68 kuşağı gençlik olaylarının uluslararası boyutu ve Türkiye'de 68 kuşağına göre Atatürk ve Atatürkçülük anlayışı. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 11(23), 123-49.
- Can, M. Z. (2015). *İdeolojik çeviri Tanzimat ve Cumhuriyet dönemi örneğinde* [Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi]. <https://acikerisim.sakarya.edu.tr/handle/20.500.12619/77263>
- Çalışkan, D. & Kartal, E. (2021). Türkiye'deki çeviri konulu tezler üzerine tematik bir inceleme (1985-2020). *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 25, 1214-1257. <https://doi.org/10.29000/rumelide.1032583>.
- Çalışkan, D. & Kartal, E. (2021). Türkiye'deki çeviri konulu tezler üzerine bibliyometrik bir inceleme (1985-2020). *İstanbul Üniversitesi Çeviribilim Dergisi*, 15, 35-73. <https://doi.org/10.26650/iujts.2021.987390>
- Depe, D. (2014). Türkiye'nin ilk ve tek yazarlar kooperatifi Yazko ve Yazko Edebiyat Dergisi. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 36, 83-108. <https://doi.org/17133/tba.74322>

- Göktaş, N. (2005). *Türk çeviri tarihinde Tercüme dergisi ve Metis Çeviri Dergisi'nin yeri*. [Doktora Tezi]. Çukurova Üniversitesi.
- Göktepe, F. (2014). *Cumhuriyet döneminde yayınlanan tercüme dergilerinin çeviri sosyolojisi açısından irdelenmesi (1940-1946)* [Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi]. <https://acikerisim.sakarya.edu.tr/handle/20.500.12619/91000>
- Günyol, V. (1983). Türkiye'de çeviri. *Cumhuriyet dönemi Türkiye ansiklopedisi: Cilt 2 içinde* (s. 324-330). İletişim Yayınları.
- Heyd, U. (1954). *Language reform in Turkey*. Israel Oriental Society.
- Kartal, E. (2010, Mayıs 20-22). *Frankofoni dergisinin içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmesi* [Konferans sunumu], VI. Ulusal Frankofoni Kongresi, Türkiye.
- Kayaoğlu, T. (1996). *Türkiye'de tercüme müesseseleri*. [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Keleş, D. (2019). *Çeviribilimde kuram-uygulama ilişkisi bağlamında bir araç olarak dergiler: Metis Çeviri ve Çevirmenin Notu dergilerinin incelenmesi* [Yüksek Lisans Tezi]. Sakarya Üniversitesi.
- Kırpık, G. & Tokdemir, M. A. (2014). Talim ve Terbiye Kurululu'nun kararları ışığında tarih dersleri ve tarih eğitimi (1925-1928). *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(16), 382-394.
- Küçük, A. (2019). Türkiye'de sosyal ve siyasal değişim: 1980 ve sonrası. *Econharran Harran Üniversitesi İİBF Dergisi*, 3(4).
- Lewis, G. (1999). *The Turkish language reform: A catastrophic success*. Oxford University Press.
- Oktay, A. (2009, Kasım 7). Yazko'nun anısı ve işlevi. *Cumhuriyet*, 18.
- Sauer, J. (1997). Türkiye'de ilk çeviri dergisi: Tercüme. M. Çıkar (Çev.), *Kebikeç*, 5, 35-49.
- Soysal, F. (2017). Cumhuriyet Dönemi çeviri kurumları, Tercüme Bürosu ve kurumsallaşma ilişkisi üzerine bir değerlendirme. *Tarih Okulu Dergisi*, 32, 211-220.
- Şahin, S. S. (2023). *Yazko Çeviri dergisi üzerine bir inceleme*. [Yüksek Lisans Tezi]. Mersin Üniversitesi.
- Tahir Gürçağlar, Ş. (2001). *The politics and poetics of translation in Turkey 1923-1960*. [Doktora Tezi]. Boğaziçi Üniversitesi.
- Tahir Gürçağlar, Ş. (2005). *Kapılar: Çeviri tarihine yaklaşımlar*. Scala Yayıncılık.
- Toy, E. (2007). *Yazko'nun öyküsü*. Yaz Yayınları.
- Tuncel, B. (1958). Ataç ve tercüme. *Tercüme*, 12(63-64), 72-74.
- Tuncor, F. R. (1989). *Milli Eğitim Yayınları bibliyografyası*. Milli Eğitim Basımevi.
- Vural Kara, S. (2010). Tarihsel değerlendirmeler ışığında Türkiye'de çeviri etkinliği. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(1), 94-101. <https://doi.org/10.17860/efd.11384>.

Geliş Tarihi : 02.02.2024
Kabul Tarihi : 17.04.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1430511>

Kan, M. E. & Kantar, G. (2024). Belediyelerin stratejik planlarının kalkınma planıyla ilişkisi: 11. Kalkınma planı üzerinden 3 büyük kent üzerine bir araştırma. *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (Cumhuriyet'in 100. Yılı Özel Sayısı), 142-166. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1430511>

BELEDİYELERİN STRATEJİK PLANLARININ KALKINMA PLANIYLA İLİŞKİSİ: 11. KALKINMA PLANI ÜZERİNDEN 3 BÜYÜK KENT ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Muhammed Enes KAN¹, Gökmen KANTAR²

ÖZ

Devletin ekonomi, sağlık, adalet, güvenlik, istihdam, eğitim, sosyal hizmetler, ulaşım gibi hemen her konusuna ilişkin gelecekte ulaşmak istediği hedeflerin, politika ve tedbirlerin yer aldığı kalkınma planlarının başarıyla ulaşmasında ülkedeki diğer kurumların amaç ve hedeflerinin bu plana uygunluğu oldukça önemlidir. Ulusal stratejik amaç ve hedeflerin yer aldığı kalkınma planları ile yerel stratejik amaç ve hedeflerin belirlendiği stratejik planlar arasındaki uyum da bu anlamda oldukça değerlidir. Bu düşünceden yola çıkılarak yapılan bu çalışmanın amacı kalkınma planları ile belediyelerin stratejik planları arasındaki uyumun incelenmesidir. Çalışma Türkiye'nin 11. Kalkınma Planı ile Türkiye'nin nüfus bakımından en kalabalık şehirleri olan Ankara, İstanbul ve İzmir Büyükşehir Belediyesi 2020-2024 Stratejik Planları ile sınırlandırılmış, söz konusu planlar arasındaki uyum incelenmiştir. 11. Kalkınma Planı'nda doğrudan yerel yönetimlere ilişkin düzenlemeleri içeren "Yaşanabilir Şehirler, Sürdürülebilir Çevre" başlığı altındaki düzenlemeler Ankara, İstanbul ve İzmir Büyükşehir Belediyeleri Stratejik Plan'larında araştırılmıştır. Çalışmada veri toplama yöntemi olarak doküman incelemesi yöntemi kullanılmış, kalkınma planı ve stratejik planlardan elde edilen veriler NVIVO 14 paket programının da yardımıyla içerik analizine tabi tutulmuştur. Çalışma sonucunda stratejik planların genel hatları ile 11. Kalkınma Planı ile uyumlu olduğu tespit edilmiştir. Buna rağmen KÖYDES-KIRDES gibi yerel yönetimleri ilgilendiren ulusal projelere stratejik planlarda yer verilmemesi, kalkınma ajansları, KOSGEB gibi uzmanlık kuruluşları ve ilgili bakanlıklar ile iş birliğine yönelik herhangi bir düzenlemesinin yer alamaması stratejik planlarda önemli bir eksiklik olarak tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Stratejik Yönetim, Stratejik Planlama, Stratejik Plan, Kalkınma Planı

¹ Öğr. Gör. Dr., Bayburt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, meneskan@bayburt.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9786-9858>

² Doç. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, gkantar@nku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5120-110X>

Date Received : 02.02.2024
Date Accepted : 17.04.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1430511>

Kan, M. E. & Kantar, G. (2024). The relationship of the strategic plans of municipalities with the development plan in Türkiye: A research on 3 major cities through the 11th development plan. *HUMANITAS - Journal of Social Sciences*, 12(Special Issue of the 100th Anniversary of the Republic), 142-166. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1430511>

THE RELATIONSHIP OF THE STRATEGIC PLANS OF MUNICIPALITIES WITH THE DEVELOPMENT PLAN IN TÜRKİYE: A RESEARCH ON 3 MAJOR CITIES THROUGH THE 11th DEVELOPMENT PLAN

Muhammed Enes KAN¹, Gökmen KANTAR²

ABSTRACT

The harmonisation of the goals and objectives of other institutions in the country is very important for the successful achievement of development plans, which include the goals, policies and measures that the state wants to achieve in the future regarding almost every subject such as economy, health, justice, security, employment, education, social services and transport. In this sense, the harmony between development plans, which include national strategic goals and objectives, and strategic plans, which determine local strategic goals and objectives, is also very valuable. Based on this idea, the aim of this study is to examine the harmonisation between development plans and strategic plans of municipality. The study is limited to the 11th Development Plan of Türkiye and the 2020-2024 Strategic Plans of Ankara, Istanbul and Izmir Metropolitan Municipalities, which are the most populous cities of Türkiye in terms of population. In the 11th Development Plan, the regulations under the title of "Livable Cities, Sustainable Environment", which includes regulations directly related to municipality, were investigated in the Strategic Plans of Ankara, Istanbul and Izmir Metropolitan Municipalities. In the study, document analysis method was used as the data collection method and the data obtained from the development plan and strategic plan were subjected to content analysis with the help of NVIVO 14 package programme. As a result of the study, it was determined that the strategic plans were generally in line with the 11th Development Plan. Despite this, the fact that national projects that concern municipality such as KÖYDES-KIRDES are not included in the strategic plans and that there are no regulations for cooperation with development agencies, specialized organizations such as KOSGEB and relevant ministries have been identified as a significant deficiency in the strategic plans.)

Keywords: Strategic Management, Strategic Planning, Strategic Plan, Development Plan

¹ Lect. Dr., Bayburt University, Social Sciences Vocational School, meneskan@bayburt.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9786-9858>

² Assoc. Prof. Dr., Tekirdağ Namık Kemal University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, gkantar@nku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5120-110X>

Giriş

İşletme ve yönetim bilimi alanlarında 20. Yüzyılda kullanılmaya başlayan stratejik yönetim kavramı “bir örgütün başarılı olması için çevresel değişimlerin dikkate alınarak, örgütün amaçları doğrultusunda planlanan, geliştirilen stratejilerin, örgüt içinde her türlü önlem alınarak uygulanması ve kontrol edilmesi süreci” olarak tanımlanmaktadır (Dinçer, 1998, s. 35). Stratejik yönetim klasik yönetim anlayışından farklı bir yönetim anlayışını ifade etmektedir. Stratejik yönetim örgütün tamamı için büyük öneme sahip problemler ve fırsatlara ilişkin planların formüle edilmesiyle ilgilidir. Örgüt için büyük bir öneme sahip sorunlar, fırsatlar ve tehditler stratejiktir ve bu sorunlara fırsatlara tehditlere yönelik analizler, planlamalar ve uygulamaların tamamı stratejik yönetimdir (Sharplin, 1985, s. 6). Stratejik yönetim bir işin misyonunu baştan sona düşünmektedir. Örgütün amaçlarının tespitinde “bizim işimiz nedir, ne olmalıdır?” sorularının yanıtlanması ve bugünden alınan kararların yarın ortaya çıkacak sonuçları vermesine odaklanmaktadır (Drucker, 1999). Durum böyle olsa da stratejik yönetim sadece yarını planlamak da değildir. Çünkü örgütün çevresi sabit değildir, sürekli değişmektedir. Bu nedenle planların da bir kez yapıp sabit ve değişmez bir şekilde kalması mümkün değildir (Hatiboğlu, 1986, s. 44).

Stratejik yönetimin ilk aşaması stratejik planlamadır. Stratejik planlama bir örgütün şimdiki yeri ile gelecekte ulaşmak istediği nokta arasındaki yolu ifade etmektedir. Stratejik planlama hem örgütün ne olduğunu hem de ne olacağını belli eden bir disiplindir (Narinoğlu, 2007, s. 131). Stratejik planlama en iyi sonuçları elde etmek için etkin bilgi toplama, stratejik alternatifler oluşturma, araştırma ve şimdi alınacak kararların gelecekteki sonuçları üzerine vurgu yapılmasıdır (Yılmaz, 2003, s. 71). Stratejik planlama geleceğin ve sonuçların planlamasıdır. Dinamik bir süreçtir ve daha önce değinildiği gibi sürekli değişen çevresel şartlara bağlı olarak sürekli değişim gerektirebilen, güncelleştirme isteyen bir süreçtir. (Parlak & Sobacı, 2010, s. 304). Stratejik planlama “Şu anda neredeyiz? Nerede olmak istiyoruz? Olmak istediğimiz yere nasıl ulaşabiliriz? Gelişmemize yönelik yol haritamızı nasıl belirleyebiliriz?” sorularına yanıt aramaktır. Bu süreçler stratejik planlamada yer almasına rağmen her zaman doğrusal bir şekilde ilerlemeyebilmektedir. Çünkü varsayımlar ve koşullar değişebilmektedir. Bu durum bazen bir önceki soru veya adıma geri dönülmesine yol açabilmektedir. (Küçüksüleymanoğlu, 2008, s. 403).

Stratejik planlama sadece özel sektör için değil kamu sektörü için de faydalı bir planlama türüdür. Türkiye’de 1970 ve sonrasında yaşanan ekonomik krizler ve istikrarsızlık, artan enflasyon, bütçe açıkları, sık sık hükümet değişimi ve kısa vadeli karar alma gibi çeşitli mali ve yönetsel sorunlar nedeniyle 1980’li yıllardan itibaren başlayan Türk kamu yönetiminin yeniden yapılandırılması çalışmaları daha da hızlanmıştır. Kamu yönetiminde etkinlik, verimlilik ve şeffaflığın sağlanması kamu kurumlarının performanslarının artırılması amacı ile çeşitli reformlar yapılmaya çalışılmıştır (Özdamar, 2019, s. 70). Bu reformlardan biri olan stratejik yönetim ve stratejik planlamaya geçiş süreci ilk kez Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ile başladığı söylenilebilecektir. Çünkü stratejik planlamaya yer veren ilk resmi belge Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planıdır. Söz konusu belgede stratejik planların öneminin ne olduğu, nasıl hazırlanacağı, hazırlanırken dikkat edilmesi gereken unsurların neler olduğu yer almıştır (WEB1). Stratejik yönetimin yasal dayanağı ise 24.12.2003 tarihli ve 5018 sayılı Kamu

Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu (KMYKK)'dur (WEB2). Kanunun 9. Maddesi kamu idarelerini stratejik planlama yapamaya mecbur tutarak stratejik yönetim yaklaşımına geçmeye zorlamıştır. 9. Maddede yer alan “Kamu idareleri, kamu hizmetlerinin istenilen düzeyde ve kalitede sunulabilmesi için bütçeleri ile program ve proje bazında kaynak tahsislerini; stratejik planlarına, yıllık amaç ve hedefleri ile performans göstergelerine dayandırmak zorundadırlar” ifadesi bu zorlamanın bir göstergesidir. KMYKK ve sonrasında çıkarılan 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu, 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu, 5393 sayılı Belediye Kanunu ile il özel idarelerine, kamu iktisadi teşebbüslerine, büyükşehir belediyelerine ve nüfusu 50.000 üzerinde olan belediyelere stratejik plan hazırlama yükümlülüğü getirilmiştir. Tüm yönetsel süreçleri kapsayan stratejik planlama stratejik düşünme beceresinin kazanılması, kurumsal öğrenmenin geliştirilmesi, yarının bugünden öngörmesi konusunda oldukça faydalıdır. Yerel yönetimlerde stratejik planlama, yerel yönetimlerin misyon, vizyon, temel değerler, iç ve dış paydaşlar, güçlü yönler, zayıf yönler, fırsatlar ve tehditler analizlerini yapması ve stratejik amaçları içeren geleceğe bakış ve yol haritasını ortaya koyması açısından oldukça önemlidir. (Akman & Özasan, 2015, s. 55). Yüzlerce kişiden oluşan kurum personelinin, milyonlarca liralık bütçenin, oldukça geniş bir alana yayılan hizmet yükümlülüğünün bir bütün halinde ve verimli bir şekilde yönetilmesinde stratejik planlama ve stratejik yönetim faydalı olabilecektir (Yılmaz, 2019, s. 510). Stratejik planlar ile yerel yönetimler su ve iklim politikalarının yürütülmesinden, kanalizasyon işlerine (Bostancı, 2022, s. 395), ulaşım altyapısından, sosyo-kültürel olanaklarının artırılmasına, yeşil alanlardan kentsel dönüşüme kadar birçok farklı hizmetini planlamaktadır.

Türkiye’de yönetsel eylemlerin planlanmasında stratejik planlardan daha eski bir geçmişe sahip olan planlar ise kalkınma planlarıdır. Kalkınma planlaması, belli bir süreyi kapsayan ve ulaşılmak istenen ulusal ve uluslararası boyutta ekonomik, siyasi ya da toplumsal hedefleri ortaya koyan ve kaynakları bu hedefler doğrultusunda harekete geçirme sürecidir (Sezen, 1999, s. 20). Kalkınma planları devletin ekonomik ve toplumsal hayatta hangi görevleri icra edeceğinin, bu görevlerin yerine getirilmesinde kamu kurumlarının ve görevlerinin neler olacağına ve özel sektörün planlamadaki payının nasıl olacağına açıklandığı ve bu üç unsurun kamu merkezli bir kararla belirlendiği bir planlamadır (Kılıçbay, 1990, s. 614). Türkiye’de kalkınma planı niteliğindeki planlardan ilki 1934-1938 yıllarını kapsayan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı’dır. Ancak, bu plan, ekonomik ve siyasi nedenlerle tam olarak uygulanamamıştır. Kalkınma planları 1961 Anayasası ile anayasal zemine oturtulmuştur. 1961 Anayasası’nın 129. maddesinde kalkınma ile ilgili olarak; “iktisadî, sosyal ve kültürel kalkınma plâna bağlanır. Kalkınma bu plâna göre gerçekleştirilir. Devlet Plânlama Teşkilâtının kuruluş ve görevleri, plânın hazırlanmasında, yürürlüğe konmasında, uygulanmasında ve değiştirilmesinde gözetilecek esaslar ve plânın bütünlüğünü bozacak değişikliklerin önlenmesini sağlayacak tedbirler özel kanunla düzenlenir“ hükmü yer almaktadır. 1963-1967 yıllarını kapsayan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’ndan 2024-2028 yıllarını kapsayan On İkinci Kalkınma Planı’na kadar 12 Kalkınma Planı yayımlanmıştır (WEB3).

Devletin ekonomik ve toplumsal hayata sunacağı kamu hizmetleri ve gelecek yıllarda ekonomi, sağlık, ulaşım, adalet, eğitim, sosyal güvenlik gibi konularda ulaşılmak istenen hedeflerin yer aldığı kalkınma planları bu nitelikleri ile içinde önemli bilgileri barındırmaktadır. Benzer şekilde stratejik planlar da kamu kurumlarının mevcut durumlarını analiz ederek

stratejik amaç ve hedefler belirlemek suretiyle geleceği planladıkları önemli belgelerdir. Hem kalkınma planları hem de stratejik planlar geleceği planlamakta, ulaşılmak istenen amaç ve hedefleri sunmaktadır. Ülkenin gelecek beş yıldaki amaç, hedef ve politikalarını ortaya koyan kalkınma planlarının başarıyla ulaşmasında diğer kamu kurumlarının çabaları da oldukça önemlidir. Bu durum bu çalışmanın temel motivasyon kaynağı olmuş, ulusal bir eylem planı niteliği taşıyan kalkınma planları ile belediyelerin stratejik planları arasındaki uyum incelenmiştir. Söz konusu bu uyumun yüksek seviyede olması, diğer bir ifadeyle merkezi yönetim ve yerel yönetimlerin benzer amaç ve hedeflere yönelmesi ülkenin kalkınma amaçlarına ulaşmasını destekleyebilecektir.

Literatürde kalkınma planları ile stratejik planlar arasındaki uyumu inceleyen birçok farklı çalışma mevcuttur. Yıldız (2018) Spor hizmetlerinin yerel yönetimler ve kalkınma planları çerçevesinde incelemiş, spor hizmetlerinin yerelde yaygınlaşması için devletin kalıcı spor politikaları oluşturması ve harekete geçirmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Toprakçı & Bakır (2019) eğitim alanı açısından 10. Kalkınma Planı ile 2018 Yılı Programı ve MEB Stratejik Planının uyumluluğunun incelemiş bazı başlıklarda uyum bulunmasına rağmen uyumsuzluğun da bulunduğu başlıkların var olduğunu tespit etmişlerdir. Öner (2019) yerel yönetimleri Onuncu ve On Birinci Kalkınma Planları üzerinden karşılaştırmalı bir şekilde analiz etmiştir. Yereli ve Ünal (2002) stratejik yönetim süreçlerinde sürdürülebilir kalkınma amaçlarını bakanlıklar ve büyükşehir belediyeleri üzerinden incelemiş ve önemli ölçüde uyumlu olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Ganioglu ve Toprakçı (2023) 11. Kalkınma Planı, 2022 Yıllık Programı ve MEB 2019-2023 Stratejik Planının eğitim alanı açısından uyumunun incelenmişlerdir. Çalışmada belirlenen alt başlıkların bazılarında güçlü bir uyum tespit edilirken bazılarında uyumsuzluğun olduğu, bunun giderilmesi için koordineli bir şekilde planların hazırlanması gerektiğine vurgu yapılmıştır. Söz konusu çalışmalara benzer şekilde bu çalışmada da Türkiye'deki üç büyük kentin büyükşehir belediyesi stratejik planları ile 11. Kalkınma Planının uyumu incelenmiştir.

Yöntem

Bu çalışmanın amacı belediyeler tarafından hazırlanan stratejik planların 11. Kalkınma Planıyla olan ilişkisinin incelenmesidir. Ülkenin ekonomi, sağlık, eğitim, ulaşım, sosyal güvenlik, adalet gibi önemli konulardaki kalkınma hedeflerini ve kamuda uygulanacak siyaseti ortaya koyan kalkınma planları ile yerel yönetimlerin stratejik amaç ve hedeflerini ortaya koyan stratejik planların uyumlu olması, kalkınma hedeflerine ulaşmada yardımcı olabileceğinden söz konusu ilişkinin incelenmesi önemlidir. Çalışma Türkiye'nin nüfus sayısı olarak en büyük illeri olan Ankara, İstanbul ve İzmir şehirleri ile sınırlandırılmıştır. Yani çalışmada Ankara Büyükşehir Belediyesi, İstanbul Büyükşehir Belediyesi ve İzmir Büyükşehir Belediyesi tarafından hazırlanan 2020 ve 2024 yıllarını kapsayan stratejik planlarda yer alan stratejik amaç ve hedefler 2019-2023 yıllarını kapsayan 11. Kalkınma Planı üzerinden incelenmiştir. Söz konusu bu inceleme 11. Kalkınma Planı'nın yerel yönetimlerle doğrudan ilişkili olan "Yaşanabilir Şehirler, Sürdürülebilir Çevre" başlığı altında yer alan amaç, politika ve hedefler ile karşılaştırılmak suretiyle gerçekleştirilmiştir.

Çalışmada veri toplama yöntemi olarak doküman incelenmesi yöntemi kullanılmıştır. Doküman incelenmesi araştırılması amaçlanan olay veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı

materyallerin incelenmesidir. 11. Kalkınma Planı, Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı'nın WEB sayfasından (WEB3), Ankara Büyükşehir Belediyesi, İstanbul Büyükşehir Belediyesi ve İzmir Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planları ise yine Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı'nın Kamuda Stratejik Yönetim WEB sayfasındaki mahalli idare stratejik plan sayfasından elde edilmiştir (WEB4). Elde edilen dokümanlar NVIVO 14 paket programının da yardımıyla içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. İçerik analizi “bir metindeki değişkenleri ölçmek amacıyla, sistematik tarafsız ve sayısal olarak yapılan analizdir” (Wimmer & Dominick, 2000, s. 135–136). İçerik analizi sürecinde öncelikle 11. Kalkınma Planı'nın “Yaşanabilir Şehirler, Sürdürülebilir Çevre” başlığındaki amaç, politika ve tedbirler incelenmiş ve alt başlıkların her biri için çeşitli anahtar kelimeler oluşturulmuş daha sonra büyükşehir belediyelerinin stratejik planlarının stratejik amaç ve hedefleri incelenerek tablolastırılmıştır. Son olarak 11. Kalkınma Planı'ndaki “Yaşanabilir Şehirler, Sürdürülebilir Çevreye İlişkin Alt Başlıklar ve Amaçlar”ın çalışma kapsamına dahil edilen stratejik planların genelinde ne kadar yer aldığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Bunun için 11. Kalkınma Planı'ndaki “Yaşanabilir Şehirler, Sürdürülebilir Çevre” konusundaki alt başlıklar altında yer alan amaç, politika ve tedbirlerden seçilen anahtar kelimelerin, Ankara Büyükşehir Belediyesi, İstanbul Büyükşehir Belediyesi ve İzmir Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planlarında kullanımı ve tekrar sıklığı araştırılarak, konuyla ilgisi incelenerek sayısallaştırılıp tablolastırılmıştır.

Bulgular

11. Kalkınma Planı'nın İncelenmesi ve Anahtar Kelimelerin Seçilmesi

11. Kalkınma Planı'nda doğrudan yerel yönetimleri ilgilendiren amaç, politika ve tedbirler incelenmiş amaçlar Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Kalkınma Planı'nda Yaşanabilir Şehirler, Sürdürülebilir Çevreye İlişkin Alt Başlıklar ve Amaçlar	
YAŞANABİLİR ŞEHİRLER, SÜRDÜRÜLEBİLİR ÇEVREYE İLİŞKİN ALT BAŞLIKLAR	AMAÇLAR
Bölgesel Gelişme	<i>Bölgelerimizi, yeniliğe ve iş birliğine dayalı şekilde imkân ve kabiliyetlerini yönetim temelinde geliştirerek dönüştürmek ve böylece ülkemizin dengeli kalkınmasına azami katkıyı sağlamak, bölge içi ve bölgeler arası gelişmişlik farklarını azaltmak temel amaçtır.</i>
Şehirleşme	<i>İnsan odaklı, doğal hayata ve tarihi mirasa saygılı, temel kentsel hizmetlerin adil ve erişilebilir bir şekilde sağlandığı, yaşam kalitesi yüksek ve değer üreten şehirler ve yerleşimler oluşturmak temel amaçtır.</i>
Konut	<i>Dar gelirli başta olmak üzere, herkesin yeterli, yaşanabilir, dayanıklı, güvenli, kapsayıcı, ekonomik olarak karşılanabilir, sürdürülebilir, iklim değişikliğine dirençli, temel altyapı hizmetlerine sahip konuta erişiminin sağlanması temel amaçtır.</i>
	<i>Afet tehlikesi ve riski altındaki alanlar ile bu alanlar dışındaki riskli yapıların bulunduğu arsa ve araziler, fen ve sanat norm ve</i>

Kentsel Dönüşüm	<i>standartlarına uygun, sağlıklı ve güvenli yaşamayı esas alacak şekilde dönüştürülecektir.</i>
Kentsel Altyapı	<i>Nüfusun sağlıklı ve güvenilir içme ve kullanma suyuna erişiminin sağlanması ve atık suyun insan ve çevre sağlığına etkilerinin en aza indirilerek etkin yönetiminin gerçekleştirilmesi; atıkların insan ve çevre sağlığına etkilerinin en aza indirilerek etkin yönetiminin gerçekleştirilmesi için azaltılması, geri dönüşüm ve geri kazanımın sağlanması ve bertaraf edilmesi; erişilebilir, güvenli, zaman ve maliyet yönünden etkin ve sürdürülebilir kent içi ulaşım sistemlerinin oluşturulması temel amaçtır.</i>
Kırsal Kalkınma	<i>Sürdürülebilir kırsal kalkınma anlayışıyla, üretici birlikleri ve aile işletmelerinin üretim kapasitesinin ve kırsal işgücünün istihdam edilebilirliğinin artırılması, yaşam kalitesinin iyileştirilmesi, yoksullukla mücadele ile kırsal toplumun düzenli ve yeterli gelir imkânlarına kavuşturularak refah düzeyinin artırılması ve nüfusun kırsalda tutundurulması temel amaçtır.</i>
Çevrenin Korunması	<i>Çevre ve doğal kaynakların korunması, kalitesinin iyileştirilmesi, etkin, entegre ve sürdürülebilir şekilde yönetiminin sağlanması, her alanda çevre ve iklim dostu uygulamaların gerçekleştirilmesi, toplumun her kesiminin çevre bilinci ile duyarlılığının artırılması temel amaçtır.</i>
Afet Yönetimi	<i>Afetlere karşı toplumsal bilincin artırılması, afetlere dayanıklı ve güvenli yerleşim yerlerinin oluşturulması ve risk azaltma çalışmaları yapılarak afetlerin neden olabileceği can ve mal kaybının asgari düzeye indirilmesi temel amaçtır.</i>

11. Kalkınma Planı'nın "Yaşanabilir Şehirler, Sürdürülebilir Çevre" başlığı altında "Bölgesel Gelişme, Şehirleşme, Konut, Kentsel Dönüşüm, Kentsel Altyapı, Kırsal Kalkınma, Çevrenin Korunması ve Afet Yönetimi" alt başlıklarının oluşturulduğu görülmektedir. Her bir alt başlık altında öncelikle temel amaçların açıklandığı Kalkınma Planı'nda yine her bir alt başlığın altında politika ve tedbirler sıralanmıştır.

"Bölgesel gelişme" alt başlığında; bölgesel kalkınmanın yönetim ilkeleri çerçevesinde yürütülmesi, bölge kalkınma idareleri ve kalkınma ajanslarının daha etkin bir şekilde çalışmasının sağlanması, ilgili bakanlıklar ve KOSGEB gibi kurumların bölgesel gelişme desteklerinin koordinasyonu, bölgesel gelişmişlik farklarının resmi istatistiklerle tespit edilmesi ve azaltılması, geri kalmış bölgelerin kentsel ve sınai altyapılarının geliştirilerek istihdamın artırılması, Sosyal Destek Programının yeniden yapılandırılarak toplumun dezavantajlı kesimlerinin daha fazla desteklenmesi ve istihdamlarının artırılması gibi politika ve tedbirler düzenlenmiştir.

Bu çerçevede bölgesel gelişme alt başlığı için seçilen anahtar kelimeler şunlardır; bölgesel gelişme, bölgesel kalkınma, kalkınma ajansı, KOSGEB, bölgesel gelişme desteği, gelişmişlik farkı, geri kalmış bölge, istihdam, sosyal destek.

"Şehirleşme" alt başlığında; insan odaklı ve doğal hayata saygılı şehirlerin yaratılması, şehirlerin özgün kimliğinin korunması ve geliştirilmesi, açık ve yeşil alanların korunması, yeşil şehir vizyonu ile Millet Bahçelerinin artırılması, mekânsal planlama sisteminin etkin ve katılımcı bir şekilde işletilmesi, şehirleşmede yatay mimarinin esas alınması, tüm mülkiyet ve

tapu işlemlerinin elektronik ortama aktarılması, Ulusal Akıllı Şehir Stratejisi ve Eylem Planı esas alınarak akıllı şehir projelerinin uygulanması gibi politika ve tedbirler düzenlenmiştir.

Bu çerçevede şehirleşme alt başlığı için seçilen anahtar kelimeler şunlardır; doğal hayat, kent kimliği, yeşil alan, millet bahçesi, mekânsal planlama, yatay mimari, akıllı (şehir, kent, ulaşım, teknoloji vb.).

“Konut” alt başlığında; konut ihtiyacının arz-talep dengesi gözetilerek karşılanması, dar gelirlilere ve dezavantajlı kesimlere konut üretimi, konut üretiminde kalite, sağlamlık, erişilebilirlik, enerji verimliliği, afetlere dayanıklılık standartlarının geliştirilmesi gibi politika ve tedbirler düzenlenmiştir.

Bu çerçevede konut alt başlığı için seçilen anahtar kelimeler şunlardır; konut, konut ihtiyacı, konut üretimi.

“Kentsel dönüşüm” alt başlığında; kentsel dönüşümün yatay mimari anlayışıyla gerçekleştirilmesi, özellikle kent merkezlerinin dönüştürülmesi, tehlikeli ve riskli alanlarda risk önceliklendirme çalışmalarının yapılması, planlama faaliyetlerinde AFAD tarafından hazırlanan Afet Riski Azaltma Sisteminin kullanılması ve özellikle İstanbul’un kentsel dönüşümü ile ilgili politika ve tedbirler düzenlenmiştir.

Bu çerçevede kentsel dönüşüm alt başlığı için seçilen anahtar kelimeler şunlardır; kentsel dönüşüm, yatay mimari, risk (durumu, raporu, değerlendirmesi, analizi vb.).

“Kentsel altyapı” alt başlığında; sağlıklı içme suyuna erişim ve su kaynaklarının korunması, sıfır atık ve atıkların ayrıştırılarak geri dönüşümün sağlanması, bisiklet yolları, yaya yolları, erişilebilir toplu taşıma ile trafiğin azaltılması, çevreci ulaşım modellerinin özendirilmesi, raylı ulaşım sistemlerinin yaygınlaştırılması, kanalizasyon hizmetlerinin geliştirilmesi, otopark alanların genişletilmesi gibi politika ve tedbirler düzenlenmiştir.

Bu çerçevede kentsel altyapı alt başlığı için seçilen anahtar kelimeler şunlardır; kentsel altyapı, su (içme suyu), atık, geri dönüşüm, bisiklet yolu, yaya yolu, trafik (azaltılması, iyileştirilmesi, düzenlenmesi vb), toplu taşıma, toplu ulaşım, kanalizasyon, otopark, köprü.

“Kırsal kalkınma” alt başlığında; kırsal alanlardaki istihdamın artırılması, kırsal alanda ekonomik refahın artırılması, KÖYDES ve KIRDES Projeleri kapsamında kırsal alanların mahalli idareler tarafından içme suyu, altyapı, atık su gibi konularda desteklenmesi, aile işletmeleri ile küçük ve orta ölçekli üreticilerin üretim ve finansal yapılarının güçlendirilmesi, kırsal kalkınma projelerinin uygulanması, kırsal alanda yaşayan kadın ve gençlerin eğitim faaliyetlerinin artırılması ve girişimcilerin desteklenmesi, kırsal alanlardaki üretici birliklerinin desteklenmesi ve kırsal yoksullukla mücadele edilmesi gibi politika ve tedbirler düzenlenmiştir.

Bu çerçevede kırsal kalkınma alt başlığı için seçilen anahtar kelimeler şunlardır; kırsal kalkınma, ekonomik refah, KÖYDES, KIRDES, kırsal altyapı, KOBİ, üretim, yoksulluk, girişimci, vatandaş eğitimi, kırsal destek.

“Çevrenin korunması” alt başlığında; vatandaşlarının çevre bilinçlerinin artırılması ile çevre ve doğal kaynakların korunması, çevre ile ilgili kurumlar ve STK’lar ile işbirliği yapılması, üretim, ısınma ve trafik kaynaklı hava kirliliğinin önlenerek hava kalitesinin

artırılması, iklim değişikliği ile mücadele, biyolojik çeşitliliğin ve ekosistemin korunması, gürültü haritalarının hazırlanması gibi politika ve tedbirler düzenlenmiştir.

Bu çerçevede çevrenin korunması alt başlığı için seçilen anahtar kelimeler şunlardır; çevrenin korunması, çevre bilinci, doğal kaynak korunması, hava kirliliği, hava kalitesi, gürültü, iklim değişikliği.

“Afet Yönetimi” alt başlığında; afetlere karşı toplumsal bilincin artırılması, güvenli yerleşim alanlarının oluşturulması, risk azaltma çalışmalarının artırılması, afet tehlike haritalarının oluşturulması, afet sonrası iyileştirme planlarının hazırlanması, afet yönetiminde güçlü iletişim ağının oluşturulması, afetlere karşı lojistik ve barınma malzemelerinin artırılması gibi politika ve tedbirler düzenlenmiştir. Söz konusu başlık altında İstanbul’a ise ayrı bir önem verilmiştir. İstanbul’da olası bir depreme karşı ciddi önlemlerin alınması, güçlendirme ve risk azaltma faaliyetlerinin yapılması, kritik altyapıların afetlere karşı güçlendirilmesi ve yine kültürel varlıkların afetlere dayanıklılıklarının artırılması gerekliliğinin altı çizilmiştir.

Bu çerçevede afet yönetimi alt başlığı için seçilen anahtar kelimeler şunlardır; afet, güvenli yerleşim, afet haritası, risk (durumu, raporu, değerlendirmesi, analizi, azaltma vb.), lojistik hizmetler, güçlendirme, dayanıklılık, kültürel varlıklar, kültürel miras.

Ankara, İstanbul ve İzmir Büyükşehir Belediyeleri 2020-2024 Stratejik Planlarındaki Stratejik Amaç ve Hedeflerin İncelenmesi

İstanbul, Ankara ve İzmir Büyükşehir Belediyeleri 2020-2024 Stratejik Planlarının stratejik amaç ve hedefleri, 11. Kalkınma Planı’nda “Yaşanabilir Şehirler, Sürdürülebilir Çevre” başlığındaki alt başlıklar ve bu alt başlıklar altındaki politika ve tedbirler çerçevesinde incelenmiş ve stratejik planlarda yer alan düzenlemeler tablolaştırılmıştır.

Tablo 2. Ankara Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı Amaç ve Hedeflerinin 11. Kalkınma Planına Göre İncelenmesi

ON BİRİNCİ KALKINMA PLANI (2019-2023)

YAŞANABİLİR ŞEHİRLER, SÜRDÜRÜLEBİLİR ÇEVREYE İLİŞKİN ALT BAŞLIKLAR

ANKARA BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ STRATEJİK PLANINDA YER ALAN AMAÇ VE HEDEFLER

Bölgesel Gelişme

Dengeli bir kırsal kalkınmanın gerçekleştirilmesi amacıyla üreticilere uygun eğitim, üretim ve pazarlama desteği ile kırsal ekonomiyi çeşitlendirerek iyileştirmek, tarımsal alanları korumak, yeni istihdam alanlarının açılmasını ve kadın istihdam politikalarını desteklemek (Stratejik Amaç).

Kırsal ekonomiyi çeşitlendirerek iyileştirmek ve desteklemek (Hedef)

Kırsal kalkınmayı gerçekleştirmek için üreticiye eğitim, üretim ve pazarlama destekleri vermek (Hedef).

Yaşam kalitesi yüksek, planlı ve düzenli yerleşim alanlarına sahip, temiz içme suyu, kanalizasyon ve atık su hizmetlerinin tüm kente yayıldığı, yenilikçi kentsel tasarımlarla donatılmış yaşanılabilir bir kent inşa etmek (Stratejik Amaç).

Belediye sınırimızda kalan 25 ilçeye ilişkin halihazır haritaları yapmak ve/veya güncellemek (Hedef).

Şehirleşme	<p><i>Yaşam kalitesi yüksek ve yaşanılabilir bir şehir oluşturmak için ihtiyaç duyulan hizmet, sosyal, kültürel, sportif, inanca vb. donatıları inşa etmek (Hedef).</i></p> <p><i>2024 yılı sonuna kadar Çevre Düzeni Planını güncellemek (Hedef).</i></p> <p><i>Yeşil alanların korunması, artırılması ve kemirici-vektörle mücadele edilmesini sağlamak (Hedef).</i></p> <p><i>Dezavantajlı vatandaşlarımızın ulaşımını kolaylaştırmak (Hedef).</i></p> <p><i>Sürdürülebilir bir kent yaşamı için teknolojiyi Ankara'yla buluşturacak "Akıllı Kentler" vizyonunu hayata geçirmek (Hedef).</i></p> <p><i>Belediyemize ait coğrafi nitelikte tüm verilerin standartlara uygun hale getirilerek Coğrafi Bilgi Sistemlerinin aktif olarak kullanılmasını sağlamak (Hedef).</i></p>
Konut	<p><i>Kentsel Dönüşüm Projeleri kapsamında konut üretimi yapmak (Hedef).</i></p>
Kentsel Dönüşüm	<p><i>Kentsel Dönüşüm Projeleri kapsamında konut üretimi yapmak (Hedef).</i></p>
Kentsel Altyapı	<p><i>Yaşam kalitesi yüksek, planlı ve düzenli yerleşim alanlarına sahip, temiz içme suyu, kanalizasyon ve atık su hizmetlerinin tüm kente yayıldığı, yenilikçi kentsel tasarımlarla donatılmış yaşanılabilir bir kent inşa etmek (Stratejik Amaç).</i></p> <p><i>Toplu taşıma odaklı, güvenli, hızlı, konforlu, çevre dostu, kentin ekonomik ve sosyal gelişimine uyumlu, teknolojik yeniliklere açık, engelsiz ve sürdürülebilir modern ulaşım sağlamak (Stratejik Amaç).</i></p> <p><i>Trafik akışının güvenli, çevre dostu, sosyal gelişime uygun, sürdürülebilir ve engelsiz olmasını sağlamak (Hedef).</i></p> <p><i>Güvenli, erişilebilir, modern ve sürdürülebilir ulaşımı sağlamak için gerekli olan yollar, tretuvarlar, sanat yapıları ve yatay trafik işaretlemelemlerini yapmak (Hedef).</i></p> <p><i>Kentin temizliğini sağlayarak sıfır atık projelerini gerçekleştirmek (Hedef).</i></p> <p><i>Sürdürülebilir, temiz hava ve yaşanabilir bir çevre oluşturmak (Hedef).</i></p>
Kırsal Kalkınma	<p><i>Dengeli bir kırsal kalkınmanın gerçekleştirilmesi amacıyla üreticilere uygun eğitim, üretim ve pazarlama desteği ile kırsal ekonomiyi çeşitlendirerek iyileştirmek, tarımsal alanları korumak, yeni istihdam alanlarının açılmasını ve kadın istihdam politikalarını desteklemek (Stratejik Amaç).</i></p> <p><i>Kırsal ekonomiyi çeşitlendirerek iyileştirmek ve desteklemek (Hedef).</i></p> <p><i>Kırsal kalkınmayı gerçekleştirmek için üreticiye eğitim, üretim ve pazarlama destekleri vermek (Hedef).</i></p> <p><i>Dar gelirli ve yoksul vatandaşlarımızın yaşam koşullarını iyileştirmek amacıyla sosyal yardımlar yapmak (Hedef).</i></p> <p><i>Kentin bütün kesimlerine ihtiyaç duyulan alanlarda sosyal hizmet ve yardımların ulaştırılması için sosyal hizmetler yapmak (Hedef).</i></p>
Çevrenin Korunması	<p><i>Doğa ve hayvan dostu bir yönetim anlayışı ile ekolojik dengeyi koruyan, biyolojik çeşitliliği destekleyen, etkili bir atık yönetimi ile yenilenebilir enerji politikalarını esas alan, sürdürülebilir çevre yönetimini benimsemiş, iklim değişikliklerinin olumsuz etkilerinin farkında bir kent oluşturmak (Stratejik Amaç).</i></p>

Sürdürülebilir, temiz hava ve yaşanabilir bir çevre oluşturmak (Hedef).

Sürdürülebilir bir kent yaşamı için teknolojiyi Ankara'yla buluşturacak "Akıllı Kentler" vizyonunu hayata geçirmek (Hedef).

Afet Yönetimi

Ankara Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı'nda yer alan stratejik amaç ve hedefler, 11. Kalkınma Planı'nın "bölgesel gelişme" alt başlıklı amaç, politika ve tedbirleri açısından incelendiğinde stratejik planın özellikle kırsal alanlar ile kentsel alanlar arasındaki gelişmişlik farklarını ortadan kaldırabilmek üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Kırsal alanları desteklemek ve ekonomik olarak kalkındırmayı amaçlayan bu düzenlemeler "kırsal kalkınma" alt başlığına daha uygun olsa da "bölgesel gelişme" başlığında düzenlenen bölgesel gelişmişlik farklarının azaltılması hedeflerine de uygundur.

Ankara Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı'nın en fazla stratejik amaç ve hedef öngördüğü alt başlık "şehirleşme" başlığı olmuştur. Vatandaşların temiz içme suyuna ulaşması, yeşil alanların korunması, çevre düzenlemelerinin yapılması, "akıllı kentler" vizyonu ile hareket edilmesi, teknolojinin etkin kullanımı gibi şehirleşmeye ilişkin düzenlemeler Ankara Büyükşehir Belediyesi'nin stratejik amaç ve hedefleri arasında yer almıştır.

Ankara Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı'nda yer alan stratejik amaç ve hedefler "konut" ve "kentsel dönüşüm" alt başlıkları açısından incelendiğinde sadece kentsel dönüşüm projeleri kapsamında konut üretimi yapılması hedefi göze çarpmaktadır. Stratejik amaç ve hedeflerde bu alt başlıklara fazla değinilmese de Ankara Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı'nın farklı bölümlerinde semt semt, mahalle mahalle nerelerde kentsel dönüşüm yapılacağı ifade edilmiştir.

"Kırsal kalkınma" konusu Ankara Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı stratejik amaç ve hedeflerinde önemli bir yer tutmuş kırsal kalkınmanın sağlanabilmesi için ekonomik çeşitlendirmenin artırılması, üreticilerin desteklenmesi ve yeni istihdam alanlarının artırılması amaç ve hedefleri öngörülmüştür.

Ankara Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı stratejik amaç ve hedeflerinde "çevrenin korunması" alt başlığına ilişkin düzenlemeler biyoçeşitliliği destekleyen, ekosistemi koruyucu, iklim değişikliğinin farkında olan bir kent yaratma amacı altında sıralanmıştır. Temiz bir çevre oluşturulma hedefinden söz edilirken hava kirliliğinin önlenmesi ve yaşanabilir bir çevre oluşturulması gerekliliği vurgulanmıştır.

Ankara Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı'nda stratejik amaç ve hedefler bölümünde afetlere değinilmese de stratejik planın diğer farklı bölümlerinde afetlere ilişkin düzenlemeler yer almaktadır.

Tablo 3. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı Amaç ve Hedeflerinin 11. Kalkınma Planına Göre İncelenmesi

**ON BİRİNCİ KALKINMA
PLANI (2019-2023)**

**YAŞANABİLİR ŞEHİRLER,
SÜRDÜRÜLEBİLİR
ÇEVREYE İLİŞKİN ALT
BAŞLIKLAR**

**İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ STRATEJİK
PLANINDA YER ALAN AMAÇ VE HEDEFLER**

Bölgesel Gelişme	<p><i>Sosyal ihtiyaçları eşit ve kapsayıcı bir şekilde karşılayarak paylaşan bir şehir oluşturmak (Stratejik Amaç).</i></p> <p><i>Sosyal destek hizmetinin çeşitliliğini, etkinliğini, verimliliğini geliştirmek ve kapsayıcılığını artırmak (Hedef).</i></p>
Şehirleşme	<p><i>Nitelikli ve fonksiyonel yaşam alanları geliştirerek dayanıklı bir şehir oluşturmak (Stratejik Amaç).</i></p> <p><i>İstanbul'un kültür ve tarihini yansıtan, sürdürülebilir kent estetiğini sağlamak (Hedef).</i></p> <p><i>Kentsel planlama sürecini hazırlanmakta olan 2050 vizyon belgesi çerçevesinde kentsel bilişimden yararlanarak şeffaf ve katılımcı biçimde yönetmek (Hedef).</i></p> <p><i>İmar uygulama ve denetim süreçlerini etkin yönetmek (Hedef).</i></p> <p><i>Bütünleşik kent bilgi sistemini geliştirerek akıllı şehir uygulamaları ile sistemin etkin kullanımını sağlamak (Hedef)</i></p> <p><i>Sürdürülebilir yeşil alanlar oluşturmak ve kişi başına düşen aktif yeşil alan miktarını artırmak (Hedef).</i></p> <p><i>İklim değişikliği ile mücadeleyi yaygınlaştırarak çevreyi korumak (Hedef).</i></p> <p><i>Kültürel, mimari ve doğal şehir mirasını korumak ve geliştirmek (Stratejik Amaç).</i></p> <p><i>Katılımcı süreçlerle bağımsız modeller oluşturarak kültürel mirası korumak, önleyici koruma süreçlerini katılımcılık ile kalıcı ve etkin kılmak (Hedef).</i></p> <p><i>İstanbul'un kültürel ve tarihsel kimliğini yansıtacak çağdaş müzeleri turizm ve kültür ihtiyaçları açısından planlayarak oluşturmak (Hedef).</i></p> <p><i>İstanbul'un somut ve somut olmayan kültürel miras envanterini ve koleksiyonlarını oluşturmak ve geliştirmek, eğitici, bilgilendirici araştırma faaliyetleri ile kamuoyuna sunmak (Hedef).</i></p> <p><i>Kentin kültürel miras yapılarını projelendirmek, belgelemek, korumak, restore etmek (Hedef).</i></p>
Konut	-
Kentsel Dönüşüm	<p><i>Kentsel dönüşüm hizmetlerini afet önceliği ile şeffaf ve katılımcı yöntemlerle gerçekleştirmek (Hedef).</i></p>
Kentsel Altyapı	<p><i>Sürdürülebilir hareketlilik kapsamında kentsel ulaşımı geliştirmek (Stratejik Amaç).</i></p> <p><i>Raylı sistemin ağını ve toplu ulaşım içindeki payını artırmak (Hedef).</i></p> <p><i>Toplu taşımada entegrasyonu, erişilebilirliği ve kaliteyi artırmak (Hedef).</i></p> <p><i>Deniz yolu taşımacılığının kapasitesini ve toplu ulaşım içindeki payını artırmak (Hedef).</i></p> <p><i>Akıllı ulaşım sistemlerini ve ulaşım altyapı uygulamalarını artırarak trafiği etkin yönetmek (Hedef).</i></p> <p><i>Altyapı kazı işlerini en aza indirmek için yeni yöntem - teknoloji uygulamalarını ve altyapı yönetiminde entegrasyonu geliştirmek (Hedef).</i></p>

	<i>Karayolu sistemleri altyapısını güçlendirmek ve sürdürülebilir kılmak (Hedef).</i>
	<i>Atık yönetim uygulamalarını geliştirerek geri dönüşüm oranını artırmak (Hedef).</i>
Kırsal Kalkınma	-
Çevrenin Korunması	<i>Sürdürülebilir çevre ve enerji yönetimini güçlendirmek (Stratejik Amaç).</i> <i>Yenilenebilir enerji, enerji verimliliği ve aydınlatma tesislerine yönelik faaliyetleri etkinleştirmek, yaygınlaştırmak (Hedef).</i> <i>Sürdürülebilir yeşil alanlar oluşturmak ve kişi başına düşen aktif yeşil alan miktarını artırmak (Hedef).</i> <i>İklim değişikliği ile mücadeleyi yaygınlaştırarak çevreyi korumak (Hedef).</i>
Afet Yönetimi	<i>Nitelikli ve fonksiyonel yaşam alanları geliştirerek dayanıklı bir şehir oluşturmak (Stratejik Amaç).</i> <i>İstanbul'un afete dayanıklılığını artırmak (Hedef).</i> <i>Kentsel dönüşüm hizmetlerini afet önceliği ile şeffaf ve katılımcı yöntemlerle gerçekleştirmek (Hedef).</i> <i>Afet ve acil durumlara müdahale kapasitesini ve toplumsal farkındalığı, akıllı sistemler ve teknolojiden faydalanarak geliştirmek (Hedef).</i> <i>İmar uygulama ve denetim süreçlerini etkin yönetmek (Hedef).</i> <i>Katılımcı süreçlerle bağımsız modeller oluşturarak kültürel mirası korumak, önleyici koruma süreçlerini katılımçılık ile kalıcı ve etkin kılmak (Hedef).</i> <i>Kentin kültürel miras yapılarını projelendirmek, belgelemek, korumak, restore etmek (Hedef).</i>

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı'nda yer alan stratejik amaç ve hedefler, 11. Kalkınma Planı'nın "bölgesel gelişme" alt başlıklı amaç, politika ve tedbirleri açısından incelendiğinde stratejik planın özellikle sosyal ihtiyaçların eşit bir şekilde gözetildiği bir şehir yaratmak amacıyla sosyal destek hizmetlerinin çeşitlilik ve verimliliğinin artırılması hedefleri üzerine kurulu olduğu görülmektedir.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı'nın en fazla stratejik amaç ve hedef öngördüğü alt başlık "şehirleşme" başlığı olmuştur. Vatandaşların temiz içme suyuna ulaşması, yeşil alanların korunması, çevre düzenlemelerinin yapılması, "akıllı kentler" vizyonu ile hareket edilmesi, teknolojinin etkin kullanımı gibi şehirleşmeye ilişkin düzenlemeler İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin stratejik amaç ve hedefleri arasında yer almıştır.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı'nda yer alan stratejik amaç ve hedeflerde doğrudan "konut" başlığına ilişkin bir düzenleme yapılmamıştır.

"Kentsel dönüşüm" konusu İstanbul Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı'nda en çok üzerinde durulan konulardan biri olmuştur. Stratejik planın birçok farklı bölümünde yer alan kentsel dönüşüm konusu stratejik hedeflerde de kendine yer bulmuştur.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı'nda özellikle stratejik hedeflerde kentsel altyapının iyileştirilmesine yönelik birçok farklı düzenlemenin yer aldığı görülmektedir.

Kentsel ulaşımın geliştirilmesi ve trafiğin azaltılması, toplu taşıma, raylı sistemler, denizyolu taşımacılığı kapasitelerinin artırılması, akıllı sistemlerin yaygınlaştırılması ve teknolojinin daha etkin bir şekilde kullanılması, atık yönetimi uygulamalarının geliştirilmesi gibi stratejik hedefler kentsel altyapıya ilişkin hedeflerdir.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı stratejik amaç ve hedeflerde kırsal kalkınma konusunda bir düzenleme bulunmazken planın genelinde de kırsal kalkınma öncelikli konular arasında yer alamamıştır.

Çevrenin korunması” konusu da İstanbul Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı’nda stratejik hedefler bölümünde kendine yer bulmuş, sürdürülebilir çevre anlayışıyla sürdürülebilir yeşil alanların yaygınlaştırılması, yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelmek ve enerjinin etkin kullanılması ve iklim değişikliği ile mücadele konuları üzerinde durulmuştur.

“Afet yönetimi” konusu İstanbul Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı’nın en önemli konu başlıklarından birini oluşturmaktadır. Bu durum stratejik ve hedeflere de yansımış, başta dayanıklı bir şehir inşa etmek amacı olmak üzere, kentsel dönüşümün hızlandırılması, afetler konusunda toplumsal bilincin artırılması, afetle mücadele enstrümanlarının geliştirilmesi ve teknolojik imkanlardan daha fazla yararlanılması, şehrin kültürel mirasının korunması gibi, hedeflere yer verilmiştir. Söz konusu hedefler altında da yapılacak eylemler detaylı bir şekilde aktarılmıştır.

Tablo 4. İzmir Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı Amaç ve Hedeflerinin 11. Kalkınma Planına Göre İncelenmesi

ON BİRİNCİ KALKINMA PLANI (2019-2023)	İZMİR BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ STRATEJİK PLANINDA YER ALAN AMAÇ VE HEDEFLER
YAŞANABİLİR ŞEHİRLER, SÜRDÜRÜLEBİLİR ÇEVREYE İLİŞKİN ALT BAŞLIKLAR	
Bölgesel Gelişme	<i>Yerel, ulusal ve küresel ortaklıklar ve farklı sektörler arasında uyumun teşvik edildiği bir iklim yaratılacak (Hedef).</i> <i>İzmir'in ürettiği değer ve refahı şehrin tüm mahalleleri ve köylerinde dengeli bir şekilde dağılacak (Hedef)</i>
Şehirleşme	<i>Yerleşim alanları planlı, güvenli ve sağlam bir şekilde inşa edilecek veya yeniden yapılandırılacak (Hedef).</i> <i>İl genelinde iklim dostu yeşil alanlar ağı oluşturulacak (Hedef).</i> <i>İzmirliileri kendilerine dair kararlara katabilmek, kararlari şeffaf ve denetlenebilir hale kavuşturmak ve kent hakkı ve aidiyetini İzmir kültürünün ayrılmaz bir parçası haline getirmek (Stratejik Amaç).</i>
Konut	-
Kentsel Dönüşüm	<i>Yerleşim alanları planlı, güvenli ve sağlam bir şekilde inşa edilecek veya yeniden yapılandırılacak (Hedef)</i> <i>Herkesi kapsayan sürdürülebilir bir altyapı oluşturmak (Stratejik Amaç).</i> <i>Kent ekonomisine katkı sunacak şekilde sürdürülebilir bir kent altyapısı inşa edilecek (Hedef).</i>

Kentsel Altyapı	<p><i>İzmir'i yaşam kalitesi yüksek ve ulaşım ağı gelişmiş bir kente dönüştürmek (Stratejik Amaç).</i></p> <p><i>Toplu ulaşım; ekonomik, enerji etkin, adil, konforlu, yaygın ve herkes için erişilebilir hale getirilecek (Hedef).</i></p> <p><i>Ulaşım türleri arasında birbirinin hareket kabiliyetini kısıtlamayan ve farklı seçeneklere izin veren sürdürülebilir bir ulaşım sistemi oluşturulacak (Hedef).</i></p> <p><i>Sürdürülebilir atık yönetimi ve geri dönüşüm mekanizmaları geliştirilecek (Hedef).</i></p>
Kırsal Kalkınma	<p><i>Herkes için tam zamanlı, üretken ve yenilikçi bir iş ortamı sağlanacak ve yoksulluğun İzmir'deki her türlü şekli azaltılacak (Hedef).</i></p> <p><i>Gıda güvenliği sağlanacak, beslenme iyileştirilecek ve sürdürülebilir tarım desteklenecek (Hedef).</i></p>
Çevrenin Korunması	<p><i>İzmir'i doğayla uyumlu yaşamın dünyadaki örnek şehirlerinden biri haline getirmek (Stratejik Amaç).</i></p> <p><i>İklim değişikliği ve bunun etkilerine uyumlanmak için tarım ve enerji başta olmak üzere tüm alanlarda harekete geçilecek (Hedef).</i></p> <p><i>İzmir Körfezi ile tüm kıyılar ve denizler korunacak ve sürdürülebilir şekilde kullanılacak (Hedef).</i></p>
Afet Yönetimi	-

İzmir Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı'nda yer alan stratejik amaç ve hedefler, 11. Kalkınma Planı'nın "bölgesel gelişme" alt başlıklı amaç, politika ve tedbirleri açısından incelendiğinde stratejik planda yer alan yerel, ulusal ve küresel sektörler ile uyumun teşvik edilmesi ve İzmir'de üretilen ekonomik refahın şehrin tüm mahalle ve köylerine paylaşılması hedefleri göze çarpmaktadır.

Yerleşim alanlarının sağlam bir şekilde inşa edilmesi, iklim dostu yeşil alanların yaratılması, katılımcı bir anlayışla şehrin yönetilmesi hedefleri İzmir Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı'nda yer alan "şehirleşme" konulu stratejik amaç ve hedeflerdir.

İzmir Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı'nda yer alan stratejik amaç ve hedeflerde doğrudan "konut" başlığına ilişkin bir düzenleme yapılmamıştır.

"Kentsel dönüşüm" konusundan İzmir Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı stratejik hedeflerinden sadece bir yerde geçse de kentsel dönüşüm projelerinden ve kentsel dönüşümün öneminden stratejik planın birçok farklı yerinde söz edilmiştir.

İzmir Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı'nda kentsel altyapının iyileştirilmesine yönelik birçok farklı düzenlemenin yer aldığı görülmektedir. Şehirdeki tüm insanların kapsayan sürdürülebilir bir altyapının oluşturulması ve İzmir'in yaşam standardı yüksek gelişmiş bir ulaşım ağına sahip bir kent yapılması stratejik amaçlarına ek olarak, herkesin erişebileceği kapasitesi artırılmış bir toplu ulaşım ağının yaratılması ve farklı ulaşım sistemlerinin birbirine entegre edilmesi, sürdürülebilir atık yönetimi ve geri dönüşüm uygulamalarının geliştirilmesi hedefleri kentsel alt yapıya ilişkin stratejik hedeflerdir.

İzmir Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı stratejik amaç ve hedeflerde "kırsal kalkınma" konusunda tüm şehri kapsayan üretken ve yenilikçi bir iş ortamının sağlanması ve

İzmir'deki yoksulluğun bitirilmesi, gıda güvenliğinin sağlanması ve sürdürülebilir tarımın desteklenmesi hedefleri yer almaktadır.

“Çevrenin korunması” konusu da İzmir Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı'nda kendine yer bulmuş, İzmir'in doğayla uyum konusunda dünyanın örnek kentlerinden biri olması stratejik amacına ek olarak, İzmir'deki tüm kıyı ve denizlerin korunması ve özellikle iklim değişikliği ile mücadele konuları stratejik hedeflerde yer almıştır.

İzmir Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı'nda yerleşim alanlarının güvenli ve sağlam bir şekilde inşa edilmesi ve yeniden yapılandırılması hedefi her ne kadar “afet yönetimi” kapsamında değerlendirilebilse de diğer stratejik amaç ve hedeflerde konuya ilişkin bir ifadeye rastlanılmamıştır. Buna rağmen stratejik planın başka bölümlerinde afetlere ilişkin yapılmış çeşitli çalışmalara yer verilmiş ve bunların artırılma hedeflerinden söz edilmiştir. Örneğin temel afet bilinci, yangın güvenliği gibi konularda düzenlenen eğitimler stratejik planda kendine yer bulmuştur.

Ankara, İstanbul ve İzmir Büyükşehir Belediyeleri 2020-2024 Stratejik Planlarında Seçilen Anahtar Kelimelerin Kullanımı

Paragraf 11. Kalkınma Planı “Yaşanabilir Şehirler, Sürdürülebilir Çevre” başlığı ve alt başlıklarının içerik analizine tabi tutulması sonucu seçilen anahtar kelimelerin Ankara, İstanbul ve İzmir Büyükşehir Belediyeleri 2020-2024 Stratejik Planlarında alt başlıklardaki konuya ilişkin olarak kullanımını ve tekrar edilme sıklığı tablo 5'de sunulmuştur.

	Ankara	İstanbul	İzmir
Bölgesel Gelişme	İstihdam (28) Sosyal destek (2)	Bölgesel gelişme (2) İstihdam (17) Sosyal destek (18)	Bölgesel gelişme (1) İstihdam (18) Sosyal destek (2)
Şehirleşme	Kent kimliği (1) Yeşil alan (7) Akıllı (30)	Kent kimliği (1) Yeşil alan (28) Yatay mimari (2) Akıllı (58)	Yeşil alan (16) Mekânsal planlama (2) Akıllı (21)
Konut	Konut (11)	Konut (4) Konut üretimi (3)	Konut (6) Konut üretimi (1)
Kentsel Dönüşüm	Kentsel dönüşüm (42) Risk (6)	Kentsel dönüşüm (36) Yatay mimari (2) Risk (44)	Kentsel dönüşüm (28) Risk (3)
Kentsel Altyapı	Kentsel altyapı (5) Su (14) Atık (42) Geri dönüşüm (3) Bisiklet yolu (1) Trafik (33) Toplu taşıma (8) Toplu ulaşım (1) Kanalizasyon (8) Otopark (9) Köprü (1)	Su (8) Atık (39) Geri dönüşüm (7) Bisiklet yolu (13) Trafik (30) Toplu taşıma (17) Toplu ulaşım (17) Kanalizasyon (2) Otopark (10) Köprü (3)	Kentsel altyapı (2) Su (9) Atık (37) Geri dönüşüm (9) Bisiklet yolu (7) Trafik (28) Toplu taşıma (9) Toplu ulaşım (9) Kanalizasyon (6) Otopark (10) Köprü (1)
Kırsal Kalkınma	Kırsal kalkınma (8) Üretim (36) Yoksulluk (5) Girişimci (1)	Üretim (7) Girişimci (14)	Kırsal kalkınma (2) Üretim (49) Yoksulluk (2) Girişimci (16)
	Çevre koruma (23)	Çevre koruma (14)	Çevre koruma (10)

Çevrenin Korunması	Çevre bilinci (2)	Doğal kaynaklar (1)	Çevre bilinci (1)
	Doğal kaynaklar (7)	Hava kirliliği (3)	Doğal kaynaklar (1)
	Hava kirliliği (8)	Hava kalitesi (13)	Hava kirliliği (1)
	İklim değişikliği (13)	İklim değişikliği (36)	İklim değişikliği (31)
Afet Yönetimi	Afet (12)	Afet (105)	Afet (16)
	Risk (6)	Risk (44)	Risk (3)
	Dayanıklılık (2)	Güçlendirme (2)	Güçlendirme (7)
	Kültürel miras (10)	Dayanıklılık (30)	Dayanıklılık (3)
		Kültürel varlık (3)	Kültürel varlık (3)
		Kültürel miras (31)	
TOPLAM	385	679	370

Tablo 5’de görüleceği üzere 11. Kalkınma Planı yaşanabilir şehirler, sürdürülebilir çevreye ilişkin alt başlıkların amaç, politika ve tedbirlerinin incelenmesiyle bu oluşturulan anahtar kelimelerin çalışma kapsamına dahil edilen stratejik planların tamamında kullanımı ve sıklığına göre İstanbul Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı 679 kullanım ile ilk sırada yer almakta, 385 kelime kullanımı ile Ankara Büyükşehir Belediyesi ikinci sırada bulunmakta ve 370 kelime kullanımı ile İzmir Büyükşehir Belediyesi son sırada yer almaktadır.

Sonuç

Ülkenin birçok farklı alandaki amaç ve hedeflerine yönelik politikalarının belirlendiği kalkınma planının başarıya ulaşmasında yerel yönetimler destekleyici bir rol üstlenebilecektir. Bu nedenle bu çalışma belediyelerin amaç ve hedeflerinin kalkınma planlarıyla uyumunu incelemek ve eksiklikleri tespit etmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışmada 11. Kalkınma planında yer alan ve doğrudan yerel yönetimleri ilgilendiren “yaşanabilir şehirler, sürdürülebilir çevre” başlığı altında yer alan amaç, politika ve tedbirler çalışma kapsamına dahil edilen büyükşehir belediyelerinin stratejik planlarının hem stratejik amaç ve hedeflerinde ne kadar vurgulandığı hem de stratejik planın tamamında ne kadar kendine yer bulunduğu tespit edilmeye çalışılmıştır.

Ankara Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı incelendiğinde “bölgesel gelişme” başlığının hem stratejik planın amaç ve hedefler bölümünde hem de diğer bölümlerinde önemsendiği görülmektedir. Üreticilere eğitim vererek desteklenmesi, tarımsal ekonominin korunması, kırsal ekonominin çeşitlendirilerek geliştirilmesi hedefleri Ankara Büyükşehir Belediye’sinin bölgesel gelişmişlik farklarını azaltmaya yönelik stratejik amaç ve hedefleri arasında yer almaktadır. Stratejik planın diğer bölümlerinde yine istihdam kelimesinin sıklıkla geçmesi ve bu istihdamın dezavantajlı kesim ve bölgelere yönelik olması, bölgesel gelişmişliği düşük olan yerlerin sosyal desteklerinin artırılması düşünceleri yine Belediye’nin bölgesel gelişme konusu önemsendiğini göstermektedir. Özellikle istihdam konusunda Ankara Büyükşehir Belediyesi’nin çalışma kapsamındaki diğer belediyelere nazaran daha fazla düzenleme yapması, konuyu diğer büyükşehir belediyelerine göre biraz daha fazla önemsendiğini ortaya koymaktadır. Buna rağmen bölgesel gelişmenin sağlanması ve bölgeler arası gelişmişlik farklarının azaltılması konusunda ilgili bakanlıklarla koordinasyonun sağlanması, KOSGEB ve kalkınma ajansları gibi konuyla ilgili kurumlarla olan işbirliğinin artırılması gibi konuların stratejik planda yer almaması bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır. Ankara Büyükşehir Belediyesi’nin şehirleşme konusuna da hem stratejik amaç ve hedeflerinde hem de planın diğer bölümünde çeşitli yönleriyle yer verdiği görülmektedir. Şehirleşme

başlığındaki düzenlemelerin birçoğu belediyelerin görev alanlarına giren konuları içerdiği için stratejik planda bu başlığa ilişkin düzenleme sayısı da oldukça fazladır. Özellikle “akıllı kentler vizyonu” stratejik planı bu başlıkta ön plana çıkarmıştır. Stratejik planın birçok farklı yerinde akıllı şehir vizyonuna bağlı olarak geliştirilmesi hedeflenen teknoloji ve yeniliklerden söz edildiği görülmektedir. Stratejik planda yatay mimari, millet bahçesi projeleri konularına ilişkin herhangi bir düzenleme yer almaması konuya ilişkin eksikliklerdir. Ankara Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı’nda stratejik amaç ve hedeflerde kentsel dönüşüm hedefinde kendine yer bulan “konut” alt başlığı, stratejik planın çeşitli yerlerinde sosyal konutların yapılması, sosyal konut kapasitesinin artırılması hedeflerinde ifade edilmiştir. Kentsel dönüşüm konusu da Ankara Büyükşehir Belediyesi’nin öncelikli konuları arasında görülmektedir. Kentsel dönüşümün stratejik planın hem stratejik hedefleri arasında yer alması hem de stratejik planın birçok farklı yerinde vurgulanması bu durumu ortaya koymaktadır. Kentsel altyapılar yine belediyelerin asli görevlerinden olduğundan çalışma kapsamına alınan bütün büyükşehir belediyelerinin bu başlık altında birçok farklı düzenlemeye yer verdiği görülmektedir. Ankara Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı’nda da bu durum böyledir. Stratejik planın hem amaç ve hedefler bölümlerinde hem de stratejik planın diğer bölümlerinde kentsel altyapı çalışmalarından ve kentsel alt yapıya ilişkim amaç ve hedeflere sıklıkla yer verilmiştir. Ankara Büyükşehir Belediyesi Stratejik Plan’ında özellikle trafik, atık ve içme suyuna kelimelerinin sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Bu kelimeler kentsel altyapı konusunda belediyenin önceliklerini göstermesi bakımından önemlidir. Şehirde dengeli bir kalkınmanın sağlanması için kırsal kalkınmanın da sağlanması gerektiğinin vurgulandığı Ankara Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı’nda kırsal ekonominin çeşitlendirilmesi, üreticilerin desteklenmesi, hizmetlerin kentin bütün kesimlerine yayılması gibi stratejik amaç ve hedefler yer almaktadır. Kaldı ki “kırsal kalkınma” kelime grubunun en fazla kullanıldığı stratejik plan olan Ankara Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı’nda üretim kelimesi de sıkça kullanılmıştır. Tüm bunlar Ankara Büyükşehir Belediyesi’nin kırsal kalkınma konusuna önem verdiğini gösterse de KOBİ’lerin desteklenmesi, KÖYDES ve KIRDES Projelerine değinilmemesi stratejik planda konuya ilişkin eksiklikleridir. Doğal çevrenin korunması ve sürdürülebilir bir çevrenin sağlanmasının stratejik amaç ve hedeflerde yer aldığı Ankara Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı’nın içeriğinde de çevrenin korunması konusu önemsenmiş ve çalışma kapsamına alınan şehirlerarasında ilk sıraya yerleşmiştir. Buna rağmen stratejik planda çevrenin korunması konusunda diğer ilgili kurumlarla iş birliği yapılmasına ilişkin herhangi bir veriye rastlanılmamıştır. Ankara Büyükşehir Belediyesi’nin stratejik amaç ve hedeflerinde kendine yer bulamayan afet yönetimi konusu stratejik planın diğer bölümlerinde düzenlenmiştir. Afetler, riskli yapılar ve dayanıklılıkların artırılması gibi düzenlemeler stratejik planda yer almaktadır. Yine de çalışma kapsamına alınan belediyeler arasında söz konusu başlık altında en az düzenleme yapan belediye Ankara Büyükşehir Belediyesi’dir. Stratejik planda afet duruma karşı güçlü iletişimin sağlanması, lojistik tedbirlerin artırılması, afet tehlike haritalarının oluşturulması gibi konularda ilişkin herhangi bir bilginin bulunmaması afet yönetimi konusundaki eksikliklerdendir.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı incelendiğinde “bölgesel gelişme” başlığına ilişkin paylaşılan bir şehir oluşturmak ve sosyal destek hizmetlerinin yaygınlaştırılmasına yönelik stratejik amaç ve hedefler dikkat çekerken stratejik planın diğer

bölümlerinde özellikle istihdam ve sosyal destek konusunun sıklıkla vurgulandığı görülmektedir. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı'nda sosyal destek kelime grubunun diğer stratejik planlara göre çok daha fazla yer aldığı ve konuyu diğer belediyelere göre daha fazla önemseydiği de dikkat çekicidir. Buna rağmen Anakara Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planına benzer şekilde bölgesel gelişme konusunda ilgili bakanlıklarla koordinasyonun sağlanması, KOSGEB gibi kurumlarla olan iş birliği, kalkınma ajanslarının etkin kullanımı gibi konulara yer verilmediği de görülmektedir.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı'nda şehirleşme konusuna hem stratejik amaç ve hedeflerinde hem de planın diğer bölümünde yer verdiği görülmektedir. Ankara Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı'na benzer şekilde burada da şehirleşmeye yönelik düzenleme sayısı oldukça fazladır. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı hem akıllı bir kent yaratılması hem de yeşil alanlar konusunda çalışma kapsamındaki diğer belediyelere göre çok daha fazla sayıda düzenleme getirmiştir. Yine söz konusu stratejik planı diğer belediyelerin stratejik planlarından ayıran en önemli noktalarından biri yatay mimari konusunu stratejik planında yer veren tek belediye olmasıdır. Millet bahçeleri projelerine çalışma kapsamında yer alan diğer stratejik planlarda yer verilmediği gibi İstanbul büyükşehir Belediyesi Stratejik Planında da hiç yer verilmemiştir. Konutlarla ilgili düzenlemelere stratejik amaç ve hedeflerde yer vermeyen İstanbul büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı'nın farklı bölümlerinde konut üretimi ve sağlama faaliyetlerinden söz edilmiştir. Stratejik planın en fazla önem verdiği konulardan biri riskli yapılar ve kentsel dönüşümdür. Afet riskinden dolayı acil bir kentsel dönüşümün gerekli olduğu stratejik hedefler arasında yer alan İstanbul büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı'nın birçok farklı bölümünde riskli yapıların bir an önce güçlendirilmesi, dayanıklılıklarının artırılması kentsel dönüşümün hızlı bir şekilde gerçekleştirilmesi hedefleri sıkça vurgulanmıştır. 11. Kalkınma Planı incelendiğinde kentsel dönüşüm ve afetler konusunda İstanbul'a özel bir yer ayrıldığı, İstanbul'un olası bir depreme ve diğer afetlere karşı koruma altına alınması genetiği, kentsel dönüşümün hızlı bir şekilde gerçekleştirilmesi gerekliliği ifade edilmiştir. 11. Kalkınma Planı'nın bu hassasiyeti İstanbul Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı'na da yansımıştır. Hem kentsel dönüşüm hedeflerine hem de afet yönetimi konusuna stratejik planda önemli bir yer ayrılmıştır. Afet, risk, dayanıklılık, kültürel miras gibi anahtar kelimelerin en fazla kullanıldığı stratejik plan İstanbul Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı'dır. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı kentsel altyapı başlığına yönelik incelendiğinde ise yine hem stratejik amaç ve hedeflerde hem de stratejik planın diğer ilgili bölümlerinde birçok farklı yönüyle düzenlendiği görülmektedir. İstanbul'un en büyük problemlerinden biri olan trafik konusu stratejik planda da sıklıkla gündeme gelmiş, hem trafik kelimesi hem toplu ulaşım ve taşıma kelime grupları bu nedenle fazlaca kullanılmıştır. Çalışma kapsamında incelenen stratejik planlar içinde "kırsal kalkınma" konusunda en az düzenleme yapan büyükşehir belediyesi İstanbul Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı'dır. Stratejik planın amaç ve hedeflerinde hiç yer verilemeyen kırsal kalkınma konusu metin içinde ise üretim ve girişimcilik kelimeleri ile az da olsa kendine yer bulabilmiştir. İstanbul'un bugün pek fazla kırsal alanının kalmaması, şehir sınırlarının hemen hemen tamamının kentsel alan niteliği taşıması bu durumun en önemli nedeni olarak gösterilebilecektir. Sürdürebilir bir çevrenin sağlanması, yenilenebilir enerjilerin kullanılması ve iklim değişikliği ile mücadelenin stratejik amaç ve hedefler arasında yer aldığı İstanbul Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı'nda metin

çinde de çevrenin korunmasına ve iklim değişikliği ile mücadeleye yönelik düzenlemelere yer verilmiş ve özellikle sanayi bölgesi olmasından ötürü hava kirliliğinin yüksek olduğu şehirde hava kalitesini artırılması gerektiği vurgulanmıştır. Hava kirliliği ve kalitesi konusuna stratejik planında en fazla yer veren belediye yine İstanbul Büyükşehir Belediyesi'dir. Buna rağmen diğer stratejik planlarda olduğu gibi İstanbul Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı'nda da çevrenin korunmasına yönelik STK'lar ve diğer ilgili kurumlarla işbirliği yapılması ve gürültü kirliliğinin azaltılması konularında herhangi bir düzenlemeye yer verilmemiştir.

İzmir Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı "bölgesel gelişme" açısından incelendiğinde sektörler arası iş birliği ve şehirde üretilen refahın kentin tüm kesimlerine yayılması stratejik amaç ve hedefler arasında sıralandığı görülmektedir. İstihdam ve sosyal desteğe yönelik metin içinde yapılan vurgular yine İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin bölgesel gelişme konusunu önemseydiğini göstermekle beraber, daha önce değerlendirilen diğer stratejik planlarda olduğu gibi konuyla ilgili bakanlıklarla koordinasyonun sağlanması, KOSGEB ve kalkınma ajansları gibi bölgesel gelişmeyle ilgili kurumlarla iş birliğinin sağlanmasına yönelik herhangi bir düzenleme stratejik planda yer alamamıştır. İzmir Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı'nda şehirleşme konusunda yerleşim alanlarının daha sağlam bir biçimde düzenlenmesi, yeşil alanların artırılması, kent aidiyetinin yükseltilmesi gibi stratejik amaç ve hedefler yer almıştır. Stratejik planında mekânsal planlama konusuna değinen tek belediye olma özelliğine sahip İzmir Büyükşehir Belediyesi akıllı kenetler ve yeşil alanlara da stratejik planında yer ayırmıştır. Millet bahçeleri projelerine çalışma kapsamında yer alan diğer stratejik planlarda yer verilmediği gibi İzmir Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı'nda da hiç yer verilmemiştir. Yerleşim alanlarının güvenli ve sağlam bir şekilde yeniden yapılandırılması stratejik hedefine paralel olarak stratejik planda kentsel dönüşüme önemli bir yer ayrıldığı görülmektedir. Çalışma kapsamında incelenen diğer stratejik planlara benzer şekilde İzmir Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı'nda da kentsel altyapı konusu geniş bir yer tutmuştur. Stratejik amaç ve hedefler bölümünde sürdürülebilir bir altyapının oluşturulması ve özellikle toplu ulaşımaya yönelik düzenlemelerin göze çarptığı stratejik planda trafiğin azaltılması, toplu taşıma, atık yönetimi, su ve kanalizasyon gibi önemli altyapı unsurlarına ilişkin birçok farklı düzenlemenin yer aldığı görülmektedir. Üretimin her türünün artırılmasının destekleneceği ve sürdürülebilir gıda güvenliğinin sağlanıp şehrin tamamına yayılacağı stratejik hedeflerine paralel olarak, stratejik planın içinde kırsal kalkınmanın sağlanması, girişimciliğin desteklenmesi ve yoksulluğun azaltılması gibi konulara yer verildiği görülmektedir. İzmir Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı'nda üretimin artırılması ve yoksulluğun azaltılması konularında çalışma kapsamında yer alan diğer stratejik planlardan daha fazla düzenleme yer almaktadır. Bu durum İzmir Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı'nın çalışma kapsamında incelenen stratejik planlarla kıyaslandığında kırsal kalkınma konusunda en fazla düzenleme yapan stratejik plan olmasına neden olmuştur. Çevrenin korunmasında İzmir'in doğayla uyumlu örnek bir kent olması stratejik amacı ile göze çarpan İzmir Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı iklim değişikliği ile mücadele ve bir kıyı şehri olması sebebiyle kıyıları ve denizlerin korunması stratejik hedefleri dikkat çekmektedir. Çevrenin korunmasına ilişkin düzenlemeler sadece bunlar değildir. Stratejik planın diğer bölümlerinde de iklim değişikliği ile mücadele konusu geniş bir şekilde yer almış, bunun yanında az da olsa çevre bilincinin oluşturulması, hava kirliliğinin önlenmesi gibi çevrenin korunmasına ilişkin düzenlemeler yer

almıştır. İzmir Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı'nda da çevrenin korunmasına yönelik STK'lar ve diğer ilgili kurumlarla iş birliği yapılması ve gürültü kirliliğinin azaltılması konularında herhangi bir düzenlemeye rastlanılmamıştır. İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin stratejik amaç ve hedeflerinde doğurtan afetlere yönelik herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır. Fakat stratejik planın içinde afetlere karşı önlemler, riskli yapıların güçlendirilmesi ve kültürel varlıklara ilişkin çeşitli düzenlemeler yer aldığı görülmektedir. Çalışma kapsamında incelenen diğer belediyelerde olduğu gibi İzmir Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı'nda da afet duruma karşı güçlü iletişimin sağlanması, lojistik tedbirlerin artırılması, afet tehlike haritalarının oluşturulması gibi konularda herhangi bir düzenlemeye rastlanılmamıştır.

Bu çerçevede çalışmanın sonuçları ve öneriler şöyle özetlenebilecektir;

- 1- Çalışma kapsamında incelenen stratejik planların hepsi genel hatları ile 11. Kalkınma Planı'nın "Yaşanabilir Şehirler, Sürdürülebilir Çevre" başlığı ve alt başlığında yer alan amaç, politika ve tedbirlerinin birçoğu uyumludur. Yine de Ankara Büyükşehir Belediyesi afet yönetimi, İstanbul Büyükşehir Belediyesi konut ve kırsal kalkınma, İzmir Büyükşehir Belediyesi ise konut ve afet yönetimi başlıklarını stratejik amaç ve hedeflerine ekleyerek önemini daha çok vurgulaması gerekmektedir.
- 2- Çalışma kapsamında incelenen stratejik planların tamamında bölgesel gelişme alt başlığına ilişkin stratejik amaç veya hedefleri bulunmaktadır. Stratejik planların içeriğinde de bölgesel gelişmeye ilişkin düzenlemeler yer almasına rağmen ilgili bakanlıklar veya KOSGEB gibi kuruluşlar ile kalkınma ajansı gibi bölgesel gelişme açısından önemli kuruluşlarla iş birliğine yönelik düzenlemeler yapmaları gerekmektedir. Söz konusu iş birlikleri bölgesel gelişmişlik farklarının azaltılması bakımından faydalı olabilecektir.
- 3- Şehirleşme ve kentsel altyapı alt başlığının içerdiği konular genellikle belediyelerin asli görevlerini oluşturan hizmetleri kapsamaktadır. Bu nedenle çalışma kapsamında incelenen bütün stratejik planlarda söz konusu başlığa ilişkin düzenlemeler hem stratejik amaç ve hedeflerde hem de stratejik planın içeriğinde yer almaktadır. Buna karşın incelenen stratejik planların hiçbirinde 11. Kalkınma Planı'nda yer alan Millet bahçelerinin sayısının ve alanlarının artırılması hedeflerine yönelik herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır. Çevre ve yeşil alanlara ilişkin birçok hedefin ve düzenlemenin yer aldığı stratejik planlarda millet bahçelerinden söz edilmemesi tamamı muhalefet partisi tarafından yönetilen büyükşehir belediyelerinin bilinçli bir şekilde siyasi nedenlerle bu projeden söz etmediklerini düşündürmektedir.
- 4- Çalışma kapsamında incelenen stratejik planların tamamında konut konusunun sadece Ankara Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planında hedefler arasında yer aldığı diğer iki stratejik planın amaç veya hedeflerinde ise konudan hiç söz edilmediği görülmektedir. Yine stratejik planların tamamında çalışma kapsamında değerlendiren konulardan içinde en az düzenlemenin bulunduğu konu da sosyal konut konusudur. Konut meselesi stratejik planlarda genellikle kentsel dönüşüm hedefleri içinde değerlendirilen bir konu olmuştur. 11. Kalkınma Planı'nda hem konut arzının artırılması hem de sosyal konutların inşa edilip vatandaşlara yardım edilmesi hedeflerine ulaşmada yerel

yönetimlerin de güçleri ölçüsünde sosyal konut arzı gerçekleştirme ve vatandaşlara sunması faydalı olabilecektir.

- 5- Kentsel dönüşüm konusu hem 11. Kalkınma Planı hem de çalışma kapsamında incelenen stratejik planların öncelikli konularından biri olarak görülmektedir. Büyükşehir Belediyeleri kentsel dönüşüm konusunu hem stratejik amaç ve hedeflerinde hem de stratejik planın farkları bölümlerinde başlıklar açarak kentsel dönüşümü önelediğini göstermiştir. 11. Kalkınma Planı kentsel dönüşüm konusunda özellikle İstanbul'a dikkat çekmiştir. Planın bu başlık altında önemli bir bölümü İstanbul için ayrılmış, İstanbul'un bir an önce afetlere dayanıklı bir kent haline getirilmesi gerektiği bunda da kentsel dönüşümün oldukça hayati olduğu ifade edilmiştir. Bu durumun yansımaları çalışmada da net bir şekilde görülmüştür. Kentsel dönüşüm ve afet konusuna stratejik planında en çok yer veren büyükşehir belediyesi İstanbul Büyükşehir Belediyesi olmuştur.
- 6- Kırsal kalkınma konusu Ankara ve İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin stratejik planlarında amaç ve hedefler kısmında yer almasına rağmen İstanbul Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı'nın amaç ve hedeflerinde kırsal kalkınmaya yönelik herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır. Kaldı ki stratejik planların içeriğinde de kırsal kalkınma konusuna ilişkin ifadelerin en az yer aldığı stratejik plan da İstanbul Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı'dır. İstanbul'un neredeyse yüz ölçümünün tamamının kentsel alan dönüşmüş olması bu durumun temel nedeni olarak görülebilecektir. Kırsal kalkınma konusu ile ilgili olarak stratejik planların eleştirilecek noktası ise kırsal kalkınmanın sağlanmasında KOBİ'lere yönelik desteklerin yetersizliği ve KÖYDES-KIRDES gibi köylerin ve kırsal alanların kalkınması amacıyla gerçekleştirilmiş projelere ilişkin herhangi bir düzenlemenin yapılmaması, bu projelere entegre sistemlerin üretilmemesidir. Söz konusu projelere yerel yönetimlerin de katılması ve proje kapsamındaki faaliyetlere destek vermesi kırsal kalkınmayı hızlandırabilecektir.
- 7- Kentsel altyapı hizmetlerine benzer şekilde çevreye yönelik birçok hizmetin yürütülmesi yasalarla belediyelere verilmiştir. Bu nedenle çalışma kapsamında incelenen bütün büyükşehir belediyelerin stratejik planlarında hem amaç ve hedef bölümlerinde hem de planın diğer bölümlerinde çevrenin korunmasına yönelik düzenlemeler yer almaktadır. 11. Kalkınma planında belirtildiği gibi akıllı şehirlerin yaratılması ve teknolojinin her alanda kullanılması hedefleri belediyelerin stratejik planlarında da kendine yer bulmuştur. Yine küresel bir sorun olan iklim değişikliği konusu 11. Kalkınma Planı'nda dikkat çekilen problemlerden biridir. Yerel yönetimlerin de küresel bu soruna eğilmesi ve stratejik planlarında konuya yer vermesi oldukça değerlidir.
- 8- 11. Kalkınma Planı'nın çevreye ilişkin son başlığı olan afet ve afet yönetimi konusu çalışma kapsamında incelenen stratejik planların önemseydiği önemli konulardan biridir. Özellikle İstanbul bu konuya yönelik düzenleme sayısı ile dikkat çekmektedir. 11. Kalkınma Planı'nda üzerinde hassasiyetle durulan İstanbul'un stratejik planında da afet konusu oldukça önemsenmiştir. Tüm stratejik planlarda afet yönetimi, riskli yapıların güçlendirilmesi, kültürel mirasın korunması hedeflerine yer verilmiştir. Afet yönetimi konusunda stratejik planlara getirilebilecek eleştirilerden ilki afeti genellikle deprem

konusu üzerinden ele alınması diğer afetlerin daha az önemsenmesi ve afet riski haritalarının oluşturulmamasıdır. Stratejik planlardaki bir diğer eksiklik ise afet durumunda güçlü iletişim ağlarının nasıl sağlanacağı, lojistik destek miktarı ve bunların nasıl dağıtılacağına ilişkin düzenlemelere yer verilmemesidir. Bu eksikliklerin giderilmesi oluşabilecek bir afete karşı kentlerin reaksiyon hızını artıracak ve can ve mal kayıplarını önleyebilecektir.

Kaynakça

- Akman, Ç. & Özaslan, A. (2018). Türkiye’de stratejik planlama: büyükşehir belediyelerinin stratejik planları ne söylüyor? *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 6(14), 55-90. <https://doi.org/10.33692/avrasyad.510613>.
- Bostancı, S. (2022). Yerel yönetimlerin iklim ve su politikaları. *JOEEP: Journal of Emerging Economies and Policy*, 7(1), 395-410.
- Dinçer, Ö. (1998). *Stratejik yönetim ve işletme politikası*. (Beşinci Baskı). Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Drucker, P. (1999). *21. Yüzyıl için yönetim tartışmaları*. (Çev: İ.Bahçivangil). Epsilon Yayıncılık.
- Ganioğlu, S. & Toprakçı, P. (2023). 11. Kalkınma Planı, 2022 Yıllık Programı ve MEB 2019-2023 Stratejik Planının eğitim alanı açısından uyumunun incelenmesi. *E-Uluslararası Pedagoji Dergisi*, 3(2), 23-42.
- Hatiboğlu, Z. (1986). *İşletmelerde stratejik yönetim*. İrfan Yayıncılık
- Kılıçbay, A. (1990). *İktisadi planlama*. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları.
- Küçüksüleymanoğlu, R. (2008). Stratejik planlama süreci. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 16(2), 403-412.
- Narinoğlu, A. (2007). *Yerel yönetimlerde stratejik planlama ve uygulama*, (1. Basım). Mart Matbaacılık.
- Öner, S. (2019). Amaç ve politikalar açısından yerel yönetimler: Onuncu ve On Birinci Kalkınma Planları karşılaştırmalı analizi. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 2(3), 645-664. <https://doi.org/10.33712/mana.634837>.
- Özdamar, M. (2019). *Türk kamu yönetiminde stratejik planlama: çevre ve şehircilik bakanlığı örneği*. [Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
- Parlak, B. & Zahid Sobacı, Z. (2010). *Kuram ve uygulamada kamu yönetimi ulusal ve küresel perspektifler, gözden geçirilmiş ve geliştirilmiş 3. baskı*, Alfa Aktüel Yayını.
- Sezen, S. (1999). *Devletçilikten özelleştirmeye Türkiye’de planlama*. Ankara: TODAİE.
- Sharplin, A. (1985). *Strategic management*. McGraw-Hill.
- Toprakçı, E. & Bakır, D. (2019). Eğitim alanı açısından 10. Kalkınma Planı, 2018 Yılı Programı ve MEB Stratejik Planının uyumluluğunun incelenmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, 48(222), 103-126.
- WEB1-<https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Kamu-Yonetiminin-Iyilestirilmesi-ve-Yeniden-Yapilandirilmasi-OIK-Raporu.pdf>
- WEB2- <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5018.pdf>
- WEB3- <https://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/>
- WEB4- <http://www.sp.gov.tr/tr/kurum/g/mahalli/kurum/Mahalli>

- Wimmer, D.D. & Dominick, J.R. (2000). Mass media research: An Introduction. Wadsworth Publishing Company.
- Yereli, A. B., & Ünal, M. (2022). Stratejik yönetim süreçlerinde sürdürülebilir kalkınma amaçları: bakanlıklar ve büyükşehir belediyeleri üzerinden bir analiz. *Ombudsman Akademik*, 8(16), 13-37.
- Yıldız, K. (2018). Yerel yönetimler ve kalkınma planları çerçevesinde spor hizmetleri. *Gaziantep Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 3(1), 64-80.
- Yılmaz, K. (2003), Kamu kuruluşları için stratejik planlama uygulaması, *Sayıştay Dergisi*, (50), 67-86.
- Yılmaz, O. K. (2019). Belediyelerde stratejik yönetim kapasitesinin geliştirilmesi: müdürlükler bünyesinde kullanılacak stratejik yönetim uygulamaları. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi* (Akad), 11(21), 507-529. <https://doi.org/10.20990/Kilisiibfakademik.531887>

Geliş Tarihi : 05.02.2024
Kabul Tarihi : 19.02.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1431943>

Özden, M. (2024). 1990 sonrası yaşanan gelişmelerin Türkiye’de yerel katılım uygulamalarına etkileri. *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(Cumhuriyet’in 100. Yılı Özel Sayısı), 167-183. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1431943>

1990 SONRASI YAŞANAN GELİŞMELERİN TÜRKİYE’DE YEREL KATILIM UYGULAMALARINA ETKİLERİ

Miray ÖZDEN¹

ÖZ

Yerel yönetimlerin, vatandaşların günlük yaşamlarını etkileyen konularda daha etkin bir rol üstlenmesi, karar alma süreçlerine katılımın yerel düzeyde artırılmasına, toplumun çeşitli kesimlerinin temsil edilmesine ve bu şekilde oluşturulan politikaların daha kapsayıcı ve adaletli bir şekilde şekillenmesine olanak tanımaktadır. Yerel yönetimlerin üstlendiği bu misyon, demokrasinin sürdürülebilirliği aşamasında vatandaşların aktif katılımını çok daha ön plana çıkarmakta ve çağdaş yönetim teknikleri ile kullanılan katılım araçlarının çeşitlendirilmesi gerekliliğini vurgulamaktadır. Günümüzde dijitalleşmenin beraberinde getirdiği yeni kavramlar, yerel katılım yöntemlerinde “ulaşılabilirliği”, “kolaylığı” ve “kapsayıcılığı” arttırmakta, vatandaşları yönetim süreçlerine yaklaştırmaktadır. Bu açıdan, yerel yönetimlerin güncel gelişmeleri takip etmeleri, katılım yöntemleri açısından gelecek stratejileri belirlemelerine katkı sağlayacaktır. Uluslararası gelişmelere ve yeniliklere paralel olarak Türkiye’de de yerel yönetimlerin hizmet kalitelerini iyileştirmeleri aşamasında benimsedikleri yeni yol haritaları, yerel düzeyde bir vatandaşlık pratiği algısının oluşmasına zemin hazırlamış, vatandaş katılımının güçlendirilmesi yönündeki çalışmaların ivme kazanmasına yol açmıştır. Bu maksatla, çalışmada, Türkiye’de özellikle 1980 sonrası başlayan gelişmelerin 1990 yılında hız kazanarak yerel katılım pratiklerini etkilemesine temel oluşturması üzerinde durularak; Cumhuriyeti’nin 100. yılında yerel yönetimlerin vatandaş katılımını güçlendirmesi ve geleceğe yönelik stratejiler geliştirmesi için çeşitli öneriler sunulması amaçlanmaktadır. Bu öneriler, demokratik süreçlerin daha etkin hale getirilmesi, dijital katılımın teşvik edilmesi ve sürdürülebilirlik odaklı stratejilerin benimsenmesi gibi unsurları içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Yerel yönetimler, Vatandaş katılımı, 100. Yıl, Türkiye, Yerel katılım

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, mirayozden@nku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-7998-9699>

Date Received : 05.02.2024

Date Accepted : 19.02.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1431943>

Özden, M. (2024). The impacts of developments post-1990 on local participation practices in Türkiye. *HUMANITAS - Journal of Social Sciences*, 12(Special Issue of the 100th Anniversary of the Republic), 167-183. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1431943>

THE IMPACTS OF DEVELOPMENTS POST-1990 ON LOCAL PARTICIPATION PRACTICES IN TÜRKİYE

Miray ÖZDEN¹

ABSTRACT

Increasing the effectiveness of local governments in influencing the daily lives of citizens, enhancing participation in decision-making processes at the local level, ensuring representation of various segments of society, and shaping policies in a more inclusive and just manner are all made possible. This mission undertaken by local governments highlights the paramount importance of active citizen participation in the sustainability of democracy, emphasizing the necessity to diversify contemporary governance techniques and participation tools. In the present era, new concepts brought about by digitization enhance the “accessibility,” “ease,” and “inclusivity” of local participation methods, bringing citizens closer to governance processes. Therefore, staying abreast of current developments and determining future strategies for participation methods will contribute to local governments in Türkiye. In parallel with international advancements and innovations, the new roadmaps adopted by local governments in improving service quality in Türkiye have laid the groundwork for the formation of a perception of citizenship practice at the local level, propelling initiatives to strengthen citizen participation. With this purpose in mind, the study focuses on the foundation laid by developments in Türkiye, especially those that gained momentum after 1980 and significantly influenced local participation practices by 1990. The aim is to provide various recommendations for strengthening citizen participation in local governments and developing strategies for the future, particularly in light of the centennial of the Republic. These suggestions encompass elements such as making democratic processes more effective, encouraging digital participation, and adopting sustainability-focused strategies.

Keywords: Local government, Citizen participation, 100th Anniversary, Türkiye, Local participation

¹ Assist. Prof., Tekirdağ Namık Kemal University, Social Sciences Vocational School, mirayozden@nku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-7998-9699>

Giriş

Merkezi yönetimin yerel yönetimlere önemli sorumluluklar devretme çabaları dünya genelinde artmaktadır. Yerel yönetimler, sağlık, eğitim ve kamu hizmetleri gibi alanlarda vatandaşların yaşamlarında giderek çok daha önemli bir rol oynamaktadır. Aynı zamanda, yerel ekonomik büyümeyi teşvik etme konusunda daha etkin hale gelmektedirler. Merkezi yönetimden yerel yönetimlere başarılı bir şekilde aktarılacak sorumluluklar, hizmetlerin ihtiyaçlara uygun şekilde tasarlanmasını kolaylaştırırken, etkinliği ve verimliliği artırarak vatandaşların yönetim süreçlerine güven duymasını teşvik etmektedir. Dezentralizasyon düşüncesinin yaygın bir anlam kazanması ile birlikte, vatandaşlar, sivil toplum kuruluşları ve özel sektör, yerel yönetim faaliyetlerine katılma konusunda iş birliği süreçlerine daha sıcak bakmaktadırlar. Bu durum, kaynakların daha etkili bir şekilde tahsis edilmesini sağlayarak hizmetleri ve yatırımları paydaşların ihtiyaçlarına ve ödeme isteklerine daha uyumlu hale getirmekte, kamu hizmetlerinin sunumu iyileştirmektedir. Bunun yanı sıra, sorumluluğun dağıtılması (vatandaşlar dahil edildiğinde, hükümet dışı sorumluluk mekanizmaları geliştirilir), eşitliğin sağlanması (bu konuda merkezi yönetim, yeniden dağıtım hedefleriyle ilgili destek ve kalite kontrol konularında önemli bir rol oynayabilir) ve faydaların sürdürülmesi (katılım, yerel olarak sağlanan mal ve hizmetlerin sürekli maliyetlerini finanse etme taahhüdü oluşturabilir) gibi avantajlar, yerel yönetimlerin avantajlı noktalarını oluşturmaktadır.

Yerel yönetimler, yerel nitelikli hizmet üreten birimler olarak hizmet sunum şekillerini çeşitlendirme ve bu hizmetlerin süreklilik arz etmesi konusunda vatandaş katılımına ihtiyaç duymaktadırlar. Vatandaşların katılım konusunda gösterdikleri bu eylem, yöneticilere sorunları daha iyi tanıma, anlama, toplumsal ilişkileri geliştirme ve kamuoyu nezdinde yönetime karşı güven oluşturma konularında yardımcı olmaktadır. Etkili vatandaş katılım uygulamaları, halkın, kendi toplumlarının geleceğini şekillendirecek politika kararlarını doğrudan yönlendirme fırsatı bulmalarını sağlayarak katılımcı yerel demokrasi için bir araç oluşturmaktadır.

Vatandaş ile seçilmiş yerel yöneticiler arasında iki yönlü iletişim sürecine dayanan anlamlı katılım, hükümette güveni yeniden inşa etme ve oluşturma çabalarında önemli bir rol oynamaktadır. Vatandaşların süreçte aktif olarak yer alması, gündelik hayat içerisindeki sorunlarına çözüm geliştirebilmesini, yönetim süreçleri hakkında doğru bilgilendirmenin yapılarak farkındalık seviyelerinin artırılmasını sağlamaktadır. Yerel yönetimler, subsidiarite ilkesi gereği, yerel düzeyde doğru bir demokrasi anlamının yerleşmesine katkıda bulunarak, yönetim ve katılım uygulamalarının vatandaşa en yakın birimler düzeyinde yaygınlaşmasına zemin hazırlamaktadır.

Vatandaş katılımı, daha iyi kararlar alınmasına katkıda bulunur. Çünkü karar vericilerin, karar sürecine getirilecek ek bilgilerle -halkın katkısıyla elde edilen ek gerçekler, değerler ve bakış açıları şeklinde- daha eksiksiz bilgiye sahip olmalarını sağlamaktadır. Bu şekilde, karar vericiler, tüm paydaşların en iyi bilgi ve uzmanlığını bir araya getirebilirler. Bu nedenle, kamusal katılım süreçlerinden elde edilen bilgilerle şekillenen kararlar, daha meşru olarak kabul edilir ve daha az itiraza maruz kalır. Paydaşların çıkarlarını tam olarak anlayan karar vericiler, aynı zamanda daha iyi iletişimciler haline gelirler; kararları ve karar gerekçelerini, paydaşların anlayabileceği şekillerde ve paydaşların değerleri ve endişeleri ile ilgili olarak açıklayabilirler.

Türkiye’de 1990’lı yılların sonrasında yaşanan sosyo-ekonomik ve politik değişimler, yerel yönetimlerin rolünü ve işleyişini etkileyen önemli bir dönemeç olmuştur. Bu dönem, ülkenin demokratikleşme sürecinde bir dizi reforma ve yeniliğe tanıklık etmiş, bu bağlamda yerel katılım uygulamalarında da çeşitli değişikliklere zemin hazırlamıştır. Özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde yaşanan küresel değişimler, yeni kamu yönetimi anlayışının yaygınlaşması, katılım ve müzakere kavramlarının sıklıkla kullanılması, Türkiye’nin demokratikleşme sürecinde belirleyici bir faktör olmuştur. Bu süre zarfında, ülke içinde ve dışında yaşanan olaylar, yerel yönetimlerin işleyişine ve halkın karar alma süreçlerine katılımına yönelik yeni beklentilere yol açmıştır.

Bu maksatla makale, 1990 sonrasındaki dönemde küresel gelişmelerin ışığında (özellikle yönetimden yönetişime geçiş ya da yeni kamu yönetimi anlayışının yaygınlık kazanması) yaşanan gelişmelerin Türkiye’de yerel yönetimler özelinde yerel katılım uygulamalarına etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda, yerel katılımın demokratikleşme sürecindeki rolü, mevcut literatür ışığında incelenecek ve 1990 sonrası dönemde yaşanan, Avrupa Birliği’ne üyelik sürecinin etkisi ile taraf olunan uluslararası metinler, Anayasada yer alan katılıma yönelik maddeler ve gelişmelerin Belediye ve İl Özel İdaresi Kanunlarına etkileri üzerinden analiz edilecektir. Türkiye Cumhuriyeti’nin 100. yılında, yerel yönetimlerin gelecek vizyonları içerisinde önemli bir yer eden “katılımcılık” ilkesinin, yerel katılım uygulamalarına yansımaları, çalışmada hem uluslararası anlaşmaların etkileri hem de yasaların mevcut durumu çerçevesinde ele alınarak aktarılacaktır.

Yerel Katılıma İlişkin Kavramsal Çerçeve

Günümüzde, yerel yönetimlerin etkin bir şekilde işlev görmesi ve toplumsal ihtiyaçlara uygun politikalar geliştirebilmesi, vatandaşların katılımının sağlanması ile doğru orantılıdır. Vatandaşların, kendi yaşadıkları bölgede karar alma süreçlerine etkin bir şekilde katılması, yerel yönetimlerin daha hesap verebilir, şeffaf ve kapsayıcı bir yapıya kavuşmasına olanak tanımaktadır. Yerel yönetimlerin, vatandaşların günlük yaşamlarını etkileyen konularda doğrudan etkili olması nedeniyle, vatandaş katılımı sadece bir demokratik hakkın ötesinde stratejik bir gerekliliktir. Vatandaşların farklı sosyal grupları temsil etmesi ve çeşitli perspektifleri sunması, alınan kararların daha adil ve kapsayıcı olmasını sağlamaktadır. Ayrıca, bu katılım süreci, yerel topluluğun ihtiyaçlarına daha duyarlı ve çözüm odaklı politikaların oluşturulmasını teşvik etmektedir.

Yerel yönetimlerde vatandaş katılımı, toplumun yönetim süreçlerine duyduğu güveni arttırmakta ve bu güven, yerel yönetimler ile vatandaşlar arasında sağlam bir iletişim köprüsü kurulmasına olanak tanımaktadır. Bu iletişim, yerel yönetimlerin toplumsal beklentilere uygun çözümler üretmesine katkı sağlayarak, yerel düzeyde demokratik bir kültürün gelişimine zemin hazırlamaktadır.

Yerel katılım, demokratik bir toplumun temel taşlarından biridir ve bu kavram, bireylerin ve toplulukların kendi yaşadıkları yerel alanlarda karar alma süreçlerine aktif bir şekilde katılmalarını ifade etmektedir. Yerel katılım, sadece bireylerin kendi çıkarlarına odaklanan bir yaklaşım olarak değil, aynı zamanda toplumun genel refahını ve gelişimini şekillendiren önemli bir zemin olarak da değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, yerel halkın, kent planlamasından

sosyal hizmetlere kadar çeşitli konularda etkili bir şekilde söz sahibi olması, yerel yönetimlerin daha etkili ve duyarlı olmalarını sağlamaktadır.

Yerel katılımın özünü, katılım kavramına yüklediğimiz anlamlar ve çizdiğimiz çerçeve oluşturmaktadır. Katılım kavramının içeriğinde bulunan “katılma” eylemi, bir onaylama refleksini içermemekte aksine “dâhil olma” sürecini ifade etmektedir. Bu sebeple, katılımın hem genel hem de yerel düzeyde sağlanabilmesinde temel çıkış noktası, karar alma süreçlerine “dâhil olabilmek” imkânlarının oluşturulmasıdır. Aksi takdirde alınan kararların onaylanması, hemfikir olunması ya da var olan uygulamaların etkin olmayan yöntemlerle desteklenmesi katılımın anlam yönünden hafifletilmesine, içinin boşaltılmasına yol açmaktadır.

Katılma kavramı genel olarak, “kamu siyasalarının belirlenmesinde ve uygulanmasında ve denetlenmesinde yer alma ya da iktidar kullanan kurum ve kişilerin aldıkları kararları etkileme amacına yönelik tüm eylemler” şeklinde kavramsallaştırılmıştır (Çitçi, 1996, s. 10). Vatandaşların yaşadıkları yer ile ilgili hem yerel hem de merkezi düzeyde alınacak kararlarda etkin olabilmeleri, bu sürece dâhil edilmeleri katılım kavramını şekillendirmektedir. Katılım, özünde mahalli düzeyde bireylere, günlük yaşantılarını şekillendiren koşullar ve ilişkiler hakkında söz sahibi olma, geleceklerini belirleme yetkisi sunarak demokrasiyi ve kamu yönetimini halkın egemenliğine tabi kılma amacını taşımaktadır (Göymen vd. 2014, s. 25).

Katılımın temelini oluşturan düşünce, vatandaşların kararları etkileme yeteneğinin sadece seçimlerle sınırlı olmadığı inancıdır. Güçlü demokrasileri benzersiz yapan faktör, katılım süreçlerinde vatandaşlara kontrol imkânı tanıma prensibinin tüm düzeylerde içselleştirilebilmesidir (Şahin, 2017, s. 22). Kurumsal anlamda bu içselleştirmenin kolaylaştığı düzey, yerel yönetimleri işaret etmekte ve yerel yönetimlerin demokrasinin geliştirilmesinde, sürdürülmesinde ve ilkelerinin uygulama alanı bulabilmesinde önemi vurgulamaktadır. Yerel yönetimlerin, “mahalli müşterek nitelikli” ihtiyaçların hizmet alanlarının çeşitlenmesinde birinci basamak olarak değerlendirilmesi, vatandaşa yakınlık ilkesinin hayata geçirilmesinde de dikkate alınmakta; yerel yönetimlerin katılım uygulamalarındaki önemine de dikkat çekmektedir.

Yerel yönetimler, katılım uygulamalarının tasarlanma aşamalarında, vatandaşın doğrudan tepkisinin ölçülebileceği birimler olarak önemli bir role sahiptir. Vatandaşlar ve yönetim arasındaki diyalog ortamının oluşturularak, hizmetlerde etkinliğin sağlanmasında, ihtiyaçlara uygun hizmet sunum yöntemlerinin geliştirilmesinde daha “ulaşılabilir” ve “uygulanabilir” çözümler üretilmesinde yerel düzey çok daha avantajlı değerlendirilmektedir. Bu aşamada, demokrasinin önemli bir ayağı olan katılım, yerel katılım tanımlaması ile kendine bir alan yaratmakta ve uygulamaların bu düzeyde gerçekleştirilebilmesinin önünü açmaktadır.

Katılım hem merkezi kararların hem de yerel düzeydeki kararların alınması sürecinde vatandaşların sürece dâhil edilmesini vurgulamaktadır. Burada da vatandaş katılımı, bireylerin yöneticilerle birlikte liderlik rolü üstlenmelerini, karar alma süreçlerine katılmalarını ve günlük yaşamlarını doğrudan etkileyen politikaların geliştirilmesinde etkin bir rol oynamalarını ifade etmektedir (Walsh, 1997, s. 4). Bu yüzden, kamu politikaları oluşturulurken, iş birliğine dayanan çözüm ortamlarının yaygınlaştırılması ve bu amaca hizmet edecek stratejilerin titizlikle geliştirilmesi oldukça meşakkatli bir süreçtir. Yerel yönetimlerin bu aşamada üzerine düzen en önemli görev, hem vatandaşların dâhil olabilecekleri mekanizmaları tasarlamaları

hem de bu mekanizmalar içerisinde konuşulup çözüm olarak sunulan konuları kararlara yansıtılme teminatını vermeleridir. Yerel kamu politikalarının, farklılaşan sorunlara uygun özelleştirilmiş yöntemlerle ele alınması (katılım mekanizmalarının çeşitlendirilmesi) katılım için hedeflenen sonuçlara ulaşılabilmesini kolaylaştırmakta, gerçekçi çözümlerin hayata geçirilmesine katkı sunmaktadır.

Yerel katılım, yerel demokrasi ile doğrudan ilgisi olan bir kavramdır. Vatandaşların karar alma süreçlerinde doğrudan ya da temsilci vasıtası ile yer alması, demokrasinin sahip olduğu ilke ve değerlerin yerel yönetimler düzeyinde ele alınmasını gerektirmektedir. Bu demokratik sistem, halkın günlük yaşantısını büyük ölçüde etkileyen somut ve gerçek sorunların tartışıldığı, karara alma aşamasına bağlandığı ve uygulamaya konu edildiği küçük ölçekli bir dünyayı kapsamaktadır (Yaylı ve Pustu, 2008, s. 137).

Sürdürülebilir demokratik reform sürecini oluşturmanın temel koşulu, vatandaşların seçilmiş liderlere güven duymasıdır. Seçilmiş liderlerle vatandaşlar arasındaki bağ ne kadar güçlüyse, güçlü, başarılı ve demokrasiyi özümsemiş bir toplum yapısına ulaşma olasılığı da o kadar artacaktır. Vatandaşların uygulamaya aktarılmış katılım mekanizmalarını aktif kullanımı, şeffaflığı artırarak yerel yetkilileri daha sorumlu hale getirmektedir. Bu aşamada yerel düzeyde sağlanan katılım, seçimler arasındaki sürede yerel politikalar ve kararlar hakkında bilgi paylaşımını teşvik eden bir etkileşim yolunu desteklemektedir. Vatandaşlar, yerel yöneticilere taleplerini, istek ve önerilerini ileterek, yerel yöneticilerin kendilerini uygulama ve politikalar konusunda bilgilendirmesini istemektedir. Eğer vatandaşlar, karar alma süreçlerinden koparsa veya kararlarına sorgusuzca uyarlarsa, sorunların çözümünden uzaklaşabilirler. Bu durum, sadece vatandaşın söz hakkı olmamasına değil, aynı zamanda yönetimin tek taraflı bir güç kullanımına yol açan bir duruma neden olabilir. Bu bağlamda, vatandaşların neye ihtiyaç duyduğunu doğru şekilde saptayan ve buna uygun diyalog geliştiren yetkililer, vatandaşların çıkarlarını dikkate almanın yanında onların yaşam kalitesinin artırılmasına yardımcı olmaktadır. Bu durum, yönetim sürecinin yerel düzeyde daha somut, belirgin ve görünür hale gelmesini sağlamaktadır (Özden, 2020b, s. 197).

Vatandaşların karar alma süreçlerine katılımı, yerel demokrasinin temel bir unsuru olarak kabul edilmektedir. Yerel demokrasi sürecinde oluşan yerel katılım, şeffaflığı arttırmakta ve yerel yöneticileri kararları konusunda daha sorumlu bir anlayışa kavuşturmaktadır. Yerel katılım süreci tek seferlik bir uygulama olmaktan ziyade, iki seçim arasındaki dönemi kapsayan devam eden bir süreci ifade etmektedir. Bu süreçte yerel politikalar ve kararlar hakkında bilgi yayılarak, vatandaşların endişelerini yöneticilere iletebilmesi sağlanmaktadır. Yerel yöneticiler de yerel politikaların uygulanması konusunda vatandaşların doğru bilgilendirilmesini güvence altına almaktadır.

Yerel katılım, subsidiarite ilkesine uygun olarak, hizmetlerin vatandaşa daha yakın bir şekilde sunulabilmesini, vatandaşların yönetim süreçlerine dâhil edilmesini, toplumsal istikrar ve güvenin artırılmasını sağlayan etkili bir araçtır. Bu hem yerel hem de merkezi düzeyde yer alan kurumların sürdürülebilir ve düzenli bir çabasını gerekli kıldığından, farklı paydaşlar arasındaki ilişkilerin sürekli olarak yeniden düzenlenmesini, diyalog ve iletişim yöntemlerinin geliştirilmesini sağlamaktadır.

Vatandaşlar, yönetim süreçlerinde yerel yönetimler tarafından sunulan hizmetlerin nihai yararlanıcılarıdır. Bu nedenle, karar alma sürecinin temel unsurları hakkındaki görüşleri son derece önemlidir. Yerel katılım, bu görüşlerin sistematik olarak toplanmasını, işlenmesini ve bir sonraki uygulamalarda kullanılmasını sağlayan aracı bir görev üstlenerek, vatandaşların süreçten kopmamasını ayrı tutulmamasını öngörmektedir.

Kentsel katılımın/yerel katılımın haklı ve gerekli olduğu bir dizi neden bulunmaktadır. Yerel kamu hizmetlerinin daha etkili, hızlı, ekonomik ve verimli bir şekilde sunulması, halkın demokrasi eğitiminin artırılması, kültür düzeyinin yükseltilmesi ve demokrasinin her düzeyde geliştirilmesi, halkın özgüveninin güçlendirilmesi, etkileşimin kopukluğu ortadan kaldırılmasıyla meşruiyetin artması, bu sayede yönetimin halkın beklentilerini daha iyi yansıtabilmesi ve saydamlığın daha kolay sağlanabilmesi, sadece birkaç örnektir. Bu aşamada da etkin bir yerel/kentsel katılım beraberinde bazı koşulların gerçekleşmesine bağlı olarak başarılı olabilmektedir. Bu koşulları aşağıdaki gibi üç başlık halinde değerlendirebilmek mümkündür:

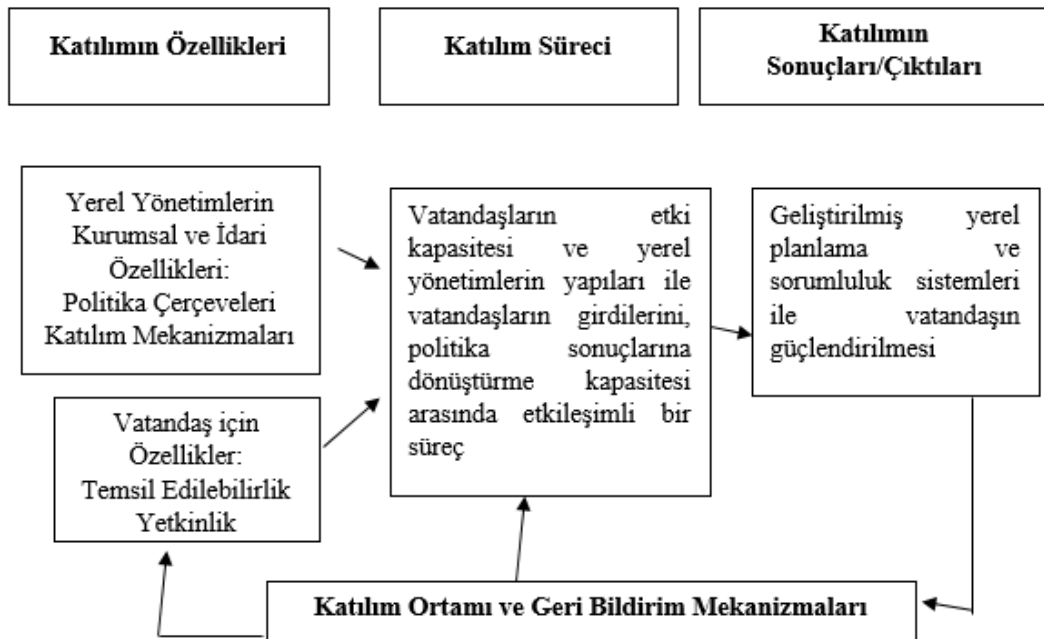
1. *Yönetim süreçlerinde görev üstelenmesi gereken kentlinin katılım istek ve güdüsüne sahip olması:* Katılımın özneleri olarak vatandaşlar, yönetimin oluşturduğu kamu politikalarının belirlenmesinde kullanılan yöntemlerden de etkilenecek önemli bir kesimdir. Bu nedenle, yerel yönetimlerin üzerine aldığı katılım sürecine ilişkin sorumlulukların ötesinde, vatandaşların katılıma inanmaları, katılım mekanizmalarının başarılı olmasını etkileyecektir. Güçlü demokrasiler, bilinçli yurttaş ile oluşur. Bu yüzden de katılım süreçlerinin başarısı, sürece inanmış bilinçli yurttaşların varlığına ihtiyaç duyar.
2. *Yönetimi temsil edenlerin katılımın yararına gerçekten inanmış ve bu konuda kararlı kimseler olması:* Vatandaş katılımı çift yönlü bir iletişimi gerektirdiğinden dolayı, vatandaşların süreçte yer alabilmesi, yerel yönetimlerin ilgili sorumluluklarına bağlıdır. Bu, yerel yönetimlerin projeden veya karardan etkilenebilecek tarafları dinlemesini, görüş ve önerilerini ifade edebilecekleri platformları organize etmesini, müzakereler sonucunda geri bildirimde bulunmasını içerir. Bu adımlar, yerel katılımın demokratik bir zeminde başlatılmasına katkıda bulunur. Dolayısıyla, yerel yönetimlerin konuya olan ilgisi ve süreç neticesinde elde edilecek çıktılara duydukları inanç, yerel katılımın başarısını etkileyebilir.
3. *Katılım ortamının, kentin, ne büyüklükte olması gerekliliği:* Ölçek sorunu, demokrasinin doğrudan formlarını da temsili forma kavuşturduğundan, kentlerin nüfusu arttıkça katılım mekanizmalarının tasarlanması da zorlaşmakta, vatandaşların sürece doğrudan katılabilmeleri sekteye uğrayabilmektedir. Bu yüzden de ideal bir katılım metodundan ziyade kentsel dokunun doğru analiz edilerek çağdaş yöntemlerin (çevrimiçi katılım uygulamaları gibi) bu dokuya uygun tasarlanması gerekebilir (Keleş vd., 2020, s. 19).

Yerel düzeyde katılımın sağlanabilmesi, ilke olarak şeffaflık ve demokratik değerlerin hayata geçirilebilmesine bağlıdır. Bu ilkelerin, karar alma süreçlerinde etkin olarak kullanılabilmesi hem vatandaşların hem de yöneticilerin, bu hususları içselleştirmedeki istekleri ile mümkün olabilmektedir. Yerel katılım, demokrasinin uygulanması aşamasında vatandaşların etkinlik derecesini vurguladığından, vatandaşlara görev ve sorumluluklarını hatırlatmakta, onlarda bir bilinç oluşturmaktadır. Bu yüzden, katılım süreçleri tasarlanırken ya da yerel katılım vurgusu yöneticiler tarafından dile getirilirken vatandaş katılımı konusunda dikkat edilmesi gereken adımlara da atf yapılmalıdır. Yerel katılım çalışmalarında, etkili bir vatandaş katılımı için gerekli unsurların açık ve anlaşılır bir şekilde sürece aktarılması

uygulamaların daha sağlam bir zemine oturtulabilmesinde rehberlik edecektir. Bu unsurları aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür:

1. Vatandaşların başarılı bir şekilde katılımını sağlamak için motive edilmiş ve bilinçli bireylere ihtiyaç vardır.
2. Katılım sürecinin itici gücü, vatandaşlardan gelmelidir.
3. Belediye yönetimi, vatandaş katılımı için uygun bir ortam oluşturmalıdır. Bu, bilgi dağıtımını için iyi kurulmuş kanalları, lojistik destek sağlamayı, süreç boyunca rehberlik etmeyi ve hatta finansal ve insan kaynakları sağlamayı içermelidir.
4. Tüm paydaşlar, vatandaş katılım yöntemleri konusunda bilgi sahibi olmalı ve karar alma sürecine katılma ile gerçek karar alma yetkisi arasındaki ayrımı yapabilmelidir (özellikle Belediye Meclisleri) için.
5. Vatandaşlar, yerel yönetim, özerklik ve karar alma süreci ile ilgili hakları ve sorumlulukları konusunda bilinçli ve eğitilmiş olmalıdır.
6. Sürecin faydası hem vatandaşlara hem de belediye yönetimine hizmet etmelidir.
7. Hem yerel yöneticiler hem de vatandaşlar yerel yönetimlerin hareket alanı ve eylemleri konusunda şeffaf olmalıdır.
8. Hem yerel yöneticiler hem de vatandaşlar, esnek olmalı, müzakere ve iş birliği yapabilme yeteneğine sahip olmalıdır.
9. Katılım aşamasının daha gerçekçi ve hizmet alanlarına uygun olabilmesi için eğitim, yerel ekonomik kalkınma, bütçe tasarımı, bilgi işlem teknolojilerinin kullanımı gibi uzmanlık gereken konularda dış destek alınmalıdır (OSCE, 2016, s. 18-19).

Katılım, çift yönlü bir iletişim sürecini öngörmektedir. Katılımın başarılı olabilmesi bu iletişim sürecinin taraflarının (yönetici ve vatandaş) katılımın özelliklerini, katılım sürecinin gerekliliklerini ve katılımın çıktılarını içselleştirmelerine bağlıdır. Vatandaş katılımının dinamik çerçevesi ve elde edilen sonuçlara ilişkin şekil aşağıda verilmiştir (Pandeya, 2015, s. 72):

Şekil 1. Vatandaş katılımının dinamik çerçevesi ve elde edilen sonuçlar

Yukarıdaki şekil değerlendirildiğinde, katılım sonucunda elde edilen sonuçlar katılım süreci ile yakından ilgilidir. Örneğin, katılımın sonuçları vatandaşların haklarını elde etme ve yerel yönetimlerin kararlarını etkileme kapasitesine özellikle bağlıdır. Sonuçlar ayrıca yerel yönetimlerin yapısını da kapsamakta bu durum yerel yönetimlerin katılım girdilerini yanıtlama ve kararlarına dâhil etme kapasitesini etkilemektedir. Bu süreçler, yerel yönetimlerin kurumsal, idari ve politika özellikleri ile katılım yapan vatandaşların yetkinlik ve temsil yeteneği düzeyi tarafından etkilenmektedir.

Türkiye’de Yerel Katılım ve 1990 Sonrası Gelişmelerin Yerel Katılım Çalışmalarına Etkisi

Düşünce dünyasında 1980 yılı ile başlayan dönüşüm, küreselleşmesinin yaygınlık kazanması neticesinde devletin küçültülmesi gerekliliğini ortaya çıkararak, yönetim anlayışında bir değişikliğe neden olmuştur. Ekonomide neoliberal politikaların benimsenmesi, kentsel hizmetler konusunda çeşitliliğin artması dezantralizasyon düşüncesinin daha sıklıkla gündeme taşınmasına neden olarak, vatandaşların sürece dâhil edilme isteklerini arttırmış, yönetimlerin katılımcı süreçlere karşı direncini kırmıştır (Tekeli, 2017, s. 16-17). Başarılı ve sürdürülebilir bir vatandaş katılımının sağlanması, yapılandırılmış ve kurumsallaştırılmış mekanizmaların katılımcı yerel uygulamalar için oluşturulmasıyla mümkündür. Kurumsallaştırılmış katılım mekanizmaları, vatandaşların katılım sürecini meşru ve güvenilir olarak değerlendirmelerini kolaylaştıracak, aynı zamanda politik ve yasal taahhütlerin oluşturulmasını teşvik edecektir.

Türkiye’de yerel düzeyde katılım düzenlemelerinin temel noktalarını değerlendirmek için, kısaca yerel yönetim düşüncesinin evrimine dikkat etmek önemlidir. Yerel yönetimler, 1850’lerden sonra uzun bir süre boyunca Osmanlı Devleti’nin geleneksel kurumları olan kadı, lonca ve vakıf aracılığıyla “tepeden inme” bir anlayış çerçevesinde şekillenmiş ve hizmet alanlarını belirlemiştir. Osmanlı’nın son döneminde kurulan belediyeler, Cumhuriyet dönemine aynen geçtikleri için Osmanlı geleneği, Cumhuriyet belediyeçiliği üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Türkiye Cumhuriyeti’ni kuranlar, devletin güçlenmesini birinci öncelik olarak benimsedikleri için özellikle tek parti döneminde belediyeler, merkezi yönetim tarafından atanan başkanlar tarafından yönetilmiş ve yerel halkın önemli olmayan ihtiyaçlarını karşılamışlardır. Bu bağlamda, merkezi yönetim, 1930 yılında çıkarılan Belediye Kanunu ile belediyelere verilen görevleri çeşitli merkezi kuruluşlara devretmiştir (Görmez, 2020, s. 126).

Hızlı kentleşme süreci, kentlerin yapısını ve dolayısıyla toplumun yapısını değiştirmiş olmasına rağmen, belediyelerle ilgili yasalar uzun bir süre aynı kalmıştır. Ancak, 1970’li yıllarda Türkiye’de kent yönetimi yoğun bir şekilde tartışılmaya başlanmıştır. 1980’lerin sonlarından itibaren yerelleşme konusuna artan bir ilgi olmuş; merkezi hükümetler, yerelleşme için çaba göstermeye başlamış ve kamu yönetimi anlayışında ortaya çıkan değişimle birlikte bu durum 2000’lerin başlarına kadar devam etmiş, nihayet belediye kanunlarının yenilenmesiyle sonuçlanmıştır (Görmez, 2020, s. 127). Bu değişim ve dönüşüm çalışmaları, yeni kamu yönetimi anlayışının da yavaş yavaş kurumsal düzenlemelerde hissedilmesi ile birlikte Türkiye’de yönetim adımlarının atılmasına kaynaklık etmiş, sınırlı da olsa yasalarda “katılım” kavramının kullanılmasını sıklaştırmıştır.

Katılım sürecinden istenilen sonuçların alınması, yasal ve kurumsal yapılanmada geniş ve esnek bir yapının olmasına bağlıdır. Bir kentte yaşayan vatandaşlara katılım fırsatı verildiğinde, bu fırsatın hemen değerlendirileceği ve süreçteki sorumlulukların hemen yerine getirileceği algısı oluşmaktadır. Ancak, yöneticiler ve süreci planlayanlar, bu beklentiyi taşısa da eğer bu beklentiler yasal bir zeminle desteklenmezse, her iki taraf için büyük bir hayal kırıklığına neden olabilir. Bu nedenle Türkiye’de katılıma dair düzenlemeler yapılırken, mevcut durum göz önüne alınmalı ve gerçekçi beklentilerle katılım süreci planlanmalıdır. Bunun için de aşağıda sıralanan öneri ve uyarılar dikkate alınmalıdır:

1. Katılım sürecine ilişkin beklentiler daha gerçekçi bir zemine oturtulmalıdır.
2. Katılım zaman açısından maliyetli bir süreç olduğundan, zaman tasarrufunu da içerecek şekilde düzenlemeler yapılmalıdır.
3. Her karar herkesin katılmasından ziyade, ilgili kişilerin, sürece katkı sunabilecek ve bunu geliştirebilecek kişilerin katılım sürecine dahil edilmesine özen gösterilmelidir.
4. Katılım, yalnızca yasal bir zorunluluk gibi yüzeysel uygulamalardan oluşturulmamalı, etkin ve kalıcı yöntemler tercih edilmelidir.
5. Türkiye özelinde, katılım süreçlerinin daha çok “araç” olarak değerlendirilmesi, sürece bakış açısını olumsuzlaştırmaktadır. Bu yüzden de tıpkı bir vatandaşlık görevi gibi “amaç” olarak değerlendirilecek bakış açıları ile zenginleştirilmelidir.
6. Katılım, şekil şartlarından öteye taşınarak içerik hususlarına odaklanmalı ve katılımçı pratikler artırılarak, sürdürülebilir yöntemler geliştirilmelidir (Tekeli, 2017, s. 16-17).

Yukarıdaki maddeler açıldığında ve genişletildiğinde Türkiye’de katılım süreçlerinin aksamasının ya da katılıma olan ilginin düşük olmasının nedenlerinden biri de bu konudaki güvencelerin ya da çerçevenin anayasal ve yasal düzenlemelerde sınırlı tutulmasıdır. Sivil toplumun karar alma süreçlerinden dışlanması ve bireyin siyasal katılımının endişeyle karşılanması, Türkiye’nin önemli sorunlarından birini oluşturmaktadır. Bu nedenle, Anayasa ve yasal düzenlemelerde katılımı kolaylaştıracak kurumsal düzenlemelerin eksik olduğu vurgulanmalıdır. Katılımın etkili ve güçlü olabilmesi, resmi katılım olanaklarının bulunmasına bağlıdır. Bu resmi yapıların sınırlı veya hiç olmadığı yönetimlerde, vatandaşların alınacak kararları etkileme gücünden bahsetmek de güçtür (Çukurçayır, 2012, s. 187). Yerel katılım anlayışı da Türkiye’de yerel yönetimlere yön veren çalışmaların çeşitlenmesi ile birlikte değişmiş ve çeşitli uygulamalarda ve yasal düzenlemelerde kendisini hissettirmeye başlamıştır. Türkiye’de yerel katılım ile ilgili süreci bu gelişmeler ışığında incelediğimizde şu ana başlıkların ortaya çıktığını görmekteyiz:³

- a. Katılımın yerel seçimler vasıtası ile sağlanması,
- b. Katılımın uluslararası metinler, düzenlemeler ya da uygulamalar referans alınarak sağlanması,
- c. Katılımın yasal düzenlemeler ile sağlanması

a. Katılımın Yerel Seçimler Vasıtasıyla Sağlanması

Anayasa, demokratik ilkeleri koruyan ve güçlendiren temel bir belgedir. Yerel katılımın anayasa tarafından güvence altına alınması, demokratik süreçleri ve vatandaşların karar alma

³ Bu başlıklar, yazarın 2020 yılında yazmış olduğu doktora tez çalışmasında kullandığı sınıflandırma olup, genel bir sınıflandırmayı içermemekte; yerel katılım çalışmalarını kategorize ettiği bir yaklaşımı ifade etmektedir (Özden, 2020a, s. 184-190).

süreçlerine katılımını teşvik eder. Yerel katılımın anayasal olarak korunması, bu sürecin yasal bir dayanağa sahip olmasını ve hukukun katılımı desteklemesini sağlar. Yerel katılımın anayasal olarak korunması, toplumsal uzlaşmayı artırabilir. Vatandaşların karar alma süreçlerine etkin bir şekilde katılması, toplumun çeşitli kesimlerini temsil etme ve farklı görüşleri bir araya getirme potansiyeline sahiptir. Yerel katılımın anayasa ile güvence altına alınması, demokratik değerleri, hukukun üstünlüğünü ve vatandaş haklarını koruma amacını taşır, bu da toplumun genel refahı ve demokratik gelişimi için önemlidir.

Türkiye açısından katılım, daha çok oy verme anlamını taşımakta, bu da hem genel hem de mahalli idareler seçimlerini vurgulamaktadır. Anayasanın 127. Maddesinde “... *Mahalli idarelerin seçimleri 67’nci maddedeki yasalara göre beş yılda bir yapılır...*” şeklindeki düzenleme, Türkiye’de katılım konusunda seçimlerin ön planda tutulduğunu göstermektedir. Burada seçmenler, Anayasada tanımlanan bu hak ile yerel düzeydeki karar organlarını ve belediye başkanını seçmektedir. Beş yılda bir yapılan mahalli seçimlerde oy kullanarak belediye meclis üyelerinin, il genel meclis üyelerinin, muhtarların ve belediye başkanının seçilmesi, Türkiye’de anayasada tanımlanmış olan bir katılım yöntemidir.

Yerel katılım çalışmalarının, anayasa ile güvence altına alınması önemli bir adım olmak ile beraber, katılımın yalnızca “oy verme” işlemi olarak görülmesi yeterli bir düzenleme değildir. Seçim dışında herhangi bir katılım yönteminin belirtilmediği Anayasa, çok fazla teşvik edici düzenleme içermemektedir. Katılımın çok daha sağlam ve kalıcı olması, katılım mekanizmalarının çeşitlendirilerek anayasada güvence altına alınması ile çok daha anlam kazanacaktır.

b. Katılımın Uluslararası Metinler, Düzenlemeler ya da Uygulamalar Referans Alınarak Sağlanması

Avrupa Birliği sürecinde, yerel yönetimlerin işlevleri konusunda yaşanan dönüşüm, Türkiye’de kurumsal değişikliklerin planlanması gerekliliği konusunda önemli bir başlangıç noktası olmuştur. Burada Avrupa Birliği’ne üyelik sürecinin bir yol haritası olarak değerlendirdiği kriterler, bu alanda standartların, politikaların ve kurumsal uyumun anayasal düzeyde de sağlanması gerekliliğine vurgu yaparak, Türkiye için bir nevi “ev ödevi” olmuştur. Türkiye, Avrupa Konseyi gibi uluslararası örgütlerde ve devam eden Avrupa Birliği üyelik sürecinde, yerel ve bölgesel yönetimleri demokrasinin ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirmektedir (Hekimler, 2021, s. 970). Bu bağlamda, Türkiye, Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı adlı belgeyi benimsemiştir. Bu belge, yerel yönetimlere öncelik tanıyan ve merkezi vesayeti sınırlayan prensipleri içermekte olup, Türkiye tarafından iç hukuk açısından bağlayıcılık kazanmıştır (Keleş, 2014, s. 12-14).

Yerel yönetimlerin işlevleri konusunda önemli bir adım olan üyelik sürecinin yerel düzeydeki en önemli vurgusu ve metni 1985 yılında imzaya açılan ve Türkiye’nin 1992 yılında onaylayarak yürürlüğe soktuğu Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı olmuştur (www.tbb.gov.tr, 1992). Özerklik Şartı’nın önsözünde yer alan “...*vatandaşların kamu işlerinin sevk ve idaresine katılma hakkının Avrupa Konseyine üye Devletlerin tümünün paylaştığı demokratik ilkelerden biri olduğunu düşünerek*” ifadesi, bu şarta taraf olan ülkelere taahhüt edilmesi gereken önemli bir adım olarak kendini göstermektedir. Bu ifade, katılımın

demokrasinin temeli olarak vurgulanmasını ve yerel yönetimlerin vatandaşların bu demokratik hakkını kullanabilmesini sağlayacak düzenlemeler yapma gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Özerklik Şartı'nın içeriğine dair bilgi veren 3. Maddesi'nin 2. fıkrasında, "...*bu hüküm, mevzuatın olanak verdiği durumlarda, vatandaşlardan oluşan meclislere, referandumlara veya vatandaşların doğrudan katılımına olanak veren öteki yöntemlere başvurulabilmesini hiçbir şekilde etkilemeyecektir*" ifadesi, mevzuatla uyumlu katılım yöntemlerine ve vatandaşların katılımlarının olanaklı hale getirilmesine vurgu yapmaktadır. Türkiye, belirtilen maddeye herhangi bir itirazda bulunmadan, katılım uygulamalarının hayata geçirilmesini destekleyen bir tutum sergilemiştir (Arıkboğa, 2015, s. 65).

Yerel yönetimler için özerkliğin tanımını ve içeriğini geniş tutan Şart, merkezîyetçi uygulamaların azaltılması hedeflerini ortaya koyarak, vatandaş katılımı için katılım mekanizmalarının tasarlanması gerekliliğine dikkat çekmektedir. Şart'ın bu vurguları, üye devletler için katılımın ve yerel yönetimlerin hareket alanının nasıl geniş tutulacağı vurgusunu yaparak üye devletler ya da anlaşmaya taraf olan devletler açısından kabul ve çekince aşamalarını yönetim anlayışlarına uygun olarak işaretlemelerini istemektedir. Türkiye, Şart'ın birçok maddesini kabul etmesine rağmen birçok maddesine de (4/6, 6/1, 7/3, 8/3, 9/4, 9/6, 9/7, 10/2, 10/3, 11.) çekinceler koymuştur. Bu durum, Türkiye'de merkezîyetçilik anlayışının hala güçlü olduğunu, yerele yetki devredilmesi konusunda istekli olunmadığını göstermektedir. Ayrıca, Avrupa Konseyi tarafından 2009 yılında Özerklik Şartına Ek Protokol⁴ kabul edilmiştir. Bu Ek Protokol, özellikle yerel yönetimlerde katılım konusunu düzenlemektedir. Ancak Türkiye, bu Ek Protokolü henüz kabul etmemiştir (Arıkboğa, 2015, s. 72).

Avrupa Yerel Özerklik Şartı'nın açtığı yol ve hazırladığı zemin, 1996 yılında İstanbul'da düzenlenen "*Habitat II İnsan Yerleşimleri Konferansı*" ile çok daha genişletilmiş, katılım çalışmaları ülkemizde yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Habitat toplantı ile pekiştirilen katılma yönelik çalışmalar, Türkiye'de BM'nin 1992 yılındaki "Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri" ve "Gündem 21 Eylem Planı" dikkate alınarak hazırlanan "Yerel Gündem 21 Projesi" ile başlatılmıştır (Polat, 2017, s. 53-54). Yerel Gündem 21 (YG21), Rio'daki Dünya Zirvesi'nde 1992'de kabul edilen "Sürdürülebilir Kalkınma Eylem Planı'nın" 28. Maddesi kapsamında, yerel topluluklar için belirlenen genel amaç üzerinde durmaktadır. Bu bağlamda, 28. Bölüm, Gündemin genel amaçlarına ulaşmak için özellikle vurguladığı "*büyük gruplardan biri*" olarak yerel yönetimlere odaklanmaktadır. Yerel yönetimlerin, yönetim ilkelerini daha etkili bir şekilde uygulayabilecekleri düşüncesi, "*Yerel Gündem 21*" adlı ek bir planlamanın oluşturulmasına öncülük etmiştir. Bu süreçte katılım, merkezi bir rol oynamaktadır. 28. Madde, yerel yetkilileri, belirli YG21 girişimlerinin şeklini ve içeriğini belirlemek için "vatandaşlar, yerel kuruluşlar ve özel girişimler" arasındaki diyalogu başlatma ve koordine etme sorumluluğunu üstlenmeye teşvik etmektedir. Bu "danışma" yetkisi, mevcut halk katılım prosedürlerinden farklı bir süreç oluşturmayı amaçlamaktadır. Vatandaşların ve topluluğun katılımını artırmak için gösterilen bu çaba, YG21'i önceki çevresel politika oluşturma girişimlerinden ayıran en önemli kriterlerden biridir (Özden, 2020, s. 197-199).

Gündem 21 ve YG21 programları, yönetim anlayışının yönetim anlayışına doğru evrilmesine yol açarak, kamu yönetiminde daha etkin ve katılımcı uygulamaların önemini

⁴ Ek Protokol için bk. <https://rm.coe.int/168008482a>

vurgulamıştır. Bu vurgu, yerel düzeydeki katılımcı mekanizmaların da arttırılmasına zemin hazırlayarak, toplum ile devlet arasındaki ilişkide karşılıklı etkileşime dayalı yeni bir yönetim tarzının oluşmasına katkı sunmuştur (Eryılmaz, 2013, s. 60).

Değişen yönetim anlayışı ve sıkça kullanılan yönetim kavramıyla birlikte, Türkiye’de kamu yönetimi kendini güncelleme ihtiyacı hissetmiş ve uluslararası alanda başlayan gelişmelerin etkisiyle yeni uygulamaların ve taslakların oluşturulmasına öncülük etmiştir. Sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin izlenmesi, ortak aklın oluşturulması amacıyla yönetim ve katılım süreçlerinin inşası, sivil toplumun güçlendirilmesi hedefleriyle hayata geçirilen Yerel Gündem 21 Projesi daha sonra bir programa ve ardından yasal düzenlemeye dönüşerek Kent Konseyleri’nin temelini oluşturmuştur (Polat, 2017, s. 54).

Uluslararası gelişmelerle birlikte, Türkiye’de 2002 yılında siyasi iktidarın değişmesiyle başlayan kamu yönetimi alanındaki yenileme çabaları, yapısal düzenlemelerin hazırlanması ve taslak oluşturulması konusundaki adımları hızlandırmıştır. 2004 yılında, kamu yönetiminde kapsamlı bir perspektife dayalı olarak, Türkiye’yi 21. yüzyılda çağdaş bir yönetim anlayışına ve yapısına kavuşturmayı amaçlayan Kamu Yönetimi Temel Kanun Tasarısı hazırlanmıştır. Bu çağdaş yönetim anlayışı ve yapısı, iyi yönetim kavramıyla da ifade edilebilir (Kamu Yönetimi Temel Kanunu Tasarısı ile İçişleri Plan ve Bütçe ve Anayasa Komisyonları Raporları, 2003, s. 2).

Bu yeni anlayış çerçevesinde, 21. yüzyılda kamu yönetimi; şeffaf, katılımcı, düşük maliyetli, etkili, insan haklarına saygılı, hukuka dayalı, belirsizliği ve ayrımcılığı azaltacak bir şekilde öngörülebilir olmak durumundadır. Kanun tasarısı, iyi yönetim prensipleri etrafında şekillenmiş olup, katılımcı demokrasiye vurgu yaparak güvenli bir ortam ve mekanizmaların oluşturulmasını amaçlamaktadır. Tasarı, kamu yönetimindeki sorunların öncelikli olarak şeffaflık ve katılım eksikliği olduğunu vurgulamakta ve bu nedenle çok paydaşlı ve katılımcı bir anlayışın kurumun temel yapısında yer alması gerekliliğine işaret etmektedir (www.tbmm.gov.tr, 2003). Kamu yönetiminde yeniden yapılanma temasını taşıyan Tasarı, şeffaf, katılımcı, düşük maliyetli, etkili, insan haklarına saygılı, belirsizliği ve ayrımcılığı azaltıcı bir hukuk devleti anlayışının kurulmasını hedefleyen düzenlemeleri içermektedir.

Temel Kanun Tasarısı, Türkiye’de hem kamu yönetimi hem de yerel yönetimler açısından önemli değişikliklerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Yerel Gündem 21 (YG21) ile başlayan yönetim süreci, belediye yasalarında da etkisini göstermiş ve katılımcı mekanizmaların yasalarda yer almasını sağlamıştır. Bu gelişmelerin sonucunda, 5393 Sayılı Belediye Kanunu 2005’te, 5302 Sayılı İl Özel İdaresi Kanunu 2005’te, 5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu ise 2004 yılında kabul edilmiştir. Bu kapsamda, Belediye Kanunu’nun 76. maddesinde kent konseyi düzenlenmiş ve bu madde temel alınarak Kent Konseyi Yönetmeliği oluşturulmuştur. Bu adımlar, yerel yönetimlerde çok paydaşlı bir yönetim anlayışının benimsenmesi çalışmalarını hızlandırmıştır.

Kent Konseylerinin katılımcı süreçteki rolü, kendi içerisinde etkili bir katılım ağı oluşturulmasına rağmen, alınan kararların bağlayıcılığının ve değerlendirilmesinin belirsizliği sorununu beraberinde getirmiştir. Danışma görevini üstlenmiş olmalarına rağmen, bu işlevin belediye meclislerinde “fikir sorulması” aşamasını yalnızca yasal bir zorunluluğun yerine getirilmesine indirilmesi, Türkiye’nin katılım süreçlerine istenen düzeyde bir alan

tanımamasına neden olmaktadır. Kent Konseylerinin çalışma şekli olarak alt meclisler oluşturabilmesi, kapsayıcılığın artmasına ve bu sayede de katılımdan beklenen “tüm kesimlerin dâhil edilmesi” vurgusuna katkı sağlamaktadır. Bu meclisler sayesinde, kentte yaşayan vatandaşlar, kendi fikirlerinin karar vericilere ulaşabileceğine inanç geliştirmiş ve katılım bilincinin geliştirilmesinde aktif bir rol oynayabilecekleri konularında eyleme geçmeye teşvik edilmiştir (Kantar ve Akova, 2020, s. 42).

c. Katılımın Yasal Düzenlemeler ile Sağlanması

Halkın yerel yönetimlere katılımı, hukuksal açıdan 1930 tarihli Belediye Kanunu’nda bulunan Hemşehri Hukuku maddesi ile temellendirilmiştir (Polat, 2017, s. 53). Hemşehri Hukuku, 1580 sayılı Belediye Kanunu'nun 13. Maddesi ile ilk görünümüne sahip olmuş, 2005 tarihli Belediye Kanunu’nda yeniden düzenlenmiştir. Buna göre, “...*belediye, hemşehriiler arasında sosyal ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesi ve kültürel değerlerin korunması konusunda gerekli çalışmaları yapar. Bu çalışmalarda üniversitelerin, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının, sendikaların, sivil toplum kuruluşları ve uzman kişilerin katılımını sağlayacak önlemler alınır*” (5393 Sayılı Belediye Kanunu/Madde 13). Bu genel çerçevenin ötesinde, Belediye (5393), Büyükşehir (5216) ve İl Özel İdaresi (5302) kanunlarında katılımı ilgili çeşitli hükümler bulunmaktadır.

1. Mahalle ve yönetimini ifade eden Belediye Kanunu’nun 9. Maddesi, m, belediye işlerine vatandaşların, seçecekleri muhtar ile katılabileceklerini, muhtarlığın vatandaş ve belediye arasında bir köprü vazifesi göreceği rolüne değinmektedir.
2. Belediye Kanunu’nun 15. Maddesi ve İl Özel İdaresi Kanunu’nun 7. Maddesi, vatandaşların görüş ve önerilerini alma maksadı ile kullanacağı katılım araçlarından söz etmektedir. Bu yollar içerisinde de kamuoyu araştırması için yapılacak olan anketler yer almaktadır.
3. Belediye Kanunu’nun 20. 21. ve 23. Maddesi, İl Özel İdaresi’nin 12. Maddesi ve BŞB Kanunu’nun 13. Maddesi belediye meclisine ilişkin hükümleri düzenlemektedir. Burada vatandaşların, dinleyici olarak meclis toplantılarına katılması belirtilmekte, bu karar ise sadece “bilgilendirme” düzeyinde kalmaktadır.
4. Yasalarda katılım ile ilgili düzenlenen bir başka gelişme ise İhtisas Komisyonlarıdır. Belediye Kanunu’nun 24. Maddesi, BŞB Kanunu’nun 15. Maddesi ile İl Özel İdaresi Kanunu’nun 16. Maddesi, katılım olarak “danışma” seviyesi ifade etmekte ve temsilcilerin görüşlerinin dikkate alınması aşamasında önemli bir basamak olarak değerlendirilmektedir.
5. Katılım ile ilgili süreçlere vurgu yapan uygulamalardan olan stratejik plan süreçleri de hem Belediye Kanunlarında hem de İl Özel İdaresi Kanunu’nda (Madde 31) düzenlenmiştir. Burada stratejik plan hazırlama aşamasında, paydaşların görüşlerine, geri bildirimlerine ihtiyaç duyulduğundan katılım mekanizmaları çeşitlendirilebilir, yüz yüze toplantılar, yuvarlak masa görüşmeleri, anket uygulamaları yapılarak katılım süreçlerine katkı sağlanabilir.
6. Belediye yasalarında katılımı ilgili getirilen temel mekanizmalardan biri kent konseyleridir. Belediye Kanunu’nun 76. Maddesi kent konseylerine ilişkin hükümleri içermektedir.

Tartışma ve Sonuç

Katılım, vatandaşların taleplerinin ve beklentilerinin değerlendirilmesi, demokrasi kültürünün tüm kesimlere kapsayıcı bir şekilde uygulanabilmesi ve yöneticilerin kararlarının meşruiyetinin sağlanması açısından hayati bir kavramdır. Vatandaşların, yerel yönetimler aracılığıyla kendilerine en yakın birimlere önerilerini iletebilmesi, yönetimde şeffaflığın ve hesap verilebilirliğin artmasına, vatandaşların yönetime duydukları güven seviyesinin yükselmesine katkıda bulunmaktadır.

Yerel yönetimler, vatandaşların doğrudan etkileşimde bulunacakları birimler olarak, katılım uygulamalarını desteklemede ve uygulamada aracı bir rol üstlenmektedir. Katılımcı düzenlemelerin yerel düzeyde etkinleştirilmesi, katılım kültürünün toplumsal tabana yayılmasına öncülük etmekte, katılımın içselleştirilerek vatandaşların içinde yaşadıkları sorunlara karşı çözüm yöntemleri geliştirebilmesi yönündeki motivasyonlarını arttırmaktadır. Yerel yöneticilerin, katılım mekanizmalarını hem yerel topluluğun istek ve öneri doğrultusunda hem de bölgenin öncelikli sorunlarının tespit edilebilmesi aşamasında çeşitlendirebilmesi, katılımın daha işlevsel olmasına katkı sunmaktadır.

Türkiye’de 1990’lı yıllardan sonra yaşanan gelişmelerin etkisi ile yerel yönetimlerin toplumsal beklentilere cevap verebilme yeteneğindeki değişiklikler, demokratikleşme çabaları ve ulusal düzeydeki yasal düzenlemeler yerel katılım uygulamalarına etki etmiştir. 1990’lı yıllardan sonra Türkiye’de yerel yönetimlerin daha fazla demokratikleşme ve katılımı teşvik etme çabalarını yansıtmaktadır. Bu dönemde, yerel yönetimlerin katılımcı süreçlere açıklık getirme, sivil toplum kuruluşlarıyla iş birliği yapma ve vatandaşların karar alma süreçlerine daha fazla dâhil olmalarını sağlama amacına yönelik çeşitli adımlar attığı görülmektedir.

Özellikle 2000’li yılların başında yürürlüğe giren yasal düzenlemelerin, yerel katılımın artmasına önemli katkılarda bulunduğu belirlenmiştir. Yerel yönetimlerin kent konseyleri, mahalle meclisleri gibi katılım mekanizmalarını oluşturması ve bu mekanizmalar aracılığıyla vatandaşların söz sahibi olmalarını teşvik etmesi, demokratik yönetim ilkelerinin yerleşmesine katkıda bulunmuştur. Ancak, bu olumlu adımların yanı sıra, bazı zorlukların da hala devam ettiği gözlemlenmiştir. Yasal düzenlemelerin pratikte eksik uygulanması, yerel yönetimlerin katılım konusundaki kapasitelerindeki farklılıklar ve katılımın sürdürülebilirliği gibi konular, üzerinde durulması gereken önemli hususlardır.

Sonuç olarak, 1990 sonrası dönemde Türkiye’de yaşanan gelişmelerin yerel katılım uygulamalarına önemli etkileri olmuştur. Ancak, bu alandaki çabaların daha da güçlendirilmesi ve katılımın demokratik süreçlerde daha etkin bir şekilde yer almasını sağlamak için ileriye dönük stratejilerin belirlenmesi gerekmektedir. Türkiye Cumhuriyeti’nin 100. yılında yerel yönetimlerde vatandaş katılımının artırılması, demokrasinin güçlenmesine ve toplumun daha etkin bir şekilde yönetilmesine katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Arıkboğa, E. (2015). *Özerklik: Yerel yönetimler ve Türkiye*. Marmara Belediyeler Birliği Kültür Yayınları.
- Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı Ek Protokol. (2009). <https://rm.coe.int/168008482a>
- Belediye Kanunu. (2005). <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5393.pdf>
- Büyükşehir Belediye Kanunu. (2005). <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5216&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>
- Çitçi, O. (1996). Temsil, katılma ve yerel demokrasi. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 5(6), 5-14.
- Çukurçayır, M. A. (2012). *Siyasal katılma ve yerel demokrasi*. Çizgi Yayınevi.
- Eryılmaz, B. (2013). *Kamu yönetimi: Düşünceler yapılar fonksiyonlar ve politikalar*. Umuttepe Yayınları.
- Görmez, K. (2020). Cumhuriyetten günümüze yerel temsil ve katılım. K. Görmez, R. Keleş, & Y. Erbay (Ed.), *Türkiye 'de ve Avrupa 'da yerel temsil ve katılım içinde* (s. 123-199). İmge Kitabevi.
- Göymen, K. (2014). Önsöz. İ. İzci (Ed.), *Katılımcı yerel yönetim içinde* (s. 11-19). Sosyal Demokrasi Vakfı Yayınları.
- Hekimler, O. (2021). Almanya Fransa ilişkilerinde itici bir güç: Aachen sözleşmesi. A. Hekimler (Ed.), *Festschrift Otto Kaufmann armağanı içinde* (s. 959-988). Legal Yayınevi.
- Hekimler, O. (2022). AB bütünleşmesi sürecinde sınır aşan bölgesel ve yerel işbirlikleri. G. Y. Şeren, O. Geyik, & D. Akbaş Akdoğan (Ed.), *Yerel yönetimler üzerine siyasi, mali ve sosyal tartışmalar içinde* (s. 113-144). Gazi Yayınevi.
- İl Özel İdaresi Kanunu. (2005). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/03/20050304-1.htm>
- Kamu Yönetimi Temel Kanun Tasarısı. (2003). <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem22/yil01/ss349m.htm> (25.09.2019)
- Kantar, G., & Akova, S. (2020). *Kültür ve iletişim bağlamında Batı Balkanlar*. Berikan Yayınevi.
- Keleş, R. (2014). *Yerinden yönetim ve siyaset*. Cem Yayınevi.
- Keleş, R., Erbay, Y., & Görmez, K. (2020). *Türkiye 'de ve Avrupa 'da yerel temsil ve katılım*. İmge Kitabevi.
- OSCE. (2016), Implementing citizens participation in decision making at local level. <https://www.osce.org/mission-to-skopje/231356>
- Özden, M. (2020a). *Katılımcı demokrasi ve yerel yönetimlerde katılım: Trakya örneği* [Doktora tezi]. Marmara Üniversitesi.

- Özden, M. (2020b). *Katılımcı demokrasi ve Trakya’da yerel katılım pratikleri*. Gazi Yayınevi.
- Pandeya, G. P. (2015). Does citizen participation in local government decision-making contribute to strengthening local planning and accountability systems? An empirical assessment of stakeholders’ perceptions in Nepal. *International Public Management Review*, 16(1), 67-98.
- Polat, İ. (2017). Katılım ve yönetim mekanizması olan Kent Konseyleri. *Şehir ve Toplum Dergisi*, (8), 53-54.
- Şahin, S. Z. (2017). Yerel iktidar karşısında katılım açmazları ve fırsatları. *Şehir ve Toplum Dergisi*, (8), 21-31.
- Tekeli, İ. (2017). Yerel yönetimlerde hizmetin ötesinde katılımcılık bulunuyor. *Şehir ve Toplum Dergisi*, (8), 12-17.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2003). Kamu yönetimi temel kanunu tasarısı ile içişleri, plan ve bütçe ve anayasa komisyonları raporları. 2003.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. (1982). Madde: 127.
<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2709.pdf>
- Walsh, M. L. (1977). *Building citizen involvement: Strategies for local government*. Washington, Dc. National league of cities and the international city/county management association.
https://www.ca-ilg.org/sites/main/files/file-attachments/building_citizen_involvement_excerpt_0.pdf
- Yaylı, H., & Pustu, Y. (2008). Yerel demokrasinin ilkeleri. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 16(16), 133-153.
- Yerel Gündem 21. (1995). <http://www.mfa.gov.tr/yerel-gundem-21.tr.mfa>. (28.08.2019).
- Yerel Gündem 21 Programı (1999). <https://habitatderneği.org/sona-eren-projeler/yerelgundem-21-programi/>. (28.08.2019).

Geliş Tarihi : 05.04.2024
Kabul Tarihi : 03.05.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1466010>

Öztaş, S. (2024). Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk genel nüfus sayımına göre Tekirdağ'ın demografik yapısı *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(Cumhuriyet'in 100. Yılı Özel Sayısı), 184-202. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1466010>

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN İLK GENEL NÜFUS SAYIMINA GÖRE TEKİRDAĞ'IN DEMOGRAFİK YAPISI

Sezai ÖZTAŞ¹

ÖZ

24 Temmuz 1923'te Lozan Antlaşması imzalanmış ve Türkiye siyasi, askerî, iktisadî ve kültürel bağımsızlığını dünyaya kabul ettirmiştir. 29 Ekim 1923'te ise Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından cumhuriyet ilan edilmiştir. Bu süreçte devletin ekonomi politikalarının daha iyi yönetilebilmesi ve mevcut kaynaklarının daha verimli kullanılabilmesi için nüfusun sayısının bilinmesi gerekmektedir. Ayrıca nüfusun bilinmesi, devletlerin geleceğe yönelik planlamalarını kolaylaştırdığı gibi devletlerin kalkınabilmesi için yapılacak yatırımların da belirlenebilmesinde önemlidir. Bu amaçla 1926 yılında genel nüfus sayımı için gerekli hazırlıklar başlatılmış ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk genel nüfus sayımı 28 Ekim 1927'de yapılmıştır. 1927 genel nüfus sayımında nüfusun; doğum yerleri, tabiiyetleri, medenî durumları, yaş grupları, okuma bilme durumları, meslekleri, dinleri, maluliyetleri, ana dilleri vb. tespit edilmeye çalışılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin o dönemki nüfusu tespit edilen 63 vilayetinden biri de Tekirdağ'dır. Bu çalışmada Cumhuriyetin ilk genel nüfus sayımına göre Tekirdağ vilayetinin nüfus özellikleri ve demografik yapısı ortaya konulmaya çalışılmıştır. 1927 genel nüfus sayımında Tekirdağ vilayet nüfusu 65.881 kadın ve 65.565 erkek olmak üzere toplam 131.446 kişi olduğu tespit edilmiştir. Vilayetin, genç ve dinamik nüfusu dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet, Nüfus, 1927 Genel Nüfus Sayımı, Tekirdağ, Demografi

¹ Doç. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, sezaiostas@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1742-4200>

Date Received : 05.04.2024

Date Accepted : 03.05.2024)

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1466010>

Öztaş, S. (2024). The demographic structure of Tekirdag according to the first general census of the Republic of Türkiye. *HUMANITAS - Journal of Social Sciences*, 12(Special Issue of the 100th Anniversary of the Republic), 184-202. [10.20304/humanitas.1466010](https://doi.org/10.20304/humanitas.1466010)

THE DEMOGRAPHIC STRUCTURE OF TEKIRDAG ACCORDING TO THE FIRST GENERAL CENSUS OF THE REPUBLIC OF TÜRKİYE

Sezai ÖZTAŞ¹

ABSTRACT

The Treaty of Lausanne, signed in July 1923, established Türkiye’s newfound independence across political, military, economic and cultural spheres. The declaration of the Republic on October 29, 1923 by the Grand National Assembly solidified this independence. During this period, the knowledge of the population count was vital for steering policies and utilizing resources efficiently. Furthermore, knowing the population played an important role in shaping state strategies and identifying key areas of investments for development. Consequently, preparations for a census commenced in 1926 and the first general census of the Republic of Türkiye was conducted on October 28, 1927. This census aimed to capture data on individual’s birthplaces, nationalities, marital statuses, age brackets, literacy rates, occupations, religions practiced, disabilities present, mother tongues and etc. Tekirdag was among the 63 provinces identified at that time in the population of the Republic of Türkiye. This study focuses on unveiling the population characteristics and demographic structure of Tekirdag based on the inaugural census findings. The data from the 1927 census recorded a population of 131,446 individuals residing in Tekirdag province, comprising 65,881 females and 65,565 males. Notably, Tekirdag’s young and dynamic population is noteworthy during this area.

Keywords: Republic, Population 1927 General Population Census, Tekirdag, Demography

¹ Assoc. Prof. Dr., Tekirdağ Namık Kemal University, Faculty Of Science And Letters, sezaioztas@hotmail.com, <https://orcid.org/:/0000-0002-1742-4200>

Giriş

Nüfus, Arapça nefis kelimesinin çoğulu manasına gelmekte olup belirli bir coğrafyada yaşayan insan miktarını ifade etmektedir (Bozkurt, 2007, s. 293). Devletlerin temel kaynaklarından biri olarak görülen nüfusun geçmişten günümüze; askeri güç, üretim, tüketim ve vergi gibi çeşitli etkileri bulunmaktadır. Nüfusun bilinmesi, devletlerin geleceğe yönelik planlamalarını kolaylaştırdığı gibi devletlerin kalkınabilmesi için yapılacak yatırımların da belirlenebilmesinde önemlidir.

Osmanlı Devleti'nde kuruluş döneminden itibaren "arazi tahriri" münasebetiyle nüfus sayımları yapılmıştır. Burada esas amaç, savaş döneminde toplanacak asker sayısını ve vergi kaynaklarını tespit etmektir. Bu sebeple tahrir defterlerinden tahmin ile devletin bazı bölgelerinin nüfusu hakkında bilgi edinilebilir (Karal, 1997, s. 6-7). Ayrıca Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde avarız ve cizye defterlerinden, XIX. yüzyılda ise temettuat defterlerinden nüfus hakkında bilgiler edinebilmek mümkün olmakla birlikte, ne yazık ki bunlardan hareketle kesin bir sayı belirleyebilmek mümkün değildir.

Osmanlı Devleti'nde ilk nüfus sayımı, II. Mahmud döneminde 1831 yılında yapılmıştır. Rumeli ve Anadolu'da gerçekleştirilen bu sayımda, yalnızca erkek nüfus tespit edilmiştir. Bu nüfus sayımı, 1826'da kaldırılan Yeniçeri Ocağı'nın yerine kurulacak olan Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye'nin beşerî ihtiyacının ne kadar karşılanabileceğinin tespit edilmesi ve vergilendirmenin daha iyi düzenlenebilmesi amacıyla yapılmıştır (Behar, 1996, s. XIX; Karal, 1997, s. 18-19; Karpat, 2003, s. 47). Yapılan sayımda, halk İslâm ve reaya olarak iki gruba ayrılmış ve bu iki grupta kendi içerisinde de çeşitli kategorilere ayrılarak yazılmıştır. Osmanlı Devleti sahip olduğu İslâm nüfusunun sayısını askerlik açısından, Hristiyan nüfusunun sayısını ise vergi bakımından tespit etmek istemiştir. Bu bağlamda devletin İslâm nüfusunu fazla göstermesi kendi kendini aldatmak anlamına geleceği gibi, Hristiyan nüfusu az göstermesi de ihtiyacı olduğu verginin bir kısmından feragat etmesi anlamına gelmektedir. Bu açıdan bakıldığında nüfus sayımında tarafsızlık gösterildiği ifade edilebilir (Karal, 1997, s. 17-22).

Osmanlı Devleti'nde 1831 nüfus sayımının ardından 1844, 1881/1882-1893 ve 1905-1906 ve 1914 yıllarında nüfus sayımları yapılmıştır. 1927 genel nüfus sayımında Tekirdağ'ın demografik yapısını daha iyi analiz edebilmek adına, 1927 yılı öncesinde yapılan bu nüfus sayımlarında Tekfurdağ (Tekirdağ) özelindeki nüfus verilerine değinmek yerinde olacaktır. 1831 nüfus sayımında Tekfurdağ nüfusunun dağılımı Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. 1831 Yılı Osmanlı Devleti Nüfus Sayımına Göre Tekfurdağ Nüfusu

Nüfusu Sayılan Yer	Nüfus Sayımını Yapan	İslâm	Reaya	Kıpti	Yahudi	Ermeni	Toplam
Tekfurdağ	Elmas Paşazade	3.773	7.727	57	-	-	11.557
İncecik	Abdürâhim Bey	812	836	24	-	-	1.672
Malkara		1.511	4.010	64	-	-	5.585
Çorlu	Yazıcı Esbak Emin	971	1.938	45	73	-	3.027
Ereğli	Efendi	177	554	24	-	-	755
Hayrabolu	Mevaliden İsmail Paşazade Necip Bey	2.203	1.051	-	-	-	3.254
Toplam		9.447	16.116	214	73	-	25.850

(Karal, 1997, s. 195; Karpat, 2003, s. 149)

1831 yılı nüfus sayımına göre nüfusun yaklaşık yarısı Tekfurdağ merkezdedir. Merkezden sonra en fazla nüfusa sahip kaza 5.585 nüfusla Malkara kazasıdır. En az nüfusa sahip kaza ise 755 nüfusla Ereğli kazasıdır. Sayım sonuçlarına göre Gayrimüslimlerin nüfus oranı Müslümanların nüfus oranından fazladır.

Kırım Savaşı nedeniyle 1855'ten sonraki süreçte Rusya'dan Osmanlı topraklarına Müslüman göçmenlerin gelmesi ile artan nüfusun tespit edilebilmesi ihtiyacı, 1856 Islahat Fermanı ile kaldırılan cizyenin askerlik bedeline dönüştürülmesi, 1864 ve 1871 Vilayet Nizamnameleri'nin taşra yönetiminde meydana getirdiği değişiklikler, Hristiyan etnik topluluğun sayısının bilinmesi ihtiyacı gibi sebepler ülkede yeni ve kapsamlı bir nüfus sayımının yapılmasını zorunlu hâle getirmiştir. Bu çerçevede II. Abdülhamit, yeni bir nüfus sayımının yapılması için harekete geçmiş ve nüfus sayımı ile ilgili hukukî düzenlemeler yapma yetkisini Şûrâ-yı Devlet'e vermiştir. Nüfus sayımı 1881'de başlamasına rağmen, ulaşım imkânlarının elverişsizliği ve kötü hava şartları nüfus sayımının planladığı gibi gitmesini engellemiş ve sayım 1888-1889 yıllarında tamamlanabilmiştir (Gül ve Gökçen, 2010: 53-55). 1881/1882-1893 nüfus sayımında Tekfurdağ nüfusunun dağılımı Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. 1881/1882-1893 Osmanlı Devleti Nüfus Sayımına Göre Tekfurdağ Nüfusu

	Kadın	Erkek
Müslümanlar	21.397	23.235
Rumlar	18.361	20.532
Ermeniler	5.403	5.601
Bulgarlar	1.765	2.010
Katolikler	274	287
Yahudiler	780	876
Protestanlar	92	88
Toplam	48.072	52.629
Toplam Nüfus	100.701	

(Karpat, 2003, s. 164-165)

Bu sayımda Müslümanlar, Rumlar, Ermeniler, Bulgarlar, Katolikler, Yahudiler, Protestanlar, Latinler, Süryaniler, Gayrimüslim Çingeneler ve yabancı uyruklular sayılmıştır.

Tekirdağ'da Latinler, Süryaniler, Gayrimüslim Çingeneler ve yabancı uyruklular kategorisinde hiç kimse kayda geçmemiştir. Tabloda da görüldüğü üzere Müslüman ve gayrimüslim nüfus, kadın ve erkek sayıları ile birlikte ayrıntılı olarak verilmiştir. 1881/1882-1893 sayımına göre Tekirdağ Sancağı'nda 48.072 kadın ve 52.629 erkek nüfus yaşamakta olup erkek nüfus oranı kadın nüfus oranına göre daha fazladır.

Devlet yetkilileri 1881/1882-1893 sayımında Irak ve Arap Yarımadası gibi bazı yerlerde nüfusun eksik sayıldığını ifade etmişler ve Irak'ta 2-3 milyon insanın kayıt dışı kaldığından, bunun hem Müslümanların çıkarlarına hem de devlet hazinesine zarar getireceğinden yakınmışlardır. Ayrıca bu teknik gerekçelere ek olarak, yeni sayım yapılması ile ilgili siyasal gerekçeler de mevcuttu. Bu siyasal gerekçelerden bir tanesi Bulgar, Rum ve Sırp cemaatlerin liderlerinin her biri, kendi cemaatlerinin nüfuslarını yüksek gösterebilme telaşı ve iddiasında olmaları idi. Bu bakımdan hem teknik hem de siyasal nedenlerle nüfus sayımı yapılması gerekli görülmüş ve 1905-1906 nüfus sayımı yapılmıştır (Karpat, 2003, s. 75). 1905-1906 nüfus sayımında Tekirdağ nüfusunun dağılımı Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 3. 1905-1906 Osmanlı Devleti Nüfus Sayımına Göre Tekirdağ Nüfusu

	ERKEK	KADIN
Müslümanlar	40.408	36.405
Rumlar	28.114	25.313
Ermeniler	11.876	7.138
Bulgarlar	2.768	2.978
Rum Katolikler	68	52
Ermeni Katolikler	25	23
Protestanlar	76	70
Yahudiler	1.365	1.289
Çingeneler	387	312
Yabancılar	199	136
Toplam	85.286	73.716
Toplam Nüfus	159.002	

(Karpat, 2003, s. 204-205)

1905-1906 sayımına göre Tekirdağ Sancağı'nın nüfusu 159.002 kişidir. Bu nüfusun 73.716'sı kadın ve 85.286'sı erkek nüfus olup erkek nüfus oranı kadın nüfus oranına göre daha fazladır. 40.408'i erkek ve 36.405'i kadın olmak üzere Müslüman nüfusun toplam sayısı 76.813'tür.

Osmanlı Devleti'nde bu sayımların yanında 14 Mart 1914'te de nüfus sayımı yapılmıştır. Bu sayımın verilerine göre Tekirdağ nüfusunun dağılımı Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. 1914 Osmanlı Devleti Nüfus Sayımına Göre Tekfurdağ Nüfusu

	Tekfurdağ	Çorlu	Malkara	Hayrabolu	Saray	Toplam
Müslümanlar	19.484	13.858	24.857	19.914	16.990	95.103
Rumlar	4.618	3.415	14.523	3.971	2.035	28.562
Ermeniler	9.093	1.678	2.658	193	1	13.623
Yahudiler	1.566	1.211	-	-	4	2.781
Rum	-	-	176	-	-	176
Katolikler						
Ermeni	48	-	-	-	-	48
Katolikler						
Protestanlar	115	-	-	-	-	115
Çingeneler	-	40	-	-	-	40
Toplam	34.924	20.202	42.214	24.078	19.030	140.448

(Karpas, 2003, s. 208-209; Tableaux indiquant le nombre de divers éléments de la population, dans l'Empire Ottoman au 1er Mars 1330 (14 Mars 1914), 1919, s. 5).³

1914 yılında yapılan nüfus sayımına göre Tekfurdağ Sancağı'nın nüfusu 140.448 kişidir. Müslümanlar 95.103 kişi ile en fazla sayıya olup, 28.562 kişi ile Rumlar ikinci sırada, 13.623 kişi ile Ermeniler üçüncü sırada yer almaktadır. 14.523 kişi ile en fazla Rum nüfus Malkara'da yaşamakta iken en fazla Ermeni nüfus ise Tekfurdağ'dadır. 1914 yılında yapılan nüfus sayımı verileri, 1905-1906 yılında yapılan nüfus sayımı verileri ile karşılaştırıldığında sancağın nüfusunun azaldığı görülmektedir. 1914 nüfus sayımı verileri ile ilgili tabloda dikkati çeken hususlardan biri de Tekfurdağ Sancağı'nda Malkara'nın nüfusunun 42.214 kişi ile merkez nüfusundan fazla olmasıdır.

Türkiye Cumhuriyeti'nden önce Osmanlı Devleti döneminde yapılan nüfus sayımlarına genel olarak bakıldığında, 1831 yılında yapılan sayımda Tekfurdağ Sancağı'nın nüfusu 25.850 kişi, 1881/1882-1893 yıllarında yapılan sayımda 100.701 kişi, 1905-1906 yıllarında yapılan sayımda 159.002 kişi ve 1914 yılında yapılan sayımda ise 140448 kişi olduğu tespit edilmiştir. Tekfurdağ Sancağı'nda 1914 yılındaki sayıma kadar Gayrimüslim nüfus Müslüman nüfustan fazladır. 1914 nüfus sayımına göre ise Tekfurdağ Sancağı'nda Müslümanların nüfus oranı Gayrimüslimlerin nüfus oranından fazla olduğu tespit edilmiştir. Bunun başlıca sebebi ise Balkan Savaşları ile birlikte başlayan göçlerdir. Bu göçlerden dolayı demografik yapı değişime uğramış, Tekfurdağ'ın 1914 yılındaki Gayrimüslim nüfusunda önemli bir azalma, Müslüman nüfusunda ise önemli bir artma olmuştur.

1927 Genel Nüfus Sayımı Hazırlıkları ve Tekirdağ'da Yapılan Deneme Sayımı

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti askeri, sosyal ve ekonomik bakımdan çağın gerisinde kalmıştır. XX. yüzyıla girildiğinde ise Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları ve akabinde Birinci Dünya Savaşı Osmanlı Devleti'ni daha da zor bir duruma sokmuştur. Birinci Dünya Savaşı sonrası imzalanan Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918) ile İtilaf Devletleri Osmanlı

³ 1914 yılı nüfus verileri 1919 yılında Fransızca olarak da yayımlanmıştır.

Devleti'nin topraklarını işgale başlamıştır. İşgaller karşısında başlangıçta karışıklık hâkim olsa da Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve silah arkadaşlarının önderliğinde İstiklâl Harbi başlatılmış ve 30 Ağustos 1922'de zafer kazanılmıştır. 1 Kasım 1922'de saltanat kaldırılmış, Cumhuriyet'e giden süreç hızlanmıştır. 24 Temmuz 1923'te Lozan Antlaşması imzalanmış ve Türkiye siyasal, askerî, iktisadî ve kültürel bağımsızlığını dünyaya kabul ettirmiştir. 29 Ekim 1923'te ise Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından cumhuriyet ilan edilmiştir.

Cumhuriyet idaresi Osmanlı Devleti'nden felakete uğramış bir ekonomik yapı devralmasının yanında “*felakete uğramış bir demografik yapı*” da devralmıştır. “*Çalışabilir genç nüfusun büyük oranda savaş meydanlarında kaybedilmiş olması*” (Vatandaş ve Vatandaş, 2023, s. 1149) bu durumun önemli sebeplerinden biridir. Ekonomi çarklarını döndürebilecek en aktif kesimin savaş meydanlarında kaybedilmesi üretimi durma noktasına getirmiştir. Bu durumu gören Gazi Mustafa Kemal Paşa, nüfusun artırılmasına yönelik olarak yurt dışındaki Türkleri getirmek gerektiğini de düşünmüş ve bu görüşlerini 16-17 Ocak 1923'te İzmit'te gazetecilere şöyle ifade etmiştir:

...hudud-ı millîye haricinde kalan aynı ırk ve harstan olan anasırı da getirmek ve onları da müreffeh bir halde yaşatarak, nüfusumuzu tezyid etmek lâzımdır ki, buna da tevessül olunacaktır. Eğer Rusya'dan da getirmek mümkün olursa, oradan da getireceğiz. Fakat bence Makedonya'dan, Garbî Trakya'dan kâmilten Türkleri buraya nakletmek lâzımdır... (İnan, 1996, s. 54).

Devletin ekonomi politikalarının daha iyi yönetilebilmesi ve mevcut kaynaklarının daha verimli kullanılabilmesi için nüfusun miktarının bilinmesi kaçınılmazdı. Gazi Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1923'te Meclis'in dördüncü toplanma yılını açarken yaptığı konuşmada bu durumun önemine ve aciliyetine binaen şunları söylemiştir:

Efendiler! Nüfus meselesi bir memleketin en mühim mesail-i hayatiyesindedir. İdarî, askerî, malî ve iktisadi mesailde memleket nüfusunun miktar-ı sahihini bilmek ne kadar elzem ise her sene yapılacak ihşaiyat ile nüfusun tezayüt veya tenakus miktarı anlaşılmadan esbabı tezayüdün idamesi ve esbabı tenakusun izalesi için tedabir ittihaz etmek kabil olamayacağı derkârdır. Binaenaleyh yeniden tahrir-i nüfus icrasına pek âcil ve mübrem bir lüzum muhakkaktır. (Atatürk, 1997, C. I, s. 305).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın konuşmalarında da vurguladığı üzere nüfusun tespit edilebilmesi için nüfus sayımına ihtiyaç vardır. Nihayet Üçüncü İnönü Hükümeti döneminde nüfus sayımı için gerekli hazırlıklar başlatılmıştır. Bu amaçla 1926 yılında “İstatistik Umum Müdürlüğü” kurulmuş ve kurum müdürlüğüne Belçikalı istatistikçi Camille Jacquart getirilmiştir. 2 Haziran 1926'da çıkarılan 893 numaralı kanun Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilmiştir (TCBIUM, III, 1929, s. 3). İlgili kanun çerçevesinde Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk ayrıntılı genel nüfus sayımı 28 Ekim 1927'de yapılmıştır.

1927 yılında nüfus sayımı ile ilgili gazete ve dergilerde birçok makale de yayınlanmıştır. Bu makalelerde genel olarak nüfus sayımı hazırlıklarına, nüfus sayımı ile ilgili açıklamalara ve nüfus sayımının önemine yer verilmiştir. Hatta İhsan [Sungu] tarafından ilkokulların bazı derslerinde nüfus sayımından önce uygulanmak üzere nüfus sayımı ile ilgili *Tahrir-i Nüfus Mihveri Etrafında Dersler* başlıklı öğrenci merkezli bir ders planı bile hazırlanmış, ilk defa ilmi usuller ile genel nüfus sayımı yapılacağı, bunun öneminin ülkenin her ferdine anlatılması gerektiği ifade edilmiştir (İhsan [Sungu], 1927).

Genel sayım öncesinde, sayımın sağlıklı bir şekilde gerçekleşebilmesini sağlayabilmek ve sayım sırasında ortaya çıkabilecek beklenmedik durumları görebilmek amacıyla, 1926 yılında Sivas şehrinde, 1927 yılında ise Ankara, Mersin, Tekirdağ şehirlerinde ve Ödemiş kasabası ve bazı köylerinde tecrübe sayımları yapılmıştır (TCBIUM, III, 1929, s. 3). Tekirdağ'daki tecrübe sayımı 12 Nisan 1927'de yapılmıştır. 12 Nisan 1927'de yapılan nüfus sayımı bir gün sonra Vakit gazetesinde şu şekilde yer almıştır:

Tekirdağı'nda dün tahrir tecrübesi yapıldı, 13915 nüfus tespit edilmiştir. Tekirdağı'nda bugün icra edilen tahrir tecrübesi dört saat zarfında yapılmış ve muvaffakiyetle hitam bulmuştur. Neticede 6714 kadın, 7201 erkek olmak üzere 13915 nüfus tespit edilmiştir. Tecrübe esnasında burada bulunan Nüfus Müdürü Umumisi Abdülmüttalib Bey, İstatistik Müdürü Umumisi Mösyö Jakar ve Muavini Celal Bey yarın İstanbul'a hareket ediyorlar (Vakit Gazetesi, 13 Nisan 1927, s. 1).

Sayımın 30 Nisan 1927'de Merkez İstatistik Dairesinden Başvekalet'e, Tekirdağ, Ödemiş ve İzmir'deki deneme sayımlarıyla ilgili rapor sunulmuştur. Raporda, Tekirdağ'da 12 Nisan'da yapılan tecrübenin güçlüklerle karşılaşılmasından icra edildiği, Tekirdağ'da şehrin planı ve tahrir memurlarına dağıtılan mıntuka krokilerinin çok mükemmel olduğu; harpler, işgaller ve tahribatın şehrin manzarasını değiştirmiş olması hasebiyle tahrir memurlarının vazifelerinin küçüldüğü, bu itibarla krokilerin pek yararlı olduğu ifade edilmekte ve Tekirdağ valisinin gösterdiği gayret ve misafirperverlikten övgü ile bahsedilmektedir (BCA, 25/145/17, 30 Nisan 1927).

Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Genel Nüfus Sayımına Göre Tekirdağ'ın Demografik Yapısı

Deneme sayımları, genel sayımın sene başında yapılmasının mümkün olmayacağını göstermiştir. Ülkenin çeşitli yerlerindeki iklim farkları sebebiyle sayımın kış aylarında yapılmasının uygun olmayacağına kanaat getirilmiştir. Köylülerin yurdun hemen hemen her tarafında tarla işlerini bitirdiği, yaylalarda bulunan halkın da kışlık meskenlerine döndüğü sonbaharda genel sayımın yapılmasının uygun olduğu kararlaştırılmıştır (TCBIUM, III, 1929, s. 4). Bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk ayrıntılı genel nüfus sayımı 28 Ekim 1927'de yapılmıştır.

1927 yılındaki genel nüfus sayımına göre Türkiye Cumhuriyeti'nin nüfusu 13.648.270 kişidir. Bu sayım sonuçlarına göre erkek nüfusun toplamı 6.563.879, kadın nüfusun toplamı ise 7.084.391 kişidir. Bu sayım sonuçlarına göre kadın nüfus toplamının, erkek nüfus toplamından fazla olduğu tespit edilmiştir. Genel nüfusun %48,1'i erkek nüfus, %51,9'u kadın nüfustur. 1.000 erkeğe karşılık kadın sayısı 1.079'dur (TCBIUM, III, 1929, s. 18).

Tekirdağ'da Nüfusun Kazalara Göre Dağılımı

1927 genel nüfus sayımında Tekirdağ vilayeti nüfusu 65.881 kadın ve 65.565 erkek olmak üzere toplam 131.446 kişidir. 1927 genel nüfus sayımında Tekirdağ'da nüfusun kazalara göre dağılımı Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Tekirdağ'da Nüfusun Kazalara Göre Dağılımı

Kazalar	Nüfus			Km ² 'ye Düşen Nüfus	Ortalama Nüfus Yoğunluğu
	Erkek	Kadın	Toplam		
Çorlu	10.435	9.031	19.466	1.100	17.7
Hayrabolu	10.207	11.127	21.334	815	26.2
Malkara	12.551	13.514	26.095	1.015	25.7
Saray	9.139	9.651	18.790	1.185	15.8
Şarköy	6.055	5.959	12.014	565	21.3
Tekirdağ	17.178	16.569	33.747	1.270	26.7
Toplam	65.565	65.881	131.446	5.950	22.0

(TCBIUM, I, 1929, s. XVI)

Tekirdağ, 1927 genel nüfus sayımının yapıldığı sırada idari olarak merkez kaza ile birlikte Çorlu, Hayrabolu, Malkara, Saray ve Şarköy kazalarından oluşmaktadır. Tekirdağ vilayetinde nüfusun kazalara göre dağılımına bakıldığında, nüfus sayısı 33.747 kişi ile en fazla merkez kazada, en az ise 12.014 kişi ile Şarköy kazasıdır. Şehir merkezinin ardından kazalar içerisinde en fazla nüfusa 26.095 kişi ile Malkara kazasının sahip olduğu görülmektedir. Tekirdağ vilayet nüfusunun % 50,12'si kadınlardan %49,88'i erkeklerden oluşmaktadır. 1.000 erkeğe karşılık kadın sayısı 1.007'dir. Hayrabolu, Malkara ve Şarköy kazalarında kadın nüfusunun erkek nüfusundan fazla olduğu görülmektedir. Km²'ye düşen nüfus miktarı incelendiğinde en fazla nüfus Tekirdağ merkezde, en az nüfus ise Şarköy'dedir. Tekirdağ nüfusunun ortalama yoğunluğu % 22 olarak tespit edilmiştir.

Tekirdağ'da Nüfusun Doğum Yerlerine Göre Dağılımı

Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde Balkanlara iskân politikası gereği yerleştirilen Türkler, Balkanlardaki ulus-devlet inşa süreçlerinde uğramış oldukları baskı ve zulümler sebebiyle zaman zaman bu topraklardan anavatana göç etmişlerdir. Bu göçler gerek Balkan Savaşları ve gerekse Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında yoğun bir şekilde yaşanmıştır. Bu duruma bir örnek vermek gerekirse 1912-1915 yılları arasında Balkanlar'dan gelen Müslüman muhacirlerden Edirne vilayetine (Kırklareli ve Tekirdağ dahil) 95.267 kişi yerleştirilmiştir (Ağanoglu, 2001, s. 190).

Türk İstiklâl Harbi sonrası Lozan barış görüşmelerinde, 30 Ocak 1923 tarihinde *Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol* imzalanmıştır. Bu protokole göre; Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyrukları ile Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının, 1 Mayıs 1923 tarihinden itibaren zorunlu mübadelesi kararlaştırılmıştır (Soysal, 1983, s. 177-183). Lozan Mübadelesi çerçevesinde yaşanan göçün Türkiye'ye demografik etkileri olacak ve bu mübadele Cumhuriyet'in gerçekleştirmeyi düşündüğü ulus-devlet sürecine önemli bir katkı da sağlayacaktır.

Tekirdağ'ın Balkanlara olan yakınlığı sebebiyle yukarıda da ifade ettiğimiz üzere, XX. yüzyılın başlarında yaşanan gelişmeler neticesinde, Balkanlardan şehre göçler olmuş ve ayrıca Lozan Mübadelesi ile mübadillerin yerleştirileceği yerlerden biri de Tekirdağ olarak belirlenmiş ve bu çerçevede şehre mübadiller yerleştirilmiştir. 1927 genel nüfus sayımının en

önemli başlıklarından birisi de şüphesiz ki doğum yerlerine göre nüfusun dağılımının belirlenmeye çalışılmış olmasıdır. 1927 genel nüfus sayımında Tekirdağ'da nüfusun doğum yerlerine göre dağılımı Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Tekirdağ'da Nüfusun Doğum Yerlerine Göre Dağılımı

Tekirdağ Kazaları	Türkiye	İran	Suriye	Almanya	Arnavutluk	Avusturya	Bulgaristan	Yunanistan	Macaristan	İtalya	Lehistan	Romanya	Rusya	Sırbistan	Diğ. Avrupa Ülkeleri	Amerika	Mecbul	
Toplam	Erkek	58.741	1	1	8	21	8	3.674	2.518	13	1	183	69	314	2		11	
	Kadın	59.123			3	8	6	3.920	2.332	3	1	167	35	267	2	1	13	
Umumi Toplam		117.864	1	1	11	29	14	7.594	4.850	16	1	1	350	104	581	4	1	24

(TCBIUM, II, 1929, s. 135)

1927 genel nüfus sayımına göre ülkede yaşayanlardan 13.189.514 kişi Türkiye doğumludur (TCBIUM, I, 1929, s. CII). Tekirdağ'da yaşayanlardan ise 117.864 kişi Türkiye'de doğmuş, 13.582 kişi ise başka ülkelerde doğmuştur. Yurtdışı doğumlu olanların en fazla olduğu ülkeler, 7.594 kişi ile Bulgaristan doğumlular olup, onu 4.850 kişi ile Yunanistan doğumlular takip etmektedir (TCBIUM, II, 1929, s. 135). Yurtdışında doğanların merkez kaza de dahil olmak üzere kazalar genelinde dağılımına bakıldığında, yurtdışında doğanların 5.484 kişi ile en fazla Malkara'da olduğu dikkati çekmektedir (TCBIUM, II, 1929, s. 134). Ayrıca Tekirdağ 13.582 kişi ile Türkiye genelinde yurtdışında doğan nüfus oranı en yüksek iller içerisinde Kars, Edirne ve Kırklareli'nden sonra dördüncü sırada yer almaktadır. Bu rakam vilayetin nüfusunun %10,33'üne tekabül etmektedir (TCBIUM, III, 1929, s. 36).

1927 genel nüfus sayımına göre Tekirdağ'da nüfusun doğum yerlerine göre dağılımına bakıldığında, yurt dışında doğmuş olup Tekirdağ'da yaşayan nüfusun çoğunluğu Balkan ülkeleri doğumlu olduğu görülmektedir. Tekirdağ'ın Balkanlara olan yakınlığı da göz önüne alındığında bunların büyük bir kısmı hem yukarıda ifade ettiğimiz savaşlar sırasında ve sonrasında göçlerle gelenler, hem de Lozan Mübadelesi ile şehre yerleşenlerdir.

Tekirdağ'da Nüfusun Tabiiyetlerine (Uyruklarına) Göre Dağılımı

Tekirdağ'da nüfusun uyruklarına göre dağılımı Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. Tekirdağ'da Nüfusun Uyruklarına Göre Dağılımı

Kazalar		Türkiye	Almanya	Arnavutluk	Avusturya	Bulgaristan	Yunanistan	Macaristan	İtalya	Romanya	Sırbistan	Diğ. Avr. Ülk.	Meçhul
Şehir	Erkek	7.762				2	4		21		1	3	
	Kadın	6.767			1	2	1		5				
Köyler	Erkek	9.384				1							
	Kadın	9.790				3							
Toplam⁴	Erkek	17.146				3	4		21		1	3	
	Kadın	16.557			1	5	1		5				
Sair Kazalar	Erkek	48.304	7	1	1	33		12	9	12	3	2	2
	Kadın	49.293	4			6			6				3
Toplam	Erkek	65.450	7	1	1	36	4	12	30		4	5	2
	Kadın	65.850	4		1	11	1		11				3
Genel Toplam		131.300	11	1	1	47	5	12	41	12	4	5	5

(TCBIUM, II, 1929, s. 128)

Tekirdağ'da nüfusun uyruklarına göre dağılımına bakıldığında, 131.300'ü Türkiye Cumhuriyeti uyruklu iken, 146 kişinin ise başka ülke uyruklu olarak kayıtlara geçtiği görülmektedir. Bunlardan 47'si Bulgaristan, 41'i İtalya, 12'si Macaristan, 12'si Romanya, 11'i Almanya, 5'i Yunanistan, 4'ü Sırbistan, 5'i diğer Avrupa ülkeleri, 2'si Avusturya, 1'i Arnavutluk 1 ve 1'i Rusya uyrukludur. 5 kişinin ise uyruğu bilinmemektedir.

Tekirdağ'da Nüfusun Medenî Hâle Göre Dağılımı

Toplumların devamlılığını sağlayan ve toplum yapısının en küçük çekirdeği aile kurumudur. Bu çerçevede 1927 genel nüfus sayımında nüfusun medenî hâli tespit edilmeye çalışılmıştır. Nüfus; medenî hâline göre bekar, evli, dul, boşanmış ve meçhul şeklinde beş kategoride değerlendirilmiştir. 1927 genel nüfus sayımında Tekirdağ'da nüfusun medenî hâle göre dağılımı Tablo 8'de verilmiştir.

⁴ Şehir ve köylerin toplamını ifade etmektedir.

Tablo 8. Tekirdağ'da Nüfusun Medenî Hâle Göre Dağılımı

	Bekâr	Evli	Dul	Boşanmış	Meçhul	Toplam Nüfus
Erkek	35.720	28.593	1.055	185	12	65.595
Kadın	28.264	27.594	9.384	624	15	65.881
Toplam	63.984	56.187	10.439	809	27	131.446

(TCBIUM, II, 1929, s. 96-97)

Tablo 8 incelendiğinde, tabloda en dikkat çeken hususlardan biri dul nüfustur. 1.055'i erkek, 9384'ü kadın olmak üzere toplam 10.439 dul bulunmaktadır. Dul kadınların sayısının dul erkeklere göre çok daha fazla olduğu görülmektedir. Bunun sebebi, Osmanlı Devleti'nin XX. yüzyıl başında yaptığı savaşlarda ve Türk İstiklal Harbi'nde evli erkeklerin bazılarının şehit olması hasebiyle kadınların dul kalmasıdır. Ayrıca dul kalan kadınların tekrar evlilik yapmayı tercih etmedikleri de ifade edilebilir. Boşanma oranına bakıldığında ise boşanmış kadınların sayısının boşanmış erkeklere göre daha fazla olduğu görülmektedir.

Tekirdağ'da Nüfusun Yaş Gruplarına Göre Dağılımı

Türkiye Cumhuriyeti'nde, kuruluşundan itibaren eğitimden ulaşım, sanayiden tarıma birçok alanda dünyaya kendisini göstermek ve ekonomik olarak kalkınabilmek adına her alanda çalışmalar başlatılmıştır. Bu çalışmalarda doğal sermaye niteliğindeki nüfusun etkisi yadsınamayacağı gibi yapılacak olan planlamalarda toplumun yaş gruplarının bilinmesi de son derece önemlidir. Bu sebeple 1927 genel nüfus sayımında nüfusun yaş gruplarına göre dağılımı da tespit edilmeye çalışılarak, yaş gruplarına ilişkin bilgiler de toplanmıştır. 1927 genel nüfus sayımında Tekirdağ'da nüfusun yaş gruplarına göre dağılımı Tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9. Tekirdağ'da Nüfusun Yaş Gruplarına Göre Dağılımı

Yaş Grubu	Erkek	Kadın	Toplam
0-1	3.297	3.209	6.506
1-2	4.599	4.376	8.975
3-6	7.043	6.453	13.496
7-12	6.772	5.967	12.739
13-19	11.148	9.328	20.476
20-45	22.976	25.047	48.023
46-60	5.750	7.075	12.825
61-70	2.836	2.871	5.707
71+	1.106	1.510	2.616
Meçhul	38	45	83

(TCBIUM, II, 1929, s. 96-97)

Yaş grupları açısından nüfus; 1 yaşından küçük, 1-2 yaş, 3-6 yaş, 7-12 yaş, 13-19 yaş, 20-45 yaş, 46-60 yaş, 61-70 yaş, 71 yaş ve üzeri ile yaşı tespit edilemeyenler olarak on kategoride değerlendirilmiştir.

Tablo 9 incelendiğinde, görüleceği üzere Tekirdağ nüfusunun büyük çoğunluğunu 45 yaş altı nüfus teşkil etmektedir. Genel olarak yaş grupları değerlendirildiğinde Tekirdağ'ın genç ve aktif bir nüfusa sahip olduğu ifade edilebilir. 1927 genel nüfus sayımında Türkiye genelinde yaş grupları itibariyle 4.449.520 kişi ile 20-45 yaş arası nüfus en kalabalık yaş grubunu oluşturmaktadır (TCBIUM, I, 1929, s. XX-XXXII). Tekirdağ'da da yaş grupları itibariyle 48.023 kişi ile 20-45 yaş arası nüfus en kalabalık yaş grubunu oluşturmaktadır. Türkiye genelinde 20 yaş ve üzeri tüm gruplarda kadın nüfus sayısı, erkek nüfus sayısından fazladır (TCBIUM, I, 1929, s. XX-XXXII). Benzer şekilde Tekirdağ'da da 20 yaş ve üzeri tüm gruplarda kadın nüfus sayısı, erkek nüfus sayısından fazla olduğu görülmektedir. Tekirdağ genelinde 61-70 yaş ve 70 yaş ve üstü grupların toplam üstü nüfus sayısının 8323 kişi olduğu ve bu yaş gruplarında erkeklerin kadınlardan fazla olduğu tespit edilmiştir. Vilayet genelinde 38 erkek ve 45 kadının toplam 83 kişinin yaşı belirlenemediği de görülmektedir.

Tekirdağ'da Nüfusun Okuma Bilme Durumuna Göre Dağılımı

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda en önemli meselelerinden biri eğitim meselesi idi. Ülkenin kalkınabilmesi için iyi eğitim almış ve kalifiye kişilere ihtiyacı vardı. Bu amaçla eğitim ile ilgili yapılması gerekenleri planlayabilmede nüfusun eğitim durumunun ve okuma oranının bilinmesi önem arz etmektedir. 1927 genel nüfus sayımına göre Türkiye'de okuma bilenlerin oranı erkeklerde %12,99 kadınlarda ise %3,67 olup genel nüfusun % 8,61'i okuma bilmektedir. Öğrenim çağında olmayan (7 yaşına kadar olan) nüfus çıkarılarak hesap edildiğinde ise bu oran erkeklerde %17,42, kadınlarda %4,43, genel nüfusta ise %10,58'dir (TCBIUM, III, 1929, s. 22). 1927 genel nüfus sayımı sonuçlarına göre Türkiye'de okuma bilme oranı oldukça düşüktür.

1927 genel nüfus sayımı sonuçlarından Tekirdağ'ın okuma bilme durumuna ilişkin bilgiler edinebilmek mümkündür. 1927 genel nüfus sayımında Tekirdağ'da nüfusun okuma bilme durumuna göre dağılımı Tablo 10'da verilmiştir.

Tablo 10. Tekirdağ'da Nüfusun Okuma Bilme Durumuna Göre Dağılımı

	Erkek	Kadın	Toplam
Okur-Yazar Olan	9.808	2.902	12.710
Okur-Yazar Olmayan	55.757	62.979	118.736

(TCBIUM, II, 1929, s. 96-97)

Tekirdağ'da okuma bilenlerin sayısı erkeklerde 9.808, kadınlarda ise 2.902 olup şehir nüfusunun 12.710'unun okuma bildiği anlaşılmaktadır (TCBIUM, II, 1929, s. 96-97). 7 yaşın üzerindeki nüfusta okuma bilenlerin oranı erkeklerde %19,37 kadınlarda ise %5,59 olup genel nüfusun %12,40'ı okuma bilmektedir (TCBIUM, III, 1929, s. 22-23). Vilayet genelinde okuma bilen erkeklerin oranı okuma bilen kadınların oranından daha yüksektir. Tekirdağ'da okuma bilenlerin oranı hem erkeklerde hem de kadınlarda Türkiye ortalamasının üstündedir.

Tekirdağ'da Nüfusun Mesleklere Göre Dağılımı

Bir ülkenin nüfusu, nüfusun istihdamı ve meslek dağılımı o ülkenin üretiminden tüketimine her türlü faaliyetlerini ortaya koymaktadır. Ülkenin faydalanabileceği en temel hizmetten, en az ihtiyaç duyduğu ya da en yoksun bulunduğu hizmete kadar tüm hizmetlerin tespiti için mesleklerin dağılımının bilinmesi önemlidir. 1927 genel nüfus sayımına göre Tekirdağ'da nüfusun mesleklere göre dağılımı Tablo 11'de verilmiştir.

Tablo 11. Tekirdağ'da Nüfusun Mesleklere Göre Dağılımı

	Zirai	Sınai	Ticari	Serbest	Memur	Hakimler	Ordu	P.T.T	Muhtelif	Meslekler Toplamı	Mesleksiz veya mesleki meçhul
Erkek	30.581	2.307	1.865	461	623	52	2.903	140	674	39.606	25.959
Kadın	10.477	128	20	60	9	2	-	-	34	10.730	55.151
Toplam	41.058	2.435	1.885	521	632	54	2.903	140	708	50.336	81.110

(TCBIUM, II, 1929, s. 104-105)

Tekirdağ'da meslek sahibi olanların sayısı 50.336 kişi, mesleksiz veya mesleği meçhul olanların sayısı ise 81.110 kişidir. Görüleceği üzere nüfusun yarıdan fazlası tüketici durumundadır. Nüfusun en fazla çalıştığı mesleğin ziraat olduğu görülmektedir. Bu meslekte 30.581 erkek ve 10.477 kadın olmak üzere 41.058 toplam kişi çalışmaktadır. Kadınların en fazla zirai işlerle meşgul olduğu görülse de kadınların genel olarak istihdam oranının erkeklere göre çok daha düşük olduğu görülmektedir. Vilayet genelinde 2 kadın hakim olup, ordu ve P.T.T.'de görevli kadın yoktur.

Tekirdağ'da Nüfusun Dinlere Göre Dağılımı

Osmanlı Devleti'nin gerek Anadolu'da gerekse Balkanlarda yüzyıllarca süren hâkimiyeti boyunca, farklı dinlerden insanların bir arada huzur içinde yaşadığı bilinmektedir. XIX. yüzyılın son çeyreğinde ve XX. yüzyılın başlarında yaşanan gelişmeler neticesinde bu huzur ortamı bozulmuş ve bu süreçte kaybedilen topraklardan yoğun bir şekilde Müslüman nüfus yurdumuza, yurdumuzdan da Gayrimüslim nüfus başka ülkelere göç etmişlerdir. Bu bağlamda 1927 genel nüfus sayımında Müslüman ve Gayrimüslim nüfus tespit edilmeyle çalışılarak, bireylerin dinlerine ilişkin bilgiler de toplanmıştır. 1927 genel nüfus sayımına göre Tekirdağ'da nüfusun dinlere göre dağılımı Tablo 12'de verilmiştir.

Tablo 12. Tekirdağ'da Nüfusun Dinlere Göre Dağılımı

	İslâm	Katolik	Protestan	Ortodoks	Ermeni	Hıristiyan	Musevi	Sair Dinler	Dinsiz veya dini meçhul
Erkek	64.720	24	3	63	20	17	709	8	1
Kadın	64.982	23	1	19	53	31	772	-	-
Toplam	129.702	47	4	82	73	48	1.481	8	1

(TCBIUM, II, 1929, s. 113)

1927 genel nüfus sayımına göre ülke nüfusunun %97.36'sını Müslümanlar, %2.64'ünü Gayrimüslimler teşkil etmektedir (TCBIUM, III, 1929, s. 30). Tekirdağ genelinde ise 129.702 Müslüman, 47 Katolik, 4 Protestan, 82 Ortodoks, 73 Ermeni, 48 Hristiyan, 1481 Musevi, 8 sair dinler, 1 dinsiz veya dini meçhul tespit edilmiştir. Toplam nüfusun %98,67'si Müslüman, %1.33'ü Gayrimüslimdir. Bu sonuca göre Tekirdağ genelindeki Müslüman nüfus oranı (%98,67) Türkiye ortalamasının (%97,36) üzerindedir. Gayrimüslimler içinde en kalabalık nüfusu 1.481 kişi ile Museviler teşkil etmektedir.

Tekirdağ'da Nüfusun Maluliyet (Bedensel Engel) Durumuna Göre Dağılımı

Balkan Savaşları'nda, I. Dünya Savaşı'nda ve Türk İstiklâl Harbi'nde şehadet mertebesine erenlerin yanı sıra çok sayıda kişi yaralanıp sakat kalmıştır. Bu bağlamda 1927 genel nüfus sayımında nüfusun bedensel engelli olma/olmama durumları da tespit edilmeye çalışılmıştır. 1927 genel nüfus sayımına göre Tekirdağ'da nüfusun bedensel engel durumlarına göre dağılımı Tablo 13'de verilmiştir.

Tablo 13. Tekirdağ'da Nüfusun Bedensel Engel Durumuna Göre Dağılımı

	Maluliyetsiz	Kör	Sağır Dilsiz	Topal	Çolak	Kambur	Sair Maluliyetler
Erkek	64.576	83	65	274	82	10	475
Kadın	65.654	29	21	77	5	5	90
Toplam	130.230	112	86	351	87	15	565

(TCBIUM, II, 1929, s. 113)

Ülke genelinde toplam bedensel engelli nüfus, 193.348 kişi olup genel nüfusa göre oranı %1,42'dir (TCBIUM, III, s. 29). Tekirdağ'da ise vilayet genelinde bedensel engelli nüfus 1216 kişi olup vilayet nüfusuna oranı 0,93'tür. Tekirdağ'da bedensel engellilik durumunun Türkiye ortalamasından daha düşük olduğu görülmektedir. Tekirdağ vilayetinde engel durumları sayısında sair engelliler ve topallar en yüksek sayıya sahiptir. Dikkati çeken noktalardan biri de, tüm bedensel engel durumlarında, erkek nüfusun bedensel engelli oranının kadın nüfustan daha fazla olmasıdır. Bu durum Balkan Savaşları'nda, I. Dünya Savaşı'nda ve Türk İstiklâl Harbi'nde erkeklerin yaralanmalarının erkek nüfusun bedensel engelli sayılarını artırmasıyla açıklanabilir. Vilayet genelinde en az görülen bedensel engel durumu ise kamburluktur. Tekirdağ nüfusunun %99,07 gibi büyük bir oranda bedensel engelinin bulunmaması, Tekirdağ nüfusunun, yeni kurulan devletinde de ihtiyacı olan beden gücü açısından sağlıklı olduğunu göstermektedir.

Tekirdağ'da Nüfusun Ana Lisana (Dile) Göre Dağılımı

1927 genel nüfus sayımında bireylere anadilleri sorularak bireylerin ana dillerine ilişkin bilgiler de toplanmıştır. Ana diller; Türkçe, Rumca, Ermenice, Fransızca, İtalyanca, İngilizce, Arapça, Acemce, Yahudice, Çerkezce, Kürtçe, Tatarca, Arnavutça, Bulgarca ve sair ve meçhul lisanlar olmak üzere 15 kategoriye ayrılmıştır. 1927 genel nüfus sayımına göre Tekirdağ'da nüfusun ana dillerine göre dağılımı Tablo 14'te verilmiştir.

Tablo 14. Tekirdağ'da Nüfusun Ana Dile Göre Dağılımı

	Türkçe	Rumca	Ermenice	Fransızca	İtalyanca	Arapça	Yahudice	Çerkezce	Kürtçe	Tatarca	Arnavutça	Bulgarca	Sair ve meçhul Lisanlar
Erkek	63.345	24	77	7	5	41	641	1	68	3	242	880	231
Kadın	63.794	8	109	2	5	-	556	-	-	2	193	892	320
Toplam	127.139	32	186	9	10	41	1.197	1	68	5	435	1.772	551

(TCBIUM, II, 1929, s. 121)

Tekirdağ'da Türkçe haricinde, Rumca, Ermenice, Fransızca, İtalyanca, Arapça, Yahudice, Çerkezce, Kürtçe, Tatarca, Arnavutça ve Bulgarca ana dili olan kişiler bulunmaktadır. Türkçe, 127.139 kişi ile Tekirdağ'da en fazla konuşulan ana dildir. Bu duruma göre vilayet nüfusunun %96,72'sinin Türkçe konuştuğu anlaşılmaktadır. Türkçenin konuşulma oranının ülke genelinden (%86,42) daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Türkçeden sonra 1772 kişi ile Bulgarca, 1197 kişi ile Yahudice ve 435 kişi ile Arnavutça ana dil olarak tespit edilmiştir. Bu ana dillerin dışındaki ana dilleri konuşan kişi sayısına baktığımızda; Rumca 32 kişi, Ermenice 186 kişi, Fransızca 9 kişi, İtalyanca 10 kişi, Arapça 41 kişi, Çerkezce 1 kişi, Kürtçe 68 kişi, Tatarca 5 kişi ve sair ve meçhul diller ise 551 kişi olarak kayda geçmiştir. Tekirdağ'da ana dili İngilizce ve Acemce olan hiç kimse yoktur. Tekirdağ'ın Balkanlara açılan bir kapı olması ve savaşlar esnasında yoğun göç alması vilayette kullanılan ana dillere göre dağılımda etkili olduğu söylenebilir.

Sonuç

Ulus-devlet inşa sürecinde ülkelerin en önemli gereksinimlerinden birisi nüfustur. Nüfusun nitelik ve niceliği ülkenin genel anlamda geleceğe dair yatırımlarının somut bir sermayesidir. Özellikle sayısal verilerin doğru kullanılmasıyla ülkenin medeniyet yolunda yürüyüşü daha dirayetli olabilmekte ve daha kalıcı sonuçlar alınabilmesine imkân tanımaktadır.

İlkçağlardan günümüze her zaman devletlerin nüfus siyaseti, ekonomik ve askeri sebepler barındırmıştır. Ordu-millet anlayışına sahip olan Türkler, sadece nüfus artışı için değil nüfusun nitelikli bir hal alması için de çalışmıştır. Osmanlı Devleti döneminde ise nüfus, fethettikleri yerlerin kayıt altına alınması ve buradaki vergilerin ve asker sayısının tespiti için önem teşkil etmiştir. Osmanlı Devleti'nde 1831'de yapılan nüfus sayımı da yine benzer ihtiyaçlar doğrultusunda yapılmıştır. Vergi ve asker sayısının tespit edilmesi ile devletin mali ve askeri gücünü ortaya çıkarabilmek hedeflenmiştir. Bu sebeptendir ki sadece erkeklerin sayıldığı 1831 sayımının ardından yapılan diğer sayımlarda da rakamsal anlamda mali ve askeri durum ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında türlü zorluklar ve imkansızlıklar içerisinde sayım hazırlıklarına başlanmış ve 1927 yılında ilk genel nüfus sayımı yapılmıştır. 1927 ilk genel nüfus sayımı, Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı Devleti'nden nasıl demografik miras devraldığını veriler ile ortaya koymaktadır. Gerek 1831 yılından itibaren Osmanlı Devleti'nde yapılan nüfus sayımlarında gerekse Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk nüfus sayımı olan 1927 genel nüfus

sayımında Tekirdağ'ın nüfusuna ve nüfusunun niteliklerine ait veriler mevcuttur. Bu veriler ışığında ilk nüfus sayımından itibaren Tekirdağ'ın demografik yapısı hakkında bilgiler edinebilmek mümkündür. Bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti döneminde yapılan 1927 genel nüfus sayımı, diğer vilayetlerde olduğu gibi Tekirdağ'ın nüfusu ve nüfusunun niteliği anlamında ilk ciddi verilerinin elde edilmiş olması sebebiyle büyük öneme sahiptir.

Tekirdağ, 1927 genel nüfus sayımının yapıldığı sırada idari olarak merkez kaza ile birlikte Çorlu, Hayrabolu, Malkara, Saray ve Şarköy kazalarından oluşmaktadır. 1927 genel nüfus sayımında Tekirdağ vilayeti nüfusu 65.881 kadın ve 65.565 erkek olmak üzere toplam 131.446 kişidir. Tekirdağ vilayet nüfusunun % 50,12'si kadınlardan %49,88'i erkeklerden oluşmaktadır. Tekirdağ vilayetinde nüfusun kazalara göre dağılımına bakıldığında, nüfus sayısı 33.747 kişi ile en fazla merkez kazada, en az ise 12.014 kişi ile Şarköy kazasındadır.

Tekirdağ'da yaşayanlardan 117.864 kişi Türkiye'de doğmuş, 13.582 kişi ise başka ülkelerde doğmuştur. 1927 genel nüfus sayımına göre Tekirdağ'da nüfusun doğum yerlerine göre dağılımına bakıldığında, yurt dışında doğmuş olup Tekirdağ'da yaşayan nüfusun çoğunluğu Balkan ülkeleri doğumlu olduğu görülmektedir.

Tekirdağ nüfusunda en dikkat çeken hususlardan biri dul nüfustur. Dul kadınların sayısının dul erkeklere göre çok daha fazla olduğu görülmektedir. Boşanma oranına bakıldığında ise boşanmış kadınların sayısının boşanmış erkeklere göre daha fazla olduğu görülmektedir. Yaş grupları bakımından ise 20-45 arası genç nüfusun yoğun olduğu görülmektedir. Genel olarak yaş grupları değerlendirildiğinde ise Tekirdağ'ın genç ve aktif bir nüfusa sahip olduğu görülmektedir. 7 yaşın üzerindeki nüfusta okuma bilenlerin oranı erkeklerde %19,37 kadınlarda ise %5,59 olup genel nüfusun %12,40'ı okuma bilmektedir. Tekirdağ'da okuma bilenlerin oranı hem erkeklerde hem de kadınlarda Türkiye ortalamasının üstündedir.

Ülke genelinde olduğu gibi nüfusun en fazla çalıştığı mesleğin ziraat olduğu tespit edilmiştir. Bu meslekte 30.581 erkek ve 10.477 kadın olmak üzere 41.058 toplam kişi çalışmaktadır. Kadınların en fazla zirai işlerle meşgul olduğu görülse de kadınların genel olarak istihdam oranının erkeklere göre çok daha düşük olduğu görülmektedir. Toplam nüfusun %98,67'si Müslüman, %1,33'ü Gayrimüslimdir. Gayrimüslimler içinde en kalabalık nüfusu 1.481 kişi ile Museviler teşkil etmektedir.

Ülke genelinde toplam bedensel engelli nüfus, 193.348 kişi olup genel nüfusa göre oranı %1,42'dir. Tekirdağ'da ise vilayet genelinde bedensel engelli nüfus 1216 kişi olup vilayet nüfusuna oranı 0,93'tür. Tekirdağ'da bedensel engellilik durumunun Türkiye ortalamasından daha düşük olduğu görülmektedir.

Türkçe, 127.139 kişi ile Tekirdağ'da en fazla konuşulan ana dildir. Bu duruma göre vilayet nüfusunun %96,72'sinin Türkçe konuştuğu anlaşılmaktadır. Türkçenin konuşulma oranının ülke genelinden (%86,42) daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Türkçeden sonra 1772 kişi ile Bulgarca, 1197 kişi ile Yahudice ve 435 kişi ile Arnavutça ana dil olarak tespit edilmiştir.

1927 ilk genel nüfus sayımı sonuçlarından hareketle, Tekirdağ'ın demografik yapısının coğrafi konumunun da etkisiyle savaşlar ve göçler ile şekillendiğini söylemek mümkündür. Ayrıca bu sayımın sonucunda elde edilen veriler, Tekirdağ'ın ihtiyaçlarını ortaya koyması

açısından son derece önemli olduğu gibi, devlet yetkililerine şehrin gelişimine yönelik atılabilecek adımlar konusunda da fikir vermesi bakımından kıymete değerdir.

Kaynakça

- Atatürk, G. M. K. (1997). *Atatürk'ün söylev ve demeçleri*, C. I-III. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi.
- Ağanoğlu, H. Y. (2001). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların makûs talihi göç*, İstanbul: Kum Saati.
- Behar, C. (1996). *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin nüfusu 1500-1927*, Tarihi İstatistikler Dizisi, C. 2, Ankara: T. C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.
- Bozkurt, N. (2007). Nüfus, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 33, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 293-394.
- BCA, 25/145/17, 30 Nisan 1927.
- Gül, A. & Gökçen, S. (2010), *Son dönem Osmanlı nüfusu ve ecnebler meselesi*, Ankara: Cedit Neşriyat.
- İhsan [Sungu], (1927). Tahrir-i nüfus mihverî etrafında dersler, *Terbiye*, (4), 300-305.
- İnan, A. (1996). *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit konuşmaları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karal, E. Z. (1997). *Osmanlı İmparatorluğunda ilk nüfus sayımı 1831*, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.
- Karpat, K. H. (2003). *Osmanlı nüfusu (1830-1914): Demografik ve sosyal özellikleri* (Çev. B. Tırnakçı, 1. baskı). Tarih Vakfı Yayınları. (Orijinal çalışma 1985 yılında yayımlandı.)
- Tableaux indiquant le nombre de divers éléments de la population, dans l'Empire Ottoman au 1er Mars 1330 (14 Mars 1914). (1919). Constantinople: Imp. Osmanié.
- Tekirdağ'nda, *Vakit*, 13 Nisan 1927.
- Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü (TCBIUM). (1929). 28 *Teşrinievvel 1927 umumî nüfus tahriri*. Fasikül I. Ankara: Hüsnütabiat Matbaası.
- Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü (TCBIUM). (1929). 28 *Teşrinievvel 1927 umumî nüfus tahriri*. Fasikül II. Ankara: Hüsnütabiat Matbaası.
- Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü (TCBIUM). (1929). 28 *Teşrinievvel 1927 umumî nüfus tahriri*. Fasikül III. Ankara: Başvekâlet Müdevvenat Matbaası.
- Soysal, İ. (1983). *Türkiye'nin siyasal andlaşmaları. Cilt I (1920-1945)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Vatandaş, S. & Vatandaş, C. (2023). Osmanlı'dan erken Cumhuriyet Dönemi'ne biyopolitika ve sporun siyaseti, *CTAD*, 19(39), 1437-1469.

Geliş Tarihi : 27.03.2024
Kabul Tarihi : 22.04.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1459668>

Tunçbilek, Ş.S. (2024). Türk sosyal bilimlerinde yapısal antropoloji uygulamaları: Şerif Mardin ve Sencer Divitçioğlu. *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(Cumhuriyet'in 100. Yılı Özel Sayısı), 203-218. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1459668>

TÜRK SOSYAL BİLİMLERİNDE YAPISAL ANTROPOLOJİ UYGULAMALARI: ŞERİF MARDİN VE SENCER DİVİTÇİOĞLU

Şeyda Sevde TUNÇBİLEK ¹

ÖZ

XX. yüzyılın en etkili sosyal bilimcilerinden Lévi-Strauss, gecikmeli çevirilere ve hakkındaki yazılara rağmen uzun yıllar Türkiye’de görülmemiş, görmezden gelinmiş ya da görülmesi engellenmiş, yapısal antropoloji dört başı mamur bir kuram olarak kullanıma açılmamış, arızı bir teorik yaklaşım olarak nadiren kendisine yer bulmuştur. Bu nadir atıflar ve kullanımlar içerisinde Türkiye’de Lévi-Strauss’un kavramlarını belirli bir problem alanıyla ilişkilendiren ve toplumsal bir olgunun incelenmesinde yapısal antropolojiden faydalanan Şerif Mardin ve Sencer Divitçioğlu istisnai bir konumu temsil ederler. Bu makale, bu iki sosyal bilimcinin Lévi-Strauss’tan hangi konuda, nasıl ve ne şekilde yararlandıklarını göstermeyi amaçlamaktadır. Mardin ve Divitçioğlu’nun yapısal antropolojiyle kurdukları ilişki, söz konusu teorinin açıklama kapasitesine ve Türk sosyal bilimleri açısından henüz keşfedilmemiş potansiyellerine işaret etmekle birlikte bu iki ismin kendi teorik çizgilerinde “görünmez” ya da “anlaşılmaz” kalan yönlerin açığa çıkarılması bakımından da önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Claude Lévi-Strauss, yapısal antropoloji, Şerif Mardin, Sencer Divitçioğlu, Kök Türkler, yaptakçılık

¹ Arş. Gör. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, sevdetuncbilek@istanbul.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7112-5156>.

Bu makale, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalında tamamlanmış “Fikirlerin Uluslararası Dolaşımına İlişkin Asimetrikler: Lévi-Strauss ve Yapısal Antropolojinin Brezilya ve Türkiye’de Alınlanma(ma)sı” (Mart 2020-Şubat 2024) başlıklı doktora tezinden türetilmiştir. Söz konusu tez TÜBİTAK tarafından “2214-1 Doktora Sırası Yurtdışı Araştırma Bursu” ile desteklenmiştir.

Date Received : 27.03.2024
Date Accepted : 22.04.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1459668>

Tunçbilek, Ş.S. (2024). Utilization of structural anthropology in Turkish social sciences: Şerif Mardin and Sencer Divitçioğlu. *HUMANITAS - Journal of Social Sciences*, 12(Special Issue of the 100th Anniversary of the Republic), 203-218. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1459668>

UTILIZATION OF STRUCTURAL ANTHROPOLOGY IN TURKISH SOCIAL SCIENCES: ŞERİF MARDİN AND SENCER DİVİTÇİOĞLU

Şeyda Sevde TUNÇBİLEK ¹

ABSTRACT

Lévi-Strauss, one of the most influential social scientists of the twentieth century social sciences, has been overlooked, ignored, or prevented from being seen in Turkey for many years, despite late translations and works on him. Structural anthropology has not been put into use as a full-fledged theory and has rarely found its place as an incidental theoretical approach. Among these rare references and utilizations, Şerif Mardin and Sencer Divitçioğlu represent an exceptional position in Turkey in applying Lévi-Strauss' concepts to a specific problem area and using structural anthropology to study a social phenomenon. This article aims to show how and in what ways these two social scientists were influenced by Lévi-Strauss. The relationship that Mardin and Divitçioğlu established with structural anthropology is significant not only in terms of pointing out the explanatory and systematizing capacity of the theory and its unexplored potential for Turkish social sciences, but it is also critical in terms of revealing the aspects that remain "invisible" or "incomprehensible" in their own theoretical approaches.

Keywords: Claude Lévi-Strauss, structural anthropology, Şerif Mardin, Sencer Divitçioğlu, Kök Turks, bricolage

¹ Research Assist. Dr., Department of Sociology, Faculty of Letters, Istanbul University, Istanbul, Türkiye, sevdetuncbilek@istanbul.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7112-5156>

Giriş

Bilim, ancak teorik bir yapının alanı (*structure*) ve ufku dahilinde soruları ortaya koyabilir. Bu soruların ortaya konuluş biçiminin kendisi (*constitué*), “bilimin belirli bir anında her sorunun ortaya konulma biçimlerinin mutlak ve tanımlı imkânının koşulu, dolayısıyla mutlak belirlenimini oluşturur” (Althusser, 2017, s. 29). Bir bilim dalının (ya da bir ulusal sosyal bilim geleneğinin) alanı ve ufku çerçevesinde, teorik sorunsalının yapılanmış sahası içinde bulunan her şey görünürdür. Burada görme eylemi öznenin münferit bir eylemi değil, alanın kendi yapısal koşullarının bir icraatı, “sorunsalın sahası ile *nesnelere ve sorunları* arasındaki düşünüm (*réflexion*) ilişkisidir” (2017, s. 29-39). “Görünmez olan” ise sorunsalın inşasını belirleyen ve sınırlandıran yapı tarafından görünülük alanından dışlanmış, gölgede kalmış olandır. Görünmeyen, görülenle doğrudan ilişki içinde olmayan, görünür sorun alanlarıyla ilişkilenemeyen ya da ilişkilendirilemeyendir: “Görünmez olan, teorik sorunsalın nesne-olmayanlarını gör-memesidir; görünmez olan, teorik sorunsal nesne-olmayanlarına, sorun-olmayanlarına bakmamak için bunları görmeden geçip gittiğinde, teorik sorunsalın kendi üzerine düşünümünün körleşmiş gözü, karanlıktır” (2017, s. 30).

XX. yüzyılın en büyük sosyal bilimcilerinden biri kabul edilen Claude Lévi-Strauss’un Türkiye’de karşılaşma, kabul görme(me) ve takdim serüveni Althusser’in “görmeye içkin görmeme” kavramıyla açıklanabilir. Türkiye’de Lévi-Strauss *kendi döneminde görünmezdir*, temel eserlerini ortaya koyduğu, Fransa’da yapısalcılığın altın çağını yaşadığı 1960’lı yıllarda adı duyulmamış, kendisine ve kuramsal yaklaşıma canlı bir ilginin başlaması 2010’lu yılları bulmuştur. *Kendi alanında görülmezdir*, hakkında çıkan yazıların, makalelerin, kitapların ekserisi antropoloji alanı dışında üretilmiştir. Belirli bir tarihe kadar *tekil bir entelektüel olarak görünmezdir*, en genel anlamda yapısalcılık polemiklerinin bir parçasıdır. Yaklaşımı *kendi teorik bütünlüğü içinde görünmezdir*, geliştirdiği yapısal antropoloji bütün içinde tuttıkları konumdan bağımsız olarak fragmanlar halinde Türk sosyal bilimlerine intikal etmiş, Lévi-Strauss’tan bahseden çalışmalar çoğu zaman bir *name-dropping*’in ötesine gitmemiştir. Türkiye sosyal bilimleri açısından Lévi-Strauss’un geliştirdiği yapısal antropoloji dört başı mamur bir kuram olarak kullanıma açılmamış, arızı bir teorik yaklaşım olarak nadiren kendisine yer bulmuştur.³

Ancak bu sınırlı kullanımlar içinde, Lévi-Strauss’un akrabalık sistemleri, totemizm ve yaban düşünce analizlerini belirli bir araştırma konusunun değerlendirilmesinde teorik bir araç olarak kullanan iki istisnai isimden bahsedilebilir: Şerif Mardin ve Sencer Divitçioğlu. Elbette Türkiye’de Lévi-Strauss’a atıf yapan, onun çalışmalarından faydalanan isimler Mardin ve Divitçioğlu’yla sınırlı değildir;⁴ 1960’lı yıllardan itibaren Türkçe literatürde Lévi-Strauss

³ Lévi-Strauss’un hem ismi hem de eserleri, Fransa’da sosyal bilimler alanını domine ettiği 1960’lı yıllarda Türkiye’de bilinmektedir. Ancak Türkiye’de sosyal bilimler alanının yapısı, mutlak sorun alanları ve temayülleri, bilimsel alanla siyasal alanın geçişkenliği, sosyal bilimler alanı içerisinde antropoloji disiplininin işgal ettiği konum ve failerin alandaki konumlanmaları ve stratejileri gibi çeşitli nedenlerle Lévi-Strauss’u tanımak (*connaître*), teorisini de tanımak (*reconnaître*) ve tanıtmak (*faire connaître*) anlamlarına gelmemiştir. Tartışmanın detayları için bkz. Tunçbilek (2024).

⁴ Aslında Türkiye’de yapısal antropolojiyi teorik bir araç olarak kullanan ilk kişi *L’Imaginaire de Bernanos* (1969) ve *Figures et messages dans la Comédie humaine* (1972) eserlerinde Lévi-Strauss’çu bir çözümleme yöntemi kullanan Tahsin Yücel’dir. Yücel aynı zamanda 1982’de yayımladığı *Yapısalcılık (İnceleme)* kitabıyla yapısalcılığı Türkiye’de tanıtan ve bilimsel bir yöntem olarak itibar görmesi için uğraşan isimlerin başında gelmektedir. Ne var ki bu eserler Fransızca dilinde kaleme alınmış olmaları ve dolayısıyla Türkiye’de görece sınırlı

yapısalcılığını açıklayan, tartışan, hedef tahtasına oturtan ya da adını zikretmekle iktifa eden çalışmalar mevcuttur. Bu iki sosyal bilimcinin “istisnai” konuları, Lévi-Strauss’un adını zikretmiş olmalarından değil, yapısal antropolojiyi -gerçekte ne ise o olarak- bir yöntem ve kavram seti olarak, tercüme edildiği disiplinin dahilindeki bir sorun alanına tatbik etmiş olmalarından kaynaklanır.

Şerif Mardin *Din ve İdeoloji* eserinde teorik anlamda üç temel referansı olduğunu belirtir: sosyal antropoloji (doğrudan Lévi-Strauss’un *Yaban Düşünce* eserine atıf yapar), Max Weber ve din sosyolojisi (2011, s. 7-8). Mardin’in disiplinlerarası yaklaşımı benimsediği, bir problemin incelenmesinde farklı disiplinlerden teorileri eş zamanlı olarak işe koştugu ve bu referans disiplinlerin içinde antropolojinin de bulunduğu şimdiye kadar gündeme getirilmiş olmakla birlikte (Arlı, 2008; Serin, 2023), Mardin’in temel referanslarından biri olarak gösterdiği Lévi-Strauss’tan etkilenme biçimi ve yapısal antropolojinin kavramlarını, bir düşünme biçimini/yumuşak ideolojiyi (*volk-İslam*) bilimsel bir araştırma nesnesi haline getirmekte nasıl kullandığı üzerine gidilmemiş bir husus olarak kalmıştır.

Keza Türkiye’de her şeyden önce bir iktisatçı olarak ve ATÜT tartışmalarına katkısıyla tanınan Sencer Divitçioğlu’nun da disiplinlerarası bir yaklaşım benimsediğinden, düşüncesini hakkıyla değerlendirebilmek için hem iktisatçı hem tarihçi hem de antropolog olmak gerektiğinden söz edilir (Ekşigil, 2021; Alada, 2022). Buna rağmen Divitçioğlu’nun kariyerinin 1980’lerin ikinci yarısından başlayarak yaklaşık son otuz yılını vakfettiği ve hakkında yedi kitaptan oluşan bir seri⁵ yayımladığı geçmiş Türk toplumlarına ilişkin araştırmaları çoğunlukla “anlaşılmaz” bulunur. Divitçioğlu’nun eski asistanı Asaf Savaş Akat Türkler Dizisi’ni⁶ anlamaya çalışmanın bir “Çin işkencesi” olduğunu belirtir (akt. Ekşigil, 2021, s. 74), Ekşigil’e göre Divitçioğlu’nun gerek çalışma (formalizasyon ve matematik kullanımı) gerekse yazma yönteminden (öz-Türkçe) kaynaklanan güçlükler nedeniyle Türkler Dizisi’ne nüfuz etmek tarihçiler ve antropologlar açısından dahi oldukça zordur. Söz konusu eserler birer “başvuru kaynağı”ndan ziyade “tarihçi ve antropologlara ilham ve ipuçları verecek araştırma taslakları”dır (2021, s. 73-75).

Mardin ve Divitçioğlu’nun yapısal antropolojiyi bir yöntem olarak kendi sorun alanlarına uygulama biçimleri, söz konusu teorinin açıklama ve sistemleştirme kapasitesine ve Türk sosyal bilimlere açısından henüz keşfedilmemiş potansiyellerine işaret etmek bakımından önemli olduğu kadar kendi teorik çizgilerinde “görünmez” ya da “anlaşılmaz” kalan bu yönlerin açığa çıkarılması açısından da önem taşımaktadır. Mardin’in *Din ve İdeoloji*’de kullandığı kavram seti ve Divitçioğlu’nun Türkler Dizisi’nde kullandığı tablo ve grafiklerde ifadesini

bir okur kitlesine hitap etmeleri gerekçesiyle bu makalenin kapsamının dışında bırakılmışlardır. Yine bu kapsamda değerlendirilebilecek olan, edebiyat alanında Ayşegül Yüksel’in *Yapısalcılık ve Bir Uygulama: Melih Cevdet Anday Tiyatrosu Üstüne* (1981) eseri ve hukukta Cahit Can’ın “Yapısalcılık-Hukuk İlişkileri Üzerine Deneme” (1988) başlıklı makalesi Lévi-Strauss’a atıf yapmakla birlikte yapısal antropolojiyle değil genel itibariyle yapısalcılıkla ilişkilendirilebilecek teşebbüslerdir.

⁵ *Kök Türkler* (1987), *Nasıl Bir Tarih?* (1992), *Oğuz’dan Selçuklu’ya* (1994), *Osmanlı Beyliğinin Kuruluşu* (1996), *Ortaçağ Türk Toplumları Hakkında* (2001), *Orta Asya Türk İmparatorluğu-VI.-VIII. Yüzyıllar* (2005), *Orta Asya Türk Tarihi Üzerine Altı Çalışma* (2006).

⁶ Divitçioğlu bu alanda verdiği eserleri “Türkler Dizisi” olarak adlandırmaz. Bu adlandırma söz konusu çalışmaları Divitçioğlu’nun tarih bağlantılı (ATÜT) erken dönem çalışmalarından ayırt etmek üzere Ekşigil tarafından önerilmiştir.

bulan modelleştirme çabaları ancak Lévi-Strauss'un teorisine hâkim olmak ve bu iki sosyal bilimcinin çalışmalarında yapısal antropolojinin izini sürmek yoluyla anlaşılır olur.

Bu makalede önce Mardin'in yumuşak ideoloji kategorisinde değerlendirdiği *volk-İslam*'ı açıklarken Lévi-Strauss'tan iktibas ettiği kavramları ne şekilde kullandığı ardından Divitçioğlu'nun Orta Asya Türk toplumlarının akrabalık sistemlerini ve totemlerini yapısal antropoloji yöntemiyle nasıl analiz ettiği incelenmekte, sonuç bölümünde her iki sosyal bilimcinin de yapısalcılık karşısındaki geri çekilme tavrı Lévi-Strauss'un Türkiye'deki alımlanma(ma) serencamına ilişkin bir ipucu olarak değerlendirilmektedir.

Şerif Mardin: *volk-İslam*'da Yaptakçılık

Şerif Mardin, yapısal antropolojiye ait kavram setini Türkiye ile ilgili bir sorun alanının incelenmesinde işe koşan ilk isimlerden biridir. Dört farklı dergide fragmanlar halinde yayımlanmış kısa metinlerinin⁷ haricinde Lévi-Strauss'un herhangi bir eserinin henüz Türkçeye çevrilmediği, üstelik çeviri metinlerin dışında hakkında herhangi bir yazının da yayımlanmamış olduğu bir tarihte, 1969 yılında, Mardin'in *Din ve İdeoloji* kitabında Lévi-Strauss'un yaklaşımından faydalanması oldukça erken ve kendi zamanının ilerisinde bir girişimdir.⁸ Söz konusu eserde Mardin, "Türkiye'de dinin ideolojik-siyasal fonksiyonlarını belirtip Türkiye'de siyasi alanda ne gibi bir rol oynadığını anlatacak başlangıç kategorilerini ortaya çıkarmak" (2011, s. 30) amacıyla Lévi-Strauss'un *Günümüzde Totemizm ve Yaban Düşünce*'de ortaya koyduğu "yaptakçılık" (*bricolage*) kavramından ve "yemek için iyi x düşünmek için iyi" (*bon à manger x bon à penser*) ayrımından faydalanır (2011, s. 8).

Lévi-Strauss (1962) geleneksel anlamda antropolojinin konusunu oluşturan toplumlara atfettiği, modern düşünceye muadil ama ondan farklı olarak konumlandığı yaban düşüncenin "gerçekliğin özelliklerine karşı sürekli bir dikkat kesilme" ve "nesnel bilgi düşkünlüğü" ile tanımlanabilecek "somutun bilimi" olduğunu ileri sürer.⁹ Lévi-Strauss'a göre bu toplumlara atfedilen somut bilgi merakının ve şeylerin pratik bilgisine hâkimiyetin kaynağında bu toplulukların nesnelere ve varlıkları sınıflandırma yoluyla evrene bir düzen başlangıcı temin ederken kullandıkları düşünsel yöntem yer almaktadır. Yaban (ya da mitik) düşüncenin kullandığı bu yöntemi Lévi-Strauss yaptakçılık (*bricolage*) olarak kavramsallaştırır. Düşünce düzeyindeki yaptakçılık, geniş ama sınırlı bir repertuvardan farklı parçaların seçilerek, yeni bir kurguda bir araya getirilmesini ifade eder. Yaptakçı (*bricoleur*), bir mühendisten farklı olarak yeni araç üretmez, farklı amaçlar için üretilmiş ve daha önce kullanılmış bir malzeme yığını

⁷ Lévi-Strauss'un "Yabancı Düşünce" makalesi 1963 yılında *Yeni İnsan*, "Sosyal Yapı" makalesi 1965 yılında *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Hüzünlü Dönenceler*'in içinden alınan "Yazı" bölümü 1968'de *Cep* dergilerinde ve "İlkel Toplum, Uygur Toplum" yazısı 1969'da *Yeni Ufuklar Dergisi*'nde yayımlanmıştır.

⁸ Lévi-Strauss'un Türkçedeki ilk eseri *La Pensée sauvage*, 1984 yılında Tahsin Yücel tarafından *Yaban Düşünce* başlığıyla tercüme edilmiş, Hürriyet Vakfı Yayınları tarafından yayımlanmıştır.

⁹ Hopiler 350, Navaholar 500 farklı bitki türü tespit ederler. Pinatubolar 600 farklı bitki türünü birbirlerinden ayırt ederler, bitkilerin yapısını ve farklılıklarını belirtmek için 100'e yakın terime başvururlar. Karıncaları 20 farklı türe ayırırlar. 45 farklı tür yenilebilir mantar türü ayırt ederler. Ortalama yetişkin bir erkek 450 bitkinin, 75 kuşun ve neredeyse bütün sürüngenlerin, balıkların, böceklerin ve memelilerin adını bilir Üstelik bu sınıflandırmalar faydaya yönelmiş değildir. Kanada'nın kuzeydoğusunda yaşayan topluluklar hiçbir ekonomik değeri olmayan, yenmeyen ve hastalık ya da büyü karşısında kullanılmayan yılan ve sürüngenleri de birbirlerinden ayırırlar. Bir bitki ilginç ya da faydalı bulunduğu için diğerlerinden ayırt edilmez, diğerlerinden ayırt edildiği için yani bilindiği için ilginç ya da faydalı bulunabilir (Lévi-Strauss, 1962, s. 9-10).

içinden farklı parçaları, yeni bir amaç için bir araya getirir. Yaban düşünce tıpkı bir yaptakçı gibi, heteroklit bir bütünden faydalanır; zira elinde bundan başkası yoktur. Elindeki malzemenin neyden yapıldığını bilmesede olur ama ne işe yaradığını bilmek ya da yararlanabileceğini kestirmek zorundadır. Öyleyse işe elindeki envanterin mümkün olduğunca eksiksiz bir dökümünü yapmakla başlayacaktır. Yaban düşüncenin somutun pratik bilgisine ayrıntı düzeyinde hâkimiyeti ancak bu bilgi ve olay kırıntılarını (*odds and ends*) daha sonra yapısal bütünler meydana getirmek için kullanacak olmasıyla açıklanabilir (1962, s. 32).

Lévi-Strauss'a göre bu yapısal bütünlerin amacı toplumu olduğu şekliyle sürdürmektir. Modern toplumlardan farklı olarak antropolojinin konusunu oluşturan toplumlar kendilerini “ilkel” olarak düşlerler, en büyük idealleri kalubeladan beri oldukları şekilde var olmaya devam etmektir. Söz konusu toplumlar “(...) bizim yaşadığımız daha büyük ve daha karmaşık modern toplumlarla karşılaştırıldığında, ‘sıcak’ toplumlardan ziyade, bir nevi ‘soğuk’ toplumlar[dır]: Yani, buharlı makinelerden ziyade duvar saati gibidirler. Bu toplumlarda çok az kargaşa (fizikçiler buna ‘entropi’ derdi) görülür ve sonsuza dek ilk hallerini (ya da ilk hal addettikleri durumu) muhafaza etmeye çalışırlar” (2014, s. 64).¹⁰

Lévi-Strauss’un bilimsel metodolojinin karşısında yer alan “somut bilgiyi” (yaban düşünceyi), toplumun kendisini olduğu şekliyle sürdürmesini sağlayan bir model olarak tanımlaması, Mardin’e göre ideoloji probleminin genel bilgi probleminin bir parçası olduğunu göstermektedir (2011, s. 33). İdeolojiler, belirli bir anlama işlevini ifa eden ve insanların gündelik hayatlarını belirli bir istikrar içinde yaşamalarına olanak veren birer haritadır. Bütün kültürler¹¹ kendilerini oldukları halleriyle sürdürmeye ve yeniden üretmeye meyleden bir nitelik taşıdığına göre, kültürün içindeki unsurların tamamı “ideolojik” bir niteliğe sahiptir (2011, s. 53).

Mardin, *Din ve İdeoloji*’de toplumsal yapıda birtakım değişikliklerin meydana geldiği, eski kurumların ortadan kalktığı ya da dönüştüğü durumlarda, kültürel kalıpların ve düşünme biçimlerinin bir dip akıntı olarak kendilerini nasıl sürdürdüğünü göstermeyi amaçlar. Mardin’e göre laik Cumhuriyet’in kurulmasıyla birlikte, Kemalizm’in alt sınıflarda yaşanan değer boşluğunu dolduracak alternatif bir ideoloji geliştirememesi¹² neticesinde fertler, muhtelif kişilik ve kimlik krizinden mustarıptır. “Yaptakçı düşünce” hem bu krizin bir semptomu hem de halk katında bu krize verilen karşılıktır. Mardin söz konusu kavramı kimi zaman “eldeki sembolik imkânlarla bir dünya görüşü imal etme” kimi zamansa “çer çöp birleştirme” olarak (2011, s. 150-152) tercüme eder. Alt sınıflar, ortaya çıkan değerler boşluğunu “İslamî olarak bildikleri itikatlardan” yaptıkları bir kolajla doldurmayı denemişler, aydınlar tarafından “batıl

¹⁰ Elbette Lévi-Strauss bu ayrımı yaparken sınır-vakaları dikkate alır, yoksa ampirik düzeyde toplumlar ne tam anlamıyla “soğuk” ne de tam anlamıyla “sıcak”tır, hiçbirinin bu iki uçtan birinde tam olarak konumlanmadığı bir eksen üzerinde dağılırlar. Bu ayrım yapılırken dikkate alınan kıstas, toplumların ampirik gerçekliği değil fakat tarih ve kendi tercihleri karşısında benimsedikleri öznel tutumdur. İlkeller ise kendilerini “ilkel” olarak düşleseler bile bu bir yanılsamadır, sömürgecilik döneminin açıkça ortaya koyduğu gibi hiçbir toplum tarihten kaçamaz, imtina ettiği tarihe maruz kalır. Nihayetinde kazanan tarih olacaktır (1962, s. 204).

¹¹ Kültür burada toplumsal yapının muhafazasına yönelik anlamlılık ve iç tutarlılık, bir toplumda ailelerin çocuklarına öğretmek suretiyle yeniden üretecekleri değerler bütünü ifade eder.

¹² Mardin’e göre: “Kemalizm, kültürün kişilik yaratıcılık katında yeni bir anlam yaratmadığı ve yeni bir fonksiyon görmediği için bir rakip ideoloji rolünü oynayamamıştır. Kemalizmin Türkiye’de ailelerin çocuklarına intikal ettirdikleri değerleri değiştirmede etkisi ancak sathî olmuştur” (2011, s. 147).

inançların artışı” olarak değerlendirilen bu gelişmeler zamanla siyasal davranış mahiyeti kazanmıştır (2011, s. 38). Ne var ki Cumhuriyet aydınları ve yöneticileri, hem bu tür bir düşünme biçimini hem de “batıl inanç” olarak itham ettikleri bu davranışların sokaktaki kişi için ifade ettiği anlamı ve oynadığı rolü anlamak konusunda yetersiz kalmışlar ve *volk-İslâmi* kuraldışı saymak yoluyla bunların önüne geçebileceklerine inanmışlardır. Mardin bir yaptakçılık ürünü olan, birbirlerine eklenen ve daha sonra siyasi bir pozisyon alışı dönüşen bu “hurafeler bütününün” toplumsal işlevinin açığa çıkarılması için -aralarında düşünsel anlamda bir analogi kurulabileceğini düşündüğü- antropolojinin kadim konularından totemizm tartışmalarını gündeme getirir.

Frazer’dan Malinowski’ye devam eden ampirist İngiliz antropolojisi, totemizmi insan türünün doğal ihtiyaçlarına dayandırır ve kültürel unsurların mevcudiyetini biyolojik ihtiyaçlarla açıklar; totemlerin kökenleri ve tezahürleri itibariyle antropolojiye değil biyoloji ve psikolojiye ait olduğunu öne sürer. Bu yaklaşıma “Öyleyse neden totemizm bütün insan toplumlarında görülüyor?” sorusuyla karşı çıkan Lévi-Strauss’a göre totemizm “etno-biyolojik” değil “etno-lojik” alanda analiz edilmelidir. Zira totemizmin karşılık geldiği ihtiyaçlar ve bunların karşılanma şekli her şeyden önce entelektüel niteliktedir: “Totemizmdeki hayvanlar, yalnızca veya özellikle ilkesel olarak korkulan, hayran olunan veya özenilen varlıklar olmaktan çıkar: Duyumsanır gerçeklikleri, fikirlerle spekülâtif düşüncelerin ampirik gözlemler temelinde tasarladığı ilişkilerin somutlaşmasını sağlar. Doğal türün, yalnızca ‘yemek için iyi’ (*bon à manger*) olmaları sebebiyle değil ‘düşünmek için iyi’ (*bon à penser*) oldukları için de tercih edildiklerini anlayabiliriz” (2018a, s. 120).

Mardin sakal bırakma, takke giyme, yeşile yeniden önem verme, eski yazıya sarılma vb. itikatların işlevini ve önemini, resmî olarak yasaklanmalarına rağmen varlıklarını sürdürmelerini hatta halk nezdinde peyderpey kanıksanmalarını açıklarken Lévi-Strauss’un İngiliz sosyal antropolojisindeki işlevselciliğinin eleştirisinde kullandığı bu ünlü ayırmadan hareket eder:

İlkel adam tabiatın olaylarının modelini tabiat içinden çıkardığı diğer şekillenmiş ‘şey’lere dayandırıyor. Örneğin, ilkel adam ‘benim köyüm bir tavus kuşudur’ gibi bizce anlamsız bir cümle ile ortaya çıktığı zaman köylünün tavus kuşunun şekline benzer bir şekli olduğunu veya kendi klanındaki aile ilişkilerinin tavus kuşlarının hayatının belirli bir yönüne benzediğini belirtmek istiyor. Bu açıdan kaplumbağa etinin yendiği bir toplumda bir yerlinin Lévi-Strauss’a söylediği bu cümle son derece anlamlıdır: ‘Kaplumbağa yemek için değil, düşünmek için yararlıdır.’ Başka bir anlamda bu yerli için kaplumbağa kâinat modelini hatırlamasını mümkün kılan şifreyi üzerinde taşımaktadır (2011, s. 150-151).¹³

Mardin’e göre tıpkı kaplumbağaların yemek için değil düşünmek için yararlı olması gibi, Türkiye’de yönetici elitlerin ve aydınların önemini ve ifa ettikleri fonksiyonu kavrayamadıkları

¹³ Aslında Lévi-Strauss bu ayrımı Mardin’in atfı yaptığı *Yaban Düşünce*’de değil önce *Günümüzde Totemizm* (1962) kitabında sonra “Le Triangle culinaire” (Mutfak Üçgeni, 1965) makalesinde temellendirmiştir. Ayrıca *Din ve İdeoloji*’nin kaleme alındığı dönemde Lévi-Strauss’a ait bu ayırım Angloamerikan antropologlar tarafından sıkça dile getirilen ve tartışılan bir konudur. Örneğin İngiliz antropolog Edmund Leach’in *Lévi-Strauss* kitabında yiyecek ve hayvan kategorilerinin birer düşünme aracı olarak kullanılması konusu etraflıca ele alınmaktadır (1985, s. 42-47). Bu durum, Mardin’in bu kavramları ya Lévi-Strauss’un diğer eserlerinden okuduğu fakat atfı yapmadığı ya da tartışmayı İngilizce literatürden takip ettiği ihtimallerini akla getirmektedir.

bu inançlar, “batıl” ya da her türlü rasyonel temellendirmeden azade olsalar bile toplumsal yaşamda, bunlara inanarak yaşamlarını sürdüren insanların tahayyülünde bir işlevi yerine getirmektedir. Bu hurafeler birer *bon à penser*’dir. Laik bir rejimin kurulmasıyla ortaya çıkan anomali durumunda kişilerin ruhsal dengelerini kurmalarını sağlayan birer “kültürel şifa”dır. Mardin’e göre yumuşak bir ideoloji olarak *volk-İslam*’ın sokaktaki adamın günlük hayatında bir “eylem-aracısı” (*mediator of action*) olarak işlevinin farkında olunmadığı ve bu işlevi yerine getirecek alternatif ideolojilerin¹⁴ gelişmesine izin verilmediği müddetçe halkın elindeki sembolik imkânları birleştirerek imal ettiği bu yumuşak ideoloji varlığını sürdürecektir ve modernleşme projesi akim kalmaya devam edecektir: “Yeni düzen kişinin ruhsal dengesini sağlayıcı yeni bir mekanizma sağlamadıkça, üfürükçü de dünyayı boynuzunun üzerinde tutan öküz de halk inançlarından kalkmayacaktır” (2011, s. 152).

Sencer Divitçioğlu: Orta Asya Türk Toplumlarında Dış Evlilik Yoluyla Kurulan İttifaklar ve Ongunlar

Türkiye’de daha çok Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) tartışmalarına yaptığı katkıyla tanınan iktisatçı Sencer Divitçioğlu, 1984 yılında Türkiye’ye döndükten sonra “müşterisi kalmamış” iktisadı bırakarak “yumuşak bilimler içinde en yumuşak bilim olan” tarihle ilgilenmeye başlar. Ancak tarihle ilgilenme yöntemi olarak biraz daha formel ama sonuçta yine “yumuşak” bir bilim olan antropolojiyi benimser.¹⁵ Divitçioğlu’na göre bir tamamlayıcılık ilişkisi içindeki bu iki disiplin (tarih artsüremli, antropoloji eşsüremli) bir araya geldiğinde “Tarih, bilim haysiyeti kazanır” (2012, s. 175-176). Zira tarihsel bir çalışma söz konusu olduğunda modeller ancak antropoloji düzleminde kurulabilir.

Ekşigil Divitçioğlu’nun kariyerinin Türk toplumlarının incelenmesine ayrılmış bu ikinci yarısını “antropoloji dönemi” olarak tanımlar ve onun Türk kültürüne sahip çıkma dürtüsünün, kaybolma tehdidi karşısındaki kültürleri koruma saikiyle hareket eden antropolojik yaklaşımla örtüştüğünü ileri sürer (2021, s. 76 ve s. 105). Gerçekten de Divitçioğlu’nun bu dönemde kaleme aldığı eserler birer tarih çalışması gibi değerlendirilmiş olmalarına rağmen, Kök Türklerin, Karahanlıların ve Oğuzların akrabalık ilişkilerinin ve ongunlarının (totem) analizi konusunda yapısal antropolojiye başvurulmuştur.

Lévi-Strauss’a göre her türlü evlilik biçiminin müsaade gördüğü bir insan toplumu yoktur (2008, s. 66). Bir erkek açısından etrafında bulunan bütün kadınlar evlenilebilir değildir. Her toplum, kapsamı değişmekle birlikte, aralarında kan bağı bulunan bazı kişiler arasında cinsel münasebeti ve evliliği yasaklar: “Ensest yasağı bir kural teşkil eder, ama bu kural, diğer

¹⁴ Eserin bütünü incelendiğinde Mardin’in Türkiye’de dinin gördüğü fonksiyonları yerine getirebilecek ideolojiden kastının liberalizm ve serbest piyasa ekonomisi olduğu anlaşılmaktadır: “Kemalizmin bir diğer zaafı dine rakip olabilecek ideolojilerin ortaya çıkmasına müsaade etmemiş olmasıdır. Bu da Cumhuriyet’in iktisadî kuvvetlere meşruiyet sağlamada, önceleri üzerinde durduğumuz tereddütten ileri gelmiştir. Hususi teşebbüs ideolojisi kendi başına gelişseydi çok önemli fonksiyonlar görmüş olacağı için, aile ilişkilerine zorunlu olarak sızacağından dinin eskiden gördüğü fonksiyonların yerini alabilir ve toplumun hiç olmazsa bir katında oturmuş bir ideoloji haline gelebilirdi” (2011, s. 147).

¹⁵ Lévi-Strauss yapısal yöntemi genelde sosyal bilimlere özelde antropolojiye biraz katılık/tutarlılık getirme çabası olarak tanımlıyordu (1984). Divitçioğlu’na göre de yapısal yöntem sayesinde antropoloji de bir miktar sertlik kazanır: “Gerçi, antropoloji de tarih gibi sosyal bilimler içinde oldukça yumuşak (hipotez öne sürülmezse, öngörüşler de olmaz) bir bilimdir ama kullandığı kavramlar, kategoriler ve hele bunlardan türetilen yapılar, fonksiyonlar ve modeller onu daha bilim-ağırlıklı (katı) yapar” (2012, s. 16).

bütün toplumsal kurallar arasında aynı zamanda evrensel niteliğe de sahip olan tek kuraldır” (2008, s. 64).¹⁶ Cinsel arzu doğal bir güdüdür ve ikinci bir kişiye yöneldiği ölçüde ittifakı dayatır fakat bu birleşmenin nasıl düzenleneceğini belirlemez. Doğanın olumsal bıraktığı şeyi organize edecek olan kültürdür: Ensest yasağı (anne ve kız kardeşle evlenme yasağı vb.) aracılığıyla ittifakın şartlarını kültür belirler. Doğal bir fenomen hakkında bir düşünüm olarak ensest yasağı evrensel niteliğiyle doğa, zorunluluk yönüyle kültür alanına dahildir: “Ensest yasağı, sayesinde, aracılığıyla ve bizzat kendisiyle doğadan kültüre geçişin sağlandığı temel adımı ifade eder” (2008, s. 99). Cinsel hayatı sınırlandırarak toplumsal ilişkiler alanını genişletir, doğanın reddi yoluyla kültürü kurar.

Ensest yasağı doğal ya da ahlaki bir temeli bulunmayan bir “içeriksiz sesbirim” (*phonème zéro*) olarak toplulukları pozitif reçetelere/kurallara mecbur bırakır. Yani belli bir grubun kadınlarını evliliğe uygun olmaktan men etmekten ziyade diğer bir grubun kadınlarını potansiyel eş statüsüne sokar. Böylece Lévi-Strauss, farklı toplumsal sistemleri pozitif olarak çalışılabilir hale getiren tarihsel değil ama yapısal bir başlangıç bulmuş olur. Zira ensest yasağı, negatif bir içerik olarak karşılıklılığın olmazsa olmaz koşuludur, ailenin ya da grubun kendi içine kapanmasını önler, kadın mübadelesi yoluyla toplumlar arasında ittifak ilişkilerinin kurulmasını sağlar, böylelikle kan bağına dayalı doğadan toplumsal olarak kurulmuş ittifaklara geçilir. Egzogaminin (dış evlilik) işlevi, iki farklı aile ya da grup arasında kadınların mübadelesini mecbur bırakmak ve onları daha geniş bir sosyal sisteme entegre etmektir.

Divitçioğlu (2000a) Kök Türk sıhriyet ilişkilerini, Lévi-Strauss’un *Les Structures élémentaires de la parenté (Akrabalığın Temel Yapıları)* eserinde öne sürdüğü bu argümanlara dayanarak analiz eder. Kök Türk tarihi, VI. yüzyıl ortalarında Çin’in batısı, Sasani-İran devletinin doğusundaki İç-Asya bozkırlarında Avarlar ve Eftalitlerle yapılan savaşlar sonucunda doğuda Bumin Kağan, batıda İstemi Kağan tarafından kurulan Doğu ve Batı Kök Türk kağanlıklarıyla başlar, yaklaşık iki yüz yıl süren bir tarihsel dönemi içine alır.¹⁷ Atauruk (babasoylu) bir toplum olan Kök Türkler’de akrabalık, soy ve sıhriyet ilişkilerine bağlıdır. Soy yapısı kan bağına bağlı ilişkileri, sıhriyet ise kadın mübadelesi sonucunda ortaya çıkan akrabalık ilişkilerini ifade eder. Soy düzeninde ubut (ensest) yasağının konulması ve buna bağlı olarak sıhriyet düzeyinde dışevliliğin yaygınlaşması (doğadan kültüre geçiş) Kök Türkler’de

¹⁶ Lévi-Strauss’un ensest yasağının evrenselliğine ilişkin vurgusu daha sonra çok fazla tartışılır, Lévi-Strauss yalnızca kendi savını destekleyecek örnekleri dikkate almakla ve ensest tabularının geçerli olmadığı pek çok vakayı göz ardı etmekle suçlanır (Leach, 1985, s. 111). Bilimdeki ilerlemeler ve yeni bulgular hayvanlar arasında da ensestten kaçınma olgusunun varlığını ortaya koyduklarında kimileri Lévi-Strauss’un tezinin tamamen çöktüğünü kimileri ise dış evliliğe bağlı ittifak teorisinin hayvanları da kapsayacak şekilde genişletilebileceğini iddia eder. Bazıları ise ensest yasağını aynı hanede yaşayan bireyler arasındaki cinsel isteksizliğe bağlamayı sürdürdü. Hâlbuki Lévi-Strauss’a göre ensest olgusunun bu denli bir saplantı haline getirilmesi, onun doğal ve verili bir olgu olmadığını ispatlamaya yeterlidir. Ensest tabusuyla sınırlandırılmaya çalışılan içevlilik (endogami) tutkusu sadece yazısız toplumlarda değil Avrupa toplumlarında da yaygındır: “Yazısız toplumlarda enseste yönelik arzuların sıklığını açığa vuracak bir atasözü ve özdeyişler seçkisi yapılabilir. Ve sorunu biraz genişletirsek, geleneksel Avrupa toplumlarında içevlilik tutkusunu yeterince hesaba katıyor muyuz? Bizzat Fransa’da, 19. yüzyıl boyunca, yarıçapı 5 km’lik bir alan içinde akdedilen evliliklerin, kırsal alanda %80’i aşabildiğini biliyor musunuz? Mistra, bir yerde, ensest yasağının bir temeli olduğunu savunanların üzerine düşünmelerinde yarar olan harikulade bir eski Provans sözünü zikreder: ‘Köyünden, elinden geliyorsa sokağından, elinden geliyorsa da evinden evlen’” (Lévi-Strauss, 2018b, s. 136-137).

¹⁷ Batı Kök Türkleri, Çin İmparatorluğu’na tabi olarak önemli bir başarı göstermeksizin varlığını VIII. başına kadar sürdürür. Doğu Kök Türkleri ise 744 yılında Uygurlar tarafından bozguna uğratılana dek hayatta kalır (Divitçioğlu, 2000a, s. 32-33).

akrabalık sisteminin kültürel bir fenomen olduğunu ve toplumun gelenek ve görenekleri uyarınca biçimlendiğini gösterir (2000a, s. 143). Divitçioğlu bu dış evliliğin -tam da Lévi-Strauss'un işaret ettiği gibi- "ittifak kurucu" yönüne vurgu yapar:

Bozkırda oğuş ve boy halinde kümelenmiş göçer ailelerin doğal etkenlere, salgınlara ya da yağı saldırılarına göğüs gerebilmeleri, ancak aralarındaki yakınlığı ve iş birliğini pekiştirmeleriyle mümkündür. Bu amacı geliştirmenin en etkin biçimi kadın alıp-verme yollarını tıkayan içevlilik gibi kuralları ortadan kaldırarak, dış evlilik aracılığıyla aileler arasında hısımlık dokusunu kurmaktır (2000a, s. 157).

Lévi-Strauss'un 1956 tarihli "Les Organisations dualistes existent-elles?" ("İkili Örgütlenmeler Var Mıdır?") makalesinde ortaya attığı ve devamında pek çok tartışmayı tetikleyen "düalist/ikili örgütlenme" kavramı, antropoloji literatüründe bir topluluğun kendi içinde iki egzogamik yarıya bölündüğü toplum modeline verilen isimdir. Bu modelde soyun anneye ya da babaya bağlı olmasına bakılmaksızın çapraz kuzenler daima farklı iki yarıya, paralel kuzenler ise aynı yarıya mensuptur (Holý, 2016, s. 191). Divitçioğlu *Ortaçağ Türk Toplumları Hakkında* eserinde Karahanlıların akrabalık yapılarının Lévi-Strauss'un ikili örgütlenme modeli üzerinden anlaşılabilirliğini savunarak bir kez daha ittifak kurucu dış evlilik argümanına başvurur. X. yüzyılda yaşayan Karluklar "çokerli" (poliandri, bir kadının birden çok erkekle evlenmesi), "anauruk" (anasoylu) bir toplum yapısına sahiplerdir. Buna mukabil "anaerkil" ya da "anayerli" değillerdir. Karluklar ve Eftalitler ikili yarım sistemini (ikili örgütlenme) oluştururlar ve aynı yarı içindeki evlilikler "uyat" (ensest) kabul edilir. İçeriden evlenmenin bu şekilde kısıtlanmasıyla başvurdukları dış evlilik bu iki "oğuş" (grup) arasında bir ittifak ilişkisi yaratır: "(Batı) Türkmenlerinin Kağanı, (Türkîşler olacak) Karluk'un güç kazanacak kadar çoğaldığını ve evlenmek üzere Toharistan Eftalitleri'yle kadın alıp verme ilişkisine girdiğini...görünce (Toharistan üzerindeki) kendi başatlığından endişe etmeye başladı" (Martinez'den akt. Divitçioğlu, 2004, s. 153).¹⁸ Bu ikili örgütlenme modelinde, "oğuş-içi soy özdeşliği" yüzünden bu iki yarı birbirlerinden temsil edildikleri "ongunlarla" (totem) ayırt edilirler. Böylece Divitçioğlu, Avustralya Aborjinleri ve bazı Amazon toplulukları arasında gözlemlenen, iki taraftan da akraba olan bir çapraz kuzenle evlenme neticesinde toplumun egzogamik iki yarıya bölündüğü, kız alıp- vermeler neticesinde bir ittifak ilişkisine girdikleri ve bu iki yarının farklı totemik inanışlarla birbirinden ayırt edildikleri bir toplumsal örgütlenme modelinin bir muadilini Orta Asya Türk boylarında tespit etmiş olur.

Akrabalık analizleriyle ilişkili olarak Divitçioğlu Türk toplumlarındaki totemciliği (ongunculuğu) de Lévi-Strauss'un yaklaşımından hareketle inceler. Lévi-Strauss'a göre totemizm, toplulukların kendilerini o hayvan türü olarak gördükleri ya da kendilerinin bazı özelliklerini o hayvan ya da bitkilerin özelliklerine benzettikleri ya da onunla özdeşleştirdikleri anlamına gelmez. İnsan ve totem arasındaki ilişki temasa dayalı değil, *metaforiktir*. Totem kelimesinin etimolojisinin kaynağı olan¹⁹ Kuzey Amerika Göller Bölgesine ait Algonkin dil

¹⁸ Karluklarda gözlemlenen dış evlilik modelinin aksine X. yüzyılda Çiğil ve Kutluklarda enest yaşayının çığnendiği, bu toplulukların içevlilik hatta hiper-içevlilik kurumuna sadık kaldıkları görülür (Divitçioğlu, 2000a, s. 137).

¹⁹ Totem kelimesinin Kuzey Amerika Büyük Göllerinin kuzeyindeki bir bölgeye ait Algonkin dili olan Ojibwa'dan geldiği bilinmektedir. Kabaca "o benim akrabam" anlamına gelen *ototeman* ifadesi, üçüncü kişi öneki olan *o-*, seslilerin kaynaşmasına yaraya bir türeme olan *-t*, sahiplik bildiren *-m*, üçüncü kişi son eki olan *-an* ve nihayet grubu Ego ile eril veya dişil akraba arasındaki ilişkiyi ifade eden *-ote-*'den oluşur ve böylece üreme düzeyinde

grubuna bağlı Ojibwa’da klanların hayvan türünden ürettiği inancına ilişkin hiçbir kayıt yoktur, bu hayvanlar bir kült nesne kabul edilmezler. Güney Kanada’da Ren geyikleri yok olduğunda, kendilerini bu hayvanla adlandıran klan üyeleri hiçbir endişe duymazlar. Araştırmacıya “Bu yalnızca bir isim” derler (2018a, s. 35). Maorilerde gerçek atalar olarak kabul edilen bitkiler ve mineraller totem olamazlar, atalar ve totemler birbirinden ayrı kategorilerdir.

Söz konusu toplumlar kendilerini totemlerle özdeşleştirmezler (totemi kuş olan bir klanın üyeleri kendi kollarını kanat sanmazlar, uçabileceklerine inanmazlar), kültür düzeyinde kendileri aralarındaki ilişkiyi doğa ilişkilerine yansıtırlar. Totemizm, hayvanlar arası bir farklılıklar sistemi ile insanlar arası bir farklılıklar sisteminin birlikte düşünülmesidir. Bir tarafta farklı türlere ait, farklı fiziki görünümü ve yaşam biçimi olan hayvanlar, diğer tarafta toplum içinde farklı pozisyonlarda konumlanmış insanlar ve insan grupları vardır. Doğa ve kültür, aralarında biçimsel bir benzerlik bulunduğu ön-varsayımına dayanan iki farklılık sistemidir. *Benzerlik ancak farklılıktadır*. Ve totemik denilen temsiller arasında olduğu düşünülen benzerlik, ögeler arasında değil, *bu iki farklılık sistemi arasındadır* (Lévi-Strauss, 2018a, s. 105-106). Başlı başına bir kurum olmayan totemizm ne kültür ne doğa sistemine aittir. İki ilişki sistemini homoloji yoluyla birbirine bağlamaya, ikili karşıtlıklar, korelasyonlar, bağdaşmalar ya da uyumsuzluklar, içermeler ya da dışlamalar yoluyla birinden diğerine geçmeye izin veren bir ilişkiler sistemidir.

Divitçioğlu, *Kök Türkler*’de ongunculuğu ele alırken totemleri “doğa” ve “kültür” kategorileri arasındaki çapraz ilişkilerle açıklayarak Lévi-Strauss’un *Günümüzde Totemizm ve Yaban Düşünce*’de öne sürdüğü çizelgeyi Kök Türk toplumlarına uyarlar:

	1	2	3	4
Doğa	Tür	Tür	Özel	Özel
Kültür	Öbek	Kişi	Kişi	Öbek

Şekil 1. Kök Türk ongunculuğunun yapısal analizi

Bu tabloda birinci sütun bir insan grubunun bir hayvan türüyle (örneğin Kırgızların öküzle), ikincisi bir türle bir kişinin (metaforik anlamda) özdeşleştirilmesi (bir avcı kuş olan sungurla özdeşleşen Aksungur kişisi), üçüncüsü doğumdan hemen sonra görülen ya da söz konusu kişiyi hayatı boyunca etkileyeceği düşünülen bir hayvanın, bitkinin ya da insanın belirlenmesi, dördüncüsü ise özel bir nesnenin belli bir topluluk tarafından alametifarika kabul edilmesi (Prens Hsin-t’u Wang’ın “altın adam” yontusunun bir Hun ailesinin ibadet nesnesine dönüşmesi) durumlarını ifade eder (2000a, s. 62). Divitçioğlu’na göre bu çizelgedeki yalnızca birinci sütun, yani bir insan topluluğunun doğadaki belirli bir türle eşleştirildiği durum, totemizmi belirtir, en önemli örneği bir budun halinde Kök Türkler’in kurtla kurdukları ilişki biçimidir (2000a, s. 63).

Yalnızca Kök Türkler’de değil Karluklar ve Eftalitler’de de ongunlar “(...) boylardaki sayısız oğuşların, buçuklarıyla [diğer yarıyla] olan toplumsal ilişkilerinde, doğa ögelerinin, diyelim hayvanların, simgesel olarak kullanılmasıdır. X ve Y oğuşları arasındaki toplumsal ilişkiler ve bu arada değiş, örneğin, kartal ve yılan simgeleri olarak topluma yansı[r]” (2004, s.

öznenin egzogamik grubunu belirler. Klan üyeliği bu şekilde ifade edilir: *makwa nindotem*, “benim klanım ayıdır”; *pindikem nindotem*, “gel buraya, klan-kardeşim”, vb. (Lévi-Strauss, 2018a, s. 31).

153). Divitçioğlu'nun hem Kök Türkler'de hem Karahanlılar'da doğal unsurların toplumsal ilişkilerde düzenleyici olarak nasıl kullanıldığını göstermesi, Lévi-Strauss'un hayvanlar arası bir farklılıklar sistemi ile insanlar arası bir farklılıklar sisteminin birlikte düşünülmesi olarak totemizmi ele alışına son derece yakındır.

Ancak *Kök Türkler ve Ortaçağ Türk Topluları Hakkında* eserlerinde yapısal antropolojiye son derece uygun olarak konumlandırılan totemizm konusu *Oğuz'dan Selçuklu*'ya kitabında bir kafa karışıklığı ile maluldür. Divitçioğlu Boz Ok ve Üç Ok olarak örgütlenmiş, her biri dörder boy ve altışar alt-boydan oluşan (toplam 24 alt-boy) Oğuzların toplumsal örgütlenme modelini ele alırken bu alt-boyların tamamının kendilerine “ongun” olarak bir kuş türünü belirlediğini ifade eder.²⁰ Burada “ongun” kavramını Lévi-Straussçu bir perspektiften yani “bir insan öbeğiyle belli bir hayvan ya da bitki arasında hissedilen fiziksel ve psikolojik yakınlık ilişkisi” olarak değerlendirdiğini belirtir (2000b, s. 40).

Oysa totemizmin bu türlü bir ele alınışı Lévi-Strauss'un tam da kendisini karşısında konumlandığı bir düşüncedir. Lévi-Strauss'a göre totemizm doğa ve kültür arasında bir benzerlik ya da özdeşlik ilişkisi değildir, insan ve totem arasındaki ilişki metaforiktir. Eğer topluluğu temsil ettiği düşünülen hayvanın bir anlamı varsa, bu anlam ancak o hayvanın, topluluğun diğer klanlarına adını veren hayvanlarla olan ilişkisi düzeyinde aranabilir. Yani aslında A klanının ayı, B klanının kartal “soyundan geldiğini” söylemek, A ile B arasındaki ilişki türünün ayı ile kartal arasındaki ilişki türüyle kıyaslandığını ifade etmenin en somut ve kısa biçimidir (Lévi-Strauss, 2018a, s. 47).

Sonuç

Lévi-Strauss'un yaban düşünceye atfettiği “yaptakçılık” Şerif Mardin tarafından Türkiye sahasına tercüme edildiğinde Kemalist reformlar karşısında halk katında verilen tepkinin yöntemine, “İslamî zannedilen” inançların bir araya getirilerek bir direncin imal edilmesi olgusuna dönüşür. Böylece Mardin, *volk-İslamın* yani “hurafe” olarak nitelendirilen muhtelif inançların, somut bir faydaya yönelmiş oldukları için değil, entelektüel ve manevi bir ihtiyaca karşılık geldikleri için varlıklarını sürdürmekte direndiklerini göstermiş olur.

Ekşigil, Divitçioğlu'nun geçmiş Türk toplumlarına ilişkin yayımladığı eserleri değerlendirebilecek antropolojik birikiminin olmadığını teslim ediyordu (2021, s. 73). Oysa Lévi-Strauss'tan iktibas ettiği kavramlar ve bunları tatbik ettiği alanlar düşünüldüğünde Divitçioğlu'nun yapısal antropolojiyi bir çözümlenme aracı olarak kullanarak Türk toplumlarının akrabalık ilişkileri üzerinde temellenen toplumsal yapısını okunaklı hale getirmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Divitçioğlu bir budun olarak Kök Türkler'in bir hayvan türü olarak kurtla kurdukları ilişkiyi, bir benzeştirme ya da özdeşleşme olarak değil, doğadan kültüre geçişi sağlayan totemizm bağlamında ele alır. Karluklar ve Eftaliler'de gözlemlenen ikili örgütlenme, aynı yarı içindeki evlilikleri “uyat” (ensest) kabul ederek iç evliliğin kısıtlanması ve bu yolla iki “oğuş” (grup) arasında bir ittifak ilişkisi yaratılmasıyla açıklanır.

²⁰ Oğuz Kağan Destanı'na göre yirmi dört Oğuz boyu, dörderli öbekler halinde şahin, kartal, sungur, çakır, üçkuş ve tavşancık olmak üzere 6 kuşla özdeşleştirilmiştir.

Bu iki ismin yapısal antropolojiden ödünç aldıkları kavramlar ve bu kavramları tedavüle sokma biçimleri, Lévi-Strauss düşüncesinin dölleyiciliğine, zenginliğine ve Türkiye’de gizil kalmış potansiyellerine işaret etmeleri bakımından önemli olmasına rağmen her iki sosyal bilimci de yapısal antropolojiyle kurdukları ilişki noktasında ardılı olmayan birer öncü olarak kalmışlardır. Yapısal antropoloji mevzuu, Türkiye’de yokluğuyla bir semptom, bir işaretçidir. Yapısalcılıktan beslenen Althusser, Foucault, Barthes ve Bourdieu gibi sosyal bilimciler Türkçeye hızlıca tercüme edilip tartışılırken Lévi-Strauss hakkında uzun süreli bir sessizlik hâkim olmuştur. Sibel Özbudun’a göre “1970’li yıllarda Türkiyeli okur *nedense* ilgilenmemiştir Yapısalcılık’la” (2010, s. 187-188); Mübeccel Kıray “*nedense* hiç sevememiştir” Lévi-Strauss’u (akt. Nalbantoğlu, 2010, s. 93); Kasım Akbaş’ın çok isteyerek çevirdiği Lévi-Strauss’un *Günümüzde Totemizm* kitabı “*nedense* bir türlü okurun ilgisini çekememiştir” (2009).²¹ Mardin ve Dıvıçoğlu’nun ilerleyen yıllardaki çalışmalarında yapısalcılığa ait kavram ve yaklaşımları kullanmakta “*nedense*” tasarrufa gitmeleri de Lévi-Strauss’un Türkiye’deki bu görülme ve temellük edilmeme durumuna işaret etmektedir.

Türk sosyal bilimleri açısından oldukça erken bir tarihte Lévi-Strauss’un teorik yaklaşımını, kendi problem alanının nesnel inşasında kullanmış olmasına rağmen Mardin, *Din ve İdeoloji*’nin ikinci baskısına yazdığı önsözde çark eder. Kitabın kuramsal sunuşunu daha ileri bir dönemde yapsaydı, daha farklı yöntemlere başvurmuş olacağını ifade eder: “Lévi-Strauss’un fikirleri, bugün bu düşünürü anlayabildiğim oranda, *Din ve İdeoloji*’de gereken açıklıkla anlatılmamıştır. Gene, bu noktada da, bence, sembolik sistemlerin ‘kitaplı’ dinlerde nasıl çalıştıklarını anlamamanın en iyi yolu Lévi-Strauss’a başvurmak değildi” (2011, s. 111-112). 1985 yılında kendisiyle yapılan bir söyleşide kendisine bu ikinci baskının önsözündeki çekilme tavrı sorulduğunda Mardin, Lévi-Strauss’un mitleri izah edebileceğini ama insanların dine ya da başka bir şeye “engagement”nını (bağlanma) açıklama noktasında yetersiz kaldığını öne sürer:

Biliyorum ki Lévi-Strauss’un sistemi insanların gıyabında çalışan bir sistemdir. Ama bu da bana çok şey söylemiyor. İnsanların gıyabında çalışan bir sistem bence insanların kızgınlıkları, sevgileri, tutkuları falan hakkında bir şey söylemiyor. Oysa bu hisler günlük hayatımızda çok önemli. Bunun Lévi-Strauss’un anlattığı kadar yüksek ve sofistike bir tarzda izah edilmesine ihtiyaç yok. Daha kaba bir izah tarzı olsun da bana bunu anlatsın (1990, s. 126-127).

Dıvıçoğlu’nun Türk tarihi üzerine yürüttüğü çalışmalarda Lévi-Strauss’a, antropoloğun çalışma alanına ve argümanlarının bağlamına oldukça yakın ve yerinde bir şekilde atıf yaptığı görülmektedir. Bu, aynı zamanda Lévi-Strauss’un ensest yasağı, doğadan kültüre geçiş ve totemizm konularındaki tezlerinin Türk tarihi üzerinde işlerliğinin denenmesi anlamında önemli bir teşebbüstür. Fakat Mardin’in nedamet getirmesi gibi Dıvıçoğlu da *Kök Türkler* kitabının ikinci baskısında yapısalcılığın tarihçesine ilişkin sayfaları, yapısal modelin içerdiği konuları ve yapısalcılığın formel mantıkla gösterildiği bölümleri ya kitaptan çıkarır ya da değiştirir. Kendisine nedeni sorulduğunda “Çünkü bu sayfaları açan kitabı elinden bırakıyordu” (Dıvıçoğlu, 2012, s. 183) şeklinde yanıtlar. Dıvıçoğlu’nun ATÜT tezleri bugün tartışma ve

²¹ Bu ifadeler, Kasım Akbaş’ın 24 Aralık 2019 tarihinde kişisel sosyal medya hesabında paylaştığı iletiden alınmıştır. <https://twitter.com/ksmkbs/status/1209368655307460608> (Erişim tarihi 10/03/2024).

araştırma konusu olmayı sürdürürken hem Dumézil hem de Lévi-Strauss'un yöntemine atıf yapan tarihsel-antropolojik çalışmaları olduğu yerde durmaktadır. Divitçioğlu'nun bizzat kendisi de bu süreksizlikten şikayetçidir: "Kitap yazıyorsunuz da 10 kişi beğeniyor, alkışlıyor. Sonrası yok. Arkası gelmiyor. Kimse okumuyor. O zaman da kimse yazmıyor, çalışmıyor..." (2012, s. 139).

Kaynakça

- Alada, A. D. (2022). “Disiplinlerarasılık ve Toplumsal Felsefe İkileminde Bir Düşünür: Sencer Divitçioğlu”. *Politik Ekonomik Kuram*. 6(1), 1-8.
- Althusser, L. (2017). “Kapital’den Marx’ın Felsefesine”. L. Althusser (Ed.) *Kapital’i Okumak* (Çev. I. Ergüden) içinde (s. 9-92), Nora Kitap.
- Arlı, A. (2008). “Türkiye’de Sosyolojinin Eleştirel Kapasitesi: Şerif Mardin Üzerine”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. 6(11), 633-652.
- Divitçioğlu, S. (2000a). *Kök Türkler* (2. baskı). Yapı Kredi Yayınları.
- Divitçioğlu, S. (2000b). *Oğuzdan Selçuklu’ya* (2. baskı). Yapı Kredi Yayınları.
- Divitçioğlu, S. (2004). *Ortaçağ Türk Toplamları Hakkında* (2. baskı). Yapı Kredi Yayınları.
- Divitçioğlu, S. (2012). *Sencer Divitçioğlu Anlatıyor* (Haz. İ. Ekinci & H. Güldağ). Yapı Kredi Yayınları.
- Ekşigil, A. (2021). *Sencer Divitçioğlu-Yaşamı ve Düşüncesine Dair Notlar*. İletişim Yayınları.
- Holý, L. (2016). *Antropolojinin Akrabalık Yaklaşımları* (Çev. Ç. Enneli). Heretik Yayıncılık.
- Leach, E. (1985). *Lévi-Strauss* (Çev. A. Ortaç). Afa Yayınları.
- Lévi-Strauss, C. (1956). “Les organisations dualistes existent-elles?”. *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde*, Deel 112, 2de Afl., 99-128.
- Lévi-Strauss, C. (1962). *La Pensée sauvage*. Plon.
- Lévi-Strauss, C. (1984). “Claude Lévi-Strauss invité d’Apostrophes” (reçoit par Bernard Pivot). *Antenne 2. Émission de 04/05/1984*, Archive INA.
- Lévi-Strauss, C. (2008). *Nature, culture et société-Les Structures élémentaires de la parenté, chapitres I et II*, Flammarion.
- Lévi-Strauss, C. (2014). *Modern Dünyanın Sorunları Karşısında Antropoloji* (Çev. A. Terzi) (2. baskı). Metis Yayınları.
- Lévi-Strauss, C. (2018a). *Günümüzde Totemizm* (Çev. K. Akbaş). Nora Kitap.
- Lévi-Strauss, C. (2018b). *Uzaktan Yakından-Söyleşi: Didier Eribon* (Çev. H. Bayrı), Metis Yayınları.
- Mardin, Ş. (1990). “İnsanbilim Açısından Bir Ayraç”. *Türkiye’de Toplum ve Siyaset. Makaleler I*. İletişim Yayınları, 124-139.
- Mardin, Ş. (2011). *Din ve İdeoloji* (20. baskı). İletişim Yayınları. (Orijinal çalışma 1969 yılında S.B.F. Yayınları tarafından yayımlandı.)
- Nalbantoğlu, H. Ü. (2010). “Geçiş Dönemi Sosyoloğu Ne Demektir?”. *Türk Sosyolojisinde Üç Bilim İnsanı: Cahit Tanyol, Mübeccel B. Kıray, Şerif Mardin*. Bağlam Yayıncılık, 89-98.
- Özbudun, S. (2010). “Claude Lévi-Strauss’u Hatırlamak”. *Toplum ve Bilim*, s. 117, 187-205.
- Serin, M. (2023). “Şerif Mardin’in Türk Din Sosyolojisine Metodolojik Katkıları Üzerine Bir İnceleme”. *Bilimname*, 49, 567-593.

- Tunçbilek, Ş. S. (2024). Fikirlerin Uluslararası Dolaşımına İlişkin Asimetriler: Lévi-Strauss ve Yapısal Antropolojinin Brezilya ve Türkiye’de Alınlanma(ma)sı [Doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Wimmer, D.D. & Dominick, J.R. (2000). Mass media research: An Introduction. Wadsworth Publishing Company.
- Yereli, A. B., & Ünal, M. (2022). Stratejik yönetim süreçlerinde sürdürülebilir kalkınma amaçları: bakanlıklar ve büyükşehir belediyeleri üzerinden bir analiz. *Ombudsman Akademik*, 8(16), 13-37.
- Yıldız, K. (2018). Yerel yönetimler ve kalkınma planları çerçevesinde spor hizmetleri. *Gaziantep Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 3(1), 64-80.
- Yılmaz, K. (2003), Kamu kuruluşları için stratejik planlama uygulaması, *Sayıştay Dergisi*, (50), 67-86.
- Yılmaz, O. K. (2019). Belediyelerde stratejik yönetim kapasitesinin geliştirilmesi: müdürlükler bünyesinde kullanılacak stratejik yönetim uygulamaları. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 11(21), 507-529.
<https://doi.org/10.20990/Kilisiibfakademik.531887>

Geliş Tarihi : 14.12.2023
Kabul Tarihi : 24.04.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1404955>

Vatandaş, C., Vatandaş, S., & Avcı, M. G. (2024). Erken cumhuriyet döneminde öjenist görüşler ve uygulamalar yahut müstakbel neslin ıslahı. *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (Cumhuriyet'in 100. Yılı Özel Sayısı), 219-237. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1404955>

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE ÖJENİST GÖRÜŞLER VE UYGULAMALAR YAHUT MÜSTAKBEL NESLİN ISLAHI

Celalettin VATANDAŞ¹, Saniye VATANDAŞ², Mehmet Güven AVCI³

ÖZ

Öjenist uygulamalar, 1930'lerin dünyasında yürütülen nüfus politikalarının karakteristik özelliğidir. Yürütülen politikalar, "pozitif öjeni" ve "negatif öjeni" tanımlarına uygun olarak iki farklı yaklaşımın gereklerinden birine göre gerçekleştirilmiştir. Pozitif yaklaşım, mevcut veya gelecek nesillerin sağlıklı ve sağlam bedenli olmalarını hedefleyen görüşleri ve uygulamaları kapsamaktadır. Negatif yaklaşım ise "kusurlu" veya "anormal" olarak nitelendirilen ve ırkı/soyu "tehdit" ettiği düşünülen bireyleri toplumdan "ayıklayarak", ırkın/soyun ıslahını gerçekleştirmeye yönelik görüşleri ve uygulamaları kapsamaktadır. Öjenist siyasetin tepki çeken uygulamaları, hemen her zaman, "negatif" türü ile ilgili olmuştur. 1930'lerin Türkiye'deki öjenist görüş ve uygulamalar esasen "pozitif" niteliktedir; "negatif" kapsamında değerlendirilebilecek görüşler dile getirilmişse de bunlar istisna olmuş, uygulamalarda hiç görülmemiştir. Türkiye'de öjenist uygulamaların temel sebebi, Osmanlı'dan devralınan ve savaşlar, hastalıklar, kitlesel göçler nedeniyle normal yapısı ciddi anlamda tahrip olmuş, hatta normal işleyişini kaybetmiş demografik yapının oldukça sorunlu olmasıdır. Bu demografik yapıyı, normal niteliğine ve işleyişine kavuşturmanın çözümü için pronatalist nüfus politikası takip edilmiştir. Çok ve sağlıklı çocuk, yürütülen pronatalist politikaların temel hedefi olmuştur. Öjenist yaklaşım ise yürütülen pronatalist politikaların niteliğine katkı sağlamıştır. Bu araştırma, 1930'ların öjenist politikalarını, dönemin yazılı kaynaklarına dayanarak, evlilik, cinsellik ve beden eğitimi açısından inceleme ve dönemin öjenist yaklaşım ve uygulamalarını belirleme amaçlıdır.

Anahtar Kelimeler: Öjenizm, Pronatalizm, Erken Cumhuriyet Dönemi, Evlilik, Cinsellik, Beden eğitimi

¹ Prof. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, cvatandas@nku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1431-3553>

² Doç. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, svatandas@nku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-9075-0152>

³ Doç. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, mgavci@nku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4519-215X>

Date Received : 14.12.2023

Date Accepted : 24.04.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1404955>

Vatandaş, C., Vatandaş, S., & Avcı, M. G. (2024). Eugenist views and practices in the early republican era or breeding the future generation. *HUMANITAS - Journal of Social Sciences*, 12(Special Issue of the 100th Anniversary of the Republic), 219-237. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1404955>

EUGENIST VIEWS AND PRACTICES IN THE EARLY REPUBLICAN ERA OR BREEDING THE FUTURE GENERATION

Celalettin VATANDAŞ¹, Saniye VATANDAŞ², Mehmet Güven AVCI³

ABSTRACT

Eugenistic practices are the main characteristic of the population policies conducted in the world of the 1930s. The eugenistic approach was realised according to one of two different styles in accordance with the definitions of "positive" and "negative". The positive approach encompasses views and practices that aim to ensure that current or future generations have healthy and robust bodies. The negative approach, on the other hand, encompasses the views and practices aimed at realising the improvement of the race/species by "weeding out" individuals who are considered "defective" or "abnormal" from the society. The practices of the eugenistic approach that attract reactions are almost always related to "negative eugenics". Eugenist views and practices in Türkiye in the 1930s were of a "positive" nature; although views that could be considered "negative" were expressed, these were exceptions and were never seen in practice. The main reason for eugenistic practices in Türkiye was the problematic demographic structure inherited from the Ottoman Empire. In order to restore this demographic structure to its normal structure and functioning, a pronatalist population policy was followed. Many and healthy children have been the main goal of pronatalist policies. The eugenistic approach contributed to the quality of the policies. This research aims to analyse the eugenistic policies of the 1930s in terms of marriage, sexuality and physical education based on the written sources of the period and determine the eugenistic approaches and practices of the period.

Keywords: Eugenism, Pronatalism, Early Republican period in Türkiye, Marriage, Sexuality, Body training

¹ Prof. Dr., Tekirdag Namik Kemal University, Faculty of Arts and Sciences, cvatandas@nku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1431-3553>

² Assoc. Prof. Dr., Tekirdag Namik Kemal University, Faculty of Arts and Sciences, svatandas@nku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-9075-0152>

³ Assoc. Prof. Dr., Tekirdag Namik Kemal University, Faculty of Arts and Sciences, mgavci@nku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4519-215X>

Giriş

Öjenist politikalar çok yönlüdür; dolayısıyla standart bir tanımını yapmak oldukça zordur. Çünkü öjenist anlayış veya uygulamalar, oldukça farklı görüş, beklenti ve uygulamaları içerebilmiştir. Geniş spektrumlu öjenist politikaların bir ucunda “kusurlu” veya “anormal” olarak nitelendirilen ve ırkı/soyu “tehdit” ettiği düşünülen bireyleri toplumdan “ayıklayarak”, ırkın/soyun ıslahını gerçekleştirmeye yönelik görüşler ve uygulamalar yer alırken, diğer ucunda ise mevcut veya gelecek nesillerin sağlıklı ve sağlam bedenli olmalarını hedefleyen görüşler ve uygulamalar yer almaktadır. Bu durum, ülkeler ölçeğinde veya aynı ülkede dillendirilen yahut uygulanan öjenist politikaların birbirinden son derece farklı olmasına yol açabilmiştir. Öjenist politikalar, iki dünya savaşı arası dönemde ağırlıklı olarak Avrupa’da yürütülen nüfus politikalarının temel özelliklerinden biri olmuştur. Bunda mevcut nüfusun Birinci Dünya Savaşı sebebiyle yetersiz veya sorunlu hale gelmesi, muhtemel savaşlar sebebiyle nüfusa ilişkin beklentilerin çok ve yüksek olması belirleyici olmuştur. Öjenist yaklaşımı benimseyen ülke aydınları, mevcut veya müstakbel nüfusun “üstün” kabul edilen bireylerinin üremesini veya mevcut yahut müstakbel bireylerin sağlıklı ve güçlü olmasını; “istenmeyen” bireylerin ise üremesini engelleyerek nüfusun “iyileştirilmesini” hedefleyen görüşleri geliştirirken, siyasal iktidarlar ise söz konusu görüşlere uygun uygulamaları peş peşe yürürlüğe koydular. Nüfusu temel sermaye ve güç kabul eden siyasal iktidarlar, doğum, sağlık, barınma, korunma, yozlaşma, ölüm gibi olgular üzerinden ideal bedene ve topluma ulaşma ve koruma çabası yürüttüler. Beden bir ölçüm ve denetim nesnesi olarak görüldü. İktidarın nüfusla ve sağlıkla ilgili kurumları ve tıbbi teknolojileri, nüfusun niceliği ve niteliği üzerinde çalışmayı asli sorumluluk alanlarından biri kabul etmiştir. Bu bağlamda özellikle tıbbın ve tıbbi bakışın bedene nüfus edişi, siyasal-toplumsal pratiklere sızması, yani gündelik hayatın tıp aracılığıyla siyasallaşması söz konusudur.

Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye’si, toplumun şeklini ve niteliğini değiştiren birçok reforma veya devrime sahne olmuştur. Bu dönemin en önemli özelliklerinden biri, nüfus politikaları ile ilgilidir. Yürütülen nüfus politikaları, devralınan ve normallığı kaybolmuş bir demografik yapı üzerinde inşa edilmiştir. Zira Cumhuriyet idaresi, başta savaşlar olmak üzere, salgınlar, katliamlar, kitlesel göçler gibi çok farklı tahrip edici faktörün etkisiyle niceliği ve niteliği bozulmuş bir nüfus devralmıştır. Aile planlaması, annelik, evlilik, anne ve çocuğun sağlığı, çocuk sayısı, cinsellik, üreme... gibi konu ve kavramların öne çıkması bu sebeptendir. Dönemin yaygın kabul görmüş anlayışına göre çok ve sağlıklı nüfus; “çok ve sağlıklı işçi”, “çok ve sağlıklı asker” anlamına gelmektedir. Yine bu anlayışa göre sağlık arttıkça nüfusun arttığı, nüfus arttıkça üretim ve devletin daha güçlü olacağı, temel politik bir ilke olarak benimsenmiştir. Dolayısıyla dönemin karakteristik özelliği olan pronatalist nüfus politikası, şartların zorladığı ve meşrulaştırdığı nüfus politikalarının yürürlüğe girmesine yol açmıştır. Öjenist yaklaşımın da eşliğinde gerçekleşen politikalar üzerinden nüfusu oluşturan bireylerin sağlığı, hijyeni, doğum oranı, yaşam süresi, cinsel hayatı gibi başlıklar altında bilimsel kavramlarla rasyonelize edilmesi, bireysel bedeni merkeze alan bir bakış açısı (anatomopolitik) ve toplumsal bedene yönelik politikaların (biyopolitik) birleştirilmesi, ulusun, sağlıklı ve gülbüz bedenlerden inşa edilmesi gerektiğine yönelik sağlık uygulamalarının gittikçe kurumsallaşmasına yol açmıştır. Sağlık söylemi aracılığıyla uygulanan gücün niteliğinde değişim olmuş, sadece cezalandırıcı, disipline edici değil, aynı zamanda düzenleyici-ıslah edici yöntemler de öne çıkmış, sorumluluk kolluk kuvvetlerinden sağlıkçılara doğru kaymış, nüfusa ilişkin politikalar farklı gruplar ve kurumlar arasında bölüşülerek öjenist karaktere sahip pronatalist bir nüfus seferberliği başlatılmıştır.

Öjeni ve Öjenist Görüşün Temel Özellikleri

Yunanca “eugenes”ten gelen öjeni, sözcük anlamı ile “doğumdan önce alınması gereken tedbirler” anlamına gelmektedir. En genel manasıyla, “unfit” unsurlardan arındırılması ve “fit” unsurların geliştirilmesi yoluyla, toplumun “sağlıklı”, “gülbüz” ve “zeki” bireylerden teşkil etmesine yönelik görüş ve uygulamaları ifade etmektedir. Eski Yunancada anlamı “iyi tür” olan ve türün ıslahıyla ilgili görüş ve uygulamaları içeren öjeni ile ilgili ilk sistematik görüş Platon’da karşımıza çıkmaktadır. Platon, ünlü *Devlet* adlı kitabında, hayvan cinslerinin “en iyilerinin” çiftleştirme yönteminin insanlarda da uygulanması gerektiğini ifade etmiştir (Platon, 2006, s. 163). Türün ıslahına yönelik uygulamaların en eski çağlardan beri hayvanlar üzerinde uygulanmasına karşılık, öjeni anlayışının “bilimsel” bir görünüm altında gündeme gelişi 19. yüzyıl sonlarıdır. Francis Galton (1822-1911) tarafından 1883’te yayınlanan “İnsan Yetisi ve Gelişimi Üzerine Araştırmalar” (Inquiries Into Human Faculty and The Development) adlı kitapta öjeni genişçe konu edinilmiştir. Galton, öjeni kavramını, kuzeni Charles Darwin’in (1809-1882) “doğal seleksiyon” kuramından esinlenerek geliştirmiştir (Bashford & Levine, 2010, s. 5). Galton, öjeniyi ilk zamanlar “ırkın doğuştan gelen niteliklerini geliştirmek ve bundan en fazla faydayı elde edebilmek için tüm ırk/genetik unsurlarla ilgilenen bilim” (Galton, 1904) şeklinde tanımlamış, tanımında doğuştan gelen özelliklere vurgu yapmıştır. Galton, öjenik çalışmaların amacını ise “Her sınıfın toplumda türünün en iyisi tarafından temsil edilmesi ve bu gerçekleştiğinde ortak medeniyetin kendi yolunda ilerlemesini sağlamak” (Galton, 1904) şeklinde açıklamıştır. Ancak dönemin yoğun tartışmaları içerisinde söz konusu tanımını 1908 yılında “Gelecek nesillerin, fiziksel ya da ruhsal olarak ırksal niteliklerini geliştirmek için sosyal kontrol altında yapılan çalışma” (Freeden, 1979) şeklinde revize etmiştir. Böylelikle çevresel unsurları da öjeninin kapsamına dâhil etmiştir. Fakat daha da önemlisi öjenist anlayışın sadece mevcut nesilleri değil, aynı zamanda müstakbel nesilleri de içeriyor olmasıdır. Bu ise öjeniyi en geniş manasına kavuşturmuştur. Sonuçta öjeni, geniş anlamda kullanımıyla, insan soyunun ıslahı ile ilgili tüm görüşleri ve bu konuda alınması gereken tedbirleri içerir olmuştur (Şenel, 1993, s. 64).

Öjeni, 20. yüzyılın ilk yarısında başta Batı ülkeleri olmak üzere, birçok ülkede uygulanan nüfus politikalarına temel teşkil etmiştir. Dönemin karakteristik özelliği olan ulusalcı-ırkçı fikirlerin etkisiyle öjenist görüşler yaygın bir şekilde kabul görmüş ve anlam olarak daha çok “bir popülasyonun karakterini iyileştirmeye yönelik metotları” (Neyret, 2012, s. 79) ifade etmiş, bu boyutuyla da nüfus, sağlık politikalarında temel olmuştur. Öjenist söylem, Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki nicelik ve niteliğiyle sorunlu nüfuslar sebebiyle, ulus devletin başarısı öjenist ilkeler etrafında mevcut nüfusun yeniden üretilmesinde aranmıştır. Buna bağlı olarak genetik, sağlık, zekâ ve karakter arasında kurulan ilişkiden hareketle ırklar arasında belirli bir hiyerarşi de tanımlayan öjenist yaklaşım, salt bilimsel bir bilgi olarak var olmamış, devlet politikalarına (siyasi kararlar, hukuk, eğitim ve kültür politikaları) eklenen işlevsel bir yere ve öneme sahip olmuştur (Arpacı, 2015, s. 209). Anlam ve uygulamalarındaki geniş spektrumun gereğine uyun olarak, öjeni daha çok “olumlu” özelliklerin desteklenmesi veya “olumsuz” unsurların ayıklanması/önlenmesi şeklinde olmak üzere iki farklı kulvarda uygulanmıştır. İstenilen özelliklerin desteklendiği uygulamalar “pozitif öjeni”, istenmeyen özelliklerin ayıklanıp engellediği uygulamalar ise “negatif öjeni” olarak isimlendirilmiştir.

Öjeni siyasetinde tepki çeken uygulamalar hemen her zaman “negatif öjeni” uygulamaları ile ilgilidir. Ancak genel manada, Sosyal Darwinizm’in “doğal ayıklanma” anlayışı, öjeni uygulamalarına meşruiyet sağlamıştır. Örneğin olumsuz özellikte olanların ayıklanması bağlamında ABD’de Indiana eyaletinde 1907 yılında kabul edilen tecavüzcülerin kısırlaştırılması yasası, bir yıl sonra 15 eyalette birden kabul edilip uygulamaya konmuştur. ABD’de 1930’larda kısırlaştırmayı kabul eden ve uygulayan eyalet sayısı 30’u geçmiştir. Kısırlaştırma yasası, Avrupa devletleri arasında da kabul görmüş, Almanya 1933’te, İsveç ve

Norveç 1934'te, Finlandiya 1935'te, Estonya 1936'da, İzlanda 1938'de kısırlaştırma yasasını kabul etmiştir (Biol, 1938, s. 15). Danimarka ise 1934 yılında "akli kusurluların" kısırlaştırılmasını kabul etmiştir. Almanya'da 1933'te yürürlüğe konan kısırlaştırma yasası, 1935 yılında uygulamaya başlanmış, bu kapsamda şizofren, kalıtsal olarak sağır veya kör, kalıtsal olarak epilepsi hastası, alkol bağımlısı, geri zekâlı bireyler toplumda zararlı sonuçlara yol açacakları anlayışıyla kısırlaştırılmıştır. Konuya ilişkin adli duruşmalarda avukatın yanı sıra ırk ıslahı konusunda uzman birisinin de bulunması kuralı getirilmiştir. Amaç toplumun ırki üstünlüğünü korumak ve bu üstünlüğü aşağılayan unsurları temizlemektir. Çocuğun sorunlu olabileceğinin anlaşılması durumunda hamile kadınlara yasal zorunluluk gereği kürtaj yapılmış ve kısırlaştırma işlemi uygulanmıştır. Almanya'da bu şekilde 1939 yılına kadar kısırlaştırılan kadın sayısı 150.000 civarındadır. Takiben "saf ırkı" tehdit ettikleri gerekçesiyle Slav, Roman veya Yahudi 10.000 kadın 1941'den sonra kısırlaştırılmıştır (Bock, 2004, s. 238-245). Ayrıca kimin kimle evlenebileceği de yasalarla düzenlenmiş "ari ırktan" birisinin Çingene, Yahudi, Slav gibi "aşağı ırktan" birisiyle evlenmesi uygun bulunmamıştır.

Öjenizm ve Türkiye

Öjenist görüş, Türkiye'de İkinci Meşrutiyet yıllarında ortaya çıkmıştır. Ancak öjenist politikalar 1930'lu yıllarda gündeme gelir. Devralınan demografik yapının nicelik ve niteliğiyle sorunlu ve zayıf olması, 1930'lardaki öjenist görüş ve uygulamaların temel sebebidir. Dönemin önemli dergilerinden Servet-i Fünûn'da yer alan şu görüş ve tespitler bunun bir yansımasıdır:

Çocuk bir milli sermayedir. Nüfus ve sıhhat meselesi Hükümeti Cumhuriyetimizin esaslı bir umdesidir. Memlekette çocuk çok doğmalı, doğanlardan çoğu kalmalı ki nüfus çoğalsın. Sağlam olmalı ki millet kuvvet bulsun, adeli pazırlarla iktisadi hayat ileri gitsin... Çok çocuk ve sağlam çocuk lazımdır (Servet-i Fünûn, 10 Ocak 1929, s. 8).

Bu yaklaşımın izlerini "nüfusa", "sağlığa", "aileye" ve "beden terbiyesi ve spora" ilişkin politikalarda bulmak mümkündür (Eryücel, 2017, s. 134). Bu anlayış genel bir özellik olarak da takdim edilmiştir: "Hiç şüphesiz bir memleketin nüfusunu çok görmek ve çoğaltmak her vatandaşın beslediği bir ülküdür. Kuvvet ve zenginliğin nüfustan ileri geldiğini anlıyan devlet ve milletler son yıllarda ülkülerini bu yola döküverdiler" (Nasır, 1933, s. 415).

Öjenist görüşlerin Türkiye'de taraftar bulması, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türkiye'de de taraftar bulmaya başlayan Sosyal Darwinist fikirler üzerinden olmuştur. Sosyal Darwinist anlayışın etkisiyle nüfus, tıbbi bir bakış içinde kavranmış ve bedensel faaliyetler özellikle cinsellik ve üreme, siyasal iktidarın sürekli denetimine girecek şekilde konumlandırılmıştır. İnkılabın "sağlıklı", "gürbüz", "becerikli", "çalışkan", "uysal", "itaatkâr" yeni bedenler yaratma çabası cinsiyetlendirilmiş ve ayrıştırılmış uygulamalarla ilerlemiştir. Burada temel amaç nüfusun özellikle de gençlerin salgın hastalıklar, yoksulluk, kötü beslenme gibi problemler sebebiyle bozulmuş olan sağlığının düzeltilmesidir (Akin, 2004, s. 43). Dönemin siyasal iktidarı, ulusun kalkınmasını vatandaşların gürbüzleşmesine, nüfusun niceliğinin ve niteliğinin yükseltilmesine bağlamış; tıp teknolojisi aracılığıyla hastalıklarla mücadele, bedenleri yeniden inşa etme ve düzenleme hedeflenmiştir. Sağlam nesillere, sıhhatli bedenlere kavuşma arzusu modern tıp kurumu ve tekniklerine verilen önemi arttırmış, tıp kurum ve tekniklerinin iktidar teknolojisi olarak merkeze yerleşmesine yol açmıştır (Odabaş, 2005, s. 81).

Daha da önemlisi, 1930'lerde öjenist görüşler geliştiren ve uygulamalar önerenler, "zayıf olanların hukukuna hürmetin noksan olduğunu ya da hiç hürmet edilmediğini" (TBMM, 2013, s. 53) yaşayarak öğrenmiş bir nesle mensupturlar. Edilmiş tecrübelerine göre "ezen insanla, ezilen insan, ezen memleketle ezilen memleket durdukça harp de devam edeceğine" göre, nüfusun niteliğini, nüfusu oluşturan bireylerin sağlıklarını, bedensel ve zihinsel durumlarını dikkate almak gerekmektedir. "Bunu bir iş, bir terbiye, hatta bir terbiye meselesi addetmek

safdililik” (Halim, 1933, s. 7) olarak anlaşılmıştır. Zira bu öncelikle ve hatta daha çok bir “devlet meselesidir” (Uzman, 1939, s. 3). Bu aşamada coğrafya ve nüfus arasında kurulan ilginç bir bağlantı ile “medeniyet nüfusun sık ve toplu olmasından doğdu; küçük Avrupa büyük Asya’dan daha kalabalıktır; bunun için daha çeviktir, daha atılgandır, daha canlıdır; ırkça, akılcı ve zekâca elbette daha ileri gitmiştir” (Akalin, 1939, s. 10) sonucuna dahi ulaşılabilmiştir. Bu noktada bir meşruiyet aracı olarak gerek duyulduğunda Antik Yunan’ın “bilgeliğine” uzanan referanslara atıfta bulunma ihtiyacı da hissedilmiştir. Eski Yunan şairi Megaralı Theognis’in

Cins koçlar, cins eşekler, cins atlar arıyoruz ve iyi bir cinsin iyi bir cinsten geldiğine inanıyoruz. Hâlbuki soylu bir adam soysuz bir babanın soysuz kızı ile evlenmekte asla tereddüt etmiyor. Halkımızda soyların bozulduğuna şaşamayınız, çünkü soyluyla soysuz karışmaktadır (Çambel,1946, s. 13-14)

görüşünün dillendirilmesi bu konuda tipik bir örnektir. Bunlar ise mevcut coğrafi ve demografik şartlarda nüfus politikasını uygulamaya koyan Cumhuriyet lider ve elitlerinin öjenist görüşlere taraftar olmalarını ve uygulamalara destek vermelerini sağlamıştır. Kolaylıkla ve sıklıkla “nüfusumuz artmalı ve ülkemizin hiçbir yerini boş bırakmamak üzere her tarafı doldurmalı ve hudutlarımızdan taşacak dereceyi bulmalı. En mukaddes umdemiz nüfusta şuurlu bir artmayı, ırkta ıstıfâyı [arındırma, ayıklama], nesilde ıslahı, ahlak ve irfanda terakkiyi temindir” (Akalin, 1939, s. 12) görüşü dillendirilebilmiştir. Zira “refah ve imar ancak sağlam millet ve devletlere nasip olan bir iktisat mükafatıdır. Fakat unutulmamalıdır ki servet de ancak bedenen ve ruhen sağlıklı bir insanın elde edeceği bir nimettir” (Nasır, 1933, s. 416) anlayışı temel bir ilke olarak paylaşılmaktadır. Buna bağlı olarak da “her avucuna okkalarla kan akıtarak sahip olduğumuz aziz vatanın müdafaası, refahı, imarı ve terakki için çalışan sağlam kollara ihtiyaç vardır” (Uzman, 1939, s. 3-4) görüşleri sıklıkla dile getirilmiştir.

Türkiye’de öjeni üzerine 1920’lerde başlayan tartışmalar 1930’larda yoğunluk kazanmıştır. Dönemin sağlık politikaları, biyomodernleşmeye uygun şekilde, sağlam beden, sağlıklı anne, gülbüz çocuk, sağlıklı toplum amacını destekleyecek şekilde planlanmıştır. Öjeni konusunda Türkçe ilk metin Doktor Münir Mazhar tarafından 1920’de kaleme alınan ve Tedrisat Mecmuası’da yayınlanan “Öjenik (İrkin İslahı İlmi)” başlıklı makaledir (Uzman, 1920, s. 852-857). Öjeni konusunda Batı dillerinden Türkçeye tercüme edilmiş ilk metin ise dönemin ünlü öjenisti Karl Pearson’dan Mustafa Rahmi Balaban tarafından “bugün en mühim işlerimizden biri (ırkı ıslah) olmalıdır” (Pierson, 1339, s. 3) değerlendirmesiyle ve “İslah-ı İrk” ismiyle Türkçeye aktarılan kitapçıktır. Öjeniyi “bir insan cemiyetinin irsi evsafını mükemmelleştiren ve onu azami kemal mertebesine getirmeğe yarayabilecek tesirlerin bilgisidir” (Remzi, 1933, s. 41-42) şeklinde tanımlayan Tevfik Remzi’nin 1928’de yayınlanan “Türk Irkının Hıfzıssıhhası ve Milli Şuuru” başlıklı makalesinde öjeni “ırk hıfzıssıhhası” olarak ifade edilmiş, 1933’te ise “Eugenik” başlıklı bir makalede kavrama özgün adıyla yer verilmiştir.

1930’lerin Türkiye’sindeki öjenist görüş ve uygulamalar “pozitif öjeni” niteliğindedir; “negatif öjeni” kapsamında değerlendirilebilecek görüşler dile getirilmişse de bunlar genellikle istisna niteliğinde olmuş, uygulamalarda ise hiç görülmemiştir. “Pozitif” nitelikte olmak üzere öjeni, 1930’lu yıllarda birçok kişi tarafından tartışılmış, uygulamaya yönelik teklifler dile getirilmiş, gerçekleştirilen uygulamalar değerlendirilmiştir. Öjeniyi en çok hekimler, botanikçiler, biyologlar ve pedagoglar ilgilenmişlerdir. Öjeni ile ilgili en kapsamlı “akademik” faaliyet ise 17-19 Ekim 1938 yılında toplanan “Yedinci Ulusal Türk Tıp Kurultayı” olmuştur. İlgili kurultayın başkanı Refik Saydam, açılış konuşmasında öjeniği “ırk hıfzıssıhhası” ile eş anlamlı kullanmış ve kurultaya konu olan öjeninin hedeflerini “yüksek kalitede nüfus yetiştirmek ve bu nüfusu, bedeni ve ruhi bakımdan en mütakâmil bir dereceye erişirmek, daha açık biz sözle, sağlam ve gülbüz bir nesilden azami randıman almaktır” (Saydam, 1939, s. 6) şeklinde açıklamıştır. Dönemin ünlü psikiyatru Mazhar Osman, öjeniyi “iyi nesil yetiştirme”

(Uzman, 1939, s. 3), Türkiye’de modern pediatriinin kurucularından Besim Ömer Akalın ise öjeniyi beden ve akıl sağlığı bağlamında değerlendirmiş ve “ırkın ıslahında, neslin tasfiyesinde, insan seçiminde” amacın “verasetle kuvvetli ve akıllı bir ırk yetiştirmek” (Akalın, 1938, s. 34) olduğunu ifade etmiştir. “İrk hıfzıssıhhası” olarak Türkçeye aktardığı öjeni hakkında yazılar kaleme alan botanikçi ve veteriner Mahmut Şemsi (1933, s. 3), ırk ıslahının hayvanlarda başarıyla yürütüldüğüne atıfla, bunun insanlarda da gerçekleştirilebileceğini göstererek insanlığı içinde bulunduğu “gaflet uykusundan uyandıran Darwin ve Galton’un isimlerini müteşekkik duygularla” ifade etmiştir. Sağlıklı bir ırka ve nesillere sahip olmayı “en büyük servet” olarak niteleyen Şemsi’ye (1933, s. 4) göre, bir milleti diğerlerine göre yükseltilen şey “ırkının sıhhati” olup, “filozofların, en büyük sanatkârların velhasıl ulum ve fünûnun her bir şubesinde en yüksek şahsiyetlerin, dâhilerin ve hatta “Niçe”nin tasavvur ettiği manadaki “Fevkalbeşer” insanların” bu milletlerden çıkması bir tesadüf değildir.

Genel bir ilke olarak ifade etmek gerekirse “hıfzıssıhha” konusu ve sağlık politikaları iktidarın otoritesini perçinlemesi için bir alan oluşturur. Bu nedenle, sağlık kavramının toplumun her katmanına yayıldığı bu dönemde, daha pek çok kanunname ve nizamname çıkarılmıştır (Apaydın, 2022, s. 56-58). 1930 yılında kabul edilen “Umumi Hıfzıssıhha Kanunu” sağlık politikaları açısından bir mihenk taşı olmuştur. Kanunda, birey bedenini ve nüfus bedenini denetlemenin yanında devlet, mekânsal denetimi de tekeline almış ve sıhhi normlarla toplumun bütünüünün denetlenmesinin yolunu açmıştır (Arpacı, 2014, s. 129-156). Sağlığın hayatın tüm alanlarına nüfuz etmesini; sağlık aracılığıyla hayatın kontrolünün merkezi hale gelmesini bu kanun meşrulaştırmıştır.

Öjenizm ve Evlilik

Cumhuriyet’in kurucu idaresi, 20. yüzyılın ilk çeyreğindeki savaşlar, hastalıklar ve kitlesel göçler nedeniyle normal yapısı ciddi anlamda tahrip olmuş, normal işleyişini kaybetmiş bir demografik yapı devralmıştı. Bu demografik yapıyı normal yapısına ve işleyişine kavuşturmanın çözümü için pronatalist nüfus politikasını takip etmek zorunlu bulunmuştur. Pronatalist nüfus politikasının gereği olarak nüfusu artırmaya yönelik icraatlar arasında evliliğin teşvik edilmesi önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle bireyler evliliğe özendirilmiş, evli çiftler “çok çocuk yapmaya” teşvik edilmiştir. Dönemin üzerinde ısrarla durulan konularında biri olarak gündeme getirilen evliliğin amacı, sadece “çok çocuk” değil, “sağlıklı çocuk” yapmak olarak anlaşılmıştır. Bu ise öjenist fikirlerle örtüşen bir beklentidir. Dolayısıyla öjenist görüş ve uygulamalarda evlilik ve çocuk özel bir öneme sahiptir. Evlilik ise sürecin başlangıcını oluşturmaktadır.

Cumhuriyet elitlerinden ve öjenist anlayışın önemli temsilcilerinden Sadi İrmak, pronatalist nüfus siyasetinin gereğine uygun olmak üzere evliliği temel alarak “milli irsi humulesi itibarile mühim olan noktalardan birisi de izdivaç mes’elesidir” dedikten sonra, bu konuda çeşitli tavsiyelerde bulunmuş ve “irsiyet hakkındaki biyoloji bilgilerinin halk arasında yapılmasına ve evleneceklerde millete karşı mes’uliyet hissi uyandırılmasına çalışmak bir vazifedir” tespitini dile getirmiştir. Ona göre ülkeler arasında ve ülke içinde “bir nüfus savaşı vardır. Ve bu savaşta geri kalanlar büyük tehlikelere maruzdurlar”. Bu nedenle “izdivaç müessesesini tamamen şahısların hürriyetine tevdi etmek mümkün” değildir (İrmak, 1941, s. 75).

Dönem aydınlarının ve bürokratlarının tipik bir örneği olan İrmak’a göre evlilik önemlidir ve bu nedenle gerçekleşme şartlarını titiz şekilde düşünmek ve planlamak gerekmektedir. Bu konuda tespit ve teklifleri şöyledir:

- 1-Resessif hastalıkla malul ailelerde akraba izdivacı tehlikelidir. 2-Yüksek zekâ ailelerinde akraba izdivacı şayanı tavsiyedir. 3-Bütün izdivaçlarda, servet ve soy düşüncelerinden ziyade

aşkın rol onamasına imkân vermek. Aşk, tabiatın insan gönlüne koyduğu bir ıstıfa vasıtasıdır. Bu temayülü uyandırmak ve onu ulvi bir istikamete sevk etmek murebbinin vazifelerindedir. 4-Mümkün olduğu kadar erken izdivacın temini gereklidir (Sadi, 1934, s. 83).

Zira “evlenmenin geç kalması nüfus artımına menfi bir tesir yapmaktadır” (Irmak, 1941, s. 8). Okul hayatı evliliği geciktirdiği için “tahsil müddetinin herhangi bir suretle artırılmasına aleyhtarız” diyen Irmak’a göre evliliğe özendirecek bazı mali girişimler, amaca hizmet edecektir:

Bekârlarla evliler arasındaki mali adaletsizliği kaldırmak için evlilerin vergi ve maaş hususunda bazı kolaylıklar görmesine ve aynı maksatla, tutarı evli ve çok çocuklulara tahsis edilmek üzere bir bekârlık vergisinin ihdasını tavsiyeye şayan buluruz (Sadi, 1934, s. 83).

“Çocuk yapmak ve yetiştirmek” gibi “zorunlu” ihtiyaçları karşılaması nedeniyle evliliği önemli bulan Irmak, evliliğin özellikle “kadın lehine bir müessesese” olduğu görüşündedir. Bu görüşünün referansı olarak “bilimsel” tespitleri ifade etmiştir:

Leipzig profesörlerinden Selhaim tarafından yapılan bir istatistiğe göre tenasüli urlar ve bu meyanda kanserler doğurmayan kadınlarda daha fazladır. Demek kadın yine kendi sıhhati namına doğurmaya muhtaçtır. Bu iki ihtiyacın birden en iyi tatmin şekli kadın için izdivaçtır (Irmak, 1941, s.36).

Fakat ona göre evliliğin yararı sadece kadınla sınırlı değildir; Irmak’a göre evlilik, erkeğe de önemli yararlar sağlar. Erkek açısından evliliğin önemi, evlenmeme durumunda yaşanacaklardan hareketle daha kolay anlaşılır. Irmak’a göre geç evlenmek erkekte birçok sorun oluşturmaktadır; bunlar:

- 1-Cinsi hastalıkların yayılması,
- 2-Umumi ahlakın düşmesi,
- 3-Bir ferde bağlanabilmenin zorlaşması,
- 4-Hissin zaafa uğraması,
- 5-Gayrı tabii birtakım temayüllerin zuhuru[dur] (Irmak, 1941, s. 36).

Tüm öjenistler gibi evliliği önemli bulan ve dönem politikalarını etkileyebilen konumda olan Akalın’a göre “sağlam ve güzel çocuk yetiştirmek için evlenecekler küçük veya ileri bir yaşta olmamalıdır”. Çünkü “neslin sağlamlığı ve kuvvetliliği ana ve babanın vücutçe sağlamlılığına bağlıdır. Sağlam ana ve babanın çocukları da çok defa sağlamdır”. Akalın bazı evliliklere itiraz ederken, bazılarını da tavsiye eder. Akraba evliliği, itiraz ettiği evlilik çeşitleri arasında yer almaktadır. Çünkü “akraba olan evlilerin çocukları kötü teşekkül ettikleri gibi ruh ve akılcıca dejenere” olmaktadır. Akalın’a göre “en makul fikir ve nazariye sağlam ve gürbüz çocuk yetiştirmek için akraba arasında evlenmek değil, ırklar arasında birleşmektir, yalnız aşağı ırk olmamalıdır”. Fakat “aşağı ırk” ile hangi ırkı/topluluğu kastettiğini açıklamaz. Akalın’ın evlilikle ilgili bir diğer tavsiyesi ise ailelerin veraset defterini tutmakla ilgilidir: “Sıhhat defteri: Mümkün olsa, her ailede üç nesle kadar bütün efradın fizyolojik ve patolojik hallerini gösterir bir sıhhat defteri, hakiki Stude bock tutulsa ve namzetlere ve hatta tekmil aileye ait bu defterler mütelea ve mukayese edilerek evlenme hakkında karar verilse. Lakin bugün bu arzu bir rüya, bir hayaldir” (Akalın, 1938, s. 20-22). Fakat tüm bunlara karşılık Akalın, mevcut durumdan şikâyetçidir. Akalın’a göre evlilikler hedefinden sapmış durumdadır:

Bugün evlenme, kuvvetli bir ırk meydana getirecek, nesli yükseltecek vatani bir vazife sayılacağına içtimai bir iş halini almıştır. Birçok çirkin ve sakat kızlar zengin olduklarında koca bulurlar ve sakat, aptal ihtiyar erkekler de gayet güzel ve gönül kapan kızlarla evlenebilirler, çünkü vaziyetlerinden emindirler. Ne yazık ki bugün evlenmekteki gaye güzel, kuvvetli ve akıllı bir ırk yetiştirmek endişesi değildir. Her cihetle münasip, uygun olanlar evlenmiyorlar (Akalın, 1938, s. 19).

Öjenistler için mümkün olduğunca erken yaşta evlenmek neslin bekası açısından oldukça önemlidir. Örneğin Irmak evlenme yaşı ile üreme sağlığı arasında bağlantı kurmakta ve özellikle otuzundan sonra evlenmenin üreme sağlığı açısından oldukça riskli olduğunu belirtmektedir (Irmak, 1941, s. 75). Erken yaşta evlilik konusu Mahmut Şemsi'nin detaylı bir şekilde üzerinde durduğu bir konu olmuştur. Evlilik yaşının belirlenmesinde “iklim ve bilhassa ırkın” etkisini göz önünde bulundurmanın öneminden bahseden Şemsi, Türkiye şartlarında evlenme yaşı ile ilgili görüşünü şöyle açıklamıştır:

Bizim iklim ve ırkımızda bedeni ve ruhi inkişaf kızlarımızda 15-16'sında ve delikanlılarımızda 19-20'sinde ikmal olmaktadır. Yani kızlarımız 15-16-17'sinde oğullarımız 19-20'sinde evlendiklerinde bu çağdaki izdivaçlarında tıbben bir mahzur yoktur. Bilakis birçok hususlarda faidelidir: gebe kalma, doğurma ve emzirme kolaylıkla vaki olur. Kadında veludiyet ve süt verme kabiliyeti layikla inkişaf eder (Şemsi, 1931, s. 4-5).

Şemsi'ye göre evliliklerde erkek ile kadın arasında 9 senelik yaş farkı ideal bir durumu ifade etmektedir. Çünkü ona göre “erkek kadından 9 sene daha geç” olgunlaşmaktadır. Bu nedenle örneğin “21 yaşındaki bir kız 30 yaşındaki bir erkeğe tekabül” etmektedir. Şemsi'ye göre bu yaş farkı “kadın çabuk solması” nedeniyle de önemlidir:

Badehu kadının, bilhassa bizde çabuk solduğu malumdur. 40 yaşındaki bir erkek pek genç ve tam bir erkek olarak görünebilir ve kendisini filhakika öylede his edebilir, hâlbuki 40 yaşındaki bir kadın solmak üzeredir. Pek az zaman sonra genç erkek, önünde solmuş bir kadın bulacağında, her günkü tecrübelerin gösterdiği veçhile belki yeni bir bal ayı seyahatına çıkmak istiyecek ve yahut vicdani buna müsaade etmediği takdirde, manen ve maddeten çok ıztırap çekecektir (Şemsi, 1931, s. 11).

Öjenizm ve Cinsellik

Cinsellik, beden ıslahında/terbiyesinde önemli bulunan ve buna bağlı olarak öjenist uygulamalarda dikkate alınan öncelikli unsurlarından biri olarak görülmüştür. Öjenist anlayışa göre cinsellik, terbiye edilmeyi gerektiren bir özelliktir. Bu haliyle de sadece beden terbiyesinin değil, ülkedeki genel nüfus politikasının, nüfus politikasının temel unsurlarından evliliğin anlam ve işlevleriyle doğrudan ilgili bir özellik olarak görülmüş ve önemsenmiştir. Tüm bunlara bağlı olarak araştırmamızın önemli kaynaklarından Arpacı'nın yerinde tespitiyle, cinselliğin terbiyesi hem nüfusa hem de bedenlere yönelik etkin bir strateji olmasından ötürü biyopolitik paradigmanın önemli bir tamamlayıcısı olarak görülmüştür (Arpacı, 2015, s. 199).

Dönemin yaygın anlayışına göre “makbul” birey “ahlak ve değerleri bedenine hâkim” olan bireydir. Arzularını dizginleyemeyenler “makbul” değildir. Bunlar ise ancak öğrenilecek şeylerdir. Bu açıdan İhsan Hilmi Alantar tarafından hazırlanan “Sağlam Okul Gençliği” isimli kitap dikkat çekicidir. Alantar'a göre “Erginlik çağında bulunan çocukların ana babaları tarafından her hususta, hele seksüel yönden aydınlatılması ve onun bu husustaki merakının giderilmesi” (Alantar, 1944, s. 14) gerekmektedir. Kazım Nami'ye göre çocuğun “seksüel eğitimi” sadece bireyin kişilik gelişimi açısından değil, aynı zamanda toplumsal ahlakın da gerektirdiği bir sorumluluktur. Bu açıdan toplumda yaygın bazı yanlışlara dikkat çekmiştir: “Küçüklerin latife nevinden tenasül aletleriyle oynamak, ‘adam, çocuktur, akli nerden erecek!’ zihniyetine teb'iyet etmek, çocuğa karşı irtikap edilen hissi ve ahlaki büyük bir cinayettir” (Nami, 1932, s. 5).

Cinselliğin terbiye edilmesi, kişiyi ahlaki ve bedeni hastalıklardan koruyacağı gibi, toplumsal ahlakın ve huzurun devamı açısından da önemli bulunmaktadır. Bu açıdan dönemin ünlü pedagoglarından Kanad'ın uyarı ve tavsiyesi önemlidir:

Cinsi ihtiyaçlarını korkusuz ve tedbirsiz tatmin edilmesinden dolayı birçok gençler belsoğukluğu ve frengi hastalıklarına yakalanmakta ve tedaviye imkân bulamamaları veya

ehemmiyet vermemeleri yüzünden zavallı vatandaşlar içtimai hayat için zararlı ve tehlikeli birer unsur haline gelmektedirler (Kanat, 1942, s. 209).

Kanat'ın tespit ve tavsiyesinde açıkça görüldüğü üzere, cinsellik kontrol edilmesi gereken, kendi haline bırakılırsa birey ve toplum açısından büyük zararlara yol açabilecek bir şey olarak görülmektedir.

Dönemin sağlık söyleminde cinsellik evlilik sonrası olması koşuluyla ve aşırıya kaçılmadığı sürece normal ve sevginin göstergesi olarak görülmüştür (Apaydın, 2022, s. 165). Evlilik dışı cinsellik başta olmak üzere farklı cinsel haz alma tercih, eğilim ve davranışları tedavi edilmesi gereken bir hastalık olarak değerlendirilmiştir. Genel kabule göre bu “hastalıklar” eğer tedavi edilmezse genç hem kendini hem de ailesini harap eder (Korok, 1937a, s. 12-13). Bu nedenle “Yuvana dön delikanlı!.. Genç eşin, senin ezeli ve ebedi güneşin oradadır. Senin hayat ufuklarında vereceğin, yetiştireceğin güzel çiçekler ancak kendi yuvanda canlanır, orada büyürler ve koku saçarlar” (Korok, 1937a, s. 20-21) çağrılarını yapmıştır.

Erken cumhuriyet döneminin egemen cinsellik anlayışında, eşcinsellik bir sapkınlık olarak görülmüştür. Yaygın anlayışa göre eşcinsellik tıbbi ve ahlaki açıdan önemli bir sorun olarak algılanmıştır. Buna bağlı olarak da söz konusu “sapkınlığın” oluşmasına ve yaygınlaşmasına vesile olduğu düşünülen durum ve şartlara dikkat çekilmiştir. Konuyu “bilimsel” yönleriyle izah eden Rasim Adasal, potansiyel açıdan “seksüel sapmaların” ne zaman ve nasıl geliştiğini gazete yazılarında anlatarak toplumu bilgilendirme ve bilinçlendirme “sorumluluğunu” yerine getirmeye çalışmıştır (Haber, 20-31 Mayıs 1941). Alantar için yatılı okullar, eşcinselliğin oluşmasına ve yaygınlaşmasına yol açabilmektedir. Bu nedenle dikkatli olmak ve gerekli tedbirleri almak gerekmektedir:

Gençlerin bu fena alışkanlıklardan başka, toplu buldukları yerlerde, hele yatılı okullarda aynı cinse karşı (oğlanların oğlanlara, kızların kızlara) ilgi göstermeleri hem eğitim hem sağlık hem de zekâ yönlerinden çok fenadır; böyle vaktinden önce ve olağandışı döl güdümü işlerine alışan gençler kısa bir zaman sonra budala veya ahlaksız olurlar ve bu gibilerin sağlık durumları da hiçbir zaman yerinde olmaz (Alantar, 1944, s. 23).

Danış Remzi Korok, konuyu özelleştirmiş ve doğrudan lezbiyenliğe dikkat çekmiştir. “Genç Kızlarda Fena Adetler” kitabında konuya değinmiş ve kişiyi “gayri tabii mahlûk” haline getiren lezbiyenliğin zararlarını açıklamıştır. Korok'a göre lezbiyenlik gibi “çirkin ve ahlaksızca hareketleri” önlemenin yolu kızlara “erkek vücudunun kıymetini” ve “izdivacın manasını” öğretecek bir eğitimden geçmektedir. Korok'a göre “Asıl fedakârlık: İzdivaç gününde, zıfaf gecesine kadar kendisini olduğu gibi muhafaza etmek ve bunu ne pahasına olursa olsun feda etmemektir” (1936b, s. 12). Bu sayede,

münevver bir zümre olarak yetişen bugünkü genç kızlar ve onların yetiştireceği gelecek nesil hayatın asıl mana ve mahiyetini izdivacın bundaki rolünü ve o noktaya erişebilmek için tabiatan bağlı bulunması lazım gelen takyitleri tamamen bilecekleri için artık bu çirkin ve ahlaksızcasına olan hareketlere meydan vermeyeceklerdir (1936b, s. 22).

Bireyin gelişim süreci açısından ergenlik dönemini önemseyen Sadi Irmak, bu dönemde gerçekleşen değişim ve gelişmelerin titiz bir şekilde denetlenmesi gerektiğini ifade etmiştir. Çünkü “cinsiyetsiz olan çocukluk devri geçip de buluş hadisesi vukua gelince vücudun bu ani erotizasyonu genç insanda ilk buhranları yaratmaya başlar” (Irmak, 1941, s. 34). Irmak bu “buhranların” kontrol edilmesini önemsemektedir. Bu aşamada anne ve babaya büyük sorumluluk düştüğünü ifade etmiştir. Çünkü eğer kontrol edilmezse söz konusu “ergenlik buhranları” potansiyel olarak “sapkınlığa” yönelmeyi sağlayabilecektir. Bu yöneltişte “istimna” (mastürbasyon) ise ara durak durumundadır:

Bu buhranlar gençlerin çoğunda inziva, kendisiyle meşgul olma, bazen de melankoli temayülleri uyandırır. Bu ruhi hadiseyi az zaman sonra istimna takip eder. Birdenbire hassaslaşan ve gence

tanımadığı bir zevk temin eden tenasül uzuvlarının tesadüfi temas ve delkleri (okşama/ovma) hemen her genci istimnaya sevk eder. Fakat buhran bununla kalmaz. Pedagojiye vukufu olmayan öğüt vericilerin tesiriyle çocuk istimnanın zararlarından dehşet almaya başlar. Fakat buna rağmen kendisini istimnadan kurtaramaz. Ve mütemadiyen kendi vücudunu erittiği zannı içinde ızdıraplı günler yaşar. Bu fena temayülden vaktinde kurtulmayan genç, bir takım cinsi perversiyonlara sapar (Irmak, 1941, s. 34).

Tüm bu sürecin kontrolünü sağlamanın en önemli yolu ise genci cinselliği düşünmekten alıkoymaktır: “Bunun biricik çaresi fikri ve bedeni meşgale ile gencin bu buhranlı zamanlarını doldurmak ve yalnız kalmamasını temin etmektir” (Irmak, 1941, s. 34). Hıfzıssıhha uzmanı Server Kâmil Tokgöz, eşcinselliğin önlenmesinin sadece eğitim yoluyla mümkün olacağı görüşünü paylaşmaz. Ona göre eşcinsellik kanun konusu olmalıdır. “Yakın akraba arasında izdivacı, fazla kadın almayı ve Homosexualite’yi men” eden kanunlar oluşturulmalıdır. Zira “medeni cemiyetler” sorunun çözümünde böyle yapmaktadırlar (Tokgöz, 1938, s. 16).

Dönem uzmanlarının beden ve cinselliğin terbiyesi açısından önemli bir sorun olarak gördükleri “istimna” (mastürbasyon), üzerinde sıklıkla durdukları bir konudur. Kabul edilen genel bir ilke olarak ifade etmek gerekirse “mastürbasyon tabiata aykırıdır” (Haber, 7 Şubat 1939, s. 7). Hastalıktır olarak görülmektedir:

El veya bacak ve yahutta herhangi bir delk ve temas neticesinde bütün benliğini cinsi ezvak ve huzuzattan yana tatmin etmek itiyadına sahip olan genç; hiç de izdivaç etmek gibi mecburi bir vazife karşısında olduğunu düşünmemektedir... Çünkü o; hastadır. Çünkü o erkeklik ve ihtiras duygularının tatmini için yalnız bu gibi gayri tabii şekillerden ve tarzı tatbiklerden istifade edebilmektedir” (Korok, 1936a, s. 17). Hatta daha da önemlisi “bugün gençlerin maruz kaldığı tehlike askerlerin tutulduğu ateş tehlikesinden daha vahimdir. Zira ateş tehlikesi meydan-ı harbdelerinin bir kısmını öldürür. Hâlbuki istimna bütün gençliği tahrib etmektedir (Mehmed Ali, 1924).

Ulusumuzu ma’nen ve maddeten yükseltmeğe ve her gencin ya beynine ulu bir meslek ve yahut kollarına altın bir bilezik olan hüner ve san’at verdirmeye yarayan (münevver aile ocaklarımız)’ı vaktinden önce darmadağın eden, karıkoca kavgalarına ve boşanmalarına başlıca sebep olması lâzım gelen geçimsizliği, ademi iktidarı (iktidarsızlık) ve çocuksuzluğu hazırlayan büyük bir belâdır (Cemal, 1943, s. 1).

Halis Özgü “Çocuklarda Fena İtiyatlar” (1941) isimli yazısında zannedildiğinin aksine “istimna” denen “fena itiyatın” sadece erkeklerle sınırlı olmadığını tespit edildiğini, ergen kızların ve küçük çocukların da “istimna” yapabildiklerini belirtmiştir. Ona göre sorun düşünüldüğünden daha büyüktür. Özgü, “istimnanın” nasıl yapıldığına ilişkin detaylı bilgiler vermiş ve “fena itiyatın” sebebinin “ebeynlerin ihmali ve alakasızlıkları” olduğunu belirtmiştir. “İstimnanın teşekkül etmemesi, ettiği takdirde alınması icabeden tedbirlerden” detaylı bir şekilde bahsetmiştir (Özgü, 1941). Doktor Hafız Cemal’e göre “Tifodan, veremden, lekeli hümma denilen tifüsten daha belâlı, daha öldürücü olan” (Cemal, 1943, s. 2) ve teşvik edicileri arasında sinemanın (1943, s.5) özel bir öneme sahip olduğu “istimnadan” gençleri korumak gerekmektedir. Zira “Gençlerimizde bulunan bu gizli âdet kendilerini harab etmekle kalmıyor. Millî nüfusumuzun da eksilmesini husule getiriyor. Bu cihetle atalar, analar, muharrirler, edîbler bu uğurda çok çalışmalıyız ki, gençlerimizi, bu felâketli vartadan kurtaralım. Ve çok nüfuslu olalım” (1943, s. 17). Terbiye ise bu beladan kurtulmanın en önemli yoludur (Cemal, 1943, s. 2).

“Seksüel bölgelerin” temizliği sıklıkla üzerinde durulan ve eğitimin önemli bir konu başlığı olmuştur. Bu bağlamda Alantar, kız çocuklarının temizliği üzerinde özellikle durmuştur (1944, s. 14). Kazım Nami ise “Çocuklarımızın bedenlerinde ve bilhassa tenasülü aza yerlerindeki kirlilik, sıhata muzir olduğu kadar ahlaka da muzırdır. Burasını her vakit temiz bulundurmak, çocuğun sıhhatına ne kadar hizmetse, ahlakına da o kadar hizmettir” (1932, s. 5)

tespit ve tavsiyesi ile beden temizliği ile ahlaki temizlik arasında bağlantı kurmuş olması manidardır.

Öjenist politikaların, bu politikaların “cinsiyet” ve “cinslerin durumlarına” ilişkin tutum ve anlayışlar çerçevesinde üzerinde durmayı gerektiren konu başlıklarından biri, Anadolu kültüründe önemli bir geçmişi olan “köçek” konusudur. Osmanlı döneminden beri Zonguldak, Kastamonu, Bolu, Tokat, Kırşehir, Sinop, Safranbolu ve Merzifon bölgelerinde başta düğün olmak üzere erkek eğlencelerinin önemli bir unsuru olan “köçek”, Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye’inde öjenist politikalar bağlamında değerlendirilmiştir. Köçek, çalgı eşliğinde raks eden erkektir (Melek, 1953, s. 2705). Köçek, yaygın anlayışa göre “kadın kılığına girip oynayan erkek dansçısıdır” (Erkan, 2011, s. 224). Köçeği kadına benzetmeye yönelen iki temel özelliği vardır: Bol ve uzun etek giyinmesi, kadın oryantellerin figürlerini çağrıştıran figürler sergilemesi. Köçek, söz konusu bölgelerde düğünlerin değişmeyen eğlence unsuru olmasına karşılık, başta İstanbul olmak üzere diğer bazı bölgelerdeki mesire, meyhane ve hatta bazı kahvehanelerde de oyun sergilemektedirler (Koçu, 2015). Bu durum köçekliğin “ahlak düşüklüğünün” sebep ve sonuçlarından biri olarak görülmesine yol açmıştır (Akşam, 05 Eylül 1938, s. 7). Kaynaklarda köçekliğin 1857 yılında çıkarılan bir kanunla yasaklandığı belirtilmiştir (Beşiroğlu 2006; And 2014; Oksaçan 2015). Zamanla ihlal edilerek fiilen serbest hale gelen köçeklik, öjenist politikaların gündemde olduğu 1930’larda da yasaklanmıştır.

Öjenizm ve Beden Eğitimi

Öjenist anlayışın genel kabulüne göre, devlete ve millete “adam yetiştirmek” için şahısların bedenlerine istenilen şeklin ve niteliğin verilmesi gereklidir. Devletin “muteber vatandaşı” “güzel vücutlu, sağlam düşünceli, cesur, vakur, hakkını ve fikrini müdafaa eden, neşeli ve ciddi” vasıflarına sahip olmak durumundadır; “makbul” olan budur. Muasır medeniyetler seviyesine çıkabilmek beden ile kafanın birlikte geliştirilmesi ve kâmil hale getirilmesi ile mümkün olabilecektir (Alpman, 1993, s. 9). Bu durum örneğin şöyle dile getirilmiştir: “Türk İnkılabının toplu manalarından biri de Türk “yığınları”nın bir yirminci asır milleti ve Türk topraklarının mutlaka bir yirminci asır haline inkılap etmesi olduğundan milli beden terbiyesinin başıboş bırakılmasına ihtimal verilemez” (Asaf, 1933). Bu nedenle de “beden eğitimi” konusu dönemin “muteber vatandaş” yetiştirme politikalarının temel konu başlıklarından biri olmuştur. “Makine ve motörün karşısına çıkacak [işçi] nesilleri yaratmak, aktif yurddaş yetiştirmek” (Yaman, 1939b, s. 13) için bu zorunludur.

Tüm bunların ötesinde, devrimlerin lideri Mustafa Kemal Atatürk’ün, “Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı”nın 28 Eylül 1926 tarihinde açılışı yapılan 3. Genel Kongresine gönderdiği beyanatta Cumhuriyet yönetiminin devraldığı ve normallığı kaybolmuş demografik yapıya vurguda bulunarak “olması gereken” ile ilgili talimatı şudur:

Tarihlerde cihanlar hâkimi olmuş koskoca bir Türk milletine bu günkü neslimiz varis olduğu bir zamanda bu koca milleti biraz zayıf, biraz hasta, biraz cılız bulmuştur. Efendiler! Gürbüz ve yavuz evlatlar isterim. Bunları yetiştirmek tedbirlerini ve mesuliyetlerini üzerinize almış adamlarsınız, bu neticeyi görmezsem hakkınızdaki muhabbetim o zaman zail olur (Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı, 1927).

Dönem iktidar Partisinin Genel Sekreteri Recep Peker ise yine Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı’nın 6. Genel Kongrenin açılış konuşmasında şunları demiştir:

Malûmu aliniz, muhtelif spor mümarese ve müsabakaları gençlik için fikrî terbiye kadar kat'i surette elzem olan beden terbiyesini verecek vasıtalarından biridir. Tıpkı fikri terbiye gibi beden terbiyesi de ve spor türleri de gençliğe açık ve parlak bir zekâ ve sağlam, kuvvetli ve mukavemetli bir vücut ve aynı zamanda bütün vatandaşlar için elzem olan temiz ve muvaffakiyetli bir hayat hazırlar. Bunu bu tarzda yürütebilmek Türk gençliğine bu hakları, bu

kabiliyetleri verebilmek muayyen bir hedef, iyi düşünülmüş ve hazırlanmış bir programla olabilir (Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı, 1933).

Erken Cumhuriyet döneminde, beden eğitimi yoğun bir şekilde üzerinde durulan ve yürütülmeye çalışılan öjenist politikaların bir gereği olarak görülmüştür. Dönemin anlayışına göre “adaleli” ve “gürbüz” vücutlu olmak önemli bir özellik ve değerdir. Beden terbiyesi “tabiatın bir garibesi” (Baydar, 1939, s. 4) olmamanın yegâne çözümüdür. Ancak bu tek başına yeterli bir özellik değildir. Dönemin önemli bir sözü olarak her fırsatta dile getirileceği üzere “sağlam kafa sağlam vücutta bulunur” anlayışının gereğine uygun olarak beden ile ahlak arasında doğrusal ve sıkı bir ilişki kurulmuştur. Yirminci asırdaki Türk milletinin her bir ferdi, tıpkı Antik Yunan Atina’sında olduğu gibi, ahlak, zekâ ve bedenini birleştirmiş olmalıdır (Adasal, 1939, s. 33-34). “Ham bir madde” (Kaya, 1941, s. 4) olan beden eğitilirken, kafa da eğitilmelidir (Abbas, 1939, s. 24). Bu nedenle beden terbiyesi ile kafaca sağlam olmak bir arada düşünülmüştür. Kabule göre beden terbiyesi sayesinde maddi kudretlerin yanı sıra, rejimin ihtiyaç duyduğu manevi değerlerin kişilere kazandırılması mümkün olabilecektir (Yaman, 1939a, s. 13-14). Ancak öjenist anlayış gereği önceliğin vücuda verildiği anlaşılmaktadır; kuvvetsiz vücutta sağlam kafa aramak anlamsız bulunmaktadır (Köktürk, 1948, s. 28). Tüm bu nedenlerle ve söz konusu amaca ulaşabilmek için 1938 yılında “3530 Sayılı Beden Terbiyesi Kanunu” yürürlüğe konmuştur. Kanun’da “Beden Terbiyesi Genel Direktörlüğü”nün kuruluş amacı şu şekilde ifadesini bulmuştur: “Yurddaşın fizik ve moral kabiliyetlerinin ulusal ve inkılapçı amaçlara göre gelişimini sağlayan, oyun, jimnastik ve spor faaliyetlerini sevk ve idare etmek maksadı ile Başvekalete bağlı ve hükmi şahsiyeti haiz bir Beden terbiyesi genel direktörlüğü kurulmuştur”.

Erken Cumhuriyet döneminde “beden terbiyesi” bağlamında egemen olan anlayışa göre arzulanan amaca ulaşılabilme için her Türk vatandaşı devlet otoritesine teslim olmalı ve sorumluluklarını aksatmadan yerine getirmelidir (Alpman, 1993, s. 9). Her Türk vatandaşı haftanın yedi gününde, toplamda en az dört saat “beden faaliyeti yapmakla mükelleftir” (Beden Terbiyesi Mevzuatı, 1941, s. 60). Bunun gerçekleşmesi için, Beden Terbiyesi Kanunu’nun 21. maddesinde ifade edildiği üzere, belirli sayıda eleman çalıştıran müesseseler, fabrikalar, ticarethaneler vs. memur ve işçilerine beden terbiyesi yaptırmak için jimnastik, spor alanı, yüzme havuzu gibi tesisleri yapmaya ve uzman beden terbiyesi öğretmeni veya antrenör tutmaya mecburdur. “İrkin giderek gürbüzleşmesine, yavuzlaşmasına” (Beden Terbiyesi Mevzuatı, 1941, s. 56) giden bu yolda tüm amaç, çok başarılı sporcular yetiştirmek değil, tüm milleti yetiştirmektir: “Birinci gelen tekler istemiyoruz. Sağlam yapılı, güzel gövdeli ve inkılap ahlâkiyetini benimsemiş on binler ve yüzbinler istiyoruz” (Asaf, 1933). Sadece şehirlisi sporcu fakat buna karşılık köylüsü sıhhsiz, disiplinsiz ve çirkin bir millet kabul edilebilecek bir şey değildir. Köylüler de “beden eğitimi” disiplinine tabidir. Devlet makinasının çarklarının birbirine geçip, amaca uygun çalışması, ancak böyle mümkün olabilecektir (Fenik, 1939, s. 3).

Ayrıca, beden terbiyesi, “yurt müdafaası” açısından da önemli bir husus olarak değerlendirilmiştir. Bu, “Harbin gerektirdiği” (Yalım, 1938, s. 26) bir şeydir. Bu boyutu ve anlamıyla beden terbiyesi ve spor, bir bakıma “sivil ve topyekûn askerlik”tir (Yaman, 1939a, s. 13). Gençler “yumuşatılmış ve eğlenceli hale getirilmiş” bir tür askerlik olan spor sayesinde savaşın gerektirdiği bilgi ve özellikleri “güle oynaya” öğrenerek “asker ocağına eli ayağı daha işe yatkın, duyguları daha keskin, daha kavrayışlı, döğüşken, özü ve gözü pek, her işe yararlı bir varlık haline gelirler” (Alpman, 1993, s. 12; Köktürk, 1948, s. 29). Zaten askerlik de “bir spor hayatıdır” (Uzman, 1941, s. 18).

Öjenist Teklifler ve Uygulamalar

Toplumsal ve ekonomik sorunların, irki ve ahlaki yozlaşmanın, toplumsal ve ahlaki sefaletin kaynağı olarak görülen nesillerin çoğalmasının önüne geçmek için yürütülen

tartışmalarda sürekli ve detaylı bir şekilde dile getirilen konudan biri evliliğin denetlenmesi diğeri de kısırlaştırma olmuştur. Öjenist görüşe sahip kişiler açısından önemli olan kültürel seviyenin de yükselmesine vesile olan “yüksek kabiliyetlerin” çoğalmasını sağlamak, “niteliksizlerin üremesini önlemektir” (Birol, 1938, s. 6). “En makul fikir ve nazariye sağlam ve gürbüz çocuk yetiştirmek için akraba arasında evlenmek değil, ırklar arasında birleşmektir, yalnız aşağı ırk olmamalıdır” (Akalin, 1939, s. 21). Bu nedenle öjenist yaklaşım bilinçli olarak tercih edilmiştir:

“Verimli ve oryante bir nüfus siyaseti ise ancak öjeni ile mümkün hale gelir. Çünkü öjeni, akıl ve beden cihetinden hastalıklı ve malûllerin üremesine mâni olurken, sağlam nesiller için, insanların çoğalmasına rasyonel bir şekilde müdahale eden ve bunun şartlarını ihtiva eden bir bilimdir” (Birol, 1938, s. 3; Tokgöz, 1938, s. 3). “Nüfusun kemiyetçe ve keyfiyetçe üstün değerlere götürmeyi bir ilmi varlık ödevi olarak çerçevelemenin zamanı gelmiştir. Öjenik bilimini öğrenmemiz ve öğretmemiz bu gayeye ulaştıracaktır: İçinde yaşadığımız bugün için değil, yarınlarımız için” (Çambel, 1946, s.7). Öjeni “iyi mahsul”, ve “iyi doğma” (Alantar, 1939, s. 3-4) olarak algılanmaktadır. Bu doğrultuda olmak üzere “müsbet eugenik” ve “menfi eugenik” tarzlarının uygulama birlikteliği önerilmiştir: “Ana ve babanın istifası ve kusurluların uzaklaştırılması bakımından veraset ile şahıslar üzerinde araştırma yapmak, ikincisi cemiyetin bazı tabakalarını doğuma teşvik etmek, üçüncüsü ise diğer içtimai sınıflarda doğumu tahdit etmek (Tokgöz, 1938, s. 7).

Öjeni konusunda bir kitap yazan Mazhar Osman Uzman’a göre sağlam kişiler, nefsinden, ailesinden kısıp hasta bedenler ve çarpık kafalar için harcamaktadırlar. Millet müdafaasından, refâhından onlar lehine feragat edilmektedir. Devlet, bütçesinden bu işe yaramaz sakatları beslemek için büyük fedakârlıklarda yapılmaktadır. Sırf devlet bütçesi içinden harcanan bu para bile çok korkunç bir düzeydedir. Bundan daha kötüsü ise bu sakat ve hasta kişilerin serbest hayatta oynadıkları rollerdir. Bunlar dilencilik, dolandırıcılık, hırsızlık, fuhuş, cinayet ile toplumu bozmaktan başka bir şey yapmamaktadırlar. “Bunların en masum günahları izdivaç en meş’umu ve tehlikelidir. Her biri kendi gibi birkaç sakat daha yetiştirecek, bulunduğu nesli tereddiye sürükleyecek. O halde bunların çoğalmasına mâni olunmalıdır” (Uzman, 1939, s. 5). Uzman, kısırlaştırma uygulamasının Avrupa’da yaygın olarak “tedavi” amaçlı tercih edilen öjenist bir uygulama olduğu, Almanya hariç diğerlerinde başarıyla uygulandığı görüşündedir. Konu dâhilinde Almanya’yı olumsuz nitelemesinin sebebi olarak, kısırlaştırmanın Almanya da “tedavi” amaçlı olmaktan ziyade “cezalandırma” amaçlı bir uygulama olmasını ifade etmiştir. Kısırlaştırmanın “ırkın hıfzıssıhhası, güzel nesil yetiştirme kastıyla” değil de Almanya’daki uygulamada olduğu gibi “cezaî” bir niteliğe sahip olmasını olumsuz değerlendirmiştir (Uzman, 1935b, s.2-3). Mazhar Osman’a göre “aptal ya anadan öyle doğar, yani ya tohumu abtaldır veya ana rahminde iken abdallaşır yahut ilk günleri eyidir de sonradan abtallaşır” (Uzman, 1935a, s. 46). Bu nedenle evlilik öncesi tıbbi muayene sağlam nesil yetiştirmek açısından önemlidir. Mazhar Osman Uzman, göre “veremlinin, frengilinin, belsoğukluğundan adam akıllı eyi olmayanın” (1945, s. 41.-42) ve “cüzamlıların” (s. 10) evlenmesi doğru değildir. Cumhuriyet elitlerinin önemli şahsiyetlerinden Reşit Galip ise, evlenecek gençlerin bilgili ve bilinçli olmalarından ve evlilik kararlarını buna göre vermeleri gerektiğinden yanadır. “Genç kızlar, delikanlılar! Hekim tarafından verilmiş sıhhat raporlarınızı birbirinize göstermeden evlenmeyiniz” (Galip, 1929, s. 14) nasihatinde bulunmuştur.

Fahrettin Kerim Gökay’a göre Batı toplumlarında “mecnun ve yarı akıllı bedbahtların... çalışmaması yüzünden uğradığı ziyandan başka ayrıca ruhi teşevvüşleri dolayısıyla yaptıkları hasarat ve tahribat” hesap edilmiş, buna “bimarhane ve hapisane sakinlerinden başka dışarıda başıboş gezen serseriler ve yarı akıllılarla antisosyal adı verilen cemiyet düşmanlarının husule getirdikleri zararlar da hesaba katılınca” tüm bunların ülke ekonomisine sebep olduğu ekonomik yükün çok büyük olduğu tespit edilmiş bunun sonucu olarak da “kısırlaştırma” uygulaması tercih edilmiştir (Gökay, 1938, s. 4). Gökay’a göre bu durum, ciddi ekonomik

sorunlara sahip Türkiye açısından dikkat çekici bir husustur. Ancak Gökay, kısırlaştırmaya çok sıcak bakmaz. Onun tercihi, evliliğin tıbbi bakımdan denetlenmesinden yanadır: “Evlenme muayeneleri sathi olmaktan çıkarılmalıdır. Abtallar, ileri derecede sar’alılar, erken bunamalılarla, hastalığı sık sık nükseden maniyaklar, müzmin alkolikler, ileri derece dejenerelerin evlenmesine müsaade edilmemelidir” (Gökay, 1938, s. 7).

Sadi Irmak duruma göre hem kısırlaştırmadan hem de evliliğin denetlenmesinden yanadır. Irmak, “kabiliyetsizlerin, irsi fuhuş ve cinayete mütemayil asosiyal fertlerin çoğalmasına mâni olmayı” “pasif seleksiyon”; “cemiyet için kıymetli irs hamulesini taşıyanların çoğalmasını sağlamak” için gerekli uygulamaları “aktif seleksiyon” olarak isimlendirmiştir (1941, s. 84-85). Irmak, “pasif seleksiyon” kapsamında yapılması gerekenleri “izdivaca müsaade etmemek”, “asosiyal unsurları bir müessesede toplamak”, “asosiyal unsurları mecburi bir akimleştirme ameliyatına tabi tutmak” (s. 86-87) şeklinde açıklamıştır.

“Evlenmede hedef yetiştirilecek neslin kemalidir” (1938, s. 35) diyen Akalın, “İnsan ırkını kötü bir tesir altında bırakan meselelerde asla tereddüt etmemek” gerektiğini savunmaktadır. Çünkü “İzdivaç bir “telezzüz” değildir, izdivaç, ferdi olduğu kadar medeni ve içtimai bir müessesedir ve bir ahlaki zaruretin ifadesidir” (Irmak, 1943, s. 66). Buna bağlı olarak “sıhhsiz, kuvvetsiz, çirkin” olup da ırkı/nesli “dejenere” edenleri “uzaklaştırmak lazım” görüşündedir. Bu konuda Fransız öjenist Charles Richet’ye atıf yapmıştır. Akalın, Richet’den yaptığı alıntılarla hem görüşlerini dile getirmiş hem de yapılması gerekenler konusunda “bilimsel” tavsiyelerini dile getirmiştir:

Beşeriyet namına bunların hiç olmazsa evlenmelerin engel olmak, daha doğrusu ve daha emin olmak üzere bunları zürriyetten ıskat etmek lazımdır... Delinin çocukları da aşağı bir ırk meydana getirecekler, hatta iki üç nesil sonra ahfadında irsi lekeler görülecektir... Her şeyden önce soyu kurtarmalı; aşağı olanlara merhamet edilmemeli. Aşağı olanlara yapılacak şey yenildiklerinden mahvu helak olmalarını beklemektir Yenilen aşağı olandır, aşağı olanlar ise hiç korunmağa değmez. Irkı kuvvetlendirmek için zayıflar, kemal bulmayanlar helak olmalıdırlar (Akalın, 1938, s. 51-53).

Akalın’a göre her ne olursa olsun anormallerin üremeleri engellenmelidir: “...bu gibi anormal tiplerden dünyaya geleceklerin memlekete ne faydası olur! Sağlık şartlarının ıslahı uzun bir zamana mütevakıftır, o zaman kadar bu anormaller üresin mi?” (s. 59). Gerektiğinde “kısırlaştırma” veya “evlenmeyi kontrol” tedbirleri uygulanmalıdır (s. 37).

Sosyete [toplum/millet], bu kötü ve kusurlu, ahlaksız ve sakat neslin devamına karşı gelmeğe salahiyattardır. Bunlar kendileri gibi saralı, alkolik, nevrastenik, dejenere, canı, verem, raşitik, biçimsiz, sakat çocuklar yetiştirmemelidir. Hayır, hiç kimsenin beşer ırkında biçimsizliği, hastalığı sürdürmeğe selahiyeti yoktur. Buna karşı en son fikir ve çare böylelerini zürriyetten kesmektir” (s. 37). Kısırlaştırmayı “icab eden hastalıklar, ecdattan gelme bir akıl zafı, cinnet, sar’a, anadan doğma körlük ve sağırılık, vahim ve irsi şekil bozukluklarıdır (s.56).

Sonuç

Genel olarak “nitelikli” nüfusun çoğalmasını ve desteklenmesini, buna karşılık “niteliksiz” durumda olanların azalmasını ve önlenmesini savunan öjenist yaklaşım, 1930’lı yılların dünyasında, “bilimsel” iddiasına sahip bir anlayış olarak birçok ülkede yürütülen nüfus politikalarının karakteristik özelliği olmuştur. Bu açıdan Almanya, İtalya, ABD, İngiltere, Fransa, Rusya gibi ülkeler öjenist politikaları sürdürmek isteyen diğer ülkelerin öncüleri ve hatta modelleri olmuşlardır. Türkiye de bunun dışında değildi. Yüzyılın ilk çeyreğini neredeyse tamamen savaşlarla geçirmiş, bu nedenle Osmanlı’dan demografik felakete uğramış bir nüfus devralmış, ülkenin güvenliğinden ekonomik üretime kadar her alanda dinamik nüfusa ihtiyacı had safhada olan Türkiye’de, dönemin karakteristik özelliği olan pronatalist nüfus politikası

sorunların çözümü ve beklentilerin gerçekleşmesi açısından yegâne çözüm yolu olarak görülmüştür. Bu nedenle nüfusu artırıcı tedbirleri alırken ve teşvikleri gerçekleştirirken, potansiyel nüfusun “nitelikli” olmasını da özellikle arzulanmış ve nüfus planlamaları buna yönelik gerçekleştirilmiştir. “Niteliksiz”, “kusurlu” bireyler tercih edilmeyen şeydir (Tiner, 1938, s. 67). Bunların millete ve devlete ekonomik açıdan “yük” oldukları alenen ifade edilecek kadar (Şemsi, 1933, s. 12; Kerim, 1934, s. 206), yürütülen öjenist uygulamalar aleniyet kazanmıştır. Bu nedenle de doğum öncesinden başlayan ve doğum sonrasında devam eden uygulamalarla “niteliksiz”, “kusurlu” potansiyel bireylerin önlenmesini ve ayıklanmasını (Kansu, 1939, s. 103-111), mevcut bireylerin ise eksiklerinin telafi edilmesini, kusurlarının giderilmesini (Saydam, 1939, s. 6) hedefleyen sağlık, beslenme, eğitim, spor programları uygulamaya konulmuş, bunlara katılım konusunda toplum kesimleri teşvik edilmiştir. Sistemli ve yoğun bir şekilde “beden mühendisliği” yürütülürken sağlık, spor, eğitim ve ekonomi politikaları da buna paralel düzenlenmiş ve yürütülmüştür. Bürokratlar pronatalist nüfus politikasını yürütmede, aydınlar ise pronatalist nüfus politikasını ve bu politikanın önemli bir unsuru olarak değerlendirilen öjenist yaklaşımın gerektirdiği tutum ve davranışları “bilimsel” veya “felsefi” açıdan meşrulaştırma çabası içerine girmişlerdir.

Kaynakça

- Abbas, N. (1939). Halkevleri ve memleket sporu. *Ülkü dergisi*, 13(73), 23-26.
- Abbas, N. (1993). Halkevleri ve memleket sporu-1. S. Karaküçük (Haz.), *Ülkü dergisi 1933-1950 seçilmiş spor makaleleri içinde* (s. 14-18). Ankara.
- Adasal, R. (1939). Beden ve spor. *Beden terbiyesi ve spor*, (12) (s. 31-35). Alaeddin Kırıl Basımevi.
- Akalın, B. Ö. (1938). *Türk çocuğunu nasıl yaşatmalı-1: nüfus siyasetinde çocuk*. Ahmet İhsan Basımevi.
- Akın, Y. (2004). *Gürbüz ve yavuz evlatlar: Erken Cumhuriyet'te beden terbiyesi ve spor*. İletişim Yayınları.
- Alantar, İ. H. (1944). *Sağlam okul gençliği*. Maarif Matbaası.
- Ali, M. (1924). *İstimna-i bilyed – istişha-i bilyed*. Yeni Şark Kütüphanesi.
- Alpman, C. (1993). Cumhuriyet Türkiye'sinde beden terbiyesinin değeri. S. Karaküçük (Haz.), *Ülkü dergisi 1933-1950 seçilmiş spor makaleleri içinde* (s. 5-13). Ankara.
- Apaydın, G. (2022). *Erken Cumhuriyet dönemi kamu sağlığı politikalarında kadın sağlığı ve cinsellik: sıhhi popüler kültür metinleri örneği* [Yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Arpacı, M. (2014). Erken cumhuriyet Türkiye'sinde kamu sağlığı siyaseti ve öjenik (1923-1946). *Tarih ve toplum*, (17), 129-156.
- Arpacı, M. (2015). *Modernleşen Türkiye'de beden ve nüfus politikaları: hıfzıssıhha, terbiye, öjeni* [Doktora tezi]. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.
- Asaf, B. (1933). Spor telakkimiz. *Ülkü dergisi*, 1(1), 17-19.
- Asaf, B. (1993). Spor telakkimiz. S. Karaküçük (Haz.), *Ülkü dergisi 1933-1950 seçilmiş spor makaleleri içinde* (s.3-4). Ankara.
- Başboğa, S. (2018). *Erken cumhuriyet dönemi çocuk dergilerinde bedeni ahlaki ve terbiyevi özellikleriyle inşa edilen çocuk* [Doktora tezi]. Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Baydar, N. (1939). *Devlet ve spor. Beden terbiyesi ve spor. 1* (s. 3-8). Alaeddin Kırıl Basımevi.
- Beden Terbiyesi Mevzuatı. (1941). Ankara: Alaeddin Kırıl Basımevi.
- Cemal, H. (1943). *Lokman hekimin (sakın ha) dediği 31 çekmenin belaları*. Milli Mecmua Basım Evi.
- Çağlı, E. (2011). *Kemalist dönemin öjeni politikalarında kadınlığın kurgulanışı: 1930 – 1945* [Yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi. İstanbul.
- Erkan, S. (2010). *Türk halk danslarında köçeklik geleneği* [Yüksek lisans tezi]. Üniversitesi, İzmir.
- Eryücel, E. (2017). *Öjenik siyaset ve Türkiye'de uygulanması (1918-1945)* [Doktora tezi]. Gazi Üniversitesi. Ankara.

- Fenik, M. F. (1939). *Meseleler: spor ve propaganda. Beden terbiyesi ve spor*. 7 (s. 3-7). Alaeddin Kırıl Basımevi.
- Galip, R. (1929). *Dört azgın canavar*. Devlet Matbaası.
- Gökay, F. K. (1938). *Kısırlaştırmanın rolü*. Kader Basımevi.
- Irmak, S. (1941). *Millet bünyesinin hayati meseleleri*. Ulusal Matbaa.
- Irmak, S. (1943). *Kendimize doğru: Memleketimizin bazı meseleleri*. Foto Magazin Basımevi.
- Kanat, H. F. (1942). *Milliyet ideali ve topyekûn milli terbiye*. Çankaya Matbaası.
- Karaküçük, S. (1993). *Ülkü dergisi 1933-1950 seçilmiş spor makaleleri*. Gazi.
- Kaya, Ş. (1941). 3530 beden terbiyesi kanununun müzakere zabıtları. N. Ergeneli & N. Tuna (Ed.), *Beden terbiyesi mevzuatı*. Alaeddin Kırıl Basımevi.
- Koçu, R. E. (2015). *Eski İstanbul'da meyhaneler ve meyhane köçekleri*. Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık.
- Korok, D. R. (1936a). Genç erkeklerde fena adetler istimna delk ve temas. *Sihhî ve içtimai kitaplar serisi 5*. Nümune Matbaası.
- Korok, D. R. (1936b). Genç kızlarda fena adetler istihşa ve zürefalık. *Sihhî ve içtimai kitaplar serisi 6*. Nümune Matbaası.
- Köktürk, N. (1948). Sporun milletlerarası rolü. *Ülkü dergisi*, 2(20), 28-30.
- Köktürk, N. (1993). Sporun milletlerarası rolü. S. Karaküçük (Haz.), *Ülkü dergisi 1933-1950 seçilmiş spor makaleleri içinde* (s.136-137). Ankara.
- Melek, Z. (1953). Eski devirlerde köçekler ve çengiler. *Resimli tarih mecmuası*, 47(4). 2705-2707.
- Nami, K. (1932). Çocuğun sıhhati ile terbiyesi arasında münasebetler. *Resimli şark*, (16), 4-7.
- Nasır, Z. (1933). Nüfus işinin tetkiki. *Ülkü dergisi*, 1(6), 414-416.
- Neyret, L. (2012). *İnsanlığa karşı suçların dönüşümü: İnsanlığa karşı suç* (Çev. B. Akal). İletişim Yayınları.
- Odabaş, S. (2005). Beden ve toplumsal değişme: erken cumhuriyet döneminde kadın bedenine yönelik söylem ve pratikler. *Muhafazakâr düşünce*, 1(4), 77-94.
- Özgül, H. (1941, 5 Şubat). Çocuklarda Fena İtiyatlar. *Haber*, s.7.
- Öztamur, P. (2004). *Bir nüfusu tanımlamak: Erken Cumhuriyet Dönemi'nde kadınlar ve çocuklar, 1923-1950* [Yüksek lisans tezi]. Üniversitesi. İstanbul.
- Pierson, K. (1339). *Islah-ı ırk*. (Çev. M. Rahmi). Maarif Vekâleti.
- Platon. (2006). *Devlet*. (Çev. S. Eyüboğlu & M. A. Cimcoz). İş Bankası Kültür Yayınları.
- Remzi, T. (1933). Eugenik. *Klinik tıbbi gazete*, 1(1), 41-44.
- Sadi, M. (1934). *Veraset ve içtimai, terbiyevi neticeleri*. Kader Basımevi.

- Saydam, R. (1939). Açılış Nutku. *Yedinci Ulusal Türk Tıp Kurultayı* içinde (s. 3-6). Kader Basımevi.
- Şemsi, M. (1931). *Kaç yaşında evlenmeli*. Vilayet Matbaası.
- Şemsi, M. (1933). *Harbin istifai tesirleri ve zabitlerimizin; neslimizin ıslahındaki ehemmiyetleri*. Akseki Matbaa.
- Tokgöz, S. K. (1938). *Öjenizm ırk ıslahı*. Sümer Basımevi.
- Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı. (1927). *Üçüncü umûmî kongre*. Milli Matbaa.
- Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı. (1933). *Altıncı umûmî kongre*. Devlet Matbaası.
- Uzman, M. O. (1920). Ojenik (İrkin ıslahı ilmi). *Tedrisat mecmuası*, 12(57), 852-857.
- Uzman, M. O. (1941). Akıl hastalıkları. *CHP konferansları serisi-24*, 15-26. Recep Ulusoğlu Basımevi.
- Uzman, M. O. (1935a). *Siniri sağlam çocuk yetiştirme. Eugenic idiş, kısır, eyi çocuk yetiştirme hakkında iki konferans*. Kader Matbaası.
- Uzman, M. O. (1935b). *İdiş ve kısır etme. Eugenic idiş, kısır, eyi çocuk yetiştirme hakkında iki konferans*. Kader Matbaası.
- Uzman, M. O. (1939). Öjenik. *CHP. Konferanslar Serisi Kitap 2* içinde (s. 3-12). Recep Ulusoğlu Basımevi.
- Uzman, M. O. (1945). *Frengi ve sinir hastalıkları*. 1943-1944 Üniversite Konferansları.
- Yalım, Z. R. (1938). Spor-sağlık-kültür. *Cumhuriyet halk partisi konferanslar serisi-1. Kitap: 8*. Ankara Halkevi.
- Yaman, K. (1939a). Memleket müdafaası ve rejim bakımından gençlik ve spor. *Beden terbiyesi ve spor*. 10, 17-40. Alaeddin Kıral Basımevi.
- Yaman, K. (1939b). Aktif yurddaş. *Beden terbiyesi ve spor*, 2(14). Alaeddin Kıral Basımevi.
- Yedinci Ulusal Türk Tıp Kurultayı. (1939). Kader Basımevi.
- Zeren, Z. (1938). *Bekarlık ve evlilik*. Kanaat Kitabevi.

Geliş Tarihi : 14.12.2023
Kabul Tarihi : 15.02.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1404879>

Vatandaş, S., Avcı, M. G., & Vatandaş, C. (2024). Türkiye’de Cumhuriyet’in 10. yılı kutlamaları. *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(Cumhuriyet’in 100. Yılı Özel Sayısı), 238-265. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1404879>

TÜRKİYE’DE CUMHURİYET’İN 10. YILI KUTLAMALARI

Saniye VATANDAŞ¹, Mehmet Güven AVCI², Celalettin VATANDAŞ³

ÖZ

Türkiye, 29 Ekim 1923 günü, tarihinin önemli eşiklerinden birini geçti ve o gün rejim değişikliği yaşamıştır. Bu nedenle 29 Ekim günü çok önemsenmiş, ilki 1924 yılında olmak üzere, her 29 Ekim günü “Cumhuriyet Bayramı” olarak kutlanmaya başlanmıştır. Bunlar içerisinde en önemseneni ise 1933 yılının Cumhuriyet Bayramı olmuştur. 1933 yılının 29 Ekim günü birçok bakımdan önemli bulunmuş ve o seneki kutlamalara özel bir önem verilmiştir. Bunun dahili ve harici birçok sebebi vardır. Fakat bir özellik, herkese verilmek istenen mesajın ortak yönünü oluşturmuştur. Bu, on yıl önce kurulduğunda hakkında olumlu düşüncelerin, gelişip-büyüyeceğine dair ümitlerin olmadığı bir rejimin on yıl gibi kısa sürede ne kadar büyük işler yaptığını gösterme arzusudur. Bu amaçla, kutlama törenlerinin en üst düzeyde coşkulu olması istenmiştir. Kutlama törenlerinin her detayı titiz bir şekilde düşünülmüş uygulamaya konmuştur. Bu araştırma, dönemin şartlarında Cumhuriyet’in onuncu yıl dönümüne yüklenen anlam ve önemi, o günün belgelerinden hareketle tespit etme amacındadır. Bu nedenle söz konusu kutlamalar, dönemin resmî belgelerinden ve yine o dönemin dergi ve günlük gazetelerinde yer alan makale ve haberlerden hareketle ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet, Cumhuriyet Bayramı, Cumhuriyet’in Onuncu Yılı kutlamaları, halk kürsüleri, Onuncu Yıl Affı

¹ Doç. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, svatandas@nku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-9075-0152>

² Doç. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, mgavci@nku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4519-215X>

³ Prof. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, cvatandas@nku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1431-3553>

Date Received : 14.12.2023

Date Accepted : 15.02.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1404879>

Vatandaş, S., Avcı, M. G., & Vatandaş, C. (2024). Celebrations of the 10th anniversary of the Republic in Türkiye. *HUMANITAS - Journal of Social Sciences*, 12(Special Issue of the 100th Anniversary of the Republic), 238-265. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1404879>

CELEBRATIONS OF THE 10TH ANNIVERSARY OF THE REPUBLIC IN TÜRKİYE

Saniye VATANDAŞ⁴, Mehmet Güven AVCI⁵, Celalettin VATANDAŞ⁶

ABSTRACT

On October 29, 1923, the regime changed in Türkiye. For this reason, October 29 was considered very important, and October 29 of each year, the first of which was in 1924, began to be celebrated as the "Republic Day". The most important of these was the Republic Day of 1933. October 29, 1933 was considered important in many respects and a special importance was attached to the celebrations of that year. There are many internal and external reasons for this. However, one feature constituted the common aspect of the message intended to be given to everyone. This was the desire to show how many great things have been done in a short period of ten years by a regime about which there were no positive thoughts when it was established ten years ago and no hopes that it would develop and grow. For this purpose, the celebration ceremonies were intended to demonstrate the highest level of enthusiasm. Every detail of the celebration ceremonies was meticulously thought out and put into practice. This research aims to determine the meaning and importance attributed to the tenth anniversary of the Republic in the conditions of the period, based on the documents of that day.

Keywords: Republic, Republic Day, Tenth Year of the Republic celebrations, public pulpits, Tenth Anniversary Amnesty

⁴ Assoc. Prof. Dr., Tekirdag Namik Kemal University, Faculty of Arts and Sciences, svatandas@nku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-9075-0152>

⁵ Assoc. Prof. Dr., Tekirdag Namik Kemal University, Faculty of Arts and Sciences, mgavci@nku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4519-215X>

⁶ Prof. Dr., Tekirdag Namik Kemal University, Faculty of Arts and Sciences, cvatandas@nku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1431-3553>

Giriş

Cumhuriyet’in ilanının birinci yıldönümü olan 29 Ekim 1924 gününün resmî törenle kutlanacağı özel bir kararname (Düster, 5. Tertib, C.5, 26 Teşrin-i Evvel 1340, s. 666) ile ilan edildiğinde, Cumhuriyet Türkiye’sinin önemli bir geleneği de başlamış oldu. Bu gelenek oldukça önemli kararlar eşliğinde bilinçli ve güçlü bir şekilde başlatıldı. Kutlamaya ilişkin bir kararname çıkarıldığı gibi, Cumhuriyet’in birinci yıl dönümünün kutlama tarzı, verilen resmi beyanatlarla radyo ve gazeteler üzerinden topluma detaylı bir şekilde açıklandı. Çünkü tüm toplumun özel anlamına binaen 29 Ekim gününü önemsemesi isteniyordu. Bu konuda Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin 28 Ekim 1924 tarihli haberi bir örnektir. Haberde, kutlamanın nasıl gerçekleştirileceğine ilişkin oldukça detaylı bilgiler kamuoyu ile paylaşılmıştır. Gazetenin haberine göre, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, 29 Ekim günü öğleden sonra saat iki ile üç arasında Meclis’te bulunan makamında kutlamaları kabul edecek, saat üçte de Meclis binası önünde yapılacak geçit resminden sonra yabancı sefirleri kabul edecektir. Gazetenin ertesi günkü nüshasında haber büyük oranda tekrar edilirken, tebrik listesi ve sırası detaylı bir şekilde verilmiş, ayrıca Ankara’da gece fener alayı ve şenliklerin yapılacağı duyurulmuştur. 29 Ekim tarihli Vatan gazetesi ise kutlamalara ilişkin bilgiler verdiği “İstanbul’da İlk Cumhuriyet Bayramı Merasimi” başlıklı haberinde, 29 Ekim gününü “bayram” olarak nitelemiştir. Bu, o gün için oldukça önemli bir niteleme olup, 29 Ekim gününe çok özel bir anlam ve değer atfetmektedir. Sadece bu da değil, Ankara ve İstanbul başta olmak üzere il merkezlerinde gerçekleştirilecek Cumhuriyet törenleri, 31 Ekim tarihli gazetelerin neredeyse tamamının ortak haber konularından biri durumundadır. Hâkimiyet-i Milliye gazetesi Ankara’daki törenleri haberleştirirken, Vatan gazetesinden iki gün sonra da olsa, kutlamalarla ilgili olarak “bayram” kelimesini kullanmış “Cumhuriyetimiz ilk yıldönümünü bayramların içinde en büyük bayram olarak te’sid etti” demiştir. Bunların yanı sıra dönemin İçişleri Bakanı Recep (Peker) Bey, Cumhuriyetin ilanının yıldönümü münasebetiyle yapılacak törenle ilgili İstanbul Belediyesi’ne gönderdiği 27 Ekim tarihli telgrafında “Türkiye Devleti şekli-i hükümetinin idare-i Cumhuriyete inkılâp ettiği mesud güne” atıfla İstanbul’da yapılacak törenler konusunda titiz davranılmasını ve “Türkiye’yi halasa götüren inkılâbın tebellür ettiği bugüne hürmetle bilimüm devairin tatili tamimen rica olunur” (Cumhuriyet, 27 Teşrin-i Evvel 1924) demiştir. Böylece, 29 Ekim günü özel bir nitelik daha kazanmış ve o gün resmî tatil günü olmuştur.

Cumhuriyet’in ilanının 29 Ekim 1924 gününe denk gelen birinci yıl dönümü resmî törenlerle kutlanmış olmasına karşılık, Cumhuriyetin ilan günü olan 29 Ekim’in resmen “bayram” ilan edilme tarihi 19 Nisan 1925 günü TBMM’de görüşülen ve kabul edilen 4 maddelik kanunla gerçekleşmiştir. Kanunun gerekçesinde, “tüm medeni ülkelerin” kendilerine özel bir günü “milli bayram günü” olarak kabul ettikleri, örneğin Fransa’da 14 Temmuz, Amerika’da 24 Temmuz gününün “milli bayram günü” olduğu, söz konusu milletlerin ilgili günde hem ülke içinde hem de ülke dışında resmî olarak tören ve kutlamalar yaptıkları ifade edilmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt I, İçtima Senesi II, Devre II, s. 164). Kanunun kabulüyle birlikte takip eden yıllardaki tüm 29 Ekim günleri “milli bayram” olarak kutlanmaya başlanmıştır. Kutlama tören ve eğlenceleri şehirler arasında ve yıllar içinde farklılık arz etse bile, “Cumhuriyet Bayramı” özellikle Ankara, İstanbul ve İzmir gibi büyük şehirlerde çok daha özel, büyük ve coşkulu törenlerle kutlanmıştır.

Özellikle Ankara, İstanbul ve İzmir başta olmak üzere, Cumhuriyet’in ilk yıllarındaki “Cumhuriyet kutlamaları” birçok bakımdan ortak ritüellere ve sembollere sahip olmuştur. Bu ritüel ve semboller üzerinden Cumhuriyet rejiminin önemine ve anlamına vurguda bulunulmuş, toplumun bu anlam ve önemi kavraması arzulanmıştır. Söz konusu törenlerin hemen hiç değişmeyen dört temel ritüel ve sembolünü ise “resmî kabul”, “geçit resmi”, “fener alayı” ve “Cumhuriyet balosu” oluşturmuştur. Bunların yanı sıra, Cumhuriyetin ilanına uzanan süreçteki zaferleri sembolize etmek için “zafer perisi” olarak nitelendirilen özel giysili bir genç kız

(Hâkimiyeti Milliye, 31 Teşrin-i Evvel 1926), yahut elinde defne yaprağı bulunan ve bir omuzu açık kalacak şekilde vücuduna bayrak sarılmış, başında ay yıldızlı taç bulunan “Cumhuriyet timsali” (Milliyet, 31 Teşrin-i Evvel 1929) bir genç kız, 1920 ve 30 yıllardaki Cumhuriyet törenlerinin neredeyse hiç değişmeyen özellikleri arasında yer almıştır. Yine bu tören ve kutlamalarda Atatürk fotoğraflarına ve inkılapları temsil eden fotoğraf yahut yazılara muhakkak yer verilmiştir (Cumhuriyet, 29 Teşrin-i Evvel 1926). Bayram günü resmi dairelerin, özel işyerlerinin, ulaşım araçlarının, büyük caddeler üzerindeki evlerin balkonlarının bayraklarla ve renkli kağıtlarla süslenmesi, gece şehirlerin ana caddelerinin tamamen aydınlatılması hemen hiç değişmeyen bayram etkinlikleri arasında yer almıştır. Önceleri üç büyük şehirde ve daha çok üst düzey bürokratlarla sınırlı olan “Cumhuriyet baloları” ise gittikçe kasabalara ve hatta köylere kadar yaygınlaştırılmış, Cumhuriyet baloları, kapatıldığı 1931 yılına kadar Türk Ocakları, takip eden yıllarda ise Halkevleri tarafından düzenlenmiştir. Kutlamaların önemli unsurlarından biri de gazetelerdir. Gazetelerin “Cumhuriyet Bayramı” haberlerinde, Cumhuriyetin anlamı, faziletleri gibi konulara genişçe yer verilmiştir. Ayrıca yazarlar benzer başlıklarla ve içeriklerle Cumhuriyet konusunu işledikleri yazılar yazmışlardır.

Önceki Cumhuriyet Bayramları her yeni yılda daha büyük bir coşkuyla kutlanmış olmasına rağmen, 1933 yılının Cumhuriyet Bayramı’nın coşkusu çok daha büyük ve özel olmuştur. Osmanlı’dan devralınan ve XX. yüzyılın ilk çeyreğindeki savaşlar, hastalıklar, kitlesel göçler nedeniyle normallliğini kaybetmiş demografik yapıya, neredeyse hiç olmayan sanayiye, bitme noktasına gelmiş tarım ve hayvancılığa, yıllarca sürmüş savaşlar nedeniyle tüm güç ve imkânlarını neredeyse tamamen kaybetme aşamasına gelmiş bir ülke ve devlete rağmen, asri insan ve toplum oluşturma projesinin gereğine uygun olarak kalkınmakta ve zenginleşmekte olan bir ülke inşa etme çabalarının on yıl gibi kısa sürede geldiği aşamayı büyük bir coşkuyla tüm ulusla birlikte kutlamaya karar verilmiştir. “Fırtına ortasında dümeni kırılmış bir gemi” (Son Posta, 29 Teşrin-i Evvel 1933) halinden, “modern Ergenekon’dan” (Nadi, 1933) nasıl çıkıldığı ve “zafer güneşinin” (Refik, 1933) nasıl bu kadar parlar hale geldiği, “on sene içinde aklın alamayacağı kadar büyük inkılaplar yapıldığı” (Behnan, 1934, s. 2) hatta ülkenin “şahlandırıldığı” tüm dünyaya gösterilmek istenmiştir.

İletişim imkânlarının son derece sınırlı olduğu 1933’lerin şartlarında, on yılda yapılanlar ve yapılması planlananlar tüm dünyaya anlatılmak, gösterilmek, hatırlatılmak istenmiştir. Bunun için, gerçekleştirilen değişim ve dönüşümlerin, yürütülen inşa çabalarının adeta lokomotif olan ve bu özelliğiyle ulaşılan tüm başarıların sebebi olarak görülen Cumhuriyet rejimine atıfla Cumhuriyet Bayramı önemli bir sembol olarak seçilmiştir. Bu bayram ile on yılın muhasebesinin yapılması, on yıl gibi kısa bir zamanda “büyük işler yapıldığının” dünyaya anlatılması kararlaştırılmıştır. Dönemin özel veya genel tüm olumsuz şartlarına rağmen elde edilen başarılar, idealler doğrultusunda kısa sürede kat edilen büyük mesafe tüm dünyaya gösterilmek istenmiştir. Ayrıca ve hatta özellikle ulusun tüm fertlerinin on yıl gibi kısa sürede sahip oldukları imkân ve değerli konumları görmeleri, anlamaları arzulanmıştır. Bu nedenle yurdun dört bir tarafında her zamankinden daha büyük ve coşkulu kutlamalar yapılması, bu kutlamalar üzerinden “Cumhuriyetin kazandırdıklarının” (Nazım, 1933) halka daha güzel şekilde anlatılması amacıyla topyekûn sayılabilecek bir kutlama seferberliği ilan edilmiştir.

Cumhuriyetin 10. Yıl Kutlamaları için Yapılan Hazırlıklar

22 Nisan 1933 tarihli Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Sekreterliği’ne ait bir yazıda (BCA, Fon Kodu: 450.01, Yer No, 11 50 36-1, 22 Nisan 1933), Cumhuriyetin onuncu yıldönümünden bahsedilerek, o günün Türkiye için özel önemine dikkat çekilmiştir. Buna bağlı olarak da o gün gerçekleştirilmesi istenen tören ve kutlamalar ile ilgili bir plan ortaya konmuştur. Söz konusu yazı, Cumhuriyetin ilanının onuncu yılına özel bir anlam yüklediğinin ilk resmi işaretidir. Onuncu yıl kutlamalarına ilişkin ilk yasal girişim ise 1933 senesinin haziran ayında gerçekleşmiştir. Bir grup milletvekili, “Cumhuriyet İlanının Onuncu Yıldönümünü Kutlama

Kanunu” başlıklı kanun tekliflerini 9 Haziran 1933 günü Meclis Başkanlığına sunarlar, Cumhuriyet Bayramı’nın 1933 yılına ait yıldönümü ile ilgili süreci de başlatmışlardır. 12 maddelik kanun teklifinde, 29 Ekim 1933 günü gerçekleştirilecek kutlamaların geçmişteki kutlamalardan farklı olmasına yönelik özel vurguda bulunulmuş, söz konusu kutlamaların on yıl gibi kısa sürede gerçekleştirilen onurlu ve başarılı işlerle ilgili bir teşekkür düzeyinde kalmayıp, aynı zamanda gelecek nesiller için yeni bir başlangıç olması arzulandığı ifade edilmiştir. Kanun teklifinin gerekçesinde dolaylı bir şekilde dile getirildiği üzere, Cumhuriyet’in ilanının onuncu yıldönümüne yüklenen özel anlam, Cumhuriyet rejimi ile ilgili konuda halkı bilgilendirme ve bilinçlendirmenin yanı sıra, çok daha fazlasıyla Avrupa toplum ve devletlerine doğrudan mesaj verme amacıyla ilgilidir. Cumhuriyet için on yıl önce ifade edilen umut kırıcı, karamsar tespit ve görüşlere cevap verilmek istenmiştir. Çünkü Lozan görüşmeleri sırasında ve sonrasında, başta İngiliz bürokratlar olmak üzere, Avrupa devletlerinin bazı temsilcileri tarafından Türkiye’yi aşağılayan, Türkiye için olumsuz tespitlerde bulunan resmi görüşler dile getirilmişti. Lozan görüşmelerine İngiltere’yi temsilen katılan Lord Curzon’un Türkiye’yi temsil eden İsmet İnönü’ye sarf ettiği sözler bu konuda önemli bir örnekti. Lord Curzon’un İsmet İnönü’ye sarf ettiği “Memleketiniz haraptır. İmar etmeyecek misiniz? Bunun için paraya ihtiyacınız olacaktır. Parayı nereden bulacaksınız? Para bugün dünyada bir bende var, bir de yanımdakilerde...” (İnönü, 1987, s.89-90) sözleri oldukça can acıtıcıydı. Üstelik Lord Curzon bununla da yetinmemiş, Lozan Antlaşması imzalandıktan sonra New Conventional gazetesine verdiği demeçte “Gerçekten Türkiye teorik bakımdan bağımsız bir hükümet oldu. Fakat... bu bağımsızlığın ömrü pek kısa olacak”¹² (Aydemir, 2000, s. 240) demişti. Genç Cumhuriyetin liderleri bunları unutmamışlardı. Bu nedenle de onuncu yıl tören ve kutlamalarıyla, Avrupalılara yanıldıklarını göstermek istiyorlardı. Türk ulusunun Cumhuriyet’in kazanımlarını daha derinden kavramasını sağlamak da bir başka amaçtı (Koçak, 1987, s. 199). Bu nedenlerle oldukça kapsamlı ve coşkulu bir Cumhuriyet Bayramı programı hazırlanmasını istediler. Ulusun neredeyse tüm fertlerinin söz konusu programın kendilerine sorumluluk yükleyen aşamalarına katılım sağlamaları ve destek vermeleri ise özellikle istenmiştir. Bu açıdan “Cumhuriyet İlanının Onuncu Yıldönümünü Kutlama Kanunu” başlıklı kanun teklifinde, Cumhuriyetin onuncu yıl kutlamalarında halkın sadece izleyen olmaktan çıkıp, aktif rol alması gerektiğinin dile getirilmesi ve bu kapsamda sorumluluklar tayin etmesi önemlidir. Kanun teklifi, TBMM’nin 11 Haziran 1933 tarihli birleşiminde görüşüldükten sonra kabul edilmiştir. 2305 sayılı bu kanun, sürecin resmi boyutu açısından başlangıç niteliğindedir. Çünkü takip eden aylarda kutlamaların kapsamı ve şekli ile ilgili başka kanunlar yapılarak, kararnamele yayımlanarak “Onuncu Yıl Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları”nın tüm detayları titiz bir şekilde oluşturulmuştur⁷.

2305 sayılı “Cumhuriyet İlanının Onuncu Yıldönümünü Kutlama Kanunu”na göre Cumhuriyet Bayramı, önceki yıllardan farklı olarak 29-31 Ekim 1933 tarihlerini kapsayacak şekilde üç gün kutlanacaktır. Bu üç gün, resmî tatil olacaktır. Tören ve kutlamaları planlamak ve yürütmek amacıyla özel komisyon, komite ve heyetler oluşturulacaktır. Bu kararın bir gereği olarak ilk önce “Onuncu Cumhuriyet Bayramı Kutlama Yüksek Komisyonu” kurulmuştur. Komisyon üyelerinin kimlerden oluşacağı 14668 sayılı kararname ile belirlenmiştir. Komisyon başkanlığına Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Sekreteri Recep Bey (Peker) getirilmiştir. Kutlamalardan birinci derecede bu komisyon sorumlu olacaktır. Kutlamaların ülke düzeyinde tam uyum ve düzen içerisinde gerçekleştirilmesini sağlamak amacıyla tüm şehirlerde kutlama komite ve heyetlerinin teşkiline karar verilmiştir. Bu komite ve heyetlerin “Yüksek Komisyon”

⁷ Cumhuriyet’in 10. yıl kutlamalarının safhalarını ve kapsamını belirleyen ve şekillendiren kanunlar ve kararnamele şunlardır: 16 Teşrin-i Evvel 1933 tarihli 2318 Sayılı Kanun, 23 Teşrin-i Evvel 1933 tarihli 2319 Sayılı Kanun, 23 Teşrin-i Evvel 1933 tarihli 2320 Sayılı Kanun, 23 Teşrin-i Evvel 1933 tarihli 2321 Sayılı Kanun. Bunların Dışında 15 Temmuz 1933 tarihli 14668 Sayılı Kararname, 18 Teşrin-i Evvel 1933 tarihli 15073 Sayılı Kararname, 22 Teşrin-i Evvel 1933 tarihli 15098 Sayılı Kararname, 22 Teşrin-i Evvel 1933 tarihli 15113 Sayılı Kararname.

ile tam bir uyum içerisinde süreci yönetmelerini sağlayabilmeleri için gerçekleştirilecek haberleşmeler ücretsiz olacaktır.

Yüksek Komisyon ilk andan itibaren işi sıkı tutmuş, 1933 yılının temmuz ayında gerçekleştirdiği bir toplantısının gündemini il merkezlerinin yanı sıra ilçe, kasaba ve köylerde kurulacak “Onuncu Cümhuriyet Bayramı Kutlama Komiteleri” oluşturulmuştur (Hâkimiyeti Milliye, 16 Temmuz 1933, s.1; Hâkimiyeti Milliye, 13 Teşrin-i Evvel 1933, s. 1). Buna ilaveten kutlamaların her bir alanında sorumluluk üstlenecek *Merasim Komitesi, Radyo Komitesi, Yayın Komitesi, Sergi ve Dekorasyon Komitesi, Temsil Komitesi, Konferans ve İrsat Komitesi* adı altında özel birimler teşekkül ettirilmesine karar verilmiştir. Törenlere halkı dahil etmek, halkı bilgilendirmek ve bilinçlendirmek özellikle önemsendiğinden, en az bir buçuk milyon kişinin katılmasını hedefleyen programlar yapılması planlanmıştır. Bu amaçla il ve ilçelerin salon ve meydanlarında en az bir konferans verilmesi, temsiller gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştır (Cumhuriyet, 13 Teşrin-i Evvel 1933, s. 1). Yapılan planlamaya göre özellikle illerdeki kutlamalar 23 güne yayılacak, üç günlük bayramdan on gün önce başlayıp, on gün sonra bitecektir. Halkın katılımını kolaylaştırmak için resmi ulaşım araçlarının ücretlerinde indirimle gidilecektir (Resmi Gazete, 26 Haziran 1933). Bunun yanı sıra geçit resmine katılacak asker, polis, jandarma, öğrenci ve izcilerden ulaşım ücreti alınmayacaktır. Mektup ve telgraf ücretleri yarıya indirilecektir (BCA, Fon Kodu, 450 01, Yer No, 11 50 36.1, 11.6.1933). Üzerinde Atatürk’ün resminin bulunduğu 10. yıla özgü hatıra madalya basılacaktır. Yüksek Komisyonun davetlisi olarak Türkiye’ye gelecek 200 konunun Devlet Demiryollarında ücretsiz seyahat etmeleri sağlanacaktır (Resmi Gazete, 23 Teşrin-i Evvel 1933). Kutlamaların masraflarını karşılamak için 12 Ekim 1933’te bir ek kanun çıkarılmış, ne kadar paranın nerelerde ve nasıl harcanacağı belirlenmiştir. Törenlerin masrafları için 50 bin liralık bir bütçe oluşturulmuştur (Resmi Gazete, 16 Teşrin-i Evvel 1933, Sayı 2530; Hâkimiyeti Milliye, 13 Teşrin-i Evvel 1933, s. 1). Ekonomik sıkıntıların üst düzeyde olduğu bir zamanda, törenler için ayrılan bu paranın harcanmasında azami titiz davranılması gerektiği ise özellikle ifade edilmiştir. Fakat bu paranın yeterli olmayacağı kısa sürede anlaşılınca kutlama masraflarını karşılamak için yine ek bir kanunla mevcut bütçeye 179.797 lira ilave edilmiştir (Resmi Gazete, 23 Teşrin-i Evvel 1933).

“Onuncu Cümhuriyet Bayramı Kutlama Yüksek Komisyonu” ilk andan itibaren işi sıkı tutmuş, herhangi bir aksamaya imkân vermeyecek şekilde planlamaları titiz şekilde hazırlamıştır. “Yüksek Komisyon”un yetki ve sorumluluğu dahilinde yapılması planlanan işler ve uygulamalar arasında yer alan kararlar, sürecin ne kadar titiz şekilde düşünülüp uygulamaya konulduğunu ortaya koyar mahiyettedir. Bu kararlardan bazıları şunlardır: Her yerleşim merkezindeki nüfusun en az onda birinin törenlere katılımının sağlanması; yerleşim birimlerinin merkez meydanına “Cümhuriyet Meydanı” ismi verilmesi; bütün resmi dairelerin, kurum ve kuruluşların, Halk Fırkası birimlerinin, halkevlerinin, okulların ve cemiyetlerin binalarının süslenmeleri ve bayram süresince aydınlatılmaları; herkesin rahatlıkla okuyabileceği şekilde düzenlenmiş Millî Mücadele’nin ve inkılâpların anlatıldığı 200 bin adet yazı, resim ve levha hazırlanarak tüm yerleşim birimlerine gönderilmesi; radyo yayınlarının güçlendirilmesi ve şehir merkezlerine konacak ilave hoparlörler sayesinde radyo yayınlarının herkes tarafından dinlenilmesinin sağlanması; radyo programları arasında Cumhuriyet ve İnkılâpların anlatıldığı şiirlere, destanlara, marşlara, türkülere çokça yer verilmesi ve radyo piyesleri gerçekleştirilmesi; Kurtuluş Savaşının, Cumhuriyetin kuruluşunun ve Cumhuriyetin On Yılı’nın anlatıldığı bir *Rehber Kitap* hazırlanması; “Köy Kutlama Programı” dâhilinde köylerde konferanslar verilmesi ve tiyatro gösterileri düzenlenmesi; iş yerlerinin bayram günlerinde kapalı tutulması... (Cumhuriyet, 13, 20 Teşrin-i Evvel 1933) Önceki Cumhuriyet Bayramı kutlamalarında yer alan Cumhurbaşkanı’nın tebrikleri kabul etme merasimi bu sene yapılmayacak, bunun yerine Cumhurbaşkanı, törenin gerçekleştirileceği at yarışları sahasından radyo ile tüm millete hitap edecektir. Cumhurbaşkanı Atatürk’ün Ankara’da yapacağı bu

konuşmanın, radyo aracılığıyla tüm yurttan, meydanlara konan hoparlörler üzerinden herkes tarafından dinlenmesi sağlanacaktır. Kutlamaların merkezi Ankara olduğundan geçit törenine iki yüzden fazla uçak katılacak, başta İstanbul olmak üzere diğer şehirlerden Ankara’ya gelecek beş bin izci ve beş yüz sporcu için okullar 14 Ekim’de tatil edilecektir (Milli Gazete, 9 Teşrin-i Evvel 1933, s. 2).

Onuncu Yıl kutlama programının şeklini ve niteliğini belirleyen 2305 sayılı kanun gereği, bayramdan on gün öncesini, üç günlük bayram günlerini ve bayramdan sonraki on günü kapsayan günlerde ulaşım araçları ücretlerinde indirimle gidilmesi kararlaştırılmış, bu doğrultuda olmak üzere devlet ve özel şirketler tarafından işletilen ulaşım firmalarından indirim yapmaları istenmiştir. Kendilerinden ulaşım ücretlerinde indirimle gitmeleri istenen şirketlerden bazıları 19 Ekim’den başlayarak yirmi üç gün, diğer bazıları 26 Ekim’den başlayarak dokuz gün, diğer bazıları ise 27 Ekim’den itibaren yedi gün boyunca ulaşım ücretlerinde %50 ile %80 arası oranlarda indirim yapmayı uygun görmüşlerdir. Banliyö trenlerinin ücretlerinde ise bayram günleri içinde %20 indirim yapılacaktır (Milli Gazete, 16 Teşrin-i Evvel 1933, s. 2; Hâkimiyet-i Milliye, 20 Teşrin-i Evvel 1933, s. 1). Devlet kurumları yanında, birçok kişi kutlamalar süresince sokaklarda olacağından, bunların yemek ihtiyacını rahatlıkla giderebilmeleri için lokantaların da indirim yapmaları kararı alınmıştır (Cumhuriyet, 25 Teşrin-i Evvel 1933, s. 5).

Yüksek Komisyon, Cumhuriyetin ilk on yılında gerçekleştirilen yenilik ve gelişmeleri kapsayan bir *Rehber Kitap* hazırlatmış (Kutlama Yüksek Komisyonu, 1933), bu kitap bütün resmî kurumlara gönderildiği gibi, bazı kısımları Fransızcaya tercüme edilerek, Anadolu Ajansı aracılığıyla dünya basınına dağıtılmıştır (Milliyet, 20 Teşrin-i Evvel 1933, s. 6). Ayrıca Yüksek Komisyonun öncülüğünde *Köylülere Konferans* adlı bir kitapçık hazırlatılıp, tüm köylere dağıtılmıştır. Halkı Cumhuriyet konusunda bilgilendirmek ve bilinçlendirmek için tanınmış yazarların edebî eserlerinin sahnelenmesi için özel çalışmalar yapılmıştır. Söz konusu eserlerin mümkün olduğunca özel dekor gerektirmeyen bir tarzda hazırlanmasına dikkat edilmesi istenmiştir. Böylelikle her mekânda kolaylıkla sahnelenmesi mümkün olabilecektir. Birçok yazardan ve yayıncıdan onuncu yıl anısına kitap yazmaları ve yayınlamaları istenmiş, bu şekilde 80’i kitap, 48’i dergi özel sayısı olmak üzere toplam 128 yayın yapılmıştır¹⁶ (Gerçek, 1934, s. 4473-455). Genellikle birer sayfa olmak üzere, konusu “Cumhuriyet” ve “İnkılaplar” olan destanlar hazırlanıp, bunlar toplamda 400 bin adet basılarak köylere kadar dağıtılmıştır (BCA, Fon Kodu, 490 01, Yer No, 11 50 35-2, 3.10.1933). Onuncu yıl adına özel afişler hazırlanarak meydanlara ve sokaklara asılmıştır. Bu afişlerde Osmanlı-Cumhuriyet dönemi karşılaştırmalarına özel bir önem verilmiştir. Osmanlı dönemi ile Cumhuriyet dönemi eğitim faaliyetlerini karşılaştıran afiş bu konuda tipik bir örnektir (Milliyet, 4 Teşrin-i Evvel 1933). Kılık kıyafet ile ilgili düzenlemeler de söz konusu afişlerin bir diğer konusudur (Milliyet, 10 Teşrin-i Evvel 1933). Bu afişler gazetelerde de yayınlanmıştır. Yüksek Komisyona bağlı “Konferans ve İrşat Komitesi” tarafından *İstiklâl ve Millet’in Bekası, Kanun Menbaaları ve Laiklik, Türk Devletçiliği, Büyük Değişikliğin İnanç Kaynağı (İnkılabın İlmihali), İnkılâpçılığımız* adlı konferans metinleri hazırlanmış ve bu metinler farklı yerleşim merkezlerine gönderilmiştir. Yine köylere gönderilmek üzere 15 günde bir yayınlanan ve ücretsiz dağıtılan *Yurt* isimli bir gazete çıkarılmasına karar verilmiş, bu gazetenin dikkat çekmesi için renkli, ilgi görmesi için de bol resimli olmasına özel bir önem verilmiştir⁸ Yüksek Komisyonu’nun karar ve planlamaları gereği, bir yüzünde *Türkiye Cumhuriyeti 1923-1933* yazısı, diğer yüzünde Atatürk resmi olan bronz bir hatıra madalya bastırılmıştır. Madalyonunu ücreti 15 kuruş olarak belirlenmiştir (Resmi Gazete, 18 Teşrin-i Evvel 1933). Posta Genel

⁸ Konuyu özel olarak araştıran Bengül Salman Bolat (Milli Bayram Olgusu ve Türkiye’de Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1923–1960), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2012, s. 113), bu gazetenin herhangi bir nüshasına rastlamadığını ifade etmektedir. Bu durumun, söz konusu düşüncenin uygulamaya aktarılmamasından mı yoksa araştırma sırasında ulaşılamamasından mı kaynaklandığını bilmiyoruz.

Müdürlüğü tarafından “Onuncu Yıl” adına 3,5 milyon adet hatıra pulu çıkartmıştır. Pulların birinde tarımdaki gelişmeler resmedilmiştir. Kutlama törenlerine katılacaklara dağıtılmak üzere 25x18 cm ebadında bayraklar hazırlanmıştır. Tüm ülkede “Cümhuriyet” isminin benimsenmesini ve yaygınlaşarak kabulünü hızlandırmak amacıyla isim koyma ve anıt inşa etme süreci başlatılmış, pek çok şehirde törenlerin yapıldığı merkezi alanlara “Cümhuriyet Meydanı”, büyük caddelere “Cümhuriyet Caddesi” adları verilmiştir. Örneğin, “Beyazıt Meydanı”nın adı “Cümhuriyet Meydanı” olarak değiştirilmiştir (Cumhuriyet, 24 Teşrin-i Evvel 1933, s. 5; Milliyet, 31 Teşrin-i Evvel 1933, s. 5). Onuncu yıl hatırası olarak “Cümhuriyet Anıtı” denilen eserler inşa edilmiştir. “Toprak Alma Merasimi” çerçevesinde “Cümhuriyet meydanlarından” alınan toprakların, ülkedeki birlik ve beraberliği göstermek adına Ankara’ya gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Bu işlemin tüm aşamaları titiz bir şekilde belirlenmiştir. Buna göre: Bütün Türkiye’yi temsil etmek üzere her ilden toprak alınarak Ankara’ya yollanacaktır. Her yerde toprak alınma işi halkın katılımı ve resmî törenle yapılacaktır. Toprak alma sırasında edebî konuşmalar yapılacaktır. Bu topraklar bir pakete konulacak, o yerin komitesi tarafından mühürlenecektir. Bunlar ilk önce vilayetlerde toplanacak, sağlam zarfa tekrardan konulacak ve zabıt tutulacaktır. Bu topraklar daha sonra Ankara’ya gönderilecek ve Türk vatanının birliğini gösterecek bir yerde toplanıp, muhafaza edilecektir (Hizmet, 22 Teşrin-i Evvel 1933; Halkın Sesi, 22 Teşrin-i Evvel 1933).

Onuncu Yıl tören ve eğlenceleri dahilinde tüm resmi kurum ve kuruluşlara çeşitli görevler verilmiştir. Hava Kuvvetleri Komutanlığına da özel bir görev verilmiş, 29 Ekim günü Ankara’da gösteri uçuşu yapması planlanan uçakların daha önce benzer gösterileri diğer bazı şehirlerde de yapması, bu gösteri uçuşları sırasında “Cumhuriyet” ve “İnkılapları” konu edinen vecizelerin yazılı kâğıtlar dağıtılması kararlaştırılmıştır (Cumhuriyet 28 Teşrin-i Evvel 1933, s. 1). Plan gereği yaklaşık 50 milyon kâğıt hazırlanmıştır (Cumhuriyet 28 Teşrin-i Evvel 1933, s. 1). Onuncu yıl için hazırlanan *Rehber Kitap*’ta da yer alan vecize sözlerden biri “Durmayalım Düşeriz” şeklindedir. Bazı yazarlar bu vecize sözleri konu edinen yazılar hazırlamışlar ve gazetelerde yayınlamışlardır. Dönemin ünlü yazarlarından Peyami Safa bu konuda örnek olup, “Durmayalım Düşeriz” vecizesi ile ilgili olarak şöyle yazmıştır: “Öz Türkçe iki kelimeden ibaret en kısa iki cümle. Herhangi bir inkılap hızının mantığını en iptidai kafalara sokacak kadar sade bir ifade içinde en geniş mana. Yeryüzünün halka hitap eden hiçbir vecizesi, büyük manasını bu kadar ifade etmemiştir: Durmayalım Düşeriz” (Safa, 1933, s.3). Cumhuriyetin onuncu yılı kutlama programı çerçevesinde 20 bin civarındaki köye CHF tarafından Türk bayrağı ve Altı Ok’lu CHF bayrağı gönderilmiştir (Resmi Gazete 22 Teşrinievvel 1933). Maarif Vekaleti “Onuncu Yıl” münasebetiyle bir dizi roman, piyes, destan kitabı yayınlamış ve bunları yurdun dört bir yanına dağıtmıştır (Vakit, 28 Teşrin-i Evvel 1933, s. 4). Şehirlerin başta ana meydan olmak üzere farklı bölgelerine kurulan “Halk Kürsüleri” sayesinde vatandaşların “Cümhuriyet” ve “İnkılâp” konularındaki duygu ve düşüncelerini dile getirmeleri için hazırlıklar yapılmış, konuşmacılar gazeteler üzerinden bu kürsülerde konuşma yapmaya davet edilmişlerdir (Halk Kürsüleri Talimatı, 1937). Başta üç büyük şehir olmak üzere tüm şehir merkezlerinde görkemli taklar yapılması kararlaştırılmış, birçok şehirde tarife uygun çok sayıda tak yapılmıştır. Ankara’nın birçok bölgesinde tak inşa edilirken, aynı şekilde İstanbul’da da çok sayıda tak inşa edilmiştir. İstanbul’da Sultanahmet- Ayasofya arasında inşa edilen tak 40 metre boyundadır (Son Posta, 27 Teşrin-i Evvel 1933). Tüm bunların yanı sıra Yüksek Komisyon tarafından 23 Ağustos 1933 tarihinde CHF idare heyetine gönderilen bir yazı ile gerçekleştirilmesi istenen şey oldukça dikkat çekici ve manidardır. Çünkü bu yazı, her şeyin ne kadar detaylı düşünüldüğünün önemli bir göstergesidir. İlgili yazıda tüm Fırka üyelerinin kendilerine ve çocuklarına “bayram” için özel kıyafet almaları ve bayram günlerinde bunu giymeleri istenmiştir. Bununla çocuklar için unutulmaz bir hatıra yaşatılmak istendiği ifade edilmiştir (BCA, Fon Kodu, 490 01 11, Yer No, 50 36.1, 23 Ağustos 1933).

Gazeteler kutlama törenleri için alınan kararları ve gerçekleştirilen uygulamaları günü gününe toplumla paylaşmışlardır. Cumhuriyetin on yılı kapsayan sürede sahip olduğu gelişme evrelerini konu edinen pek çok konferanslar düzenleneceği ve bu konferansların nerelerde kimler tarafından verileceği gazetelerde günü gününe haber edilmiştir (Hâkimiyet-i Milliye, 24 Teşrin-i Evvel 1933). Pek çok şehirde “Cumhuriyet Balosu” düzenleneceği yine günü gününe haber edilmiştir (Milliyet, 25 Teşrin-i Evvel 1933, s. 1-6). Ankara ve İstanbul radyolarının bayram süresince ortak yayın yapacakları duyurulmuş ve üç günlük program detaylı bir şekilde gazeteler aracılığıyla halka duyurulmuştur (Vakit 28 Teşrin-i Evvel 1933, s. 4).

Onuncu Yıl’ın önem ve anlamına binaen, halkı coşturmak, duygudaşlık oluşturmak amacıyla “Onuncu Yıl Marşı” yazılması planlanmış, bu amaçla şairlerden şiir yazmaları istenmiş, yazılan şiirler arasında Faruk Nafiz Çamlıbel’in ve Behçet Kemal Çağlar’ın şiirleri çok beğenilmiştir. Bu iki şiir arasında tercihte bulunulamayınca, her iki şiirin çok beğenilen kısımlarını birleştirerek bir şiire dönüştürülmüştür. Şiirde, on yılda “on beş milyon genç yaratıldığı” vurgulanırken “asri birey ve toplum yaratma” misyonuna güçlü bir atıf vardır. Şiirde “bütün dünyanın saydığı başkumandanın” liderliğinde ülkenin maddi anlamda kalkındırıldığı; bütün kötülüğün, geriliğin boğulduğu; Memleketin yasının dindirildiği; Türk’ün durmak bilmez üstün bir ırk olduğu; elde edilen başarılarla tüm uluslara örnek olunduğu; kaynaşmış türdeş bir toplum yaratıldığı... büyük bir coşkuyla dile getirilmiştir. Şiirin oluşturulmasını takiben beste yarışması açılmış, beste yarışmasını, “Türk Beşleri” adıyla anılan besteci grubunun önde gelen isimlerinden Cemal Reşit Rey kazanmıştır. Cemal Reşit Rey, bizzat Ankara’ya gelerek, devlet erkânı önünde bestesini icra etmiştir. Beste de çok beğenilmiş, Cumhuriyetin ilanının onuncu yılına denk gelen Cumhuriyet Bayramı’ndan başlayarak her fırsatta büyük bir coşkuyla, hep bir ağızdan tekrar tekrar okunmuştur. Hatta öyle ki Yüksek Komisyonun talimatları gereği *Cumhuriyet Marşı* olarak isimlendirilen söz konusu marşın sinemalarda film öncesinde ve sonrasında seyirciler tarafından okunması kararlaştırılmıştır (Akşam, 29 Teşrin-i Evvel 1933, s. 3). Tüm illere, marşın çocuklara ve memurlara ezberletilmesi ve halkla birlikte söylenmesinin sağlanması yönünde talimatlar gönderilmiştir (Hâkimiyeti Milliye, 4 Teşrin-i Evvel 1933).

Af Kanunu

Hükümet, 2305 sayılı “Cumhuriyet İlanının Onuncu Yıldönümünü Kutlama Kanunu” gerekçesinde de dile getirildiği üzere, 1933 yılındaki Cumhuriyet’in ilan yıldönümünü önemli bir eşik kabul ediyordu. 29 Ekim 1933 gününün, yapılan güzel işlere atıfla daha güzel işlerin yapılacağı umudunun tüm topluma aktarıldığı bir yıl dönümü olmasını istiyordu. Bu nedenle siyasi kırılganlıkları ve toplumsal hoşnutsuzlukları geride bırakmak, tüm toplumu kucaklayan bir huzur, barış ve dayanışma ruhu oluşturmak amacıyla genel bir af kanunu çıkarılmasına karar verilmiştir (TBMM Z.C., D. 2, C. 17, 26. 10. 1933, Sıra Sayısı, 363, s. 6). Af konusu birkaç aydır dillendirilmekle birlikte herhangi bir girişim gerçekleşmemişti. Çıkarılacak affın amaca hizmet edebilmesi için 29 Ekim 1933 öncesinde yürürlüğe girmesi istendiğinden, Afyon Milletvekili Ali (Çetinkaya) Bey tarafından 17 maddeden oluşan bir af kanunu teklifi 26 Ekim 1933 tarihinde Meclis Genel Kuruluna sunulmuştur (Cumhuriyet, 26 Teşrin-i Evvel 1933, s. 1). Genel sayılabilecek kapsamda bir affı konu edinen söz konusu kanun teklifi, Adliye Encümeninde daha önceden İzmir Milletvekili Mahmut Esat Bozkurt tarafından sunulmuş olan basın suçlarının affına dair kanun teklifiyle birleştirilerek 19 maddeye çıkarılmış ve bu haliyle müzakere edilmiştir. İki ayrı kanun teklifinin birleştirilmesiyle affın kapsamı daha da genişletilmiştir. Fakat af konusunun gayri resmî şekilde gündeme geldiği ilk günlerden itibaren affı suiistimal etmeye yönelik bireysel bazı tutum ve davranışlar duyulmaya ve görülmeye başlanmıştır. Bazı kimselerin, ceza alacağı için teşebbüs etmediği fakat gerçekleştirmek istediği suçu, af konusu gündeme gelince işleme eğilimine girdiklerine ilişkin duyular rahatsızlığa yol açmıştır. Bunun üzerine Hükümet tarafından bir açıklama yapılmış, “umumi af dahi olsa

şirretlerin af kanununu kötü maksatlarına alet yapmamaları için kayıtlar konacağı ve herhalde affın 1933 yılıbaşından beri yapılan cürümlere şamil olmayacağı” (Hâkimiyet-i Milliye, 28 Temmuz 1933, s. 1) gazeteler aracılığıyla duyurulmuştur.

Meclis Genel Kurulunun 26 Ekim 1933 tarihli 76. birleşiminin 2. oturumunda görüşmeye açılan ve kabul edilen kanuna göre (TBMM Z.C., D. 4, C. 17, 26. 10. 1933, Sıra Sayısı: 363, s. 5-15), 28 Temmuz 1933 tarihine kadar işlenmiş olan suçlar affolunacaktır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve İzmir Suikastı mahkûmlarının cezalarının tamamı, Serbest Cumhuriyet Fırkası taraftarı olan ve Menemen Olayı sonrasında cezalandırılan gazetecilerin suçlarının ise bir kısmı af kapsamındadır. Adli suçlar açısından kanunun hükümleri şöyledir: Tutuklu olup en fazla 5 yıla yargılananların tamamı, suçu kesinleşmiş ve en fazla 3 yıl mahkûmiyet alanların tamamı af kapsamındadır. On yılı geçmeyen mahkûmiyetlerde cezanın 3 yılı, on yılı geçen mahkûmiyetlerde cezanın 5 yılı affolunmuştur. Müebbet kürek mahkûmlarının cezaları 15 yıla, müebbet kalebentlik cezaları sürgüne çevrilenlerin cezaları 10 yıla indirilmiştir. Müebbet kürek cezasıyla yargılanması devam eden ve henüz hüküm verilmemiş olanların cezaları 20 yıl, müebbet sürgünle yargılanan ve cezaları kesinleşmemiş olanların cezaları ise 20 yıl mahkûmiyete dönüştürülmüştür (Vakit, 26 Teşrin-i Evvel 1933, s. 9; Cumhuriyet, 26 Teşrin-i Evvel 1933, s. 1). Buna karşılık zimmet, ihtilas, irtişa, irtikap, müzayedeye fesat karıştırmak, kaçakçılık, yağma, yol kesme, adam kaldırma suçluları, hırsızlıktan mükerrer, başka suçların herhangi birinden ikiden fazla mahkûm olanlar, vazife yapan resmi memurlara tecavüzden dolayı ceza kanununun 271’inci maddesiyle mahkûm olan, öldürmek faslından dolayı ceza kanununun 449’uncu maddesiyle mahkûm olanlar af kapsamının dışında bırakılmışlardır. Bunun yanı sıra, hilafetin kaldırılması ve Osmanlı hanedanının yurt dışına çıkarılmasına dair 431 sayılı kanunda yazılı şahıslar ile 150’likler olarak bilinen kişiler de af dışında tutulmuşlardır (Vakit, 26 Teşrin-i Evvel 1933, s. 9; Milliyet, 26 Teşrin-i Evvel 1933, s. 1, 5). Kanun tasarısının kabul edilip yürürlüğe girmesiyle af kapsamında bulunan mahkûmlar serbest bırakılmaya başlanmıştır. Gazeteler ise “Cümhuriyet rejiminin” bu “lütfunu” birinci sayfalarından haberleştirerek sürece katkı sağlama çabası içerisine girmişlerdir. Örneğin, Akşam gazetesi, İstanbul’da 700 mahkûmun serbest bırakılmasını haberleştirirken (Akşam, 28 Teşrin-i Evvel 1933), Milliyet gazetesi (27 Teşrin-i Evvel 1933, s. 1) 150 mahkûm ve 400 kadar tutuklunun tahliye edileceğini haberleştirmiştir. Milliyet gazetesinin (29 Teşrin-i Evvel 1933, s.1) haber verdiği göre hürriyete kavuşanlar cezaevlerinden çıkarılarken “Yaşasın Cümhuriyet”, “Yaşa Gazi” diye tezahürat yaparak devlete ve rejime bağlılıklarını dile getirmişlerdir.

Cumhuriyet’in Onuncu Yılı Kutlamaları

Cumhuriyetin onuncu yılı kutlamalarını belirlemek ve şekillendirmek için Nisan ayında başlayan çalışmaların en önemli kısmını ve aşamasını oluşturan TBMM’nin 11 Haziran 1933 tarihli birleşiminde görüşüldükten sonra kabul edilen 2305 sayılı “Cümhuriyet İlanının Onuncu Yıldönümünü Kutlama Kanunu” ile kutlama programını hazırlamak ve yönetmekle sorumlu “Onuncu Cümhuriyet Bayramı Kutlama Yüksek Komisyonu” son derece önemlidir. Zira “Yüksek Komisyon cümhuriyetin onuncu yıl dönümü kutlama programını hazırlarken bunun her şeyden evvel canlı, hareketli ve manalı olmasına bilhassa ehemmiyet vermiştir” (Vakit, 23 Teşrin-i Evvel 1933, s. 1). 2305 sayılı “Cümhuriyet İlanının Onuncu Yıldönümünü Kutlama Kanunu” ve bu kanuna ek olarak çıkarılan diğer kanun ve kararnamelerin yanı sıra “Onuncu Cümhuriyet Bayramı Kutlama Yüksek Komisyonu” tarafından ilgili kanun ve kararnamelere uygun şekilde il, ilçe, kasaba ve köylerde kurulan “Onuncu Cümhuriyet Bayramı Kutlama Komiteleri” sayesinde tüm süreç başarılı şekilde yürütülmüş ve yaklaşık altı ay devam eden bir süreci takiben 29 Ekim 1933 gününe denk gelen Cumhuriyet Bayramı, yurt içinde tüm yerleşim merkezlerinde, yurt dışında birçok temsilcilikte coşkuyla kutlanmış, ulaşılabilen herkese “Cümhuriyetin kazandırdıkları” anlatılmaya ve gösterilmeye çalışılmıştır. Bu süreçte gazeteler önemli rol üstlenmişlerdir. Özellikle Osmanlı ve Cumhuriyet dönemleri arasında

karşılaştırmalar yapılmıştır. Bu açıdan Milliyet gazetesinin 29 Ekim 1933 tarihli sayısının birinci sayfasındaki resim oldukça önemli ve manidardır. Resimde, üzerinde “Altı Ok” bulunan ve sağ omuzu açıkta bırakan bir örtüye sarılı vaziyette elinde bayrak bulunan kadının ayaklarının altında kırılmış bir tuğra, sarık ve fes, yine üst üste yere atılmış Arap alfabesinin birkaç harfi, kırılmış bir balta durmaktadır (Milliyet, 29 Teşrin-i Evvel 1933, s.1). Kadının ayaklarının altındaki şeyler Osmanlıyı temsil etmektedir. Ayrıca ilgili gazetede *Onuncu Yılın Bayramı* isimli uzun bir şiir yayımlanmış, şiirde “On yıl evvel aziz yurt, bir yıkılmış ocaktı”, “Halile, sarığını dolamış boynumuza”, “Trakya boş bir ambar, Anadolu bir bozkır, Devletin hazinesi beş parasız, tamtakır”, “Başladık çalışmağa, işledi kara sapan, Gazinin işareti hem yaptıran hem yapan!”, “Din, dünyadan ayrıldı, camiye girdi hoca. Kurtuldu esirlikten millet, bir köhne taca!”, “Şapka giydik, dilimiz çetrefildi, düzelttik. Daha neler, ne büyük, ne büyük işler ettik!” ifadelerine yer verilmiştir (Milliyet, 29 Teşrin-i Evvel 1933, s. 12). Dönemin yazarları “Cümhuriyetin erdemleri” kapsamında Cumhuriyetin onuncu yıl kutlamalarının önemini ifade eden birçok yazı kaleme almış, halkı bilgilendirme ve bilinçlendirme sorumluluğunun yerine getirmeye çalışmışlardır. Bu yazıların bir örneği olarak Sadri Etem’in *Bırakın Gençler Söylesinler* başlıklı yazısının bir kısmı şöyledir:

İnkılâp keskinleşiyor, derinleşiyor. İnkılâp fikirlerden hisse doğru geçiyor. His hayatımıza kadar giriyor. İnkılâbın fikirden hisse geçişini kültür ve edebiyat münakaşalarında görüyoruz. İnkılâp derinleştikçe iman, itikat halini alır. İnkılâpların kırgınlaştığı, derinleştiği zamanlarda artık inkılâp davaları sadece bir mantık, bir istidlâl yekûnu değildir. Hiçbir devirde, hiçbir cemiyetin atlama hamlelerinde sadece fikir sahasında kalmaz. İnkılâpların durgunlaşmış fikir haline geçmesi için uzun bir devir lazımdır. Türk inkılâbı şimdi bu his ve heyecan devresine giriyor... (Etem , 1933, s.2)

Yukarıda da ifade edildiği üzere, esasta üç gün sürecek Cumhuriyet Bayramı, bu üç günün öncesi ve sonrasına ilave edilen onar günle 23 günlük bir kutlama programına sahip olmuştur. Cumhuriyet Bayramı kutlamaları, planlandığı gibi başarılı bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Bu kutlamaların bazı örnekleri şunlardır:

Yurtdışı Temsilciliklerinde Cumhuriyet’in Onuncu Yılı Kutlamaları

Cumhuriyetin onuncu yıldönümünün yurt içinde olduğu kadar, Türk elçiliklerinde ve diğer temsilciliklerde de büyük bir coşkuyla kutlanması istenmiştir. “Medeniyet güneşine karşı yumuk gözlerle pinekliyenin Türk değil, Türkü soyan ve zehirliyen gafil ve mücrim idare” (Şahabettin , 1933) olduğunun, “memleketin bir bütün olarak orta çağ Müslümanlığından modern bir nosyonalizme, endüstrileşmeğe ve layikliğe doğru gittiğinin” (Ulus, 21 Mart 1937, s. 4) tüm dünyaya gösterilmesi arzulanmıştır. Bunu temin için aylar öncesinden hazırlıklar yapılmış, 29 Ekim günü verilen ziyafetlere, temsilciliğin bulunduğu ülkenin Cumhurbaşkanı yahut Başbakanının bizzat katılmasının sağlanması için çalışılmıştır (Cumhuriyet, 1 Teşrin-i Sani 1933, s.1). Bu şekilde Cenevre, Bern, Londra, Berlin, Varşova, Paris, Viyana, Atina, Moskova, Peşte gibi merkezlerde coşkulu kutlamalar yapılmıştır (Milliyet, 1 Teşrin-i Sani 1933, s. 10; Milliyet, 26 Teşrin-i Evvel 1933, s.5; Milliyet, 31 Teşrin-i Evvel 1933, s. 2). Bunun yanı sıra Londra, Times, Svesda, Viya ve Le Jurnal gibi gazetelerin Türkiye’deki Cumhuriyet rejimini ve onuncu yıl kutlamalarını konu edinen başmakaleleri Türkçeye tercüme edilerek Türk gazetelerinde yayımlanmış, farklı dünya başkentlerinde Cumhuriyetin onuncu yıldönümünün takdirle karşılanması hakkında halka bilgi verilmiştir (Hâkimiyet-i Milliye, 29 Teşrin-i Evvel 1933; Milliyet 30 Teşrin-i Evvel 1933, s. 2; Akşam, 30 Teşrin-i Evvel 1933). Yabancı basın arasında özellikle İngiliz basını Cumhuriyetin onuncu yıl dönümü kutlamalarına yüksek ilgi göstermiş, birçok vesileyle “Kemalist reformlar” hakkında övgü dolu yazılar yazmıştır. Bu konuda neredeyse bütün İngiliz gazeteleri benzer tutum içerisinde olmuşlar, Türkiye ve Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk hakkında yazılar yayınlamışlardır. Örneğin Daily Telegraph gazetesinin başmakalesinde Mustafa Kemal Paşa

yeni Türkiye'nin yaratıcısı olarak tanımlanmış, Mustafa Kemal, XIV. Louis ve Mussolini'ye benzetilerek, onun sayesinde "Avrupa'nın hasta adamının, Yakın Doğu'nun küçük Herkülü" olduğu ifade edilmiştir (Daily Telegraph, 28 Teşrin-i Sani 1933'ten Nakleden, Yılmaz, 2002, s. 93). Bu yazılar ise Türkiye'deki gazeteler tarafından tercüme edilerek yayınlanmış ve halkın Cumhuriyet coşkusunun daha da artırılması amaçlanmıştır. Yüksek Komisyon, yabancı ülkelerdeki radyo ve gazetelerden yararlanarak yeni Türkiye'yi bütün dünyaya anlatabilmek amacıyla bazı özel girişimlerde bulunmuştur. Bu girişimlerin sonunda bazı yabancı dergiler ek sayılar yayınlamışlardır. Ayrıca, başta Bükrüş olmak üzere, Washington, Peşte, Varşova, Stockholm, Londra, Kahire, Bern, Lahey radyolarında özel programlar düzenlenmiştir (Milliyet, 20 Teşrin-i Evvel 1933, s. 2).

Yüksek Komisyon tarafından Türkiye'nin dış temsilciliklerinde verilmek üzere Cumhuriyetin ilk on yılında yapılan işlerin, kaydedilen gelişmelerin anlatıldığı bir konferans metni (BCA, Fon Kodu, 490 01, Yer No, 11 50 37-1, 17 Teşrin-i Evvel 1933) hazırlanmış, konferans metninde Osmanlı-Cumhuriyet dönemleri arasında karşılaştırmalar yapılmış, Cumhuriyetin "kazandırdıkları" detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Bu kapsamda hukuk alanındaki devrim ve düzenlemeler, kılık-kıyafet düzenlemeleri, alfabe ve dil devrimleri, kara ve demiryolu ulaşımında yapılan çalışmalar, inşa edilen köprüler, kurutulan bataklıklar, salgın hastalıklarla yapılan mücadeleler, denk bütçe çalışmaları üzerinde durulan konu başlıklarını oluşturmuştur. Konferans metninde devlet partisi olan Cumhuriyet Halk Fırkasına özel bir yer ayrılmış, Fırkanın altı ilkesi hakkında açıklamalara yer verilmiş, Fırkanın halkçılık ideolojisinden ve bu bağlamda sınıf mücadelesini reddeden anlayışından, ekonomik faaliyetlerde takip edilen devletçilik politikasının özellik ve işleyişinden bahsedilmiştir.

Ankara'da Cumhuriyet'in Onuncu Yılı Kutlamaları

Cumhuriyet'in onuncu yılı kutlamalarının merkezi Ankara'dır. TBMM'nin 11 Haziran 1933 tarihli birleşiminde görüşüldükten sonra kabul edilen 2305 sayılı "Cumhuriyet İlanının Onuncu Yıldönümünü Kutlama Kanunu" ile bayram süresi üç gün olarak belirlenmiştir. Fakat konferans, sergi, piyes... gibi faaliyetler sebebiyle bayram kutlamalarının özellikle Ankara'da bayram günlerinden on gün önce başlaması ve on gün sonra bitmesi, böylelikle 23 günlük bir faaliyet/kutlama gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştır. İl, ilçe, kasaba ve hatta köylerde dahi üç günlük programa titiz bir şekilde uyulmasına karşılık, toplamda 23 gün olması öngörülen faaliyetlerin en sistematik gerçekleştirildiği merkez Ankara olmuştur. Ankara'daki kutlamaların, özellikle kutlamalara katılmak için gelen yabancı devlet adamları da dikkate alınarak tüm Türkiye'yi temsil eder şekilde gerçekleşmesi için özel bir çaba sarf edilmiştir. Bu maksatla Vali Nevzat (Tandoğan) Bey başkanlığında bir "Kutlama Komitesi" teşekkül ettirilmiş, bu komiteye bağlı alt komitelerin de katkılarıyla hazırlanan kutlama programı (Behnan Şapolya, 1934, s.8) ile tüm etkinlikler titiz bir şekilde planlanmıştır. Kutlama Komitesi, Yüksek Komisyonunun talimat ve tavsiyeleri doğrultusunda birçok karar almış ve her birini başarılı şekilde uygulamaya aktarmıştır. Alınan kararlar arasında şunlar vardır (Hâkimiyeti Milliye, 27 Teşrin-i Evvel 1933, s.1): Geçit resmi programının hazırlanması; bayram süresince resmi dairelerin, iş yerlerinin, camilerin ve evlerin bayraklarla donatılması ve süslenmesi; şehrin ana caddelerinin geceleri aydınlatılması; geçit resminin gerçekleştirileceği alanın düzenlenmesi; Halk Kürsülerinin konacağı yerlerin özenli şekilde belirlenerek buralara kürsüler konması; takların inşa edileceği yerlerin belirlenmesi ve takların inşa edilmesi; diğer şehirlerden gelen izcilerin barınmalarının ve iaşelerinin karşılanması; konferansların, tiyatroların, temel atma ve açılış törenlerinin, şehitlik ziyaretlerinin planlanması... Tüm bunlar ve detayda kalan diğer etkinlikler için hazırlanan program doğrultusunda gerekli girişimler gerçekleştirilmiş; örneğin Ankara Numune Hastanesinin, Sıhhiye Enstitülerinin, sebze halinin, İnkılap ve Şehir Müzesinin, Ziraat Enstitüsünün açılış programları başarıyla uygulanmış (Cumhuriyet, 26 Teşrin-i Evvel 1933, s. 3; Milliyet, 1 Teşrin-i Sani 1933), diğer şehirlerden

gelecek izci, öğrenci, polisin yanı sıra yine diğer şehirlerden ve köylerden gelecek insanların konaklamaları için 17 Ekim tarihinden itibaren tüm ilkokullar 20 gün süreyle tatil edilmiştir (Cumhuriyet, 17 Teşrin-i Evvel 1933, s. 6; Son Posta, 27 Teşrin-i Evvel 1933). Zira Ankara’nın her köyünden bir erkek, bir kadın ve bir çocuğun köyünü temsilen Ankara’ya gelmesine karar verilmiştir (Milliyet, 26 Teşrin-i Evvel 1933, s. 1). Ayrıca başta İstanbul olmak üzere ülkenin farklı şehirlerinden binlerce izci Ankara’ya gelmiştir. Sadece İstanbul’dan gelen izci sayısı üç bindir (Milliyet, 27 Teşrin-i Evvel 1933, s. 1). Alman tedbirler, Ankara’ya gelenlerin tamamının konaklama ihtiyacını karşılayamadığından, Ankaralılarından bayram kutlamalarına katılmak için şehir dışından gelenleri evlerinde misafir etmeleri istenmiş, birçok Ankaralı bu isteğe olumlu karşılık verip, kapılarını misafirlere açmışlar, hatta bununla kalmayıp büyük tencerelerde pişirdikleri yemekleri meydanlarda Ankara’nın misafirlerine ikram edenlere rastlanmıştır (Vakit, 26 Teşrin-i Evvel 1933, s. 1). Kutlama programları dahilinde 600’ü yaya, 1000’i atlı olmak üzere 1600 köylünün Ankara’da konuk edilmesi planlanmış ve bu plan uygulamaya aktarılmıştır (Behnan, 1934, s.7).

Cumhuriyetin onuncu yılı kutlamaları kapsamında yabancı ülke temsilcileri de törenlere katılmak üzere Türkiye’ye davet edilmişlerdir. Gerçekleştirilen davetler sonucunda kalabalık bir heyet halinde Ankara’ya gelen Sovyet heyetinin yanı sıra Almanya adına Moskova Büyükelçisi Her Nadalny, Yunanistan adına Hava Kuvvetleri Komutanı General Adamides, Bulgaristan adına Maarif Nazırı Boyacıyef ve General Narkaf, Romanya adına Ayan Meclisi üyeleri Ahmet Taşçı Bey ve Mustafa Bey, Silistre Müftüsü Hafız Rifat Efendi Ankara’daki kutlamalara katılmışlardır. Gazeteler yabancı devlet adamlarının geliş ve gidişlerini günü güne haber yapmışlardır. Yabancı devlet adamları arasında en yüksek ilgi Sovyet heyetine olmuştur. Sovyet heyeti, 26 Ekim’de Türkiye’ye gelmiştir. Gazeteler Sovyet heyetine karşı özel bir yakınlık göstermiş ve özel hitaplarla gelişlerini ve faaliyetlerini haberleştirmişlerdir. Örneğin Milliyet gazetesi, Sovyet heyetinin Ankara’ya gelişini “Dost Rusya’nın selamlarını getiren yüksek misafirlerimiz bugün geliyorlar” başlığıyla haberleştirmiş, “Sovyetler heyeti havadan ve karadan karşılanacak” demiştir (Milliyet, 26 Teşrin-i Evvel 1933, s. 1). Ertesi gün ise “Dostlarımızın yüksek mümessilleri dün coşkun tezahürat arasında şehrimize geldiler ve akşam Ankara’ya gittiler” sürmanşeti ile Sovyet heyetinin gelişine ilişkin haberini sürdürmüştür (Milliyet, 27 Teşrin-i Evvel 1933, s. 1). Vakit gazetesinin Sovyet heyetine ilişkin bir haberi şöyledir: “Sovyet heyeti maarif komiseri Bubnof yoldaş, hariciye komiseri muavini Karahan yoldaş, süvari müfettişlerinden ve kızıl ordu harp meclisi azasından Budienni yoldaş ve beş senelik sanayi planını tertip eden komisyonun reisi Kajanofski yoldaştan müteşekkildir” (Vakit, 26 Teşrin-i Evvel 1933, s. 1). Rus heyetinin Ankara Palas’a kadar geçeceği yollar Türk ve Sovyet bayraklarıyla süslenmiş, cadde üzerinde Rusça ve Türkçe “Hoş Geldiniz” yazılı büyük bir tak inşa edilmiştir (Vakit, 28 Teşrin-i Evvel 1933, s. 1). Ayrıca, Ankara’da yapılacak, tören sırasında bayram uçuşlarına katılmak üzere Türk ordusuna hediye edilen uçakları getiren bir başka Sovyet heyeti de Türkiye’ye gelmiştir (Milliyet, 26 Teşrin-i Evvel 1933, s. 2; Milliyet, 28 Teşrin-i Evvel 1933, s. 1).

29 Ekim sabahı erken saatlerde geçit resminin yapılacağı meydan halkla tamamen dolmuştur. Meydanda yüz bin civarında bir kalabalık vardır (Milliyet, 30 Teşrin-i Evvel 1933, s. 1). Saat 10’da radyodan yapılan duyuruda, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk’ün Meclis’te tebrikleri kabul ettiği ve birazdan kutlama meydanına geleceği duyurulmuştur. Mustafa Kemal Atatürk, yanında Genel Kurmay Başkanı Fevzi Çakmak olduğu halde saat 10.10’da kutlama bölgesine girmiştir. Atatürk’ün bindiği üstü açık arabanın arkasındaki ikinci arabada General Voroşilof ve Başbakan İsmet İnönü yer almaktadır. Atatürk, tören meydanına girince öncelikle, tören için yerlerini almış askerleri, izcileri, talebeleri teftiş etmiştir. Bu sırada halk kesintisiz bir şekilde kendisini alkışlamaktadır. Daha sonra tribünde kendisine ayrılan yere geçtikten sonra İstiklal Marşı okunmuş, takiben beklenen radyo konuşmasını yapmıştır. Radyo

konuşması tüm yurda yayınlanmıştır. Zira radyo yayının tüm yurtda rahatlıkla dinlenebilmesi için Almanya'dan bir kamyonu yerleştirilmiş güçlü bir verici getirilmiştir. İkinci bir kamyon üzerine yerleştirilen “sesli sinema aleti” ise tüm programı kaydetmiştir (Vakit, 28 Teşrin-i Evvel 1933, s. 9). “Büyük Şef” 15 dakika süren “şaheser” konuşmasında “yapılan büyük işlere”, değinmiş, “Fakat yaptıklarımızı asla yeterli görmeyiz. Çünkü daha çok ve daha büyük işler yapmak zorunda ve kararlılığımızdayız. Yurdumuzu dünyanın en bayındır ve en uygar memleketlerin seviyesine çıkaracağız. Milletimizi en geniş rahatlık, araç ve kaynaklarına sahip kılacağız. Millî kültürümüzü çağdaş uygarlık seviyesinin üstüne çıkaracağız” demiştir (Milliyet, 31 Teşrin-i Evvel 1933, s. 1; Hâkimiyet-i Milliye, 30 Teşrin-i Evvel 1933, s. 1).

Atatürk konuşmasını bitirince geçit resmi başlamıştır. Geçit yapan askerler halk tarafından kesintisiz alkışlanmıştır. Dört buçuk saat süren geçit resminden sonra Atatürk tören alanından ayrılmış, halkın tezahüratları arasında Çankaya'ya gitmiştir. “Bayram Ankara'da misli görülmemiş bir şekilde kutlanmaya” (Vakit, 30 Teşrin-i Evvel 1933, s. 1) devam etmiştir. Cumhuriyetin TBMM'de kabul edildiği 29 Ekim günü saat 20.30 da 101 adet top atışı yapılmıştır. Bayram kutlamaları ve coşkusu ikinci ve üçüncü günlerde de aynen devam etmiştir (Cumhuriyet, 1 Teşrin-i Sani 1933, s. 1). Konferanslar, piyesler, açılışlar, sergiler, ziyaretler, kutlamalar... her bir yanda kesintisiz devam etmiştir. Herkes sevinçlidir; gazetelerin haberlerine göre en çok da taksiciler sevinçlidir. Çünkü “bayram günlerinde sabahtan akşama, akşamdan sabaha kadar işlemiş, mütemadiyen müşteri taşımış, mütemadiyen kazanmışlardır” (Vakit, 1 Teşrin-i Sani 1933, s. 1). Coşkunun kesintisiz devam ettiğini göstermesi adına Vakit gazetesi “Bayramın son günü” hakkında “Dün de İstanbul ve bütün memleket heyecan ve coşkunluk içinde idi” başlığıyla bayramın üçüncü günü kutlamalarını haberleştirmiştir (Vakit, 1 Teşrin-i Sani 1933, s. 1). Gazeteler takip eden günler de *Cumhuriyet* konulu haberlerine devam etmişlerdir. Örneğin Mustafa Kemal Atatürk'ün 1 Kasım 1933 günü Meclis'te yaptığı konuşmasında sarf ettiği sözler gazetelerin sayfalarını doldurmuştur. Atatürk bu konuşmasının bir yerinde şöyle demiştir: “Geçen on sene gelecek devirler için bir başlangıçtan başka bir şey değildir, bununla beraber eski devirlerin tarihi karşısında cümhuriyetin bu on senesi eşi görülmemeyen bir diriliş ve göz kamaştırıcı bir ileri atılış abidesidir” (Vakit, 2 Teşrin-i Sani 1933, s. 1; Milliyet, 2 Teşrin-i Sani 1933, s. 1-6).

Kutlamaların esas günü olan 29 Ekim günü tüm gazeteler neredeyse tüm sayfalarını Ankara'daki kutlamalara ayırmışlar, kutlama programlarının yanı sıra sayfalarında “Cumhuriyet” ve “inkılaplar” konusunda yazılara, şiirlere ve resimlere yer vermişlerdir. 29 Ekim tarihli Cumhuriyet gazetesini örnek olarak almak gerekirse; gazetenin 6 sütun olan birinci sayfasının beş sütünü birçok küçük resmin birleşiminden oluşan bir resme ayrılmıştır. Bu büyük resmin içinde 1923-1933 karşılaştırmasının yapıldığı iki küçük resim yer almakta, 1923 tarihli birinci resim harabe görüntüsü, 1933 tarihli resim ise bacalarından duman tüten fabrika resmidir. Büyük resmin üst ortasında bir Atatürk resmi, resmin ortasında büyükçe Türkiye haritası yer almaktadır. Türkiye haritası uçak, tren ve zırhlı gemi görüntüleriyle süslenmiştir. Resmin altında büyükçe Türk bayrağı ve yanında *10. Yıl* yazısı yer almaktadır. Resim, bütün olarak değerlendirildiğinde, Atatürk'ün liderliğinde Türkiye'nin on yıl içinde harabe ve halsiz bir halden dinamik, güçlü, kalkınmış bir ülke haline geldiğinin mesajı verilmektedir. Gazetenin birinci sayfasında Yunus Nadi imzasını taşıyan *Türk'ün Kulağına Akseden Ses: Kalk, Kurtulacaksın!* başlıklı ve Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliğine vurguda bulunan bir yazı yer almaktadır. Manşet *Cumhuriyetimiz 11 Yaşına Bastı* şeklindedir. Gazetenin 2. sayfasında dört ayrı yazı yer almaktadır. Bu yazılardan 3'ü “Gazi Mustafa Kemal: Gazinin Dehası Şakın Karanlık Ufuklarında Gözler Kamaştırır Bir Güneştir”, “Gazi'ye”, “Gazi Mustafa Kemal: Asrımızın Mucizesini Değil, Tarihin Mucizesini Halkeden Aziz Şef!” şeklinde olup üçü de Mustafa Kemal'e övgü yazısıdır. Dördüncü yazı ise “Büyük Bayram Nasıl Tesit Edilecek” başlığını taşımaktadır. Gazetenin 3. sayfasında “Türkiye Cumhuriyeti'nin Harici Siyaseti”,

“Yüksek Ziraat Fakülteleri-Bugün Ankara’da 4 Fakülte ve 22 Enstitü Açılıyor” başlıklı oldukça geniş sayılabilecek iki haber yer almaktadır. Bu iki haber tüm sayfası doldurmuş durumdadır. Haber metninde “Gazi Mustafa Kemal” önderliğinde yürüten “Cumhuriyetin” erdemlerine ve kazandırdıklarına atıfla bazı konular haberleştirilmiştir. Gazetenin 4. sayfasında çıkarılan aftan dolayı serbest bırakılan 212 mahkûm ve tutuklularla ilgili olarak “Kanundan İstifade Edenler Serbest Bırakıldılar” başlıklı uzun bir haber metni yer almaktadır. Habere göre mahkûmlar “Yaşasın Cumhuriyet”, “Var Olsun Büyük Gazi” diye tezahüratta bulunarak cezaevinden ayrılmışlardır. Cezaevinde çıkanlar arasında Son Posta gazetesinin eski müdürü Selim Ragıp ile muhabir M. Zekeriya, İstiklal Mahkemesi mahkûmları da yer almaktadır. Tahliye öncesi Cezaevi Müdürü Kenan Bey mahkûm ve tutuklulara yönelik bir konuşma yapmış, “Cumhuriyet rejiminin bu büyük atıfetine” unutmamalarını istemiştir. Aynı sayfada “Ziraat Sergisi Açılıyor”, “Bayramımız ve Almanlar” ve “Türkiye’nin On Yıllık Harici Siyaseti” başlıklı haber metinleri ve köşe yazıları yer almaktadır. Gazetenin 5. sayfasında oldukça uzun bir şekilde “Rus Ricali Dün Kayseri Hattında Gezinti Yaptılar” başlıklı bir haber yer almaktadır. Ayrıca “Bayramların Bayramı” başlıklı bir yazı yer almaktadır. 6. sayfanın tamamı reklam ve ilanlara ayrılmıştır. 7. sayfada “Sevr Ölüm, Lozan Hayattır- Çünkü Sevr’i Saltanat, Lozan’ı ise Cumhuriyet Yapmıştır” ve “Cumhuriyet Nasıl İlan Edildi?” başlıklı iki yazı yer almakta, bu iki yazı tüm sayfayı kaplamaktadır. “Cumhuriyet Nasıl İlan Edildi?” başlıklı yazıda Milli Mücadele yılları, Meclis’in açılışı, Birinci Meclis günleri detaylı bir şekilde anlatıldıktan sonra “Gazi Hz.lerinin” 28 Ekim 1923 akşamı “Yarın Cumhuriyeti ilan edeceğiz” müjde ve direktifini takip eden gün Meclis’te yaşananlar anlatılmış ve “Meclis’te kanun layihası lehinde çok heyecanlı hitabeler söylenmiş ve kanun, saat 8.30’da kabul edilmiştir. 8.45’te de Reiscumhur intihabı ve rey tasnifi muamelesi biterek, 158 mevcudun müttefikan Büyük Gazi’yi Cümhurreisliğine intihap ettikleri anlaşılmıştır” denilmiştir. Gazetenin 8. ve 9. sayfası tek sayfa gibi kullanılmış, “Cumhuriyet ordusu, gökgürültülerini andıran bir velvele ve heybetle tarihe doğdu” üst başlığıyla ve “Tarihi, bin bir şanlı zaferlerle dolu olan ve sanki mucize yaratmak için dünyaya gelmiş bulunan Türk ordusu, bugün kahramanlıkta harika ve dışarıdan ve içeriden Cumhuriyete, inkılabı, yurda uzanacak hain elleri kırmağa hazırdır” şeklinde 12 sütunu kaplayan bir başlıkla “Türk ordusunu” anlatan iki tam sayfalık bir yazı yer almaktadır. Yazıda askerlere ve silahlara ait 20 ayrı fotoğrafa ve çizime yer verilmiştir. Yazının ortasında oldukça büyükçe Mustafa Kemal Atatürk’ün at üstünde bir fotoğrafı yer almaktadır. 10 sayfada “Cumhuriyetin Mali Siyaseti” ve “İktisadi Politikamız” başlıklı iki yazı yer almaktadır. Her bir yazıya 3’er sütun ayrılmıştır. 11. sayfada altı sütunu kaplayan “İş Bankası Büyük Gazi’nin Eseridir” başlıklı bir yazı yer almaktadır. Bu yazı tüm sayfayı dolduracak kadar uzundur. Gazetenin takip eden dört sayfası reklam ve ilanlara ayrılmıştır.

Diğer gazetelerin durumu Cumhuriyet örneğinden farklı değildir. Hemen hepsinin 29, 30, 31 Ekim günlerinde tüm sayfaları “Büyük Gazi”, “Cumhuriyet”, “İnkılaplar” ekseninde şekillenen haberlerle ve yazılarla doludur. Hepsi de “Cumhuriyet” nedeniyle sahip olunması istenen ve beklenen coşkuyu sayfalarına aktarma çabasına girmiş gibidirler. Bunu biraz farklı tarzlarda ortaya koymaya çalışanlar da olmuş, örneğin Vakıf gazetesi günler öncesinden “29 Ekim” gününü özlemle anan ve bekleyen başlıklara veya benzer içerikli yazılara yer vermiştir. Gazetenin 25 Ekim nüshasının birinci sayfasında beş sütunu kaplayan ve alt yazısı olmayan “Büyük Bayramımıza Üç Gün Daha Kaldı” başlığına yer verilmiştir. Gazetede “ziraat”, “sıhhat”, “maarif”, “tapu ve kadastro”, “imar” alanlarında on yıl içinde yapılan işlerle ilgili yazılar yer almaktadır (Vakit, 25 Teşrin-i Evvel 1933, s. 6). Cumhuriyetin onuncu yıl kutlamaları bağlamında diğer gazetelere göre bir konuda farklı bir tutum sergileyen Milliyet gazetesi diğer günler 8 olan sayfa sayısını 29 Ekim 1933 günü 52’ye çıkarmış ve her bir sayfasını on yıl içinde yapılan bir konuya ayırmıştır. Konuların tamamı Osmanlı dönemi ile karşılaştırma şeklinde verilmiştir. Konu başlıklarından bazıları şunlardır: “On yılın yarattığı şehir: Ankara”, “Türkiye Cumhuriyetinin kültür inkılapları”, “İktisadımızın on yıllık bilançosu”,

“Türk azminin bir harikası: şimendiferlerimiz”, “On yılda dahilde neler yaptık”, “On senelik inkılap Türkiye’sine içtimaiyat gözile bir bakış”, “Musiki”, “İnkılabın köye doğru hızlanan adımları”, “On senelik edebiyatımız”, “Cumhuriyet ve halkın sıhhati”, “Cumhuriyetin on senelik mimari hayatı”, “Cumhuriyet devrinde bankacılık ve bankalarımız”, “Çocuk”, “Cumhuriyet maliyesi ve Türk parası”... (Milliyet, 29 Teşrin-i Evvel 1933, s. 1-52).

İstanbul’da Cumhuriyet’in Onuncu Yılı Kutlamaları

Cumhuriyet’in onuncu yılı kutlamalarının Ankara’dan sonraki önemli merkezi İstanbul’dur. Yüksek Komisyonun karar ve planlamaları doğrultusunda Vali ve Belediye Başkanı Muhittin (Üstündağ) Bey başkanlığında oluşturulan Kutlama Komitesi aylar öncesinden çalışmaya başlamıştır. Kutlama Komitesi, İstanbul bağlamında gerekli planlamaları yapmış, planlanan işlerle ilgili fiilen çalışmalara başlamıştır. Bunların önemli bir kısmı, Yüksek Komisyon’un direktif ve beklentileri doğrultusunda özellikle tüm büyük şehirlerde yapılması gereken veya beklenen işlerdir. Dolayısıyla özeldeki farklılıklara rağmen, genel çerçeve bellidir. Alınan kararların ve zamanı geldikçe uygulamaya geçilecek planlamaların bir kısmı şunlardır: Tüm resmî ve özel iş yerleri, evler, tarihi mekânlar bayraklarla ve diğer süs malzemeleriyle süslenecek, geceleri hepsi aydınlatılacaktır. 29 Ekim gecesi saat 21.15’te Cumhuriyetin ilanının tekrar canlandırması yapılacaktır. Buna göre Ankara’da Cumhuriyetin nasıl ilan edildiğini anlatan bir konuşma yapılacak, bu konuşma İstanbul radyosundan yayınlanacaktır (Milliyet, 24 Teşrin-i Evvel 1933, s. 1). İstanbul Belediyesi kutlamalar sırasında halka dağıtmak için 10 bin bayrak sipariş etmiş, daha sonra bunun yetmeyeceği düşünülerek 20 bine çıkarılmıştır. Ayrıca evlerde iş yerlerinde kullanılmak üzere 40 bin adet ampul dağıtılmıştır (Milliyet, 24 Teşrin-i Evvel 1933, s. 6; Milliyet, 25 Teşrin-i Evvel 1933, s. 5). Tramvay şirketi bayram günleri olan 29, 30, 31 Ekim günleri boyunca ulaşım ücretinde %33’lük bir indirim gidecektir (Cumhuriyet, 28 Teşrin-i Evvel 1933, s. 6; Milliyet, 28 Teşrin-i Evvel 1933). Belirlenen yerlere taklar inşa edilecek, yine belirlenen yerlere Halk kürsüleri konacaktır. Hak kürsülerinde konuşma yapmak isteyenlerin açıklanan takvim ve kurallar dahilinde gerekli yerlere müracaat edip isimlerini ve yapacakları konuşmanın konusunu bildirmeleri gerekmektedir. Konferansların yapılacağı yerler, konuşmacılar belirlenecektir. Sergiler, açılışlar planlanacaktır... Gazeteler İstanbul’da düzenlenecek kutlamaları genişçe haberleştirmişlerdir. Vakit gazetesi 28 Ekim günü “En Büyük Bayramımız Yarın” sürmanşet başlığının altında “Tayyarelerimiz en ufak köylere kadar gidecekler, İstanbul’a yalnız 17 bin talebenin geçişi 6 saat sürecektir” (Vakit, 28 Teşrin-i Evvel 1933, s. 1) alt başlığı ile 29 Ekim gününe ilişkin geniş bir haber metni yayınlamıştır. Tören merkezi, ismi “Cumhuriyet Meydanı” olarak değiştirilen Beyazıt Meydanı’dır. Bayram kutlamaları için çoğunluğu Sur içi, Üsküdar, Kadıköy ve Beyoğlu’nda olmak üzere yüzlerce tak yapılmıştır (Milliyet, 28 Teşrin-i Evvel 1933, s. 5). “Kadıköy ciheti bilhassa takların en kesif olduğu muhittir. Kadıköy’ünden Suadiye’ye kadar bütün yol boyunca nâmütenahi tak inşa edilmiştir” (Milliyet 26 Teşrin-i Evvel 1933, s. 1). Elektrik şirketi Tünel’in üstüne, Sarayburnu’ndan dahi okunabilecek büyüklükte “Yaşa Gazi” yazan ışıklı bir levha hazırlamıştır (Vakit, 26 Teşrin-i Evvel 1933, s. 9). Geçit resminin yapılacağı eski ismiyle Beyazıt Meydanı’na, yeni ismiyle Cumhuriyet Meydanı’na 400 kişilik bir tribün inşa edilmiştir (Vakit, 26 Teşrin-i Evvel 1933, s. 9).

Bayramın birinci günü “Cumhuriyet Meydanı”nda toplanan resmî ve sivil tüm katılımcılar tarafından coşku ile İstiklal Marşı ve Cumhuriyet Marşı okunarak kutlama töreni başlamıştır. Vali Muhittin Bey bir konuşma yapmıştır. Askerlerin, harp malûllerinin, polislerin, itfaiye çalışanlarının, üniversite öğrencilerinin, izcilerin, Hilali Ahmer ve Himayei Etfal temsilcilerinin, öğrencilerin, esnafın, işçilerin, halktan kimselerin yer aldığı kortej Sultanahmet, Galata köprüsü, Şişhane, Tepebaşı, İstiklal caddesi güzergâhını takip ederek Taksim’e çıkmıştır. Taksim Anıtı önünde de çelenk koyma töreni yapılmıştır. Ankara’da yapılan radyo

konuşmalarını dinlemek için özellikle Taksim ve Beyazıt meydanlarına büyük hoparlörler konmuş, Atatürk’ün “Onuncu Yıl” konuşması halk tarafından bu hoparlörlerden dinlenmiştir. Gece olunca birçok semtte fener alayı düzenlenmiştir. Bu fener alaylarından iki tanesine özel önem verilmiş ve çok büyük olması için özel çaba sarf edilmiştir. Bunlardan biri Harbiye’den diğeri ise Beyazıt’tan hareket edip Taksim’de buluşulmuştur. Gece saat 20.05’te 101 pare top atışı yapılmış, törene katılan herkes bir dakikalık saygı duruşunda bulunmuştur. Aynı gece “Millet sarayında” beş yüz kişinin katıldığı büyük bir balo düzenlenmiştir. Baloya özellikle askerler, konsoloslar, üst düzey sivil bürokratlar, şehrin muteber tüccarları ve gazeteciler davet edilmiştir. Yine gece Boğaz’da gemilerin katıldığı bir fener alayı düzenlenmiştir. Yavuz zırhlısı denizdeki kutlamaların adreslerinden birisidir. Cumhuriyet gazetesi çok sayıda davetlinin katıldığı gemideki eğlenceyi “Dün Yavuz dretnotumuzda (zırhlımızda) bir danslı cay verilmiştir. Vali beyle kolordu kumandanı, Vali Muavini Ali Rıza Bey, Cevdet Kerim Bey ve daha birçok zevat bulunmuşlardır. Donanma Kumandanı Şükrü Bey’le Yavuz Süvarisi Hüsnü Bey, davetlileri karşılamış ve hazırlanan büfede izaz (ağırlama) ve ikram etmişlerdir” diyerek haberleştirmiştir (Cumhuriyet 1 Teşrin-i Sani 1933, s. 5). Gece kutlamaları sırasında Ayasofya, Sultanahmet, Yeni Cami, Süleymaniye, Fatih ve Beyazıt camilerinde “Varolsun Gazi”, “Yaşasın Cümhuriyet” ve “Cümhuriyet fazilettir” yazılı mahyalar kurulmuştur. Akşam gazetesinin haberine göre “gece olunca şehrin en ufak sokaklarına kadar süsleyen milyonlarca ampul İstanbul’u nura gark etmiştir” (Akşam, 30 Teşrin-i Evvel 1933, s. 1). O akşam İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı Muhittin Bey’in himayelerinde Dolmabahçe Sarayı’nda “binden fazla kişinin katılımıyla” “sabaha kadar süren” (Akşam, 30 Teşrin-i Evvel 1933) bir balo düzenlenmiştir.

İstanbul’daki Halk kürsülerinin konulacağı yerler ve konuşmacılar ile konferansların yerleri ile konferansçılar liste halinde günler öncesinden gazetelerde yer almıştır (Vakit, 25 Teşrin-i Evvel 1933, s. 5). Şehrin farklı bölgelerine konan halk kürsülerinde üç gün süreyle sabahdan akşama kadar konuşmacılar “Cümhuriyet”, “İnkılaplar”, “Gazi” konulu konuşmalar yapmıştır. Köylerde gelenler ailelerin yanlarına yerleştirilmişlerdir. Söz konusu köylülere Halkevinde bir program düzenlenmiş ve günün anısına birer rozet hediye edilmiştir (Cumhuriyet, 29 Teşrin-i Evvel 1933, s. 2). Yine bayramın birinci günü şehrin muhtelif yerlerinde hastane, mektep, halkevi, çocukları kurtarma yurdu açılışları yapılmıştır (Vakit, 31 Teşrin-i Evvel 1933, s. 3). Her okul kendi bölgesinde tören yapmıştır. “Ankara’ya gönderilmek üzere İstanbul’un toprağı törenle alınmış”, “Gaziye en aziz malımız olan bu bir avuç toprak hediye edilmiştir” (Vakit, 31 Teşrin-i Evvel 1933, s. 2). Taksim meydanındaki anıtın yanına sufiskiyesi yapılmış, “müthiş” görüntüyü “onbinler” izlemiştir (Milliyet, 31 Teşrin-i Evvel 1933, s. 5). Okullarda konferanslar verilmiştir. Konferanslar gece yarısına kadar devam etmiştir. Muallim mektebi, Galatasaray lisesi, Gazi Osman Paşa mektebi gibi muhtelif yerlerde piyesler sahnelenmiştir. Şehzadebaşı’nda Cumhuriyet balosu düzenlenmiştir (Milliyet, 31 Teşrin-i Evvel 1933, s. 5). Gece, Boğaz’da, çok sayıda vapur, römorkör ve teknelerin katıldığı büyük bir deniz şenliği düzenlenmiştir (Vakit, 2 Teşrin-i Sani 1933, s. 3; Milliyet, 26 Teşrin-i Evvel 1933, s. 6). İstanbul’a davet edilen köylüler bayramın birinci günü kutlama törenlerine katılmışlar, ikinci günü müze ve sergileri gezmişler, üçüncü günü Vali ve şehrin ileri gelenleriyle birlikte yemek yemişlerdir (Vakit, 2 Teşrin-i Sani 1933, s. 3).

Bayramın ikinci günü, tüm Boğaz’da deniz şenlikleri düzenlenmiştir. “Şehir baştanbaşa nurdan inşa edilmiş gibidir” (Milliyet, 31 Teşrin-i Evvel 1933, s. 5). Perapalas oteli sahibi Misbah Bey “bu mübeccel bayram günlerinde cidden takdir edilecek bir harekette bulunmuştur. Misbah Bey ordumuza binlerce pasta ve çörek hediye etmiştir” (Milliyet, 31 Teşrin-i Evvel 1933, s. 5). Öğle saatlerinde, kutlamalar için İstanbul’a gelen bin köylüye kooperatif lokantasında yemek ikram edilmiştir (Milliyet, 31 Teşrin-i Evvel 1933, s. 5). Sultanahmet meydanına inşa edilen kübik tak uzaklardan görülecek kadar ihtişamlıdır. Büyükada’da *Yarım*

Osman ve İnkılap Çocukları, Bakırköy’de *Mavi Yıldırım*, *Kahraman*, *Şer’iye Mahkemeleri*, Yeşilköy’de *Kahraman*, Beşiktaş’ta *Ergenekon*, *İnkılap Çocukları*, Beykoz’da *İstiklal*, *Şer’iye Mahkemeleri*, Şehremini’nde *Kahraman*, Maltepe’de *Şer’iye Mahkemeleri*, Pendik’te *Sönmeyen Ateş*, *Uyanış* piyesleri sahnelenmiş, bunların dışında Gazi Osmanpaşa Orta Mektebi talebeleri Fındıklı Halk Fırkası yanındaki plaj gazinosunda; Kız Muallim Mektebi, İstanbul Kız Lisesi ve Fevziye Lisesi talebeleri geniş salonlarında müsamereler vermişlerdir. Muhtelif inkılap piyesleri, eski devri hicveden komedileri oynamışlar, konferanslar verip marşlar söylemişlerdir. Halk tüm bu programları büyük bir ilgi ile takip etmiş, eğlenceler sabahlara kadar sürmüştür (Vakit, 31 Teşrin-i Evvel 1933, s. 1). Sur içi bölgesinde elliden fazla ilk mektepte müsamere yapılmış, *İnkılap Çocukları*, *10 İnkılap*, *İstiklal* gibi piyesler ve *Şer’iye Mahkemesi* isimli komediler sahnelenmiştir (Vakit, 31 Teşrin-i Evvel 1933, s. 3). Vakit gazetesinin haberine göre “Herkes birbirine... “Bundan daha büyük bayram yapmadık”. Pek çokları esefle “Cümhuriyet bayramımız, en büyük bayramımız niçin bir hafta değil de üç gün?” (Vakit, 31 Teşrin-i Evvel 1933, s. 1) demektedir. Tramvaylarda yer olmadığından insanlar evlerine yürüyerek dönmek zorunda kalmışlardır (Milliyet, 31 Teşrin-i Evvel 1933, s. 5). Bayramın üçüncü günü de farklı olmamış, İstanbul gazeteleri, kutlama programına ve faaliyetlerini günü gününe ve genişçe haber yapmıştır. Buna göre bayram günlerinde İstanbul’daki binalar ve caddeler “şimdiye kadar görülmemiş bir şekilde süslenmiştir” (Cumhuriyet, 29 Teşrin-i Evvel 1933). “İstanbul halkı en büyük bayramını büyük bir sevinç içinde coşkun bir surette kutlulamıştır” (Vakit, 31 Teşrin-i Evvel 1933, s. 1). Boğazda faaliyet yürüten bütün vapurlar ve tekneler bayram gülerinde Boğaz’da şenlik düzenlemişlerdir. Hangi vapur ve teknenin, hangi gün ve saatte nerede ne yapacağı detaylı bir şekilde daha önceden belirlenmiştir (Vakit, 26 Teşrin-i Evvel 1933, s. 6). Bayram süresince İstanbul’da birçok açılış programı düzenlenmiştir. Açılışı yapılan yerler arasında Talebe Yurdu, Halkevi, İnkılap Müzesi ve Cumhuriyet Bayramı yolu vardır (Vakit, 1 Teşrin-i Sani 1933, s. 7; Cumhuriyet, 2 Teşrin-i Sani 1933, s. 1). Şehitlikler ziyaret edilmiştir. Cumhuriyet’in onuncu yıl dönümü kutlaması nedeniyle İstanbul Üniversitesinde “Cümhuriyet” ve “İnkılaplarımız” konulu halka açık çok sayıda konferans verilmiştir (Milliyet, 26 Teşrin-i Evvel 1933, s. 4). Halkın konferanslara ilgisini çekebilmek için günlük gazetelere verilen ilanlarla duyuru yapılmıştır. Ayrıca üniversitenin on yıllık faaliyetlerini kapsayan bir broşür hazırlanmış ve dağıtılmıştır (Milliyet, 28 Teşrin-i Evvel 1933, s. 3)

İzmir’de Cumhuriyet’in Onuncu Yılı Kutlamaları

Cumhuriyetin onuncu yıl kutlamalarının hazırlıkları için, her şehirde olduğu gibi, İzmir’de de yoğun ve yorucu bir hazırlık süreci işletilmiştir. Bütün yerleşim birimlerinde Cumhuriyetin onuncu yılının coşkulu bir şekilde kutlanması emredilmiş, herhangi bir aksaklığa fırsat verilmemesi istenmiştir. Esasen İzmir’deki kutlamaların da genel çerçevesini ve yapılacak faaliyetlerin esasını, diğer büyük şehirlerde olduğu gibi, Yüksek Komisyon’un karar ve planlamaları belirlemiştir. Ancak buna rağmen İzmir’in kendine özgü bir özelliği de söz konusudur. Öncelikle mülki amirler başta olmak üzere tüm amirler ve memurlar son derece titiz olmak zorundadırlar ve öyle de olmuşlardır. Bu durum görünüşte esasen diğer şehirlerdeki mülki amirlerin ve memurların da sorumluluğuydu. Hiç kimse “Cümhuriyet Bayramı” gibi rejime sadakatin göstergesi olan bir törende, üstelik söz konusu rejime sadakat duygularının en üst düzeye eriştiği “Onuncu Yıl Kutlamalarında” bir yanlışlığın ve eksikliğin olmasını istemezdi. Daha da önemlisi, hiç kimse herhangi bir eksikliğe veya yanlışlığa vesile olmak istemezdi. İzmirli ise hiç istemezdi. Zira İzmir daha üç yıl önce büyük bir sınavdan geçmişti ve üzerinde bir mim vardı. Mustafa Kemal Atatürk’e ve Cumhuriyet Halk Fırkasına sadakatte en ileri şehirlerden biri olduğu düşünülmüş olmasına rağmen, iktidar partisine muhalif Serbest Fırkaya bağlılık tutumu sergilemeleri haklarında bir soru işaretinin oluşmasına yol açmıştı. Şimdi o mimi kaldırma, oluşan soru işaretini yok etme zamanıydı. Bu fırsatı iyi

değerlendirmeliydiler. Üstelik Mustafa Kemal Atatürk, 7. yıl kutlamalarında “eski” ile “yeni” karşılaştırması yapıp, “Cümhuriyet fazileti ahlakiye ye müstenit bir idaredir. Cümhuriyet idaresini faziletli, namuskâr insanlar yetiştirir. Sultanlık korkuya, tehdide müstenit olduğu için, korkak, zelil, sefil insanlar yetiştirir. Aradaki fark bundan ibarettir” (Anadolu, 22 Teşrin-i Evvel 1930, s. 1) demişti. Bunu halka anlatacak işler yapılarak Cumhuriyet daha da güçlendirilmeliydi. İzmir bu yarışta önde olmalıydı.

İzmir’deki Kutlama Komisyonu, Vali Kazım (Dirik) Paşa’nın başkanlığında Cumhuriyet Halk Fırkası binasında toplanmış ve üç gün sürecek bayram kutlamalarının her aşaması titiz bir şekilde belirlenmiştir. En büyüğü Cumhuriyet Meydanına olmak üzere şehrin çeşitli bölgelerinde olabildiğince gösterişli tak inşa edilmesi, belirli meydanlara birer Halk Kürsüsü konulması kararlaştırılmıştır. Halk Kürsülerinde konuşacakların saygısızlık olarak anlaşılabilir tutum ve davranışlardan veya sözlerden kaçınmalarını sağlamak için gerekli hassasiyetin gösterilmesinin gerektiği vurgulanmıştır (Hizmet, 27 Teşrin-i Evvel 1933, s. 1). Komite’nin aldığı kararlar arasında şunlar vardır: Bayramın üç günü bütün dükkânların ve ticari kuruluşların kanunun buyurduğu üzere kapalı tutulmasının sağlanması; bütün yurttaşların bayramın devam ettiği üç gün en temiz ve en yeni kıyafetlerini giymelerinin temini; Cumhuriyet Bayramı gecesinde toprak alma merasiminin gerçekleştirilmesi ve bu toprağın Ankara’daki Yüksek Komisyona gönderilmesi; bayram günlerinde ve gecelerinde bütün resmi binaların, mekteplerin ve ticarethanelerin bayraklarla, defne dallarıyla, yeşilliklerle, kırmızı beyaz kurdelelerle, fenerlerle süslenmelerinin temini; vatandaşların kalplerinin üzerine gelecek şekilde elbiselerine bayrak takmalarının sağlanması; bayram süresince ulaşım ücretlerinin yarıya düşürülmesi ve uymayanların cezalandırılması; hayır cemiyetlerinin rozet dağıtarak bağış toplamalarına yardımcı olunması; havai fişeklerin atılması; Cumhuriyet meydanına, üzerinde “İzmir Onuncu Cümhuriyet Bayramını candan coşkunluklarla bu meydanda kutladı. 29 Teşrinievvel 1933” yazılı bir taş dikilmesi; geçit resmi düzenlenmesi; uçakların gösteri uçuşu yapmaları; Ankara ve İstanbul radyoları ile ortak yayın yapılması; ilk top sesi işitildiğinde inkılap uğruna canını verenler için saygı duruşu yapılması; birinci gün akşamı askerler tarafından meşaleli yürüyüş alaylarının düzenlenmesi; halk tarafından vapur gezileri tertip edilmesi; Menemen’de Kubilay Anıtının açılışının gerçekleştirilmesi; Eşrefpaşa’da pazar yeri açılışının gerçekleştirilmesi; şehit düşen tayyarecilerin kabrine çelenk konulması; Çorakkapı’daki parkta çocuk bahçesinin açılışı; Ziraat Vekâletine ait İzmir Hayvanat

Laboratuvarının açılışı; Karşıyaka’da Soğukkuyu Kemalpaşa İlk Mektebinin açılışı; Cumhuriyet Kız Enstitüsü’nün açılışı; ilk gün akşamı Valilik binasında büyük bir balo tertip edilmesi; özel salonlarda ve mekânlarda Cumhuriyeti, Atatürk’ü, İnkılapları konu edinen konferanslar verilmesi; meydanlarda şiirler ve destanlar okunması; bayram günlerinde “*Güzel Günler Mecmuası*” çıkarılması; Cumhuriyet Marşı’nın sıklıkla ve hep bir ağızdan büyük bir coşkuyla okunmasının temini; Marşın düzgün okunması için Halkevinin kurslar düzenlemesi; Cumhuriyet Marşının, İzmir ve Manisa’daki mahkûmlara ezberletilmesi; bayramın ikinci ve üçüncü günlerinin akşamlarında Halkevinde temsiller verilmesi; 9 Eylül panayırı pavyonlarında okullar sergisi açılması ve sergide Cumhuriyet ve İnkılap eserlerinin halka gösterilmesi; yeni yolların açılış törenlerinin tertip edilmesi... (Akşam, 29 Teşrin-i Evvel 1933, s. 2; Akşam, 31 Teşrin-i Evvel 1933, s. 7; Vakit, 20 Teşrin-i Evvel 1933, s. 8; Vakit, 25 Teşrin-i Evvel 1933, s. 9). Alınan tüm bu kararlar bayram günlerinde titiz bir şekilde uygulamaya aktarılmış ve coşku ile gerçekleşen tören ve kutlamalar planlandığı gibi yerine getirilmiştir.

Taşrada Cumhuriyet’in Onuncu Yıl Kutlamaları

Üç büyük şehrin dışındaki tüm diğer şehir, ilçe ve kasabalarda ve hatta köylerde de kutlanması istenen ve programlanan Cumhuriyet’in onuncu yılı kutlamalarının nasıl gerçekleştiği, gazetelerin değişmeyen haber konularından biri olmuştur. Gerek kutlama

hazırlıkları aşamasında gerekse 29 Ekim gününde ve takip eden günlerde kutlamaların nasıl gerçekleştirileceği yahut gerçekleştiği sürekli ve detaylı bir şekilde haber yapılmıştır. Gazeteler Ankara, İstanbul ve İzmir dışında Artvin, Sivas, Çorum, Muş, Bursa, Ordu, Bandırma, Sinop, Giresun Samsun, İzmit, Polatlı, Osmaniye, Keskin, Haymana, Çankırı, Nevşehir, Turgutlu, Çanakkale, Nizip, Urfa, Gönen, Çankırı, Edirne, Uzunköprü, Mersin, “Diyarbakır”, Bolu, Antalya, Siirt, Afyon, Artvin, Rize “Elaziz”, Kastamonu, Merzifon, Trabzon’daki (Vakit, 1 Teşrin-i Sani 1933, s. 6; Milliyet, 26 Teşrin-i Evvel 1933, s. 6; Milliyet, 31 Teşrin-i Evvel 1933, s. 3; Milliyet, 2 Teşrin-i Sani 1933, s. 5; Cumhuriyet, 2 Teşrin-i Sani 1933, s. 6; Vakit, 26 Teşrin-i Evvel 1933, s. 6) kutlama törenlerini detaylı bir şekilde haberleştirmişlerdir. Halkın coşku ile törenlere katılımına vurgu, neredeyse tüm haberlerin ortak konusudur. Yaşanan coşkunun detayları ön plana çıkarılarak, halkın Cumhuriyet’e sadakatının ne kadar güçlü olduğu gösterilmeye veya vurgulanmaya çalışılmıştır.

Cumhuriyet’in onuncu yılı kutlamalarının başta gazete haberleri olmak üzere, konu ile ilgili resmî belgeleri ve tarihi kaynakları da dikkate alarak, taşrada nasıl gerçekleştiği ile ilgili bilgiler incelendiğinde, örnek olarak bazı şehirlerle ilgili bilgiler şu şekildedir: Niğde konunun önemli örneklerinden biridir. *Niğde* gazetesinin farklı günlerdeki haberlerinden öğrendiğimize göre (Niğde Gazetesi, 9 Teşrin-i Evvel 1933, 6 Teşrin-i Sani, 13 Teşrin-i Sani, 20 Teşrin-i Sani 1933), hep birlikte söylenmesi istenen Cumhuriyet Marşını ezberlemek ve güzel bir şekilde okunmasını sağlamak için Niğde Halkevinde haftanın dört günü; Pazar, Salı, Perşembe ve Cuma günleri provalar yapılmıştır. Musiki komitesi başkanı Cafer Bey, Cumhuriyet Marşını ezberleme ve okuma çalışmalarının başarılı olması için faaliyetleri titizlikle bizzat takip etmiştir. Hiç kimse herhangi bir aksaklıkla karşılaşmak istememektedir. Belediye, sokaklara asılacak fener, bayrak ve grafik işlerini üstlenmiş durumdadır. Ahaliden, şehrin istasyon tarafına bakan kısmındaki evlerini kireçle boyamaları istenmiştir. Muhtarlıklara verilen talimatla maddi durumu iyi olmayanların belediyeye başvurarak kireç alıp, evlerinin badana etmeleri istenmiştir. Sokaklar titiz bir şekilde temizlenmiştir. Onuncu yıldönümü kutlamalarının hazırlık aşamasında Ankara’dan Niğde Halkevine on beşe yakın eser gelmiş, bunlardan *İstiklal*, *İnkılâp*, *Cumhuriyet Yolunda*, *Kahraman* ve *Köy Muallimi* isimli piyesler seçilerek bayramda sahnelenmesine karar verilmiştir.

Bayram kutlamaları Niğde’de sabah saat dokuzda, *İstiklal Marşı*’nın ve Cumhuriyet Marşı’nın peş peşe ve hep bir ağızdan okunmasıyla başlamıştır. Daha önce Halk Kürsüsünde konuşma yapmak için ismini yazdırmış olanlardan seçilen konuşmacılar “*Gazi ve Yarattığı İş*” başlığı altında “on sene öncesi” ile “bugünü” karşılaştıran konuşmalar yapmışlardır. Konuşmaların hepsi, geçmişin geriliğini, yoksulluğunu, zorbalığını, kötülüğünü, çirkinliğini, cehaletini, kabalığını, yöneticilerin ahlaksızlıklarını... dile getirmişlerdir. Buna karşılık Cumhuriyet sayesinde erişilen ilerilik, zenginlik, hakkaniyet, iyilik, güzellik, ilim, nezaket, yöneticilerin halk adamı oluşu... büyük bir gururla dile getirilmiş ve hatta haykırılmıştır. Geçit töreninin tamamlanmasından sonra kalabalık yürüyerek stadyuma geçmiş, stadyumdaki gösteriler izlenmiştir. Bu arada birkaç uçak Niğde semalarında uçuş yapmış, halk büyük bir gururla onları seyretmiş ve alkışlarla selamlamıştır. İkinci gün kutlamaları sabah dokuzda başlamış, Cumhuriyet Meydanı’nda toplanan halk, bayram konuşmalarını dinlemiştir. Yardım cemiyetleri, resmî ve gayri resmî kuruluşlara yardımlarda bulunmuşlar, yardım derneklerinden Hilal-i Ahmer Cemiyeti üyeleri onuncu yıl kutlamalarına atfen yoksul hastaları ziyaret ederek gerekli tedavileri yaptırmış, ilaç dağıtmışlardır. Okullarda yapılan temsillerle Cumhuriyet’in on yıllık serüveni canlandırılmıştır. Akşam saat beşte bayram kutlamalarına katılan seksen kadar davetliye ziyafet verilmiştir. Akşam, Halkevinde günün anlam ve önemini anlatan *Mavi Yıldırım* adlı piyes sahnelenmiştir. Kutlamaların üçüncü günü yine saat dokuzda toplanılmıştır. Halk Kürsüsünden yapılan konuşmalar dinlenmiştir. Halk bir kez daha Cumhuriyet sayesinde kavuştuğu özgürlüğü, zenginliği, mutluluğu, güvenliği... dinlemiş, daha sonra Halkevindeki

Köycülük şubesinin ve askeri kışlanın açılışı gerçekleştirilmiştir. Saat ikide Ulukışla-Niğde-Kayseri demiryolu hattının açılış töreni yapılmıştır. Akşam ise balo ve fener alayının yapılması ile Niğde de düzenlenen onuncu yıl kutlamaları büyük sevinç ile tamamlanmıştır⁹.

Cumhuriyetin onuncu yıl dönümü kutlamalarının taşrada nasıl gerçekleştiğiyle ilgili olarak dikkate alacağımız ikinci şehir Edirne’dir. “Güzel yurdumuzun batı bekçisi” olarak nitelenen Edirne’de Vali Özdemir Bey’in başkanlığında bir kutlama komisyonu oluşturulmuştur. Şehrin “şan ve şerefine uygun” (Milli Gazete, 11 Teşrin-i Evvel 1933, s. 1) bir program oluşturabilmek için Vali’nin başkanı olduğu komisyon haftada iki-üç defa toplanmış, işleri başarıyla yürütmek için komisyonlar oluşturulmuş, kutlama törenlerinin detayları belirlenmiştir. Yüksek Komisyon tarafından gönderilen veya bildirilen destanlar, piyesler, afişler ve diğer basılı evraklar hiç vakit kaybetmeden ilgili yerleşim birimlerine gönderilmiş ve gerekli hazırlıkların yapılması istenmiştir. Bayram günlerinde uçakların gösteri uçuşu yapacakları; memurların, askerlerin, polislerin, öğrencilerin ve halkın ortak katılımıyla hep birlikte İstiklal marşı ve Cumhuriyet marşı söyleneceği; Halk kürsülerinin kurulacağı; resmi dairelerin ve işyerlerinin üç gün süreyle kapalı tutulacağı yapılan duyurular arasındadır. Halka “Evlerinizi, dükkanlarınızı ve mağazalarınızı bayraklarla, fenerlerle ve yeşilliklerle süsleyiniz” (Millî Gazete, 11 Teşrin-i Evvel 1933, s. 1) çağrısı yapılmış, bu kapsamda tüm resmi ve özel iş yerlerinin bayraklarla, fenerlerle süslenmesi istenmiştir. Çok önemsenen Halk Kürsülerinden birinin belediye bahçesinde, diğerinin ise Halkevi okuma odası önünde kurulacağı haber edilmiştir. Duyuruya göre 18 yaşını dolduran her vatandaş, daha önceden Edirne Fırka idare heyeti başkanlığına başvurarak adını yazdırarak bu kürsülerden konuşma hakkını kazanabilecektir. Bu şekilde isim yazdırmayan fakat konuşma yapmak isteyenler, kürsü yanında durarak, kürsü başındaki yetkililerden aldığı izinle konuşmasını yapabilecektir. Halk Kürsülerinden konuşma yapma saatleri bayramın birinci gününde saat 15-17 arası, ikinci ve üçüncü günlerde ise 9-12 ve 14-17 arası olarak belirlenmiştir (Milli Gazete, 29 Teşrin-i Evvel 1933, s. 5). Şehrin çeşitli yerlerinde, Halkevinde, Belediyede müzik programları düzenleneceği, şenlik fişekleri atılacağı, halk kürsüsünde konuşmalar yapılacağı Edirne’de yayınlanan *Millî Gazete*’nin o günlerdeki öncelikli haber konuları arasında yer almıştır. Kusursuz bir seslendirme için *Cumhuriyet Marşı* her gece saat sekizden itibaren Yekta Bey tarafından halka öğretilip, geç saatlere kadar uzayan provalar yapılmıştır. Ankara’daki törenlere katılmak için Edirne’den 24 Ekim’de yola çıkacak 300 izci belirlenmiş ve bunların yol hazırlıkları yapılmıştır (Milli Gazete, 19 Teşrin-i Evvel 1933, s. 2). 22 Ekim gününü takiben taklar kurulmaya başlanmıştır. Her yerde olduğu gibi Edirne’de de törenlerin Mustafa Kemal Atatürk’ün sabah saat 10:00’da yapacağı radyo konuşması Cumhuriyet meydanına kurulan radyodan dinlendikten sonra başlayacaktır (Milli Gazete, 29 Teşrin-i Evvel 1933, s. 1). Edirne’deki Cumhuriyetin onuncu yılı kutlamaları, planlandığı gibi gerçekleştirilmiş, Edirne halkı şehirlisinden köylüsüne, okumuşundan okur-yazar olmayanına, çocuğundan yaşlısına kadar herkes *Cumhuriyetin kazandırdıklarını* üç gün süreyle işitme ve okuma imkânı elde etmiştir.¹⁰

Cumhuriyetin onuncu yılı kutlamaları Ankara, İstanbul ve İzmir’in yanı sıra diğer şehirlerde de büyük bir coşkuyla kutlanmıştır. Niğde ve Edirne örneklerinden de anlaşıldığı üzere kutlama programları yaklaşık benzer niteliktedir. Her yerleşim biriminde *Cumhuriyet Marşı* eşliğinde Cumhuriyetin kazanımlarını dile getiren konuşmalar yapılmıştır. Herkes planlanan tüm faaliyetlerin kusursuz uygulamaya konması için özel bir çaba içerisinde olmuştur. Örneğin Alpullu şeker fabrikası müdürü Şefik Bey, fabrikada çalışan 1500 işçinin

⁹ Detaylı Bilgi İçin Bk. Gülin Öztürk, “Niğde’de Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1926-1948)”, Gaziantep University Journal Of Social Sciences, 2015, C. 14, S.3, 585-599.

¹⁰ Konuya İlişkin Detaylı Bilgi İçin Bk. Nurten Çetin, “Edirne’de Cumhuriyetin Onuncu Yılı Kutlamaları”, 9. Uluslararası Atatürk Kongresi. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2021, s. 1987-1714.

Cumhuriyet Marşını ezberlemelerini sağlamıştır (Milliyet, 26 Teşrin-i Evvel 1933, s. 2). Konuşmalarda Cumhuriyet öncesinin karanlığına, zulmüne, zorbalığına, cehaletine, geriliğine dikkat çekilirken; bunlar üzerinden Cumhuriyet'in aydınlığı, ışığı, bilgisi, ileriliği daha bir parlatılmıştır. Örneğin Gaziantep'teki törenlerde "yüzlerle sene baykuşlar gibi milletin başında tüneyerek varlığını emmiş ve yurdu harabeye, mezara çevirmiş olan halife ve sultanların zulümleri ve zorbalıkları" (Cümhuriyet, 29 Birinci Teşrin 1930) dilendirilmiştir. Mardin Valisi ise bayram sabahı hükümet konağının önünde yaptığı konuşmada, "Cümhuriyet idaresinin gösterdiği ümran ve terakkiden ve saltanat idaresinin fenalıklarından bahis bir nutuk irat etmiştir" (Hâkimiyeti Milliye, 1 Teşrin-i Sani 1928, s. 2). Maraş'taki kutlamalarda ise Muallim Adile Necla isimli bir öğretmen tarafından daha sonra Maraş Vilayet Gazetesinde de yayınlanacak olan bir şiir okunmuştur (Vakit, 28 Teşrin-i Evvel 1933, s. 4). Bir "kurtuluş" öyküsünün anlatıldığı şiirde ve yapılan diğer konuşmalarda hemen tek ortak nokta saltanat rejimi ve bu rejim altında sultanların yapmış olduğu "fenalıklar" ile "Gazi Baba" ifadesi ile anılan Mustafa Kemal Atatürk'e olan bağlılığın dile getirilmesidir.

Halk Kürsüleri

Cumhuriyetin onuncu yıl dönümünü kutlamak için tüm Türkiye'de kurulmuş olan Halk Kürsülerinde sadece Fırka hatipleri konuşmamış, halktan kişilerin de konuşması sağlanmış, hatta asıl amaç bu olmuştur. On sekiz yaşının üstünde "inkılaplara bağlı" (Hâkimiyet-i Milliye, 12 Teşrin-i Evvel 1933, s.1; Cümhuriyet Hâkimiyet-i Milliye, 21 Birinci Teşrin, 1933, s. 1-5) her vatandaşın konuşabilmesi istenmiştir. Trafikğin akışını etkilemeyecek meydanlarda, yerden en az yarım metre yükseklikte kurulan Halk kürsülerinin üzerine "Cümhuriyet Halk Fırkası Halk Kürsüsü" levhası ile Fırka bayrağı asılmıştır. Bu kürsülerde, "Cümhuriyet" ve "İnkılâp" konularında konuşmak isteyen vatandaşların bayramın birinci günü öğleden sonra saat 14.00'te başlayarak gün batımına kadar, ikinci ve üçüncü günlerde ise saat 9'dan gün batımına kadar konuşmasına izin verilmiştir. Bu konuda bir gazete haberi şöyledir: "Bu kürsülerde, 18 yaşından yukarı, kadın ve erkek her yurttaş cumhuriyet ve inkılâp mefhumları içinde kalan Millî Hâkimiyet ve İstiklali sayısız iyiliklerine dair olan ve on senelik millet hâkimiyetine müstenit Cumhuriyet idaresinin yüksek eserlerini sayan gösteren hitabeler, konferanslar, şiirler, destanlar söylenip okunabilirdi" (Yeni Adana, 29 Teşrin-i Evvel 1933, s. 2; Yeni Adana, 4 Teşrin-i Evvel 1933, s. 1).

Hemen tüm şehirlerin ana meydanlarına kurulan Halk kürsüleri ile devlet-halk, rejim-halk kaynaşması amaçlanmıştır. Takip eden yıllarda da bu uygulamaya devam edilmiştir (Ulus, 8 Teşrin-i Evvel 1933, s. 1). 1937'nin Cumhuriyet Bayramı'nda, Ankara'daki Halk Kürsülerinden birinden yapılan konuşma, hedeflenen amacın gerçekleştiğini göstermesi açısından önemli örnektir. Ulus gazetesinin haberine göre konuşmacılardan birisi "Bugün bütün Türk milleti, gözleri sevinçle dolu, göğsü gururla kabarmış, boyunca evlat yetiştiren bir ana gibi, on beşine basan Cümhuriyeti bağrına basıyor, bayram ediyor. Ve Cümhuriyet, bu on beş yaşındaki ilâh çocuk önünde düzlüğe yaklaşan yokuşu güvenle süzerek anasına şefkatle bakan bir oğul gibi Türk milletine kollarını açmış gülümsüyor" (Ulus, 31 İlkteşrin 1937, s. 2) demiştir. Halk Kürsülerinin taşrada nasıl bir iş gördüğünün anlamak için Halk kürsüsünde konuşmak isteyenlerin sayısı önemlidir. Örnek olarak Adana dikkate alınır, Halk kürsüsünde konuşma yapmak için Adana'da iki yüz kişinin isim yazdırmış olması (Yeni Adana, 24 Teşrin-i Evvel 1933, s. 1), Halk kürsülerinin yüksek ilgi gördüğünün önemli bir delilidir.

Sonuç

Cumhuriyet Bayramları yeni ve genç devletin tercihlerini, istikametini ve "her gün bir adım daha öne giden ilerleyişini" halka ve hatta tüm dünyaya göstermenin önemli bir göstergesi olarak görülmüştür. Bu durum özellikle ilk yıllarda en üst düzeydedir. Fakat özellikle bir kutlama tüm diğerlerinden daha önemli kabul edilmiştir. Bu, Cumhuriyet'in onuncu yıl

kutlamalarıdır. Cumhuriyet liderleri, sivil ve asker bürokratlar, yazarlar, gazeteciler, öğretmenler, öğrenciler onuncu yıl kutlamalarına özel bir önem vermiş, halkı da bu konuda motive edebilmek ve böylelikle coşkusu en üst düzeye çıkmış bir kutlama gerçekleştirebilmek için özel bir çaba sarf etmişlerdir. Onuncu yıl kutlamalarında, dönemin en önemli iletişim aracı olan gazetelerin rolü oldukça önemli ve büyüktür. 1933 yılının Cumhuriyet Bayramı üzerinden Cumhuriyet’in erdemlerini, Cumhuriyet rejiminin faydalarını anlatma işine gazeteler büyük bir istekle katılmışlardır. Vatandaşlar, esasta 3 gün, ancak diğer etkinliklerle büyük şehirlerde 23 gün süren kutlama günleri boyunca yazılı, sözlü ve görsel araçlarla, ekonomiden kültüre, güvenlikten ulaştırmaya, spordan ticarete kadar, hayatın tüm alanlarında Cumhuriyet’in, tüm rejimlerden daha üstün olduğuna ikna edilmeye çalışılmıştır. Gazeteler yazılarıyla ve fotoğraflarla bayram coşkusuyla eşlik edip, yazarlar halkı inkılaplar konusunda daha da bilinçlendirme sorumluluklarını yerlerine getirme çabası içinde olmuşlardır. Hatta Anadolu gazetesinin yazarlarından Kemal Kâmil ilginç bir isteğini dile getirmiştir. Yazısında, Kurban ve Ramazan gibi dini bayramların arife günü olduğu halde, Cumhuriyet Bayramı gibi “en büyük ve kutsal bayramın” arife günü olmamasının bir eksiklik olduğunu belirtmiş ve “Ben bu ulu bayrama birde arife günü isterim” (Anadolu, 11 Teşrin-i Evvel 1933, s. 1) demiştir. Anadolu’nun yazarlarından Refik Şevket İnceoğlu ise “Tam on senedir Cümhuriyet idaresi hayatını yaşıyoruz. Yaptıklarımızı ve gördüklerimizi sayarak yalnız teselli bulamayacağız. Fakat daha yapmak istediklerimizi düşünerek cumhuriyete dört elle sarılacağız. Bize vatan veren, vicdanımızda milli duygular yaratan, tam medeni bir insan ve millet olduğumuzu bize hissettiren Cümhuriyet idaresi önünde her vatandaşın görevi hürmetle eğilmek ve ona candan bağlanmaktır” (Anadolu, 11 Teşrin-i Evvel 1933, s. 1) dediği bir yazı kaleme almıştır. Gazeteler “Vali Paşa” Kazım Özalp’ın “On yılı yüzyıllara sığdıran Cümhuriyet Türkünün, Gazi neslinin bundan sonra neler yaratacağını bilmek ve haykırmak çetin değildir. Gazinin kurduğu sarsılmaz temel üstünde inkılap çocuklarının çizdiği, beslediği emeller engindir” (Anadolu, 11 Teşrin-i Evvel 1933, s. 1) tespitlerine Cumhuriyet’in faziletini ifade eden sözlerine, sayfalarında genişçe yer vermişlerdir.

Cumhuriyet’in onuncu yıl kutlamaları birçok bakımdan önemli bulunmuş ve bu doğrultuda kutlamalara özel bir önem atfedilmiştir. Söz konusu özel önem ve anlamın hem dahili hem de harici birçok sebebi vardır. Fakat bir özellik her kesime verilmek istenen mesajın ortak yönünü oluşturmaktadır. Bu ise, on yıl önce kurulduğunda hakkında hiç iyi düşüncelerin, gelişip-büyüyeceğine dair ümitlerin olmadığı bir rejimin on yıl gibi kısa sürede ne kadar yerleşik, sağlam ve büyük işler yaptığının ortaya konmasıyla ilgilidir. Bu amaçla planlamalar yapılmış ve kutlama törenlerin her detayı titiz bir şekilde düşünüldüğü uygulamaya konmuştur. Cumhuriyet ilkelerini benimsetmek ve pekiştirmek için halkı bilgilendirme ve bilinçlendirme çabalarına özel bir önem verilmiştir. Cumhuriyet liderleri, amaca ulaşmak açısından sadece devletin değil, aynı zamanda halkın da sürece iştirak edip, sorumluluk üstlenmesini çok önemsemişlerdir. Kutlama törenleri planlandığı gibi gerçekleştirilmiş ve süreç bu şekliyle tamamlanmıştır.

Kaynakça

- 150 Mahkûm, 400 Kadar Mevkuf Tahliye Edilecek, Milliyet, 27 Teşrin-i Evvel 1933.
- 1937 Cumhuriyetin İlânı Yılı Dönümünde İstifade Edilecek Halk Kürsüleri Talimatı, Ulus Basımevi, Ankara, 1937.
- Adliyedeki Süs, Camide Kurulacak Mahyalar, Vakit, 23 Teşrin-i Evvel 1933.
- Af Kanununun Bugün Çıkması Muhtemel, Vakit, 26 Teşrin-i Evvel 1933.
- Af Layihası Meclis'e Verildi, Cumhuriyet, 26 Teşrin-i Evvel 1933.
- Ahmet Refik, "Gazi Mustafa Kemal", Cumhuriyet, 29 Teşrin-i Evvel 1933.
- Ankara Görülmemiş Bir Gün Daha Yaşadı, Milliyet, 30 Teşrin-i Evvel 1933.
- Ankara İnsana Parmak Isırtacak Bir Halde, Vakit, 26 Teşrin-i Evvel 1933.
- Ankara'da Bayram, Vakit, 30 Teşrin-i Evvel 1933.
- Ankara'da Cümhuriyet Bayramı, Vakit, 1 Kasım 1933.
- Ankara'ya Gönderilmek Üzere İstanbul'un Toprağı Törenle Alınmış, Vakit, 31 Teşrin-i Evvel 1933.
- Ankara'ya Tehacüm Şimdiden Başladı, Cumhuriyet, 17 Teşrin-i Evvel 1933.
- Bayram Anadolu'da Nasıl Geçti? Milliyet, 2 Kasım 1933.
- Bayram Hazırlıkları, Hizmet, 27 Teşrin-i Evvel 1933.
- Bayram Hazırlıkları, Millî Gazete, 11 Teşrin-i Evvel 1933.
- Bayram Kutlandı, Akşam, 30 Teşrin-i Evvel 1933.
- Bayram Programı, Hâkimiyeti Milliye, 27 Teşrin-i Evvel 1933.
- Bayrama Üç Gün Kaldı, Cumhuriyet, 25 Teşrin-i Evvel 1933.
- Bayramda Radyo, Vakit, 28 Teşrin-i Evvel 1933.
- Bayramda Tayyareler 50 Milyon Kâğıt Atacaklar, Cumhuriyet, 28 Teşrin-i Evvel 1933.
- Bayramımız Hariçte de Kutlandı, Milliyet, 31 Teşrin-i Evvel 1933.
- Bayramın 3. Üncü Günü De Her Yerde Aynı Hararet ve Heyecanla Tes'it Edildi, Cumhuriyet, 1 Kasım 1933.
- Bayramın Filmi, Akşam, 29 Teşrin-i Evvel 1933.
- Bayramın İkinci Günü, Ulus, 31 İlkteşrin 1937.
- Bayramın Son Günü, Cumhuriyet, 1 Kasım 1933.
- Bayramın Son Günü, Vakit, 1 Kasım 1933.
- Behnan, E. (1934). *Cumhuriyetin Onuncu Yılı Dönümü Ankara'da Nasıl Kutlandı*. Hâkimiyet-i Milliye Matbaası.
- Beyazıt Meydanının Adı Cumhuriyet Meydanı Oldu, Cumhuriyet, 24 Teşrin-i Evvel 1933.

- Beyazıt Meydanının İsmi Dünden İtibaren Cumhuriyet Meydanı Oldu, Milliyet, 31 Teşrin-i Evvel 1933.
- Büyük Bayram İçin Geniş Hazırlıklar Yapılıyor, Milliyet, 10 Teşrin-i Evvel 1933.
- Büyük Bayram İçin, Vakit, 25 Teşrin-i Evvel 1933.
- Büyük Bayram Nasıl Tesit Edilecek, Cumhuriyet, 29 Teşrin-i Evvel 1933.
- Büyük Bayrama Ait İhtisaslar, Cumhuriyet, 2 Kasım 1933.
- Büyük Bayramı Nasıl Kutlulayacağız, Hâkimiyeti Milliye, 13 Teşrin-i Evvel 1933.
- Büyük Bayramımızda, Vakit, 25 Teşrin-i Evvel 1933.
- Cenap Şahabettin, “Anlı ve Şanlı Yıl”, Cumhuriyet, 1 Teşrin-i Sani 1933.
- Cumhuriyet Bayramı Nasıl Kutlanacak? Milli Gazete, 9 Teşrin-i Evvel 1933.
- Cumhuriyet Bayramı Programını Neşrediyoruz, Milliyet, 24 Teşrin-i Evvel 1933.
- Cumhuriyet Devrinde İzmir, Akşam, 31 Teşrin-i Evvel 1933.
- Cumhuriyetimiz 11 Yaşına Bastı, Cumhuriyet, 29 Teşrin-i Evvel 1933.
- Cumhuriyetin 10. Yıldönümü İçin, Cumhuriyet, 28 Teşrin-i Evvel 1933.
- Cumhuriyetin 14’üncü Yıldönümünü Ankara’da Kutlama Programı, Ulus, 28 Teşrin-i Evvel 1933.
- Cümhuriyet Bayramı Kutlamaları, Hâkimiyeti Milliye, 1 Teşrinisani 1928.
- Cümhuriyet Bayramı, Maraş Vilayet Gazetesi, 29 Teşrinievvel 1934.
- Cümhuriyet Bayramında, Hâkimiyet-i Milliye, 12 Teşrin-i Evvel 1933.
- Cümhuriyet Halk Fırkası Halk Kürsüleri, Hâkimiyet-i Milliye, 21 Birinci Teşrin, 1933.
- Cümhuriyet, Gaziantep, 29 Birinci Teşrin 1930.
- Çetin, N. (2021). Edirne’de Cumhuriyetin Onuncu Yılı Kutlamaları. E. Ünlan & A. Tokur (Ed.), 9. *Uluslararası Atatürk Kongresi* içinde (s.1687-1714). Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları. <https://doi.org/10.51824/978-975-17-4794-5.58>
- Deniz ve Hava Kuvvetlerimizin Bayramda Vazifeleri, Vakit, 28 Teşrin-i Evvel 1933.
- Dış Memlekette Büyük Bayram, Milliyet, 20 Teşrin-i Evvel 1933.
- Dost Rusya’nın Selamlarını Getiren Yüksek Misafirlerimiz Bugün Geliyorlar, Milliyet, 26 Teşrin-i Evvel 1933.
- Dün 120 Kadar Mahkûm ve Mevkuf Salıverildi, Milliyet, 29 Teşrin-i Evvel 1933.
- Dün Şehrimizde Yeni Açılan Müesseseler, Vakit, 31 Teşrin-i Evvel 1933.
- Dün Üniversitede Canlı Merasim Yapıldı, İlk Konferanslar, Milliyet, 26 Teşrin-i Evvel 1933.
- Dün Yapılan Açılma Merasimi, Vakit, 1 Kasım 1933.
- Edirne’de ve Bütün Trakya’da Hummalı Bir Hazırlık Var, Milliyet, 26 Teşrin-i Evvel 1933.

- Edirne'den 300 İzci Gidiyor, Milli Gazete, 19 Teşrin-i Evvel 1933.
- Edirneliler, Milli Gazete, 11 Teşrin-i Evvel 1933.
- Edirneliler, Milli Gazete, 29 Teşrin-i Evvel 1933.
- Elçiliklerdeki Ziyafetlerde Reiscumhur ve Nazırlar Bulundular, Milliyet, 1 Teşrin-i Sani 1933.
- En Büyük Bayramımız Yarın, Vakit, 28 Teşrin-i Evvel 1933.
- Enver Behnan, İnkılâp Ötkünçleri, Devlet Matbaası, İstanbul, 1934.
- Fakültelerde On Sene, Milliyet, 28 Teşrin-i Evvel 1933.
- Florinli Nazım, “Alkış ve Şükran Sesi”, Milliyet, 29 Teşrin-i Evvel 1933.
- Gazi Hz.lerinin Riyasetlerinde Mühim Bir İctima Yapıldı, Cumhuriyet, 26 Teşrin-i Evvel 1933.
- Gazinin Nutku, Milliyet, 31 Teşrin-i Evvel 1933.
- Güzel Aydınımızda, Vakit, 25 Teşrin-i Evvel 1933.
- Halk Hatiplerimize Ait Vazifeler ve Zaman Taksimleri, Milli Gazete, 29 Teşrin-i Evvel 1933.
- Halk Kürsülerinde. Bu Kürsülere Çıkacak Olan Yurttaşlardan Bir Ricamız, Yeni Adana, 24 Teşrin-i Evvel 1933.
- Halk Kürsüsü, Yeni Adana, 4 Teşrin-i Evvel 1933.
- Hazırlıklar Bitti, Vakit, 26 Teşrin-i Evvel 1933.
- Hazırlıklar Hummalı Bir Şekilde Aldı, Milliyet, 26 Teşrin-i Evvel 1933.
- Hediye Edilen Tayyareler, Milliyet, 28 Teşrin-i Evvel 1933.
- İlk Mekteplerde, Vakit, 31 Teşrin-i Evvel 1933.
- İnönü, İ. (1987). *Hatıralar*. Bilgi Yayınları.
- İstanbul Civarı Köylüleri, Vakit, 2 Kasım 1933.
- İstanbul Dün de Büyük ve Eşsiz Bayramı Coşkun Bir Surette Kutlulanmıştır, Vakit, 31 Teşrin-i Evvel 1933.
- İstanbul'un Her Tarafından Yüzlerce Tak Yükseldi, Milliyet, 28 Teşrin-i Evvel 1933.
- İzciler Bu Akşam Gidiyor, Milliyet 26 Teşrin-i Evvel 1933.
- Koçak, C. (1987). Cumhuriyetin Onuncu Yılı Kutlamaları. *Tarih ve Toplum*, 8(46), 36-42.
- Kubilay Abidesi, Akşam, 29 Teşrin-i Evvel 1933.
- Kutlama Yüksek Komisyonu, Onuncu Yıl Rehberi 1923–1933, Hâkimiyeti Milliye Matbaası, Ankara 1933.
- Meclis Gazi Hz.nin Yeni ne Tarihi Hitaplarıyla Dün Açıldı, Milliyet, 2 Kasım 1933.
- Meclis'e Verilen Umumi Af Kanununun Metni, Milliyet, 26 Teşrin-i Evvel 1933.
- Memleket Dışındaki Merasim, Cumhuriyet, 1 Teşrin-i Sani 1933.
- Memlekette Bayram, Vakit, 1 Kasım 1933.

Millet Meclisinde Bayram Masarifi İçin Bir Kanun Çıktı, Hâkimiyeti Milliye, 13 Teşrin-i Evvel 1933.

Ondokuz Tayyaremiz Geldi, Milliyet, 26 Teşrin-i Evvel 1933.

Onuncu Yıl Bayramına Maarifin Hazırlığı, Vakit, 28 Teşrin-i Evvel 1933.

Onuncu Yılın Bayramı, Milliyet, 29 Teşrin-i Evvel 1933.

Öztürk, G. (2015). Niğde’de Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1926-1948), *Gaziantep University Journal Of Social Sciences*, 14(3), 585-599.

Peyami Safa, “Durmayalım Düşeriz”, Cumhuriyet, 1 Kasım 1933.

Programın İkinci Kısmı da Tespit Edildi, Milliyet, 25 Teşrin-i Evvel 1933.

Radyo, Milliyet 26 Teşrin-i Evvel 1933.

Reisicumhur’un Bayram Hitabı, Anadolu, 22 Teşrin-i Evvel 1930.

Reisicümhur Hz.Nin Yıllık Nutukları, Vakit, 2 Kasım 1933.

Rus Heyeti, Vakit, 28 Teşrin-i Evvel 1933.

Rusya’dan Gelecekler Bu Sabah Şehrimizde, Vakit, 26 Teşrin-i Evvel 1933.

Sadri Etem, “Bırakın Gençler Söylesinler”, Vakit, 20 Teşrin-i Evvel 1933.

Salman Bolat, B. (2012). *Milli Bayram Olgusu ve Türkiye’de Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1923–1960)*. Atatürk Araştırma Merkezi.

Sınmaz-Sönmez, C. (2004). Cumhuriyetin Onuncu Yıldönümü Kutlamaları ve 26 Ekim 1933 Tarihli Genel Af Yasası, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, (33-34), 89-101.

Sularımızda Bayram, Vakit, 26 Teşrin-i Evvel 1933.

Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2000.

Trenlerde Tenzilat Yapılıyor, Milli Gazete, 16 Teşrin-i Evvel 1933.

Türk Köylüsünün Sevinci, Vakit, 31 Teşrin-i Evvel 1933.

Türkiye Kültür Hareketleri ve Pratik Eğitim, Ulus, 21 Mart 1937.

Üç Bin İzci Dün İki Tirenle Ankara’ya Gitti, Milliyet, 27 Teşrin-i Evvel 1933.

Vilayetlerde Bayram, Milliyet, 31 Teşrin-i Evvel 1933.

Yani Hal Binası, Talebe Yurdu, Cumhuriyet, 2. Kasım 1933.

Yapılacak Küşat ve Temel atma Merasimleri, Cumhuriyet, 26 Teşrin-i Evvel 1933.

Yıldönümü İçin Seferberlik, Vakit, 20 Teşrin-i Evvel 1933.

Yılmaz, M. (2002). *İngiliz Basını ve Atatürk’ün Büyük Türkiye’si*. Phoenix Yayınları.

Yunus Nadi, “Türkün Kulağına Akseden Ses: Kalk Kurtulacaksın”, Cumhuriyet, 29 Teşrin-i Evvel 1933.

Yurttaşlara, Yeni Adana, 29 Teşrin-i Evvel 1933.

Yüksek Komisyon Büyük Bir Gayretle Çalıştı, Cumhuriyet, 13 Teşrin-i Evvel 1933.

Geliş Tarihi : 28.03.2024
Kabul Tarihi : 18.04.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1460613>

Yamaç, M. (2024). 100. Yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk anayasası 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu. *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (Cumhuriyet'in 100. Yılı Özel Sayısı), 266-282. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1460613>

100. YILINDA TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN İLK ANAYASASI 1924 TEŞKİLAT-I ESASİYE KANUNU

Müzehher YAMAÇ¹

ÖZ

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk anayasası olma özelliğini taşıyan 1924 Anayasası Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 20 Nisan 1924 yılında kabul edilmiştir. 36 yıl yürürlükte kalan ve Türk tarihinde özel bir yeri olan bu metin Türkiye Cumhuriyeti'nin tam anlamıyla yasal çerçevelerini belirlerken, çoğu yönü ile ilk olma özelliği de taşımaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk anayasası olma özelliğini taşımasının nedeni 1921 Anayasasının henüz Cumhuriyet ilan edilmeden oluşturulmuş olmasıdır. Ayrıca savaş dönemi olması ve henüz Osmanlı Devleti'nin yasal olarak devam etmesi sebebi ile bu anayasadan ilk olarak bahsetmek doğru değildir. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin yasal eksikliklerini gidermek amacıyla 1924 Anayasası yapılmak durumunda kalmıştır. İçerisinde bulunduğu dönemin gelişmelerinin ürünü olarak yapıldığı devrin ihtiyaçlarını karşılayan bu Anayasa, egemenliğin yalnızca millete ait olduğu ve yalnızca TBMM tarafından kullanılacağı esasına göre hazırlanmıştır. Bu çalışma 100 yıl önce Türkiye Cumhuriyeti'nin temel değerlerini oluşturan 1924 Anayasası'nın; tarihsel koşullarda oluşum süreci, özellikleri, organlara dair hükümleri, zaman içerisinde gerçekleşen değişiklikler ve Anayasaya getirilen eleştirileri dönemin Zabıt Cerideleri ve literatür kaynakları üzerinden analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: 1924 Anayasası, Teşkilat-ı Esasiye, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Cumhuriyet.

¹ Doç. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, myamac@nku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8587-330X>

Date Received : 28.03.2024
Date Accepted : 18.04.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1460613>

Yamaç, M. (2024). Turkish first constitution of Republic of Türkiye in its 100th anniversary 1924 Essential Organization Law. *HUMANITAS - Journal of Social Sciences*, 12(Special Issue of the 100th Anniversary of the Republic), 266-282. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1460613>

TURKISH FIRST CONSTITUTION OF REPUBLIC OF TURKIYE IN ITS 100th ANNIVERSARY 1924 ESSENTIAL ORGANIZATION LAW

Müzehher YAMAÇ¹

ABSTRACT

The 1924 constitution, which is the first constitution of the Republic of Türkiye, was accepted by the Turkish Grand National Assembly on 20 April 1924. This text, which had been remained in force for 36 years, has a special place in Turkish history while it determines the full legal framework of the Republic of Turkey and is the first in many aspects. The reason why it is the first constitution of the Republic of Türkiye is that the 1921 Constitution was created before the republic was declared. In addition, since it was a war period and Ottoman Empire was still continuing legally, it is not right to talk about this constitution as first. In order to eliminate the legal deficiencies of the newly established Republic of Türkiye, the 1924 Constitution had to be drawn up. This Constitution, which meets the needs of the period that it was created in, was prepared on the principle that sovereignty belongs only to the nation and will be used only by the Turkish Grand National Assembly. This study examines the 1924 Constitution, which constituted the fundamental values of the Republic of Türkiye 100 years ago. It aims to analyze the formation process under historical conditions, its features, provisions on organs, changes over time and criticisms of the Constitution through the minutes of the period and literature sources.

Keywords: The 1924 Constitution, Teşkilat-ı Esasiye, Turkish Grand National Assembly, Republic.

¹ Assoc. Prof. Dr., Tekirdağ Namık Kemal University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, myamac@nku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8587-330X>

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle 30 Ekim 1918 tarihinde itilaf devletleri ve Osmanlı Devleti arasında imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması Trakya ve Anadolu bölgelerini yabancı kuvvetlerin işgaline açık duruma getirmiştir. İstanbul hükûmeti saltanatını korumak adına antlaşmanın ağır maddelerine ses çıkarmayınca Türk milleti Anadolu'da kendi kaderini tayin etmek amacıyla örgütlenmeye başlamıştır. Bu antlaşmanın 7. maddesi gereğince itilaf devletleri güvenliklerini tehdit altında hissettikleri bölgeleri sebep göstermeksizin işgal edebileceklerdir. Bu maddeye dayanarak Boğazlardan başlayarak Çanakkale, Musul, Konya, İskenderun, Kilis, Antep ve Maraş; Fransa Dörtyol, Mersin, Adana, Osmaniye ve Afyon; İtalya Antalya, Bodrum, Marmaris, Kuşadası ve Fethiye'yi ele geçirmişlerdir. Ayrıca Doğu Anadolu'da Vilayet-i Sitte Ermenilere bırakılmış Ermeni çetelerinin saldırıları başlamıştır. Yunanistan ise savaşa sonradan dâhil olan Amerika ve Fransız gemileri korumasında 15 Mayıs 1919'da İzmir'den başlayarak Ege bölgesinde işgal çalışmalarına başlamış fakat halkın direnişi ile karşılaşmıştır. Aynı tarihlerde İstanbul'da bulunan Mustafa Kemal 9. Ordu müfettişi olarak 16 Mayıs 1919 tarihinde Bandırma vapuru ile Samsun'a yola çıkmıştır. İstanbul bu tayini yaparken halk arasında tanınan ve sevilen bir askerinin ayaklanmayı bastırmasını ümit etmiştir, fakat Mustafa Kemal dönemin şartlarını ve ülkenin içinde bulunduğu zor koşulların Kurtuluş Savaşı verilmeden düzelmeyeceğini bilmektedir. 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a ulaşan Mustafa Kemal ve arkadaşları önce Amasya Genelgesini yayınlayıp hemen ardından Erzurum, Balıkesir ve Sivas Kongrelerini yaparak mücadeleyi başlatmış ve Meclis-i Mebusanı açarak işlevini kaybeden İstanbul Anadolu'da tamamen etkisiz hale getirmişlerdir. Kurtuluş mücadelesi sonucunda en önemli meselelerden birisi bağımsız bir ulus olmak için hangi yönetim biçiminin uygun düşeceği (Berkes, 2018, s. 494). Türkiye Büyük Millet Meclisi Ankara'da bulunan 115 milletvekili ile 23 Nisan 1920 tarihinde ilk toplantısını yapmıştır (Yamaç, 2020, s. 205). Meclisin adını milliyetçi ve inkılapçı milletvekilleri "Büyük Millet Meclisi" olmasına karar vermişlerdir. İlk Meclis başkanı Şerif Bey, "Büyük Millet Meclisini açıyorum" cümlesini kullanarak açılış konuşmasını yapmıştır (Öztaş, 2022, s. 414-421). Bu ilk Meclis'te Mustafa Kemal Paşa Meclis başkanlığına seçilmiştir. 23 Nisan 1920 tarihinde açılan ilk meclisin üyeleri çeşitlilik göstermektedir. Nitekim meclisin "115 üyesinin 50 tanesi kalpaklı, 41 tanesi fesli, 21 tanesi de sarıklı" olduğu bilinmektedir (TBMM Z, D.I, C.I, 23 Nisan 1336/1920, s. 7). Ulusal meclis olarak kurulmasına karşın içerisindeki farklılıklar dolayısıyla çoğu zaman meclis içi, birbirine saldırı mahiyetinde tartışmalar meydana gelmiştir (TBMM ZC, 1920, D.I, C.I, 1336/1920, s.37).

10 Ağustos 1920'de Türk Milletinin felaketi olarak planlanan Sevr Antlaşması'nın İstanbul hükûmeti tarafından imzalanması TBMM tarafından kabul edilmemiş ve Hıyanet-i Vataniye kanununa dayanarak onaylayanlar vatan haini olarak görülmüştür. Hemen ardından Anadolu'nun her yerinde mücadeleler çetin savaflara dönüşmüş, 26-30 Ağustos 1922 Büyük Taarruz ve Başkomutanlık Meydan Muharebesi ile Anadolu tekrardan Türk vatani haline getirilmiştir (Sarısaman ve Üçüncü, 2016, s. 269). 5 Eylül 1920'de kabul edilen Nisab-ı Müzakere Kanunu ile Meclisin üye sayısı, her sancaktan 5 temsilci olmak kaydıyla toplam milletvekili sayısının yarısından bir fazlası olan sayı 166 yeterli olarak kabul edilmiş ve meclisin üye sayısı bu yöntemle belirlenmiştir. Buna karşın meclis içerisindeki muhalefetten dolayı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu 5 ay süren tartışmalar sonucunda 20 Ocak 1921'de meclisten

geçebilmiştir (Berkes, 2018, s.494). Meclis içerisinde ve toplum içerisinde bahsi geçen farklı fikirler doğrultusunda, kapsamlı olması da beklenmemelidir. Dünyanın ve Türk topraklarının yeniden şekillendiği bu dönemde oluşturulmuş bu Anayasa, dönemin ihtiyaçlarını karşılamak için hazırlanmıştır (Tanör, 2010, s. 247).

1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu

1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu dünyada örneği az görülen kuvvetler birliği esasına göre düzenlenmiş bir meclis hükümeti sistemi ortaya koymuştur. Yeni sistemin rejimiyle ilgili tartışmalar, meclis içerisinde devam etmektedir. Nitekim kurulan “egemenlik kayıtsız şartsız ulusundur” ibaresiyle muhalefeti yeniden sertleştirmiştir. Bahsi geçen ibarenin cumhuriyet rejiminin ilk tohumlarını ekmesi dolayısıyla tartışmalar sürmüştür. Tartışmalar sonucunda Büyük Millet Meclisi içerisinde saltanat ve şeriat yanlıları ve cumhuriyet yanlıları olmak üzere iki grup ortaya çıkmıştır. Birinci grup Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşlarını ifade ederken ikinci grup ise muhalefet tarafını temsil etmektedir (Yamaç, 2022a, s. 242).

Birinci grup Cumhuriyet istemini ve halifeliğin kaldırılmasını artık gazetelerde verdiği görüşmelerde dile getirmektedir. İkinci grubun muhalefeti Lozan’a kadar devam etmiştir. Görüşmelerin söz konusu olduğu dönemde muhalefetin, görüşmeleri etkileyebilecek olması göz önünde bulundurulmuş, tekrardan seçime gidilmiştir. Seçimlerde milletvekili adaylarını Mustafa Kemal başkanlığındaki kurul seçmiştir, bu sayede ikinci grup meclis dışı kalmıştır (Ertem, 2003, s. 348). Parti dışında kalan ikinci grup ile birlikte yeni mecliste cumhuriyet, halifeliğin kaldırılması gibi konular muhalefetsiz olarak gündeme gelmiştir. Hızlıca bunların gündeme gelmesi mecliste tekrardan muhalefetin doğmasına sebep olmuştur. Meclisten ziyade toplumun da buna hazır olduğu söylenememektedir. Mecliste hükümetin kurulamadığı dönemde Atatürk, seçilmiş bir Cumhurbaşkanı, atanan başvekil ve kabine sistemi ile Cumhuriyet’in ilan edilmesi teklifini sunmuştur. 19 Ekim 1923’te bu teklif kabul edilip yürürlüğe girmiştir. Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal olmuş, ilk başkanvekili ise İsmet İnönü olmuştur. Bu kararın, Refet Bele, Kazım Karabekir, Adnan Adıvar, Ali Fuat Cebesoy gibi kurtuluş savaşında ismi geçmiş kişilerin olmadığı vakitte yapılması neticesinde tepkilere yol açmıştır (Zürcher, 2013, s. 248). Rejim değişikliği eleştirisinin yanında bir de Türkiye’nin yeni başkenti Ankara olmuştur. Nitekim yeni başkent demek birçok işsizlik demek anlamına gelmiştir.

1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile Osmanlı İmparatorluğu'nun teokratik ve monarşik yapısı yıkılmış, yerine medeni ve demokratik bir egemenlik anlayışı getirilmiştir. Bu kanun “Anadolu’da kurulmuş ama adı konulmamış yeni devletin anayasasıdır.” (Akın, 2014, s. 599). 20 Ocak 1921 tarihli ve 85 sayılı 23 ve sonradan eklenen 1 maddeden oluşan Teşkilat-ı Esasiye kanunu oldukça kısa bir metin olarak bir çerçeve anayasa olarak hazırlanmıştır (Gözler, 2011, s. 26). Bu Anayasanın birinci maddesi hâkimiyeti kayıtsız şartsız millete vermektedir. İkinci ve üçüncü maddelerine göre, yasama, yürütme ve yargı güçleri Meclis’te toplanmış olup, bakanları tek tek Meclis seçmektedir; Bakanlar Kurulunun Meclise karşı bir fesih yetkisi yoktur (Fendoğlu, 2008, s. 43). Güçler birliği sistemi benimsenmiş yasama yetkisi ve yürütme milletin tek ve gerçek temsilcisi TBMM’dedir. Türkiye Devleti TBMM tarafından idare edilir ve vilayetler halkı tarafından seçilen mebuslardan oluşmaktadır. Seçimler her iki yılda bir yapılır, üyeler iki yılın sonunda tekrar seçilebilmektedir. Her yıl Kasım ayında meclis toplanmaktadır.

Milletlerarası antlaşma yapma yetkisi sadece Büyük Millet Meclisine aittir. Hükûmetin kuruluş şekli; meclisin kendi içindeki üyeleri arasından seçilen milletvekillerinden heyet oluşacağı, seçilen vekil heyetinin yürütme işleri ve meclisin denetlenmesi gibi görevleri yerine getireceği belirtir. Büyük Millet Meclisi genel kurulunca seçilen başkan bir seçim dönemi süresince başkanlık görevini yürütür. Büyük Millet Meclisi başkanı meclis adına imza atmaya ve Bakanlar Kurulu tarafından verilen kararların onaylanmasında yetkilidir. Tüm bu maddeler bir devlete şekil yönüyle bir çerçeve oluşturmuştur fakat 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanununda temel haklar ve özgürlükler bölümü bulunmamaktadır. Bu sebeple tam bir anayasa olarak değerlendirilemez (Özbudun, 2008, s. 43). Zamanın ilerlemesi ve siyasal yapının da gelişiyor olması 1921 Anayasasının değiştirilmesi ve geliştirilmesi gerektiğini de ortaya çıkaracaktır (Yamaç, 2022 b, s. 239).

1924 Anayasası'na Zemin Hazırlayan Süreç

Lozan Barış Antlaşması

1924 Anayasası öncesi önemli gelişmeler yaşanmıştır. 11 Ekim 1922'de imzalanan Mudanya Ateşkes Antlaşması ardından da Lozan Barış Antlaşması imzalanmış Türk yurdu hem işgalcileri yenmiş hem de kendisini dünyaya kabul ettirmiştir. 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması'nın tarihi açıdan önemi TBMM'nin İstanbul hükûmetinden bağımsız uluslararası arenada tanınmasını sağlaması ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurucu antlaşması olarak bilinmesidir. İtilaf Devletleri konferansa hem Ankara hükûmetini hem de fiilen işlevini kaybetmiş İstanbul hükûmetini çağırarak bir ikilik elde edip antlaşma maddelerini kendi lehlerine olacak şekilde düzenlemeyi arzu etmişlerdir. Amaçları anlaşıldıktan hemen sonra 1 Kasım 1922'de Saltanat kaldırılınca planlarını gerçekleştirememişlerdir. TBMM'de Lozan Barış Konferansı için Türkiye'yi temsilen İsmet İnönü başkanlığında bir heyet seçilmiştir. Antlaşma son halini alıncaya kadar birçok anlaşmazlık yaşanmış müzakereler yarıda kesilmiştir. 23 Nisan 1923'te başlayan Lozan Barış Konferansı görüşmeleri 24 Temmuz 1923'te resmen kabul edilmiştir. Bu antlaşma Türk tarihi bakımından oldukça önemli kabul edilmektedir. On bir yıl süren savaşlar sonunda bu antlaşma Kapitülasyonlar ve Duyun-u Umumiye gibi önemli sorunlarıyla Osmanlı Devleti'ni geride bırakarak uygar ve modern bir devletin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Lozan Barış Antlaşması Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi, iktisadi, bağımsızlık ve eşitlik belgesi niteliğindedir (Yeşilbursa, 2023, s. 10-14). Bu çerçevede anayasallaşma, uluslaşma ve demokratikleşme için zemin kendiliğinden oluşmuştur. Sınırlarına çekilen devlet, vatan kavramını yeniden tanımlamıştır. Bu itici sebepler dolayısıyla millet egemenliği ilkesi ile yeni Anayasal fikirler doğmuştur.

Ankara'nın Başkent Oluşu

İşgal altında bulunan İstanbul, Lozan Barış Antlaşması'nın TBMM tarafından onaylanması ile birlikte 2 Ekim 1923'de tahliye edilmeye başlanmış, 6 Ekim 1923 tarihinde tamamen boşaltılmıştır. İsmet İnönü, 9 Ekim 1923'te Malatya milletvekili olarak on dört arkadaşıyla birlikte Ankara'nın başkent olması önergesini Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sundu (İnönü, 2006, s. 166). Önergeyi verdiği sırada İsmet İnönü Dışişleri Bakanıdır. Öneri, Bakanlar Kurulu tarafından, Ankara'nın hükûmet merkezi olmasına ilişkin bir tasarının hazırlanmasının zaman alacağı ve hükûmet içinde dayanışma içinde çalışmanın zor olacağı

gereğesiyle yapılmıştır. Teklif edilen, anayasa maddesi oldukça kısadır. “Türkiye Devleti’nin makam idaresi Ankara şehridir.”¹³ Ekim 1923’de anayasa tasarısına konan ek bir madde ile yeni devletin başkenti Ankara olarak belirlenmiş ve böylece devlet başkentinin İstanbul olarak kalacağı düşüncesi son bulmuştur. Bu durum Cumhuriyetin ilânı için de önemli bir başlangıç sayılmıştır. Bu aynı zamanda Millî Mücadele’nin başından beri var olan Ankara’nın İstanbul’a hâkim olması amacının da bir sonucuydu (Akgün, 1989, s. 2067). Batılı devletler bu kararı bir süre tanımadılar, ancak sonunda büyükelçiliklerini Ankara’ya taşımak zorunda kaldılar (Şimşir, 1991, s. 189).

Cumhuriyetin İlanı

1 Kasım 1922’de TBMM’nin aldığı 308 numaralı kararname ile saltanat tamamen kaldırılmış, halifelüğün ise bir süre daha kalmasına karar verilmiştir. Lozan Barış Antlaşması’nın imzalanmasından sonraki süreçte Ankara’da tartışılan en önemli konu yeni devletin siyasi rejiminin belirlenmesi olmuştur. Birinci Büyük Millet Meclisi’nin seçimlerin yenilenmesine karar vermesinin ardından Mustafa Kemal, yeni bir anayasa tasarısı hazırlanması için bir uzmanlar komitesi görevlendirmiş ve bu süreçteki çalışmalara zaman zaman kendisi de katılmıştır. Türk milletini çağdaş uygarlıklar seviyesine getirmek için halkın egemen oluşuna en uygun yönetim biçimi olarak cumhuriyet düşünülmüş, bizzat Mustafa Kemal tarafından hazırlanan ve Hasan Rıza Soyak tarafından yazıya dökülen şu maddeler ile eski kanunun 1, 2, 4, 10, 11 ve 12. maddeleri değiştirilmiştir;

“Türkiye Devleti’ nin hükûmet şekli cumhuriyettir.” “Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur.”

“Meclis, hükümetin inkısam ettiği idare şubelerini, icra vekilleri vasıtasıyla idare eder.”

“Türkiye Cumhurreisi, Umumî Heyet tarafından, Türkiye Büyük Millet Meclisi azası meyanından bir intihap devresi için seçilir. Reisin vazifesi yeni Cumhurreisinin intihabına kadar devam eder. Tekrar intihap olunmak caizdir. Türkiye Cumhurreisi, devletin reisidir; bu sıfatla lüzum gördükçe Büyük Millet Meclisi’ne ve Vekiller Heyetine riyaset eder.”

“Başvekil, Cumhurreisi tarafından ve Meclis azası arasından intihap olunur. Diğer vekiller, Başvekil tarafından yine Meclis azası arasından intihap olunduktan sonra heyeti umumiyesi, Cumhurreisi tarafından Meclis’in tasvibine arz olunur.”

“Meclis içtima halinde değilse, tasvip işi Meclis’in İçtimama talik olunur.” 29 Ekim 1923 tarihinde mecliste kabul edilen 364 sayılı “Teşkilatı Esasiye Kanununun Bazı Mevaddının Tavzihan Tadiline Dair Kanun” ile 1921 Anayasasına “Hâkimiyet, bilakaydüşart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir. Türkiye Devletinin şekli Cumhuriyettir.”, hükmü getirilmiştir. Böylelikle devletin yönetim biçimi Cumhuriyet olarak ilan edilmiştir (TBMM ZC, C.3, s. 96-98).

Hilafetin Kaldırılması

“Hilâfetin İlgası ve Hanedan-ı Osmanî’nin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkarılmasına Dair Kanun” ile 3 Mart 1924’te Hilafet makamı kaldırılmıştır. Aynı kanunun 2. maddesi gereğince Hilafet makamı üzerinde hak iddia edebilecek hanedan mensupları sürgün edilmesine karar verilmiştir (TBMM ZC, D I, C.XXVIII, 1 Nisan 1339/1923, s. 283). Halifelik

makamının kaldırılmasının hukuk, iç ve dış politika açısından üç gerekçeye dayandırıldığı görülmektedir: Hukuki açıdan Halifelik dini değil laik bir makamdı, ayrıca devlet başkanını temsil ettiğine ve Türkiye'de TBMM ve Cumhurbaşkanı bulunduğuna göre, bu görevi yerine getirdiğini iddia eden başka bir makam kabul edilemezdi. İç politika açısından ise TBMM ve Cumhurbaşkanı dışında bir otoritenin devlette çift başlılığa yol açacağı ve reformların önünde engel teşkil edeceği düşüncesi kabul edilemezdi. Cumhuriyetin ilanından sonra halifelik rejim açısından zararlı görülmekteydi (Genç, 2005, s. IX-X). Dış politika açısından ise, halifenin yapacağı eylemler ve alacağı kararlar Ankara yönetimini zora sokabileceği ve kontrol edilemeyeceğidir halifeliğin kaldırılması ile devletin teokratik yapısının tamamen geride bırakılmasıdır (Toynbee, 2000, s.71). TBMM 3 Mart 1924 tarihinde kabul ettiği üç yasa ile Halifeliğin kaldırılmasını ve Osmanlı hanedanının yurt dışına çıkarılmasını, Şeriye ve Evkaf Vekâleti'nin kaldırılmasını, eğitim ve öğretimin birleştirilmesini kararlaştırdı. Hemen ardından Diyanet İşleri Başkanlığının kurulması 1924 Anayasası'nda sonradan değiştirilecek olan devletin dini İslam'dır maddesine rağmen din ve devlet işlerinin ayrılması ve devletin laikleşmesi yolunda önemli gelişmelerden birisi olmuştur (Çetintaş, 2020, s. 208). 1924 yılına gelindiğinde tüm bu değişiklikler ile beraber anayasanın kapsama alanını genişletmek için yeni bir anayasa yapma gerekliliği doğmuştur.

Meclis Görüşmeleri

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu hazırlayan Komisyon Başkanı Yunus Nadi Bey (Menteşe), Tutanak Yazarı Celal Nuri Bey (Gelibolu), Yazman Feridun Fikri Bey (Dersim) idi. Üyeler ise Ali Rıza Bey (Kırşehir), İlyas Sami Bey (Muş), Avni Bey (Bozok), Ebubekir Hazım Bey (Niğde), Refet Bey (Bursa), İbrahim Süreyya Bey (İzmit), Mahmut Bey (Siirt), Faik Bey (Ordu) ve Ahmet Süreyya Bey (Karesi) oluşturmaktaydı. Yunus Nadi Bey Başkanlığındaki Kanuni Esasi Komisyonu tasarımı hazırlayıp, Meclis'e sunmuştur (TBMM ZC, C. 7, D. 2, İ. 7, s. 213-223). 9 Mart 1924'te başlayan Meclis görüşmeleri 16 Mart, 23 Mart, 6 Nisan, 7 Nisan, 13 Nisan, 20 Nisan tarihlerinde devam etmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: II, C.7, s. 213-255). Cumhurbaşkanı seçilebilme koşulları, veto hakkı, Cumhurbaşkanı'nın başkomutan oluşu gibi konularda yoğunlaşmıştır.

1924 Anayasa tasarısını hazırlayan komisyon Yunus Nadi Bey Başkanlığında ve oniki üyeden oluşan komisyon tasarımı hazırlayıp, Meclis'e sunmuştur (TBMM ZC, D.II, C. VII, 9 Mart 1340/1924, s.213). 9 Mart'ta başlayan meclis görüşmeleri yedi oturum olarak gerçekleştirildi.

İlk oturumun tartışmaları kurucu meclis, hakimiyetin millete ait olduğu ve TBMM tarafından kullanılacağı, anayasal üstünlük, 9 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun kabul edilmesi için alt çoğunluğun üçte ikisinin kabul oyu vermesinin yeter sayılması konuları tartışılmıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, D.II, C.VII, 9 Mart 1340/1924, s. 223).

16 Mart 1924 Meclis Görüşmelerinde; otuz yaşını bitiren her Türk milletvekili seçilme yetkisine sahiptir ifadesi yerine her Türk erkek ifadesi kabul edilerek kadınlar seçim dışına çıkarılmıştır. Ayrıca Türkçe okuma yazma zorunluluğu getirilmiştir. İki yıl olan seçim dönemi dört yıla çıkarılmıştır. Meclis kasım başında toplanacak, tatil süresi altı ayı geçemeyecek, kanun teklifi milletvekilleri ve hükümet tarafından yapılabilecektir (TBMM Zabıt Ceridesi, D.II, C.VII, 16 Mart 1340/1924, s. 525).

23 Mart 1924 tarihli meclis görüşmelerinde; üzerinde tartışılan Cumhurbaşkanı ve Meclisin beşte birinin Meclis tatildeyken toplantıya çağırma yetkisine ilave olarak Meclis Başkanı da eklenerek kabul edilmiştir. Milletvekillerinin memurluk yapamayacaklarına ilişkin madde tartışıldıktan sonra kabul edilmiştir. Cumhurbaşkanı'nın veto hakkı, Anayasa ve bütçe kanunları dışında kabul edilmiştir (TBMM ZC, D.II, C.VII, 23 Mart 1340/1924, s. 982).

6 Nisan 1924'teki meclis görüşmelerinde Cumhurbaşkanı'na Başkomutanlık görevinin verilmesi uzun tartışmalara yol açmıştır (TBMM ZC, D.II, C.VIII, 6 Nisan 1340/1924, s. 336). 7 Nisan 1924 Meclis görüşmelerinde Cumhurbaşkanı yetkileri konusu tartışılmaya devam etmiştir. Başkomutanlık görevi, barış zamanında Genelkurmay Başkanına verilmesi, savaş zamanında Bakanlar kurulu tarafından seçilen ve Cumhurbaşkanı tarafından onaylanması koşulluna bağlanmıştır (TBMM ZC, D.II, C.VIII, 7 Nisan 1340/1924, s. 378).

20 Nisan 1924'teki Meclis görüşmelerinde Cumhurbaşkanı'nın sorumsuzluğu maddesi kabul edilmiştir. Ayrıca mahkemeler, hakimlerin durumu, kamu hukuku maddeleri görüşülerek, fazla değişikliğe uğramadan kabul edilmiştir (TBMM ZC, D.II, C.VIII, 20 Nisan 1340/1924, s. 895).

9 Mart 1924 başlayan Teşkilatı Esasiye Kanunu hakkındaki Meclis görüşmeleri 20 Nisan 1924'te Kanunun kabul edilmesiyle sonlanmıştır. Görüşmeler içinde en çok dikkat çeken kısım, Komisyonun teklifinde Cumhurbaşkanı'na verilen yetkililerdir. Bu yetkilerin ulus egemenliği ile uyuşmayacağına belirtilmesi ve teklifin geri alınması tartışmalarıdır (Özbudun, 1992, s.293). 1924 Anayasası tek partili bir meclis tarafından hazırlanmış olsa da anayasa tasarısının mecliste görüşülmesi sırasında pek çok madde önerisi reddedilmiş veya değiştirilmiştir. Bunlardan en önemlisi tasarının Cumhurbaşkanı'nın gerekçesini Meclise ve millete bildirerek Meclisi erken seçime götürmek yoluyla fesih etmesidir. Tasarıdaki hüküm ile Cumhurbaşkanı'na verilen feshetme hakkı hiçbir koşula bağlanmamıştır. Anayasa'nın özüyle uyum sağlamayan bu hüküm, genel kurulda en çok önemsenen konu olmuştur. Mecliste 130 üyeden 126'sının red oyu ile kabul edilmemiştir. Bir diğer tartışılan husus Cumhurbaşkanı'nın yedi yılda bir seçilmesi konusudur. İstikrar için yedi yıl düşünülmüş olsa da süre çok uzun olduğu için dört yılda karar kılınmıştır. Mecliste tartışılan diğer mühim bir konuda meclisin süresi ile ilgili içerisinde bulunan karmaşık durumdur. Meclis 1921 Anayasası'na göre iki yıllığına seçilmiştir fakat yeni tasarıya göre bu süre dört yıla çıkarılmıştır. Bazı üyeler seçilen vekillerin bu kanundan etkilenmesine karşı çıkmış ve etik olarak doğru bulmamışlardır. Tartışmalar sonucu bunun kararını meclisin alabileceği yönünde anlaşmaya varılmıştır.

1924 Anayasası

Anayasa'nın Oluşma Süreci

1921 Anayasası'nın yeterli olmaması ayrıca iki anayasa arasında geçen zamanda birçok değişimin yaşanması yeni bir anayasa yapma ihtiyacı doğurmuştur. Ayrıca iki anayasalı dönem artık yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kalmaktadır (Gözler, 2011, s. 62-68). Anayasanın hazırlık çalışmalarında 108 madde teklif olarak sunulmuş ve bunlardan 105'i kanunlaşmıştır. Niteliği itibarıyla "kuvvetler birliği" ilkesine göre hazırlanmış ve "meclis üstünlüğü" benimsenmiştir. Yürütme erki, 1921 Anayasası'nda olduğundan daha

fazla yasama erkinden ayrılmış, ancak kabine sistemlerinde görülen yetkilerle donatılmamıştır (Parla, 2002, s. 14). Bu anayasanın hazırlanmasında dikkat edilen en önemli husus millî egemenliktir. 1924 Anayasası, 1921 Anayasası'nın ilkelerini benimseyip geliştirir niteliktedir. Fakat bu bir tadilat amacıyla değil yeniden Anayasa hazırlamak amacıyla gerçekleşmiştir. Bununla birlikte, 1921 Anayasası'nın boşlukları, padişahlık 1922'de kaldırılana kadar 1876 Anayasası ile doldurulmaktadır (Yamaç, 2014, s. 59). “İki Anayasalı” dönem saltanatın kaldırılması ile son bulmuş, boşlukları dolduracak bir diğer yazılı metnin hükmü sona ermiştir. Bu bakımdan 1924 Anayasası, tek Anayasa olarak yürürlüğe girmiştir. Dönemin komisyon sözcüsü Celal Nuri Bey, Polonya Anayasası'ndan yararlandığını, Fransa Anayasasının maddelerini gözden geçirildiğini dile getirmiştir (Yılmaz, 2007, s. 137).

Anayasanın hazırlık çalışmasında “millî egemenlik” kavramına ayrıca önem verildiği görülmektedir. Mebus ve Cumhurbaşkanı'nın yemin metnine “kayıtsız şartsız millet hâkimiyetine bağlılık” ifadesinin ilave edilmesi bunun en önemli örneklerinden biridir. Anayasaya konulmak istenmeyen çift meclis sistemi Fransa yönetimi örneğinden etkilenip önerilmiştir. Fakat kuvvetler birliği esasına göre düzenlenen yeni anayasa, meclis hükûmetinin hızlı kararlar alabilmesi istemiyle bu sistemi tasvip etmemiştir (TBMM ZC, D.II, C.VII, 9 Mart 1340/ 1924, s. 227-228). Bir diğer tasvip edilmeyen konu ise Cumhurbaşkanı'nın yetkilerinin artırılması ve güçlendirilmesi meselesidir. Komisyon tarafından önerilip genel kurul tarafından reddedilmesine rağmen yumuşatılıp tekrardan kabul edilmiştir. Geri çevrilen öneriler, Cumhurbaşkanı'nın görev süresinin meclisten daha uzun olması, meclis dışından da seçilebilmesi, meclis seçimlerini gerekli koşullarda yeniletebilme, yasaları tekrar meclise göndermek ve yasa geciktirici ya da veto hakkı vermesidir (Tanör, 2010, s. 293).

Birinci Bölüm

20 Nisan 1924'te yürürlüğe giren Anayasa, 6 bölümden ve 105 maddeden oluşmaktadır. Birinci bölüm genel esaslara ayrılmıştır. Bu bölümün ilk maddesinde devletin rejimi olan cumhuriyetten bahsedilmektedir. Cumhuriyet ile ilgili olan bu ilk madde değiştirilemeyeceği ve değiştirilmesinin teklif dahi edilmeyeceği kararlaştırılmıştır. İlk bölümün tamamının koruma altına alınması önerilse de reddedilmiştir. İlk bölümün 6. Maddesinde yasama görevi meclise verilmektedir. Yine ilk bölümün 7. Maddesinde ise yürütme yetkisi Cumhurbaşkanı ve onun atayacağı bakanlar kuruluna verilmiştir. Bu anayasada kanunları denetleyecek bir yargı organına ise yer verilmemiş, TBMM'nin onayladığı tüm kanunlar Anayasa'ya uygun kabul edilmiştir (TBMM ZC, D.II, C.VII, 9 Mart 1340/ 1924, s. 213). Buna mukabil yürütme erkinin, yasaların denetimini yapamaması gibi bir madde de açıkça bulunmamaktadır (Özkul, 2018, s. 603). 1924 Anayasası değiştirilmesinin zor olması bakımından katı bir Anayasa'dır. Nitekim 102. Madde ile koruma altına alınan yasalar ancak meclisin üçte biri imza toplayıp üçte ikisi kabul ettiğinde değiştirilebilmektedir. 102. maddenin şartları yerine getirildiğinde Cumhurbaşkanı anayasa değişikliğini ilan etmek zorundadır. Buna karşın devletin rejimini açıklayan, “Türkiye devleti bir cumhuriyettir” diyen 1. maddesi kesinlikle değiştirilemez. (anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/önceki-anayasalar/1924_anayasasi/Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, Kanun Numarası: 491, 2014/1340 (1924).

(anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/önceki-anayasalar/1924 anayasasi/Teşkilat-1 Esasiye Kanunu, Kanun Numarası: 491, 2014/1340 (1924). Yönetim şeklini ilk maddede ifade edilerek devletin yöneticilerinin ancak seçim yoluyla göreve geleceği belirtilmektedir. Ancak uygulanan anayasadaki seçim sistemi ile ilgili bazı maddeler eklenecek ya da değişikliğe gidecektir.

Anayasanın ikinci maddesi olan “devletin dini İslam’dır” ifadesi 1928 tarihinde çıkarılmış 5 Şubat 1937 tarihinde laik devlet hükmü eklenmiştir. “Devletin dili Türkçe’dir ve makarrı (başkenti) Ankara’dır” hükümleri aynı kalmıştır. Üçüncü maddede “Hâkimiyet bilâ kaydü şart milletindir” denilerek egemenlik kayıtsız şartsız millete verilmiştir. Birinci fasılın diğer maddeleri ile anayasanın yasama ve yürütme gücünü mecliste toplamış, yürütme yetkisini ise Cumhurbaşkanı ve bakanlar kuruluna vermiştir. Bu hali ile yasama ve yürütme erklerinin ayrılmadığı; kuvvetler birliği ve meclis hükûmeti sistemine bağlı kalınacağı anlaşılmıştır.

Yasama Organı

Anayasa’da İkinci fasıl Yasama erkine ayrılmıştır (TBMM ZC, D.II, C.VII, 9 Mart 1340/1924, s. 214). Bu fasılda geçen ibarelere göre yasama yetkisi, Türkiye Büyük Millet Meclisinde toplanmıştır. Millet Meclisi, seçilmiş mebuslardan oluşmaktadır. Mebus seçmek için 18 yaşını bitiren her Türk erkeği bu hakka sahiptir. Mebus seçilmek için ise 30 yaşını bitirmiş her Türk erkeği bu hakka sahiptir. Bununla birlikte “Her Türk Erkeği” ibaresi kadınlara seçme ve seçilme hakkı verildiği 1934 yılına kadar geçerliliğini sürdürmüştür. Böylelikle yasama erkinde 10 yıl boyunca yalnızca erkekler faaliyet göstermiştir. Buna karşın dünyada da erkek egemen düzeni siyasette boy göstermiştir. Bu taraftan bakıldığında Türkiye çokça önce kadınların seçme ve seçilme hakkını temin etmiştir. Böylece “ulus devlet” olmanın sadece yarısı olan erkekler ile değil topyekûn bu bilince ulaşmayı sağlamıştır. 1924 Anayasası, meclis üstünlüğü ile yasama erkinin gücünün göstergesidir. Cumhurbaşkanı’nın meclis tarafından seçiliyor olması ve yasa çıkarma işinin yalnızca meclise verilmesi, yasama erkinin gücüne örnektir (Mumcu, 1986, s. 393)

Madde 13 ile 1921 Anayasası’ndaki seçim iki yılda bir yapılır ibaresi görüş birliğiyle dört yıla çıkarılmıştır. 1924 Anayasası diğer anayasalardan farklı olarak milletvekillerinin temsilcilik sıfatlarını “her mebus yalnız kendini intihap eden dairenin değil, umum milletin vekilidir” (madde 13/son) diyerek seçen ve seçilenler arasında sorumluluk bilinci oluşturmuştur. Madde 23 milletvekilliği ve memurluk aynı anda yapılamaz demektir, bunun sebebi ise Kurtuluş Savaşı sırasında bu ayrımın yapılamaması fakat savaş yıllarının geride bırakılmış olmasıdır. Madde 26 ile Meclis’e, yasa yapma, yasaları değiştirme ve mevcut yasaları kaldırma, bütçe ve kesin hesap kanunlarını incelemek ve onaylamanın yanı sıra savaş ilan etmek, genel ve özel af ilân etmek gibi yetkileri de vardır. Devletler ile sözleşme imzalamak, onaylamak ve bozmak, antlaşma ve barış yapma yetkilerinin yanı sıra yargı yetkilerinin de verildiği görülmektedir. Örneğin; cezaları değiştirmek ve hafifletmek, soruşturmaları ve cezaları ertelemek, mahkemelerin verdiği kesinleşen ölüm kararlarını yerine getirmek gibi. Ayrıca Meclis’in anayasayı değiştirme yetkisi de vardır.

Yürütme Organı

Anayasanın üçüncü faslında yürütme yetkisi TBMM’ye aittir (TBMM ZC, D.II, C.VII, 9 Mart 1340/1924, s. 214). Bu düzenleme parlamenter sistemle uyumludur. Madde 7’ye göre,

yasama yetkisini kendisi kullanan Parlamento, yürütme yetkisini Cumhurbaşkanı ve onun atadığı yürütme yardımcıları aracılığıyla kullanır. Madde 31'e göre Cumhurbaşkanı, Parlamento tarafından kendi üyeleri arasından bir seçim dönemi için seçilir ve yeniden seçilme imkânı vardır. Madde 32, Cumhurbaşkanı devletin reisi sayılır demektir fakat Mecliste yaşanan tartışma ve görüşmelere katılamaz, oy veremez olarak eklemektedir. Cumhurbaşkanı sorumluluğu yalnızca iki durumda bulunmaktadır. Bunlardan birincisi vatan hainliği hususunda Meclis'e karşıdır diğeri ise kararlarından doğan şahsi sorumluluğudur (Madde 41/42). 1924 Anayasası'nda yürütme işlerinin asıl organı hükûmettir. Kurulan hükümet Madde 44'te düzenlendiği üzere bir hafta içerisinde programını meclise sunup güvenoyu almak zorundadır. Yürütme erkinin görev ve sorumlulukları Anayasa'nın üçüncü faslında açıklanmaktadır. Bu faslın ibarelerine göre Cumhurbaşkanı, 4 yıl için meclis tarafından ve meclis içinden seçilmektedir. Daha öncesinde değinildiği gibi Anayasa oluşturulurken, Cumhurbaşkanı'nın meclisin dışından ve 7 yıl süre ile seçilmesi gibi ayrıcalık taşıyan konular daha ilk başta reddedilmiştir. Millet Meclisinin üstünlüğüne dayalı gerçekleştirilen bu Anayasada yasama erkinin yürütme erkinden daha kapsamlı olduğu açıkça görünmektedir.

Cumhurbaşkanı, görevleri ile sembolik bir imaj taşımaktadır. Resmî törenlere liderlik yapmakta fakat meclis içerisindeki tartışmalara katılmamaktadır. Meclis içi tartışmalara katılmamasına karşın Cumhurbaşkanı, her yasama yılı başında alınmasını istediği kararları derleyip nutuk şeklinde mecliste başbakana okutmaktadır. Cumhurbaşkanı'nın başına gelebilecek olağanüstü durumlarda (ölüm, hastalık gibi), Millet Meclisi başkanı bu görevi geçici olarak icra etmektedir.

Yargı Organi

Anayasanın dördüncü faslı yargı konusunu düzenlemektedir (TBMM ZC, D.II, C. VII, 1340/1924, s.216). Yasama ve yürütmeye vazife derken yargı için kuvvet ifadesinin kullanılması yargıya verilen önemi belirtmektedir. Birinci fasılda düzenlenen 8. madde ile yargı hakkı millet adına bağımsız mahkemelerce düzenlenir. Böylelikle yargı TBMM'den ayrı bağımsız olarak Millet adına Millet için karar vermektedir. Madde 53 mahkemelerin görev ve yetkileri belirlerken, her türlü müdahaleden korunmasını da kararlaştırmıştır. Genel manada bu fasıldaki maddeler yargının yasama ve yürütmeden bağımsız oluşunu güvence altına almak için oluşturulmuştur.

1924 Anayasası metninde birinci ve ikinci fasıllardan “görev” diye bahsedilmektedir. Buna karşın dördüncü fasıl olan yargıdan “kuvvet” olarak bahsedilmektedir. Nitekim amaç, yargıya saygınlık kazandırmaktır. Millet Meclisinin kapsamı yürütmeyi de içine aldığı incelenmiştir. Yargı erkine bakıldığında ise Millet Meclisinden bağımsız, ayrı ve yetkisini “millet namına” yapan bir kurumdan bahsedilmektedir. Yargıçlar, meclis dâhil her türlü müdahaleden bağımsızdırlar. Bağımsız ve ayrı olarak ele alınan yargı erkinin, 1924 Anayasası'na göre yasaları denetleme hakkı yoktur. Nitekim denge denetim sistemi olarak görülen yargı kuvveti burada bu işlevinden mahrumdur. Yasaların denetleme işlevini yine yasa çıkarıcı olan mebuslar yapmaktadır. Bu yetkisinden mahrum olmasına karşın Anayasa'da insan hakları, Fransız İnsan Hakları Beyannamesinden faydalanılarak hazırlanmıştır. Böylelikle insanların hak ve özgürlükleri Anayasadaki yargı sistemi ile güvence altına alınmıştır.

Temel Hak ve Özgürlükler

Beşinci fasıl olan Türklerin Kamu Hukuku başlığı altında düzenlenen bu yasalar ((TBMM ZC, D.II, C. VII, 1340/1924, s. 214-215). 1921 Anayasasında yer bulamadıkları için sıfırdan hazırlanmıştır. Anayasanın sonlarına doğru düzenlenmesine sebep olarak ise TBMM'nin milletin tüm hak ve özgürlüklerinin temsilcisi olduğu düşüncesinin yaygın olmasıdır. Bölümün başlangıcı olan Madde 68; “Her Türk hür doğar, hür yaşar Hürriyet başkasına zarar vermeyecek her şeyi yapabilmektir” demektir. Bu hürriyetin sınırı başkasının hürriyetinin başlangıç noktasıdır. Madde 69, yasa önünde her türlü ayrımı yasaklamakta ve herkesi eşit görmektedir. Kişi dokunulmazlığı, vicdan ve düşünce hürriyeti ile seyahat etme serbestliği, sözleşme yapabilme, çalışma, mülk edinme, malını kullanma, toplantı yapma, dernek kurma hak ve özgürlüklerinin herkese tanınmış olduğu madde 70’ te belirtilmiştir. Buradaki Türk ifadesi bir ırkı değil, vatana olan sadakati ifade etmektedir (Turan, 1969, s. 73).

Anayasanın Üstünlüğü

Anayasanın son hükümlerini oluşturan altıncı fasıl yeni anayasal düzenin kaynakları ile anayasanın üstünlüğü hususlarını düzenlemektedir. 94. Madde Vilayetleri, 95, 94, 97. Maddeler Memurlarla ilgilidir. 98-102. Maddeler maliye işlerine ayrılmıştır. Hiçbir kanununun 1924 Anayasasına aykırı olamayacağı hususu madde 103 ile düzenlenerek, “Anayasa'nın hiçbir maddesi hiçbir sebep ve bahane ile savsanamaz ve işlerlikten alıkonulamaz. Hiçbir kanun anayasaya aykırı olamaz” ifadelerine yer verilmiştir. Tek temsilci olmak ve millet adına egemenlik hakkını kullanmanın yanında, TBMM anayasa değişiklikleri sırasında halkın görüşüne ya da onayına ihtiyaç duymamaktadır. 1876 Kanunî Esasi'si ile 1921 Anayasası arasındaki ikili anayasal düzen 1924 Anayasası ile tamamen kaldırılmıştır (Madde 104).

1924 Anayasası'nın Önemi

Cumhuriyetin ilanından sonraki ilk Anayasa olan 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu genel olarak, dönemin Anayasa anlayışına uygundu ve toplamda 105 maddeden oluşmuştur. 1924 Anayasası devlet sisteminin var olan temel esasları ile 1921 Anayasanın yansıması ve devamı niteliğindedir. Yani, ulusal egemenlik ve Cumhuriyet kavramı 1924 Anayasası'nın temelini oluşturuyordu (Erdoğan, 2005, s. 28). 1924 Anayasası'nın en belirgin özelliği kurduğu hükümet sistemidir. Bu Anayasa, meclis hükümeti sistemi ile parlamenter sistemi birleştiren karma bir sistem benimsemiştir. Anayasa'nın parlamenter hükümet sistemine yakın olan özellikleri şunlardır: Türk Milletinin tek temsilcisi TBMM'dir ve egemenlik hakkını halk adına sadece TBMM kullanabilir. Yasama ve yürütme yetkisinin her ikisi de TBMM'dir. Meclis hükümeti istediği zaman denetleyebilir ve düşürebilir. Hükümetin TBMM'yi feshetme yetkisi bulunmamaktadır. 1924 Anayasası'nın parlamenter sisteme yakın özellikleri şunlardır: Yasama yetkisi TBMM tarafından kullanılırken, yürütme yetkisi Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu tarafından kullanılabilir. Başka bir deyişle, yürütme yetkisi TBMM'ye verilmiş olsa da, TBMM'nin tek başına yürütme yetkisi yoktur. Buna Anayasa Hukukumuzda "Kuvvetler Birliği ve Görevler Ayrılığı" da denilmektedir (Odyakmaz vd., 2008, s. 20-21).

1924 Anayasası katı bir anayasadır, yani değiştirilemeyecek maddeler içermektedir. Örneğin, Anayasa'nın 102. maddesine göre, Anayasa'nın değiştirilmesi için Meclis üye tamsayısının en az üçte birinin imzası gerekmektedir. Değişiklik tekliflerinin kabulü ise üye

tamsayısının üçte ikisinin kabulünü gerektirmektedir. Benzer şekilde şu an yürürlükte olan Anayasamızda devletin yönetim şekli Cumhuriyet' tir. Yönetim şeklinin belirtildiği Anayasanın 1.maddesinde değişiklik yapılmaz, yapılması teklif edilemez. Kanunlar Anayasaya aykırı bir nitelik taşıyamaz. 1924 Anayasası'nda hükümet şekli 1921 Anayasası'ndan farklıdır. 1921 Anayasası'nda bakanlar tek tek ve TBMM tarafından seçilmekteydi. 1923 Anayasa değişikliğine göre başbakan ve bakanlar TBMM'nin onayına sunulmuştur. 1924 Anayasası'nda ise bakanların Meclis'ten onay alma zorunluluğu kaldırılmış, sadece güvenoyu için TBMM'ne sunulma zorunluluğu getirilmiştir. Yeni durumda, bakan ve başbakan nitelikleri Meclis'in onayı ile değil, Cumhurbaşkanı'nın onayı ile kazanılacaktır. 1924 Anayasası ayrıca hükümetin kolektif sorumluluğu ilkesini de kabul etmiştir (Özbudun 1992, s. 32).

1924 Anayasası Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda bireylere tanınan temel hak ve hürriyetler güvence altında değildi, ayrıca sınırlandırılan temel hak ve hürriyetlerin sınırlarının belli olmaması yargının tam anlamıyla bağımsız olmadığına işaretler. Anayasa Mahkemesinin henüz kurulmamış olması demokrasi adına birtakım eksikliklere sebep olmuştur (Atar, 2002, s. 28).

1924 Anayasası'nda Yapılan Değişiklikler

1924 Anayasası yürürlükte kaldığı 36 yıl boyunca, 1960 askeri darbesi ile yürürlükten kaldırılıncaya kadar 11 kez değişikliğe uğramıştır. 1928 yılında yapılan bir değişiklik anayasanın ikinci maddesi olan “devletin dini İslam'dır” ifadesinin çıkarılmasıdır. 1928 değişiklikleri anayasayı teokratik-dinsel yapıdan arındırmak için yapılmıştır. Bir diğer önemli değişiklik de kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanıyan 5 Aralık 1934 tarihli anayasa değişikliğidir, yeni düzenlemelerle kadın erkek her Türk bu haklara sahip olmuştur. Bununla birlikte 11 Aralık 1934'te kadınlara verilecek olan seçme ve seçilme hakkı, yeni kurulan Türkiye için çok önemli kararların başında gelmektedir. Nitekim ilk meclisin Mustafa Kemal, 1921'de Sakarya Savaşındayken kadınlara peçe zorunluluğu, süslü giyinme yasağı gibi kararları almaları göz önünde bulundurulduğunda kat edilen yol çok büyüktür (Berkes, 2018, s. 501). Kadınların seçme ve seçilme hakkı konusunda alınan bu karar, bir grup kadının TBMM'ye hak talebiyle yürüyüş yapmasının ardından Mustafa Kemal'in “Arkadaşlar, kadınlarımız Mecliste görev isteğinde haklıdırlar. Hemen kanun tasarısı için çalışmalara başlayınız” demesi ile başlamış ve vuku bulmuştur (Konan, 2011, s. 168). Kadınların ilk oy kullanması 1935 yılında olup, meclise 18 kadın milletvekili girmiştir. Bununla birlikte Türkiye'de hayata geçirilen kanun Fransa, İsviçre gibi devletlerden önce uygulanmıştır. 1924 metninde oy kullanma yaşı 18 olarak belirlenmiş, kadınlara da bu hakkın tanınması ile oy kullanmak için 22 yaşını doldurma şartı getirilmiştir (TBMM Genel Kurul Tutanakları, 2019).

Ayrıntılı değişiklik ve düzenlemeler 1937'de yapılmıştır. Ek olarak 5 Şubat 1937 tarihli kanunla “Türkiye Devleti cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve inkılapçısıdır” ilkeleri anayasaya eklenmiştir. Laiklik ilkesi ise 1937 yılında anayasaya girmiş olsa da fiilen uygulamaya öncesinden konulmuştur. Cumhuriyet Halk Partisinin temel ilkelerini temsil eden “6 Ok” 1938 yılında yapılan değişiklikle devletin temel ilkeleri olarak Anayasaya eklenmiştir (Özkan ve Çiftçi, 2022, s.211). 1945 yılında yapılan değişiklikle anayasa tümüyle Türkçeleştirilmiştir (Gözler, 2011, s. 184).

1924 Anayasası değişikliklerinden bir diğer önemli olanı ise 1945 yılında Anayasa metninin “arı Türkçe” ile olmasıdır. Bu karara milletvekillerinin alışması zor olmuştur. Mebus

yerine milletvekili gibi yeni kelimeler zorlasa da alışılmıştır fakat tekrardan 1952 yılında yapılan değişiklik ile eski haline geri dönmüştür. Anayasa, 1952'deki değişikliği ile 1960 yılına kadar devam etmiştir (Yılmaz, 2007, s. 146). Birtakım değişiklikler olsa dahi uzun yıllar devam eden Anayasa, 1921 Anayasasından daha fazla ihtiyaçlara cevap verebilmiştir. Nitekim 37 yıl geçerliliğini sürdürmesi ve bazı maddelerinin halen değiştirilemez olması ile kapsamlı bir anayasa olduğu görülmektedir. Komisyon teklifinin birinci maddesinde -Türkiye devleti bir cumhuriyettir ifadesi kullanılmış ve 1923 değişikliğindeki şekli hükûmet"- ifadesi kaldırılmıştır. Komisyon raportörü Celal Nuri Bey, itirazlara cevaben devleti milletin hukukî ifadesi olarak tanımlamış ve Cumhuriyet'in sadece hükûmet tarafından değil, devletin tüm organları tarafından benimsenmesi gerektiğini belirtmiştir. Ona göre; "cumhuriyet olan, yalnız hükûmet değildir, bütün millet ve onun ifadei hukukiyesi olan devlet de cumhuriyettir." (Gözübüyük ve Sezgin, 1957, s. 96).

1921 ve 1924 Teşkilatı Esasiye Kanunu görüşmelerini karşılaştırarak incelediğimizde belirgin ilk farklılık, halk ve ulus sözcüklerinin kullanımınıdır. 1921 Anayasasında halk kavramı kullanılırken 1924'te birlik ve beraberliği temsilen ulus kavramı kullanılmıştır. Halk egemenliği ve ulus egemenliği temeline dayanan iki Anayasanın en belirgin farklılığı halk ve ulus kavramlarını kullanmalarıdır. 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu hazırlayanlar, dilsel ve kültürel farklılıkları görmezden gelmiş, köylülerden, işçilerden, kadın ve çocuklardan bahsetmemişlerdir. Vatandaşlık kanununa ilişkin madde düzenlenirken, Türk ibaresinin ülkede yaşayan bütün halkları kapsayabileceği belirtilmiştir. 1923 tarihinde Teşkilatı Esasiye Kanununda yapılan değişiklikte devletin dininin İslam ve resmi dilinin Türkçe olduğunu belirleyen madde, 1924'te de yer almış ve aynen kabul edilmiştir (Gözübüyük ve Sezgin: 1957, s. 101-103). Meşrutiyet' in ilanından sonra, siyasi oluşumlar ve parti teşkilatlanmaları hız kazanmış ve modern çağın siyasi gereklilikleri doğrultusunda bireyin hak ve özgürlüklerini önceleyen demokratik parlamenter sistem kurulmuştur. Milli bağımsızlık ülküsünün hayata geçirilmesi için ise cumhuriyet dönemine kadar beklenilmesi gerekmiştir (Erdoğan, 2005: 244). Anayasada, ekonomik ve sosyal haklara yer verilmemesi, Meclisin keyfi hareketi halinde gereken önlemlerin belirtilmemesi, Anayasaya aykırı yasaların iptali için başvurulacak kuruluşun gösterilmemesi, önemli eksiklikler olarak kabul edilmiştir (Gözübüyük ve A. Şeref, 1993, s. 111).

Sonuç

1924 Anayasası, Cumhuriyet ilân edildikten sonra hazırlanan ilk anayasadır ve Türkiye Cumhuriyeti tarihi açısından öncesi ve sonrası döneme bıraktığı etkiler sebebi ile çok önemlidir. Kabul edilmesinden önce Türk siyasi hayatını etkileyen gelişimlere tanık olmaktadır. Bunlardan ilki Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanması, ikincisi ise Cumhuriyet'in ilan edilmesidir. Devletin rejiminin ne olacağına ilişkin son noktayı, 1924 anayasası koymuştur. Yeni Anayasa ile bir "ulus devlet" oluşturulmuştur. Birinci Dünya Savaşı sonrası birçok devlette henüz görülmeyen kararlar alınması, Türkiye'nin reformist yapısını ortaya koymaktadır. Özellikle Birinci Meclisin kapatılıp İkinci Meclisin kurulması kararların daha hızlı alınmasını sağlayarak, daha laik ve reformist bir yapıya dönüşmesini sağlamıştır. Karma hükûmet sistemi benimsenmiştir. İlk defa bu anayasa ile özgürlük tanımı yapılmıştır ve üzerinde durulmuştur. 1921 Anayasası ile başlayan süreç ulusal, demokratik ve laik bir devletin temellerini kurmuştur. Cumhuriyet'in kurulmasının ardından, 1924 Anayasası'nda egemenliğin

kayıtsız şartsız ulusa ait olduğu ve sadece ulus adına Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kullanılacağı hükme bağlanmıştır. Parlamenter sistem ile yürütme yetkisinin kime ait olduğu, yargının millet adına bağımsız mahkemelerce yürütülecek olması hususlarına detaylı yer vermiştir. Ancak, anayasanın üstünlüğünün denetlenmesi hususunda, siyasi organların yetkili kılınması eleştirilen bir konu olmaktadır. Kişi hak ve özgürlüklerine yer vermekle birlikte, sosyal haklara yer vermeyen bir anayasadır. 1924 Anayasası dönem koşulları göz önünde bulundurulduğunda, eksikliklerine rağmen içerdiği hükümler ve değerler itibarıyla Türkiye Cumhuriyeti için, bir modernleşme aracı olarak görülmüştür. Yeni rejimin gerektirdiği demokratik düzen ile Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde devrim niteliğinde çok önemli değişiklikler yapılması 1924 Anayasası'nda değişikliği kaçınılmaz kılmıştır. Bunlardan en önemlileri, devletin dini İslam'dır ibaresinin kaldırılması ile laikliğin önünün açılmasıdır. 1960 yılına kadar üzerinde değişiklikler yapılmış olsa da ana hatlarını korumayı başarmış ve 36 yıl boyunca yürürlükte kalmıştır. 1924 Anayasası Türkiye Cumhuriyeti'nin hem kuruluş dinamiklerini hem de geleceğe yönelik atacağı adımları barındırarak, kendisinden sonraki anayasaların da yol göstericisi olan çok yönlü yapısıyla hukuk tarihimiz açısından özel bir yere sahiptir.

Kaynakça

- Akgün, S. (1989). *Ankara'nın Başkent Oluşu. IX. Türk Tarih Kongresi. III. C.* Ankara: TTK.
- Akın, R. (2014). 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun Hukuk Tarihimizdeki Önemi. F. Gedikli (Ed.) *I. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri, 21-22 Aralık 2012*, içinde (s. 599-607) İstanbul.
- Armaoğlu, F. (2009). *20. yy. Siyasi Tarihi 1914-1995*. İstanbul: Alkım Yay.
- Atar, Y. (2002). *Türk Anayasa Hukuku. Atatürk' ün Bütün Eserleri, 16*, Konya: Mimoza Yayınları.
- Berkes, N. (2018). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Çetintaş, C. (2020). *Cumhuriyet'in Birinci Yılı 1924*. TBMM Tutanakları Yıllığı 5.
- Erdoğan, M. (2005). *Anayasal Demokrasi*, Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Ertem, B. (2003). Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin İlk On Yılında Parlamento İçi Muhalefet ve Bir Örnek: Serbest Cumhuriyet Fırkası. *The Journal of Turkish Social Research*, 17(2), 345-362.
- Fendoğlu, H., T. (2022). Karşılaştırmalı 1921 Anayasası, 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ve Makaleler, *1921 Anayasası'nın Kabul Edilişinin 100. Yılına Armağan* içinde (s. 143-186) Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Genç, R. (2005). *Türkiye'yi Laikleştiren Yasalar*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Gözler, K. (2011). *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Gözübüyük, A. Ş. (2003). *Anayasa Metni ve 11. Protokole Göre Hazırlanmış Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi*. Ankara: Turhan Yayınevi.
- Gözübüyük, A. Ş. & Sezgin, Z. (1957). *1924 Anayasası Hakkında Meclis Görüşmeleri. 1. Basım*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Gözübüyük, A. Ş. (1993). *Anayasa Hukuku*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- İnönü, İ. (2006). *Hatıralar*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Konan, B. (2011). Türk Kadınının Siyasi Hakları Kazanma Süreci, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 60(1), 157-174.
- Mumcu, A. (1986). 1924 Anayasası. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 2(5), 383-400.
- Odyakmaz, Z., Kaymak, Ü. & Ercan, İ. (2008). *Anayasa Hukuku İdare Hukuku*. Arıkan Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.
- Özbudun, E. (1992). *1921 Anayasası*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Özkul, F. (2018). Liberal Demokratik Anayasacılık Anlayışı Bağlamında Türkiye Cumhuriyeti 1924 Anayasasının Değerlendirilmesi. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, 12, 585-612.
- Öztaş, S. (2022). Türkiye Büyük Millet Meclisinin Açılışı ve Geçici Başkan Şerif Bey, *Milli Egemenlik ve Demokrasi*. (Ed. C. Vatandaş, S. Öztaş ve M. Özden) içinde (s. 409-440) TBMM Basımevi.

- Parla, T. (2002). *Türkiye'de Anayasalar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sarısaman, S. & Üçüncü, U. (2016). Arşiv Belgelerine Göre Büyük Taarruz. *Tarih Okulu Dergisi*, 9(XXV), 285-287.
- Şimşir, B., N. (1991). *Ankara'nın Başkent Oluşu*. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi. 7(20).
- Tanör, B. (2010). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*. 19. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Toynbee, A. J. (2000). *1920'lerde Türkiye'de Hilafetin İlgası*, (Çev. H. Aktaş), İstanbul: Yöneliş Yayınları.
- Turan, İ. (1969). *Cumhuriyet Tarihimiz*. İstanbul: Çağlayan Kitapevi.
- Yamaç, M. (2014). İlk Anayasa (1876 Kanun-i Esasi). *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(5), 54-68.
- Yamaç, M. (2022a). Türkiye Devleti'nin İlk Anayasası 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(TBMM'nin 100. Yılı ve Millî İrade Özel Sayısı), 204-220.
- Yamaç, M. (2022b). 1921 Teşkilat-ı Esasiye Anayasası'nın Tadilatı içinde *1921 Anayasası'nın Kabul Edilişinin 100. Yılına Armağan* (s. 207-239). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Yeşilbursa, B., K. (2023). *Türkiye Cumhuriyeti'nin Tapu Senedi Lozan Barış Antlaşması 100.Yıl*. Ankara: Sentez Yayınları.
- Yılmaz, F. (2007). *Türk Anayasa Tarihi*. 1. Baskı, Ankara: Berikan Yayınları.
- Zürcher, E., J. (2013). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. 28. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC)*, (1922). Birinci Devre, C. 3, Ankara: TBMM Matbaası.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC)*, (1944). Birinci Devre, C. 7, Ankara: TBMM Matbaası
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC)*, İkinci Devre, C. 21, Ankara: TBMM Matbaası.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC)*, İkinci Devre, C. 3, Ankara: TBMM Matbaası.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC)*, İkinci Devre, C. 7, Ankara: TBMM Matbaası
- 1924 Anayasası, Teşkilatı Esasiye Kanunu*, Kanun Numarası: 491, Kabul Tarihi: 20/4/1340 (1924).
- https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_dergisi_pdfler.yasama_yillari?v_meclis=1&_donem=5,05/12/1934:85.
- Özkan, M. & Çiftçi S. (2022). V. Yasama Dönemi (1935-1939) Dünya Savaşı'nın Eşiğinde Tek Parti İktidarının Kurumsallaşması: Parti-Devlet Özdeşliği. (Ed. Y. Tekin) içinde (s. 211-239) *Yüzüncü Yılında TBMM Oluşumu, Çalışma Şartları ve İşlevleri I*. https://www5.tbmm.gov.tr/pdf/Yuzuncu_yilinda_TBMM_1_cilt.pdf